

СТАТУТИ

ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО

ТОМ I

Станіславу ЛАЗУТЦІ,
видатному досліднику права
Великого князівства Литовського
присвячується

СТАТУТИ

ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО

у 3-х томах

ТОМ I

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1529 року

За редакцією
С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова

Одеса
«Юридична література»
2002

У XIV—XVI ст. ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського, литовського і білоруського народів. За шістьдесят років литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права, що було винятковим явищем для часів, коли прийняті закони залишалися чинними протягом століть. Статути 1529, 1566 і 1588 рр. вміщують цінний матеріал щодо характеристики соціальних, економічних і політичних відносин, суспільного і державного ладу, судової системи, галузевих норм права, які склалися на той час у Великому князівстві Литовському, в тому числі і на українських землях.

Авторський проект, який здійснюється в Одеській національній юридичній академії, передбачає видання текстів трьох Статутів мовою оригіналу з їхнім перекладом на сучасну українську мову.

Цей том містить у собі текст першого рукописного зводу законів Великого князівства Литовського — Статуту 1529 р. За основу даного видання взято список Дзялинського. До тексту Статуту давньоруською мовою додаються текст латинською мовою, різницитання в інших списках, переклад тексту на українську мову, короткий коментар змісту Статуту, історіографічний огляд, словник і бібліографія.

Переклад Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. на українську мову здійснюється вперше.

Автори передмови: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков; короткий коментар тексту та історіографічний огляд: С. Ківалов, П. Музиченко; тексти давньоруською і латинською мовами опрацювали: С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков; переклад тексту на українську мову здійснили: П. Музиченко, А. Паньков, Т. Спотар; словник і бібліографію склали: П. Музиченко, А. Паньков, М. Крумаленко

Рецензенти: О. І. Бондар, д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова;

О. Л. Копиленко, д-р юрид. наук, проф., академік Академії правових наук України, віце-президент Академії правових наук України

Рекомендовано до друку вченою радою
Одеської національної юридичної академії.
Протокол № 9 від 5 липня 2002 р.

П Е Р Е Д М О В А

Після проголошення України незалежною державою посилювався національний інтерес до законодавчої спадщини українського народу. Величезне значення в цьому ракурсі має XVI століття, період, коли українські землі знаходилися у складі Великого князівства Литовського і коли писане право стало тут головним джерелом права. Серед пам'яток писаного права того часу першочергове місце займають Статuti Великого князівства Литовського — джерела правової культури литовського, українського і білоруського народів.

Ще в середині XIX ст. відомий польський вчений, історик права слов'янських народів В. Мацейовський писав: «Литовський Статут є значною пам'яткою законодавства своєї епохи і таким, якого не мала сучасна йому Європа»¹. Секрет популярності в науковому світі русько-литовського права XVI ст. коріниться в його змісті, який, у свою чергу, є віддзеркаленням правової культури, історичних умов і специфіки суспільних відносин у Великому князівстві Литовському. На певному етапі розвитку цих відносин пануючий клас у всіх державах намагався закріпити здобуті ним привілеї у кодексах. Магнати і пани Великого князівства Литовського не були винятком. Проте, епоха і умови, за яких здійснювалася кодифікація права, надали їй, у порівнянні з іншими кодифікаціями країн Західної Європи, Польщі і Московської держави, відмінних рис.

На формування правової системи Великого князівства Литовського впливала західна традиція права, але визначальною тут завжди була східна традиція, яку репрезентувала багата правова спадщина Київської Русі. Із самого початку свого існування Велике князівство Литовське формувалося як багатонаціональне, як Литовсько-Руська держава. Просвітництво і культура українського і білоруського народів не могли не вплинути на загальний хід кодифікаційних робіт у Великому князівстві Литовському. Завдяки цьому тут сформувалася правова система, яка суттєво відрізнялася від класичної системи римського права, і в підвалини якої були вмуровані такі демократичні принципи як суверенітет держави, єдність права, пріоритет писаного права. Свого часу на цих основних принципах трималася державно-правова система Візантії. Видатний дослідник візантійського права О. Ліпшиць вважала, що «візантійське право було однією з найбільш яскра-

вих сторін візантійської культури, і за силою впливу на культуру інших народів середньовіччя воно може йти у порівняння хіба що тільки з візантійським мистецтвом і архітектурою»². Завдяки духу візантійських законів, вперше в історії права середньовічної Європи у Великому князівстві Литовському писане право отримує пріоритет над догматами канонічного права.

Це важливе положення знайшло відображення вже у Статуті 1529 р., де жодного слова не говорилося про канони церковного права. У Литовсько-Руській державі творилася система права, засадами якої було право цивілізоване, писане, і це вимагало від законодавця високого рівня юридичного мислення і загальної освіченості. Кодифікатори вирішили ряд складних теоретичних і практичних питань права в дусі ідей візантизму і епохи Відродження. Вони створили єдиний для держави письмовий збір законів, узагальнили і доповнили діючі норми звичаєвого права литовського, українського і білоруського народів прогресивними ідеями, які вплинули на всі наступні кодифікаційні роботи XVI ст. як у Великому князівстві Литовському, так і в інших країнах.

Статут 1529 р. під час його прийняття надрукований не був. Для практичного використання він переписувався і розповсюджувався на місцях у рукописних списках. Із розвитком законодавства до списків вносилися зміни і вони доповнювалися новими артикулами. Рукописними були і переклади Статуту 1529 р. з давньоруської мови на латинську (1530 р.) і старопольську (1532 р.). З часом з'явилися багаточисельні списки Статуту 1529 р. на трьох мовах (давньоруській, латинській і польській), але в пожежах війн і всіляких стихійних лих як юридичний оригінал, так і більшість цих списків було загублено. На сьогодні є відомості про дев'ять списків, з яких до нас дійшли повні тексти тільки семи.

Списки отримували свою назву або від місця, де їх знаходили, або від прізвища того, хто їх знаходив чи у чийй бібліотеці вони зберігалися. Назви цих списків наступні: Дзялинський, Замойських, Слуцький, Фірлейський, Лаврентіївський, Пулавський, Ольшевський, Остробрамський і Свідзинський. Давньоруською мовою збереглися чотири списки: Замойських і Фірлейський (30-ті роки XVI ст.), Дзялинський (кінець 50-х років XVI ст.) і Слуцький (кінець 80-х років XVI ст.).

До наших часів дійшли два списки латинською мовою: Лаврентіївський і Пулавський і один — старопольською: Ольшевський. Ще два списки старопольською мовою — Остробрамський і Свідзинський — пропали в роки Другої світової війни. Лаврентіївський і Пулавський списки дуже цікаві з точки зору коментарів юридичної термінології, оскільки в них зійшлися різні юридичні терміни давньоруського, литовського, польського, римського права і права країн Західної Європи, які певною мірою стали підґрунтям майбутньої правової акультурації. На території України знаходиться лише копія Пулавського списку. Вона зберігається у рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки АН України.

При підготовці даного видання нас цікавили, перш за все, списки давньоруською мовою. Їх характер всебічно і досить прискіпливо був дослід-

жений українським вченим С. Борисенком³, а детальний опис зроблено у докторській дисертації відомого литовського дослідника С. Лазутки⁴.

Дзялинський список було виявлено графом Тітом Дзялинським у 1820 р. у Варшаві. Нині він зберігається в польському місті Курнику. На сьогодні цей список вважається найбільш достовірним і автентичним. У середині XIX ст. в науковий обіг вводиться Фірлейський список. Його опрацював і дав йому таку назву І. Данилович, оскільки на палітурці є дарчий напис, в якому згадується прізвище Фірлей. Рукопис Статуту 1529 р., який нині знаходиться у Державній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, довгий час зберігався у місті Слуцьку, про що зроблений напис на палітурці фоліанту. Виходячи з цього, І. Данилович назвав цей список Слуцьким. У ньому на 29 артикулів більше ніж у списках Дзялинського і Замойських. Це пояснюється тим, що писався він пізніше вищезгаданих списків і цілком природно, що в ньому знайшли відображення відповідні зміни і доповнення, які характеризували бурхливу законодавчу діяльність Пани-Ради і сейму Великого князівства Литовського в роки після прийняття Статуту 1529 р. Список Замойських належав сім'ї Замойських і був виявлений в їхній бібліотеці польським дослідником В. Мацейовським. Нині він зберігається у Варшавській народній бібліотеці.

Як уже вказувалось, Статут 1529 р. по його прийнятті надрукований не був. Слід погодитися із С. Борисенком у тому, що припущення І. Новицького про його надрукування уже в 1529 р. є безпідставними⁵. У всякому разі, в жодному з відомих джерел про це не згадується. Вперше текст Статуту 1529 р. був надрукований давньоруською мовою, але латинськими літерами в 1841 р. у книзі «Zbiór praw Litewskich od roku 1389 do roku 1529» в Познані. В основу цього видання був покладений список Дзялинського, а різночитання до нього зроблені за Фірлейським і Слуцьким списками. У виданні був наведений також переклад Статуту латинською мовою, а саме, текст Пулавського списку.

Кирилицею текст Статуту 1529 р. вперше був надрукований у 1854 р. у 18-й книзі «Временника Московского общества истории и древностей российских». Ця публікація була недосконалою, містила безліч помилок, оскільки здійснювалася за Слуцьким списком, який помилково вважався найбільш раннім і достовірним.

За радянських часів найбільш повне академічне видання Статуту 1529 р. було підготовлене Відділом правових наук АН БРСР. За основу цього видання був взятий список Дзялинського з різночитаннями Слуцького, Замойських, Фірлейського і Пулавського списків. У виданні наведені тексти давньоруською і російською мовами⁶.

Після розпаду СРСР найбільш повне академічне видання Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. було здійснене групою дослідників Вільнюського університету та Інституту історії Литви АН Литви у 1991 р. під керівництвом С. Лазутки⁷. Авторським колективом були підготовлені тексти Статуту 1529 р. давньоруською (автори називають її давньобіло-руською — П. М.), латинською і давньопольською мовами з урахуванням

різночитань усіх дев'яти його списків. Текст, який охоплює більшість відомих списків Статуту 1529 р., можна дійсно назвати академічним, оскільки він є найбільш повним і автентичним і може бути доброю основою для перекладу Статуту 1529 р. українською мовою. За основу академічного тексту, як найбільш автентичний, був взятий Дзялинський список з урахуванням різночитань списків Замойських, Фірлейського, Лаврентіївського і Слуцького. Слід підкреслити, що литовськими дослідниками під час роботи над списками Статуту було виявлено більше семи тисяч різночитань.

Українські науковці почали досліджувати литовсько-руське законодавство і, зокрема, Статут 1529 р. з другої половини XIX століття. Такі відомі вчені, як Ф. Леонтович, Ф. Чарнецький, С. Бершадський, М. Владимирський-Буданов, М. Максимейко, І. Малиновський, Г. Демченко присвятили цій проблемі окремі праці. За радянських часів, у 20-ті роки, над текстом Статуту 1529 р. працювали С. Борисенко, І. Малиновський, О. Добров, М. Товстоліс. Так, С. Борисенко здійснив аналіз різночитань деяких списків і зробив цінні зауваження для подальшого вивчення і текстологічного аналізу Статуту⁸. М. Максимейко, проаналізувавши норми Статуту, Руської Правди, а також судову практику, відображену в книгах Литовської Метрики, дійшов висновку про «надзвичайну схожість між Руською Правдою і литовсько-руським правом»⁹.

Питання про мову Статуту 1529 р. є дискусійним; серед науковців, навіть і сьогодні, немає єдиної думки щодо мови, якою він був написаний, хоча на палітурці Слуцького рукопису вказано, що він писаний «guskim pismem» (не плутати з російською мовою — П. М.), тобто, давньоруською мовою, близькою до української і білоруської. Більшість українських вчених дотримуються якраз цієї точки зору, хоча їхня аргументація щодо поняття «руська мова» не завжди переконлива. Так, М. Горбань під руською мовою розуміє «в своїй основі білоруську з величезними домішками українізмів»¹⁰, В. Дядиченко — українську мову¹¹, К. Гуслистый — суміш церковнослов'янської, української і білоруської¹², Д. Мишко — руську ділову¹³, А. Ткач — давньоруську¹⁴, А. Пашук — суміш білоруської, української і російської¹⁵.

Українські мовознавці стверджують, що статuti написані руською мовою, під якою слід розуміти загальну для українців і білорусів літературну мову, що сформувалася під час входження українських і білоруських земель до складу Великого князівства Литовського.

Більшість сучасних білоруських і литовських дослідників, зокрема К. Яблонскіс, С. Лазутка, схиляються до думки, що мова Статуту 1529 р. — давньобілоруська. Ретельний аналіз тексту Статуту говорить про те, що мовою його написання була все ж таки, руська (давньоруська), загальна в своїй основі для української, білоруської і російської мов. При тиражуванні тексту Статуту для місцевої практики переписувачі змінювали частину його слів і вводили діалект відповідної місцевості. Чому найбільш поширеною стала точку зору про давньобілоруський варіант мови Статуту 1529 р.? Тому, що списки «руською мовою», які збереглися та дійшли до наших днів, а саме, Дзялинський, список Замойських, Фірлейський і Слуцький

були чинними безпосередньо на білоруських землях, а отже «всі вони були написані в Білорусії»¹⁶. Як уже вказувалося, ми не маємо юридичного оригіналу, а також списків Статуту 1529 р., якими користувалися на українських землях. Але навіть список Замойських і Фірлейський список, які вірогідно були написані на білоруських землях, що межували з українськими, значно відрізняються від Дзялинського і Слуцького списків своїм «українським» забарвленням. Так, найбільш стійкими різночитаннями цих списків, як правильно вказують литовські дослідники, є наступні:

Д., С. списки

господар—господарский—господару
дворанин—дворанского
истец—истцу
рад—врад—врадник
отец—отцу
гетман

З., Ф. списки

господарь—господарський—господарю
дворянин—дворянского
и[і]стець—и[і]стцю
ряд—вряд—врядник
отець—отцю
гетьман

На прикладі різночитання цих слів списків Фірлейського і Замойських ми спостерігаємо правопис, характерний сучасній українській мові. Отже, зовсім не неохайністю переписувачів пояснюється те, що Фірлейський список виконаний зі «значними порушеннями норм давньобілоруської мови»¹⁷. Давньобілоруська мова, так само як і давньоукраїнська були похідними від руської (давньоруської) мови і саме вона, а не давньобілоруська була на той час державною мовою Великого князівства Литовського. А оскільки не існувало єдиних правил правопису, то переписувачі (як правило, місцеві — П. М.) вважали за необхідне наблизити писані закони до населення, а отже і виражали їх тим мовним діалектом, яким говорили на тих чи інших землях єдиної держави.

У цьому виданні читачеві пропонується текст Статуту 1529 р. давньоруською, латинською і українською мовами, підготовлений на основі вказаного академічного видання литовських дослідників 1991 р. Подання повного тексту латинською мовою зумовлене тим, що деякі юридичні терміни і категорії, які зустрічаються у Статуті давньоруською мовою, іноді стають повністю зрозумілими тільки після ознайомлення з латинським текстом. Текст Статуту 1529 р. латинською мовою подається за Лаврентіївським списком.

Не жаль, за всі часи дослідження Статуту 1529 р. не було зроблено його перекладу українською мовою. Враховуючи досвід литовських вчених, текст українською мовою надається за правилами сучасного правопису української мови, розділові знаки розставлені за правилами пунктуації сучасної української мови, тому іноді ці знаки в текстах давньоруською і українською мовами не співпадають. Ми намагалися максимально зберегти староукраїнські терміни, а також ті терміни давньоруської мови, які перейшли у сучасну українську мову. Автори даного видання плекають надію, що воно допоможе читачам не тільки краще з'ясувати особливості розвитку правової культури на українських землях у першій половині XVI ст., а й досконало розібратись у тонкощах діючих правових норм того часу, які знайшли

відображення у Статуті 1529 р. — видатній пам'ятці права литовського, українського і білоруського народів.

Нумерація артикулів у розділах основного тексту надається за Дзялинським списком. Додаткові артикули Слуцького списку, який появився дещо пізніше, надані у різночитаннях.

У тексті Статуту давноруською мовою різночитання нумеруються за розділами і позначаються винесеними над строкою арабськими цифрами, починаючи з одиниці. Різночитання, які зустрічаються в розділі декілька разів, позначаються однією цифрою і у примітках вказуються лише перший раз. Якщо різночитання охоплюють групу слів, то вони позначаються з обох сторін однаковими цифрами, наприклад: «²¹— ... ²¹». Списки у примітках позначаються початковими буквами їхньої назви (Замойських — З., Фірлейський — Ф., Слуцький — С., Лаврентіївський — Л.). З метою деякого спрощення для кожного зі списків введене умовна постійна цифра, яка використовується у всіх тринадцяти розділах Статуту у разі відсутності цього слова у данному списку: для списку Замойських — 5, Слуцького — 6, Фірлейського — 7, Лаврентіївського — 8, Остробрамського — 9 (у даному виданні текст Статуту старопольською мовою не наводиться). Наприклад, у назві XII розділу «О грабежи и о навязки» прийменник «о» позначений цифрами 6 і 7, що говорить про його відсутність у назві цього розділу Слуцького і Фірлейського списків.

Слова «далі» і «немає», які найчастіше використовуються для короткого коментару різночитань, позначені, відповідно, позначками «...» і «—!». Знак «≠» означає повтор цього слова у рукопису, знак «*» — «так у тексті».

Дещо про принципи формування словника. Він включає майже всі слова, які містить текст Статуту 1529 р., всього, біля 1880 слів. Автори навмисно не внесли до словника низки слів, які протягом віків залишалися незмінними. Слід підкреслити, що науковий переклад за своїми цілями і вимогами суттєво відрізняється від художнього. Тут важлива кожна дрібниця: порядок слів, використання часток мови, розділових знаків тощо. Намагання виразити суть правової норми тільки сучасною літературною мовою неминуче призвело б до спотворення змісту оригіналу, самого духу законодавчого акту. Разом із тим, переклад не повинен бути аж занадто дослівним. Найкращим він є тоді, коли вдається витримати правило «золотої середини»: зберегти і передати стиль оригіналу, не відходячи від тексту, і разом із тим дотриматись правил правопису мови, якою здійснюється переклад. Нашим додатковим завданням було більшою мірою зберегти при перекладі суто українські слова і вирази, яких у оригіналах списків Статуту 1529 р. досить багато. Деякі архаїчні слова не є притаманними сучасній українській мові, але затвердилися у історичній та художній літературі, і автори вважають за необхідне зберегти їх у тексті перекладу без змін.

До кожного слова у словнику надані розділи і артикули, в яких це слово зустрічається (номер розділу позначений римськими цифрами, а номер артикулу — арабськими). Якщо таких слів у тексті багато, ставиться познач-

ка «та ін.». У деяких випадках до слів, які не мають прямого перекладу, у круглих дужках додаються пояснюючі слова, або їхнє термінологічне тлумачення.

Автори перекладу і укладачі словника плекають надію, що врахування вищезазначеного дало їм можливість максимально наблизити переклад до тексту оригіналу. Ще раз відзначимо: зроблено перший переклад, перша наукова інтерпретація Статуту 1529 р. українською мовою. Хотілося б вірити, що книга, яка пропонується широкому загалу читачів, послужить стимулом для подальшого, більш інтенсивного вивчення питань, пов'язаних із Статутом Великого князівства Литовського 1529 р., а досвід законотворення наших предків буде використаний при реформуванні правової системи України.

Колектив авторського проекту висловлює ширю вдячність за цінні зауваження і конкретну допомогу нашому литовському другу, професору С. Лазутці, колегам, рецензентам, видавцям — усім, без чиєї доброзичливої участі ця праця не могла бути здійснена.

Примітки

¹ Maciejowski W. A. Historia prawodawstw słowiańskich. — Warszawa, 1856. — Т. I. — С. 207.

² Липищ Е. Э. Право и суд в Византии в IV—VIII вв. — Л., 1976. — С. 3.

³ Див.: Борисенко С. Списки Литовського Статуту 1529 р. // Праці комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. VI. — С. 37.

⁴ Див.: Лазутка С. I Литовский Статут: Дис. ... д-ра юрид. наук. — Вильнюс, 1973. — С. 132—167.

⁵ Див.: Борисенко С. Списки Литовського Статуту 1529 р. // Праці комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. VI. — С. 40.

⁶ Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонского. — Минск, 1960.

⁷ Див.: Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. и др. Первый Литовский Статут: Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках. — Вильнюс, 1991. — Т. 2. — Ч. 1.

⁸ Див.: Борисенко С. Списки Литовського Статуту 1529 р. // Праці комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. VI. — С. 35—109.

⁹ Див.: Максимейко Н. А. «Русская Правда» и литовско-руское право. — К., 1904. — С. 13.

¹⁰ Див.: Горбань М. Передмова // Левицький Ор. По судах Гетьманщини. — Харків, 1930. — С. 22.

¹¹ Див.: Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К., 1959. — С. 316.

¹² Див.: Гуслистий К. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.). — К., 1939. — С. 174.

¹³ Див.: Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності. — К., 1963. — С. 72.

¹⁴ Див.: Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. — К., 1968. — С. 4.

¹⁵ Див.: Пащук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні у XVII—XVIII ст. — Львів, 1967. — С. 73.

¹⁶ Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонского. — С. 8.

¹⁷ Лазутка С. А. О некоторых особенностях графики и орфографии I Литовского Статута // НТ вузов Лит.ССР: История. — 1972. — XIII (I). — С. 87.

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Мабуть не випадково, що історико-правова наука в Російській імперії, розквіт якої припадає на XIX ст., наукову розробку питань історії права почала саме зі Статутів Великого князівства Литовського. Першим науковим дослідженням, присвяченим історії права Великого князівства Литовського, була праця професора Кременецького ліцею Тадеуша Чацького «Про литовське і польське право, його дух, джерела, зв'язки і про зміст першого статуту, виданого для Литви у 1529 році», опублікована у Варшаві у 1800—1801, а потім у 1844—1845 і 1861 рр.

У своєму дослідженні Т. Чацький дає огляд історії законодавства і намагається визначити джерела права Польщі і Великого князівства Литовського. Головне місце у цій праці займають переказ тексту Статуту 1529 р. і досить поширені коментарі та історичні довідки до нього. Чацький першим з істориків права піддав критиці помилкові погляди польських юристів XVII—XVIII ст., які вважали, що основним джерелом права Польщі і Великого князівства Литовського було римське право. Разом із тим, дотримуючись норманської теорії походження слов'янської державності і права, він стверджував, що головним джерелом статутів були «звичаї і традиції північних народів і германців»¹.

Тенденційні висновки Т. Чацького викликали різкий протест багатьох російських, українських і деяких польських вчених. У 1816 р. Самуель Лінде опублікував у Варшаві книгу «Про литовський статут, виданий і надрукований російською мовою», в якій зробив аналіз мови первісних текстів Статуту 1529 р., порівняв їх і виявив помилки польських перекладів². С. Лінде першим з істориків литовського права вказав, що справжньою мовою статутів була давньоруська, близька до білоруської, мова.

Продовжив критику помилкових поглядів Т. Чацького про запозичення слов'янськими народами права германців І. Б. Раковецький у своїй двотомній праці «Руська Правда, або Права великого князя Ярослава», виданій польською мовою у Варшаві у 1820—1822 рр.³ На його думку, схожість деяких норм слов'янського права з правом інших народів пояснюється не запозиченням права, а схожими умовами життя, які і породжують подібні норми. Цікаво, що І. Б. Раковецький вважав, що в давнину всі слов'янські народи

мали єдину збірку правових норм, яка з часом загубилася, але деякі її норми знайшли відображення в Руській Правді. Висновок І. Б. Раковецького про те, що право слов'янських народів мало своїм джерелом давні народні звичаї і правила поведінки, послужив підвалиною для нового напрямку дослідження історії права слов'янських народів. Зaslугою цього вченого є також те, що він започаткував наукові дослідження з порівняльної історії права.

Значний внесок у розвиток наукових досліджень історії права України, Білорусії і Литви зробив видатний вчений І. Данилович, який працював у Харківському, Київському, Віленському і Московському університетах. Свого часу він був членом кодифікаційної комісії М. Сперанського, де відповідав за складання зводу місцевих законів західних губерній. І. Даниловичем написано ряд праць з історії права, найважливішими з яких є «Кодекс Наполеона в порівнянні з польським і литовським правом» і «Погляд на литовське законодавство і литовські статuti»⁴. І. Данилович першим з науковців дійшов висновку, що Статут 1529 р. був написаний «просто-народним литовсько-руським наріччям»⁵.

Судову систему, а також норми цивільного і кримінального судочинства статутів вивчав польський дослідник А. Коровицький⁶.

В останні десятиліття XIX і на початку XX століття з'являється цілий ряд історичних досліджень, присвячених історії Великого князівства Литовського, в яких тією чи іншою мірою розглядались і аналізувались або окремі артикули або цілі розділи статутів, і, зокрема, Статуту 1529 р. У першу чергу, слід назвати праці представника «юридичної школи», професора Московського університету М. Любавського. Перш за все, це монографія «Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого Литовского Статута» і «Литовско-руський сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства»⁷. Ці праці належать до найбільш значних явищ у науковій історичній літературі.

Рамки досліджень правової системи Великого князівства Литовського розширили історики права Київського, Московського, Петербурзького університетів Російської імперії М. Владимирський-Буданов⁸, Г. Демченко⁹, І. Лаппо¹⁰, Ф. Леонтович¹¹, М. Максимейко¹², І. Малиновський¹³, М. Ясинський¹⁴ та інші видатні науковці XIX — початку XX ст. Вони зробили науковий аналіз норм статутів, опублікували величезну кількість нормативних актів, судових рішень та іншого актового матеріалу. Головні висновки їх наукових пошуків зводились до того, що правова система в українських землях на кінець XVI ст. була результатом синтезу правових систем України, Литви, Білорусії та Польщі.

Вивчення джерел права, які діяли на українських землях у XVI ст. були продовжені у 20-ті роки XX століття. Центром досліджень стала АН УСРР. В її системі було створено Комісію (Виділ), яка вивчала історію західно-руського і українського права. У ній працювало біля 20 дослідників науковців, серед яких — Д. Багалій, О. Левицький, М. Максимейко, І. Малиновський та ін. У своїх дослідженнях вони продовжили кращі традиції своїх

посередників у вивченні історії права, яке діяло на українських землях, коли ті входили до складу Великого князівства Литовського. Праці вчених, що працювали у Комісії, публікувалися у збірнику «Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права». У статтях О. Доброва¹⁵, М. Товстоліса¹⁶, С. Борисенка¹⁷ були проаналізовані умови створення та зміст Статутів, проблеми цивільного, кримінального та процесуального права, джерела Статутів, їхні списки.

Не менш важливими для подальшого джерелознавчого дослідження Статутів були праці співробітників Відділу українського звичаєвого права АН УСРР, які публікувалися в науковій збірці «Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України». Вивчаючи звичаєве право, О. Добров, М. Товстоліс, І. Малиновський, С. Борисенко тією чи іншою мірою торкалися історії і змісту статутів Великого князівства Литовського. Так, С. Борисенко безпідставно підкреслював, що звичаєве право українського народу було одним із основних джерел статутів¹⁸.

У 1929 р. в збірці було опубліковане дослідження І. Малиновського «Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. Нарис історії права», в якому були узагальнені результати вивчення статутів Великого князівства Литовського¹⁹. Заслугує на увагу і його праця «Учение о преступлении по литовскому статуту»²⁰. На цьому спеціальні дослідження статутів в українській радянській науці фактично припинилися.

У наступні десятиріччя науковці зверталися до Статутів, як правило, тільки у зв'язку з вивченням правового становища селянства. Так, В. Самойленко проаналізувала норми Статутів, які свідчили про закріпачення селянства на українських землях. На матеріалах трьох Статутів автор показав, як діяв на практиці механізм закріпачення селян. У статті підкреслено, що статuti відображували рівень розвитку землеробства на території Великого князівства Литовського, провідну роль у якому відігравали українські і білоруські землі, де цей рівень був вищим²¹.

Ряд питань, пов'язаних із статутами, є дискусійними. До них, наприклад, належить проблема джерел статутів, яку порушив Т. Чацький ще на початку ХІХ ст. Для більшості науковців характерним є твердження, що в статутах «широко використані статті Руської Правди»²², що «на створення литовського статуту великий вплив справило давньоруське право»²³. Інші науковці, не заперечуючи зв'язку статутів із давньоруським правом, на перше місце серед джерел виносять звичаєве право²⁴. Деякі історики взагалі заперечують вплив Руської Правди на статuti²⁵.

Сучасний литовський дослідник права Великого князівства Литовського С. Лазутка вважає, що Статuti є «складним і тривким продуктом місцевих умов розвитку феодального суспільства Литовської держави»²⁶. Такої ж думки щодо джерел Статутів дотримуються білоруські вчені В. Пічета²⁷ та І. Юхо²⁸.

У дослідженнях А. Дубровіної підкреслюється, що статuti найбільшим авторитетом користувалися у Волинській, Київській, Подільській, Полтавській і Чернігівській губерніях²⁹.

Видатною подією у дослідженні литовсько-руського права став вихід у світ у 1960 р. праці вчених Відділу правових наук АН БРСР «Статут Великого княжества Литовского 1529 года» за редакцією академіка К. Яблонського, перше за всі роки дослідження академічне видання тексту Статуту давньоруською мовою з перекладом на російську мову. Як передмова тут публікується стаття академіка В. Пічети «Литовский статут 1529 г. и его источники», у якій порушено ряд проблем подальшого дослідження цієї пам'ятки права.

У 70—80-ті роки ХХ століття радянська історична та історико-правова наука не проводила скільки-небудь значимих досліджень литовського права.

27—28 листопада 1979 р. на базі Вільнюського університету відбулася республіканська наукова конференція, присвячена 450-річчю Першого Статуту³⁰. З українських науковців на конференції із цікавим історіографічним оглядом статутів виступила Л. Москвич. Науковий доробок І. Шекери стосувався правового становища селянства України в XVI ст. і відображенню його в статутах. О. Тодійчук розглянула внесок Московського товариства історії і старожитностей російських у вивчення литовських статутів. Роль Статуту 1529 р. у розвитку геральдики в Україні висвітила В. Румянцева. Проблеми, які досліджувалися литовськими, білоруськими і російськими вченими стосувалися історії права і культури Великого князівства Литовського (Ю. Юргініс), академічного видання Першого Статуту (С. Лазутка), правового становища жінки у Великому князівстві Литовському (І. Валіконіте), процесуальних особливостей судового захисту рухомого майна (В. Андрюліс), списків Статуту 1529 р. (Е. Гудавічюс), правового становища міського населення (З. Кописький), характеристики суду і судочинства за Статутом 1529 р. (І. Юхо), правових основ формування феодального стану (О. Грицкевич), гуманістичних витоків Статуту 1529 р. (В. Конон), еволюції литовського права у XVI ст. (І. Старостіна), міжнародних аспектів релігійної політики Великого князівства Литовського (А. Хорошкевич).

Свою лепту в дослідження історії права Великого князівства Литовського внесли польські вчені Я. Адамус³¹, Ю. Вольф³², С. Кутшеба³³, Г. Ловмянський³⁴. Особливо слід відзначити праці сучасного науковця, патріарха польської історико-правової науки Ю. Бардаха³⁵. Його багаторічна дослідницька діяльність знайшла відображення у книзі «Дослідження суспільного ладу і права Великого князівства Литовського: XIV—XVII ст.». Глибина опрацювання проблеми, намагання уникнути тенденційного висвітлення окремих дискусійних питань — головні позитивні риси цього дослідження. Сучасні польські вчені досліджують, головним чином, Статуту 1566 і 1588 рр., правову думку і правову культуру Великого князівства Литовського.

В останні десятиліття дослідженнями Статутів плідно займалася історична школа професора С. Лазутки у Литві, фундаментальний аналіз джерел права якого є методологічною і фактологічною базою для дослідників права Великого князівства Литовського. Важливим етапом вивчення Статуту 1529 р. стала його праця «І Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского», яка вийшла з друку в 1973 р. Особливо

заслугує на увагу двотомне видання у чотирьох книгах Першого Литовського Статуту. На сьогодні світ побачили три книги, на виході четверта, остання книга найбільш повного видання, яке є унікальним явищем в історії дослідження Статуту 1529 р.

Після проголошення незалежності України дослідження джерел права на українських землях у XIV—XVI ст. ст. зосередилися в Одесі. На кафедрі історії держави і права Одеської національної юридичної академії було підготовлено ряд наукових статей, а також монографічне дослідження «Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст.», в якому підкреслюється, що прийняття Статуту 1529 р. суттєво вплинуло на реформування судової системи Великого князівства Литовського³⁶.

Майже два сторіччя продовжується дослідження Статутів Великого князівства Литовського в цілому і Статуту 1529 р. зокрема. У цьому напрямку пройдено досить складний і тернистий науковий шлях роздумів, сумнівів, пошуків і досягнень. Але явище, про яке йде мова, а саме, литовсько-руське право є невичерпною криницею майбутніх відкриттів.

Примітки

¹ Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwi, 1529 roku wydany. — Krakow, 1861. — Т. 1—2. — С. 12—53.

² Linde S. B. O statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydany. — Warszawa, 1816.

³ Rakowiecki J. B. Prawda Ruska, czyli prawa wielkiego Księcia Jarostawa. — Warszawa, 1820—1822. — Т. 1—2.

⁴ Див.: Данилович И. Н. Взгляд на литовское законодательство и литовские статуты / Юридические записки, издаваемые П. Редкиным. — М., 1841. — Т. 1. — С. 1—46; Daniłowicz I. Kodeks Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi. — Warszawa, 1905.

⁵ Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и Литовские Статуты. — Т. 1. — С. 15.

⁶ Korowicki A. Proces cywilny litewski. — Wilno, 1826; Korowicki A. Porzadek sadowy kriminalny. — Wilno, 1831.

⁷ Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого литовского статута. — М., 1892; Любавский М. К. Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. — М., 1901.

⁸ Владимирский-Буданов М. Ф. Очерки из истории литовско-русского права. — К., 1889—1890.

⁹ Демченко Г. В. Наказание по литовскому статуту. — К., 1894.

¹⁰ Лаппо И. И. Литовский статут 1588 г. — Каунас, 1934—1938. — Т. 1—2.

¹¹ Леонтович Ф. И. Очерки истории литовско-русского права. — СПб., 1894.

¹² Максимейко Н. А. Источники уголовных законов литовского статута. — К., 1894; Максимейко Н. А. Русская Правда и литовско-русское право. — К., 1904.

¹³ Малиновский И. А. Учение о преступлении по литовскому статуту. — К., 1894.

¹⁴ Ясинский М. Н. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. — К., 1889.

¹⁵ Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським Статутом // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1925. — Вип. 1. — С. 82—89.

¹⁶ Товстоліс М. Про знахідку по Литовському праву / Там само. — С. 74—83; Товстоліс М. Суд застави за Литовським Статутом / Там само. — 1929. — Вип. 6. — С. 111—158.

¹⁷ Борисенко С. Списки Литовського Статуту 1529 р. / Там само. — С. 35—109.

- ¹⁸ Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-Руської держави на початку XVI ст. / Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України. — К., 1928. — Вип. 3. — С. 80—98.
- ¹⁹ Малиновський І. Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни: Нарис історії права. — К., 1929.
- ²⁰ Малиновський Н. А. Учение о преступлении по литовскому статуту. — К., 1894.
- ²¹ Самойленко В. І. Литовський статут про закріпачення селян // Праці Київського державного історичного музею. — К., 1958. — Вип. 1. — С. 119—132.
- ²² Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності. — К., 1963. — С. 72.
- ²³ Самойленко В. І. Литовський Статут про закріпачення селян. — С. 119.
- ²⁴ Див.: Батура Р. К., Пащуто В. Т. Культура Великого князства Литовського // Вопросы истории. — 1977. — № 4. — С. 108.
- ²⁵ Див.: Максимейко М. Система Руської Правди в її поширеній редакції // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1926. — Вип. 2. — С. 70—71.
- ²⁶ Лазутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского. — Вильнюс, 1973. — С. 52.
- ²⁷ Пичета В. И. Литовский Статут 1529 г. и его источники // Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонского. — Минск, 1960. — С. 13—30.
- ²⁸ Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. — Минск, 1978. — С. 31—36.
- ²⁹ Дубровіна А. Б. Джерела права України в першій половині XIX ст. // Проблеми правознавства. — 1966. — Вип. 4. — С. 24—31.
- ³⁰ Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982.
- ³¹ Adamus J. Z zagadnień prawa litewskiego. Pamiętnik historycznoprawny. — Lwów, 1926.
- ³² Wolf J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca XIV wieku. — Warszawa, 1895.
- ³³ Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w narysie. — Cz. 2. Litwa. — Warszawa, 1914.
- ³⁴ Lowmianski H. Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. — Wilno, 1931—1932. — Т. 1, 2.
- ³⁵ Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego księstwa Litewskiego: XIV—XVII w. — Białystok; Warszawa, 1970.
- ³⁶ Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст. / За загал. ред. П. Музиченка. — Одеса, 2000. — С. 134—136.

КОРОТКИЙ КОМЕНТАР ЗАГАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ НОРМ СТАТУТУ 1529 р.

 XV — першій чверті XVI ст. змінилася суспільна і політична структура Великого князівства Литовського. Пани і магнати, яким належало більше половини земель держави являли собою значну силу як в економічному, так і в політичному відношенні. Завдяки загально-земському привілею 1447 р., великий князь став повністю залежати від феодальної знаті. Вища аристократія займала в суспільстві пануюче становище, володіла величезними земельними угіддями, тримала в своїх руках суд і управління. Це викликало гостру протидію з боку шляхетського стану, який відмовляється бути тільки об'єктом влади і намагається послабити політичний вплив аристократії, зрівнятися в правах з магнатами і панами. Вимога кодифікації законодавства стає головним пунктом у політичній програмі боротьби шляхти за свої права. Хоча окремі українські і білоруські землі продовжували жити за обласними привілеями, загально-земський привілей 1447 р. підготував умови для створення єдиного шляхетського права в кордонах усєї держави.

У XV ст. у Великому князівстві Литовському закінчився період феодальної роздробленості, зміцнилися позиції центральної влади на місцях. Подальшого розвитку набули феодально-кріпосні відносини. Правові норми Руської Правди, обласних і загально-земських привілеїв не відповідали новим економічним, соціальним і політичним відносинам. На порядок денного постало питання нагальної кодифікації права, в якій рівною мірою була зацікавлена як литовська, так і українсько-білоруська шляхта.

Період, що розглядається, для більшості східноєвропейських держав характеризувався загальною кодифікаційною тенденцією. У 1500 р. кодифікацію права здійснила Чехія, в 1514 р. проект кодифікації звичаєвого права був підготовлений в Угорщині, Статут Ласького 1506 р. став основою для проведення кодифікаційних робіт у Польщі. Кодифікатори не обмежувалися записом звичаєвого права, яке до цього застосовувалося судами. Вони почали систематизувати його, а також вводили нові елементи, що виражали інтереси пануючого класу, або тих соціальних груп, які на той момент досягли зверхності над іншими. Це було пов'язано з новим ставленням держави до права, з підвищенням його авторитету. Право відтепер вва-

жалосся за основу існуючого ладу, воно стало загальнообов'язковим для всіх членів суспільства, в тому числі і для правителів найвищого рангу. Із затвердженням державного суверенітету посилюється прагнення до фіксованого (писаного) права, побудованого на принципі територіальної виключності його дії.

Із розвитком писаного права і його подальшою систематизацією виникла необхідність визначити, які норми поведінки людей підлягають регламентації законом, а які регулюються нормами релігії і моралі. Виникла необхідність у вчених-юристах, які мали створити певну систему класифікації норм поведінки. На початок XVI ст. в Європі не існувало визначення поняття «право». Коли йшла мова про право, то юристи вказували, що воно має служити справедливості і порядку в суспільстві. Згодом, один із творців Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. Лев Сапега відзначав, що окрім попередження злочинів, закон має визначати повноваження посадових осіб, у тому числі і господаря, який має здійснювати свою владу тільки в межах, встановлених цим законом: «Только на законе и праве писаном всю безопасность и благосостояние государства основывают. О чем великий и благородный греческий философ Аристотель говорил, что там господствует дикий зверь, где человек власть свою осуществляет по своей прихоти, а где верховенство имеет право или закон, там сам Бог всем правит»¹. Лев Сапега вважав, що право не є вічним і незмінним, а вигадане людьми і створюється тими, хто тримає владу у своїх руках. Таким чином, Сапега підійшов значно ближче до дійсно наукового розуміння суті права, ніж його сучасники і навіть майбутні правознавці.

Українські землі, які були невід'ємною частиною Великого князівства Литовського, без сумніву зазнали загальноєвропейського впливу. Проте тут народжувалася своєрідна правова культура, відмінна від західної. Правова культура українського народу знаходилася під постійним зовнішнім тиском і розвивалася в гострому протиборстві як із західною, так і східною правовими традиціями. Але, якщо східна правова традиція з її духовними підвалинами (більш точно, візантійська та її інтерпретація в російську — Л. М.) була близькою українському народові, то західна правова традиція з її еkleктичностію, протиріччями, частими змінами основних правових понять і інститутів була для нього чужою. Український народ міцно тримався «старини» і дуже обережно, навіть підозріло, ставився до всякої «новини». Правова система писаного права, яка складалася тут, не тільки зберегла свою правову спадщину, але й увібрала в себе все краще, що було досягнуто в інших країнах, а багато в чому і перевершила їх. Інтуїтивно вдалося витримати закон балансу своїх і набутих, запозичених правових елементів, що зберегло українську правову культуру від деградації, або навіть від цілковитого знищення.

Як уже відзначалося, Велике князівство Литовське формувалося як багатонаціональне, як Литовсько-Руська держава. Якщо литовський народ у XIV ст. тільки починав створювати власну правову систему, то український і білоруський вже мали свою самобутню правову культуру і свій писаний

кодекс права — Руську Правду. Звідси — спрощене сприйняття литовцями елементів західної культури. «Руська» культура, не зважаючи на її панування на державному рівні, не вкорінилася у свідомості місцевого населення настільки, щоб бути здатною протидіяти західному впливові, який досить агресивно здійснювався через Польщу. Православна віра, яку так охоче приймали литовці в XIV ст., і яка ніколи не насаджувалася тут силою, не витримала тиску католицизму в XVI ст., коли більшість литовців перейшла до католицької віри.

Існування у одній державі двох гілок християнства призвело до того, що на відміну від інших середньовічних держав того часу, у Великому князівстві Литовському сформувалася система, близька до цезарепапізму, за якої державна влада відтіснила церковну з її космополітичними ідеями. Вперше в історії Європи вдалося вивести норми права з-під впливу церкви (підкреслимо, церкви, а не християнства — П. М.), хоча це і не означало, що новостворені норми не зазнали позитивного загально-морального впливу церковного права. Хоча на українських землях і визнавалось існування духовного і світського права, верховенство повністю належало останньому і вищі органи державної влади виступали в деяких церковних справах як вища інстанція. Особливо це стосувалося православної церкви. Основу світського права в Україні, як і в усьому Великому князівстві Литовському, складало так зване земське право, яке, в свою чергу, поділялося в залежності від змісту на окремі частини, які в майбутньому послужили підвалиною розподілу права на галузі. В свою чергу, це призвело до появи в писаних джерелах права ряду конституційних норм, що ми і спостерігаємо на прикладі Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.

Кодифікація права Великого князівства Литовського у XVI ст. має свою довгу історію. Першу спробу систематизації права було зроблено в середині XV ст., коли прийняли Судебник Казимира 1468 р. Зміст Судебника обмежувався нормами кримінального і кримінально-процесуального права, в зв'язку з чим «всі інші правовідносини продовжували регламентуватися в кожній землі по-різному, в залежності від місцевого звичаєвого права»². У 1501 р. великий князь Олександр, надаючи підтвердний привілей Волинській землі, підкреслював, що його чинність буде мати тимчасовий характер, «пока права статута у отчизне нашої уставим». Олександр плекав надію, що «тогда вси земли наши одного права держати мають и одним правом сужены будут подле статута»³. Вперше, питання про кодифікацію права було підняте на Віленському сеймі 1514 р., але магнатам, які не були в ній зацікавлені, вдалося відтягнути його рішення. На Гродненському сеймі 1522 р. шляхта знову звернулася до господаря⁴ з проханням кодифікувати законодавство і розглянути проект тексту статуту. Господар з Пани-Радю «право им прирекли дати и тыи вси члонки, как ся подданные наши мають справовати и радити, казали есмо... выписати»⁵. Великий князь Сигізмунд видає окремий указ про введення в дію письмового зводу законів, але Гродненський сейм погодився не з усіма нормами проекту «прав писаних». У 1524 р. проект виправленого статуту обговорювався на сеймі

в Бересті. Приймається рішення «тое право выдать всем подданным Великого княжества Литовского, рассказать нашим господарским словом, абы вже тым правом справовалися и радили водлуг того рассказания нашего»⁶. Біля чотирьох років проект статуту обговорювався на місцях і тільки на Віленському сеймі 1528—1529 рр. він затверджується як Права писані Великого князівства Литовського (які згодом для зручності дослідники назвали Статутом — *П. М.*) і стає чинним правом для всієї литовсько-руської держави. За формою систематизації Статут 1529 р. був зводом законів, який включав до себе систематизоване земське і звичаєве право і ряд кодифікованих нових норм права. Головну редакційну правку Статуту здійснив воевода віленський і канцлер Великого князівства Альбрехт Гаштольд, який за службовим становищем очолював кодифікаційну комісію. На жаль, ми не маємо відомостей про те, як формувалася ця комісія і хто входив до її складу. Відомий польський вчений Ю. Бардах висунув гіпотезу, що в редагуванні Статуту Гаштольду допомагали доктори права — Є. Таліат і В. Чирка, які були представниками правової науки того часу і добре знали правову дійсність Великого князівства Литовського⁷. Кодифікаційній комісії вдалося створити нормативний акт, який, за визначенням В. І. Пичети, був одночасно і «основними законами» Великого князівства Литовського⁸. Статут 1529 р. відображав реальне співвідношення сил у суспільстві, де економічна і політична влада як і раніше належала магнатам і панам. Шляхта ще не стала тією силою, яка могла би протидіяти великим земле-власникам.

У передмові до Статуту господар Сигізмунд гарантував «всім прелатом, княжатам, паном хоругвовным, велможам, рыцерем повышоным, шляхте и всему посольству и их подданным а тубыльцом земель Великого княжества нашего Литовского, которого бы кольвек стадла а стану были, вси их права и привилья: костельные, так латынского закону, яко и греческого, тѣж и светцкие...»⁹.

Вказати точну кількість артикулів Статуту 1529 р. неможливо, оскільки в списках, які дійшли до нас, вона є різною. С. Лазутка висунув ідею, що в юридичному оригіналі артикули взагалі не мали нумерації¹⁰. За списком Дзялинського Статут складався з 13 розділів, які разом із вступами до частини з них поділялися на 242 (в деяких списках — на 243) артикули. Перший розділ визначав компетенцію великокнязівської влади, другий регулював земську оборону, третій кодифікував особисті і станові права шляхти, четвертий містив норми сімейного права і визначав правовий статус жінки в питаннях землеволодіння і спадкування, п'ятий регулював опікунське право, шостий — регламентував судочинство і судовий процес. Інші розділи перераховують кримінальні злочини проти особи, власності тощо. Так, розділ сьомий носить назву «Про земські насильства, про побиття і про вбивства шляхтичів», восьмий — «Про земельні суди, про кордони і межі, про копи», дев'ятий — «Про лови, про пуші, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмільники, про соколині гнізда», десятий — «Про маетки, які обтяжені боргами, і про заставу», одинадцятий —

«Про головщини людей путних, селянські і паробоцькі», дванадцятий — «Про грабежі і про няв'язки», тринадцятий — «Про злодійство». Таким чином, Статут містив норми державного, цивільного, сімейного, спадкового, земельного, кримінального і процесуального права. Мудрість і далекоглядність укладачів Статуту проявилася в тому, що вони, не маючи можливості охопити правом всі існуючі в суспільстві відносини, внесли до нього спеціальний артикул, який передбачав постійне поповнення Статуту новими нормами: «права писанные дали есмо всей земли, по котрому право мають суд судити, однак же вси права до остатку врыхле не могут ся зложити, яко ж и тые права не могли до остатка всех артыкулов мети. Нили ести бы ся што пригодило перед судьями, чого бы в тых правех не было описано, тогды то даем на розознанье судей под сумненьем их, иж они мають, упомянувши на Бога, и то сказати водле стародавнего обычая» [Статут 1529 р., розд. VI, арт. 25]. І далі законодавець визначає саму процедуру внесення нових законоположень до Статуту: «а ведже скоро на первом сойме перед нами або перед паны радами нашими мають тые члонки объявити. И ести бы мы або панове рада наша тые члонки уфалять, тогды мають тэж приписаны быти к тым правам» [Там само].

На відміну від систематизації права в західних країнах, де вона здійснювалась виключно на основі римського права і охоплювала тільки приватне право, у Великому князівстві Литовському систематизація торкалася і позитивного права, в тому числі і державного. В основу цієї систематизації були покладені нові принципи: суверенність державної влади (всупереч середньовічному церковному космополітизму), єдність права для всієї держави і її громадян і пріоритет писаного права. Проте, закріплення правом різноманітних пільг і привілеїв для різних станів і груп людей, що було характерним для феодального суспільства, підривало загальний принцип єдності права.

Статут 1529 р. з повним правом можна назвати конституцією феодальної держави. Норми конституційного права були зосереджені, головним чином, у перших трьох розділах.

Вже у вступі до Статуту декларувалися рівні права всіх підданих держави. Норми Статуту забороняли перетворювати вільних людей на рабів: «Также постановляем, что свободный человек ни за какое преступление не должен быть обращен в вечную неволю» [Статут 1529 р., розд. XI, арт. 6]. Слід відзначити, що норми Статуту обмежили джерела невілляництва і вказали на чотири причини, які вели до невілляництва: «первые, которые здавна в неволе суть або з невольных ся родили; другие, которые полоном завезены суть з земли неприятельское; третее, коли бы на смерть сказаны кому, окроме злодейства, а оные бы просили того кому сказаны, жебы их не губил, а давали бы ся в неволю, а он бы их не губил, такыые в неволи мають быти и дети их которые потом будуть родити; четвертое, коли бы сами ся в неволю подали: а хто бы, ведаючи, жонку невольную, хотя человек вольный, ее понял, тогды и сам в неволю маеть быти и дети их, будуть мужского або женского стану; тым же обычаем и жонка маеть

быти, естли бы за невольного пошла, ведаючи, тогда и сама в неволю подает ся и дети их» [Статут 1529 р., розд. XI, арт. 12]. Ми не випадково привели майже повний текст цього артикулу, бо саме в ньому чітко простежується вплив на Статут Руської Правди і зокрема норм, які встановлювали джерела холопства в Київській Русі. Статут вводив норму, яка певною мірою захищала права челяді невольної: «естли бы хто в голод челядь свою невольную выбил з двора проч, не хотячи их переховати, а они бы сами в голод перекормили ся, таковыя вжо не мають быти невольными, але вольные» [Статут 1529 р., розд. XI, арт. 11]. У Московській державі це положення буде рецепційоване «заповідними літами», які запровадить там указ 1581 р.

Ідеями християнського гуманізму пройняті майже всі артикули Статуту, де йдеться про патріотизм, про усвідомлене поняття суверенності народу і держави, про рівність всіх перед законом, про відповідальність уряду перед народом, про засудження деспотизму, про право на власність і особисту недоторканність, про договір як джерело права, про інститут присяги суддів та інших посадових осіб, про станове представництво, про громадянські та політичні права шляхти, про юридичний захист прав особи тощо. Важливою рисою Статуту була його віротерпимість і доброзичливе ставлення до всіх народностей, що мешкали в державі. Пояснювалося це федеративним устроєм держави, для запобігання розпаду якої і проголошувалася рівність прав католицької і православної шляхти: «...так латынского закону, яко и греческого...» [Статут 1529 р. Вступ].

Слід підкреслити, що розділи і артикули Статуту, які стосувалися конституційного права, були пріоритетними у порівнянні з аналогічними нормами кодексів інших держав того часу. У них визначалися права і обов'язки громадян, їх участь у формуванні владних структур, компетенція державних установ. Господар зобов'язувався зберігати територіальну цілісність держави, не допускати іноземців до державних посад і не наділяти їх маєтками: «держаней и честей чужоземцом не мають даваны быти» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 3]. Це означало, що господар не буде призначати громадян Польщі на державні посади у Великому князівстві Литовському і не буде діяти там як король Польський. Це положення підтверджувалося також і тим, що, знаходячись в Польщі, господар не повинен нікому нічого жалувати і підтверджувати привілеї [див.: Статут 1529 р., розд. I, арт. 25]. Таким чином, перший розділ Статуту визначав громадянські і політичні права шляхетського стану без врахування їх віросповідання. Політичні права шляхти здійснювалися шляхом їхньої участі в сеймі і уряді, яким була Пани-Рада. У Статуті говориться, що господар буде «вси уфалы старые держати, а новые с паны радами прибавляти» і всі питання буде вирішувати «с порадою, и с призволением рад наших Великого князства Литовского» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 6]. Членами Пани-Ради були воеводи, рівні їм старости земель, каштеляни, католицькі єпископи і найбільш могутні князі українських і білоруських земель. Вище православне духовенство участі в Пани-Раді не брало, оскільки інтереси земель, які мали право

на самостійність, захищалися князями. Статут підкреслює, що всі давні посади зберігаються і кожний, хто займає їх у своєму повіті, повинен, як і раніше, «судити, радити и децких своих всылати, и врадов своих вживати подле давного обычая» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 4]. Главою уряду вважався господар, який обіцяв своїм підданим, що «коли пан Бог всхоцеть взычити допустити нам панства иного, также и кролевства, тогда панства нашего, Великого князьства Литовского, и рад наших ни в чом не вменшим» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 1]. Слід відзначити, що Статутом встановлювалися для господаря не тільки права а й обов'язки. Особливо чітко це простежується в області зовнішньої політики. У Статуті вказується, що «господар шлюбуєть розмножати Великое князьство Литовское и, што недобре розобрано, ку панству привернути» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 2]. Цей артикул зобов'язував господаря стояти на захисті держави, обороняти її від загарбників, а те, що було захоплене з земель Великого князівства Литовського раніше, повернути. Обов'язком господаря було також охороняти права панства і шляхетства, бо на них лежав головний тягар захисту держави. Цьому обов'язку присвячений розділ Статуту «Про оборону земську», у вступі до якого чітко зазначалося «повинен кождый войну служити» [Статут 1529 р., розд. II, вступ]. Статут вводив загальну військову повинність [див.: Статут 1529 р., розд. II, арт. 1]. Кожний шляхтич, відповідно до земського рішення зобов'язаний був з'явитися на війну особисто і, крім цього, відправити на війну відповідну кількість озброєних людей залежно від розміру свого земельного володіння. До того ж така військова служба вимагалася з маєтків родових, материнських, висулужених, куплених або іншим чином придбаних. Норми Статуту допускали можливість нез'явлення землевласника на військову службу у зв'язку з хворобою. Шляхтич, який відмовлявся відбувати військову службу, втрачав право на маєток: «хто бы колве с тых одданных, вышей мененых, войны не служил або, приехавши, на рок не пописал ся, а хотя и пописал ся, а шиху не дождал або шиховал ся, без воли гетмановы поехал проч, тот именье свое тратить» [Статут 1529 р., розд. II, вступ]. І хоча шляхетська земельна власність вважалася недоторканною, до тих підданих, хто «с панства нашего втек до земли неприятелей наших», застосовувалися санкції: «таковый кождый честь свою тратить, а именье его отчиное и выслужное, и купленое ни детем, ани близьким, только на господара» [Статут 1529 р., розд. I, арт. 2]. Право на нерухоме майно втрачали також діти зрадника.

Господар зобов'язувався не відбирати посад і майна без суду, дотримуватися старих законів і видавати нові тільки за участю представницького органу держави — Пани-Ради. У Статуті знайшли втілення деякі ідеї правової держави. Норми Статуту не регулювали відносин між державою і церквою, світська особа не могла каратися за нормами канонічного права.

Протягом XIV—XVI ст. ст. у Великому князівстві Литовському відбувався процес формування шляхетського стану, який затягнувся на десятиліття. Добуті в нелегкій боротьбі шляхетські права нормативно закріпив Статут 1529 р., де чітко були визначені докази приналежності особи до

цього стану, встановлювався сам порядок доведення, підтвердження чи отримання шляхетства [див.: Статут 1529 р., розд. III, арт. 11]. Господар гарантував шляхті, що «не шляхту над шляхту не маєм повышати, але всю шляхту заховати в их почтивости» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 10].

Серед інших прав Статут гарантував право вільного переміщення і еміграції вільним станам «для приискания себе лучшей доли... во всякие земли, кроме земель неприятелей наших» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 8].

Не зважаючи на те, що життя більшості міст Великого князівства Литовського регулювалося магдебурзьким правом, у Статуті 1529 р. є ряд артикулів, які стосуються міського населення. Норми Статуту регулювали порядок відстрочення виплат за майновими зобов'язаннями (розд. I, арт. 10), збір торговельного мита (розд. I, арт. 21), встановлювали покарання міщанина, який побив шляхтича (розд. III, арт. 14), розмір головщини (розд. VI, арт. 12), регламентували правове становище шляхти і селян, які прибували до міста у торговельних справах, встановлювали ціни на тварин, птахів, зерно тощо (розд. XII, арт. 3, 5, 9, 10, 11). Статут виявляв турботу про шляхтича, який попадав у боргову залежність від міщанина. Він визначав три обставини, за яких верховна влада могла санкціонувати відстрочку виплати взятої позики в обумовлений кредитом термін: полон, знаходження на державній службі, доказ своєї неспроможності [Статут 1529 р., розд. I, арт. 10]. Відстрочки з інших мотивів, навіть письмово оформлені, земські і міські суди до уваги не брали. Щоправда, це ставило міщанина у нерівне становище зі шляхтичем. Норми Статуту забороняли міщанам стягувати борги з селян, вчиняючи розправу над своїми боржниками безпосередньо на торгу: «мешане и подданные наши о долги свои какие-кольве не мають селян наших ани теж чиих иных, духовных и светских, в местех на торзех запоедати ани тым себе на них справедливости доводити» [Статут 1529 р., розд. XII, арт. 9]. Статут гарантував міщанам нарівні з іншими верствами населення дотримання всіх пожалуваних їм свобод і вольностей: «шлюбуем своею парсуною господарскою, иж всю шляхту, княжата и паны хоруговные, и вси бояре посполитые, и мешане, и их людей заховати при слободах и вольностях, от предков наших и тѣж от нас данных им» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 7]. Наведені приклади вказують на розширення сфери дії загальнодержавних законів на міста, навіть на ті, які мали право самоврядування.

Норми цивільного права регулювали, перш за все, право власності. Статут 1529 р., який закріплював права і привілеї землевласників, коли мова йшла про власність, використовував терміни «реч», «рухомые речи», «именье». У Великому князівстві Литовському в період формування феодальних відносин земля не була об'єктом широкого товарообігу для більшості населення. Обмежений товарообіг землі допускався тільки в середовищі панівної верстви. Тому, в юридичному лексиконі Статуту поняття «именье» розглядається як нерухома річ, а власне «реч» — як рухома річ, що знаходиться у товарообігу. У Статуті 1529 р. термін «реч» використовується в широкому розумінні, як предмет юридичних угод, до якого належить

і рухоме і нерухоме майно. До об'єктів нерухомого майна належали маєтки, орні землі, ліси, сіножаті, озера, річки тощо, а до рухомого — «інші всякі добра і пожитки».

Статут розрізняв королівські, господарські, магнатські, шляхетські і церковні землі, правовий режим яких був різний. У залежності від способу придбання маєтки розподілялися на спадкові (отчизна, дідизна), вислужені або одержані в користування (держання «до волі панської») і куплені. Різним був режим розпорядження цими категоріями земель. Тільки власник купленого земельного володіння мав право вільного розпорядження ним. Щодо спадкового і вислуженого майна, то власник мав право продавати, міняти, відчужувати, дарувати лише третину такого майна. Право володіння землею визначалося господарським листом, грамотою, або давністю часу. У випадку, коли держатель землі не мав належних документів на право володіння землею, ця земля переходила до господаря. Статут 1529 р. гарантував недоторканність тієї землі, право володіння якою ґрунтувалося тільки на давності часу. Після строку земської давності усякі позови щодо таких володінь визнавалися недійсними і вони залишалися у тієї особи, яка тримала їх не менше десяти років [див.: Статут 1529 р., розд. I, арт. 18]. Норми Статуту були спрямовані на захист права власності. Так, у відповідності до давньої норми звичаєвого права встановлювалася відповідальність за переорювання межі: «если бы шляхтич шляхтичу... между перорал, тогда три рубли а вины только ж. А если бы мужик мужику то вчинил, тогда мужику рубль грошей а вины только ж» [Статут 1529 р., розд. VIII, арт. 8].

У Статуті 1529 р. досить детальну регламентацію отримало спадкове і опікунське право. Розрізнялося спадкування за заповітом, за законом і на підставі звичаю. За загальним правилом спадкоємцями майна своїх батьків ставали діти. До спадкоємців за законом відносились діти, брати, сестри, батьки і інші кровні родичі. Прогресивним у порівнянні з аналогічними нормами законодавства інших країн Європи був артикул 14 розділу IV, за яким діти від першої, другої, третьої, четвертої і інших дружин, скільки б їх не було, отримували рівні права на долю батьківського майна. Статут передбачав випадки, коли спадкоємці за законом втрачали право на спадщину. Так, за законом виключалися з числа спадкоємців доньки, які вийшли заміж без згоди батьків або одружилися з іноземцями; незаконно народжені діти; вдови, які без згоди родичів вийшли заміж за простолюдинів; діти державних злочинців тощо. Батьківське майно передавалося за спадком лише синам. Що стосується материнського майна, як нерухомого так і рухомого, то воно порівну розподілялося між синами і дочками. За відсутності синів, дочок, родичів спадкове майно переходило до близьких по батьківській лінії. Материнське майно переходило до тих спадкоємців, які були близькими по материнській лінії.

Закон, визнавав можливість розпоряджатися майном за допомогою заповіту. Вільно заповідати можна було рухоме майно, а також куплену нерухомість, яка не входила до родового маєтку. Права заповідати майно не

мали неповнолітні, ченці, сини, які не були виділені, залежні люди, єретики, божевільні, ті, що тимчасово втрачали розум. Останні, коли приходили до тям, повертали собі право складати заповіт [див.: Статут 1529 р., розд. V, арт. 14]. Статут визначав порядок складання заповіту. Обов'язковою вважалася присутність священника або свідків, які заслуговували на довіру. Не могли бути свідками «напервей, тые, которые тастаментов своих чинити не годны, тѣж и невесты, екекуторове або опекунове того ж тастаменту, также тѣж тые, которым в том тастаменте што отписано» [Статут 1529 р., розд. V, арт. 16]. Багато питань, пов'язаних із спадковими відносинами, регулювалися нормами звичаєвого права.

Опікунському праву у Статуті присвячено цілий розділ — п'ятий, який носить назву «Про опікунів». У ньому регламентувалося коло осіб, які могли бути опікунами, порядок їх призначення і перепризначення, обов'язки, відповідальність. Опіка призначалася над неповнолітніми і їхнім майном, проте головна увага приділялася майну. Опікунами за законом вважалися батько чи мати неповнолітнього, а також найближчі родичі. Сторонні особи могли призначатися опікунами за заповітом батьків або за рішенням суду. Опікун призначався з того стану, до якого належав той, кого опікували, оскільки він повинен був нести всі повинності і володіти не меншою дієздатністю, ніж власник, який залишив майно неповнолітньому. Опікун не мав права відчужувати майно осіб, які знаходились у нього під опікою. Закон строго стояв на захисті тих, кого опікували: «А серебщизны и вин опекательники и иные пожитки або скарбы потратили, або люди розогнали, а то бы на них правом переведено, тогда все подле рейстров з своїх имений мають де тем наповнити» [Статут 1529 р., розд. V, арт. 7]. Справи з позовів до неповнолітніх про відчуження майна призупинялись, як правило, до досягнення ними повноліття. Така детальна регламентація інституту опіки свідчила про підвищений інтерес держави до захисту права власності.

У Статуті 1529 р. знайшли відображення і норми зобов'язального права. Вони регулювали, головним чином, такі договірні відносини, як купівлі-продажу, позики, застави, дарування. Головними підставами виникнення зобов'язань були угоди і правопорушення. Крім того, зобов'язання могли виникнути для залежних людей з волі їх хазяїна, якій міг зобов'язати залежну від себе людину виконати яку-небудь роботу або передати яке-небудь майно на користь третьої особи. Зобов'язання могло виникнути і в результаті прийняття судового рішення. Так, за Статутом у випадку винесення судом неправильного рішення суд вищої інстанції скасовував таке рішення і зобов'язував суддю відшкодувати потерпілій стороні всі збитки [див.: Статут 1529 р., розд. VI, вступ]. Закон визначав форму і порядок укладання угод і умови припинення зобов'язань. Строк позовної давності становив десять років [див.: Статут 1529 р., розд. V, арт. 11; розд. I, арт. 18]. Як правило, угоди укладались у присутності свідків, і з виконанням деяких символічних дій і обрядів, які сформувались під впливом звичаєвого права. Сторони виконували такі дії, як: «перебивання руки», «приставлення шапки», «виставляння могоричу» тощо. Про це свідчать справи,

які занесені до книги судових справ Литовської Метрики¹¹. Всі ці обрядові дії здійснювалися на підтвердження і закріплення договору. У деяких випадках договір скріплювався присягою. Широкого застосування набула застава землі або маєтку, а також рухомих речей під забезпечення договору купівлі-продажу. Законодавець встановив, що «каждая застава давности земское не мела» [Статут 1529 р., розд. X, арт. 5].

Записи судової книги Литовської Метрики вказують, що у деяких випадках закон вимагав письмової форми договору. Така форма була обов'язковою, наприклад, для договору позики на загальну суму більше десяти коп грошей¹². Коли ж договір позики на більшу суму не був оформлений письмово і кредитор не мав листа на цей борг, боржник за Статутом 1529 р. сплачував тільки суму, яка не перевищувала десять коп грошей, «а што будеть вошей десяти коп позычно без листу, маєть тратити» (Статут 1529 р., розд. X, арт. 3). Тільки в письмовій формі здійснювалися угоди про землю. У випадку продажу або дарування спадкових, вилучених, куплених та іншим способом придбаних маєтків складався запис, скріплений підписом і печаткою того, хто продавав або дарував. Обов'язковою була присутність трьох-чотирьох свідків шляхетського походження, які також засвідчували запис своїми печатками. Потім такі записи заносилися до книги замкового суду, який під час чергового судового року переносив їх із книг замкових до книг земських. Подібним чином оформлявся договір позики.

Припинення зобов'язання наступало у випадку його виконання, закінчення строку його дії, в результаті смерті зобов'язаної особи, а також при неможливості його виконання.

Велику увагу Статут 1529 р. приділяв кримінально-правовим нормам. У даний період змінюється поняття злочину. До прийняття Статуту злочин сприймали як фізичну, матеріальну або моральну кривду, яку було завдано окремій особі чи громаді, що говорило про вплив на розвиток кримінального законодавства руського звичаєвого права. В залежності від характеру злочинного діяння і наслідків злочину Статут 1529 р. розглядає злочин як «виступ» [див., наприклад, розд. I, арт. 1, 7], або «злочинство» [див., наприклад, розд. XIII, арт. 20]. Злочини проти здоров'я, особистої недоторканості і майна окремих осіб носили назву «кгвалт» [див., наприклад, Статут 1529 р., розд. VII, арт. 1, 2, 3, 4]. До суб'єктів злочину відносилися як вільні, так і залежні особи. Для правильного визначення вини суд мав встановити причинний зв'язок між діями підозрюваного і результатами цих дій. Так, нападник не відповідав за вбивство, «коли бы который шляхтич, битый або охромлений, от того битья або охроменья, ездивши по пиром або бывал в корчмах, або в торг, а потом умер, хотя теж от того битья и лежал, и от ран умер», в такому випадку «оный, который его бил або ранил, не маєть головщины платити, только раны» [Статут 1529 р., розд. VII, арт. 10]. У Статуті розрізнялись умисел і необережність, замахи і закінчений склад злочину, детально регламентувалася співучасть у скоєнні злочину. Судячи зі змісту арт. 30 розд. VII, всі особи, причетні до злочину, вважались злочинцями і співучасники несли таке саме покарання як і виконавці злочину:

«коли бы подданные наши людей подозрених, злочинцов, розбойников, выволаных з земли в дому або в именьи своем ведомо переховывали або им некоторую раду або помоч ку шkode речи посполитое давал и чинил або тѣж речей злодейских ведомо поживал, а на кого бы то переведено, тогда тот не инако маеть быти каран, только яко кождый з тых злочинцов, вышей писаных; або всим справедливим правом чинячи а призволяючи однаково виною мають быти караны». Статут знав необхідну оборону і крайню необхідність. Межі необхідної оборони не визначалися: «хто на чий дом наедет кгвалтом, а тот, будучи истый, в дому своем, боронячи дому своего, и забьет того-то кгвалтовника в дому своем або помощников колько его забил або ранил, тогда не маеть головщины ани ран платити, але при оных ранных ещо маеть своего кгвалту домового доходити» [Статут 1529 р., розд. VII, арт. 4]. Для звільнення від покарання потрібно було довести, що потерпілий першим почав злочинні дії. Статут встановлював давність кримінального переслідування: з найбільш тяжких злочинів — 10 років, менш тяжких — 3 роки [див.: Статут 1529 р., розд. XI, арт. 7]. Вільна людина за скоєний злочин не могла присуджуватися до вічної неволі.

У Статуті 1529 р. знайшли відображення наступні види злочинів: проти держави; проти життя та здоров'я господаря; проти порядку управління; військові; проти правосуддя; проти особи; майнові злочини; проти сім'ї та моралі.

Злочини проти держави ще не отримали належного їм місця у системі злочинів Великого князівства Литовського. Процес емансипації публічної політичної влади тільки-но дійшов до європейських країн. Епоха Відродження стимулювала розвиток інститутів примусу держави, системи станового представництва, державного апарату як такого, появу кадрів професійних чиновників. Але до триумфу ери етатизму було ще далеко. І оскільки держава все ще базувалася на особистісних стосунках, а не на абстрагованій концепції держави, злочинам проти держави також був притаманний особистісний відтінок, характерний для злочинів проти особи. Мабуть тому норми Статуту регламентують тільки втечу до ворожої землі і образу господаря, як склади злочинів, відомі ще за часів раннього державотворення.

Гуманістичні ідеї Ренесансу проявилися в тому, що господар не міг карати за явною чи таємною обмовою або підозрою навіть тоді, коли справа торкалась образи його гідності. Тільки після того, як позивач і відповідач стануть перед судом і шляхом гласного судового розгляду буде доведена вина, звинувачуваний може бути покараний у відповідності до тяжкості його злочину. Суворо карався наклеп у здійсненні державного злочину: «коли бы хто, обмовляючи кого-кольве, винил ку соромоте або ку страченью головы а што бы о горло або о именье, або о которое кольве каранье, тогда тот, хто на кого помовить, а не доведеть, тым караньем маеть сам каран быти» [Статут 1529 р., розд. I, арт. 1].

Окремо слід виділити злочини проти порядку управління. До них належали: підробка господарських листів або печатки; образа господарського радника чи посланця; халатне відношення до утримування у в'язниці зло-

чинця або боржника; зневажливе ставлення до листів воевод, старост і державців; порушення державної монополії на виготовлення і продаж пива у корчмах і інших не дозволених господарськими списками місцях.

До військових злочинів у Статуті 1529 р. відносилися наступні: ухилення від несення військової повинності, неявка на місце шиккування війська, самовільне залишення військового табору, халатність при несенні караульної служби, пограбування шляхетських маєтків під час виконання військового обов'язку. Ці злочини регламентовані розділом другим, який носить назву «Про оборону земську».

Злочинами проти правосуддя були: спричинення безладу у приміщенні суду; образа судді або іншої сторони; плямування свідків. За злочин вважалася також видача заповідних листів на призупинення судочинства, крім наступних трьох випадків: «первое, коли бы хто о реч посполитую в неприятелей наших в нятстве был; другое, коли бы хто был на службе посполитое речи в панствах наших; третее, коли бы хто правдиве немоцон был» [Статут 1529 р., розд. I, арт. 10].

Досить детально у Статуті були регламентовані злочини проти особи, до яких належали: образа честі і гідності; побиття і поранення шляхтича; вбивство батька або матері; вбивство брата або сестри; розбійний напад шляхтича на шляхтича; сварка. У Статуті є артикули, які встановлюють відповідальність за нацьковування собаки на людину, а також за шкоду, спричинену собаками і іншими тваринами. До майнових злочинів відносилися: крадіжка, присвоєння майна, грабіж, розбій. Найбільш детально у Статуті регламентована крадіжка, якій присвячено останній розділ — «Про злодійство». Крадіжка, присвоєння майна і грабіж не зараховувалися до однорідних майнових злочинів. Вказані правові інститути формувалися по-спільно, досить довгий час і мали свої специфічні риси. Законодавець розрізняв явну крадіжку і крадіжку, яку треба було розкрити шляхом розшуку злочинця. Явною крадіжкою вважалося діяння, за яке злодій викривався у здійсненні злочину чи затримувався з поличним, так званим «лицем», або зізнавався у скоєнні злочину. Якщо під час досудового слідства підозрюваний у скоєнні злочину зізнавався, крадіжка також вважалася явною. Якщо ж злодій не був викритий, починався особливий судовий процес, на стадії якого подавався особливий позов до того, хто підозрювався у причетності до крадіжки. Особливий позов потерпілий міг подати до того, у кого в присутності свідків була знайдена вкрадена річ, хоча б той і не був злодієм [див.: Статут 1529 р., розд. XIII, арт. 17, 18, 19], або проти того, хто перешкоджав розшуку злодія [див.: Статут 1529 р., розд. XIII, арт. 2, 3]. Підозрюваний у крадіжці міг подати особливий позов до потерпілого, якщо він погоджувався на тортури, витримував їх і тим доводив свою невинуватість. Таким же правом користувалися і близькі підозрюваного, якщо він під час тортур помирав [див.: Статут 1529 р., розд. XIII, арт. 14]. Статут встановлював також відповідальність за переховування у своїй домівці пійманого з поличним злодія, а також за посягання на власність (незаконне полювання, рубка лісу, сінокосіння, ловля риби тощо).

Як і раніше, відповідальність за злочини проти моралі регулювалася церковним правом, але такий склад злочину як зґвалтування став регулюватися нормами світського права. Цей артикул Статуту був дуже важливим, оскільки він захищав права жінок усіх станів. Він регламентував судову процедуру і необхідні докази вини особи, яка зґвалтувала жінку «будь якого-колько стадила, почонши от вышшого аж до нижшого» [Статут 1529 р., розд. VII, арт. 6]. Гвалтівник підлягав покаранню «горлом», врятувати йому життя могла тільки сама потерпіла, якщо вона погоджувалася вийти за нього заміж. Артикул, проте, не вказував, чи існувала яка-небудь компенсація, коли жінка не могла або не бажала вийти заміж за гвалтівника. До злочинів проти моралі Статут відносив також видання заміж силоміць: «княгинь, паней вдов, княжон, панян и девок заховати при вольностях их, а квалтом ни за кого их не маем давати без их воли; нижли каждой з них с порокою приятелей своих, за кого хотя, за того вольно пойти» [Статут 1529 р., розд. IV, арт. 15].

Для визначення покарання законодавець використовує термін «кара». Майнові покарання і тюремне ув'язнення носили назву «вина», а тілесні і ганьбливі — «покута». Метою покарання було відшкодування потерпілому заподіяної шкоди, поповнення державної скарбниці, заподіяння злочинцю шкоди (відплата). За Статутом, ніхто ні за кого не повинен був нести покарання, тільки кожний за себе, «ани жона за выступ мужа свого, ани отец за выступ сына, ани сын за отца, также и ни жадный приржоный, ани слуга за пана» [Статут 1529 р., розд. I, арт. 7]. Підвалинами таких правових норм, як покарання за наклеп (обмову), осудження заочного звинувачення, особиста відповідальність злочинця були знову ж таки гуманістичні ідеї Ренесансу, дуже популярні на ті часи в середовищі прогресивно налаштованої частини суспільства.

Вищою мірою покарання було позбавлення життя і честі. Страта взагалі не тягнула за собою яких-небудь юридичних наслідків для членів сім'ї або родичів страченого. Проте, за втечу до ворожої землі втікач позбавлявся честі, а його майно переходило до господаря. Таке покарання застосовувалося тільки до представників шляхетського стану. Шляхтич, який втікав за кордон оголошувався вигнанцем («виволанцем») і втрачав усі громадянські права: шляхетство, права на майно тощо. Він змушений був переховуватися за кордоном, бо в разі повернення його належало убити. Смертна кара поділялася на просту, яка здійснювалася через повішання (як правило, застосовувалася до злодіїв), і кваліфіковану — через спалення (застосовувалася до підроблювачів господарських листів і печатки). Позбавлення честі означало втрату шляхетської гідності і було додатковою мірою покарання для шляхти. Честі позбавлялись особи, які ухилялися від військової повинності, вигнанці, злочинці, засуджені до смертної кари. Наступними за тяжкістю були тілесні покарання, які поділялися на калічніцькі (відтинання руки, вух) і болісні (биття різками). Тілесні покарання застосовувались, головним чином, до простих людей. Далі, серед покарань, йшло тюремне ув'язнення, термін якого за Статутом 1529 р. становив шість тижнів. До такого пока-

рання присуджувався той, хто не погоджувався з господарським вироком [див.: Статут 1529 р., розд. I, арт. 23].

Досить складною була система майнових покарань. До них належали: конфіскація маєтку, штраф, повернення незаконно привласненого майна, відшкодування нанесених збитків. Конфіскація, як самостійний вид покарання, застосовувалася до шляхтича, який ухилявся від військової повинності, самовільно залишав військовий табір, не з'являвся до місця шикунання війська. Окремо слід зупинитися на таких покараннях, як «головщина» і «нав'язка». На початку ХХ ст. розгорнулася жвава дискусія з приводу оцінки інституту права на штраф за голову вбитого, так званої «головщини». Українські дослідники І. Малиновський¹³ і Г. Демченко¹⁴ зараховували цей правовий інститут до кримінального права, а польський вчений А. Дубенський¹⁵ — до цивільного. Ми погоджуємося у цьому з литовським вченим В. Андрюлісом, який «головщину» не відносить ні до цивільного, ні до кримінального права, оскільки тоді не існувало поділу норм права на галузі¹⁶. Поділ на галузі права почав застосовуватися тільки з середини ХІХ ст. Основою системи права періоду, що розглядається, був поділ права на публічне і приватне. Кримінальні норми зливалися як з публічним, так і з приватним правом. Майнові відносини людей розглядалися як відносини людини з річчю. Порушення приватного права тягнуло за собою зобов'язання, виникнення, дія і припинення яких регулювалося зобов'язальним правом. Отже, «головщину» слід вважати одним із видів зобов'язань. «Головщина» вважалася додатковим покаранням і її розмір залежав від станової приналежності вбитого.

Грошовим штрафом, який призначався за нанесення ран, побоїв, незначну крадіжку, яку було скоєно вперше, була так звана «нав'язка». За Статутом 1529 р. вона застосовувалася в якості як основної, так і додаткової міри покарання.

У Статуті 1529 р. досить багато місця відводиться судово-процесуальному праву. Суд був головним правоохоронним органом держави, який забезпечував охорону правопорядку, обмежував свавілля окремих панів і магнатів, надавав авторитет праву. Мабуть тому в Статуті чільне місце посідає регламентація порядку судочинства. Тією чи іншою мірою, норми Статуту торкалися діяльності як центральних, так і місцевих судів¹⁷. За Статутом вищим судом держави був господарський суд, який міг прийняти до судового розгляду будь-яку справу, але тільки в тому випадку, якщо позивач раніше звертався до місцевого суду [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 2]. У 1529 р. запроваджуються спеціальні судові сейми Пани-Ради. У Статуті в декількох артикулах говориться про «зъехане» на такі сейми панів радних [див.: Статут 1529 р., розд. II, арт. 5; розд. V, арт. 7; розд. VI, арт. 1]. Такий суд не мав постійного складу і вважався повноважним незалежно від того, зібралися всі радні пани чи тільки їх частина [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 5, 6]. Таким чином, склад радних панів, присутніх на цьому суді, часто був випадковим, що говорило про їхню другорядну роль у здійсненні правосуддя. Рішення цього суду мали назву «суд Пани-Ради», «вирок Пани-Ради»

[див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 1, 2, 4, 8]. Однією з форм господарського суду був маршалків суд. За Статутом при здійсненні правосуддя маршалків суд повинен був керуватися стародавніми звичаями і нормами писаного права [див.: Статут 1529 р., розд. III, арт. 4]. До виключної підсудності маршалкового суду належали справи шляхти і бояр, які проживали в господарських маєтках [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 33]. Статут узаконив комісарський суд, який мали право очолювати воеводи і маршалки і який створювався для розгляду конкретної справи [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 2]. У Статуті 1529 р. законодавче призначення отримав копний суд. Так, в арт. 1, розд. VI вказувалося, що якщо хто-небудь з радних панів, воевод чи старост буде в чому-небудь звинувачений, то він повинен з'явитися на найближчий сейм або відповідати в суді «на року земском», але якщо він буде хворим або зайнятим на державній службі або на копі, то тоді справа відкладалася. Такий запис свідчив про те, що зайнятість на державній службі прирівнювалася до зайнятості на копному суді. За Статутом суд над місцевим населенням передавався в руки панів і місцевої адміністрації [див.: Статут 1529 р., розд. IV, арт. 3, 22; розд. VII, арт. 1, 2, 4; розд. XIII, арт. 18, 25]. За вчинення правосуддя пани стягували з селян високі судові мита на свою користь [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 34, 35, 36]. Нормами Статуту воеводи, старости, маршалки земські, маршалки двірні, державці відносилися до місцевої адміністрації [див.: Статут 1529 р., розд. VI, вступ]. Значні повноваження на місцях мали воеводські суди. За Статутом воеводи «мает ся каждый с них у своем повете справовати и судити и радити, и децких своих всылати и вравов своих уживати подле давного обычая, одно судити мают с тым писаным правом» [Статут 1529 р., розд. III, арт. 4]. Воевода міг відправляти правосуддя як самостійно, так і призначати для цього помічників. Як воеводи, так і їхні помічники здійснювали правосуддя, дотримуючись старих звичаїв. У Статуті згадується і про суд державців, який нічим не відрізнявся від воеводського суду. Апеляційним судом, як для воеводського суду, так і для суду державців був господарський суд [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 1].

Важливе місце серед місцевих судів займав замковий (городський) суд. Головну роль у цьому суді відігравали особи місцевої адміністрації — воевода, старости, державці і їхні помічники, які не завжди добросовісно відправляли правосуддя. У Статуті зроблено спробу обмежити їх свавілля і зобов'язати їх обирати до складу суду двох шляхтичів «людей добрых а годних веры», які мали слідкувати за законністю правосуддя «мають того смотрети и то справовати водле тых писаных прав» [Статут 1529 р., розд. VI, арт. 2]. На другому місці після городських стояли земські суди, які за Статутом склалися із судді, двох його помічників і писаря. Членами земського суду мали бути «люди добрые, цнотливые, расторопные, в праве уместные, роду шляхецкого, в том повете добре оселые, не иное веры только хрестиянское» [Статут 1529 р., розд. VI, арт. 1].

Досить детально у Статуті регламентуються повноваження судових чиновників і форма проведення судового процесу. Однією з найбільш давніх

судових посад була посада децького. До його функцій належало доставляти сторону приводом до суду, а також здійснювати майнове стягнення за рішенням суду. За свою роботу децький отримував платню, яка мала назву «децькування». Статут детально регламентував розміри децькування. Якщо судова справа вимагала ознайомлення із обставинами скоєння злочину на місці, суд міг послати віжа, який оглядав місце злочину, тіло забитого або рани потерпілого, опитував свідків і потім все це засвідчував на суді. Віж також отримував платню за свою роботу, так зване «віжове». Так, віжам воевод, старост і маршалків належало платити по п'ятдесят грошей, а віжам їх намісників — по півкопи [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 34]. Важливим показником демократизму суду є інститут адвокатури. У Статуті не регламентувалися повноваження прокураторів (так тоді називали адвокатів), а тільки вказувалося на вимоги до тих, хто мав виконувати їхні обов'язки: «не маєть жаден чужоземец прокуратором быти а ни о том мовити перед нами, господаром, ани у земском праве, одно который бы был у Великом князьстве оселый» [Статут 1529 р., розд. VI, арт. 9].

Близько чверті статей Статуту прямо чи опосередковано відносяться до судочинства. Вже арт. 1 розд. I Статуту зобов'язував господаря здійснювати правосуддя гласне і за участю сторін. Арт. 9 розд. I проголошував принцип єдності прав і рівності всіх громадян перед законом: «вси подданные наши, так вбогие, яко и богатые, которого раду кольве або стану были бы, ровно а одностайным тым писаным правом мають сужоны быти». Весь процес носив позовний (звинувачувальний) характер. До Статуту 1529 р. вперше були внесені норми, які встановлювали порядок виклику до суду відповідача письмовими «позвами» і ведення судових книг, до яких вносилися вирoki і судові рішення [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 4, 6, 15, 17]. Встановлення письмової форми виклику до суду, письмове викладення позовних вимог і введення судових книг стало важливим кроком у розвитку процесуального права і власне судочинства.

Судове слідство розпочиналося за ініціативою позивача або його найближчих родичів, які подавали скаргу до суду і брали «позви» для виклику до суду відповідача [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 14]. Якщо позивач не з'являвся до суду у визначений позовою термін, він програвав справу [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 12, 13]. Великого значення у Статуті надавалося доказам, за якими суд і виносив рішення за сутністю справи. Кількість і якість необхідних доказів заздалегідь були визначені законом для кожної категорії справ. Найбільш поширеним видом доказів були свідчення свідків. Так, у земельних справах необхідно було, щоб кожна із сторін виставила по вісімнадцять свідків [див.: Статут 1529 р., розд. VIII, арт. 1]. З усіх доказів перевага надавалася власному зізнанню сторони. Зізнання, яке сторона зробила в суді, розглядалося як повний доказ і було достатнім для винесення рішення або вирoku. Для отримання зізнання суд міг застосовувати до підозрюваного тортури. Так, тортурам міг бути підданий спійманий на місці злочину злодій. Якщо підозрюваний не визнавав своєї вини, особа, яка наполягала на застосуванні катувань сплачувала

йому за кожне катування п'ятдесят грошей. У випадку, коли підозрюваний під час катувань помирав, звинувачувач мав сплатити його родичам голову, розмір якої залежав від станової приналежності закатованого [див.: Статут 1529 р., розд. XIII, арт. 13, 14]. При звинуваченні в крадіжці вперше і вдруге підозрюваний міг відкупитись від катувань, сплативши потерпілому вартість вкраденого. Якщо ж він був спійманий на злочинстві втретє, то підлягав смертній карі [див.: Статут 1529 р., розд. XIII, арт. 22].

При вирішенні майнових спорів першочергове значення мали письмові докази. Перевага надавалася документам, які виходили від державних або судових органів.

Речовий доказ («поличне», «лице») оцінювався як повний доказ, достатній для того, щоб винести звинувачувальний вирок. Але в Статуті є норма, яка забезпечувала захист тим, хто був невинуватим у здійсненні злочину, хоча при ньому і знаходили поличне. Так, якщо поличне було виявлене у закритій домівці людини добропорядної, але там були вікна, які погано закривалися, то така людина могла відвести від себе звинувачення своєю присягою і присягою дорослих дітей і дружини [див.: Статут 1529 р., розд. XIII, арт. 11]. У Статуті законодавче закріплення отримав порядок оскарження і апеляційного перегляду справ [див.: Статут 1529 р., розд. VI, арт. 1, 2, 5, 6].

Аналіз норм судово-процесуального права дозволяє зробити висновок, що головним їх джерелом було місцеве звичаєве право, а також норми писаного права, доповнені судовою практикою. Норми звичаєвого права і традиції українського судочинства послужили міцною підвалиною подальшого розвитку судово-процесуального права в Україні.

Короткий аналіз змісту Статуту 1529 р. свідчить про високий рівень правової думки у Великому князівстві Литовському, яка шляхом правової актуалізації створила один з найпрогресивніших законодавчих актів Європи свого часу, видатну пам'ятку права литовського, українського і білоруського народів.

Примітки

¹ Статут 1588 г. Посвящение // Временник императорского московского общества истории и древностей российских. — М., 1854. — Кн. 19. — С. V—VII.

² Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. — С. 57.

³ Ясинский М. Уставные земские грамоты. — С. 73.

⁴ Вперше назвав себе «господарем» у середині XV ст. польський король Казимир, а слідом за ним великий князь литовський і король польський Ягайло. Незабаром, цей термін міцно вкорінився в офіційних документах Великого князівства Литовського. — Див.: АЗР. — СПб., 1846. — Т. I. — С. 20, 21.

⁵ Документы Московского архива Министерства юстиции. — М., 1897. — Т. I. — С. 516.

⁶ Там само. — С. 516.

⁷ Див.: Бардах Ю. Литовские статуты — памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. — М., 1976. — С. 74.

⁸ Див.: Пичета В. И. Литовский статут 1529 г. и его источники // Статут Великого княжества Литовского 1529 года. — С. 25.

⁹ Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. и др. Первый Литовский Статут: Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках. — С. 62.

¹⁰ Див.: Лазутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского. — С. 77.

¹¹ Див.: Литовская Метрика (1528—1547). 6-я книга судных дел / Отв. ред. С. Лазутка. — Вильнюс, 1995. — Справки № 37, 52, 58, 60, 90, 101, 216, 369 та ін.

¹² Див.: Там само. — Справки № 172, 210.

¹³ Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. — К., 1894.

¹⁴ Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566, 1588 гг.) — К., 1894.

¹⁵ Dubiński A. Głowszczyzna w Statucie litewskim trzecim. — Lwów, 1906.

¹⁶ Див.: Андрюлис В. Некоторые процессуальные особенности судебной защиты феодального движимого имущества по Литовскому Статуту 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — С. 57.

¹⁷ Див. детально: Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст. / За загал. ред. П. Музиченка. — С. 10—86.

1821 ЕМЪ ПЕ РЕ НІ І П А

сдиі

Ісходъ мѣсяца нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

хѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти
сѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти нѣмѣлаи рѣти

Serenissimus atq;
victoriosissimus
Princeps. et domi-
nus. Dominus
Sigismundus
deusgratia Rex Polonie
Magnus dux Lithuanie
Russie Prussie Samoa-
ritie Mazonieq; it
dominus et heres:

Dominio suo Indito Magnoducatus
Lithuanie quod cum tempore felicissimi
Principatus sui multis insignibusq; et
in perpetuum recolendis ex communibus
Christiani nominis hostibus victoris et tri-
umphis alijsq; munificis et magnificis

Th. Lamb.

5.
vriekl sie do naz hospodam i wziat bi list ;
pot zakladem naszym hospodarskim is bi sie
dalij prgez prauo miewstapoval tedi na sta.
Lopin ma moznost swoji zaklad spravit. A tego
vetle sado pivoslego moznost w viagat a bez
bitnosci naski panowie rada nassi timgz obij;
czarem mana zakladi dajac i pote mozs pra
bowarz

Trzynasty Kłanek

Adibi kto wypuszcil skazm osadzo
nego czlorieka abo winowatca

Jestlibi kto dan bil rokasn nassa hospo-
darska abo wktoramissa wniektorci
sumie o sadzonci abo wniektorim inssem
obvinienu a on bi komu onego winowate
podano wzac swonia nieopatzenoscia ska
zni wypuszcil ten ma ta suma abo ta szkoda
zaplatit wktorci posadzon bil narzo ten
cznego iaczga wypuszczone slusni do rod
wzcin abo zasit onego wypuszczonego wpra
wie postawit ma na roku sprawa polozo
nim iestlibi wzietni hospodarskici tedi za
dwanaście miedziel, a adibi wozudzet zie
mi tedi troja dwanaście miedziel

Čtyrtnasty Kłanek

Aktorzi sie upominali za brolq ka
zimiez i za alexandra tim obic

РЕЄСТР і ТЕКСТ СТАТУТУ

ДАВНЬОРУСЬКОЮ МОВОЮ

1- Роздел ПЕРВЫЙ ²

О парсуне ³ господарской ⁻¹

1. Господар шлюбует никого не карати на заочное поведанье, хотя бы ся дотыкало ображенья маестату его милости. И хто бы на кого ⁴⁻ што вел, а ⁻⁴ не довел, тым сам маеть каран быти.

2. О ⁹⁻ зраженья маестату ⁻⁹ господарского, ¹⁰⁻ а в том, хто бы до земли неприятельское втек ⁻¹⁰.

3. Хто в кого именье купить або закупить, а тот потом до земли неприятельское втечеть.

4. Естли бы отец от детей втек до земли неприятельское, ¹²⁻ также который и близкий ⁻¹².

5. Хто бы листы або печати ¹³⁻ господарские фалшовал ⁻¹³, чим маеть каран быти.

6. Хто бы врадника або ¹⁴⁻ посланца господарского не учтил, чим маеть каран быти ⁻¹⁴.

7. Не маеть ниhto ни за кого терпети, але ¹⁵ кождый ¹⁶⁻ сам за себе ⁻¹⁶.

8. Хто бы много за мало ¹⁷⁻ впросил або побрал без данины ⁻¹⁷.

9. Вси у Великим князьстве Литовском одним правом мають сужоны быти.

10. Листы с канцлерей ¹⁸ ку отволоченью ¹⁹⁻ справедливости не мають никому ⁻¹⁹ даваны быти, ²⁰⁻ леч в причинах слушных ⁻²⁰.

11. Листы отворонные мають каждому ворочаны ²¹ быти.

12. ²² О листы господарские заповедные, ²³⁻ хто бы о них ⁻²³ не дбал.

13. Хто бы выпустил с казни осаженного ²⁴ злочинцу або виноватого.

14. Которые ся вспоминали за ²⁵⁻ короля Казимера и Александра ⁻²⁵, тым ²⁶⁻ обещует господар ⁻²⁶ справедливость чинити.

15. Хто ²⁷⁻ чого был в держаньи ⁻²⁷ ²⁸⁻ за Казимера и Александра ⁻²⁸, а ²⁹⁻ о то ся ниhto ⁻²⁹ не вспоминал

16. Две части ³⁰⁻ именья вольно в пенезях ³¹ заставити ⁻³⁰, только не на вечность продати ⁷.

17. Хто бы кому што тастаментом або листом ³²⁻ отписал и объявил перед господарем и паны радами, то маеть вечно держано быти ⁻³².

18. Што бы кому ³³- листом дано, а он бы того листу не вживал и молчал десять ³⁴ лет. ⁻³³

19. Кто бы за Казимера короля именье во-в покой мел, ³⁵- а за Олександра ниhto ся о том не впоминал ⁻³⁵.

20. Кто бы кому на честь приганил, ³⁶- четвертого року маеть справедливость вчинена быти ⁻³⁶.

21. Кто бы новые мыта уставлял.

22. О вызволение от ⁷ платов и от подвод, и от робот людей ³⁷- новых, кроме стародавних, звычайных обычаев ⁻³⁷.

23. Кто бы напротивку ³⁸ выроку господарскому мовил.

24. Кто бы под ким што впросил, а ему ³⁹ наперед дано ⁴⁰- и в привильи описано, таковый за привильи первыми зоставати маеть ⁻⁴⁰.

⁴¹-25. Будучи в Коруне, не маем никому ничего давати и привильев потвержати.

26. Ездячи дорогою, по двором господарским не маеть ниhto становити ся ⁻⁴¹.

Роздел ВТОРЫЙ ⁵

О обороне земской

1. Вси повинни становити ся под хороговью ⁴² поветовою и шиховати ся ⁴³.

2. Духовные ⁴⁴ з ыменья закупленного повинни ⁴⁵ сами парсунами ⁴⁶ на службу господарскую ехати.

3. Кождый по шиху маеть на том почте при господари ⁴⁷ або при гетмане служити.

4. Которые для немоцы своее на войну ехати не могут.

5. Естли бы хто мел сына, ку службе земской годного.

6. Кто бы замешкал року войны.

7. Гетманове не мають большей ⁴⁸ писарем ⁴⁹ от попису брати, только от коня по полугрошку ⁵⁰.

8. Которые будут посланы над заставою ⁵¹ старшии.

9. Хоружии не мають землян осаживати дома ани по шиху отпускати.

10. Кождый не маеть без ведома гетманского з войны проч ехати ⁵².

11. Сторожи военные ⁵³, кто бы не гаразд ⁵⁴ досмотрел.

12. Кого пошлють в заставу, абы там был на рок положонный ⁵⁵.

13. На войне будучи, не маеть ниhto на дома и на гумна наездчати ⁵⁶.

14. Кому бы стацей, будучи на войне, не достало.

Роздел ТРЕТИЙ⁵⁷О свободах⁵⁸ шляхты и о розмноженьи
Великого князства Литовского

1. Господар шлюбуе⁵⁹ не понижити⁶⁰ ни в чом панства его милости Великого князства Литовского и панов рад.
2. Господар шлюбуе⁵⁹ розмножити Великое князство Литовское.
3. Держаней и чстей⁶¹ чужоземцом не мають даваны быти.
4. Врады старьи мають захованы быти.
5. Держанья на причины заочные не мають отниманы быти.
6. Господар шлюбуе⁵⁹ вси уфалы⁶² старые держати, а новые с паны радами прибавляти.
7. Вольности⁶³ ⁶⁴— княжатом и панятом^{—64} шляхтам и мешаном господар шлюбуе⁵⁹ в целости заховати.
8. Вольно выйти из земли господарское для⁴⁵— наученья учинков^{—65} рыцерских до всяких земель, кром неприятельское земли⁷.
9. По смерти⁶⁶ отцовской детей⁶⁶: сынове и девки добра отчизного и дедизного не мають отдалены быти.
10. Простых людей над шляхту не маем повышати⁶⁷.
11. О звод шляхетства.
12. Кто бы кому приганил а⁶⁸ назвал его, иж не есть чистого ложа сын.
13. А⁷ естли бы хто кому приганил о шляхетство, ⁶⁹— а зася⁷⁰— сам ся^{—69} запрел.
14. О бой шляхтича, хто бы⁷¹— кого забил^{—71}.
15. А⁷ естли бы шляхтич выслужил под паном або под князем именье а⁶⁸ хотел с⁷² ним проч пойти.
16. А хто бы не учтил⁷³ листов воевод⁷⁴, старост⁷⁵, державец и⁷ инших⁷⁶, чим таковые мають караны быти.
17. Корчмы покутные мають от воевод браны быти⁷⁷.

Роздел ЧЕТВЕРТЫЙ⁷⁸

О поглаве женской и о выправу девок.

⁷⁹— О вдове, которая сидеть на вдовьем
столицы^{—79}

1. О вдове, которая сидеть⁸⁰ на вдовьем столицы.
2. О пустые вдовы, которые детей не мають.
3. Естли⁸¹ бы которая жона замужом была и дети мела, а вена опра-
веного от мужа⁸² не мела.
4. О мачосе, которая жона⁷ будеть мети дети з двема мужи.
5. Естли⁸¹ бы жона пустая была⁸³, детей не мела.

6. Жонам з дѣтми малыми по смерти мужа маеть седѣти на вдовѣм столыцы до лет дѣтиных. А ⁷ естли ⁸¹ ся не будеть добре справовати, близкие мають того боронити.

7. О выправеньѣ девок замуж за живота отцовского ⁸⁴ и по смерти отцовской.

8. Отец маеть зятя ⁸⁵ наперед оправити вено, нижли дочку свою ⁷ замуж выдати.

9. О девки, которые будуть выданы до чужое ⁸⁶ земли ⁸⁷.

10. О девки, которые без воли отцовское ⁸⁸ и матчины засядуть замуж.

11. О девки, которые по смерти отцовской и матчины ⁸⁹, не доросши лет своих ⁷, без воли стрывев и братьи ⁹⁰ замуж пошли ⁹¹.

12. О спадки имения отчизного и материстого.

13. Кто бы отца або матку вдарил ⁹².

14. Кто бы мел дѣти з двема ⁹³ або ⁹⁴ трема жонами.

⁹⁵— 15.⁵ Княгинь, паней, девок и панень вдов не мають ни за кого кгвалтом давати, кром их воли ^{—95}.

Роздел ПЯТЫЙ ⁹⁶

О опекунах

1. Опекун моцон кривды дѣтиные ⁹⁷ в права доискивати ⁹⁸, а ⁹⁹ не моцон потерати ¹⁰⁰.

2. Кто бы дѣтей до суда позвал, лет не мающих ¹⁰¹.

3. Брат старший, маючи именье братьи своее в опеце, в небытности их части ⁷ перед правом втратити не можеть.

4. Опекун не моцон ¹⁰² отчизны дѣтиное ¹⁰³ стратити ани продати ^{—103}.

5. Дѣти, лет не доросши, не мають перед ¹⁰⁴— судьями отказывати, только в чотырох речах ^{—104}.

6. Старший сын, або первородный, который иныи именье ¹⁰⁵ братьи своее ¹⁰⁶, ему не отделеное ¹⁰⁷, не маеть ¹⁰⁸— никоторою-кольве ¹⁰⁹ причиною ^{—108} от братьи своее отдалити, кром ⁷ своее ⁷ части ⁷.

7. Которым ¹¹⁰ опекуном дадуть опекунство, как ся мають в том справовати.

8. В опеце маючи чужое именье, не маеть ничего з него за свою вину платити.

9. Которые ексекуторы ¹¹¹ и оборонцы, почонши ¹¹² тастаментом справовати, а не доконавши, помруть.

10. Кому бы за который выступ именье взято, ¹¹³— а неперед ¹¹⁴ будеть отправа ¹¹⁵ вчинена жоне его ^{—113}.

11. Естли ⁸¹ бы брат от братьи кому именье записал.

12. Не маеть ниhto никому жадного спадку записывати, чого в руках не маючи.

13. Кто бы под ким искал близкости ⁷, а тот бы держал именье записом слухным.
14. Кто маеть моц, тот не маеть о речах своих рухomyх тастаменту чинити.
15. О тастаменты ¹¹⁶ на рухомые речи, как мають чинены быти.
16. О светкох ¹¹⁷, которые мають быти при справованью ¹¹⁸ тастаментов.

Роздел ШОСТЫЙ ⁵

О судьях, абы ¹¹⁹ правом писаным судили,
а естли бы иначей судил, чим маеть каран
быти ⁻¹¹⁹

1. В суду не мает ¹²⁰ ся никто отзывать до господара.
2. Кождый воевода и староста, и державцы ¹²¹ наши мають обрати дву ¹²² землянинов в повете своем, которые мають судити.
3. О кривды, как мають позвы господарскими ¹²³ и ⁷ панов воевод, и старост, и ¹²⁴—иных владников ⁻¹²⁴ ку праву позывати ¹²⁵.
4. А для кривд судити паном зъездчати ¹²⁴ у дву неделях уступивши ¹²⁷ в пост.
5. О кривди, которые бы ся деяли паном и земляном от панов и вдов.
6. О люди князьские и панские, иж не мають первой до них децкие ¹²⁸—даваны быти ⁻¹²⁸, олиж пана ¹²⁹ их обошлеть ¹³⁰.
7. О бранье пересудов.
8. О заступленье ¹³¹—в суда речи ⁻¹³¹ одному за другого ¹³².
9. О именья и ¹³³ шкоды ⁷⁴, о квалт не маеть жаден ¹³⁴ чужоземец прокуратором ¹³⁵ быти.
10. О заказыванье ¹³⁶ стороне, абы с права не зъездчали ¹³⁷.
11. О роки заплаты пенешное ¹³⁸.
12. Кто бы ку праву позвал кого, а сам з доводом своим ¹³⁹ ку праву не стал.
13. Кто бы, позвавши, сам без слухное причины не стал.
14. В позвех жалобу маеть выразити.
15. Кто бы кого без причины або через суд ку праву позывал.
16. Кто бы за двема позвы ку праву не стал.
17. Кто бы кого пхнул або вдарил перед правом.
18. Коли бы хто судью або сторону на праве зсоромил або бы судья кого на праве вдарил.
19. Мещане всих мест за раны, за головщины селяном права мають достояти у праве земском.
20. О пересуд судьям, которые будуть судити без бытности воевод з наместниками.
21. Не маеть ¹⁴⁰—жаден больши ⁻¹⁴⁰ пересуду брати, кром уставы.

22. Хто бы после права и присяги того ж искал, што и ⁷ первой перед правом втратил.

23. А хто бы светков выдал, а они бы напротивку его посветчили.

24. А коли бы хто мел с ким именье неделеное, как маеть на люди сябреные справедливость чинити.

[26].¹⁴¹ Державцы ¹⁴², которые недавно названы державцами, а перед тым тивуны были, не мають шляхты судити, кром воеводы ¹⁴³, маршалки и старосты.

[27].¹⁴¹ Децкованье дворяном нашим и панов воевод, и маршалков ¹⁴³, старост и державец наших, по чому маеть плачоно быти.

Роздел СЕМЬИ⁵

О кгвалтех земских ¹⁴³, о боех ⁷⁵, о головщинах шляхетских

1. Хто бы на чий дом ¹⁴⁴—умыслен наехал ¹⁴⁴, хотячи его забити.

2. О довод кгвалту, як ¹⁴⁵ маеть его осветчити и ожаловати ¹⁴⁶.

3. А естли бы кгвалтовник, забивши ¹⁴⁷ кого, втек ¹⁴⁸—з земли ¹⁴⁸.

4. Хто бы забил кгвалтовника в дому своем на кгвалте и помочников его.

5. Хто бы наехал на чие именье и ⁷ подданных ¹⁵¹, а тот бы ⁷, боронячи своего, его забил ¹⁵².

6. О кгвалтованье невесты и девки.

7. Естли бы ся хто на кого похвалил.

8. Естли бы колько ¹⁵³ парсун об одного шляхтича забитье в суда ¹⁵⁴—было обвинено ¹⁵⁴.

9. Хто бы шляхтича ранил в руку або в ногу а ⁷ охромил або око выбил.

10. Хто бы после ран ездил по пиром або по корчмам, а ¹⁵⁵—потом умер ¹⁵⁵.

11. ¹⁵⁶—Которой братьи рожоной ¹⁵⁶ будеть отца забито, яко ¹⁵⁷ мають головщины искати.

12. Близкие, которые всхотять близкостью головщины искати.

13. Межи братьи и сестр рожоных ¹⁵⁸ хто маеть головщины отцовское або ⁷ братнее ⁷ искати.

14. Хто бы забил отца своего або матку.

15. Хто ¹⁵⁹ бы хто брата або сестру забил.

16. Хто бы на кого засел, а тот бы ⁷ был зранен.

17. Коли бы ^{5, 7} хто ¹⁶⁰—о кгвалт кого ¹⁶⁰ позвал ¹⁶¹ ку праву, как маеть перед правом кгвалту доводити.

18. Кому бы шкода в чием дому ся ⁷ стала або кгвалт на дорозе з ведомостью господара домового.

19. Кто бы на чие село наславши або ⁷ сам ⁷ наехавши ⁷, побил и ⁷ по-
ранил, и пограбил.

20. О ¹⁶² кгвалт посполитый суседский дванадцать ¹⁶³ рублей ¹⁶⁴
грошей.

21. Естли ⁸¹ бы шляхтич шляхтича на дорозе розбил ¹⁶⁵.

22. О звадах ¹⁶⁶.

23. О звадах вечерних.

24. Кто бы кого неумыслне ¹⁶⁷ ранил а до суда был ¹⁶⁸ позван.

25. Слуга, который бы ⁷, боронячи пана своего, кого ранил або забил.

26. Коли бы чий слуга, вчинивши кому кгвалт домовый або головщину,
и втек проч.

27. Кто бы кому кгвалт зчинил або злодейство, або чий чоловек за кого
зашол, а он будеть ¹⁶⁹ в молчаньи до десяти ¹⁶⁰ лет.

28. Устава головщины шляхетское ¹⁷⁰ и вины противку головщины ⁷ на
господара.

29. Который злочинца не смерть будеть выдан за которое-колвек ¹⁷¹ зло-
чинство.

30. Кто бы ¹⁷² злочинцов, розбойников ¹⁷², злодеев, людей вывола-
ных ¹⁷³ в себе в дому ховал.

Роздел ОСМЫЙ ⁵

О права земские ¹⁴³, о границах ¹⁴³, о межах и ⁷ о копах ¹⁷⁴

1. Кто бы хотел кому через границу ¹⁷⁵ землю отняти.

2. За давностью земскою ближший ¹⁷⁶ будеть держанья своего до-
водитьи.

3. О ¹⁷⁷ рок завитый ¹⁷⁷ на землю выехати.

4. О вказыванье ¹⁷⁸ границ, которые лепшие.

5. У свидецтве жадного иного закону не мети, кром ¹⁷⁹ хрестьян рим-
ского ¹⁷⁹ закону и греческого.

6. А хто маеть з державцою копу вести.

7. Роки как мають положоны ¹⁸⁰ быти о земское право.

8. Кто бы кому границу або межу сказал.

9. О лес суместный ¹⁸¹ и о проробки.

10. Кому бы межи именея река граница была.

11. Естли бы хто своим ставом инший ¹⁸² став або сеножать за-
топил.

12. ¹⁸³ Кто бы хотел к чужому берегу став заняти.

13. Кто бы ^{5, 7} на чией земли ¹⁸⁴ збожье сеял, как маеть заповедати ¹⁸⁵
вижом.

14. Кто бы ¹⁸⁶ земли ¹⁸⁴ был в держаньи три годы, а другой, правом
не переперши, жито побрал або кгвалт вчинил.

15. Хто бы ¹⁸⁷ кому светки зганил.
16. Коли бы хто светков наганеных перед ¹⁸⁸ судьями не очистил.
17. ¹⁸⁹ Увязанье в ⁻¹⁸⁹ именье ¹⁹⁰ за долг або за которую иншую причину.
18. Коли бы ¹⁹¹ за зволением обоих ⁻¹⁹¹ сторон дано именье в руки господарские.
19. Которые братья або близкие, маючи именье нерозделеное ¹⁹².
20. Естли бы положон был рок праву не под страчением а одна сторона станеть, а другая не станеть, маеть дано быти увязанье той стороне в то, а што ся правуеть.

Роздел ДЕВЯТЫЙ ⁵

О ловы ¹⁴³, о пуши и ¹⁹³— дерево бортное ⁻¹⁹³

1. Хто бы чии ловы кгвалтом половил.
2. Цена зверем.
3. Хто борти або сеножати маеть в чужой ¹⁹⁴ пуши.
4. Хто чужии озера у своей пуши половить ¹⁹⁵ або сеножати покосить, што ⁷ маеть ⁷ платити ⁷.
5. Хто бы мел спор о борти або о входы ¹⁹⁶ в пуши.
6. Хто бы кому озеро ¹⁹⁷ або сажовку ¹⁹⁸, або став зволочил.
7. Хто бы кому соколье гнездо сказал або подрубал ¹⁹⁹.
8. О бобровые гоны.
9. О хмелища.
10. О принады пташыи.
11. Хто бы принады злодейским ²⁰⁰ обычаем показал.
12. Устава за дерево бортное и небортное, што маеть плачно ²⁰¹ быти.
13. Цена бчолам ²⁰².

Роздел ДЕСЯТЫЙ ²⁰³

О именьях, которые в долзах и в заставах

1. ²⁰⁴ Хто бы именье чужое должное за свой долг взял.
2. ²⁰⁵ О долг на чом присяга маеть быти.
3. Коли бы хто реч заставленую в большой суме заставил иному ²⁰⁶.
4. Каждая ²⁰⁷ застава давности мети не можеть.
5. Рок праву о заставную реч маеть быти отложен.
6. Коли бы позвал тот, в кого застава, того, хто ему заставил.

7. Хто бы што запродал на рок.
8. Естли бы хто заставил на рок именье, а не выкупил.
9. Естли хто заставить кому именье на рок а в листе опишетъ — без року не окупати.

Роздел ПЕРВЫЙНАДЦАТЬ ²⁰⁸

О головщинах людей путных и ⁷ мужицких, и паробков ²⁰⁹

1. О головщины и ²¹⁰ навязки ремесных людей ⁻²¹⁰.
2. О бои и головщины тивунов и приставов, и инших врадников.
3. О головщины и о ⁷ бои простых людей и паробков.
4. О бои и раны мужицкие и паробоцкие ²¹¹.
5. Жид, татарин ²¹² хрестьянина в неволи ²¹³ мети не можетъ ⁻²¹³.
6. ¹⁸³ Чоловек вольный за жадный выступ в неволю не маеть взят быти.
7. О выпусканье ²¹⁴ пенезей ²¹⁵ закупным людем.
8. Естли бы чий чоловек вольный ²¹⁶ або невольный, або челядин зашел за другого, а оный ²¹⁷ бы не хотел права дати и его выдати.
9. Естли бы в кого челядин втек, а другий бы, ведаючи заказ, пропустил его доброволне ²¹⁸.
10. Естли бы хто сына своего або вольного ²¹⁹ чоловека в неволю продал.
11. Естли бы хто в голод челедь ²²⁰ свою выбил.
12. Невольницы мають быти четвераких ²²¹ причин.

Роздел ВТОРЫЙНАДЦАТЬ ²²²

О грабежи и о навязки

1. Хто бы пограбил стадо королевское ¹⁴³, князьское ⁷⁵, панское и земьянское.
2. Хто бы ²²³ побрал кому ⁻²²³ стадо свирепье ²²⁴ на своей земли або на испаши.
3. Хто бы под шляхтичом або под шляхтянкою грабеж вчинил.
4. О грабежи ²²⁵ коня панского и ⁷ дворанского, и шляхетского.
5. Хто чиего чоловека пограбить.
6. Навязка мужику и жонце.
7. Навязка на челедь ²²⁰ невольную.
8. Навязка на волы, на ²²⁶ коровы и на иншое ²²⁷ быдло.
9. О мешчанех ²²⁸, иж не мають на торгу ²²⁹ людей за долги грабити ⁻²²⁹.
10. Цена птахам ²³⁰.

11. Цена птахам ²³⁰ домовым.
12. Цена собакам.
13. Естли бы кого пес непривязанный зьел ²³².
14. Естли бы хто мел пса злого, а кому бы было уел ²³².

Роздел ТРЕТИЙНАДЦАТЬ ²³³

О злодействе ²³⁴

1. О паробки, где крадутъ.
2. Которым обычаем заставати ²³⁵ маеть лицо або след в чием дому.
3. А естли бы хто не дал трести ²³⁶ лица ⁷ речей краденых або от лица отбил.
4. ¹⁸³ Естли бы хто ²³⁷— чиего чловека поймал ^{—237} з лицом, тогды ма-
еть ²³⁸ вести до его пана.
5. Хто бы ⁷ в кого лицо застал ²³⁹, маеть вести до его пана а просити
з ним справедливости.
6. Хто бы злодея лицованого в себе в дому ховал.
7. Хто бы шляхтича ²⁴⁰— перед правом без лица первым разом ^{—240}
обвинил.
8. Тэж ⁷ естли бы другий раз того ж шляхтича ²⁴¹— было обвинено без
лица ^{—241}.
9. Коли бы тот же шляхтич без лица ²⁴²— о злодейство ^{—242} обви-
нен был.
10. Коли бы мужик мужику клетъ покрал ²⁴³, чим маеть каран
быти.
11. Коли бы лицо в ²⁴⁴— чией хоромине ^{—244} за замком найдено было.
12. Коли бы злодея на злочинстве поймано было.
13. Коли на кого знаки слушные пописаны будутъ.
14. Три кротъ злодея приличного ²⁴⁵ одного дня маеть ⁷ мучити.
15. Естли бы розбойники або злодеи, чии люди ²⁴⁶— пойманы были ^{—246}.
16. Естли бы шляхтич поволал на чиего чловека о злодейство.
17. В кого бы лицо застато.
18. Хто бы ²⁴⁷ о реч краденую перед врадом обвинен был.
19. Хто бы ся доискивал ²⁴⁸ а поведал: при том лица много по-
крадено.
20. Хто бы злодея при лица забил.
21. Хто бы злодея ранил при злочинстве у своему дому.
22. На которого чловека знаки будутъ пописаны.
23. ¹⁸³ Хто бы што ²⁴⁹ на дворе господарском ²⁵⁰— украл меншей полу-
копья ²⁵¹ грошей ^{—250}.
24. О блудяги.

Примітки

1-1 Назви Статуту і назви Вступу немає в реєстрі жодного списку.

2 За основу взято реєстр Д. списку, різночитання З. і Ф. надаються у примітках.

З. —!

3 З. парсоне

4-4 Ф. вел што не слушне и

9-9 Ф. зраженьи моистату

10-10 Ф. —!

11 Ф. земле

12-12 Ф. —!

13-13 З. фалшовал господарьские

13 Ф. фалчовал

14-14 Ф. посла господарьского не вчитл

15 Ф. только

16-16 З. за себе сам

17-17 Ф. упросил

18 З. канцларии

19-19 Ф. права никому не ма-

ють

20-20 Ф. —!

21 Ф. варочаны

22 Ф. ...Хто бы

23-23 Ф. —!

24 Ф. осуженого

25-25 Ф. Казимира

26-26 Ф. господарь слюбуеъ

27-27 Ф. бы в держаньи и во

покои именья и землю

28-28 Ф. за короля Казимира

а за Олександра мел

29-29 Ф. ниhto ся в тое

30-30 Ф. именей в пенезех за-

ставити вольно

31 З. пенязях

32-32 Ф. записал

33-33 Ф. через листь

было дано

34 З. 10

35-35 Ф. —!

36-36 Ф. —!

37-37 Ф. —!

38 З. напротиво

39 Ф. ...б

40-40 Ф. —!

40 З. мають

41-41 Ф. —!

42 З. Ф. хоругвою

43 З. шиховать ся

44 З. Ф. Ду[х]овный

45 З. повинны

46 Ф. ...своими

47 Ф. господары

48 З. болши ...казать

Ф. ...казати

49 Ф. ...своим

50 З. полугрошу

Ф. полугрошью

51 Ф. заставами

52 З. Ф. отъехати

53 Ф. военное

54 З. Ф. не горазд

55 Ф. положеный

56 З. наежчати

Ф. наежчати

57 З. —!

Ф. Реєстр III розділу при-
ведений двічі; різночитання
зроблені за першим написом.

58 Ф. слободах

59 З. Ф. слюбуеъ

60 Ф. не понижати

61 Ф. честей

62 Ф. ухвалы

63 З. Волности

64-64 Ф. княжатам и панятам

64 З. ...и

65-65 Ф. навченья вчинков

66-66 Ф. отцовском дети

67 З. повышшати

68 Ф. и

69-69 Ф. а сам зася

70-70 З. ся сам

71-71 З. кого збил

Ф. его збил

72 Ф. з

73 Ф. не вчитл

74 Ф. ...и

75 З. Ф. ...и

76 Ф. наших

77 З. брати

78 З. —!

Ф. Реєстр IV розділу при-
ведений двічі; різночитання
зроблені за першим написом.

79-79 Ф. и о вдовах

80 Ф. седять

81 Ф. Если

82 Ф. ...своего

83 Ф. ...а

84 Ф. отцевьского

85 Ф. зятю

86 З. чужой

87 Ф. земле

88 Ф. отцевское

89 Ф. матчиной

90 З. ...а

91 Ф. пойдутъ

92 Ф. ...чим маеъ каран

быти

93 Ф. ...мужи

94 Ф. ...с

95-95 Ф. —!

96 З. —!

Ф. Реєстр V розділу при-
ведений двічі; різночитання
зроблені за першим написом.

97 Ф. детиной

98 З. доискивати

99 Ф. але

100 З. Ф. потеряти

101 З. не имающих

102 Ф. не моцен

103-103 Ф. продати ани стра-

тити

104-104 З. судом отказывати,
только в чотырех речах

Ф. судом отказывати

105 Ф. именья

106 Ф. своен

107 З. Ф. не отдаленое

108-108 Ф. никоторою-колвек

мерою

109 З. никоторою-колве

110 Ф. Которыи

111 З. ексекуторове

Ф. ексекуторове

112 Ф. поченши

113-113 Ф. —!

114 З. наперед

115 З. оправа

116 Ф. тастамент

117 Ф. светков

118 З. справеньи

Ф. справе

119-119 Ф. судили правом

писанным

120 З. Ф. не маеъ

121 З. державци

122 Ф. двух

123 Ф. господарьские

124-124 Ф. врадников наших

125 З. ...А естли бы не

стал, маеъ у-в ыменье

увязан быти

126 З. зъежчать ся

Ф. зъежчати ся

127 Ф. вступивши

128-128 Ф. быти даваны

129 Ф. панов

130 Ф. обослати

131-131 Ф. речи в суда

132 Ф. дорогого

133 Ф. ...о

134 З. Ф. жадин

135 Ф. прокуратором

136 Ф. заказанья

- 137 З. Ф. не зъезжали
138 З. пеняжное
Ф. пеняжное
139 Ф. На цьому реестр розділу обривається.
140-140 З. жадин болши
141 У всіх реєстрах артикули без номерів.
142 З. [Державцы
143 З. ...и
144-144 Ф. наехал вмыслене
145 Ф. яко
146 З. жаловати
147 Ф. забишли
148-148 Ф. из земле... як з ыменя его платити мають
149 Ф. ...або
150 Ф. помощников
151 Ф. ...наших
152 Ф. вбил
153 З. Ф. колко
154-154 Ф. обвинено было
155-155 Ф. напотом вмер
156-156 Ф. Которыи братьи роженныи
157 Ф. якъ
158 Ф. роженых
159 З. Ф. Коли
160-160 Ф. кого о кгвалтъ
161 З. Ф. позоветь
162 Ф. За
163 З. 12
164 З. Ф. рублев
165 Ф. збил
166 Ф. ...посполитых
167 Ф. вмыслене
168 З. бы
169-169 Ф. молчалъ до десети
170 З. шляхетскии
171 Ф. которое-колве
172-172 Ф. злочин[цов], розбоинников
173 З. вываланых
174 Ф. ...и о сеножатех
175 З. ...або
176 Ф. ближший
177-177 Ф. роки завитыи
178 Ф. выказыванья
179 Ф. хрестьянского рымско
180 Ф. положены
181 Ф. сумежный
182 Ф. иншии
183 Ф. ...А
184 Ф. земле
185 Ф. заповедити
186 Ф. ...в
187 З. ...ко
188 З. педред
189-189 Ф. Увязыванье у
190 З. ыйменье
191-191 Ф. з дозволением
обоих
-191 З. обоих
192 Ф. нераздельное. На цьому реестр розділу обривається.
193-193 Ф. о бортное дерево
194 Ф. чужон
195 З. Ф. поволочить
196 Ф. ловы
197 Ф. озера
198 З. сажавку
Ф. сажольку
199 Ф. порубал
200 Ф. злоденским
201 Ф. плачено
202 Ф. пчоламя
203 З. — !
Ф. Реестр десятого розділу відсутній.
204 З. 11*
205 З. 12*
206 З. иншому
207 З. Кождая
208 З. — !
Ф. первыйнадесять
209 Ф. пароботьских
210-210 Ф. навезки реместным людем
211 Ф. пароботьскии
212 Ф. татарин
213-213 Ф. не можеть мети
214 Ф. выпусканья
215 З. Ф. пенязей
216 Ф. волный
217 Ф. он
218 Ф. добровольне
219 Ф. волного
220 З. Ф. челядь
221 З. четвораких
222 З. — !
Ф. второйнадесять
223-223 Ф. кому пограбил
224 З. свирепское
Ф. сверепьее
225 Ф. грабежь
226 Ф. и
227 Ф. иншее
228 З. Ф. мешане
229-229 Ф. землян грабити за дольги свои
230 З. птахом
231 З. Ф. зъел
232 Ф. вьель
233 З. останочный
Ф. третийнадесять
234 Ф. ...остаточный
235 Ф. застати
236 З. Ф. трясти
237-237 Ф. поймал чиего чоловека
238 Ф. ...его
239 Ф. зостал
240-240 Ф. первый разъ перед правом
241-241 Ф. без лица было обвинено
242-242 Ф. у злодействе
243 Ф. выкрал
244-244 Ф. чиём дому
245 З. приличного
246-246 З. Ф. были пойманы
247 З. Ф. б
248 Ф. доискивал
249 Ф. ...вкрал
250-250 Ф. — !
251 З. полукупья

1- ПРАВА ПИСАННЫЕ 2- ДАНЫ 3 ПАНСТВУ -2 ВЕЛИКОМУ 4
КНЯЗЬСТВУ ЛИТОВСКОМУ, РУСКОМУ 9, ЖОМОЙТСКОМУ 10
И ИНЫХ ЧЕРЕЗ НАЯСНЕЙШЕГО ПАНА 11 ЖИКГИМОНТА,
З БОЖЬЕЕ 12 МИЛОСТИ КОРОЛЯ ПОЛЬСКОГО, ВЕЛИКОГО
КНЯЗЯ 13 ЛИТОВСКОГО, РУСКОГО, ПРУСКОГО, ЖОМОЙТ-
СКОГО 14, МАЗОВЕЦКОГО 15 И ИНЫХ -1

Мы, Жикгимонт, з ласки Божьи 16 король польский и 6. 7. 8 великий
князь литовский 17, русский, пруский, жомойтский, мазовецкий 18
и иных 19, 20- маючи 21 себе достаточное розмышление 22, умыс-
лом 23 добрым и 7 з ласки наше господарское -20, 24- хотячи 25
обдаровати правы хрестьянскими -24, всим 26 прелатом 27, княжатам 28, па-
ном 29- хоруговным, 30- вельможам -29, рыцерем -30 повышоным 31, шляхте и
всему посполству и их подданым а 8 тубыльцом земель Великого князьства
нашого 32 Литовского, которого бы кольвек 33 стахла 32 а 35 стану были 35,
36- вси их права и -36 привилья 37: костельные, так 38 латынского 39 закону,
яко 40 и 7 греческого 41, тэж 42 и 8 светцкие 43, которые от 44 памяти 45 королей
и великих князей и 6. 8 46- от 8 неколи 8 отца нашего 8 Казимера 47, и брата
нашого Александра, продков -46 наших 48, за 8 живота 8 их 8, на 7 которые
49- бы кольве -49 добра и 50 вольности 51- мети мають -51, под которою-коль-
ве 52 датою латынскою 53 або рускою 54 55- даны 56 вольности и 6. 7 в себе
закрываючи -55, 57- справедливе 58 59- слушные, справные -59 вышли 60, даны,
61- взычоны -57, которые -61 хочем 62 так мети 43 моцне 64, 65- якобы в тые
листы наши -65 слово от слова были выписаны, 66- которые 67 словом на-
шим -66 господарским 68 и 8 под 69- присягою нашою -69 телесною, на све-
тую 70 евангелию 71, вделаны, держати 8 и 8 ховати 8 слюбили есмо, как 8 же 8
обещуем 8 и слюбуюм 72 во всих их 73 положеньях 74, обычаех 8 и артыкулах
з ласки, с 75 цноты 8 и щедрости наше умыслили 76 есмо подтвердить и вмоц-
нити, как же подтверждаем и вмоцняем 77, сказуючи 78 их 79- мети моц -79 веч-
ными часы.

1.⁸⁰ Господар шлюбуєть ⁸¹ никого не карати на заочное поведанье, хотя бы ся дотыкало ⁸² ображенья майстату ⁸³ его милости. И ⁸⁴ хто бы тѣж ⁸⁵ на кого ⁸⁶ несправедливе вел⁻⁸⁵, сам тым маєть каран быти⁻⁸⁶

⁸⁷ Напервей преречоным⁻⁸⁷ прелатом, княжетом ⁸⁸, паном хоруговным, шляхтам и местом преречоных ⁸⁹ земель ⁹⁰ Великого князства Литовского, Руского, Жомойтского и иных дали есмо, иж на жадного човека выданье або осоченье певное ⁹¹ або таємное ⁹², подозренье неслушное ⁹³ тых на жадного човека выданье або осоченье певное ⁹¹ або таємное ⁹², подозренье неслушное ⁹³ тых княжат и ⁸ панов ⁹⁴ хорунговных ⁸, шляхты и мешчан карати не хочем ани винити ⁹⁵ которою ⁹⁶ виною ⁹⁷ пенежною, кривавою⁻⁹⁷, нятством або имения ⁹⁸ отнятьем, нижли ⁹⁹ бы первей в суде явным ¹⁰⁰ вразом права хрестьянского ¹⁰¹, коли повод и отпор очивисте ¹⁰² стали и ⁸ остатне⁻¹⁰² бы ^{6. 7} были поконаны ¹⁰³, которые по суде и таковом ⁸ поконаныи водле ^{104 105} звычайу и ^{7. 8} прав хрестьянских⁻¹⁰⁵ мають быти караны и сказываны ¹⁰⁶ подле тяжкости а ¹⁰⁷ легкости ¹⁰⁸ выуступов своих. И ⁸ тѣж коли бы хто, ¹⁰⁹ обмовляючи кого-кольве⁻¹⁰⁹, винил ¹¹⁰ ку соромоте або ку страченью головы ¹¹¹ а ¹¹² шло бы о горло або о имение, або о которое-кольве ¹¹³ каранье, тогды тот, хто ¹¹⁴ на кого ¹¹⁵ помовить⁻¹¹⁴, а ¹¹⁶ не доведеть, тым караньем ¹¹⁷ маєть сам⁻¹¹⁷ каран быти.

2. О ¹¹⁸ зраженье маестату⁻¹¹⁸ господарского, а то в том, хто бы до земли неприятельское втек

Хто бы кольве ¹¹⁹ с ¹²⁰ подданных наших ¹²¹ с панства нашего втек⁻¹²¹ до земли неприятелей наших, таковой кождый ¹²² честь свою тратить, а ¹¹² имение его отчизное и ¹²³ выслужное ¹²⁴, а купленое⁻¹²³ ни детям ¹²⁵, ¹²⁶ ани ¹²⁷ близким, ¹²⁸ только на⁻¹²⁶ господара.

3. Хто ¹²⁹ в кого ¹³⁰ имение купить або закупить⁻¹³⁰, а тот потом до земли ¹³¹ неприятельское втечь⁻¹³¹

Коли будеть ¹³² оный человек⁻¹³² перед вчинком оногo ¹³³ злого вчинку⁻¹³³, ¹³⁴ будучи ещо⁻¹³⁴ в панстве нашем, продал або запродад ¹³⁵ какое имение ¹³⁶ кому⁻¹³⁵, а ¹¹² будет ли он тое ⁸ рады его не ведал, а ¹¹² на то ¹³⁷ ¹³⁸ право поднесеть⁻¹³⁸, ¹³⁹ маєть он⁻¹³⁹ купленое або закупленое ¹⁴⁰ от него⁻¹⁴⁰ имнее с покоем ¹⁴¹ держати ^{139a}. А пак ли бы не хотел присягнути, тогды ¹⁴² и тот ⁸ свое ¹⁴³ властное имение⁻¹⁴³, и тое⁻¹⁴² ¹⁴⁴ купленое, и закупленое от него⁻¹⁴⁴ тратить.

4. Естли ¹⁴⁵ бы отец от детей втек до земли неприятельское ¹⁴⁶, также ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ которых и близкие ⁻¹⁴⁸

Тэж ⁸ уставуем: естли бы ¹⁴⁹ отец от детей ⁻¹⁵⁰ втек ⁻¹⁴⁹ до земли неприятельское, ¹⁵¹ а дети оставил по себе, а не были бы дельни ⁻¹⁵¹, тогды ¹⁵² таковое именье спадывает ⁻¹⁵² на нас, господара ⁸, бо через ¹⁵³ выступ отца ¹⁵⁴ их ¹⁵⁵ властного ¹⁵⁶ вжо ⁻¹⁵⁵ они ⁻¹⁵⁴ суть отдалены от ¹⁵⁷ именья ¹⁵⁸. ¹⁵⁹ И хотя бы ⁻¹⁵⁹ лет ¹⁶⁰ не мели, тым же ¹⁶¹ обычаем. Естли бы также ¹⁶² который приржоный ¹⁶³ брат або дячко, або который-кольве ¹⁶⁴ з роду ¹⁶⁵ втек до земли неприятельское, тогды ⁸ дельница его спадывает на нас, господара ⁸, а ¹¹² ближний жадный к тому ничего не маеть. А ¹¹² естли бы тэж хотя ⁸ и ⁶, ⁷ ⁸ сын властный ¹⁶⁶ был в ¹⁶⁷ отделе от отца а ¹⁶⁸ втек до земли неприятельское, тогды его дельница не спадывает на отца ¹²⁵ ани на братью, але ⁷ только ¹⁶⁹ на нас, господара ⁸. Леч ¹⁷⁰ естли бы сынове были ¹⁷¹ дельни ¹⁷² от ¹⁷³ отца ¹⁷⁴ своего ⁷, а отец ¹⁷⁵ втек, а они ⁻¹⁷³ воли отца своего ⁸ не ведали ¹⁷⁶ а смели бы ¹⁷⁷ с того вывести ся ⁻¹⁷⁶ присягами своими телесными, тогды они частии ¹⁷⁸ свое ¹⁷⁹ не тратять, нижи только тая ⁸ часть отцовская ¹⁸⁰ спадывает на нас, господара ⁸. ¹⁸¹ Тым же ¹⁸² обычаем ⁻¹⁸¹ и братьи ¹⁸³, естли бы были дельни ¹⁸⁴, ¹⁸⁵ а брат втек, а они бы о том не ведали ани его выправливали ¹⁸⁶ а ¹⁸⁷ смели бы того ¹⁸⁸ вы вести ся ⁻¹⁸⁷ присягами своими телесными ¹⁸⁹, тогды они ¹⁹⁰ частии ¹⁹¹ свое ⁻¹⁹⁰ не тратять ⁻¹⁸⁵, леч ¹⁹² ¹⁹³ только ¹⁹⁴ того брата, ¹⁹⁵ который втек ⁻¹⁹³, часть ⁻¹⁹⁵ спадывает на нас ⁵, господара ⁸.

5. Кто бы листы або печати ¹⁹⁶—господарские фалшовал ⁻¹⁹⁶, чим маеть каран быти

¹⁹⁷—Коли бы хто ⁻¹⁹⁷ листы або печати наши ¹⁹⁸—фалшовал або их ведомо поживал, таковый ¹⁹⁹—кождый фалшер ⁻¹⁹⁸ маеть каран быти ⁻¹⁹⁹ огнем.

6. Кто бы владника або посланца ²⁰⁰ господарского не вчтил ²⁰¹, чим ²⁰²—каран быти маеть ⁻²⁰²

Тэж ⁸ коли ²⁰³ бы ²⁰⁴—который подданный наш ⁻²⁰⁴ владника ²⁰⁵ нашего земского або посланца ²⁰⁶ ²⁰⁷—на справе ⁻²⁰⁷ нашей земской зкгвалтовал, зранил або збил ²⁰⁸, таковый кождый ⁸ маеть ²⁰⁹—каран быти ⁻²⁰⁹ горлом, так, как бы маестат ²¹⁰ наш господарский ⁸ образил.

7. Не маєть ніхто ні за кого терпети, але кождый²¹¹ сам за себе⁻²¹¹

Тэж ні о чий-кольве²¹² вчинок жадный⁸ иный^{7, 8} не маєть²¹³ каран быти²¹⁴ и⁻²¹³ сказыван, только⁻²¹⁴ тот, который винен. А⁸ веджо²¹⁵ завжды врад²¹⁶ ²¹⁷-хрестьянского²¹⁸ права заховываючи⁻²¹⁷, судом²¹⁹ не поконавши²²⁰, не маєть быти каран, то⁸ ест⁸ ани²²¹ жона за выступ мужа своего, ани²²² отец за выступ сына²²³, ани сын за отца¹⁷, также²²⁴ и⁸ ни⁻²²² жадный прирожоный²²⁵, ани слуга за пана.

8. Хто бы²²⁶ много за мало вприсил²²⁷ або⁻²²⁶ побрал без данины

Тэж²²⁸ хто бы много за мало уприсил²²⁹, а то бы на него слушне²³⁰ переведено²³¹ с права а²³² знайдено было большей²³³, нижли вприсил²³⁴, таковий тую выслугу²³⁵ и данину⁻²³⁵ тратить; а²³² хотя бы²³⁶ и добре⁻²³⁷ просил⁻²³⁶, а²³⁸ без данины што взял²³⁹ а к тому⁻²³⁹ привернул²⁴⁰, тогды²⁴¹ однако тую⁻²⁴¹ выслугу и²⁴² тое забранье²⁴³ на господара⁻²⁴³ тратить. А²⁴⁴ ²⁴⁵-хто бы к⁻²⁴⁵ отчизному своему именью люди²⁴⁶ або земли, пущи²⁴⁷, ловы²³¹, озера без данины забрал²⁴⁸ так много, как²⁴⁹ тое именье его стоить, к чому привернул⁻²⁴⁸, тогды тое именье²⁵⁰ маєть тратити²⁵¹ ²⁵²-на господара⁻²⁵⁰ с тым, што взял⁻²⁵². ²⁵³-А²⁴⁴ хто бы взял чоловека або²⁵⁴ ²⁵⁴-дву, або десять, альбо⁻²⁵³ колько-кольвек⁻²⁵⁴ и⁸ с землями або земли пустые²⁵⁵, тогды маєть кожного чоловека, колько²⁵⁶ будеть взял, своим отчизным²⁵⁷ ²⁵⁸-навезати²⁵⁹ и землями або²⁶⁰ кождую²⁶¹ землю⁻²⁵⁸.

9. Всих²⁶² у Великом князьстве Литовском одним правом²⁶³ сужоно быти маєть⁻²⁶³

Тэж хочем и вставляем²⁶⁴, и^{5, 6, 7, 8} вечными часы²⁶⁵ маєть^{5, 6, 7} быти ховано⁻²⁶⁵, иж вси подданные наши, так вбогие²⁶⁶, яко и⁸ богатые²⁶⁷, которого²⁶⁸ раду кольве⁻²⁶⁸ або стану были²⁶⁹ бы, ровно а²³² одностайным⁻²⁶⁹ тым²⁷⁰ писаным правом мають сужоны быти.

10. Листы с канцелереи²⁷¹ ку отволоченью права никому не мають даваны быти, леч в²⁷² причинах слушных

Тэж⁸ обещуем, иж листов заповедных наших²⁷³, справедливость людскую²⁷⁴ ²⁷⁴-яко-кольве²⁷⁵ повстягаючи⁻²⁷⁴, от сих мест²³¹ на потом до жадных⁸ судов давати не будем ани потомки наши будуть давати, окроме²⁷⁶ только^{7, 8} трех члонков: первое²⁷⁷, коли бы хто о реч посполитую в⁷ не-

приятелей наших в нятстве был; другое, коли бы хто был на службе²⁷⁸— посполитое речи в панствах²⁷⁹ наших^{—278}; третее, коли бы хто правдиве немоцон²⁸⁰ был⁵⁸, ²⁸¹— тогда тот, который не стал, маеть на другом року присягнути, естли²⁸² бы²⁸³ справедливе немоцон^{—281}. А ²⁸⁴— в ынших^{—284} пригодах, кром²⁸⁵— тых²⁸⁶ члонков^{—285}, врадници²⁸⁷ наши²⁸⁸ земские и местские²⁸⁹ тковых листов заповедных, ку кривде²⁹⁰— одное стороны^{—290} одержаных, ²⁹¹— не повинни²⁹² быти послушни ани их мають приимовати^{—291}.

11.²⁹³ Листы отворонные²⁹⁴ ²⁹⁵— мають каждому^{—295} ворочаны²⁹⁶ быти²⁹⁷

²⁹⁸— Хто бы листы²⁹⁹— наши отворонные в^{—299} жалобе своей до кого принес, будь³⁰⁰ до князя або до пана, або до державцы³⁰¹, ³⁰²— альбо³⁰³ землянин до землянина^{—302}, а ³⁰⁴ хто бы³⁰⁵— кольве з³⁰⁶ них^{—305} ³⁰⁷— оный лист отворонный^{—298}, ³⁰⁸— прочотчи³⁰⁹, ³¹⁰— в себе ³¹¹— заховал, а ³¹¹— оному зася не хотел вернути^{—308}, тогда^{—310} таковый впадывает³¹² у вину ³¹³— господарскую: королю³¹⁴ его милости^{—313} дванадцать рублей грошей³¹⁵— а ¹¹²— оному, ³¹⁶— хто лист принесет, а он задержал, другую дванадцать рублей грошей^{—315}. ³¹⁷— А ведже^{—317} листы³¹⁸ ³¹⁹— отворонные³²⁰ мають обычаем слушным^{—319} даваны быти³²¹: або через королевского³²² дворанина, або в²⁷² повете перед вижом поветовым³²³, або перед людьми³²⁴— сторонними, шляхтою^{—324}, ³²⁵— або иными годными веры^{—325}, а ¹¹²— веджо³²⁶ виж предся⁸ маеть при⁶ себе⁶ сторо-ну³²⁷ мети.

12.³²⁸ О листы господарские заповедные³²⁹, естли бы хто о них не дбал

Тэж уставуем: ³³⁰— естли бы хто с ким право мел о землю або о ловы, або о сеножати, альбо³³¹ о бортное дерево, а естли¹⁷⁵ оный, под которым правом³³² зыскано^{—330}, ³³³— не дбаючи о³³⁴ ³³⁵— судовые листы^{—333}, оному³³⁶— соседу³³⁷ своему^{—336} в тых³³⁸— вышей³³⁹ мененых³⁴⁰ речах через право кривду делал³⁴¹ а в то³⁴² ся вступовал³⁴³, а оный бы втек ся³⁴⁴ до нас, гоподара, и взял лист под закладом³⁴⁵— нашим господарским, ³⁴⁶— жебы в то ся^{—346} болей через суд не вступал³⁴⁷, а он³⁴⁸ бы через^{—338} заклад наш³⁴⁹— господарский и через тот суд предся в⁷ то^{—349} вступал^{—345}, тогда на такомом маеть мощно³⁵⁰— тот⁸ заклад свой³⁵¹ справити^{—350}, ³⁵²— а оному приказити^{—352} шкоды³⁵³ оправити, ³⁵⁴— а того подле³⁵⁵ суда первого мощно³⁵⁶ увезати^{—354}. А без бытности нашое³⁵⁷ панове⁸ ³⁵⁸— рады³⁵⁹ наши тым же обычаем^{—358} панове³⁶⁰ заклады давати и ³⁶¹— по тому ж⁶ справовати^{—361}.

13.³⁶² Хто бы выпустил³⁶³ с казни осаженного³⁶⁴ злочину або виноватого

Коли³⁶⁵ бы хто дан²⁶⁷ в²⁷² казнь нашу господарскую або в²⁷² которую иншую в некоторой суме осужоной³⁶⁷, або о которое³⁶⁸ иное обвиненье, а он бы, которому³⁶⁹ одного виноватца в руки подано³⁶⁵, своею неопатрностю³⁷⁰ с⁸ казни⁸ выпустил, тот³⁷¹ маеть сам тую суму або шкоду запла-тити, в которой был³⁷² посажон³⁷³, ³⁷⁴ на што тот³⁷⁵, чиего нетца³⁷⁶ выпу-щано, слушний довод вчинить³⁷⁴ або ³⁷⁷— одного упущеного³⁷⁸ опять у³⁷⁹ право³⁷⁷ поставити³⁸⁰— маеть на року, ³⁸¹— судом положонным³⁸⁰: естли³⁸²— в³⁸³ земли нашей^{5, 6, 7} господарской, тогды³⁸² дванадцать недель, а естли³⁸⁴ ³⁸⁵— в²⁷² чужой земли³⁸⁵, тогды³⁸⁶ троя³⁸⁷ дванадцать недель.

14.³⁸⁸ Которые ся вспоминали за короля Казимира³⁸⁹ и за Олександра³⁹⁰, тым обещуеть господар справедливость чинити

Тэж³⁹¹ который-кольве³⁹² за живота³⁹³ отца нашего³⁹⁴ на права свои справедливости жадали³⁹⁵ а¹¹² за³⁹⁶ Олександра³⁹⁰ короля³⁹⁷ воспомина-ли³⁹⁸, и листы вспоминальные³⁹⁹ отца⁴⁰⁰ и брата нашего вказали, тым хо-чем⁸ и⁸ будем повинни с пороадоу рад наших всякую⁸ справедливость чи-нити без отволоки⁴⁰¹. От права²³¹ тэж⁴⁰² ничего брати не маем, также⁴⁰³ тэж⁴⁰⁴ и⁴⁰⁴ рады наши⁴⁰⁴. ⁴⁰⁵— А¹¹² не⁴⁰⁵ маем стати⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ и[з] зычности⁴⁰⁷ при одной стороне, але⁴⁰⁸— про то каждому⁴⁰⁸ справедливость давати и чинити будем повинни⁴⁰⁹.

15.⁴¹⁰ ⁴¹¹— Хто чога был в держаньи за Казимира⁴¹² и за Олександра, ⁴¹³— о то ниhto ся не припоминал⁴¹¹

Тэж уставуем княжатом⁴¹⁴, панятом^{5, 6, 7, 8}, ⁴¹⁵— паном хоруговным⁴¹⁵ и⁶ шляхте⁴¹⁶, хто бы кольве⁴¹⁷ держал имнеья⁴¹⁸, ⁴¹⁹— люди и земли за Казими-ра⁴¹⁹ короля⁴²⁰— во-в покои⁴²⁰, а¹¹² о том⁴²¹— за Олександра короля⁴²¹ ⁴²²— будеть ниhto ся⁴²² ⁴²⁴ не припоминал, бы добре таковой и⁴²⁴ лис-тов⁴³² ⁴²⁵— не мел⁴²⁶— на то⁴²⁵, тогды⁴²⁷ то во-в покои⁴²⁶ держати маеть и⁴²⁸— вольную моц маеть⁴²⁸ именья своего третью⁴²⁹ часть отдати, ⁴³⁰— про-дати и^{6, 8} даровати, и в пожитки добровольные⁴³⁰ привести. А⁴³¹ веждо⁴³² так их продати и⁸ ⁴³³— променити, и⁵⁰ отдати, и записати маеть⁴³⁴; пришед-чи⁴³³ ⁴³⁵— обличне перед нас, господара, а⁴³⁵ без бытности нашое, пан-нов⁴³⁶ воевод и⁵⁰ маршалков наших, земского и⁴³⁷ дворного, и⁵⁰ старост наших, в котором⁴³⁸— хто з них повете⁴³⁸— будеть, ⁴³⁹— и дозволенье⁴⁴⁰— ма-ють в них⁴³⁹— взяти⁴⁴⁰. А панове⁸ воеводове⁴⁴¹ и⁸ маршалки, и старосты наши⁷, кождый¹²² у своем повете, ⁴⁴²— мають дозволяти⁴⁴² купити и листы

свои дозволенные ⁴⁴³— им мають ⁴⁴³— давати ⁴⁴⁴— и ⁴⁴⁵ писарем ⁴⁴⁶ своим за листы дозволенные не мають казати большеи ⁴⁴⁷ брати, только от человека ⁴⁴⁴ по два гроши ⁴⁴⁸, ⁴⁴⁹— а от десяти ⁴⁵⁰ бочок земли ⁴⁴⁹ по грошу, а ⁸ от десяти ⁴⁵⁰ воз ⁴⁵¹ сеножателей ⁴⁵² по грошу. ⁴⁵³— А за листы ⁴⁵³ дозволенными ⁴⁵⁴ панов ⁸ воевод и ⁸ маршалков, и старост наших ⁴⁵⁵— мають кожрый з ⁴⁵⁶ них куплю свою держати, яко и за листы ⁴⁵⁷ дозволенными ⁴⁵⁸ нашими. А што ся дотычеть данины наше господарское, тогды не маєть ⁴⁵⁹— продана ⁴⁶⁰ быти ⁴⁶¹— и отдана ⁴⁵⁵ перед паны ⁸ воеводами ⁴⁶² и ⁸ маршалки, и старостами ⁴⁶³ нашими, нижли перед ⁴⁶⁴— нами, господарем ⁴⁶⁴, з волею нашою ⁴⁶⁵ господарско ⁴⁶⁶. А ¹²² естли бы хто вышей ⁴⁶⁷ третее части отдал або продал кому на вечность, ⁴⁶⁸— тогды тот, кому отдано або продано, або даровано, одержати не маєть, нижли пенези ⁴⁶⁹, што ⁴⁷⁰— за што дано будеть ⁴⁷⁰, мають ему отложоны ⁴⁷¹. А ⁴⁶⁸ естли бы пенезей ⁴⁷² дано ⁴⁷³— вышей ⁴⁷⁴ сумы, нижли ⁴⁷³ третия ⁴⁷⁵ часть стоять, тогды тот ⁴⁷⁶ маєть ⁴⁷⁷— взяти только ¹⁹⁴ пенезей ⁴⁷² своих, чого третия часть стоять ⁴⁷⁷, а остаток ⁴⁷⁸ пенезей ⁴⁷⁹ тратить.

16.⁴⁸⁰ Две части именья вольно в ²⁷² пенезях ⁴⁸¹ заставити, только не на вечность продати

Тэж ⁸ дозволили есмо ⁴⁸² ⁴⁸³— третюю часть именья ⁴⁸³ продати на вечность. А веджо ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵— естли ⁴⁸⁶— бы потреба была ⁴⁸⁶ на службу нашу земскую пенезей ⁴⁷² ⁴⁸⁷— або бы хотя на свою потребу даставал ⁴⁸⁸ пенезей ⁴⁸⁷, тогды ⁴⁸⁵— можеть и ⁷ тые ⁴⁸⁹ две части ⁴⁸⁰ заставити в ⁴⁹¹— тольку, за што ⁴⁹¹ бы ⁷ ⁴⁹²— тые две ⁴⁹² части стояли ⁴⁹³. ⁴⁹⁴— Одно ж надвыш ⁴⁹⁵ того не маєть брати, ани тэж вечно от ближних ⁴⁹⁶ можеть отдалити. ⁴⁹⁷— А естли бы и тые две части хотел кому заставити, тогды не маєть большеи ⁴⁹⁸ взяти, только ⁴⁹⁹ чого ⁵⁰⁰— будуть тые две части ⁵⁰⁰ стоять ⁴⁹⁷. А естли ⁵⁰¹ хто вышей ⁵⁰² ⁵⁰³— пенезей ⁵⁰⁴ дасть, нижли тые две части стоять ⁵⁰³, тогды ближние ⁵⁰⁵ не повинни болш ⁵⁰⁶ дати, одно ⁵⁰⁷, чого ⁵⁰⁸— тые две части стоять ⁵⁰⁸. А што будеть ⁵⁰⁹— вышей того ⁵⁰⁹ дано, тот маєть тратити ⁵¹⁰— пенези ⁵¹¹, тые, што вышей неслушно ⁵¹⁰ дано ⁴⁹⁴.

17.⁵¹² Кто бы кому ⁵¹³— што тастаментом ⁵¹³ або листом отписал и объявил перед господарем и паны радами, то маєть ⁵¹⁴— вечно держано быти ⁵¹⁴

Уставуем ⁵¹⁵ тэж и допушаем с порадю рад наших, иж коли бы хто в добром здоровьи ⁵¹⁶ своем ⁸ перед маестатом ⁵¹⁷ нашим або перед ⁸ ⁵¹⁸— некоторым ⁸ врадником нашим ^{6.8} оногo повета, под ⁵¹⁹ которым сидить, очивисто ся поставивши ⁵¹⁸, отписал ⁵²⁰ кому другому тастаментом або записом третю ⁴²⁹ часть именья своего отизного або материстого, ⁵²¹— которому тое имнеъ отписано ⁵²¹, мел бы на то листы наши або врадника нашего поветового дозволеные ⁵²², тогды таковой тастамент ⁵²³ або листы ⁵²⁴ мають моц-

но держаны быти. А ¹¹² естли бы хто отписал без дозволенья нашего або ⁵²⁵ вранника нашего поветового третью ⁴²⁹ часть имения своего, будучи у ³⁷⁹ хоробе ⁵²⁶ своей, а ¹¹² светки ⁵²⁷ бы ⁵²⁸ на то были ⁵²⁸ годные, таковой лист маеть держан быти. А ²³² однако ж по смерти ⁵²⁹ того маеть для ближних тот лист в ²⁷² нас, господара, або ⁵³⁰ панов рад потвердити ⁵²⁹.

18.⁵³¹ Што бы кому через лист дано, а он бы листу того не вживал а ³⁰⁴ в молчаньи ⁵³² будеть ⁵³³ десять лет ⁵³²

Уставляем тэж, иж ⁵³⁴ кождый таковой, хто бы кому ⁵³⁵ што через лист ⁵³⁵ дал або записал под слушным сведомом або перед ⁵³⁶ вранником на которую-кольвек ⁵³⁶ реч, а тот, кому записано, молчал ⁵³⁷ через ⁷ десять лет, таковой, под которою давностью ⁵³⁸ земскою в держачой або в поживающей ⁵³⁴ таковые записы по проштью ⁵³⁷ давности ⁸ десять ⁵³⁹ лет ⁵⁴⁰ жадное моцы ⁵⁴¹ ⁵⁴² не маеть мети ⁵⁴². Нижли естли ^{6.7} бы хто под давностью земскою ⁵⁴³ позвы ся вспоминал ⁵⁴⁴ а ⁷ молчаньем ⁵⁴⁵ речи ⁵⁴⁶ свое ⁵⁴⁵ не опустил, тогды таковой давностью не тратить. А ведже ⁵⁴⁷ кому бы записано, хто бы ⁵⁴⁸ своих лет ⁵⁴⁸ dorosлых не мел ⁵⁴⁰, тогды таковому ⁵⁴⁹ в молодости давность не шкодить, олиж ⁵⁵⁰ от ⁵⁵¹ лет dorosлых. ⁵⁵² А то ⁵⁵² ест лета dorosлые: младенцу ⁵⁵³ осмнадцать лет, ⁵⁵⁴ а девце ⁵⁵⁴ пятнадцать ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ лет. А естли бы хто ⁵⁵⁶ в чужой земли был, тогды ⁸ ⁵⁵⁷ тэж тому ⁵⁵⁷ давность не шкодить, нижли от ⁵⁵⁸ того часу, как с чужое ⁵⁵⁹ земли к ⁵⁶⁰ своей земли приидеть, жебы ⁵⁵⁹ давности земское не омешкал ⁵⁵⁸.

19.⁵⁶¹ Хто бы за ⁵⁶² Казимера ⁴⁷ короля ⁵⁶² которое именье во-в ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ покой мел, а за Олександра ⁵⁶⁵ ниhto ся о ⁷ то ⁷ не вспоминал ⁵⁶⁴

Тэж ⁵⁶⁶ хто бы которое именье або отчизну за короля ⁵⁶⁷ Казимера ⁵⁶⁸ во-в ⁵⁶³ покой мел, ⁵⁶⁹ а за ⁵⁷⁰ Олександра ⁵⁶⁹ ниhto ся о ⁵⁷¹ то ⁵⁷⁰ не вспоминал ⁵⁷², тогды ⁵⁷³ маеть во-в ⁵⁶³ покой ⁵⁷⁴ держати. А ⁵⁷⁵ хто будеть искати земли, ⁵⁷⁶ а ему король дасть, не маеть иного ничего ⁵⁷⁶, только так, ⁵⁷⁷ как ему дано а ¹¹² как ⁵⁷⁸ на короля ⁵⁷⁹ держано; и што бы хто отнял ⁵⁷⁷, как господар дал, того маеть ⁵⁸⁰ искати. А естли бы хто ⁵⁸¹ в него тую землю ⁵⁸¹ отнял, а держал то за Витовта ⁵⁸², за ⁶ ⁵⁸³ Жикгимонта и за ⁶ Казимера ⁵⁸³, тот ⁵⁸⁰ и ⁵⁸⁴ тепер маеть то ⁵⁸⁴ держати.

20.⁵⁸⁵ Хто бы кому на честь приганил, четвертого року ⁵⁸⁶ маеть справедливость вчинена будеть ⁵⁸⁶

⁵⁸⁷ Тэж ⁸ коли ²⁰³ бы хто ⁵⁸⁸ на честь кому ⁵⁸⁷ приганил ⁵⁸⁹ або о ⁸ добрую ⁵⁹⁰ славу, а ¹¹² то бы ся ку нашой ясности приточило, всим ⁵⁹¹ справед-

ливість⁵⁹² чинити будем повинни. А¹¹² коли бы на тот час⁵⁹³ пригодило ся⁵⁹⁴ нам⁵⁹⁵ великими⁵⁹⁶ трудностями⁵⁹⁶ недоспех⁵⁹⁶ такихових⁵⁹⁶ справ, через год чотыри роки уставляем; и⁵⁹⁷ коли бы⁵⁹⁸ на⁵⁹⁹ пер вый и⁶⁰⁰ второй⁵⁹⁹ або на третий рок⁵⁹⁸ в такихових-то справах⁵⁹⁸ конец не был вчинен⁶⁰¹, ⁶⁰²—ино коли остаточный рок⁵⁹⁸ прийдесть, конечную⁶⁰² справедливость без⁸ отволоки⁸ з радами нашими вчиним⁶⁰³; а⁶⁰⁴ до того⁸ четвертого року, который ся справуесть⁶⁰⁵, чсти⁶⁰⁶ его не⁶⁰⁷ маеьт шкодити. А⁶⁰⁷ естли бы вмер, не дождавши⁶⁰⁸ четвертого року⁶⁰⁹ в⁶¹⁰ оной справе, тогды⁶⁰⁹ ему ани потомком его у чсти⁶⁰⁶ шкодити⁶¹¹ не маеьт. А⁶¹² приганыый не маеьт ся службы нашое⁶¹³ вымовляти. А¹¹² естли бы⁶¹⁴ вбит⁶¹⁵ был, а того ся не справил⁶¹⁴, однако ж ему и потомком его⁶¹⁶ шкодити не маеьт⁶¹⁶.

21.⁶¹⁷ Хто бы новые мыта уставлял

⁶¹⁸—Тэж приказуем⁶¹⁸, абы жадин⁶¹⁰ чоловек в панстве⁸ нашем — Великом князьстве⁶²⁰ Литовском — не смел⁶²¹ новых мыт вымышляти⁶²² ани вставляти⁶²³ ни на дорогах, ани⁸ на⁸ местех, ани⁶²⁴ на⁸ мостех, и⁶²⁵ на⁸ греблех⁶²⁶, и⁸ на⁸ водах, ани на торгох в именьях⁶²⁷ своих, кром⁶²⁸ которые были з⁶²⁹ стародавна вставленные⁶³⁰, ⁶³¹—а мели бы на то листы⁶³¹ продков⁶³² наших, великих князей, або⁶³³ наши. ⁶³⁴—А хто бы колье⁶³⁴ смел вставляти⁶³³ новые мыта⁶³⁵, ⁶³⁶—тое именье, ⁶³⁷—в котором⁶³⁸ вставил⁶³⁷, тратить, и спадываеьт на нас, господара⁶³⁶.

22.⁶³⁹ О вызволенье от⁷ платов и от подвод, и от робот людей⁶⁴⁰ новых, кроме⁶⁴¹ стародавних, звычайных обычаев

Хочем, абы вси посполитые⁶⁴² люди⁶⁴³, подданные княжат и⁸ панов хоровных⁸, шляхты²³¹, бояр⁸ и мешан тых⁶⁴⁴ земель Великого князьства Литовского, от⁸ кождое⁶⁴⁵ дани плаченья и⁶⁴⁶ податку⁶⁴⁷, серебщизного званого⁷, и тэж⁸ дякол⁶⁴⁸, и⁷ ото⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰—всих беремен⁶⁵⁰ повозовых⁶⁵¹, ⁶⁵²—которые подводами зовуть⁶⁵², от воженья⁶⁵³ каменя²³¹, ⁶⁵⁴—дерева або дров⁶⁵⁴ ку паленью⁶⁵⁵ плиты и⁶ вапна⁶⁵⁵ на городаы наши, от кошенья сена и от инших несправедливых⁶⁵⁶ робот выняты⁶⁵⁷ были бы^{6,7} и до конца вызволены. И⁶⁵⁸ хочем при целости зоставити⁶⁵⁹: ⁶⁶⁰—здавна⁶⁶¹ звычайные⁶⁶⁰ обычаи подымованья⁶⁶¹ стацей⁶⁶² на станех з^{5,6,7} стародавна⁶⁶³ звычайных, мосты старые поправляти⁶⁶⁴ и⁸ новые на старых местех⁶⁶⁵ будовати²³¹, замки старые поправляти⁶⁶⁴ и там же¹⁸² на тых⁸ старых местех дельницы⁶⁶⁶ свои знову будовати⁶⁶⁷, ⁶⁶⁸—мостов новых будованья и⁶⁶⁸ старых⁶ дорог⁶ напровованья⁶⁶⁹, и⁶⁷⁰ под гонцы⁶⁷¹ наши¹⁷ подвод⁶ даванья⁶⁷², где⁶⁷³ з⁶⁷⁴ стародавна даиваны⁶⁷⁵ суть⁶⁷³.

23. Кто бы напротивку⁶⁷⁶ выроку господарскому мовил

Естли⁶⁷⁷ бы⁶⁷⁸ што господар с⁶⁷⁸ паны радами нашол и сказанье свое господарское вчинил, а хто бы хотел напротивку⁶⁷⁶ тому⁶ выроку господарскому быти⁶⁷⁹, тогда⁶⁷⁷ таковый,⁶⁸⁰ будеть какого-колье⁶⁸⁰ стадла, так вышшего⁶⁸¹, яко и нижнего⁶⁸², маеть у везенью⁶⁸³ седети шесть недель а¹¹² до скарбу господарского⁶⁸⁴ предся маеть⁶⁸⁵ дати⁶⁸⁶ дванадцать⁶⁸⁷ рублев грошей⁶⁸⁸.

24. Кто бы⁶⁸⁹ под ким што⁶⁸⁹ упросил²²⁹, а ему наперед дано и в⁶⁹⁰ привильи господарском⁶⁹⁰ наперед описано, таковый за привильи первыми⁶⁹¹ зостати маеть⁶⁹¹

Тэж⁸ естли бы хто⁶⁹² што⁶ собе⁶⁹² под ким⁶⁹³ упросил⁶⁹⁴ и⁶⁹⁵ в при-
вильи бы⁶ то собе выписал⁶⁹⁶, а в⁷ того⁶⁹⁷ бы, под ким⁶⁹⁷ он то собе
впросил⁶⁹⁸, первой было в³⁸³ привильи его выписано и то ему потвержо-
но⁶⁹⁵, и того⁸ колько⁶⁹⁹ лет поживал и в держаньи был, тогда таковый
первший⁷⁰⁰ привилей або лист⁷⁰¹ умоцнен, и⁷⁰¹ маеть⁷⁰² держати и
поживати⁷⁰² подлуг первое⁷⁰³ даты и потверженья того⁷⁰⁴ при-
вилья. А⁷⁰⁵ тот последний⁷⁰⁵ лист або привилей ни во⁷⁰⁶ што⁷⁰⁷ маеть
обернен⁷⁰⁷. Естли бы⁷⁰⁸ тэж хто⁷⁰⁸ собе которую реч выпросил⁷⁰⁹ и
в листе то⁷¹⁰ собе описал⁷¹⁰ або потвердил, а¹¹² того⁷¹¹ в держаньи
не был до десяти⁴⁵⁰ лет, тогда⁸ тэж⁷¹² таковый потом вжо⁷¹² к тому прий-
ти не можеть и лист его⁷¹³ тэж⁸ ни во⁷¹⁴ што⁷¹⁵ маеть обернен
быти⁷¹⁵.

25. Будучи в коруне Польской, не маеть⁷¹⁶ господар никому ничего⁷¹⁸ давати и⁷¹⁷ привильев⁷¹⁹ потвержати⁷¹⁶

Тэж уставуем, иж от того часу мы сами⁸ и потомки наши, будучи в²⁷²
панстве⁸ нашом⁸, коруне⁷²⁰ Польской, не маем никому ничего⁷²¹ в²⁷² пан-
стве нашом Великом князьстве Литовском⁷²¹: именей⁷²², людей и⁵⁰ земель
давати и⁷²³ первых данин, кому⁸ будем⁷²⁴ дали⁸, потвержати. Нижли мы
сами и потомки наши⁶, будучи у Великом князьстве⁷²⁵, подданым на-
шим⁷²⁶ маем⁷²⁷ давати и их⁶ обдаровати⁷²⁷ подле⁷²⁹ их заслуг. А⁷³⁰
привильев на⁷³¹ вечную реч не маем⁷³² инде⁷³³ никому⁷³⁴ давати, олиж,
кгда⁷³⁵ будем⁷³⁶ весполок с⁷³⁶ паны⁸ радами нашими на вальном сойме.
А⁷³⁷ так, естли⁷³⁷ бы хто после тое уставы нашеое як-колье⁷³⁸ в нас
люди и⁵⁰ земли⁷³⁹, кгда⁷⁴⁰ будем в Польщи⁷⁴⁰, впросил альбо⁷⁴²
первую данину нашу привильем нашим потвердил⁷⁴³, таковые листы и

привилья наши в ⁵, ⁶, ⁷ ни ⁷⁴⁴— в чего ⁷⁴⁴ оборочаем и не маем ⁷⁴⁵— мы сами ⁸ ⁷⁴⁶— и потомки наши их держати ⁷⁴⁵. ⁷⁴⁷— Нижли што ся дотычеть купли, каждому ⁷⁴⁷ у ⁵, ⁶, ⁷ везде ⁷⁴⁸ и ⁷⁴⁹ в ⁷⁵⁰ панстве ⁸ нашом ⁸, Коруне польской, будучи, маем ⁷⁵¹ потвержати.

752— 26. ⁷⁵³— Ездячи дорогою, по двором господарским не маеть ништо становити ся ⁷⁵²

⁷⁵⁴— Тэж уставуем ⁷⁵⁴, иж жаден ⁷⁵⁵ с подданных наших по ⁷ двором ⁷ нашим ⁷ у ³⁷⁹ панстве ⁸ ⁷⁵⁶— нашом, ⁷⁵⁷— Великом князьстве Литовском ⁷⁵⁶, ездячи дорогами, не мають ⁷⁵⁷ становити ся ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹— и стацей ⁷⁵⁹ жадных на себе и ⁴³⁷ на кони ⁷⁶⁰— свои ⁷⁶¹— не мають з дворов наших ⁷⁶⁰ брати и ⁷⁶² сажовок наших ⁷ волочити. ⁷⁶³— И тэж ⁷⁶³, которые дворы наши суть по пушам, в тях могут ся становить ⁷⁶⁴; нижли ⁷⁶⁵ жадное ⁷⁶⁶— шкоды и пожогі не мають в тях дворах наших нам учинити ⁷⁶⁶. А естли бы хто напротивко ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸— той уставе нашой ⁷⁶⁹— учинил ⁷⁶⁸ а у дворах наших ⁷⁷⁰ становил, и стацею ⁷⁷¹ собе и ⁷⁷²— конем своим ⁷⁷² брал, и сажовки наши волочил або, на пушах ⁷⁷³— стоячи ⁷⁷⁴ у дворах наших, которую шкоду ⁷⁷³ двору нашому ⁷⁷⁵ вчинил ⁷⁶⁹, таковой ⁷⁷⁶— маеть нам ⁷⁷⁶ платити дванадцать рублей ⁷⁷⁷ грошей и ⁷⁷⁸ шкоду всю маеть ⁸ нам ⁸ оправити ⁷⁷⁹.

Примітки

1-1 *L.* Цієї назви латиною немає.

2-2 *C.* старого статуту и данные

3 *Ф.* даныи

4 *З.* великаму

9 *Ф.* ...прусскому

10 *Ф.* жомойтському ...мазо-вешкому

11 *Ф.* короля

12 *C.* божее *Ф.* божьи

13 *Ф.* князьства

14 *C.* жомойцкого

15 *C.* мазовецкого

1-1 *C.* ...многих

16 *З.* божье *C.* *Ф.* божее

17 *З.* ...и

18 *L.* Mazowieque

19 *L.* ...dominus et heres

20-20 *L.* diutina ... Lithuanie

21 *C.* маючи

22 *C.* умышление *Ф.* вымышление

23 *Ф.* вымысл

20 *L.* et vi ... idemptitate

24-24 *L.* statuta ... modum

25 *C.* хотячы

24 *C.* хрестиянскими

26 *L.* videlicet

27 *C.* пралатом *З.* *C.* *Ф.* ... и

28 *З.* княжатам *З.* *Ф.* ... и

L. —!

29-29 *L.* —!

29 *Ф.* велможам... и

30-30 *C.* вельможным рыц-ром

31 *Ф.* повышшеным *L.* —!

32 *Ф.* —! *L.* ipsius

33 *З.* кольве *Ф.* колвекъ

34 *C.* и *Ф.* або

35 *L.* Rubrica prima: de hijs ...

videntur... Capitulum primum.

... In primis

36-36 *Ф.* всех прав

36 *L.* —!

37 *L.* ... tam

38 *Ф.* як *L.* —!

39 *З.* *C.* латинского

40 *Ф.* так *L.* —!

41 *L.* ... quam

42 *C.* теже

43 *З.* светскии *C.* светские

Ф. светки

44 *L.* ... felicitis olim

45 *C.* памети

46-46 *Ф.* за Олександра и предков

47 *З.* Казимира

46 *З.* *C.* предков *L.* predecessoribusque

48 *L.* ... carissimis

49-49 *Ф.* колве были

49 *C.* кольвек

50 *L.* aut

51-51 *C.* мели мають *Ф.* мели

и мають *L.* —!

52 *C.* которою-кольвек

53 *З.* *C.* латинскою

54 *Ф.* греческою

55-55 *L.* —!

56 *Ф.* даныи

55 *C.* замыкаючи

57-57 *Ф.* справедливы и

слушны, и справны вышли

даныи звичан взычоны

58 *L.* et

59-59 *З.* слушны, справныи

C. слушные sprawy

59 *L.* —!

60 *L.* emanataque

60-61 *L.* —!

-57 С. възчыны
 62 Ф. хочеть
 63 L. ... et obsequare
 64 Ф. мощно
 65-65 L. omnia hic
 66-66 Ф. которым нашим сло-
 вом
 67 L. et
 68 L. regio
 69-69 С. присегою нашею
 70 Ф. святую L. dei
 71 З. евангелею
 72 L. ... eaque
 73 Ф. тых
 74 Ф. ... и у-в
 75 Ф. и L. —!
 76 Ф. вмыслили
 77 З. С. вмоцуюм
 78 С. сказуючы Ф. оказуючи
 79-79 Ф. мощны мети
 -79 С. мощны
 80 L. Capitulum secundum.
 81 З. Ф. слюбуеъ
 82 С. тыкало
 83 З. маес[та]ту С. маестату
 Ф. монстату
 84 С. А
 85-85 С. несправедливе на ко-
 го вел
 86-86 Ф. што вел, а не довел,
 сам в том зостанеть [винен]
 87-87 L. ipsis
 -87 З. Ф. пререченым
 88 З. княжатам Ф. княжа-
 там, ... и
 89 З. пререченых Ф. прире-
 ченым
 90 Ф. земли
 91 З. С. Ф. явное
 92 L. seu
 93 Ф. непослушное, ... в том
 94 Ф. панять
 95 Ф. ... не хотим
 96 С. корою-кольбек
 Ф. корою-кольве
 97-97 З. кольбек пеняжною
 кривавою Ф. пеняжною и
 кривавою
 98 С. иминья
 99 L. ... qui
 100 Ф. явном
 101 С. хрестиянского L. sa-
 tholici
 102-102 Ф. ставили и доста-
 точне
 -102 З. покананы
 104 З. С. Ф. подле
 105-105 С. звычай прав хрес-
 тиянских
 106-L. catholicorum

107 L. aut
 108 С. указываны
 108 Ф. ...водле
 109-109 С. обмольяючы ко-
 го-кольбек Ф. объявляючы
 кого-кольбек
 110 С. вчинил
 111 Ф. горла
 112 L. et
 113 Ф. некоторое-кольбек
 С. которое-кольбек
 115 Ф. его
 116 L. et ... id
 117-117 С. сам маеть
 -117 L. ... solus
 118-118 Ф. зраженьи монстату
 119 С. кольбек Ф. колве
 120 Ф. з
 121-121 С. втек с панства на-
 шого
 122 Ф. каждый
 123-123 L. servitio ... acquisita
 124 Ф. выслуженое
 125 L. ... eius
 126-126 С. ни ближним, только
 на нас
 127 Ф. ни
 128-128 L. devoluntur ... nobis
 129 С. ...бы
 130-130 С. именье купил а за-
 купил Ф. купить або заку-
 пить именье
 131-131 С. неприятельское втек
 132-132 L. profugus
 133-133 L. crimen
 134-134 С. будучи еще
 135-135 Ф. кому какое именье
 136 L. ... sua
 137 С. том
 138-138 L. iuraverit, tunc
 139-139 Ф. и он маеть
 140-140 Ф. —! L. sibi illa
 141 Ф. упокоем
 142-142 Ф. тот и влостное свое
 именье и
 143-143 С. именье власное
 144-144 С. купленное и закуп-
 ное L. que ... habuerit
 145 З. Если
 146 С. неприятельское
 147 Ф. такжо
 148-148 З. Ф. который и близ-
 кий С. и который близкий
 149-149 З. втек отец от де-
 тей. С. отец втек от детей
 149-150 L. quis
 151-151 L. tunc [...] fily
 -151 З. Ф. дельны С. делные
 152-152 Ф. таковы именья
 спадывають

153 С. чрез
 155-155 С. власного вже
 156 Ф. влостного
 157 Ф. ото
 158 С. Ф. ...их
 159-159 Ф. Хотя бы и L. Eci-
 am si
 -159 С. ...и
 160 L. ... perfecte etatis
 161 З. жо
 162 С. L. —! Ф. такжо
 163 Ф. прижоненый
 164 С. который бы кольбек
 Ф. который-кольбекъ
 165 L. ... alicuius
 166 С. власный Ф. уластный
 167 С. у Ф. у-в
 168 Ф. и L. —!
 169 Ф. толко L. —!
 170 Ф. А
 171 L. ... sequestrati seu
 172 З. Ф. дельны С. дельные
 173 L. alicuius ... et
 174 Ф. o[t]iua
 175 С. ...бы
 176 L. et ... hoc
 177 С. ...ся
 178 З. части С. части
 Ф. частьки
 179 Ф. своей
 180 L. ... eorum profugi
 181-181 L. Similiter
 182 Ф. жо
 183 Ф. братья
 184 З. дельны С. дельные
 Ф. делны
 185-185 L. поп ... profugo
 186 С. Ф. выправляли
 187-187 Ф. если бы с того вы-
 вести ся мели
 188 С. то
 189 З. телестными
 190-190 С. частей своих
 191 З. части С. частьки
 192 С. ...в
 193-193 L. profugi
 194 С. толко
 195-195 З. С. Ф. часть, кото-
 рых втек
 196-196 З. фалчовал господарь-
 ский Ф. наши фалшовал
 197-197 L. Is, qui
 198-198 L. ausus ... vti
 199-199 З. Ф. маеть кождый
 фалшер каран быти С. ма-
 еть кождый каран быти фал-
 шер
 200 З. С. Ф. посла
 201 С. не учтил
 202-202 С. Ф. маеть каран быти

-202 З. —!

203 С. естли

204-204 С. которыхы подданные

наши

205 Ф. урядника

206 З. С. посла

207-207 Ф. потребе

208 Ф. забил

209-209 С. быти каран

210 Ф. манстат

211-211 З. за себе сам

212 С. чий-кольвек

Ф. чий-кольве L. alterius

213-213 С. быти каран а

-213 Ф. ≠

214-214 L. nisi

215 С. ведже

216 Ф. уряд

217-217 С. права хрестиянско-

го заховаючи

-217 Ф. заховаючи, ... их

218 L. catholici

219 L. et iure

220 С. не поковавши

Ф. не поковавшим

221 С. ни

222-222 С. сын за отца и так-

же ани

223 Ф. ...своего

224-224 Ф. ани

225 Ф. прироженный L. ... et

226-226 С. за мало много упро-

сил а

227 Ф. упросил

228 L. Si

229 З. впросил

230 С. ...было

231 Ф. ...и

232 Ф. —! L. et

233 З. С. Ф. вышей

234 С. просил Ф. упросил

235-235 Ф. ≠

236-236 С. Ф. добре упросил

236-237 L. etiam et suum

238 L. sed

239-239 L. et suit

240 Ф. превтернул

241-241 L. etiam te suum

242 L. vna cum

243-243 L. nobis

244 L. Et si

245-245 Ф. хотя бы ко

-245 С. ку

246 L. ... nostros ducales

247 С. Ф. ...або

248-248 L. et ... occupata

249 С. як

250 L. sua ... nostram

251 С. тратить

252-250 С. —!

252-252 З. с тым, што взял, на

господаря Ф. з тым, што

взял, на господаря

253-253 С. човека або дву,

десеть, або

254-254 Ф. двух и десеть, або

кольве-колко

-253 З. або

255 Ф. пустовскии

256 З. колко

257 L. hominibus

258-258 С. навязывати и з зем-

лями а земли, каждую зем-

лю землею

259 З. навязати

260 L. et

261 L. desolatas

-258 L. ... suis

262 Ф. Все

263-263 З. С. Ф. мать сужоны

быти

264 С. уставляем

265-265 L. observandum

-265 С. хованы

266 С. убогии

267 С. богатыи

268-268 С. бы кольвек ряду

Ф. кольве роду

269-269 С. розно а одностайно

-269 З. одностальным

270 L. eodem

271 С. канцелереи

272 Ф. у

273 С. —! Ф. ...о

274-274 С. яко-кольвек повсте-

гаючи Ф. яко-колве повсте-

гаючи

275 З. яко-колве

276 С. оком

277 Ф. первой

278-278 С. земской посполитое

речи в панстве нашом

279 З. панствех Ф. панстве

L. —!

-278 Ф. нашом L. —!

/280 С. немоцен

281-281 Ф. —!

282 L. quod

283 С. —! L. fuit

-281 С. немоцен ... был

284-284 С. у инших

285-285 L. tres supra expresson

286 Ф. ...трех

287 С. вранницы Ф. вранницы

288 С. нашы

289 З. месткии Ф. месткии

L. vices gerentes

290-290 Ф. одной стороне

291-291 L. obedire ... tenebun-

tur

292 С. не повинны

293 (арт. є продовженням

попереднього, 11-го арт. і

тому надали нумерація

арт. співпадає).

294 З. Ф. отворены

295-295 С. каждому мають

296 З. вороконы

297 С. ...А

298-298 L. Et ... exhibitas

299-299 З. Ф. наши отворены

о С. отвороны наши о

300 Ф. будеть

301 З. державци

302-302 С. або земенин до зе-

менина

303 З. Ф. або

304 Ф. и

305-305 С. кольвек их

306 Ф. с

307-298 Ф. оные листы отворе-

ные

-298 З. отвореный

308-308 С. прочотши в себе за-

гамовал а оному засе верну-

ти не хотел

309 З. прочотши Ф. прочотши

310-310 L. eidem ... se

311-311 Ф. зах[ов]ал

312 С. упадывает

313 L. fisco ... applicandorum

314 Ф. короля

315-315 С. —!

-315 Ф. грош

316-315 L. et ... fuerint

317 L. Et propterea

-317 З. С. вшакже Ф. вшак-

жо

318 L. ... huiusmodi

319-319 С. слушным обычаем

мають Ф. обычаем слушным

мають

320 З. отворены

321 L. ... videlicet

322 L. nostrum

323 З. поветным

324-324 L. adhibitit

325-325 Ф. веры годными

326 С. Ф. ведже

327 L. adhibitos

328 L. Capitulum duodecimum

329 З. заповеданыи

330-330 L. quod ... succubuit

331 З. С. Ф. або

332 Ф. право

333-333 Ф. не дбаючи о суды

и листы

334 L. ... rem iudicatam et

335-335 Ф. суды и о листы су-

довыи

336-336 *L. victorem*
 337 *C. cy[cy]dy*
 338-338 *L. bonis ... contempnens*
 339 *З. Ф. выше*
 340 *С. писаных Ф. писанных*
 341 *Ф. чинил*
 342 *С. тое*
 343 *З. С. вступал Ф. уступал*
 344 *С. ся втек*
 345-345 *С. господарским нашим*
 иж бы более через суд в то
 ся не вступал
 346-346 *Ф. абы ся в том*
 347 *Ф. не уступал*
 348 *Ф. оный*
 349-349 *L. in ... pertinaciter*
 -349 *Ф. —!*
 -345 *Ф. уступовал*
 350-350 *Ф. заклад наш справ-*
 лен быти
 351 *L. pro nobis*
 352 *L. et ... eo*
 353 *Ф. школу ...ero*
 354 *L. et ... concedi*
 355 *Ф. водле*
 356 *Ф. ... в том*
 -354 *З. увязати*
 357 *L. ... a Magnoducatu*
 358-358 *Ф. рада наша тым жо*
 обычаем
 359 *С. рада*
 -358 *З. Ф. ...мають L. habebunt*
facultatem
 360 *З. Ф. панове С. мають*
L. —!
 361-361 *L. exequi faciendorum*
 362 *L. Capitulum tredecimam*
 363 *Ф. впустил*
 364 *Ф. осуженого*
 365 *L. quis ... traditum*
 366 *С. дал С. Ф. ...был*
 367 *С. осаженой Ф. осуженой*
 368 *Ф. какое*
 369 *Ф. кому*
 -365 *С. Ф. поданого*
 370 *З. неопатреностью*
 371 *L. is*
 372 *L. ... ille*
 373 *С. посажен*
 374 *L. actori ... eius*
 375 *С. бы*
 376 *Ф. нятца*
 -374 *С. учинить*
 377-377 *L. Et ... sistendum*
 378 *С. выпущеного Ф. упуше-*
 ного
 379 *С. в*
 380-380 *L. Et ... sistendum*
 381-380 *С. судовом положоном*
Ф. судовом положоном

383 *С. Ф. у*
 382-382 *L. Magniducatu reus*
fuerit
 384 *С. ...же Ф. если*
 385-385 *L. exta ... dicetur*
 386 *L. ... dandus ... eum*
 387 *С. трое*
 388 *L. Capitulum quatuordecim*
am
 389 *С. Казимера*
 390 *С. Александра*
 391 *Ф. ...коли*
 392 *С. которые-кольвек*
 393 *L. ... filicis recordacionis*
 394 *С. нашего*
 395 *Ф. жедали*
 396 *L. ... fratris ... recordacio-*
nis
 397 *Ф. о то ся*
 398 *С. упоминали*
 399 *С. упоминальные*
 400 *L. ipsorum genitorum*
 401 *С. ...А Ф. отво[ло]ки*
 402 *L. Et*
 403 *З. такжо Ф. так*
 404-404 *Ф. панове рада наша*
 405-405 *З. С. Ф. Ани*
 406 *Ф. ставити*
 407-407 *Ф. у зычности*
 408-408 *С. просто каждому*
 409 *С. ...А вшакже жадного*
 вспоминанья не маеть дово-
 жено быти жадным иным
 обычаем ани светки, одно
 листы нашими або врадни-
 ков наших
 410 *L. Capitulum quindecimum*
 411-411 *Ф. Которыи ся вспо-*
 минали за Казимира короля, а
 за Олександра о тое ниhto ся
 не упоминал
 412 *С. Казимера ...короля*
 413-411 *С. а о то ниhto не вспо-*
 минал
 414 *З. княжатам... и*
С. Ф. ...и
 415-415 *L. baronibus*
 416 *L. ... quod*
 417 *С. —! Ф. колвек*
 418 *С. именье З. С. ...и*
 419-419 *Ф. и земли, и люди за*
 Казимира
 -419 *З. Казимира*
 420-420 *Ф. у-во по[ко]и*
 421-421 *С. до короля Олек-*
 сандра
 422-422 *Ф. ниhto ся будеть*
 423-423 *L. nulla ... huiusmodi*
 424-424 *С. не привпоминал, бы*
 и добре таковой

425-425 *З. С. на то не мел*
 426-426 *Ф. тогда тот у-во по-*
 кои
 -425 *L. bona*
 427 *L. tamen*
 -426 *L. ... iam*
 428-428 *L. liberum est ei*
 429 *Ф. третью*
 430-430 *Ф. и запродати, и за-*
 писати, и даровати, и проме-
 няти, и в пожиток добро-
 вольный
 431 *L. Et*
 432 *С. ведже L. ... alienaturus*
... sua
 433-433 *Ф. променяти, дарова-*
 ти и записати: пришедши
 434 *L. ... ea*
 -433 *З. С. приходши*
 435-435 *L. ad ... et*
 436 *L. ad presenciam*
 437 *L. vel*
 438-438 *С. повете хто с них*
 439-439 *С. дозволенье в них*
 мають
 440-440 *С. у них маеть узяти*
 441 *Ф. воеводы*
 442-442 *Ф. дозволити мають*
 443-443 *С. мають им L. desuper*
 444-444 *L. a quibus ... bendito*
 445 *З. С. Ф. а*
 446 *С. писаром*
 447 *З. больши Ф. болшей*
 448 *Ф. грошы*
 449 *L. a terra ... tunne*
 450 *С. десети*
 -449 *Ф. поля*
 451 *L. ... feni*
 452 *С. Ф. сеножати*
 453-453 *L. Quatum ... vigore*
 454 *С. дозволенные Ф. дозво-*
 ленными
 455 *L. bona ... concessa*
 456 *С. с*
 457 *С. ...и*
 458 *Ф. дозволенными*
 459-455 *С. продано быти ани*
 отдано
 460 *Ф. проданна*
 461-455 *Ф. ни одна*
 462 *С. Ф. радами*
 463 *С. Ф. старосты*
 464 *L. maiestate nostra*
 465 *С. нашею*
 466 *З. ... (окреим абзацем)*
L. speciali
 467 *З. выше*
 468 *L. talis ... Et*
 469 *З. С. пенязи*
 470-470 *Ф. будеть за то дано*

471 С. Ф. отданы
 472 З. С. Ф. пенязей
 473 L. plusquam
 474 З. выше С. выше
 475 Ф. третья
 476 L. emptor
 477-477 L. esse partis
 478 З. Ф. досталь С. достоль
 479 З. С. Ф. пенязей
 480 L. Capitulum sedecimum
 481 З. С. Ф. пенязех
 482 L. ... vnicuique
 483-483 Ф. имения своего третью часть
 483 L. ... suorum
 484 З. вшакже С. Ф. вшакже
 485-485 L. exigente ... comodum
 486-486 С. б была потреба
 487-487 С. Ф. — !
 488 З. доставал
 487 З. пенязей
 489 Ф. — ! L. reliquas
 490 Ф. ...именя кому
 491-491 L. tanta summa, quantum
 492-492 L. ipse
 492 С. — !
 493 Ф. будутъ стояти
 494 L. et ... ammittit
 495 Ф. назвыш
 496 Ф. ...то не
 497-497 Ф. — !
 498 З. больши
 499 З. толко
 500-500 С. тые две части будуть
 501 Ф. ...б
 502 С. вышшей
 503-503 Ф. двух частей пенязей на заставу дал
 504 З. С. Ф. пенязей
 505 С. ближши
 506 З. больши С. больш
 506 Ф. большей
 507 Ф. нижли
 508-508 С. стоять тые две части
 509-509 С. того вышшей
 509-494 Ф. звышей того дано нерядне, тот маеть тыи пенязи тратити
 510-510 С. тые пенязи, што вышшей нерадно
 511 З. пенязи
 510-510 З. нерядно
 512 L. Capitulum decimum septimum
 513-513 С. тестаментом
 514-514 С. вечно держати

515 З. С. Уставляем
 516 С. здоровью
 517 Ф. монстатомъ
 518-518 Ф. врьдником некото-рым сеядчи очовисто ся поставилиши
 518 С. поставити
 519 L. in
 520 Ф. отписав
 521 L. Capitulum decimum octauum
 522 Ф. дозволения
 523 С. тестамент
 524 Ф. ...наши L. inscriptio
 525 Ф. и
 526 З. фаробе Ф. форобе
 527 С. свѣтки
 528-528 Ф. были на то
 529-529 L. eius ... legatoris
 530 С. ...в Ф. ...у
 531 L. Capitulum decimum octauum
 532-532 С. десеть лет был
 533 З. был
 534-534 L. si ... tacuerit
 535-535 С. через лист што
 536-536 Ф. урядником о которую-кольве
 537-537 С. десеть лет и записов своих не вживал, таковыи записы по проитю
 538-538 Ф. держачоу земскоу
 539 З. пожива[ю]чей
 537 Ф. по прошлу
 539 С. десеть Ф. десяти
 540 L. pop ... rupillus
 541 З. Ф. моци
 542-542 С. не мають мети ...а тот, который то держал и поживал через давность земскую, маеть вечно держати Ф. мети не маеть
 543 С. Ф. ... о том
 544 С. упоминал
 545-545 Ф. своее речи
 546 С. речи
 547 З. Ф. вшакже С. вшакже
 548-548 С. Ф. лет своих
 549 С. такову L. ei
 550 L. vsque
 551 Ф. до
 552 L. autem
 553 С. младенцу
 555 С. петнацать
 554 L. et femine
 556 L. filii, que etiam
 557-557 Ф. тому также
 558-558 L. tempore ... redierit
 559-559 С. стороны к своей земли приедеть, и бы

559-560 Ф. стороны ку
 561 L. Capitulum decimum novum
 562-562 Ф. короля Казимира
 563 Ф. у-во
 564-564 С. покою мел, а за Александра короля не упоминал нихто. ...И
 565 Ф. Александра
 566 Ф. ...установемъ
 567 L. diui
 568 З. Ф. Казимира
 569-569 L. et ... regis
 570-570 С. Александра о то ни-хто ся
 571 Ф. в
 572 Ф. не упоминал L. ... iam
 573 Ф. тот
 574 С. покою L. ... ea
 575 Ф. — ! L. Et si
 576-576 L. a principe ... ptus
 576 Ф. ... привлащати
 577-577 С. — !
 578 Ф. к[ак]
 579 L. mensa principis
 580-580 L. requiri ... Kazimiri
 581-581 С. С. тую землю в него
 582 Ф. тое земли в него
 582 Витольта
 583-583 Ф. Казимира и за Жик-гимоньта
 583 З. Казимира
 584-584 Ф. тепере тое маеть
 585 L. Capitulum vigesimum
 586-586 С. справедливость вчинена маеть быти
 586 З. Ф. быти
 587-587 Ф. Хто бы кому на чест
 588-587 С. кому на честь
 587 L. alterius
 589 З. наганил
 590 Ф. недобрую
 591 L. vnicuique
 592 L. ... in hoc
 593 С. рок
 594 Ф. придало ся
 595 Ф. ...з
 596-596 L. arduis ... tunc
 597 С. а
 598-598 L. in tribus terminis
 599-599 С. первой в которой
 600 Ф. а ... на
 601 С. в[ч]инен
 602 L. ex ... omnimidam
 603 С. учиним
 604 L. iterum vero
 605 L. expurgat
 606 Ф. чести
 607-607 L. nocet. Et

608 С. не дождавшы *L. ante*
 609-609 *L. tamen*
 610 С. у Ф. у-в
 611 Ф. шкодить *L. ... hoc*
 612 *L. etiam*
 613 Ф. наше
 614-614 *L. quis ... sit*
 615 С. убит
 616 *L. non obest*
 617 *L. Capitulum vigesimum primum*
 618-618 *L. Imhibimus*
 619 С. жаден
 620 С. князства
 621 Ф. не мел
 622 Ф. вымышлять
 623 С. Ф. уставляти
 624 Ф. ни *L. —!*
 625 Ф. ани *L. —!*
 626 С. Ф. греблях
 627 С. ыйменьях
 Ф. ымень[я]хъ
 628 С. кроме *L. ... ea*
 629 З. с Ф. со
 630 З. вставлены С. уставле-
 ные Ф. уставлены
 631-631 *L. et communia literis*
 632 З. С. Ф. предков
 633-633 С. нашы. А хто бы
 кольбек мел уставляти
 634-634 *L. Et si quis*
 -634 Ф. колве
 -633 Ф. уставляти
 635 С. Ф. ... тогды *L. ... in bo-
 nis suis*
 636-636 *L. tunc ... nostre*
 637-637 С. у котором уставил
 638 Ф. ...бы
 639 *L. Capitulum bigesimum secundum*
 640 Д. любей*
 641 С. Ф. кром
 642 С. Ф. посполито
 З. С. Ф. ...кмети и
 643 *L. kmethones ... homines*
 644 *L. predictarum*
 645 С. кожного
 646 *L. ... redditu*
 647 С. подачку
 648 С. дяклу
 649 С. Ф. от
 650-650 З. С. Ф. всяких бере-
 мян
 651 С. позоновных
 652-652 *L. dictis podwoody*
 -652 С. ... и
 653 З. С. Ф. везенья
 654-654 *L. et lignorum*
 655-655 Ф. вапна и плиты
 -655 С. —!

656 С. справедливых
 657 З. выняти
 658 Ф. —! *L. tamen*
 659 С. заховати
 660-660 *L. vetustas*
 661-661 С. звычайный обычай
 подыймованье Ф. звычайных
 обычаев подаванья
 662 С. стацен
 663 Ф. стародавных
 664-664 С. —!
 665 Ф. местцох
 666 З. дельници
 667 Ф. ...а
 668-668 *L. —!*
 -668 С. —!
 669 З. Ф. направованья
 С. —!
 670 С. ... подвод *L. пес поп*
 671 З. гонци
 672 *L. onega ... ibi*
 673-673 Ф. истародавна даива-
 ли и тепере повинни давати.
 674 З. с
 675 З. данвали С. давали
L. solite ... dari
 676 С. напотивко
 677-677 *L. quis ... voluerit*
 678-678 Ф. господарь што з
 679 С. ...и zase о тую ж реч
 мовити и ку праву позы-
 вати
 680-680 С. будь какого
 -680 Ф. какого-колве
 681 С. вышшого
 682 Ф. нижшого
 683 З. Ф. вязенью
 684 *L. postrum*
 685-685 Ф. маеть предся
 686 *L. solueuege*
 687 С. дванадцеть
 688 С. ...а тому, кого через
 право позоветь, шкоды опра-
 вовати *L. —!*
 689-689 Ф. што под кимь
 690-690 С. привилья
 691-691 З. зостовати мають
 692-692 Ф. собе што
 -693 *L. —!*
 693 *L. altero*
 694 Ф. впросил
 695-695 *L. priuilegium ... con-
 firmacionem*
 696 Ф. впросил
 697-697 С. под ким бы
 698 С. Ф. упросил
 -695 С. потвержано
 699 С. колко Ф. только
 700 З. перший С. первый

701-701 Ф. вмоцненный *L. in ...
 fulcitur*
 702-702 С. держан быти и по-
 живати того
 703-703 Ф. того водлуг пер-
 шее
 704 *L. sui*
 705-705 *L. posteriores*
 706 С. Ф. у-во
 707-707 *L. rediguntur*
 -707 З. С. Ф. ...быти
 708-708 Ф. хто теж
 709 С. Ф. упросил
 710-710 Ф. описал собе
 711 *L. eius*
 712-712 Ф. вжо потом
 713 Д. ≠ Ф. на то
 714-714 С. на тоє ж ни у-во
 715-715 *L. rediguntur*
 716-716 Ф. (номер *i назва
 арт. відсутні*).
 717-717 С. Будучы в Польшы
 не маем ничего никому дава-
 ти ани
 718-718 З. ничего никому
 719 З. привилый
 720 С. короне
 721 *L. ducalium*
 722 З. Ф. ...и
 723 *L. nec*
 724 С. будеть *L. —!*
 725 *L. ... Lithuanie*
 726-726 Ф. подданных наших
 727-727 *L. donis ... prouidebimus*
 728 З. мамы
 729 С. подлуг Ф. водле
 730 С. И *L. Nec*
 731 *L. ... quavis*
 732 *L. licebit nobis*
 733 С. индей Ф. ...и
 734 Ф. николи
 735 Ф. коли
 736-736 Ф. восполлок з
 737-737 Ф. пак ли
 738 З. як-кольве
 С. Ф. яко-кольве
 739-739 Ф. люди и земли в нас
 740-740 *L. existentibus ... Polo-
 nie*
 741 Ф. кды
 -740 С. Польшы
 742-742 С. Ф. упросил або
 742-743 *L. sibi ... imprtrauerit*
 744-744 С. Ф. у-во што
 745-745 З. их мы сами держа-
 ти и потомки наши С. их мы
 сами держати и потомки на-
 шы
 746-745 Ф. их держати и по-
 томки наши

747–747 *L. Super ... empticias*
 748 *З. вшенде Ф. завшедь*
 749 *L. есіам*
 750 *С. у*
 751 *З. мамы С. ...то*
 752–752 *Ф. (знову ж таки, як і у 25-му, номер і назва арт. відсутні).*
 753–752 *С. Ездечи дорогами, по двором господарским не мають ся становити*
 –753 *З. становити*
 754–754 *Ф. К тому теж уставуемь*
 755 *З. Ф. жадин С. жадный*
 756–756 *Ф. Великом Литовском князьстве, иж жадин*
 757–757 *С. —!*
 –757 *Ф. не мають ся L. audeat*
 758 *З. С. Ф. становити*

759–759 *L. пєс ... pabula*
 –759 *С. стаєи*
 760 *L. illinc*
 761–760 *Ф. з дворов наших не мають*
 762 *L. пєс*
 763–763 *L. vego*
 764 *С. Ф. становити*
 765 *L. ita tamen, quod*
 766–766 *L. ibi ... eis*
 –766 *С. Ф. вчинити*
 767 *З. напротивку Ф. напротив*
 768–768 *С. Ф. тое уставы наше вчинил*
 769–769 *L. aliquid premisorum commiserit*
 770 *Ф. ... ся*
 771 *С. стацію*
 772–772 *С. на кони свои*

773–773 *Ф. у дворех наших стоячи, шкodu ktorую*
 774 *С. стоечи*
 775 *Ф. нашему*
 776–776 *Ф. нам маеть*
 777 *С. рублей*
 778 *Ф. а*
 779 *С. (ще один арт., відсутній у інших списках):*
 27. Устава давности земское
 Теж уставуем давность земскую от выданья прав. Иж каждый, якого-кольвек стагла вышшего и нижнего, речы свое от имениа або о земли молчал, а он се не впоминал през десеть лет и приупоминанья на то не брал, таковый реч свою тратить и о то вечне молчати маеть.

Роздел ВТОРЫЙ⁵

О ОБОРОНЕ ЗЕМСКОЙ¹

2- Повинен³ кождый⁴ войну служити²

Уставляем⁹ с призолением¹⁰ рад¹¹ наших зуполных¹¹ и всих подданных¹², иж кождый князь и⁸ пан, и⁸ дворянин, и вдова, также¹³ иж который¹³ сирота, лета¹⁴ зупольные маючи¹⁴ або не маючи¹⁵, и всякий иный человек, лета^{6, 7} зуполные^{6, 7, 16} маючи и¹⁶ земское именье маючи¹⁷, часу потребы с нами¹⁸ и с^{7, 8} потомки нашими або при гетманех наших повинен¹⁹ войну служити¹⁹ и выправляти на службу военную,²⁰ колько бы коли надобе было²⁰ подле уфалы²¹ земское²², яко²³ на той час^{23, 24} потреба будеть вказывати²⁴, то есть з людей как²⁵ отчизных²⁶, так²⁷ похожих, и⁸ з ыменя так отчизного, как²⁸ выслуженого²⁹, так³⁰ купленого — кроме³¹ хто бы от нас³² держал в заставе³² именье нашо³¹, тогды тот⁸ з людей наших³³ не будеть повинен³³ выправовати³⁴ подле уфалы²¹, которая²³ на тот час²³ будеть³⁵ уставлена³⁶ — пахолка³⁷ на добром кони,³⁸ штобы конь⁷ стоял за³⁸ чотыри копы грошей,³⁹ а на нем бы³⁹ панцэр⁴⁰, прилбыца⁴¹, а⁴² корд⁴³, павезка⁴⁴, а^{45, 46} дровце с прапорцом⁴⁶. А⁴⁷ который боярин або мещанин не маеть у своем именьицы⁴⁸ людей⁴⁹ так много, яко устава⁵⁰ будеть, тот⁵⁰ маеть сам ехати и служити подле важности именья своего; ⁵¹ а который⁵² не маеть ни одного человека, тот⁵¹ маеть сам ехати,⁵³ как могучи⁵³ або как за налогою⁵⁴ кгвалтовною потребою листом нашим господарским⁸ поставлено будеть; а⁴⁵ на местцу наменованом⁵⁵ часу⁸, через листы наши положоном^{56, 57} мает ся очивисто⁵⁷ ставити и⁵⁸ дат ся шиховать⁵⁸ и пописати ся⁵⁹ гетманом нашим або⁶⁰ потомком нашим⁶⁰ на оный день, который через нас або⁶¹ гетманы наши⁶² к⁶³ тому⁶⁴ шихованью⁶³ и попису будеть положон⁶⁵ и выволян⁶⁶. А⁴⁷ коли бы было колько братья недельное⁶⁷, тогды з⁶⁸ них годнейший⁶⁹ из⁷⁰ ыменя их суместного⁷¹ один⁷² межи⁷³ ними маеть войну служити⁷² тым же⁷⁴ обычаем, как вышей⁷⁵ поставлено⁷⁶. А тую уставу⁷⁷ военную⁷⁸ подданные наши мають держати до десяти⁷⁹ лет,⁸⁰ а как десят⁸¹ лет выйдет, тогды кождый маеть⁸² военную службу⁸² служити⁸⁰ подле набольшое^{83, 84} можности свое⁸⁴, как и^{7, 8} перед тым служили⁸⁵. Хочем тэж мети и вставляем, абы вси⁸⁶ мещане⁸⁷ и⁸⁸ подданные наши часу навалное потребы⁸⁹ и з ыншими⁹⁰ людьми нашими⁸ земскими⁹¹ войну служили⁹¹ або з дозволением нашим⁹² на⁸ войну⁸ выправовали⁹³. А⁴⁷ хто бы колве⁹⁴ с тых⁹⁵ подданных⁹⁶, вышей⁹⁷ мененых, войны⁹⁸ не служил або, приехавши⁹⁹, на¹⁰⁰ рок не пописал ся, а¹⁰⁰, хотя¹⁰¹ и¹⁰² пописал ся, а шиху¹⁰³ не дождал або²⁸ шиховал ся¹⁰⁴, без воли гетмановы¹⁰⁵ поехал проч, тот именье свое тратить под тым¹⁰⁶ обычаем, якобы^{107, 108} войны не служил¹⁰⁸, а то будеть¹⁰⁹ в¹¹⁰ господарской¹¹¹ ласце.

1.¹¹² Иж¹¹³ вси повинни становити ся¹¹⁴ под хороговью¹¹⁵ своею поветовою и⁶ шиховати ся¹¹⁶

Хочем⁸ ¹¹⁷ и тѣж⁻¹¹⁷ приказуем грозно, абы вси подданные наши ¹¹⁸ военную службу¹¹⁹ повинни не инде¹²⁰ бы ся¹²¹ шиховати¹²² ани ся инде¹²³ становили⁻¹²¹ персунами¹²⁴ своими⁻¹¹⁸, только под хороговью¹²⁵ своею поветовою, в¹²⁶ котором повете⁻¹²⁶ суть осели,¹²⁷ кром¹²⁸ особного росказанья¹²⁹ гетманского⁻¹²⁷. А естли бы который з⁶⁸ них службу мел в¹³⁰ не-якого¹³¹ с панов⁻¹³⁰ рад наших або¹³² вранников, або тѣж⁻¹³¹ в кого иного, тот будеть повинен¹³³ местца своего⁻¹³³ подле пана¹³⁴ своего, которому прислугуеть⁻¹³⁴, ким иным, войны¹³⁵ не повинным¹³⁶, осадити, а местца своего хоруговного¹³⁷, яко¹³⁸ повиннейшого, жадною мерою¹³⁹ опустити и¹⁴⁰ омешкати не смел⁻¹³⁹ под страченьем имения своего.¹⁴¹ А которые¹⁴² с⁷ подданных наших⁻¹⁴¹ мають в¹⁴³ ынших поветех¹⁴⁴ розные⁸ свои имения⁻¹⁴⁴, тот⁸ маеть¹⁴⁵ в том повете⁻¹⁴⁵ со всим своим почтом з ыменей¹⁴⁶ купленных и выслужоных¹⁴⁷, отчизных и¹⁴⁸ ж⁸ женского⁻¹⁴⁸ имения⁸ стати,¹⁴⁹ в котором повете будеть его имение отчизное головное⁻¹⁴⁹. И⁸ тѣж которые⁸ слуги князьские и панские,¹⁵⁰ маючи¹⁷ под¹⁵¹ князьми и пань*⁻¹⁵¹ имение⁻¹⁵⁰, а⁴⁵ другие¹⁵² имения под господарем покупили, тогды⁻¹⁵² в час потребы, оставшивши¹⁵³ пана своего,¹⁵⁴ маеть¹⁵⁵ подле хоругви¹⁵⁶ ся становити⁻¹⁵⁴ для тых имений своих, которые¹⁴² под кородем¹⁵⁸ покупили⁻¹⁵⁷. А⁴⁷ естли бы хто таковой под хороговью¹²⁵, под которою имение¹⁵⁹ купил¹⁶⁰, стати не хотел,¹⁶¹ тогды тот⁻¹⁶¹ имение¹⁶² на господара⁻¹⁶³ тратить.

2.¹⁶⁴ Духовные¹⁶⁵ з ыменья¹⁶⁶ закупного повинни⁻¹⁵⁵ сами персунами¹⁶⁷ на службу господарскую ехати

¹⁶⁸ Тѣж коли бы¹⁶⁹ которые духовные⁻¹⁶⁹ имение закупное¹⁷⁰ держал, тогды⁻¹⁶⁸ з¹⁷¹ ыменья закупного⁻¹⁷² повинен будеть сам⁸ своею парсуною подле уставы наше¹⁷³ службу нашу господарскую⁸ и⁷ земскую⁷ заступати¹⁷⁴. ¹⁷⁵ Естли ж который духовный⁻¹⁷⁵ будеть мети имение дедизное¹⁷⁶, тогды⁸ повинен будеть з ыменья¹⁷⁷ дедизного на службу нашу¹⁷⁸ земскую¹⁷⁹ выправовати, а¹⁸⁰ их самих⁻¹⁸⁰ парсуны¹⁸¹ будуть⁷ на ласце нашей господарской⁸.

3.¹⁸² Кождый по шиху маеть⁶ на том почте при господари або при¹⁸³ гетмане служити⁻¹⁸³

Тѣж уставляем¹⁸⁴, иж кождый подданный наш, шиховавши¹⁸⁵ и пописавши ся¹⁸⁶ обычаем, вышей¹⁸⁷ писаным¹⁸⁸, с тыми ж⁶ коньми и со¹⁸⁹ всим¹⁹⁰ станком¹⁹¹, с⁶ которым¹⁹² ся шиховал¹⁹³, при нас и⁸ потомках¹⁹⁴ наших⁸,

также и при⁸ гетманех наших земских або иных, через нас або¹⁹⁵ потомки⁸ наши¹⁹⁶, ¹⁹⁷— на то поставленных^{—197}, ¹⁹⁸— повинен будеть^{—198} ¹⁹⁹— войну служити на тех же²⁰⁰ конех^{—199}; слуг и статку своего, с которым ся шиховал²⁰¹ и пописал, не маеть з⁸ войны⁸ отсылати аж до роспушенья зуполного²⁰² войска нашего. А который²⁰³ бы²⁰⁴ кольве^{—203} подданный наш^{—204} ²⁰⁵— то смел вчинити против^{—205} тое²⁰⁶— уставы наше^{—206}, будет ли оселый, тот⁸ имень²⁰⁷ тратить, как²⁰⁸ на войне²⁰⁹ не был. А⁷ естли бы²¹⁰ ²¹¹— хто⁶ тое вчинил²¹², пенези²¹³ бравши²¹⁴, а чоловек не оселый^{—211}, таковый кож-дый⁸ честь свою⁸ тратить, якобы з битвы втек. А²¹⁵ пописавши²¹⁶ кож-дого²¹⁷ коня, ²¹⁸— маеть ²¹⁹— в²²⁰ шерсть написати²²¹ и клейно его маеть²²² на рейстр^{—219} намалевати²²³. ²²⁴— А станы свои^{—224} вси поветники^{—218} ма-ють в²²⁵ одном месте при хоружому²²⁶ мети, а розно²²⁷— не мають сто-яти^{—227}.

4.²²⁸ Которые²²⁹ для немоцы свое²³⁰ не можеть на войну ехати, маеть перед гетманом немоц свою объявити²³¹

Естли бы хто правдиве немоцон²³² был а⁴⁵ для того не годе²³³ был ²³⁴— службе нашей земской^{—234}, а⁴⁵ не мел бы²³⁵ тот немоцный сына, ку службе^{—235} военной годного, або бы тот²³⁶ сын у двора нашего господарского⁸ служил, або ²³⁷— тэж з отцом^{—237} делен был, тогды таковый немоц-ный мает ся дать²³⁸ везти²³⁹ ²⁴⁰— до гетмана нашего^{—240} а⁴⁵ тую⁸ немоц свою объявити²⁴¹. Естли гетман²⁴²— познаеть, иж тот немоцный^{—242} для хоробы²⁴³ свое⁸ ку²⁴⁴— службе земской^{—244} не ест²⁴⁵ годе²⁴⁶, маеть ²⁴⁷— его самого на тот час с тое службы^{—247} выпустити, а тот немоцный повинен будеть место²⁴⁸ себе з ыменя своего слуги свои на войну выпра-вити тым же²⁴⁹ обычаем, яко вышей²⁵⁰ выписано²⁵¹ под сведомом листов гетмана нашего земского. А немоцный, естли²⁵² не мог ехати²⁵³ до гетмана нашего^{—253}, мает ся оповедити вradнику а⁴⁵ хоружому, а⁴⁵ двум²⁵⁴ земя-ном²⁵⁵, которые мають перед гетманом²⁵⁶ под четью и под⁸ верою пове-дять²⁵⁷, иж²⁵⁸ управде²⁵⁹ ест немоцон²³². А⁴⁷ естли бы хоружий поведил о ком-кольве²⁶⁰, ²⁶¹— иж бы^{—261} был немоцон, ²⁶²— а он бы был⁶ здоров^{—262}, а то бы на²⁶³ того хоружого справедлив^е правом^{—263} было переведено, тогды²⁶⁴— тот хоружий маеть имень^е свое⁷ властное²⁶⁵ тратити^{—264}.

5.²⁹⁶ Естли бы хто мел сына, который бы мог службу земскую²⁶⁷ ²⁶⁸— заступити, маеть его гетману оказати, естли будеть годе^н за его служить^{—268}

Пак ли²⁶⁹ бы хто был здоров а⁸ мел сына, ²⁷⁰— который ся⁶ от него не отделил²⁷¹, ани тэж служить^{—270} у двора нашего господарского⁷, ²⁷²— а будеть тому²⁷³ от^{—272} семнадцати^{—273} лет¹⁷⁸, он²⁷⁴ можеть²⁷⁵ за отца на войну²⁷⁶ ехати; ²⁷⁷— а маеть^{—277} сам²⁷⁸ с тым же^{—278} сыном до гетмана на-

шого ⁸ ехати. А ⁸ естли гетману будет ся видети, ²⁷⁹— иж ²⁸⁰— оный сын ^{—280} годеи ест ку службе военной ²⁸¹, тогда тот сын за отца военную службу ²⁸²— заступити маеть ^{—279} а ²⁸³ с тым почтом, как ²⁸⁴ отец его ⁸ мел служити. А пак ли бы тот ⁸ сын ²⁸⁵— не здал ся ^{—285} гетману добре ²⁸⁶ годный, тогда сам отец маеть на ⁸ войну ⁸ ехати.

6.²⁸⁷ Если бы хто замешкал року войны и на рок ²⁸⁸— положоный не приехал ^{—288} без жадное слушное причины

Тэж уставуем ²⁸⁹: естли бы хто замешкал року войны ²⁹⁰, от нас уставленого ²⁹¹, ²⁹²— и на тот рок ⁵. ⁶ не приехал ^{—292} без жадное ²⁹³ слушное ²⁹⁴ причины, ²⁹⁵— тогда таковых ^{—295} гетманове наши ⁸ не ⁶ мають ²⁹⁶ ²⁹⁷— в ²⁹⁸ рейстра свои ^{—297} приймавати а ²⁹⁹ от них даров брати под ласкою ³⁰⁰— нашою ³⁰¹ панскою ^{—300}, ани ³⁰² таковых выступных мають ³⁰³ перед нами таяти, ³⁰⁴— абы ³⁰⁵ были ^{—304} караны водле ³⁰⁶ уфалы ³⁰⁷ наше земское ³⁰⁸— а ³⁰⁹ были бы ^{—308} на ⁶ потом ⁶ похопнейшие ³¹⁰ ку службе нашей и обороне посполитой. А ⁴⁷ естли бы ³¹¹— гетман, ³¹²— на наше приказанье ^{—312} не дбаючи ^{—313}, таковых непослушных в рейстра ^{—311} свои приймавал, а на то бы ся потом и ⁶. ⁷ иные спускали, а ⁴⁵ нам або подданным нашим ³¹⁴— в том ^{—314} от неприятеля шкода ³¹⁵— стала ся, то ^{—316} хочем ^{—315} на самом гетмане тое все шкоды смотрети ³¹⁷.

7.³¹⁸ Гетманове не мають ³¹⁹— казати большей ^{—319} брати от попису войска ³²⁰ писарем ³²¹ своим, только ³²² от коня по полугрошку ³²³, а, ³²⁴— отпускаючи войска ^{—324}, не мають ничего брати

³²⁵— Тэж уставуем ^{—325}, абы гетмани ³²⁶ наши ⁸ не казали большей ³²⁷ брати от попису войска нашего ⁷. ⁸ писарем ³²¹ своим, ³²⁸— только ³²⁹— по полугрошку ^{—328} от коня ^{—329} за працу их писарей ³³⁰— а то в тот час ^{—320}, коли ся войско нашо ⁸ зьеждчаеть ³³¹. А коли ³³² ³³³— войско нашо маеть роспушоно ³³⁴ быти, ³³⁵— будь ^{—333} на местцы ^{—335} або ³³⁶ на поли, або в земли неприятельской, где бы вжо потребы ³³⁷— земское не было ^{—337}, тогда не маеть гетман ³³⁸— от них ничего ^{—338} брати, маеть их ³³⁹— отпустить добровольне ^{—339}.

8.³⁴⁰ Который ³⁴¹ будут посланы над заставою старшии ³⁴²

Тэж приказуем ³⁴³. ³⁴⁴— которые бы ³⁴⁵— были посланы ^{—345} с рамени нашого або гетмани ³⁴⁶ наши ^{—344} над заставою ³⁴⁷ старшими ⁸, ³⁴⁸— абы ³⁴⁹, отпускаючи ^{—348} людей ³⁵¹, коли ^{—350} службу нашу заслужать, ³⁵²— ничего на них ^{—352} не брали. А ⁴⁷ естли бы хто ³⁵³— напротивку ³⁵⁴— той ³⁵⁵— уставе нашо ^{—355} вчинил ^{—353}, тогда маеть тому ³⁵⁶, в кого што озметь ³⁵⁷, совито ³⁵⁸ вернути а ⁴⁵ нам вину заплатити ³⁵⁹ дванадцать рублей грошей ³⁶⁰, ³⁶¹— от

колька³⁶² парсун³⁶¹ што озметь³⁶³, ³⁶⁴— от кождое пар[с]уны³⁶⁵ дванадцать
рублев³⁶⁶ повинен будеть платити³⁶⁴.

**9.³⁶⁷ ³⁶⁸— Хоружие³⁶⁹ не мають земян осаживати³⁷⁰ дома
ани по шишу³⁷¹ отпускати³⁶⁸**

³⁷²— Тэж приказуем хоружим нашим, абы не смел³⁷³ жаден³⁷⁴ з⁶⁸ них
земянина³⁷⁵ дома осадити³⁷² ³⁷⁶— ани³⁰² по³⁷⁶ попису, ани³⁷⁷ по шишу³⁷⁸
его³⁷⁹ без ведома гетманского отпустить не⁸ маеть⁸. А⁴⁷ естли бы кото-
рый³⁶⁰— з них³⁸¹— земянина дома осадил³⁸⁰ або бы земянин³⁸² ³⁸³— который
дома зостал ся³⁸⁵, и³⁸³ перед гетманом втаил³⁸⁶, або по попису, або по
шишу³⁸⁷— отпустил земянина³⁸⁷, а то³⁸⁴ бы³⁸⁸— на него было переведено,
тогда³⁸⁹— таковый³⁸⁸ хоружий³⁸⁹ врад³⁹⁰ ³⁹¹— хоружство³⁹²— и³⁹³ именье
тратить, ³⁹⁴— которое³⁹² спадываеть³⁹¹ на нас, господара³⁹⁴.

**10.³⁹⁵ Кождый³⁹⁶— не маеть без ведома гетманского³⁹⁶
з войны проч отъехати³⁹⁷**

³⁹⁸— Хочем тэж и уставляем³⁹⁸, абы кождый³⁹⁹, повинный⁴⁰⁰ ⁴⁰¹— войну
служити⁴⁰¹, без нашего⁴⁰² ведома и гетмана⁴⁰³ нашего особного⁸ допуще-
нья⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵— з войны⁴⁰⁶ выехати⁴⁰⁵ не смел⁴⁰⁷— потуль, покуль⁴⁰⁷ бы все
войско нашо⁴⁰⁸ и рад наших не было роспушано⁴⁰⁹, ⁴¹⁰— бо таковый кож-
дый⁴¹⁰ имнеье¹⁵⁹ тратить, как бы на войне⁴¹¹ не был.

11.⁴¹² Сторожи военные⁴¹³, хто бы не гараздо⁴¹⁴ досмотрел

Коли бы⁶ хто с подданных наших на войне⁴¹⁵ через нас або через⁸
⁴¹⁶— гетмана нашего⁴¹⁶ послан был⁸ на сторожу против неприятеля⁴¹⁷— на-
шого, а тот посланный⁴¹⁷ гаразд⁴¹⁸ того не досмотрел⁴¹⁹ небалостью
своею, ⁴²⁰— на которое место⁴²¹ послан, а там⁴²⁰ не стоял, а⁴²² зъехал⁴²³
проч або, ⁴²⁴— не дождавши⁴²⁵ року обмены⁴²⁴, выехал⁴²⁶ проч, ⁴²⁷— а в том
бы ся нам шкода стала або войску нашому⁴²⁸ от неприятеля нашего так⁴²⁷
в⁴²⁹— людех и⁴³⁰ в⁸ конех⁴²⁹ военных, тогда таковый кождый именье и
шию⁴³¹ тратить; которое ж каранье при ласце⁴³² нашой господарской⁸
собе⁸ заставляем⁴³³.

**12.⁴³⁴ Кого пошлють в заставу, або⁴³⁵ был там на рок,
а он¹⁰¹ на рок положоный⁴³⁶ там не будеть⁴³⁷**

Тэж уставляем: естли быхмо⁴³⁸ мы⁴³⁹— сами⁴⁴⁰— парсуною нашою⁴⁴⁰
господарскою⁴³⁹ або панове⁸ рада наша пошлють⁴⁴¹ кого в заставу на

замок ⁴⁴²⁻ и рок ему положили ⁻⁴⁴², на который бы ⁴⁴³⁻ он мел ⁴⁴⁴ приехати на оный замок, а так он ⁻⁴⁴³ сплосненством своим на ⁴⁴⁵⁻ тот рок ⁻⁴⁴⁵ положо- ный ⁴⁴⁶ там ⁴⁴⁷⁻ не приехал, а ⁻⁴⁴⁷ в тот час неприятели наши ⁴⁴⁸ тот замок ⁴⁴⁹ обогнали, ⁴⁵⁰⁻ абы добре и ⁻⁴⁵⁰ шкоды не вчинили, ⁴⁵¹⁻ тогды таковой, иж на рок не приехал ⁻⁴⁵¹, все именьє ⁴⁵²⁻ тратить и ⁴⁵³ спадываєть на нас ⁵, госпо- дара ⁻⁴⁵². А естли бы, чего ⁴⁵⁴ ж ⁶, ⁴⁵⁵⁻ Боже, уховай ⁻⁴⁵⁵ неприятели в ⁸ тот ⁸ час ⁸ тому замку шкоду вчинили ⁴⁵⁶, тогды тот, хто ⁴⁵⁷ омешкал року ⁴⁵⁸, гор- ло и именьє ¹⁵⁹ тратить.

13. ⁴⁵⁹ На войне будучи, не маєть ниhto ^{5, 6} на дома и ⁴⁶⁰ гумна ⁴⁶¹⁻ шляхетские наездчати ⁻⁴⁶¹

Таж ⁸ уставиум: ⁴⁶²⁻ хто бы, на войне будучи ⁻⁴⁶², который шляхтич наеж- дчал ⁴⁶³ на дом або ⁸ гумно ⁴⁶⁴ которого шляхтича або, едучи на войну ⁴⁶⁵, по дорозе грабил, а ⁴⁵ переведено ⁴⁶⁶⁻ бы то ⁻⁴⁶⁶ на него, што пограбил або пошкодил, тогды, иле кроть ⁴⁶⁷⁻ будеть ⁴⁶⁸⁻ тот ⁻⁴⁶⁷ на дом або на ⁸ гумна наездчати ⁻⁴⁶⁸ або по дорозе грабити ⁴⁶⁹, ⁴⁷⁰⁻ тот за кождым своим наездом и ⁴⁷¹ по дорозе браньєм ⁻⁴⁷⁰ маєть кгвалт платити ⁴⁷².

14. ⁴⁷³ ⁴⁷⁴⁻ А кому бы ⁵ стацый на войне на ⁻⁴⁷⁵ самого и ⁴⁷⁶ на кони его не достало ⁻⁴⁷⁴

Кому ⁴⁷⁷⁻ бы не достало, будучи на войне, стацей и ⁴⁷⁸ самому ⁻⁴⁷⁷ ⁴⁷⁹⁻ ест- ли ⁴⁸⁰ або на кони ⁻⁴⁷⁹ его ⁸, тогды маєть ⁴⁸¹⁻ тот з ⁻⁴⁸¹ вижом гетманским где ⁸ ехати ⁸ або ⁸ пойти ⁴⁸² и взяти с потребу живности себе и на кони ⁴⁸³, а ⁴⁵ то ⁴⁸⁴ маєть заплатити подлуг ⁴⁸⁵ уставы положоное ⁴⁸⁶. А ⁸ дрова мають ⁴⁸⁷ брати, ⁴⁸⁸⁻ где ⁴⁸⁹ будуть стояти ⁻⁴⁸⁸, нижли домов ⁴⁹⁰ розбирати и ⁸ ⁴⁹¹⁻ пло- тов жечи ⁻⁴⁹¹, и ⁸ ставов волочити ани ⁴⁹² спускати, ⁴⁹³⁻ ани жит ⁴⁹⁴⁻ и ярин ⁻⁴⁹³ ⁴⁹⁵⁻ топтати и ¹⁴⁰ травити не мають ⁻⁴⁹⁴. А ⁴⁷ естли бы хто ⁴⁹⁶ таковую шкоду вчинил ²¹², тогды маєть ⁴⁹⁷⁻ гетман наш ⁻⁴⁹⁷ таковых в ланцуг сажати, а ⁴⁵ предся оный ⁸ тую шкоду маєть отпраовати ⁴⁹⁸, и кгвалт платити ⁴⁹⁹.

⁵⁰⁰⁻ А ⁵⁰² естли бы хто, будучи на службе нашой, на войне ⁻⁵⁰¹, нашол один ⁸ на другого, на ⁵⁰³⁻ обоз або на стан ⁻⁵⁰³ кгвалтом а ⁴⁵ ранил або вда- рил ⁵⁰⁴ кого, таковой, яко ⁶ кгвалтовник, горло тратить ⁻⁵⁰⁰.

Примітки

¹ З. земьской ... С. 1 L. Sa-
pitulum primum

²⁻² З. Повинен кожды войне
служить

²⁻⁴ Ф. Все повинни

⁹ С. Уставиум Ф. Уставиум
... и

¹⁰ Ф. призволеньем

¹¹⁻¹¹ З. Ф. зупольных наших
L. —!

⁻¹¹ С. суполных

¹² L. ... postrogrum

¹³⁻¹³ С. и кождый Ф. кождый
L. et

¹⁴⁻¹⁴ С. суполные маючы

¹⁵ С. не маючы

¹⁶⁻¹⁶ С. Ф. —! L. existens

⁻¹⁶ З. —!

¹⁷ С. маючы

¹⁸ L. maistate nostra

¹⁹⁻¹⁹ L. seruicium ... subire

20-20 *L.* — !
 21 *Ф.* ухвалы
 22 *L.* ... *et*
 23-23 *L.* *tunc*
 24-24 *С.* будеть потреба ука-
 зывати
 25 *С.* *Ф.* так
 26 *L.* *hereditarys*
 27 *С.* *Ф.* как ... и
 28 *С.* *Ф.* ... и
 29 *Ф.* выслуженого
 30 *L.* *et*
 31-31 *L.* *bona* ... *impignorata*
 32-32 *Ф.* в застает держал
 33-33 *С.* повинен будеть *Ф.* не
 повинен будеть
 34 *Ф.* выправовати
 35 *Ф.* была .. б
 36 *L.* *promulgatum*
 38 *L.* *Expediit autem equi-*
tem
 38-38 *L.* *qui* ... *minus*
 39-39 *L.* *in*
 40 *С.* *Ф.* панцыр *З.* *С.* *Ф.* ... а
L. ... *et*
 41 *З.* *С.* *Ф.* прилбича
 42 *L.* *cum*
 43 *З.* *Ф.* ... а *С.* ... и
 44 *С.* повеза *Ф.* повезка
 45 *L.* *et*
 46-46 *С.* древцо с прапорцем
Ф. древцо с прапором
 47 *L.* *Et*
 48 *С.* именъицы
 49 *С.* *Ф.* — ! *L.* *kmethones*
 50-50 *L.* *continebitur, is nichilominus*
 51-51 *L.* *Et* ... *habuerit*
 52 *З.* *С.* *Ф.* ... пак
 53-53 *L.* *iuxta* ... *suam*
 -53 *С.* могучы
 54 *З.* *С.* *Ф.* наглоу *L.* ... *et*
 55 *Ф.* неменованом *L.* — !
 56 *З.* *Ф.* положеном
 57-57 *Ф.* мают ся очовисто
 -57 *L.* *vnusquisque* ... *compragere et*
 58-58 *С.* дати ся шиховати
 -58 *L.* *ordinandum in exercitum*
 59-59 *Ф.* пописаны быти
 60-60 *L.* *successorum nostrorum*
 61 *С.* *Ф.* ... через
 62 *З.* нашими
 63-63 *L.* *disposicionem exercituum*
 64 *З.* таму
 65 *Ф.* положен
 66 *З.* вывалан

67 *Ф.* неделеное
 68 *С.* с
 69 *С.* годнейший
 70 *С.* *Ф.* з
 71 *С.* сумесного
 72-72 *L.* *seruicium bellicum*
 73 *Ф.* меж
 74 37 *Ф.* жо *L.* — !
 75 *С.* вышше *Ф.* вышшей
 76 *L.* *scriptum est*
 77 *Ф.* ... нашу
 78 *С.* — ! *L.* *nostram*
 79 *С.* десети
 80-80 *L.* *post* ... *vnusquisque*
 81 *З.* *Ф.* десять *С.* десеть
 82-82 *Ф.* войну
 83 *С.* *Ф.* наибольшее
 84-84 *С.* своею можности
 85 *L.* ... (текст виокремлений у саможостийний 2-й арт.): *Capitulum secundum. Tempore* ... *subiecerit.*
 86 *С.* уси *L.* — !
 87 *L.* ... *eciam*
 88 *Ф.* — ! *L.* ... *omnes*
 89 *Ф.* ... нашею
 90 *С.* иншими
 91-91 *Ф.* повинни войну служити *L.* *at* ... *proficiscantur*
 92 *С.* naszym
 93 *С.* выправляли *Ф.* выправляти
 94 *З.* кольве *С.* кольвек
 95 *L.* *nostrorum*
 96 *С.* — ! *Ф.* ... наших
 97 *З.* выше
 98 *L.* *expedicionem bellicam*
 99 *С.* приехавшы *Ф.* приехалши
 100-100 *L.* *diem* ... *et*
 101 *Ф.* ... бы
 102 *L.* *eciam*
 103 *L.* ... *exercituum*
 104 *С.* шиховав ся ... а *Ф.* шиховал ся ... а *L.* *prestito se ad ordinandum*
 105 *L.* ... *soluerit tandem seu*
 106 *L.* *eodem*
 107 *С.* яко
 108-108 *L.* *non* ... *bellica*
 109 *Ф.* ест
 110 *С.* *Ф.* у
 111 *L.* *nostra*
 112 *С.* 2 *L.* *Capitulum tertium*
 113 *С.* *Иже* *С.* — !
 114 *З.* *Ф.* становити
 115 *З.* хоругу(в)ю *С.* *Ф.* хоругвою
 116 *З.* *Ф.* шиховати *С.* — !
Ф. ... и тыи, которые в панов

служать, повинни места своего хоруговного
 117-117 *С.* теж и *L.* — !
 -117 *Ф.* — !
 118-118 *Ф.* повинни службу военную служити а не мають ся инде и нигде парсунами своими шиховати и становити
 119 *L.* *expedicioni*
 120 *С.* не инде
 121-121 *L.* *ordinandos* ... *sistantur*
 122 *С.* шиховали
 123 *С.* инде
 124 *С.* парсонами
 125 *З.* *С.* хоругвою
 126-126 *L.* *quo*
 127-127 *L.* *Secus* ... *mandatum*
 128 *С.* кроме
 129 *Ф.* сказанья
 130-130 *З.* неякогого пана
С. *Ф.* некоторого пана
 131-131 *L.* *baronem* ... *aut*
 132 *Ф.* ... у
 133-133 *С.* местце свое
 134-134 *L.* *momentaneum*
 -134 *С.* прислухаеть *Ф.* ... а
 135 *L.* *expedicioni bellice*
 136 *Ф.* не повинни
 137 *L.* *districtualem*
 138 *L.* *cui est*
 139-139 *Ф.* не мають отпусти-ти и омешкати
 140 *L.* *aut*
 141-141 *L.* *Is autem, qui*
 142 *С.* которые
 143 *С.* у-в
 144-144 *С.* ровные именья свои
 и *Ф.* розных именья свои
 145-145 *С.* в повете своем том
L. — !
 146 *L.* ... *tam*
 147 *Ф.* выслуженных *З.* *С.* *Ф.* ... и *L.* ... *quam*
 148-148 *З.* з женского *С.* з женского *Ф.* из женского
 149-149 *L.* *sub* ... *eius*
 150-150 *Ф.* под князи и паны маючи именья
 151-151 *L.* *ipsis dominis*
 -151 *З.* *С.* паны
 -150 *С.* именья *L.* ... *feudalia*
 152-152 *L.* *emptra* ... *immediate*
 153 *С.* оставившы
 154-154 *С.* мают ся подле хоруговой становити
 155 *Ф.* мають
 156 *Ф.* хорогови
 157-157 *L.* *bona* ... *empta*

- 158 Ф. которым... поветомъ в
короля
159 Ф. именья
160 *L. eius empta consistunt*
161–161 *L. is*
162 Ф. именья *L. ... illa*
163–163 *L. nobis*
164 С. 3 *L. Capitulum quar-*
tum
165 Ф. Д[у]ховныи
166–166 З. закупленного повин-
ны Ф. закупленного повинни
167 З. С. Ф. парсунами С. ...
своими
168–168 *L. Spiritualis ... possi-*
dens
169–169 С. Ф. который духов-
ный
170 Ф. закупленное
171 *L. ... huiusmodi*
172–172 *L. bonis ipsis*
–172 Ф. закупленного
173 Ф. ...на
174 Ф. ехати ...А
175–175 *L. Ille ... qui*
176 Ф. дедечное
177 *L. eis ... suis*
178 Ф. ...и
179 С. ...военную
180–180 *L. talium*
–180 С. —!
181 С. парсоны
182 С. 4 *L. Capitulum quin-*
tum
183–183 Ф. пане гетмане быти
аж до роспушенья зуполного
войска с коньми и зо всем
статком
–183 С. ...повинен
184 С. уставуем Ф. уставуемъ
185 З. Ф. шиховалши ся
С. шиховавши ся *L. in ... lo-*
catus
186 Ф. пописались ся
187 З. Ф. выше
188 Ф. писанным
189 Ф. зо
190 С. ...с тым *L. eodem*
191 З. С. Ф. статком
192 З. которыми
193 *L. instructioni ... prebuit*
194 Ф. потомкох *L. —!*
195 З. С. Ф. и
196 Ф. ...мають *L. —!*
197–197 С. уставленных на то
198–198 Ф. повинни будутъ
199–199 *L. in servicio ... per-*
seuerare
200 З. Ф. жо
201 *L. ... prebuit*
202 С. суполного
203–203 С. колъве бы
204–204 Ф. колве с подданных
наших
205–205 *L. transgressus fuerit*
206–206 С. нашое уставы
–206 Ф. ...господарское
207 Ф. именья *L. ... sua*
208 С. ...бы Ф. так, ...яко бы
209 *L. expedicione bellica*
210 Ф. ...теж
211–211 *L. fecerit ... seruiunt*
212 С. учинил
213 З. С. Ф. пенязи
214 С. бравшы
215 *L. Et ... vnusquisque*
216 С. пописавшы
217 *L. suorum*
218–218 Ф. в шерсть и клейно
его маеть на рейстр намале-
вано быти. А и станы свои
поветни
219–219 С. написавшы в шерсть
и клейно его у реестр
220 *L. et*
221 *L. ... facere*
222 *L. in vstos*
–219 *L. ... campiductoris*
223 З. намолевати
224–224 *L. Necnon ... staciones*
225 С. у
226 С. Ф. хоружом *L. ... suum*
227–227 *L. castrametari non li-*
ceat
228 С. 5 *L. Capitulum sextum*
229 З. С. Ф. Который
230 Ф. своей
231 С. оповедити
232 С. немоцен
233 *L. minus aptus*
234–234 С. Ф. службы нашое
земское *L. expedicioni bellice*
235–235 *L. filium ad rem*
236 *L. esset ei*
237–237 *L. ab eo*
238 С. Ф. дати
239 Ф. вести
240–240 С. Ф. ку гетману на-
шему
241 С. Ф. ... А *L. ... Et*
242–242 *L. censebit eum*
–242 С. немоцни
243 З. фаробы Ф. фаробы
244–244 *L. rem bellicam*
245 З. н[е]сть
246 С. годный
247–247 *L. personam ... bellica*
248 С. вместо
249 Ф. жо
250 С. выше
251 Ф. описано
252 С. Ф. ...бы
253–253 Ф. гетману нашему
–253 *L. ... tunc*
254 С. двом
255 З. Ф. землянином
256 *L. ... nostro*
257 С. Ф. поведити
258 *L. eum*
259 С. вправде Ф. правдиве
260 С. ком-колве
261 *L. asserens eum*
262–262 *L. bene valenti*
263–263 *L. eum*
264–264 *L. bona ... ammittit*
265 Ф. влостное
266 С. 6 *L. Capitulum septi-*
mum
267 З. Ф. земскую
268–268 С. заступати, маеть
гетману оповедити, естли
будеть годеи
–268 Ф. служити
269 *L. ... autem*
270–270 *L. a se ... seruientem*
271 С. Ф. не делил
272–272 *L. et habentem*
273–273 С. осмнадцать
–273 Ф. семнадцать
274 *L. talis filius*
275 С. може
276 *L. expedicione bellicam*
277–277 *L. Et debet pater*
278–278 С. же с тым
–278 З. Ф. жо *L. —!*
279–279 *L. idoneus ... bellico*
280–280 С. сын оный
281 Ф. военной
282–279 С. маеть заступити
Ф. заступитъ
283 *L. tamen*
284 *L. quocum*
285–285 *L. visum ... esse*
286 *L. ad bellum*
287 С. 7 *L. Capitulum octau-*
um
288–288 Ф. положеный не стал
289 С. уставляем *L. ... quod*
290 С. военного *L. in expedi-*
cione bellicam
291 Ф. вставленного
292–292 *L. —!*
293 З. ...кождое
294 *L. ... et recionabili*
295–295 *L. eum*
296 *L. licebit*
297–297 С. у свои реестра
298 Ф. у
299 С. Ф. ани *L. et*
300–300 *L. maistatis nostre*

301 С. нашею
302 L. ... eciam
303 L. licebit eis
304-304 L. debent enim
305 С. а
306 С. подле
307 Ф. уставы
308-308 Ф. абы были
309 L. vt
310 С. похопнейшы
311-311 С. пак гетман наш,
приказанья не дбаючи, тако-
вых неслухных в реестра
312-312 Ф. нашего приказанья
313-313 L. constitutioni ... cont-
raueniens
314-314 L. interim
315-315 С. стала се, того хо-
чем Ф. стала, того мы хотим
315-316 L. illatum fuerit
317 Ф. ...так и на хоружом
L. resarciendum attendere
318 С. 8 L. Capitulum ponum
319-319 З. казать больши
-319 С. больш Ф. болшей
320 С. ...нашого
321 С. писаром
322 З. толко
323 З. Ф. полугрошу
324-324 С. отпускаючи
-324 Ф. войско
325-325 L. Prohybemus
326 З. С. гетманы Ф. гетма-
нове
327 З. больши Ф. болшей
328-328 L. mediente
329-329 С. от коня по полугро-
шу Ф. от коня по полугро-
шью
-328 З. полугрошью
330-330 L. et hoc tunc
331 З. зъжчають С. зъжд-
жають Ф. зъжчають
332 С. Ф. ...ся
333-333 L. dissolluuntur ... siur
334 З. розпушоно Ф. роспу-
щено
335-335 Ф. будеть на местцу
336 L. ... foris
337-337 L. leipublice cessauerit
338-338 С. Ф. ничеого от них
339-339 Ф. добровольне отпу-
стити
-339 С. доброволне
340 С. 9 L. Capitulum deci-
pum
341 С. Которые
342 С. старшими Ф. ..., рос-
пускаючи войска, не мають з
них ничего брати под виною

434 L. Prohybemus
344-344 L. ne ... nostro
345-345 Ф. посланы были
346 З. Ф. гетманы
347 С. заставы
348-348 С. абы отпускаючи
349 Ф. абы
350-350 L. milites post
351 Ф. люди
352-352 Ф. абы на них ничего
353-353 L. hanc ... transgressus
354-354 Ф. тому уставленью на-
шему был, а не рядне чинил
355-355 С. уставы нашое
356 С. —! L. ei
357 С. Ф. возьмь
358 L. ... acceptum
359 L. luere
360 С. ...и Ф. ...а L. —!
361-316 L. quot ... a quibus
362 Ф. колка
-361 С. парсон
363 С. возьмь Ф. возмет
364-364 L. tot vicibus
365 Д.* С. парсоны
360-364 С. грошей будеть по-
винен платити
367 С. 10 L. Capitulum vnde-
cimum
368-368 Ф. Хоружий земян
осаживати дома, ани после
шиху отпущати до домов
их не мають ...И
369 З. Хоружий
370 З. осаживати
371 С. шихованью
372-372 L. Districte ... rema-
neat
373 Ф. не мел
374 З. Ф. жадин
375 С. земенина
376-376 С. и ни
377 L. et
378 L. ... exercituum
379 L. quempiam
380-380 L. quis ... fecerit
381-380 С. земенина осадити
-380 З. осадити
382 С. земенин
383-383 Ф. дома остал ся, а он
бы то
383-384 L. domi ... premissorum
385 С. остал ся
386 С. утаил
387-387 Ф. земяннина отпустил
-387 С. земенина
388-388 С. было на него пере-
ведено, таковой кождый тог-
ды
389-389 L. ille

390 L. ... suum
391-391 Ф. хоружства тратить
а именье, которое мають,
зпадывають
392-392 С. тратить и именье,
которое мають
393 L. simul et
394-394 L. maiestati nostre
-392 З. ...мають и
395 С. 11 L. Capitulum duo-
decimum
396-396 С. без ведома гетман-
ского не мають
396-397 Ф. без ведома гетман-
ского з войны отъехати не
мают
-397 С. ехати
398-398 L. Prohybemus insuper
-398 Ф. уставуемь
399 З. Ф. каждый L. quispiam
400 З. повинны С. повинен
Ф. повинни
401-401 L. expeditioni bellice
402 L. ... speciali
403 Ф. гетмана
404 С. допущения
405-405 Ф. выехати з войны
406 L. exercitibus
407-407 С. дотоле, поколе
408 С. наше
409 З. розпушано С. розпушо-
но Ф. розпушено L. ... seu
dimissi
410-410 L. Transgrediens vero
prohibitionem hanc
-410 Ф. каждый
411 L. expeditione illa
412 С. 12 L. Capitulum tre-
decimum
413 З. военные С. Ф. военное
414 З. Ф. гораздо С. горазд
415 L. expeditione bellica
416-416 С. Ф. гетманы наши
417-417 L. —!
418 З. Ф. горазд С. гораздо
419 L. perpenderit
420-420 L. vel in loco destinato
421 С. местце
422 С. и L. et
423 Ф. зъехал
424-424 Ф. не дождалши року,
або не дождавши року объяв-
ленного
425 С. не дождал
426 С. въехал
427-427 L. et ... hoste
428 Ф. нашему
429-429 С. людях яко и в конях
430 Ф. яко L. vel
431 С. шью

434 Φ . ластце
 433 $\mathcal{Z}$. заставляем
 434 $\mathcal{C}$. 13 *L. Capitulum quatuordecimum*
 435 $\mathcal{C}$. Φ . абы
 436 Φ . положеный
 437 Φ . не был
 438 *L. quod*
 439–439 *L. miserimus*
 440–440 $\mathcal{C}$. парсоною нашею
 441 Φ . пошлеть
 442–442 *L. assignato ei die*
 443–443 *L. ibi comparere debet, et ille*
 444 $\mathcal{C}$. мог
 445–445 *L. diem*
 446 $\mathcal{Z}$. Φ . положеный
 447–447 *L. venire neglexerit, et*
 448 $\mathcal{Z}$. Φ . господарьскии $\mathcal{C}$. —!
L. —!
 449 $\mathcal{C}$господарский
 450–450 $\mathcal{C}$. абы и добре *L. esciam si*
 450 Φ . —!
 451–451 *L. nichilominus neglector ille*
 452–452 *L. sua ... ducali*
 453 Φ . $\neq$
 454 $\mathcal{Z}$. Φ . *ero* $\mathcal{C}$. чоро
 455–455 *L. absit*
 455 Φ . вховай
 456 *L. fuerit [...] illatum*
 457 $\mathcal{C}$. што
 458 *L. diem*
 459 $\mathcal{C}$. 14 *L. Capitulum quindecimum*
 460 Φна
 461–461 $\mathcal{Z}$. шляхтескии наежд-

чати Φ . шляхетские наежчати
 $\mathcal{C}$. шляхетские наежджати
 462–462 *L. quod ... bellica*
 462 $\mathcal{C}$. будучы
 463 $\mathcal{Z}$. наеждал $\mathcal{C}$. наеждал
 Φ . наежчал
 464 $\mathcal{Z}$. на гумно $\mathcal{C}$. на гумна
 Φ . на гумно ...ного *L. —!*
 465 *L. expeditionem ipsam*
 466–466 $\mathcal{C}$. то было
 466 $\mathcal{L}$. fuerit
 467–467 *L. id fecisse ... fuerit*
 468–468 Φ . на тот дом або на гумно наежчал
 468 $\mathcal{Z}$. наежчати $\mathcal{C}$. наежджати
 469 Φ . грабил
 470–470 *L. tocies*
 471 Φ . або
 470 Φ . грабленьем
 472 *L. luere*
 473 $\mathcal{C}$. 15 *L. Capitulum sedecimum*
 474–474 $\mathcal{C}$. Коли бы кому стацей не достало на войне, будь на самого и на кони его
 474–475 Φ . Кому бы стацей на его
 476 $\mathcal{Z}$. о
 477–477 *L. in expeditione ... vic-tum*
 478 Φ . ему
 479–479 $\mathcal{C}$. ести и пити и на кони
 Φ . и конем
 480 $\mathcal{Z}$. ести
 481–481 *L. is, adhibito sibi*
 482 $\mathcal{C}$або

483 Φсвои
 484 *L. ea*
 485 $\mathcal{C}$. Φ . водлуг
 486 Φ . положеное
 487 *L. licet*
 488–488 *L. in locis stacionum*
 489 Φколвек
 490 *L. edificia domorum*
 491–491 $\mathcal{C}$. платов жечы
 492 $\mathcal{C}$. и
 493–493 *L. fruges*
 494–494 $\mathcal{C}$. ни ярин не мають топтати ани травити Φ . и всяких ярин не мають топтати и травити
 495–494 $\mathcal{Z}$. топтать не мають и травити
 494 *L. non licet*
 496 *L. ... aliquod*
 497–497 *L. a campiductoribus*
 498 $\mathcal{C}$. Φ . оправовати
 499 *L. (текст виокремлений у самостійний 17-й арт.): Capitulum decimum septimum. Quid ... bellica*
 500–500 *D. $\mathcal{Z}$. (цей абзац написаний у вигляді окремого арт. без номера і назви). $\mathcal{C}$. (текст виокремлений у самостійний 16-й арт.): О находит або о квалит военный Φ . (окремый абзац зі слів): И теж*
 500–501 *L. iis ... bellica*
 502 $\mathcal{C}$. —! Φ . И теж
 503–503 *L. stacione vel tentorijs suis*
 504 $\mathcal{C}$. ударил *L. ... saltem*

Роздел ТРЕТИЙ ¹О СЛОБОДАХ ² ШЛЯХТЫ И О РОЗМНОЖЕНЬИ ³
ВЕЛИКОГО КНЯЗЬСТВА ⁴

1.⁹ Господар шлюбуеъ ¹⁰ панства его милости,
Великого князьства ¹¹, и ⁷ панов ¹² рад ни в ¹³ чом
не понижати

Тэж ⁸, коли пан ⁸ Бог ¹⁴— всхочеть взычити допустити ¹⁴ нам панства
иногo, также и королевства ¹⁵, тогда панства нашего, Великого князьства
Литовского, и рад наших ни в чом не вменшим ¹⁶, але от ¹⁷ всякое легкости
и пониженья, яко славное памяти ¹⁸ отец наш чинил часу ¹⁹ щастного ²⁰ па-
нованья своего ²¹, того панства стеречи ²² будем.

2.²³ Господар шлюбуеъ ¹⁰ размножати Великое ²⁴
князьство ²⁵ Литовское и, што недобре розобрано ²⁶,
ку панству привернути

Тэж добра князьства того Великого Литовского ⁸ не вменшим, але што
будеть несправедливе отдалено ²⁷ и ²⁸ неслушне розобрано ²⁹ и упрохано ³⁰,
ку ⁶ властности ³¹ того князьства ³² приведем и привести хочем.

3.³³ Держаней и честей ³⁴ чужоземцом
не мають даваны быти

Тэж шлюбуем ³⁵ и обещуем, иж в землях наших того ³⁶ Великого князьст-
ва земля и ⁸ городов, и ⁶. ⁸ мест, и ⁷ которых-кольве ³⁷ дедицств ³⁸, и ⁸ дер-
жанья, и тэж ⁸ которых-кольве ³⁹ ⁴⁰— врадov наших ⁷. ⁸ або ⁴⁰ честей и дос-
тойности жадному обчому, але только ⁴¹ прироженым ⁴² а ⁸ тубылцом тых
земль наших ⁸ Великого князьства и ⁴³ вышей ⁴⁴ ⁴⁵— мененого ⁸, не ⁶ будем
давати и ⁴⁶ потомки наши не ⁶ будуть давати в держанье и ²⁸ в ⁸ пожива-
нье ⁴⁵.

4. ⁴⁷ Врады старыи ⁴⁸ мають захованы ⁴⁹ быти ⁵⁰

Тэж ⁸ уставуем ⁸: ач-кольве ⁵¹ ⁵²— право писаное ⁵² дали есмо земли Вели-
кому князьству Литовскому, а вежде ⁵³ старых врадov ⁵⁴ воеводства Вилен-
ского и ⁸ воеводства ⁷. ⁸ Троцкого, и иных ⁵⁵, ⁵⁶— воевод и ⁵⁶ кашталянов ⁵⁷,
и ⁸ канцлерства ⁵⁸, и ⁶. ⁸ маршалства земского, и ⁶ маршалства ⁸ дворного, и ⁸

старостове⁵⁹, ⁶⁰- и врадницы⁻⁶⁰ наши⁶¹ ничим⁶² не вменшаем; маю⁶³ ся ⁶⁴- кождый з ⁶⁵ них⁻⁶⁴ у ⁶⁶ своем повете справовати ся⁶⁷: судити⁵⁸, радити и децких⁶⁹ своих всылати, и врадов своих вживати⁷⁰ подле давного обычая; одно⁷¹ судити маю⁷² тым писаным правом.

5.⁷³ Держанья⁷⁴ на причины заочные не маю⁷⁵ отниманы быти⁷⁵

Тэж державцы дворов наших и тивунове на причины заочные⁷⁶ через нас не маю⁷⁷ быти⁷⁷- никому⁸ отниманы⁻⁷⁷. А ⁷⁸ коли бы который з урядников, яко распрошитель⁷⁹ а ⁸⁰ шкодник двора⁸¹ нашего, в нас был обвинен⁸², обоя сторона маеть перед нами очивисто стати; а ⁸⁰ выслухавши⁸³ тую⁸ реч, винный подле заслуги маеть⁸⁴- быти каран⁻⁸⁴. Але без вины держаней отнимати не будем.

6.⁸⁵ Господар шлюбуе¹⁰ вси уфалы⁸⁶ старые держати, а новые с паны радами прибавляти⁸⁷

Тэж о захованье⁸⁸ старых привильев земских⁸ и ⁷ звычайев,⁸⁹ которые у ⁹⁰ тых привильях⁻⁸⁹ описаны,⁹¹ потвержоны и вхвалены⁻⁹¹, або ⁹² новых деланью и ⁹³ м[н]оженью, што ⁹⁴- бы ся мело причинити⁻⁹⁴ к нашому и речи⁹⁵ посполитое⁹⁶ пожитку, ⁹⁷- только старым⁻⁹⁷ розмышленьем⁹⁸ и тэж⁸ з ведомостью, а ⁹⁹ с ⁶. ⁸ порадую, и ¹⁰⁰ с ⁸ призволеньем рад наших Великого князства Литовского¹⁰¹- радити и справляти⁻¹⁰¹ будем.

7.¹⁰² Вольности¹⁰³ княжатам¹⁰⁴, панятам¹⁰⁵, шляхтам¹⁰⁶ и ⁶ мешаном¹⁰⁷ господар его⁷ милость⁷ шлюбуе¹⁰ в целости заховати

Шлюбуем¹⁰⁸ своею¹⁰⁹ парсуною¹¹⁰ господарскою¹¹¹, иж всю шляхту, княжата и паны¹¹² хоруговные⁸, и вси бояре посполитые, и мешане¹¹³, и их людей¹¹⁴ заховати при слободах¹¹⁵ и вольностях, от предков¹¹⁶ наших¹¹⁷- и тэж от нас данных им⁻¹¹⁷.

8.¹¹⁸ ¹¹⁹- Волно всим з⁻¹¹⁹ земли господарское для навченья¹²⁰ вчинков¹²¹ рыцэрских до всяких земель, кром земель неприятельских¹²², господар¹²³ дозволяе¹²⁴

Тэж⁸ узычаем, абы княжата и ⁸ панове хоруговные⁸, шляхта и бояре¹²⁵ преречонные¹²⁶ мели вольную моц выйти с тых¹²⁷ земель наших Великого

князства ¹²⁸⁻ и иных ⁻¹²⁸ для ¹²⁹ набытья лепшого шастья своего ⁸ и навчє-
 нья ⁷ вчинков ¹²¹ рыцэрских до всяких ¹³⁰⁻ земель чужих, кром ⁻¹³⁰ неприятел-
 лей наших. А веджо ¹³¹ так, абы ¹³² з добра их, так выходячих, службы наши
 не были бы омешканы, але нам и потомком нашим, яко при них, ¹³³⁻ были
 бы чинены, ¹³⁴⁻ колько кроть ⁻¹³⁴ надобе ⁻¹³³ было водле ¹³⁵ уставы земское.
¹³⁶⁻ А естли бы сын поехал по рыцэрству, а ⁻¹³⁶ отца ¹³⁷⁻ по себе ⁻¹³⁷ заста-
 вил ¹³⁸, а ¹³⁹ отец ¹⁴⁰ бы вмер ¹⁴¹ ¹⁴²⁻ а не оставил бы ^{6, 7} по себе ⁻¹⁴² опекуна
 в именьях ¹⁴³, тогда ¹⁴⁴⁻ мы, господар ⁸, маем ⁸ установить ⁻¹⁴⁴ опекуна на
 тые именья, хто бы ¹⁴⁵⁻ земскую службу заступил ⁻¹⁴⁵, а ¹³⁹ для неприехан-
 нья ¹⁴⁶ сына або брата именья ¹⁴⁷ не тратить.

9.¹⁴⁸ По смерти отцов ¹⁴⁹ дети ^{6:} сынове и девки ¹⁵⁰, отчизны отдалены ¹⁵¹⁻ не мають быти ⁻¹⁵¹

Тэж ⁸ по смерти ¹⁵² отцов ¹⁵³ дети: сынове и девки ¹⁵⁴ добра отчизного и ⁷
 дедизного ⁷ не мають быти отдалены, але тые добра ¹⁵⁵⁻ и ⁸ з их ¹⁵⁶ шад-
 ки ⁻¹⁵⁷ властными ¹⁵⁸ зуполным ⁻¹⁵⁵ правом посядуть ¹⁵⁹, яко княжата и ⁸ па-
 нове хоругвовные ⁸, шляхта и мещане ¹⁶⁰⁻ Великого князства Литовского ⁻¹⁶⁰
 посадають ¹⁶¹ и на пожитки свои оборочають.

10.¹⁶² Простых людей над шляхту господар ^{5, 6, 7} не маеть ¹⁶³ повышати

Тэж не шляхту над шляхту не ¹⁶⁴⁻ маем повышати ¹⁶⁵, але всю ¹⁶⁶ шлях-
 ту ¹⁶⁷ заховати ⁻¹⁶⁴ в ¹⁶⁸ их почтивости ¹⁶⁹.

11.¹⁷⁰ О звод шляхества ¹⁷¹

Тэж ⁸ уставуем ^{172:} естли бы хто кому рек ¹⁷³, же ¹⁷⁴ бы не был шляхтич,
 тогда тот, хто выводит ся, маеть поставити з отца и з ^{6, 8} матки два шлях-
 тича, а ⁸⁰ тые мають присягнути ¹⁷⁵. А ¹⁷⁶ пак ли ¹⁷⁷⁻ ся будеть ⁻¹⁷⁷ род ¹⁷⁸
 звел, а ⁸ он ⁸ тубылец ⁸, тогда бояр ⁸, шляхту оличных, которые бы знали
 его, иж ¹⁷⁹ ест ¹⁸⁰ шляхтич, маеть поставити ¹⁸¹. И мають тые ¹⁸²⁻ бояре,
 которых он ⁻¹⁸² поставити, при нем присягнути, иж он ест з роду шляхтич.
 А ¹⁷⁶ пак ли бы который ⁸ чужоземец приездчий ¹⁸³ ¹⁸⁴⁻ был человек ⁻¹⁸⁴,
 тогда маеть ехати до земли своее, ¹⁸⁵⁻ который ¹⁸⁶ отколь ¹⁸⁷ есть, и ¹⁸⁸⁻ там
 маеть ⁻¹⁸⁸ вывести перед вразом ⁻¹⁸⁵ шляхетство свое и з ураду ¹⁸⁹ под пе-
 чатми листы ¹⁹⁰ маеть принести, выводячи ¹⁹¹ шляхетство свое. А ¹⁷⁶ естли
 бы валка ¹⁹²⁻ с тое стороны была ⁻¹⁹², отколь ¹⁹⁴ он ест ⁻¹⁹³, тогда маеть по-
 ставити двух человеков шляхтичов, ¹⁹⁵⁻ которые с тое ¹⁹⁶ стороны будуть,
 отколь ¹⁹⁴ он, и ⁻¹⁹⁵ мають при нем присягнути, иж ¹⁹⁷ ест з роду шляхтич;
¹⁹⁸⁻ тыми ¹⁹⁹ ся маеть ⁻¹⁹⁸ вывести.

**12.²⁰⁰ Хто бы кому приганил а ²⁰¹ назвал его,
иж ²⁰² не ест ²⁰³ чистого ложа ⁻²⁰²**

Тэж ⁸ уставуем ²⁰⁴: коли бы хто кому ²⁰⁵ рек ²⁰⁶: «Ты еси ²⁰⁷ злого ложа сын», — а того бы на него не довел, тогды ⁸ сказуем ⁸, иж ⁸ таковый маеть ²⁰⁸ того нагабання ⁻²⁰⁸ судовне ²⁰⁹ очистити под тыми словы ²¹⁰: «Што есми менил на тебе, ижбы ²¹¹ ты был злого ложа сын, менил ⁸ есми ⁸ то на ^{6, 7} тебе ^{6, 7}, яко пес». А ¹⁷⁶ ведже ²¹² тым обычаем маеть быти перевозоно ²¹³ не бенкарта: если бы ²¹⁴ отец властный ⁻²¹⁴ отрек ся его ⁷ и сознал ²¹⁵, иж то ^{216 217} его не сын ⁻²¹⁷, або в ¹⁶⁸ тастаменте ²¹⁸ отписал ²¹⁹, отдаляючи ²²⁰ его ²²¹ от всего имения его ⁻²²¹, або тэж ^{222 223} з невенчалною ⁻²²³ жоною мел ²²⁴ его ^{6, 8}, тогды таковый ²²⁵ маеть быти поличон ⁻²²⁵ за правого бенкарта. А иным ничим ²²⁶ не маеть ²²⁷ на него перевозоно ²²⁸ быти ⁻²²⁷. А ²²⁹ однако ж при мачосе и ^{7, 8} отец ²³⁰ не маеть сына ⁻²³⁰ и ^{5, 6, 7, 8} от имения отдалити и бенкартом вчинити ²³¹, кгда ²³² его при матце ¹⁷⁸ за сына мел.

**13.²³³ А ^{6, 7} если ²³⁴ хто кому приганил о шляхетство ²³⁵,
а зася ²³⁶ сам запрел**

Коли бы который шляхтич другому ²³⁷ нешляхетство задал ²³⁸ и о тое до суда был позван ^{-238, 239} тогды так уставляем: иж ²⁴⁰ тот, который другому о ⁶ шляхетство ⁶ примовил и ⁶ до суда позванный к тому ся не знал ⁻²³⁹, тогды ²⁴¹ оному, ²⁴² приганеному ²⁴³ о шляхетство ⁻²⁴¹ не шкодить, ани ся ви-нен ²⁴⁴ о тое ⁸ шляхетство ⁶ судом очищати ²⁴⁵.

14.²⁴⁶ О бой шляхтича, хто бы его збил

²⁴⁷ Если бы шляхтич шляхтича збил, тогды ⁻²⁴⁷, водле обычая прав, дванадцать рублей грошей ⁸. А коли ²⁴⁸ простой хлоп або мешанин ²⁴⁹ шляхтича ²⁵⁰ собьет ²⁵¹ а ⁻²⁴⁹ рукою на него ²⁵² сягнуть, а ⁸⁰ окривавить ⁻²⁵⁰ его, ²⁵³ а он бы то на ⁶ него ⁶ правом ⁷ перевел ⁻²⁵³, тогды иным ничим ²⁵⁴ не маеть каран ⁻²⁵⁴ быти, только ²⁵⁵ руки втятьем ²⁵⁶, а ведже ^{257 258} мешанин, который ²⁵⁹ бы ⁻²⁵⁸ не был радою ²⁶⁰. А если бы ²⁶¹ был радою а ⁸⁰ збил шляхтича, ²⁶² тогды также ²⁶³ маеть навязывати ⁻²⁶² дванадцать рублей грошей ⁸, а руки не тратить.

**15.²⁶⁴ А ^{6, 7} если бы шляхтич выслужил под паном
або под князем именье ²⁶⁵ а хотел ²⁶⁶ ним проч пойти**

Коли бы который с подданных наших на ком выслужил, на ⁸ княжатах ²⁶⁷ або ⁸ на ⁸ панятах ²⁶⁸, або на ²⁶⁹ ком ином ⁻²⁶⁹ именье лежачое, тогды, име-

ные оное⁸ оставивши²⁷⁰ оному пану своему або потомком²⁷¹ его, подлуг листов²⁷², на то ему даных, вольно ему будет и потомком²⁷³ отийти²⁷⁴ проч, куды хотя²⁷⁵; нижли бы⁶ тыми листы²⁷⁶, ему даными²⁷⁷, выражено было, же¹⁷⁴ бы мог²⁷⁸ с тым именем служити кому хотя. А¹⁷⁶ естли бы хто таковой лист²⁷⁹—служе своему⁸ дати хотел^{—279}, тогды маеть, зозвавши²⁸⁰ людей добрых сторонних, под своею печатью и под печатми и добрым сведомом²⁸¹ людей²⁸², маеть дати; ²⁸³—и сам же тот пан маеть^{—283} або ²⁸⁴ через ²⁸⁵—лист свой^{—285} нас просити, абыхмо ²⁸⁶—то ⁷ ему^{—286} подтвердили; таковой лист будет держан. А естли ²⁸⁷—бы тот, который выслужил имение на пане своем, а по смерти того⁶ пана своего, на котором он выслужил, дети того пана ²⁸⁸—хотели ся делити^{—288}, а тот бы в ¹⁶⁸ тот час, коли ся они будуть делити, не припоминал ²⁸⁹ а^{—287} листа не вказал²⁹⁰, а ⁸⁰ тот пан ²⁹¹—будет ли ²⁹²—того ему^{—292} в нас листом⁷ нашим⁷ не подтвердил, а они ся поделять^{—291}, тогды таковой лист моцы²⁹³ мети не будет²⁹⁴, же ¹⁷⁴ замолчал; и спадываеть тое имение зася²³⁶ на отчича, а ²⁹⁵ тому²⁹⁶ маеть ²⁹⁷ служити²⁹⁸—з ыменья, кому ся в делу зостанеть^{—298}; а ⁸⁰ естли бы не хотел ему⁶ служити, тогды маеть имение подати с тым ²⁹⁹ всим, с чим ему дано³⁰⁰, а самому вольно³⁰¹ пойти со³⁰² всеми его статки.

**16.³⁰³ ³⁰⁴—А⁶ хто бы не учтил листов воевод
³⁰⁵—и старост, и ^{—305} державец наших, чим таковой^{—304}
 маеть каран быти**

Тэж уставляем³⁰⁶: естли бы ³⁰⁷—хто листов воевод наших⁸ або⁸ старост, або ^{—307} державец наших не учтил³⁰⁸ або⁸ служебника⁸ збил⁸, або лист покинул³⁰⁹, таковой упадываеть у вину так⁶, яко у квалту³¹⁰: у дванадцати³¹¹ рублев грошей, а оному служебнику ³¹²—навязка водле ^{—312} роду его, естли будеть ³¹³—то ⁷ на него³¹⁴ переведено правом^{—313}.

**17.³¹⁵ Корчмы покутныи³¹⁶ мають от воевод
 браны быти**

Тэж⁸ устави²⁰⁴ и приказуем³¹⁷ воеводам и⁸ старостам, и всим⁸ державцам нашим⁸ Великого князьства³¹⁸ Литовского, абы не допушчали корчом варити³¹⁹ покутных на местцох³²⁰ неслухных, а⁸⁰ набольшей³²¹ ³²²—тым, которые бы⁷ данин[ы] наше⁶. ⁷ не⁶ мели через лист наш або через³²³ продков³²⁴ наших. А^{—322} про то приказуем, абы кождый³²⁵ з вас таковыи³²⁶ корчмы забирал³²⁷, будь⁸ духовныи и светскии³²⁸, и⁸ панскии и вси посполите, и ³²⁹—все тые^{—329} суды, в которых пиво³³⁰ варать³³¹, и ⁷ давали³³² до двора³³³ нашего господарского⁸; бо через таковыи корчмы много ся злодейства чинить³³⁴ и тэж⁸ плат наш господарский⁸ уменьшает ся³³⁵ ³³⁶—и тэж⁸ тым^{—336}, которые ³³⁷ ³³⁸—мають данину^{—338} через лист наш.

Примітки

- ¹ З. —! С. З
- ² З. слобода[х] С. свободах
- ³ З. ро[з]множенні С. розмноженью *L. manu [...]* согороге
- ⁴ С. княжства С. Ф. ... Литовського
- ⁹ З. Артыкул 1 *L. Capitulum primum*
- ¹⁰ З. Ф. слюбуєть
- ¹¹ С. ... Литовського
- ¹² З. паннов
- ¹³ Ф. у
- ¹⁴⁻¹⁴ З. всхочеть зычити доступити С. усхочеть зычити и допустити Ф. усхочеть зычити и допустити *L. fauerit [...]* consequi
- ¹⁵ З. Ф. королевства
- ¹⁶ С. не вменшым
- ¹⁷ С. ото
- ¹⁸ С. памети
- ¹⁹ С. в
- ²⁰ З. С. щасного *L. —!*
- ²¹ Ф. ...и мы теж
- ²² С. стеречи
- ²³ *L. Capitulum secundum*
- ²⁴ З. Великокое
- ²⁵ З. князьства
- ²⁶ З. розобрало
- ²⁷ С. отдано
- ²⁸ *L. vel*
- ²⁹ З. розобрано
- ³⁰ Ф. выпрохано
- ³¹ З. С. власности
- ³² *L. Magniducatus*
- ³³ *L. Capitulum tercium*
- ³⁴ З. чстей С. чсти
- ³⁵ З. Ф. слюбуем
- ³⁶ *L. Lithuanie*
- ³⁷ С. которых-кольвек Ф. которых-кольве
- ³⁸ Ф. дедичства
- ³⁹ С. которых-кольвек
- ⁴⁰⁻⁴⁰ С. урадов
- ⁴⁰ *L. —!*
- ⁴¹ С. толко
- ⁴² Ф. прироженым
- ⁴³ З. а С. —! *L. —!*
- ⁴⁴ З. выше С. выше
- ⁴⁵⁻⁴⁵ Ф. менованого не маем давати мы и потомки наши в держанья и у поживанья
- ⁴⁶ *L. пес*
- ⁴⁷ С. жалованье
- ⁴⁷ *L. Capitulum quartum*
- ⁴⁸ С. старые
- ⁴⁹ З. зохованы
- ⁵⁰ С. ...поле давного обычаю
- ⁵¹ З. ачь-кольве С. ач-кольве
- ⁵²⁻⁵² С. права писаные
- ⁵³ З. Ф. вшакжо С. вшакже
- ⁵⁴ *L. ... videlicet*
- ⁵⁵ С. иных
- ⁵⁶⁻⁵⁶ *L. песноп*
- ⁵⁶ С. —!
- ⁵⁷ З. каштолянов
- ⁵⁸ Ф. канцлерейства
- ⁵⁹ С. староств Ф. старосты
- ⁶⁰⁻⁶⁰ З. Ф. и вси врядницы
- ⁶¹ С. и вси влады
- ⁶² *L. alia*
- ⁶³ Ф. ни в чом
- ⁶⁴ С. маєт
- ⁶⁴⁻⁶⁴ *L. officiales ipsi singuli*
- ⁶⁵ С. с
- ⁶⁶ З. в
- ⁶⁷ З. справовати ца С. Ф. справовати З. С. ...и
- ⁶⁸ З. С. Ф. ...и
- ⁶⁹ *L. ministeriales [...]* alias *dzezke*
- ⁷⁰ С. уживати
- ⁷¹ З. едно Ф. ...ж
- ⁷² С. ...с
- ⁷³ *L. Capitulum quintum*
- ⁷⁴ С. Держанье
- ⁷⁵ С. ...ни от кого
- ⁷⁶ *L. in tergum sugestas*
- ⁷⁷⁻⁷⁷ Ф. отниманы никому
- ⁷⁸ С. Але *L. Et*
- ⁷⁹ З. Ф. роспрошитель
- ⁸⁰ *L. et*
- ⁸¹ Ф. добра *L. bonorum*
- ⁸² *L. ... tunc*
- ⁸³ С. выслушавшы Ф. выслушалши
- ⁸⁴⁻⁸⁴ С. Ф. каран быти
- ⁸⁵ *L. Capitulum sextum*
- ⁸⁶ Ф. ухвалы
- ⁸⁷ С. ...и
- ⁸⁸ Ф. захованья
- ⁸⁹⁻⁸⁹ *L. in eis*
- ⁹⁰ З. С. Ф. в
- ⁹¹⁻⁹¹ Ф. потверженных и ухваленых
- ⁹² З. вхвалены С. уфалены
- ⁹³ С. абы *L. ... super*
- ⁹⁴⁻⁹⁴ *L. visum fuerit assensum*
- ⁹⁵ С. речи
- ⁹⁶ Ф. посполитой
- ⁹⁷⁻⁹⁷ *L. mature cum*
- ⁹⁸ С. размышлением Ф. размышленьямь
- ⁹⁹ С. Ф. и *L. —!*
- ¹⁰⁰ З. Ф. а
- ¹⁰¹⁻¹⁰¹ С. ради[ти], оправовати
- ¹⁰¹ Ф. справовати
- ¹⁰² *L. Capitulum septimum*
- ¹⁰³ З. Волности
- ¹⁰⁴ Ф. княжатамь З. княжатам С. Ф. ...и
- ¹⁰⁵ З. панятам
- ¹⁰⁶ Ф. шляхте
- ¹⁰⁷ З. мешанам
- ¹⁰⁸ З. С. Ф. Слюбуем
- ¹⁰⁹ Ф. нашою
- ¹¹⁰ С. парсоною
- ¹¹¹ *L. maiestatis*
- ¹¹² Ф. панове
- ¹¹³ С. мешаны
- ¹¹⁴ С. Ф. люди
- ¹¹⁵ С. свободах
- ¹¹⁶ З. Ф. предков
- ¹¹⁷⁻¹¹⁷ З. данных им и теж от нас С. данных и им теж от нас Ф. данных им теж от нас
- ¹¹⁸ *L. Capitulum octauum*
- ¹¹⁹⁻¹¹⁹ З. Вольность выйти з С. Ф. Вольность выйти из
- ¹²⁰ З. С. наученья
- ¹²¹ С. учинков
- ¹²² З. С. ...всим
- ¹²³ С. ...его милость
- ¹²⁴ Ф. слюбуєть
- ¹²⁵ С. бояры
- ¹²⁶ З. Ф. приреченыи
- ¹²⁷ *L. predictis*
- ¹²⁸⁻¹²⁸ С. Литовского и их Ф. их
- ¹²⁹ Ф. ...навченья и
- ¹³⁰⁻¹³⁰ Ф. чужих земель, окром
- ¹³⁰ С. окром *L. ... terras*
- ¹³¹ С. вежде Ф. вшакжо
- ¹³² Ф. або
- ¹³³⁻¹³³ Ф. бы были вчинены
- ¹³⁴⁻¹³⁴ крьот потреба
- ¹³⁵ *L. tocies, quociens*
- ¹³⁶⁻¹³⁶ С. водлуг
- ¹³⁷⁻¹³⁷ *L. Et ... externas*
- ¹³⁸ *L. domi*
- ¹³⁹ С. оставил
- ¹⁴⁰ С. и *L. et*
- ¹⁴¹ *L. is*
- ¹⁴²⁻¹⁴² С. умер Ф. умерь
- ¹⁴³ *L. non consuito*
- ¹⁴³ З. С. Ф. ыменьях

144-144 З. господарь маеть
установитъ С. господарь маеть
установитъ Ф. господарь ма
установитъ
144 L. constituemus
145-145 Ф. земское службы с
тых именей пилновал
145 З. заступал
146 L. absenciam
147 С. имения
148 L. Capitulum ponum
149 Ф. отцовское
150 С. Ф. дочки Ф. ...от
151-151 С. быти не мають
152 З. см[е]рти
153 Ф. отцовское L. paren-
tum
154 Ф. дочки
155-155 С. их шастки воль-
ностями и сполным
155-157 Ф. иж их счадки
156 L. suis
157 З. счадки
158 L. legitimis
159 Ф. посаждать
160-160 L. regni Polonie sua
161 С. посаждаютъ
162 L. Capitulum decimum
163 С. Ф. не маем
164-164 L. extollemus ... conse-
guabimus
Ф. заховати (видимо, про-
стая описка).
166 С. ую
167 Ф. ...маем
168 С. у
169 З. почтивости Ф. почест-
ности
170 L. Capitulum vndecimum
171 З. шляхтства С. шляхет-
ства Ф. шляхетства
172 С. уставляем L. —!
172 L. obicerit
174 С. иж
175 Ф. ...на том, иж онъ есть
шляхтич
176 L. Et
177-177 С. Ф. бы ся
178 L. ... eius
179 С. иже Ф. ...он L. —!
180 L. esse
181 Ф. ...николько парсунъ
182-182 L. nobiles ... eius
183 З. Ф. приежчий С. при-
ежджий
184-184 Ф. человекъ был
184 L. —!
185-185 С. отколе ест, там ма-
еть перед владом вывести
186 L. ortus

187 З. Ф. откуль
188-188 Ф. маеть тамъ
188 L. —!
185 Ф. урядом
189 С. владу L. ... illo
190 Ф. листь
191 С. выводечы L. probans
192-192 Ф. была с тое стороны
193-193 L. illic ... fuerint
194 З. Ф. откуль С. отколе
195-195 L. conferraneos suos,
et hy
196 Ф. ...ж
197 Ф. ...он
198-198 L. et ita fiat
199 Ф. тым
200 L. Capitulum duodecimum
201 Ф. и
202-202 С. ест нечистого ложа
сын Ф. нечистого ложа сын
203 З. не [е]сть
204 С. уставляем
205 L. alteri
206 С. приганил
207 L. quod [...] sit
208-208 L. impulsatum
209 С. судом
210 С. ...рекучы
211 С. ижебы
212 З. Ф. вшакжо С. вшакже
213 Ф. перевозжано
214-214 С. отец его власный
был Ф. отец власный его
241 L. legitimus
215 С. вызнал
216 L. is [...] sit
217-217 Ф. не его сын
218 С. тестаменте
219 З. Ф. описал
220 С. отдаляючы
221-221 С. Ф. от своего име-
нья
222 L. si
223-223 Ф. не з венчальною
224 L. procreauerit
225-225 L. reputabitur
226 L. nullo [...] genere
227-227 Ф. быти перевозжено
228 С. довожоно
229 Ф. —! L. Et
230-230 Ф. сына не маеть
231 L. reputare eum
232 Ф. кды
233 L. Capitulum tredecimum
234 Ф. Есты
235 З. шляхтства
236 С. засе
237 Ф. ...шляхтичу ж L. nobili
238-238 С. абы которую иншую
реч мовил на него, которая

бы шляхетству его о честь и
о добрую славу его, и о то
был до суда позван
239-239 L. id negauerit
240 С. естли ...бы
241-241 С. одного пригнаного
чсти и доброй славе
242-241 L. cui obiectum furtit
243-241 Ф. хто бы ему прига-
нил шляхетство
244 L. onus [...] incumbit
245 Ф. очистити
246 L. Capitulum quatuordecim-
mum
247-247 L. Feriens ... penam
248 Ф. ...бы
249-249 L. scilicet
250-250 Ф. збил або рукою
сгнул и окровавил
251 З. собьеть
252 L. nobilem
250 З. окровавить С. окрово-
вить
253-253 L. et hoc ... fuerit
254-254 Ф. не мають караны
255 З. толко L. quam
256 З. втяти С. утяти
257 З. Ф. вшакжо С. вшакже
L. hoc
258-258 Ф. который бы меша-
нин
259 L. si
260 L. de senatu
261 З. —! С. ...мешанин
262-262 L. eodem ... comprnsa-
bit
263 Ф. такжо
262 Ф. навязати
264 L. Capitulum XV
265 З. имене С. —!
266 Ф. з
267 Ф. княжатох З. кн[я]ж[a]-
тах
268 Ф. паняток
269-269 L. quosunque
270 С. зоставившы Ф. заста-
вилши
271 Ф. потомку
272 С. ...его
273 С. ...его Ф. потомку
...его L. ... eius
274 З. С. отн[и]ти Ф. отойти
275 Ф. хочеть
276 Ф. ...на то
277 Ф. данными
278 L. ... servire
279-279 Ф. хотел дати слуге
своему
280 С. созвавши Ф. созвавши
281 С. сведо[м]ем

- 282 С. ...добрых Ф. ...тых
 283–283 L. Et ... solus
 284 С. ...сам, або
 285–285 С. листы свои
 286–286 С. ему то
 287–287 L. mortuo ... пес
 288–288 С. делити ся хотели
 289 С. не приупоминал
 –287 Ф. ани
 290 С. не вказывал Ф. не вка-
 зываль
 291–291 L. huiusmodi ... perfi-
 cient
 292–292 С. Ф. ему того
 293 Ф. мощи
 294 Ф. ...а
 295 Ф. ...тот L. et
 296 L. ei
 297 L. ... vasallus
 298–298 С. кому у делу доста-
 неть
 299 L. eo
 300 L. ... fuerint
 301 L. ... est
 302 Ф. 30
- 303 L. Capitulum sedecimum
 304–304 Ф. Естли бы хто лис-
 тов воевод и старость и дер-
 жавец наших не учтил, чим
 305–305 С. старост або теж
 306 С. уставуем
 307–307 С. листов наших и во-
 евод або старост, або теж
 Ф. хто листов воевод и ста-
 рость або
 308 З. не усчитил Ф. не учтил
 309 С. ...або лист содрал, або
 лист фальшивым меновал
 310 С. кгвалт Ф. кгвальт
 311 З. Ф. дванадцать
 312–312 С. навезку подле
 –312 Ф. водлуг
 313–313 С. на него правом пе-
 реведено
 314 Ф. его
 315 L. Capitulum decimum
 septimum
 316 С. покутные
 317 L. ... omnibus
 318 L. ... nostri
- 319 L. fieri
 320 С. местце
 321 З. навенцей
 322–322 L. ne ... admissa
 323 Ф. ...листь
 324 З. Ф. предков С. урядни-
 ков
 325 Ф. каждый
 326 С. таковые
 327 Ф. грабил
 328 Ф. светцький
 329–329 Ф. тын бы
 –329 L. — !
 330 С. Ф. пива
 331 З. Ф. варять L. ... capiat
 332 L. ... ea
 333 С. двору
 334 L. fieri solent
 335 З. уменшает ца Ф. вмен-
 шает ся
 336–336 С. теж и тым Ф. так
 же и тым
 337 L. ... legitime
 338–338 Ф. данину нашу мають
 L. concessas habent tabernas

Роздел ЧЕТВЕРТЫЙ ¹О ²- ПОГЛАВЕ ЖЕНСКОЙ И О ВЫПРАВУ ДЕВОК ⁻²1. ³ О вдове, которая ⁴- зостанеть на вдовьем ⁹ столцы ¹⁰
а будет венована от мужа своего, маючи детей лет
дрослых ⁻⁴

Вдова, ¹¹- которая седить ⁻¹¹ на вдовьем столцы, а ⁸ будет ли венована от мужа своего, а ¹² сынове маеть ¹³ дрослые, тогда ⁸ маеть осести только на вене своем ⁷, а ¹² сынове мають припушоны ¹⁴ быти ко всим именьям и ¹⁵ скарбом отцовским, которые мають ¹⁶ службу земскую заступати. Пак ли ¹⁷ не венована ¹⁸ будет от мужа своего, тогда ¹⁹- маеть во всем ровную часть от детей ²⁰- дрослых лет своих мети в ²¹ скарбех ⁻¹⁹ и в ²¹ именьях ²² рухонных и лежащих.

2. ²³ О ²⁴- пустын вдовы, которые ⁻²⁴ детей не мають

Вбачивши ²⁵ есмо то ²⁶, иж которые ²⁷ вдовы пустые седять на вдовьем столцы, много ся ²⁸ от них шкоды дееть ²⁹ речи посполитой, а ⁸ то ⁸ тым, иж не бывають службы служоны так, яко ³⁰ бы мели быти, и тэж ⁸ ближним ³¹ много ⁸ именья утрачають, уставуем ³²- так, яко ниже на писано: а которая вдова пустая ³³, детей не маеть, а ⁻³² будет ли венована от мужа своего, тогда ⁸ маеть только ³⁴ на вене осести, а ¹² именья вси ³⁵- мають на ближние спасти ⁻³⁵, а если бы не была венована от мужа своего ⁸, тогда ³⁶- маеть на третей части седети ⁻³⁶, поки замуж пойдеть; а ¹² если замуж не пойдеть, тогда маеть таки до живота ³⁷ на ³⁸ третей части седети ³⁹, а ¹² на ближние ⁴⁰- все именье ⁴¹- маеть ⁻⁴⁰ прийти, а они мають службу нашу ^{5. 6. 7} господарскую ⁴² заступати ⁻⁴¹.

3. ⁴³ Если бы которая жона замужом была и дети мела,
а вена оправеного ⁴⁴ от мужа ⁴⁵ своего не мела ⁴⁶

Если ⁸ бы которая жона ⁴⁷- замужом была, а ⁻⁴⁷ вена ⁴⁸- оправеного не мела ⁻⁴⁸, ⁴⁹- а мела бы с ним дети, а ⁶ муж бы от нее вмер ⁵⁰, а она бы по мужу своем ⁵¹- вдовою зостала ⁻⁵¹, тогда ⁻⁴⁹ ⁵²- ровную часть маеть ⁻⁵² взяти ⁵³ межи ⁵⁴ детми своими в ⁵⁵ именьях ²² и в ⁵⁶ скарбех а ¹² на оной части ⁵⁷- своей, если бы вдовою хотела седети ⁵⁸, маеть до смерти седети, а от детей ⁵⁹- не маеть з оное части рушона ⁻⁵⁹ быти; а ⁻⁵⁷ если бы она ⁸ хотела замуж пойти, тогда ⁶⁰ тую часть свою маеть детям зоставити, а ¹² дети ⁶¹- ей венца ⁻⁶² не будуть ⁶³ повинни ⁻⁶¹ дати ⁶⁴.

4.⁶⁵ О мачосе ⁶⁶, которая будеть мети дети з двема мужи

Тым же ⁶⁷ обычаем и ⁷ мачоха ⁶⁸, естли ⁶⁹ дети мела ⁷⁰— и ^{7. 8} з ⁷¹ своим мужем ⁷⁰—, тогды маеть с первыми ⁷² и ^{6. 7} з ^{6. 7. 8} своими детми во всем имении также ⁷³ ровную часть мети и в ⁷⁴ скарбех ⁷⁵. Пак ли ⁷⁶ бы мачоха ³⁸ не мела детей с тым ⁷⁷— мужем своим ⁷⁷—, тогды ⁷⁸— маеть также с первыми детми ⁷⁹— в имении ⁸⁰ ⁸¹— часть ровную ⁷⁹ мети, а ⁸²— в ⁸³ скарбех детиных ⁸² не маеть ⁸⁴— мети ⁷⁸—, кром только ⁸⁵— свое принесенное маеть ⁸⁴ з ⁸ собою ⁸ мети ⁸ або ⁸⁶— што муж ее ⁸⁶— особливе ⁸⁷ з ⁶ ласки дал рухомых речей. ⁸⁸— А на той части и ^{7. 8} мачоха ⁸⁹— маеть з детми ⁸⁹— до живота седети, а ^{6. 7} естли бы замуж не шла ⁸⁸— . Пак ли ⁷⁶ бы замуж пошла, тогды тую часть маеть детем ⁹⁰ зоставити, а ¹² дети ⁹¹— ей венца ⁹² не повинни будуть ⁹³— дати ⁹¹ той ⁹³—, которая вена от мужа ⁹⁴— своего ⁶ записаного ⁹⁴ не будеть мети.

5.⁹⁵ Естли бы жона пустая ⁹⁶ была, детей не мела, тогды маеть седети на вдовъем ⁹⁷ столцы на ⁶ третей ⁶ части ⁶ до живота ⁹⁸

⁹⁹— Тэж естли бы жона пустая ⁹⁶ была, не мела детей ани оправы от мужа своего, тогды ⁹⁹— маеть седети ¹⁰⁰— на имении ¹⁰⁰— только на третей части, а ¹² две части ¹⁰¹— имения ¹⁰² мають быти ¹⁰¹ на близких. ¹⁰³— А она маеть седети на третей части до живота своего, а ¹⁰³ по ¹⁰⁴— животе ее ¹⁰⁴ и тая третяя ¹⁰⁵— часть имения маеть прии ти на близких ¹⁰⁵. ¹⁰⁶— А пак ли бы замуж пошла, тогды маеть ¹⁰⁷ имение, на чом была, близким заста-вити ¹⁰⁶.

6.¹⁰⁸ Жона и з детми малыми по смерти мужней ¹⁰⁹ маеть седети на вдовъем ⁹ столцы до лет детиных ¹¹⁰; естли ж ся ¹¹¹— не будеть добре справовати ¹¹¹, близкие ¹¹² мають того ей боронити правом ⁷

Тэж ¹¹³ уставуем ¹¹⁴: естли бы который муж, сходячи ¹¹⁵— с того света ¹¹⁵ або через тастамент, полецад дети свои и имения кому-кольвек ¹¹⁶ приятелю своему, хотя бы обчому, хотя ⁸ бы ¹¹⁷— на кого опека ¹¹⁷— слушным ¹¹⁸ правом приржонным ¹¹⁹ не прислушала, тогды ⁸ оный маеть в ¹²⁰ опеце мети ¹²¹— имение и дети ¹²¹— его, а ¹² жона ¹²²— маеть только на вене своем седети ¹²². Пак ли ⁷⁶ бы который отмер, детей своих не полецывши ¹²³ никому, тогды ¹²⁴— жона ¹²⁵— маеть ¹²⁴— дети ¹²⁵ ховати и ¹²⁷ на всем имении ¹²⁸ седети ¹²⁶ на вдовъем столцы до лет ¹²⁹ детиных. ¹³⁰— А естли бы ⁷ дети узросли ¹³¹, тогды маеть ¹³²— детем имение спустити ¹³⁰—, а ¹² сама на вене до живота ¹²⁸ седети. А естли бы вена не мела, тогды ¹³³— маеть ¹³²— ровную часть взяти ¹³³— межи

детей своих. А ¹³⁴ естли бы ¹³⁵ одного ¹³⁶ сына мела, тогды маеть сыну ¹³⁷ ¹³⁸ двух ¹³⁹ частей имения ¹³⁸ поступити, а сама ¹⁴⁰ маеть ¹⁰⁷ зостати ¹⁴⁰ на третей части ⁸. А естли бы жона ¹⁴¹, ¹⁴² маючи дети в ¹⁴² опеце своей, а ⁸ пошла ¹⁴³ замуж, тогды ¹⁴⁴ ближние ¹⁴⁵ мають опекати ся ¹⁴⁵ детми и имением ¹⁴⁶. А ближние не мають ¹⁴⁷ ее ¹⁴⁸ стискати з имения венов[а]ного ¹⁴⁹, аж ^{6. 7} олиж ¹⁵⁰ дети ¹⁵¹ доростуть лет своих ¹⁵¹, тогды ¹⁵² дети ¹⁵³ мають ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ее скупати ¹⁵², естли бы замуж пошла. А ¹⁵⁵ естли бы ¹³⁵ которая жона ¹⁴¹, седечи ¹⁵⁶ на вдовьем столцы з детми своими ⁸, хотя ⁸ бы ⁸ ¹⁵⁷ венов[а]на або не венов[а]на, ¹⁵⁸ а ¹⁵⁷ замуж не хотела пойти, а ¹⁵⁸, седячи ¹⁵⁹ вдовою, имения и scarбы утратила ¹⁶⁰, люди розогнала ⁶⁰, серебшизны ¹⁶¹ и вины на ⁷ себе ⁷ брала а ¹² тые бы имения пустошила ¹⁶², тогды мають стрыеве, ¹⁶³ а не будет ли их, ино ¹⁶³ близкие позвати ее на роки зложонные ¹⁶⁴ перед нас ^{5. 6. 7.} ¹⁶⁵ господара, або перед панов рад ¹⁶⁵ и ⁷ таковыя ¹⁶⁶ мають ⁸ утраты ¹⁶⁶ на нее доводити ¹⁶⁷. И естли того доведуть, тогды ¹⁶⁸ мы, господар ⁸, маем ¹⁶⁸ або панове ¹⁶⁹ дети и имения ¹⁷⁰ в нее з рук выняти и подати в ¹⁷¹ опеку стрыем або близким для ¹⁷² ее выступу ¹⁷². А ¹³⁴ она ¹⁷³, естли будеть венована, ¹⁷⁴ маеть зостати ¹⁷⁴ только на вене своем. ¹⁷⁵ А естли бы ей ¹⁷⁶ вена не было ¹⁷⁵, тогды ¹⁷⁷ мають ей ⁷ ровную часть межи детей ¹⁷⁸ выделитьи ¹⁷⁷, и ¹²⁷ ¹⁷⁹ маеть мешкати на той дельниці ¹⁸⁰ до живота своего; а по животе ее ¹⁷⁹ и тая ¹⁸¹ чсть ¹⁸² маеть ¹⁸³ на дети прийти ¹⁸². А ¹⁸⁴ пак ли ¹⁸⁴ бы стрыев або ¹⁸⁵ близких ¹⁸⁶ оных детей не было ¹⁸⁷, тогды ¹⁸⁸ мы ^{5. 6. 7.} ¹⁸⁹ господар, або панове ¹⁸⁹ мають ¹⁸⁸ кого обчого ¹⁹⁰ доброго ⁸ чоловека ¹⁹⁰ к тым имениям в ¹⁷¹ опеку установити ¹⁹¹, который ¹⁹² бы ее ¹⁹³ и вси ⁸ имения, и дети в ¹²⁰ опеце мел и не допускал имения ¹⁹⁴ и scarбу ¹⁹⁵ тратити, поки ¹⁹⁶ дети ее ⁷ лета ¹⁹⁷ свои будуть мети ¹⁹⁷.

7.¹⁹⁸ О выправень ¹⁹⁹ девок замуж и ^{6. 7} за живота отцовского, и ⁶ по ⁶ ²⁰⁰ смерти отцовской ²⁰⁰

²⁰¹ Тэж уставуем, иж который ²¹⁰ отец або matka умреть, а ⁸ дочку свою ²⁰² при своем животе замуж выдать ²⁰³, а ⁸ иншии ²⁰⁴ ²⁰⁵ по себе ²⁰⁵ оставить ²⁰⁶, што ²⁰⁷ будеть выправы за первую дочкою ⁸ дали, только ж мають дати и другим ²⁰⁸ девкам. А хотя бы и ^{6. 7} не выдали дочки ²⁰⁹ при своем животе ²⁰⁸, леч бы только ^{6. 8} выправу записали, тогды мають так выданы быти, яко ²¹⁰ отец або matka записали ²¹¹. А естли ²¹² бы выправы не дали ²¹² ани тэж ⁸, умираючи ²¹³, записали, тогды ²⁴¹ то ⁷ пре то ²¹⁴ судьи ²¹⁵ все имение ²¹⁶ на суму пенезей ²¹⁶ ошачовати ²¹⁷, и за што станеть четвертая часть ²¹⁸, хотя много ²¹⁹ сынов, а ¹² одна девка ²²⁰, тогды ²²¹ маеть ²²² то ²²³ ей дати ²²² выправы, чого четвертая часть ²²⁴ стоить ²²⁵. Хотя тэж один ²²⁶ сын, а ¹² много сестр ²²⁷, тогды тэж ⁸ на вси сестры ²²⁸ маеть ⁶ четвертая часть ⁵ шацунку розделити ²²⁹ и каждой ²³⁰ выправу ровную ²³⁰ с тое четвертое части маеть дати ²³¹.

8.²³² Отец маеть ¹⁰⁷ от ⁷ зятя ²³³ наперед оправити ²³⁴ вено, нижли ⁻²³⁴ дочку свою замуж выдати ²³⁵

²³⁶ Тэж уставуем: естли бы хто ⁻²³⁶ дочку свою ⁸ выдал замуж, тогды ⁸ ²³⁷ ей маеть первой вено ⁻²³⁷ оправити. А ¹³⁴ естли бы хто дочку ²³⁸ выдал замуж ⁶, а ⁸ вена ей не оправивши ²³⁹, тогды тая девка не маеть ¹⁶ венца мети.

9.²⁴⁰ О девки, которые будутъ ²⁴¹ выдаваны ²⁴² до чужое ²⁴³ земли ⁻²⁴¹

Тэж ⁸ уставуем: ²⁴⁴ которую ²⁴⁵ бы девку ²⁴⁶ отец або matka дали ²⁴⁷ до чужое земли з Великого князства Литовского, ²⁴⁸ до Польши або до ⁻²⁴⁸ Мазовш ²⁴⁹, ²⁵⁰ або которое-кольве ⁻²⁵⁰ земли, маючи дедизну ²⁵¹ або ⁸ отчизну, або материзну ²⁵² свою, и ¹²⁸ мела бы тая девка в ⁸ себе ⁸ братью, ²⁵³ а не было бы ⁻²⁵³ братьи, только сестры, тогды тые ²⁵⁴ братья або сестры мають ошачовати ²¹⁷ тые именья и пенезьми ²⁵⁵ ей заплатити, чого ²⁵⁶ тая часть ее стояти будеть, а ¹² тую отчизну ⁸ або ⁸ дедизну ²⁵⁷ именья властность ⁻²⁵⁷ ее ⁷ ²⁵⁸ мають тые братья або сестры ее ⁷ ку ²⁵⁹ своим рукам мети ⁻²⁵⁸. А ¹³⁴ естли бы тэж ⁸ братьи або ²⁶⁰ сестр в нее не было, только братья стрычная або иншие которые ⁸ близкие, тогды тые близкие або братья ее ²⁶¹ мають также ей за именья заплатити ⁻²⁶¹, ²⁶² чого именья ²⁶³ ее стояти будутъ ⁻²⁶², и до ее ²⁶⁴ земли, где она ⁸ пошла, ²⁶⁵ в посаг то ²⁶⁶ дати, яко ⁻²⁶⁵ иншим девкам посаги дають у Великом князстве Литовском. А тые именья тое ⁸ девки, отчизна або дедизна, мають прийти на тых братью або ¹⁸⁵ на ⁸ сестр, або на которых-кольве близких ее, которые бы выправу за нею вчинили. А ¹³⁴ тая девка и ²⁶⁷ муж ее к тым ³⁸ именьям дедизным або дедизным ^{5. 7. 8} и ^{5. 7. 8} отчизным вжо прийти и жадное близкости к ⁸ тому ⁸ мети не могутъ ⁻²⁴⁴.

10.²⁶⁸ О девки ²⁶⁹, которые ²⁷⁰ без воли отцовское ²⁷¹ и матчины ⁻²⁷¹ засядуть ²⁷² замуж свовольне ²⁷³

²⁷⁴ Тэж ²⁷⁵, естли бы дочка ⁻²⁷⁴ без воли отцовское або матчины ²⁷⁶ засела замуж, таковая ⁸ отпадывает от посагу отчизного и материстого и ²⁷⁷ именья материстого ⁷; а ¹² естли бы одна у ⁵ -в ⁶ отца была, тогды отчизна ²⁷⁸ на близких спадывает мимо таковую ²⁷⁹ дочку.

11.²⁸⁰ О девки, которые по смерти отцовской ²⁸¹ и матчиной ²⁸², не доросши лет своих, без воли стрьев и братьи замуж пошли

Естли бы девка ²⁸³ зостала без отца и матки и, ²⁸⁴ ещо не маючи дорослых лет ⁻²⁸⁴, а ⁻²⁸³ пошла без воли стрьев або братьи своее замуж, тогды ⁸

таковая⁸ отпадаєть²⁸⁵ от имения своего²⁸⁶. А¹³⁴ естли²⁸⁷— бы она мела лета свои, а²⁸⁷ братья або сестры²⁸⁸ ее⁶ задержали а¹² не хотели бы ее замуж выдати, тогды однако свовольне^{289 290}— не маєть ни за кого ити²⁹⁰, леч маєть ся втечи²⁹¹ до инших кровных²⁹² своих або до владу, а¹² влад або кровные²⁹³ ее⁶ мають²⁹⁴— дозволити²⁹⁵ ей²⁹⁴ замуж пойти. ²⁹⁶— А она²⁹⁶ з волею владу або близких¹⁸⁶ своих⁸ ²⁹⁷— замуж поидеть, тогды⁸ таковая⁸ имения не²⁹⁸— маєть тратити; а без воли владу або близких своих²⁹⁷, ²⁹⁹— хотя бы лета мела²⁹⁹, ³⁰⁰— замуж поидеть, тогды имения³⁰¹ тратити³⁰⁰.

12.³⁰² О спадок и^{6, 7} имения отчизного, и материстого

Тэж⁸ уставляем³⁰³, иж коли бы было несколько³⁰⁴ братья и сестр рожных³⁰⁵, дельных або недельных, ³⁰⁶— а в том³⁰⁶ бы который брат умер, тогды его дельница³⁰⁷ имения отчизного только на братью приходить. А¹³⁴ естли бы именье пришло которым-кольве³⁰⁸ спадком материстое, тогды сестра промежу³⁰⁹ братью ровную дельницу того имения³¹⁰— маєть мети³¹⁰, а с³¹¹ отчизного³¹² — выправа.

13.³¹³ Кто бы отца або матку вдарил, чим маєть³¹⁴ каран быти

Тэж⁸ уставляем³¹⁵: естли бы сын отца вдарил³¹⁶ або зсоромотил³¹⁷, або⁸ которые⁸ втиски³¹⁸— або перенагабанье ему вчинил³¹⁸, тогды отец можеть от³¹⁹— такового сына³¹⁹ всю его отчизну отдалити. А¹³⁴ естли бы отец³²⁰ сына от отчизны³²¹ отдалил, а⁸ инших³²² сынов в²¹ себе⁸ не мел, тогды³²³ имения³²⁴ две части^{323 325}— не маєть обчим ни отдалити³²⁷ ани продати³²⁸, леч только тые две части³²⁵ мають прийти на ближних³²⁶, а третью³²⁹ часть можеть³¹², где хотя, там обернути. А⁸ и matka под тым же³³⁰ обычаем: естли бы сын або³³¹— девка матку зсоромотили³³², тогды так же³³³ matka³³¹ можеть отдалити³³⁴ от³³⁵— своею части от³³⁵ материстого. А веджо³³⁶ тастаментом не маєть³³⁷ отец и³³⁸ matka сына⁸ и³³⁹, дочки⁸ от отчизны³⁴⁰ отдалити, леч, пришедчи³⁴¹ перед³⁴²— нами^{5, 6, 7}, господарем³⁴², або³⁴³— перед владником³⁴³, поведити и дати на него слушные причины, ³⁴⁴— тож³⁴⁵ маєть³⁴⁴ за его выступ злый записом от имения отдалити.

14.³⁴⁶ Кто бы мел дети з двема або з^{5, 6, 7} с трема³⁴⁷ жонами³⁴⁸

³⁴⁹— Тэж уставуем³⁴⁹: хто бы мел с первою жоною дети, ³⁵⁰— а потом, кгда жона умереть, а³⁵¹ он пойметь другую³⁵², ³⁵³— также дети мети будеть³⁵⁰, тогды³⁵³ дети³⁵⁴, яко первое жоны, так и другое, и²¹⁸ третее, и³⁵⁵

четвертое, и ³⁵⁶ колько их ³⁵⁷-мети будеть ⁻³⁵⁷, ровную часть ³⁵⁸ во всех именьях его, яко в ³⁵⁹ отчизне ³⁶⁰, у ³⁶¹ выслуже ³⁶²-и в купли ⁻³⁶² мети будеть ³⁶³.

364- 15. ³⁶⁵ Княгинь, паний ⁻³⁶⁶ вдов и ⁶ девок
не мають ни за кого кгвалтом ³⁶⁷ давати,
кром ⁶ их ⁶ воли ⁻³⁶⁴

Таж обещуем и прирекаем ³⁶⁸ з ласки и ³⁵⁵ щедротливости ³⁶⁹ ³⁷⁰-нашее господарское ⁻³⁷⁰, иж ³⁷¹-маем ⁶ мы сами и потомки наши княгинь, ³⁷²-паней ³⁷³-вдов, княжон, панян ⁻³⁷² и ⁻³⁷³ девок заховати ⁻³⁷¹ при вольностях их, а ¹² кгвалтом ³⁷⁴-ни за кого их ⁻³⁷⁴ не маем ³⁷⁵ давати ³⁷⁶ без их воли; нижли кождой ³⁷⁷ з них с породою приятелей своих ³⁷⁸, за кого хотя ³⁷⁹, за ⁸ того ⁸ вольно ³⁸⁰ пойти ³⁸¹.

Примітки

¹ З. —! С. 4

²⁻² С. Поглави женском
⁻² С. (арт. відсутній у інших списках): 1. Естли бы хто хотел вено записани жоне своей Таж уставуем: естли бы хто хотел вено жоне своей записати, тогда маеть ошачовати вси именья свои и на третей части, чого стоит, маеть совито противко внесенья записати вено жоне своей так, як бы сума не переносила тое третее части, чого стоит. И кгда будеть тая жона его на третей части именья вено описано от него мети, а он потом умереть, а дети по себе оставит, а тая жона потом за другого мужа поидеть, а дети усхотят ли ее с тое третее части за живота ее вывенovati, тогда мають ей всю суму пенязей, як будеть в листе описано, заплатити, тож тое именье к своим рукам мети. Естли ж бы дети будуть ждати смерти матки тое свое, а того именья за живота ее з ее рук не всхотять выкупати, тогда повинни будуть только унесенье ее, которую суму пенязей внесла в дом их, по смерти

ее заплатити тому, кому она отпишет; а привенку, што будеть записал отец их на противку внесенья ее совито, того не повинни платити; а она теж не маеть никому привенка отписывати, кром волна будеть отписати внесенье свое. А естли бы тот муж детей по себе не оставил, тогда близкии в том по тому ж мають справовати. А вольно теж будеть мужу отписати жоне своей вси свои рухомые речы: злото и сребро, шаты и иные речы, кром зброи а стада, и чeledи невольное, и быдла дворного третью часть, бо то не есть реч рухомая, але при именьи лежащее. А так подле тое уставы нашею мають заховати вси подданные наши и на потомные часы. Хто бы назвыш тое уставы нашею вчинил а што неслушного жоне своей записал, таковых записов не хочем моцне мети мы сами и потомки наши, великие князи. А вшакже, естли бы хто с подданных наших хотел дочку свою дати за кого и за нею мел дати которую суму пенязей, тогда первой маеть смотрети, ест-

ли бы того зятя его стояла третья часть именья совитое сумы пенязей, на чом бы мел веновати тую дочку его; пак ли бы третья часть именья его тое сумы пенязей совито не стояло, тогда он нехай, купившы за тые пенязи именье, и по той дочке своей зятю своему дасть; пак ли бы он предся тую суму пенязей зятю своему дал, а он дочки его веновати не будеть на чом мети, таковой пенязи свои тратить.

³ С. L. Capitulum primum
⁴⁻¹ С. седитъ на вдовьем столыцы, а будет ли венована от мужа своего, а сынове мають дорослые, тогда маеть осести только на вене своем, а сынове мають припущоны быти ко всим именьям

⁹ З. вдовею Ф. вдовьем

¹⁰ Ф. столци

¹¹⁻¹¹ L. residens

¹² L. et

¹³ С. мають

¹⁴ Ф. припущены

¹⁵ L. ... ad

¹⁶ L. ... et

¹⁷ L. ... autem

¹⁸ Ф. невеннова, ...она

¹⁹ L. accipit ... thesauris

- 20-19 Ф. мети до лет дорос-
лых у скарбех
-19 З. [с]карбех
21 С. у *L.* —!
22 З. Ф. ыменях
23 С. З *L. Capitulum secundum*
24-24 С. пустые вдовы, кото-
рые Ф. вдовы пустыи, кото-
рые
25 С. Вбачившы
26 З. С. Ф. тое *L.* —!
27 *L. dum*
28 *L. ... tunc*
29 С. делать
30 С. Ф. як
31 С. ближних
32-32 *L. itaque ... habens*
33 Ф. пusti, ...а
34 С. толко
35 *L. dewoluuntur propinquis*
36-36 *L. in ... residebit*
37 Ф. ...своего
38 *L. ... ipsa*
39 Ф. седити
40-40 Ф. мають вси именья
41-41 *L. deuoluuntur ... exhibe-
bunt*
42 Ф. ...служити и *L.* —!
43 С. 4 *L. Capitulum tertium*
44 Ф. оправленого
45 З. муж[а]
46 С. не маеть
47-47 *L.* —! ... а marito
48-48 Ф. бы не мела оправе-
ного
49-49 *L. sed ... vidua*
50 С. умер
51-51 Ф. zostала вдовою
52-52 С. маеть ровную часть
53 Ф. мети
54 *L. cum*
55 С. у Ф. у-в
56 Ф. у *L.* —!
57-57 *L. residebit ... Et*
58 С. быти
59-59 С. и оное части не маеть
рушана
60 Ф. ...и
61-61 С. венца ей не повинни
61-62 Ф. вена ее
63 З. не будеть
64 *L. soluere*
65 С. 5 *L. Capitulum quartum*
66 с. мачесе
67 З. С. Ф. жо
68 Ф. мачеха *L. superducta*
69 Ф. ...бы
70-70 С. з мужем своим
71 Ф. 30
72 *L. priuignis*
73 Ф. такжо
74 Ф. у
75 С. скарбе
76 *L. ... vero*
77-77 С. своим мужем
78-78 *L. cum ... habebit*
79-79 С. у-в ыменьи ровную
часть
80 З. Ф. ыменьи
81-82 Ф. ку скарбом детиным
83 С. у
84-84 Ф. ничего, кром только
принесеное свое маеть и
85-84 С. принесеное
-84 *L.* —!
86-86 *L. a marito*
-86 З. Ф. ей
87 С. особли[ве]
88-88 *L. Sedebit ... vitam*
89-89 Ф. з детьми маеть
-88 Ф. ...А
90 Ф. ≠
91-91 С. венца ей не повинни
дати будуть
91-92 Ф. венца ее
93-93 *L. soluere scilicet*
94-94 *L. reformatam*
95 С. 6 *L. Capitulum quintum*
96 С. пуста
97 З. вдовею
98 С. Ф. ...своего
99-99 *L. Uxor ... habuerit*
100-100 *L. bonorum*
-100 Ф. ыменяхъ
101-101 *L. obitum vidue ipsius*
105-105 *L. tandem*
106-106 *L. vel ... nupcias*
102 Ф. именей
107 З. ма
-106 З. Ф. оставити *L. Capitu-
lum sextum*
109 З. мужнем
110 З. детных
111-111 С. будеть недобре
справовати, тогды
112 З. б[л]исзкни Ф. ближнии
113 *L. insuper*
114 *L. ... quod*
115-115 *L. e viuus*
116 Ф. кому-кольве
117-117 С. опека на кого
118 *L. ipsa*
119 Ф. прироженнымъ
120 Ф. у-в
121-121 Ф. дети и именье
122-122 *L. in dore tantum sua
residebit*
123 С. не полцавши Ф. не по-
лцавши
124-124 Ф. маеть жона
125-125 С. дети маеть
126-126 *L. fouebit ... residebit*
127 Ф. а
128 Ф. ...маеть
129 *L. ... perfectionis*
130-130 *L. qui ... bonis*
131 Ф. узростуть
132-132 С. —!
132-130 Ф. детям именья по-
ступити
133-133 *L. equalem ... accipiet*
134 *L. Et*
135 С. б
136 *L. ... tantum*
137 *L. ei*
138-138 С. две части именей
139 З. дву
140-140 *L. remanebit*
141 *L. vidua*
142-142 С. маючы дети у
-142 Ф. у-в
143 *L. ... secundas*
144 С. ... стрыве або
145-145 *L. cedit tutela*
146 С. ...бо ужо, коли жона за-
муж пойдеть, не маеть ины-
ми опекати ся
147 *L. licebit*
148 *L. dotatam illam*
149 Ф. венованого *L. ... eius*
150 С. алиж Ф. ...покуль
151-151 *L. perfectam ... et*
152-152 Ф. мають тое именье
дети скупити в нее
153 *L. ... ipsi*
154 С. ...у
155-155 *L. bona ... Et*
-155 С. —!
156 З. Ф. седячи С. седячы
157-157 Ф. не венована або и
венована была
158-158 *L. a nupcijs ... absti-
pens*
159 С. седечы
160 С. втратила
161 З. сербщины Ф. сербщи-
ны *L. serebsczynas*
162 Ф. спустошила
163-163 *L. et in defectu eorum*
164 Ф. заложенны
165-165 *L. ad presenciam ...
nostrorum*
-165 С. раду
166-166 З. утраты мають
С. утраты мають
166-167 Ф. у праве мають до-
водити на нее
168-168 З. Ф. маеть господарь
С. маеть господарь

169 *Ф. ...рада L. — ! ... consiliarij nostri*
 170 *С. Ф. именье*
 171 *С. Ф. у-в*
 172–172 *Ф. выступу ее*
 173 *L. ipsa*
 174–174 *L. remanebit*
 175–175 *L. sin autem*
 176 *Ф. в нее*
 177–177 *L. accipiet ... pueris*
 178 *С. детми*
 179–179 *L. possidebit ... tandem*
 180 *С. делниці*
 181 *L. ea*
 182–182 *L. tertia ... supra*
 183–183 *Ф. прийти на близких*
 184–184 *С. естли*
 185 *L. et*
 186 *С. ближних*
 187 *L. caruerint*
 188–188 *L. nostri ... officij*
 189 *Ф. ...рада*
 190–190 *Ф. человека доброго*
 191 *С. устави*
 192 *С. которые*
 193 *L. viduam*
 194 *З. именье С. Ф. именей*
 195 *Ф. скарбовь*
 196 *Ф. покуль*
 197–197 *L. perfecte ... consequentur*
 198 *С. 8 L. Capitulum septimum*
 199 *Ф. выправенья*
 200–200 *С. — ! Ф. животе отцовскомь*
 201–201 *З. отцовского*
 202 *L. Dum*
 203 *L. vna*
 204 *Ф. выдаст*
 205–205 *С. иные*
 206 *L. in celibatu*
 207 *С. оставить*
 208–208 *L. tunc quantum*
 209 *С. девки*
 210 *С. Ф. як*
 211 *Ф. записала*
 212–212 *L. nec ... a parentibus*
 213 *С. умираючи L. circa ... eorum*
 214–214 *L. debent*
 215 *С. про то... мають*
 216–216 *Ф. ...мають*
 217 *Д. ≠ С. на суме*
 218 *З. Ф. пенязей С. — !*
 219 *Ф. ошецовати*
 220 *L. ... eciam*
 221 *L. ... essent*
 222 *С. дочка L. filia*

221 *L. tamen*
 222–222 *С. дати тоє Ф. тоє*
 223 *дати*
 224 *L. tantum*
 225 *С. Ф. ...именья*
 226 *С. ...A L. ... Et*
 227 *L. ... esset*
 228 *L. filie*
 229 *L. filias*
 230–230 *Ф. розделена ...быти*
 231 *Ф. данна ...быти*
 232 *С. 9 L. Capitulum octauum*
 233 *Ф. зятю*
 234–234 *С. вена нам**
 235 *С. дать Ф. выдать*
 236–236 *L. Antequam*
 237–237 *С. маеть ей первой вена*
 238 *Ф. маеть первой вена*
 239 *З. вена*
 240 *С. Ф. ... свою*
 241 *С. не оправившы*
 242 *С. 10 L. Capitulum novum*
 243–243 *Ф. до чужое земли выданы*
 244 *С. выданы*
 245 *З. чужое*
 246–246 *С. (арт. має іншу редакцію): естли бы которая девка с панства нашего, Великого князства Литовского, пошла до чужое земли, по Польщы або до Мазовш, або до которое-колве земли, маючи именья отчизные и материстые в панстве нашем, Великом князстве Литовском, тогда тая девка с тым мужем своим чужоземцем не маеть дедичити в тых именьях своих: тые именья ее отчизные и материстые мають прийти на стрыве роженных, а не будет ли стрыве, ино на близких ее; а они не повинни ей будуть посагу дати, яко в тых правех описано девком з именьей с четвертое части давати*
 247 *L. quod si*
 248 *L. filiam*
 249 *Ф. ...замуж L. ... nuptui*
 250–250 *L. vt ad regnum Poloniae vel*
 251 *Ф. Мазовши*
 252 *Ф. або до которое-колве*
 253 *L. bona*

252 *Ф. материсту*
 253–253 *L. et in defectu*
 254 *Ф. тая*
 255 *З. пенязьми Ф. пенязми*
 256 *L. quantum*
 257–257 *Ф. именье властное*
 258 *L. — !*
 259 *З. власность*
 260–260 *L. obtinebunt ... sorores*
 261 *З. к*
 262 *L. ac*
 263–263 *Ф. также мають з именья заплатити ей*
 264 *L. iuxta ... ipsorum*
 265 *Ф. часть*
 266 *Ф. будеть*
 267 *З. e[e] Ф. тоє*
 268–268 *Ф. мають то дати в посаг как и*
 269 *L. ei*
 270 *L. simuliter nec*
 271 *С. 11 L. Capitulum decimum*
 272 *З. ... и*
 273 *С. которые*
 274–274 *С. або матчиное*
 275 *З. засяду[ть]*
 276 *З. своевольне С. Ф. своевольне*
 277 *L. Filia, que*
 278 *С. ... уставуем*
 279 *С. девка*
 280 *С. Ф. матчиное*
 281 *Ф. — ! L. ... а*
 282 *С. отчина*
 283 *З. таковаю с. такую*
 284 *С. 12 L. Capitulum vndecimum*
 285 *Ф. отцовское*
 286 *Ф. матчиное*
 287–287 *L. orphanas ... minorenas*
 288 *С. еще не маючи лет своих взрослых*
 289 *З. Ф. отпадает С. отпавдають*
 290 *З. С. Ф. всего L. omnibus*
 291 *L. fuerit ... etatis et*
 292 *С. стрыи L. patru eius*
 293 *С. своевольные*
 294–294 *L. поп ... connubium*
 295 *С. втечы*
 296 *С. кровных*
 297 *З. С. кровныи Ф. кровные*
 298 *Ф. ей дозволити*
 299 *З. дозволить*
 300 *С. — !*

296–296 *L. Tunc ipsa, dum*
 297–297 *Ф. — !*
 298–297 *L. ammittit*
 –297 *С. — !*
 299–299 *L. si ... habens*
 300–300 *Л. — !*
 301 *С. именье*
 –300 *Ф. не тратить*
 302 *С. 13 L. Capitulum duode-*
cimum
 303 *С. уставиум Ф. уставиумь*
 304 *Ф. неколко*
 305 *Ф. роженых*
 306–306 *L. et ex eis*
 307 *Ф. делница*
 308 *Ф. которым-колве*
 309 *З. С. Ф. промежи L. cum*
 310–310 *L. persipit*
 311 *С. з*
 312 *Л. ... ei*
 313 *С. 14 L. Capitulum trede-*
cimum
 314 *З. С. ... от отца Ф. ... от*
оца
 315 *С. уставиум Ф. уставиумь*
L. ... quod
 316 *З. ударил L. feriendo teti-*
gerit
 317 *З. ссоромотил*
 318–318 *С. и пренагабання им*
учинил Ф. и перенагабання
им чинил
 319–319 *С. таковых сынов*
 320 *L. is, qui*
 321 *З. очизны*
 322 *С. инших L. plures*
 323–323 *Ф. две части именья*
 324 *L. ... suogum*
 325–325 *С. — !*
 326–326 *L. поп ... propinquis*
 327 *Ф. дати*
 328 *Ф. ... ани теж отдалити*
 329 *Ф. третью*
 330 *З. Ф. жо*
 331–331 *L. filia ... affecta*
 332 *З. ссоромотили Ф. иссо-*
ромотили
 333 *Ф. жо, ...того*
 334 *Л. ... eos*

335–335 *L. bonis suit*
 –335 *С. — !*
 336 *З. Ф. вшакжо С. вшакже*
 337 *L. potest*
 338 *С. Ф. ани L. neque*
 339 *Ф. ани L. eos*
 340 *З. Ф. очизны L. bonis*
 341 *З. пришедши С. приход-*
шы Ф. пришедши
 342–342 *L. presenciam ... nostre*
 343–343 *L. officialis, debent*
 –343 *С. урядником*
 344–344 *L. tunc poterint*
 345 *Ф. тоже*
 346 *С. 15 L. Capitulum qua-*
tuordecimum
 347 *З. трима Ф. тремя*
 348 *З. женами*
 349–349 *L. Si*
 350–350 *L. et post ... prolifica-*
uerit
 351 *З. С. Ф. и*
 352 *З. С. ... и с тою другою*
 353–353 *Ф. и дети з нею бу-*
деть мети, тогда тыи
 354 *L. ... eius*
 355 *L. vel*
 356 *L. aut*
 357–357 *Ф. будеть мети L. fue-*
rint
 358 *L. diuisionem*
 359 *С. Ф. у-в L. — !*
 360 *З. Ф. ... так и С. ... так*
 361 *L. quam*
 362–362 *L. vel ... acquisitis*
 363 *С. будеть ... (ще два арт.,*
відсутні в інших списках):
 16. *Если бы которая вдова*
замуж пошла
 Теж уставиум: *если бы ко-*
 торая [вдова] *замуж пошла,*
 а первой, будучи за первым
 мужем своим, *вена оправено-*
 го от мужа своего *мела, тог-*
 ды *вжо от другого мужа не*
 маеть *вена записаного мети.*
 Нижли *если бы тот другой*
 муж *ее умер, а детей по со-*
 бе *оставил, тогда она маеть*

межи детьми ровную часть
 узяти и на ней до живота
 мешкати. И *если ж детей не*
 будеть *мети, тогда от ближ-*
 них *маеть зостали на вдовь-*
 ем *столцы, на третьей части,*
 а по животе *ее и тая часть*
 маеть на *близких прияти.*
 17. *Если которая вдова по*
 смерти мужа *своего зоста-*
 неть *без детей, не повинни*
 отказывати *в суду до году*
 жадных *речей*
 Теж уставиум, *иж которая*
 вдова *по смерти мужа свое-*
 го *зостанеть без детей або з*
 детьми *малыми, або dorosлы-*
 ми *нелетными, не повинна*
 будеть *отказывати в суду по*
 смерти *мужней до году в*
 жадных *речах.*
 364–364 *Ф. (номер і назва арт.*
відсутні).
 364–365 *С. 18. Кнегинь, паней*
 365 *L. Capitulum quindecim-*
um
 367 *З. квалтом*
 –364 *С. — !*
 368 *С. приказуем Ф. приказу-*
емь
 369 *С. щодрости L. — !*
 370–370 *З. нашой господарь-*
ской
 –370 *L. — !*
 371–371 *L. conseruabimus ... vir-*
gines
 372–372 *С. и паней, и вдов, и*
 княжен, *и панен Ф. и паней,*
 и *вдов, княжон и панен*
 373–373 *З. и вдов, и княжон, и*
 панен
 374–374 *L. eas ... alicuius*
 375 *L. licebit*
 376 *L. ... nobis*
 377 *Ф. кождый*
 378 *С. их*
 379 *Ф. хотять*
 380 *С. волно Ф. мають*
 381 *L. sit, vt [...] nubant*

Роздел ПЯТЫЙ ¹О ОПЕКУНУХ ²

³— Опекун, ⁴— яко приржоный, так ⁴ уставленный, што бы за ⁹— омешканьем дѣтем впустил, дѣти, доросши ⁹ лет, мають ¹⁰ правом пойскивати ³

Коли бы опекун, так ⁸ приржоный ¹¹, яко ¹² уставленный, омешканьем своим за ¹³— непослушенство што упустил ¹³ дѣтем ¹⁴ в молодых летех ¹⁵, тогды тые ⁶ дѣти, дошодчи ¹⁶ лет зуполных ¹⁷, могут ся своего правом дойскивати на том, хто бы ^{7, 8} тое именьѣ ¹⁸ держал, нижли бы только, дошедчи ¹⁹ лет зуполных ¹⁷, давности земское не омешкали.

1.²⁰ Опекун моцон ²¹ кривды ²²— дѣтиное у права ²³ дойскивати ²², а не моцон ²⁴ потерати ²⁵

Коли бы ⁷ хто ⁸ сиротам ²⁶— а дѣтем, лет не маючим ²⁷, ²⁸— кривда ся о што-кольве ²⁶ стала ²⁸, тогды опекун ²⁹ ³⁰— именьѣм ³¹ моцон есть ³⁰ в ³² права ²³ того ся дойскивати, але ³³ не моцон ⁸ ничего дѣтиного ³⁴ стратити ³⁵, бо ³⁶ естли ³⁷ бы он ³⁸ што стратил ³⁹, тогды ⁴⁰ дѣти, ⁴¹— коли доростуть ⁴¹ лет своих ^{6, 7} зуполных ¹⁷, могут ся ⁴² дойскивати подлуг того, яко у ⁴³— вышшом артыкуле ⁴³. Тѣж вольно им будеть, ⁴⁴— коли доростуть лет зупольных ⁴⁴, о всякие кривды, ⁴⁵— которые бы опекун у ⁴⁶ права ²³ ничего не вчинил ⁴⁵, перед врадом ⁴⁷ своим ⁷ доходити, только бы, доросши ⁴⁸, давности земское ⁴⁹ не омешкали.

2.⁵⁰ Хто бы дѣтей до суда позвал, лет не маючих ⁵¹, дѣти ⁶ не повинни до лет своих ⁶ отказывати, а ⁵²— суд маеть то ⁵² им отложити до лет ⁵³

⁵⁴— Коли бы хто дѣтей, лет не маючих ⁵⁵, до суда позвал о ⁵⁴ именьѣ ⁵⁶ как ⁵⁷ отчизну ⁵⁸, материзну ⁵⁹— и о купленину, и о выслугу, тогды уставляем, иж ⁵⁹ тые ⁶⁰ дѣти ⁸ ани опекун ¹⁵ не будутъ ⁶¹ повинни ⁶² отказывати в суда, але ⁶³ суд выроком ⁸ своим ⁸ маеть ⁶⁴ тую справу до лет дѣтиных зуполных отложити и завесити. Которые ж дѣти, коли ⁶⁵ лет ⁶⁶— своих зуполных ⁶⁶ доростуть ⁶⁷, будутъ повинни о ⁸ тое ⁸ в ⁸ суда ⁶⁸ стороне, ⁶⁹— которая жалуетъ ⁶⁹, коли будеть враднѣ ⁷⁰ ку ⁷¹ тому позвал ⁷², ⁷³— жадною давностью ⁷³ для так долгого молчанья не отбываючи ⁷⁴, отказывати, коли бы только ⁷⁵ тот жалобник по д[о]йденью ⁷⁶ лет дѣтиных ⁷⁷ давности земское ⁸ не омешкал.

**3.⁷⁸ Брат старший ⁷⁹, маючи ⁸⁰ именьє братьи свое ⁸¹
у-в ⁸² опеце, а они будут ли на службе, части их
без бытности их перед правом утрати[ти] не можеть**

Тэж ⁸ уставляем ⁸³, иж коли бы ⁸⁴- братья недельные ⁸⁵ были ⁸, а ⁸⁴ ма-
ючи ⁸⁰, лета ⁸⁶, а ⁸ одного бы ⁸⁷ в ⁸⁸ именьи ⁸⁹ бра[та] ⁷ zostавили, ⁹⁰-а тот
брат, которого бы в ⁸⁸ именьи ⁸⁹ ⁹¹- за большого поставили ⁹⁰, будучи ⁹²
позван на право через которого ж ⁶, ⁷, ⁸ жалобника ⁹³, которое ⁹⁴ дело суме-
стное ⁹⁵-свое ⁹⁶ и ⁶ братьи ⁹⁷ упустил ⁹⁵, тогда другая братья его рожо-
ная ⁹⁸ ⁹⁹- для небытности свое не будуть моцни ⁹⁹ того зысканья судебного
в ³² права потом поправити, але што через брата своего впустили вечно ¹⁰⁰
о то ¹⁰¹ молчати мають. А естли бы брат один ¹⁰²- лет ¹⁰³- дорос, а ¹⁰² име-
нья ¹⁰³ его и другое братьи его недорослое пришли ¹⁰⁴ з опеки опекуновы
в руки его, ¹⁰⁵-а хто бы его ⁶ ку праву в ¹⁰⁶ которой-кольє ¹⁰⁷ речи — о име-
нье ¹⁰⁸ або о земли ¹⁰⁹ — припозвал ¹⁰⁵, тогда ⁶⁴ тот брат, лет дорослый,
маеть перед правом отказати ¹¹⁰, не ждучи ¹¹¹ лет братьи свое. И што-коль-
ве ¹¹² перед правом зыщеть, то ¹¹³ маеть ⁶⁴ з братьєю, как лет ¹¹⁴ дойдуть,
¹¹⁵- в ровный дел ¹¹⁵ поделити ¹¹⁶. Естли ж ⁷ што на праве впустить ¹¹⁷,
тогда ⁸ тэж ⁸ ¹¹⁸- того братьи своей ⁸ сам ⁸ не повинен ¹¹⁸ оправовати, ¹¹⁹- и
тые братья его, лет своих ⁷ дошодчи ¹²⁰, на нем и на том, хто зыщеть, не
мають того ¹¹⁹ искати.

4.¹²¹ Опекун не моцон отчизны детиное продати ани стратити ¹²²

Уставляем ¹²³ тэж, иж опекун не моцон ест ¹²⁴- детиное отчизны ¹²⁴ про-
дати або яко-кольвек ¹²⁵ стратити, ани тэж того ⁸ именья ⁸ их ⁷, ⁸ граничити;
бо ³⁶ естли бы ¹²⁶ инак вчинил ¹²⁷, дети, доросши ¹²⁸ лет своих ¹²⁹, ¹³⁰- мо-
гутъ ¹³¹ ¹³²- отчизны ¹³⁰ свое от державцы ¹³² правом ся ⁷ дойскивати. А ⁸
и ⁶, ⁷, ⁸ в ⁸ том ¹³³ давность земская ⁸ не ¹³⁴- можеть им ⁶ шкодити ¹³⁴, коли бы
только ⁸, ¹³⁵- лет зуполных ¹⁷ доросши ¹³⁵, тоє ¹³⁶ давности ⁸, подлуг ⁸ как ⁸
¹³⁷- который парсуне служить ¹³⁷, не омешкали.

**5.¹³⁸ Дети, лет ¹³⁹- не доросши ¹⁴⁰, не мають перед судом
отказывати, только ¹⁴¹ в чотырох ¹³⁹ речах: о выкупанье
именья, о паруку отцовскую, о которое дедицтво ¹⁴²
отец за живота право мел и ¹⁴³ не доконал ¹⁴⁴**

Тэж ⁸ ¹⁴⁵- уставляем, иж дети, лет не маючи ¹⁴⁵, в той ⁸ молодости их до
суда позваны, только в чотырох ¹⁴⁶ речах повинни отказывати: первое ¹⁴⁷,
коли бы отец их ¹⁴⁸- за доброго здоровья своего ¹⁴⁸ которое именьє ¹⁴⁹- ле-
жащее в пенезех ¹⁵⁰ заставным ¹⁵¹ обычаем ¹⁴⁹ держал, а ¹⁵² близжние ¹⁵³ тоє

именье от тых ¹⁵⁴ детей ⁸ выкупити ¹⁵⁵ хотел и ⁸ позвал бы ⁶ их для ⁸ того ⁸ ку бранью пенезей ¹⁵⁶, повинни пенези ¹⁵⁷ взяти через опекуна своего а ¹⁵² держанья того ¹⁵⁸ именья выпускаючому ¹⁵⁹ поступити; а ⁸ другое, коли бы отец их ¹⁶⁰ кому ручил ¹⁶⁰ о которую-кольве ¹⁶¹ реч, а ¹⁵² о ¹⁶² тую паруку ещо ¹⁶³ отец их ¹⁶⁴ за живота ⁶⁴ был позван до суда, тогда по смерти ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ отцовою ¹⁶⁷ дети, естли бы их ⁷ тот рукоемца ¹⁶⁶ ку вызволенью або ⁸ до суда позвал, повинни ему ⁸ отказывати и выбавити его с паруки, лет своих ⁶. ⁸ зуполных ¹⁷ не ждучи; третее, коли бы отец за живота своего о которое ¹⁶⁸ дедицство мел право а ¹⁵² ¹⁶⁹ не доконал, ¹⁷⁰ а ⁸ умер ¹⁶⁹, тогда дети через опекуна повинни отказывати; а естли бы ⁶ только ¹⁷¹ ¹⁷² позвы позвал, а ¹⁷² в ¹⁷³ праве не стоял ¹⁷⁴, тогда тая реч маеть отложона ¹⁷⁵ быти до лет де-тиных, а ⁸ о то ¹⁰¹ ¹⁷⁶ не будут дети ¹⁷⁶ повинни ¹⁷⁷ отказывати, ¹⁷⁸ не маю-чи лет ¹⁷⁸; четвертое, долги отца своего повинни будут ¹⁷⁹ платити, моло-достью лет своих ⁸ не вымовляючи ся ¹⁸⁰.

**6. ¹⁸¹ Старший ⁷⁹ сын, або первородный, который ⁶ иное ¹⁸²
именье ¹⁸³ братьи свое ¹⁸⁴, ему не отделеное ¹⁸⁵,
не маеть ¹⁸⁶ ничего утратити ¹⁸⁶**

Уставуем ¹⁸⁷ тѣж ⁸, иж старший ⁷⁹ сын ¹⁸⁸, або первородный, который ¹⁸⁹ оным ¹⁹⁰ именьем ¹⁹¹ суполным братским и своим ся впекаючи ¹⁹², именей братьи свое, ему ⁸ не отделеных ¹⁹³, под которую-кольве ¹⁹⁴ мерою або ⁸ хитрстью ¹⁹⁵, або вымыслом каким-колвек ¹⁹⁶, кром части, на него прислу-хающее ¹⁹⁷, задолжити, ¹⁹⁸ продати, заставити, отдалити и ¹⁹⁹ втратити ¹⁹⁸ не может ²⁰⁰, нижи ²⁰¹ бы ⁶ долги родичов их, записанные або с права найденые, того ²⁰² потребовали. Ку ²⁰² которой ²⁰³ потребе ²⁰⁴ старший ⁷⁹ брат ²⁰⁴ з ²⁰⁵ ведомом ²⁰⁶, з ⁸ волею ²⁰⁷ и с ⁸ пороадою старших приятелей дому своего тогда ⁸ моцон будеть именье ²⁰⁸ братьи свое в пенезех ²⁰⁹ за-вести, а ²¹⁰ тые долги отцовские або матчины со ²¹¹ всих частей мають ⁸ заплатити с тых же ²¹² пенезей ²¹³ так, как бы ²¹⁴ сума пенезей ²¹⁵, на именье братское взятая ²¹⁶, не переходила суммы долгов родичов их ⁸. А естли бы тые долги або некоторый платеж, с права зысканый, малый ²¹⁷ был, тогда брат ⁸ старший, осмотревши ²¹⁸ наперед живность домовую и ²¹⁹ тутѣж ⁸ иные потребы ²²⁰ к ²²¹ домовому господарству слушающие ²²⁰, с цыншов и з ⁸ доходов братского именья маеть ²²² тые малые долги выплатити, а оста-ток ²²³, што бы ⁶ назвыш ²²⁴ было, ²²⁵ вернуть братьи свое маеть ²²⁵ захо-вати ²²⁶. Бо ³⁶ естли бы ²²⁷ инак то ²²⁸ вчинил ²²⁷, мимо ⁸ тую ⁸ уставу ²²⁹ нашу ⁸, тогда таковое ²³⁰ кождое именье ²³¹ братское, заведение ²³⁰ и за-писы, ²³² на то будучие, ни во ²³³ што оборочае а не хочем тых запи-сов мощных мети ⁶⁴ на потом ²³². А тая ⁸ братья, ²³⁴ которым бы именье ²³⁵ их ²³⁴ таковым ²³⁶ иным ⁶ неслушным обычаем ²³⁷ заведено было, коли бы только ²³⁷ дошедчи ²³⁸ лет своих ⁸ зуполных ¹⁷, давности земское ⁸ десяти ²³⁹ лет ⁸ не омешкали, могут ся того правом доискати ²⁴⁰. А тот, который бы против ²⁴¹ той уставе нашей неопатрно ²⁴¹ пенези ²⁴² дал на именье ¹⁰⁸ бра-

тыи²⁴³ без их всих зуполного²⁴⁴ дозволенья, на²⁴⁵ том же²¹² старшом брате²⁴⁵ або на⁸ его потомках²⁴⁶ маеть их опять²⁴⁷ правом доходити. А²⁴⁶ естли бы²⁴⁸ хто²⁴⁹ хотя²⁴⁸ лет²⁵⁰ дорос, а²⁴⁹ был²⁵⁰ на службе²⁵¹ в¹⁷³ чужой земли або на науце, або в руках неприятельских, ²⁵² а оттоль бы^{6. 7} приехал, хотя бы и⁷ тая десять²⁵³ лет и вышей²⁵⁴ минула, тым не тратить. Нижли естли бы²⁵⁵ оттоль вышедчи²⁵⁵ а десять лет минувши²⁵⁶, а⁷ он не припоминал²⁵⁷, тогды тратить²⁵².

7.²⁵⁸ Которым опекуном дадут опекунство, яко²⁵⁹ ся⁶ мають в том справовати²⁶⁰

²⁶¹— Тэж уставуем²⁶¹: хто бы кому дети²⁶² або²⁶³ именье свое⁸ ²⁶⁴— або⁸ жону свою⁸ полецал у-в опеку²⁶⁴, ²⁶⁵— тогды тым обычаем опекуны¹⁶⁵ ся мають справовати. Вземши²⁶⁶ ²⁶⁷— от враду²⁶⁷ вижа того⁸ повету²⁶⁸ и при нем еще²⁶⁹ трех²⁷⁰ шляхтичов, годных веры²⁷¹, с²⁷² тыми светки мають ²⁷³— списати все²⁷⁴ именье и ^{6. 8} люди, и доходы, стада²⁷⁵, кони, челедь²⁷³ невольную и⁸ зася²⁷⁶ scarбы: золото⁶⁴, серебро, клейноты, пенези²⁴², пер-ла²⁷⁷, шаты, зброи, и вси иные речи²⁷⁸ рухомые и ²⁷⁹ ²⁸⁰— от того вижа, и от тых бояр-шляхты²⁸⁰, годных веры, под печатми их взявши²⁸¹ двои рейстра²⁸², одны мають²⁸³ в¹⁷³ себе заховати, а другие²⁸⁴ поветови⁸ дати, воеводе²⁸⁵, старосте, в³² котором повете²⁸⁶. И коли дети²⁸⁷ лет²⁸⁸ дорос-туть²⁸⁷, тогды мають оные^{7. 8} опекунове подле оных рейстров²⁸⁹ все в целости подати и вси поплаты²⁹⁰, которые⁸ ²⁹¹— идуть⁸ з ыменей²⁹¹, дани медовые и⁸ грошовые²⁷¹, што-кольве¹¹² будутъ за тые лета²⁹² собрали, мають детям отдати. А за свою працу, што-кольве²⁹³ прийдеть с пашен, з⁸ млынов и²⁹⁴ присудов, ²⁹⁵— то мають собе опекательники на свои пожитки оборочати²⁹⁵ и службу земскую заступати, и дети живити и одевати. А²⁹⁶ с которою пашнею, ²⁹⁷— с⁸ ²⁹⁸— чим⁸ озметь²⁹⁸ именье²⁹⁷, с тым маеть пред-ся подати. А⁸ серебшизны²⁹⁹ и вин опекательники³⁰⁰ и ^{5. 6. 7. 8} иные³⁰¹ по-житки або scarбы³⁰² потратили, або люди розогнали, а¹⁵² то бы на них ³⁰³— правом переведено³⁰³, тогды все подле³⁰⁴ рейстров³⁰⁵ з³⁰⁶ своих³⁰⁴ именей мають детям наполнити.

8.³⁰⁷ В⁸⁸ опеце маючи⁸⁰ чужое именье, не маеть ничего с³⁰⁸ него за свою вину платити³⁰⁹

Коли бы хто чужое именье в⁸⁸ опеце або в³¹⁰ заставе держал, а⁸ были бы якие кривды суседские або долги, тажеж³¹¹ и³¹² о⁶, 8 вины господар-ские³¹³ або о какие³¹⁴ иные права поконан³¹⁵, таковый кождый⁸, ³¹⁶— будетъ ³¹⁷— муж або невеста³¹⁷, естли ³¹⁸— б³¹⁶ не был на своей властности³¹⁸ оселый³¹⁹, в таковых своих⁸ речах осужонных³²⁰ на рухомом именьи его, ³²¹— а в недостатку¹⁵, на парсуне³²¹ его маеть ³²²— быти каран³²².

9.³²³ Которые екекуторове ³²⁴ и оборонцы, почонши ³²⁵ тастаментом ³²⁶ справовати и не доконавши ³²⁷, помруть, могут иншому опекуну тую справу ³²⁸ поручити ⁵

Коли бы пригодило ся, жебы екекуторове ³²⁹ и ^{5. 6. 8} оборонцы ⁸ тастаментов ³³⁰, почавши ³³¹ ³³²— доводити тастаментов ⁶ и не доведчи ³³³ своего тастаменту ³³⁴, а ³³⁵ померли, тогды могут тую справу водле тастаменту ³³⁴ иному опекуну поручити ^{—332}. Тогды тая моц и справа, ³³⁶— которая им ^{—336} была через чиненого ⁸ тастаменту ³³⁷ взычона ³³⁸, на врад ³³⁹ приходити; а тот врад ³⁴⁰, ³⁴¹— под которым бы ся трафило ^{—341}, маеть того тастаменту ³⁴² подле остаточное воли чиненого ³⁴³ до конца доводити.

10.³⁴⁴ Кому ³⁴⁵ бы за который выступ именье ¹⁰⁸ взято, а наперед ³⁴⁶ будеть оправа вчинена жоне ³⁴⁷ его ³⁴⁸

Коли бы ³⁴⁹ которому чоловіку земскому о который-кольве ³⁵⁰ выступ ³⁵¹ або ³⁵²— за которым правом переведеным ^{—352} именье его ³⁵³— дедичное або закупное ^{—353} взято або в долгу подано ³⁵⁴, або осужоно, а ¹⁵² на том ³⁵⁵ бы именьи первым ³⁵⁶ записом жона его мела оправу свою веновную ³⁵⁷, слущную записану первей, нижли бы оный виноват зостал с права, тогды тая оправа ее ³⁵⁸— держана маеть ^{—358} быти, окром злодейства ³⁵⁹, коли бы жона ³⁶⁰ посполу з мужем краденых ³⁶¹ речей ведома была и ³⁶² ³⁶³— з мужем поживала ^{—363}.

11.³⁶⁴ Естли бы брат от братьи кому ³⁶⁵— именье записал ^{—365}

Коли бы который ³⁶⁶ брат ⁸ одному ³⁶⁷ брату або сестре своей ⁸ от иншое ³⁶⁸ братьи и сестр своих ⁸ всю ³⁶⁹ часть именья своего ⁸ отчизного або материстого ³⁷⁰ в суме пенезей ²¹⁵ записал, таковой ³⁷¹ ³⁷²— запис не маеть быти держан ^{—372}. Нижли ⁸ пенези ³⁷³ тые ³⁷⁴ братья и сестры ³⁷⁵— оному, которому ^{—375} записано, отложивши ³⁷⁶, именье оное промежку ³⁷⁷ себе ³⁷⁸— мають поделити ^{—378}, коли бы одно ⁸ давности земское ³⁷⁹ не омешкали десять ³⁸⁰ лет.

12.³⁸¹ Не маеть нихто никому жадного спадку записывати ³⁸², чого в руках не маючи ³⁸³

Тэж ⁸ уставуем ³⁸⁴: естли бы хто ³⁸⁵— хотел кому записати которым спадком, который бы ⁶ мел на него прийти ^{—385}, веновное або материстое, або ³⁸⁶— которая-кольвек ³⁸⁷ близкость, который бы кольвек ³⁸⁸ по ближнем ³⁸⁹ по пустой руке спал, а ^{—386} тот бы ещо ³⁹⁰ был жив, тогды такового спад-

ку³⁹¹ ниho⁸ не можеть записати³⁹², ³⁹³— олиж бы у своих руках мел. А естли бы хто кому таковой спадок записал³⁹⁴ або продал, або тѣж записал на том которую суму пенезей²¹⁵, таковой запис перед правом не маеть держан быти³⁹³, бо ниho⁸ никому³⁹⁵ не можеть такового⁸ дати, ³⁹⁶— олиж бы што³⁹⁶ у своих руках мел³⁹⁷. А ²⁹⁶ естли бы оный⁷, хто кому⁸ што записал от своих близких³⁹⁸, сам³⁹⁹ наперед умер⁴⁰⁰, однакож тот запис ни во²³³ што⁴⁰¹— маеть быти обернен⁴⁰¹, предся⁸ тое⁴⁰² ⁴⁰³— прийти маеть⁴⁰³ на прирожных⁴⁰⁴ близких⁴⁰⁵.

13.⁴⁰⁶ Хто бы под ким⁴⁰⁷ искал близкости⁴⁰⁸, а тот бы держал именье записом слухным

Коли бы хто⁴⁰⁹— именья под ким⁴⁰⁹ искал⁴¹⁰ близкости свое, ⁴¹¹— а тот бы, под ким ищеть, держал³⁹⁹ тое именье записом слухным описано а⁴¹¹ поведил⁴¹², иж⁸ ⁴¹³— не одно ему⁴¹³, але⁴¹⁴ иншим⁴¹⁵ тым же²¹² записом именья⁸ суть описаны, тое⁸ именье⁸ держал⁸ и ⁴¹⁶— рек бы: «Про то я без них о тот запис не хочу отповедати»⁴¹⁶, тогды тот, хто именья ищеть, маеть оных⁸ всих припозвати, которым запис служить; а ¹⁵² дотоль ⁴¹⁷— таки⁴¹⁸ маеть тое⁸ именье⁴¹⁹ держати тот⁷, кому ⁴²⁰— записано, поки ся право ⁴²¹— промежку⁴²² всеми не преточи⁴²⁰, на которых тое именье за тастаментом³²⁶ прислушаеть⁴²¹.

14.⁴²³ Хто маеть⁴²⁴ моц и⁷ не маеть⁴²⁵ о речах своих рухомых тастаменту³³⁴ чинити

Тѣж⁸ уставляем⁴²⁶, иж⁸ кожда⁴²⁷— парсуна⁴²⁸ не ⁵, ⁶, ⁷ вольна⁴²⁹ и⁷ не ⁶ мощна будеть⁴²⁷ о речах своих⁴³⁰ ⁴³¹— тастамент вчинити⁴³¹, окром тых⁸ парсун⁴³², ниже⁴³³ писаных⁴³⁴, которые парсуны⁴³⁵, про то ж⁶, ⁷, иж подле права не мають ничего своего⁴³⁶ ⁴³⁷— вольного тастаментом³²⁶ никому отдати. Напервей, дети, лет ⁴³⁸— зуполных не маючи⁴³⁸, законники, будучи ⁴³⁹— в законе привильеваном⁴³⁷, принявши⁴³⁹, потвердивши ся в законе; сынове, ⁴⁴⁰— з отцом⁴⁴¹ недельным⁴⁴⁰, окром ⁴⁴²— речи набытья своего властного або выслугу⁴⁴²; в чужую моц оставлены⁴⁴³, то ⁴⁴⁴— есть⁴⁴⁵ тот, кого⁴⁴⁵ бы кому выдано⁴⁴⁶ зы⁴⁴⁷ его статки⁴⁴⁸; шалени, кацери, невольники²⁷¹, ⁴⁴⁹— от розуму⁴⁵⁰ отходячи, а веждо⁴⁴⁹ тые, коли к собе прийдуть, мощны с⁶, ⁷, ⁸ ⁴⁵¹— тастаменты своими⁴⁵¹ чинити⁴⁵².

15.⁴⁵³ О⁴⁵⁴— тастаментах на рухомы речи⁴⁵⁴, яко²⁵⁹ мають чинены⁴⁵⁵ быти⁴⁵⁶

Коли бы хто на речи²⁷⁸ свои рухомые або ⁴⁵⁷— на именье¹⁰⁸, на⁴⁵⁷ куплю, хотел⁴³¹— тастамент вчинити⁴³¹, тогды таковой, хотя бы тѣж не мощон

458— был, 459— коли бы только был при доброй 459 памяти, 460— моцон 458 будеть 460 речи 278 свои, 461— именье купленное 416 таковое 8 отказывати куды 462 хочеть, так 463 духовным парсунам 464, яко и светским 465, призвавши 466 к тому каплани 467 або иные 468 светки, або 8 люди 8, веры годные, або тэж 8 явного писара 469 присяжного. А 296 коли сам 8 потом умереть а 152 тую волю свою остаточную 470 смертию 471 подтвердить, 472— а хто 472 бы и печати не приложил, таковой 473— тастамент 474— маеть 473 при mocy зостати 474. 475— А пак ли 475 бы хто по вчиненьи 476 тастаменту 334 и 477 жив зостал 478, вольно будеть 479 кождому 8 кождый 480 тастамент 481 свой 6 колько кроть хочеть, только 171 кроть отменить 482. А остаточным 483 484— с тых всих тастаментов — 484 смертию подтверженный 485, вравовне 486 вчиненый 487— кождому 488 вразом, маеть при mocy зостати. А 487 именье 489 — куплю тастаментом 326, яко и рухомую реч, 490— кождый можеть 490 отдалити и продати, кому хочеть так 8. Нижли 491 хто бы хотел куплю 492 на церков 493 записати 494, 495— тым обычаем 495. 496— которые-кольве 497 духовные 496 тое именье будеть держати, только 8 маеть с 8 того 8 именья 8 службу земскую конно а 152 збройно служити 498, водле уставы 8 и 8 уфалы 499 земское. Вжо 500 от того часу уставуем, иж 501— хто бы записал 501 именье на костел, тогды с того именья также 8 маеть служба 502 быти, яко 503— и первой 503 была 504. А 8 естли бы хто перед вразом або перед 8 светками, веры годными, отписал 505 третью 506 часть записом 507 именья 508 або куплю, або которую рухомую реч, а 152 хотя 509 был жив, тогды вжо таковой запис 510— маеть 511— держан вечно быти 510; а 152 оный вжо 8 другой раз отозвати ани 512 кому 8 иншому 513— оное речи 513 записывати а 6. 7. 8 по вторый раз не можеть.

16. 514 О светкох 515, которые 516 мають быти при 517— справеньи тастаментов 517

Тэж 8 уставуем: при 518 тастаментах 519 520— мають быти 520 светки, веры годные а 8 неподозренные; 521— про то тые светки, нижей написанные светки быти не могуць 521: напревей, тые, которые тастаментов своих чинити не годн[ы] 522; тэж и 6. 7. 8 невест[ы] 523, екзэкуторове 524 або опекунове того ж тастаменту 354, также 525 526— тэж тые 526, которым 527 в том 6 тастаменте 528 што отписано 529.

Примітки

¹ З. —! С. 5

² L. De tutela ... pupillorum

³⁻³ Д. З. Ф. (арт. без номера, приведенный як вступ до розділу). С. 1 L. Capitulum primum

⁴⁻¹ Ф. якъ прирощенный, так и

⁴ З. тако

⁹⁻⁹ С. [о]мешканьем детей упустил, дети, дошедши Ф. [о]мешканьем своим детемъ впустил и дети, выросши

⁹ З. до[ро]сши

¹⁰ Ф. ...на нем

⁻³ З. поысковати С. искати

¹¹ Ф. прирощенный

¹² С. ... и L. vel

¹³⁻¹³ Ф. непослушенством

⁻¹³ С. опустил

¹⁴ L. ex bonis pupillorum

¹⁵ L. ... eorum

- 16 З. дошедши С. доросшы
Ф. доросши
17 С. суполных
18 Ф. ... у-в опеце
19 З. дошедши С. дошедшы
Ф. доросши
20 С. 2 L. Capitulum secundum
21 С. моцен
22-23 З. дитиной в права дой-
скати
23 С. праве
24 С. Ф. не моцен
25 З. потеряти С. тратити
Ф. утратити
26-26 С. або детям, лет не
маючым, кривда и што-коль-
век
26-27 L. et pupillis
28-28 Ф. о што-ковле, кривду
чинить
29 Ф. ... и з
30-30 L. habebit facultatem
31 Ф. ыменя
32 Ф. у
33 Ф. а
34 L. pupillorum
35 С. тратити Ф. утратити
36 L. Et
37 С. если L. ... etiam
38 L. ipse
39 Ф. утратил
40 L. nichilominus
41-41 Ф. доросши
41-43 L. adepti ... vt supra
42 Ф. ... на нем того
43-43 С. вышшем артыкуле
выписано Ф. вышем артыку-
ле стоить
4-44 L. adepti etate
-44 С. суполных
45-45 L. suis ... proscutis
46 С. Ф. в
47 Ф. врядником
48 С. доросшы З. С. ...лет
Ф. ...лет зуполных
49 Ф. ...десяти лет
50 С. 3 L. Capitulum tertium
51 С. не маючых
52-52 Ф. судья то маеть
53 З. С. Ф. ... их
54-54 L. Pupilli ... occasione
55 З. не маючи С. не маючых
56 З. именьях С. именье
57 Ф. ... о L. —!
58 З. С. ... и Ф. ...так о L. ...
vel
59-59 L. aut ... acquisitorum
60 L. ipsi
61 С. Ф. не будеть
62 Ф. повинен
63 L. Et
64 Ф. ... и
65 L. postquam
66-66 L. perfecte etatis
67 С. Ф. дойдуть
68 Ф. ... той L. —!
69-69 L. conquerenti
70 С. урадне Ф. рядне
71 С. к
72 С. Ф. позван
73-73 L. exscpcionem prescrip-
cionis
74 С. не отбываючи
75 С. колько
76 С. выштью
77 L. ab eis
78 С. 4 L. Capitulum quartum
79 С. старший
80 С. маючы
81 З. своей С. Ф. свое
82 С. у
83 С. уставуем Ф. уставуемь
84-84 С. были братья недел-
ные а Ф. братья были не-
дельными
85 З. недельны
-84 L. —!
86 L. ... perfectam
87 Ф. ... брата L. ex se ipsis
88 С. у-в
89 З. С. Ф. ыменьи
90-90 L. et is ... relictus
91-90 Ф. зоставили за боль-
шого
92 С. будучи
93 Ф. ... о
94 L. et
95-95 Ф. а он бы речь братья
свое впустил
96 З. свое
97 L. ... suorum
-95 С. впустил
98 Ф. роженная
99-99 L. поп ... facultatem
100 Ф. вечно
101 С. том
102-102 L. etatem ... adepti
103-103 С. дошедшы, а именье
-103 Ф. именье
104 Ф. пришло
105-105 L. si occasione ... fuerit
106 Ф. о
107 С. которой-кольвек
108 Ф. именья
109 С. Ф. землю
110 С. Ф. отказывати
111 С. не ждучи
112 С. што-кольвек
113 С. тогды
114 С. —! L. ... perfectos
115-115 L. equaliter
116 Ф. ... А
117 С. упустить Ф. втратить
118-118 Ф. не повинен братья
своей сам
119-119 L. non licebitque ... erit
120 З. дошедши С. дошедшы
Ф. доросши
121 С. 5 L. Capitulum quin-
tum
122 С. тратити
123 Ф. Уставуемь
124-124 З. дединое отчизны
С. Ф. отчизны дединое
L. hereditatem pupillorum
125 С. яко-кольве Ф. коль-
ве-где
126 С. 6
127 L. ... tunc
128 С. доросшы
129 L. perfectam
130-130 L. habebunt ... bona
131 Ф. могут ся
132-132 С. свое одержати
133 С. ... им L. —!
134-134 L. obstante
135-135 Ф. доросши лет зупол-
ных
-135 С. дошедши
136 L. eam
137-137 З. Ф. которой парсуне
слушить С. которой парсоне
слушить L. —!
138 С. 6 L. Capitulum sextum
139-139 Ф. доросших не маючи,
перед судом не мають отка-
зывать, але только в чотырах
140 С. не доросшы
141 З. С. толко
-139 З. чотырах
142 З. дидиство
143 З. о
144 С. ...и о долг отцов Ф. ...а
о долг отцовский
145-145 С. уставуем, иж дети,
не маючи лет L. Pupilli
-145 Ф. ...а
146 З. Ф. чотырах
147 С. Ф. первей
148-148 L. existens in vita
149-149 L. impignorata
150 З. Ф. пенязех С. пенязях
151 З. зоставным
152 L. et
153 С. ближний Ф. ...бы
154 L. eis
155 Ф. выкупати
156 З. С. Ф. пенязей L. ...
tunc ... ipsi

- 157 З. С. Ф. пенязи
 158 *L. impignoratorem*
 159 С. выкупаючи ...ему
 160—160 Ф. выкупаючи *L. eximent*
 161 С. которую-кольвек Ф. которю-кольвек *L. aliqua*
 162 *L. occasione*
 163 С. Ф. еще Ф. ...был
 164 *L. ipse*
 165 З. см[е]рти
 166 *L. eius filij a fideiusso*
 167 С. отцовы
 —166 Ф. ...их
 168 С. некоторое
 169—169 Ф. не доконалиши умерь
 170—169 С. и вмер
 171 С. толко
 172—172 *L. citatus ... et*
 173 С. у
 174 С. не стал
 175 Ф. отложена
 176—176 С. Ф. дети не будуть
 —176 *L. qui*
 177 Ф. повинни
 178—178 *L. in minorennitate sua*
 179 С. Ф. суть
 180 *L. obstante*
 181 С. 7 *L. Capitulum septim*
 182 З. С. Ф. иных
 183 С. —! Ф. именья
 184 С. своей
 185 З. С. не отдаленое Ф. не отдалены
 186—186 С. никоторым-кольвек вымыслом от братьи отдалити, ...кром своею части Ф. никоторю-кольвек мерою ани хитростью, ани котрым-кольвек вымыслом от братьи своею отдалити, ...кром своею части
 —186 З. утратить
 187 З. С. Ф. Уставляем
 188 С. брат
 189 Ф. ...и *L. —!*
 190 С. иным *L. —!*
 191 Ф. именьямь
 192 З. впекаючи ся С. спекаючи *L. ... huiusmodi*
 193 З. С. Ф. не отдаленое
 194 Ф. которую-кольвек
 195 З. С. Ф. хитростью
 196 З. каким-кольвек Ф. ка-ким-колве
 197 Ф. прислушающее
 198—198 Ф. и продати, и застави, отдати и утратити
 199 З. С. —! *L. seu*
 200 *L. habeat facultatem*
 201 *L. ... forte*
 202—202 С. потребовала у
 —202 *L. exigente*
 203 *L. ... quidem*
 204—204 *L. primogenitus ipse*
 —204 Ф. ...и
 205 С. с
 206 З. С. Ф. ...и
 207 Ф. ...а *L. —!*
 208 С. именья
 209 З. Ф. пенязи С. пенязех
 210 *L. atque*
 211 Ф. жо
 212 Ф. жо
 213 З. С. Ф. пенязей *L. ... tam*
 214 З. С. жебы Ф. жо, ...
 была
 215 З. С. Ф. пенязей
 216 Ф. взята
 217 *L. exigue [...] quantitatis*
 218 С. осмотревшы
 219 *L. vel*
 220—220 *L. rei familiaris*
 221 С. Ф. ку
 —220 С. —! Ф. слушаючи
 222 Ф. мають
 223 С. останок
 224 С. назбы
 225—225 З. С. верне братьи своей *L. fideliter fratribus*
 226—226 Ф. верне братьи своей захавати маеть
 227—227 С. то инак учинил
 228 Ф. того *L. —!*
 229 Ф. выставу *L. —!*
 230—230 *L. bonorum ... obligationes*
 231—230 С. братского заведанья Ф. братского заведенья
 232—232 *L. invalidas ... discernimus*
 233 С. в-во Ф. у-во
 234—234 *L. quorum bona*
 235 С. Ф. именья
 236 *L. ... vel*
 237—237 *L. —!*
 238 З. Ф. дошодши С. дошедшы
 239 С. Ф. десети *L. —!*
 240 С. Ф. доискивати
 241—241 С. тое уставы наше неопатрне Ф. тое уставы наше неопатрено
 —241 З. неопатрено
 242 З. С. Ф. пенязи
 243 Ф. ...свое
 244 С. суполного
 245—245 *L. illo primogenito*
 246—246 *L. pecuniam ... repetet.*
 Et
 247 З. отпять Ф. —!
 248—248 С. хотя хто
 249—249 *L. adultus etiam*
 —248 Ф. —!
 250—250 Ф. до[ро]слых был, а был бы
 251 З. служ[б]ы
 252—252 *L. ei ... eam*
 253 С. десеть
 254 С. вышшей
 255—255 С. оттоле вышедшы
 —255 З. вышедши Ф. вышод-ши
 256 С. минувшы
 257 С. не припоминал ся
 258 С. 8 *L. Capitulum octau-*
 им
 259 З. како С. Ф. как
 260 С. ...ся
 261—261 *L. Nij*
 —261 Ф. уставляем
 262 *L. ... suos*
 263 *L. et*
 264—264 З. С. полецал в опеку, або жону свою Ф. полецал у-в опеку, або жону свою
 265—265 *L. in eo ipso tutorio officio*
 266 С. Вземшы
 267—267 Ф. у врядника
 268 С. Ф. повета
 269 З. Ф. ещо *L. —!*
 270 Ф. трох
 271 *L. ... et*
 272 С. —! Ф. перед
 273—273 Ф. пописати вси именья, люди и доходы, стада конскии и челядь
 274 *L. ... illa*
 275 С. стадо
 —273 З. челядь
 276 С. zase *L. —!*
 277 З. Ф. перлы Ф. ...и
 278 С. речи
 279 Ф. ...лежащие и
 280—280 *L. desuper ... nobilibus*
 281 С. вземшы *L. ... desuper*
 282 С. реестра *L. quequidem*
 registra
 283 С. маеть
 284 С. други
 285 З. Ф. ...або С. ...албо
L. ... aut
 286 Ф. ...будеть
 287—287 С. доростуть лет
 288 *L. ... perfectos*
 289 С. реестров
 290 С. платы

291-291 С. Ф. з ыменей идуть
 -291 L. ... eorum
 292 L. tempus
 293 L. ea, que
 294 З. С. ...с Ф. с L. ... ex
 295-295 L. conuertent ... suos
 296 L. Et
 297-297 Ф. щим кольве именья
 озметь
 298-298 С. чым возметь
 299 З. С. серебщины Ф. се-
 ребщины
 300 З. ...на себе не мають
 брати. А естли бы опека-
 тельники Ф. ...на себе не
 мають брати. А естли ж бы
 опекаельники
 301 С. Ф. оныи
 302 Ф. скарбь
 303-303 L. probatum fuerit
 304-304 Ф. рейстру со всих
 305 С. реестру
 306 З. с
 307 С. 9 L. Capitulum nonum
 308 Ф. з
 309 Ф. ...А
 310 С. у L. — !
 311 Ф. тажко L. — !
 312 L. aut
 313 L. nostris
 314 С. каики L. — !
 315 З. поканан
 316-316 С. будь муж, будь не-
 веста, естли бы
 317-317 L. cuiuscunque sexus
 318-318 Ф. бы не был своею
 властностью
 -318 С. власности
 319 L. ... tunc
 320 С. усужоных
 321-321 С. або не в достатку
 на персоне
 322-322 Ф. каран быти
 323 С. 10 L. Capitulum deci-
 mum
 324 З. Ф. ексекуторове
 С. экзекуторове
 325 С. почоншы
 326 С. тестаментом
 327 С. не доконавши
 328 С. ...подле тастамента
 Ф. ...подле тастаменту
 329 З. ек|секуторове Ф. ек-
 секуторове С. экзекуторове
 L. ... alicuius
 330 С. тестаментов Ф. таста-
 ментом
 331 С. почоншы
 332-332 L. et non ... exesse-
 rint

333 З. Ф. не доведши С. не
 доведшы
 334 С. тестаменту
 335 Ф. и
 336-336 Ф. с которым
 337 L. testatore
 338 С. узычно
 339 L. ... illud ... contigerit
 340 С. урад Ф. вряник
 341-341 L. — !
 342 С. тестаменту L. ... execu-
 cionem
 343 L. testatoris
 344 С. 11 L. Capitulum vnde-
 cimum
 345 Ф. Коли
 346 Ф. напред
 347 Ф. жене
 348 С. ...она при первой опра-
 ве ма зостати, кроме злодей-
 ства, естли будеть посполз
 с мужем винна Ф. ...она при
 первой оправе ма зостати
 кром злодейства, естли бу-
 деть посполу з мужем винна
 349 Ф. ...колвек
 350 З. который-кольвек
 351 L. ... eius
 352-352 L. pretextu ... indicate
 353-353 С. Ф. дедизное або за-
 купленное
 -353 L. ... fuerint
 354 С. поданое
 355 L. eisdem
 356 С. першым Ф. первшим
 357 Ф. венованную
 358-358 С. Ф. маеть держана
 359 L. crimine furti
 360 L. ... ipsa dotata
 361 Ф. краденных
 362 Ф. ...тое
 363-363 L. in ... particeps
 364 С. 12 L. Capitulum duode-
 cimum
 365-365 Ф. записал именье
 366 L. quis
 367 L. suo vni
 368 Ф. иншее
 369 L. ... suam
 370 С. материзного
 371 L. tunc
 372-372 Ф. не маеть запис дер-
 жан быти L. — !
 373 З. С. Ф. пенязи L. sum-
 ma pecunie
 374 L. ceteri
 375-375 L. ei, cui fuerit
 376 С. отложившы
 377 С. промеж
 378-378 L. diuident

379 L. decennalem
 380 З. Ф. десяти С. десети
 381 С. 13 L. Capitulum trede-
 cimum
 382 С. записати
 383 С. Ф. не маеть
 384 Ф. уставляемь L. — !
 385-385 L. inscribendum ... ven-
 tura
 386-386 L. que ... et
 387 С. которую-кольве
 388 С. Ф. кольве
 389 Ф. близком
 390 С. еще
 391 L. ... in futurum deuoluen-
 da
 392 З. Ф. ...ани С. ...а
 З. С. Ф. ...отдати, ани про-
 дати, ани сумы которое на
 том записати
 393-393 L. donari ... valoris
 394 Ф. (закреслено).
 395 L. alteri
 396-396 L. quod ipse
 397 L. non habet
 398 Ф. ...а
 399 Ф. ...бы
 400 С. умереть
 401-401 С. Ф. маеть обернен
 быти L. conuertitur et
 402 С. Ф. то
 403-403 С. маеть прийти
 404 Ф. приржонных, ...на
 L. — !
 405 С. ... (ще две арт., від-
 сутні в інших списках):
 14. Естли бы хто кому
 записал именье або землю по
 своему животе, а тот бы,
 кому записано, того смерти
 не дождал и сам наперед
 умереть
 Теж уставуем: естли бы хто
 кому записал именье або
 люди по своему животе, а
 тот, которому тая реч бу-
 деть записана, того смерти
 не дождал, который то ему
 будеть записал, и сам напе-
 ред умер, тогды тот может
 тую реч может иншому за-
 писати, кому воля его бу-
 деть. Нижли естли бы тот
 жив был, а он ему записав-
 шы и потом иншому другим
 записом хотел записати, то-
 гды тот первый запис маеть
 при mocy зостати, а после-
 дний ни у-во што маеть
 обернен быти. Так теж хто

бы кому именье або люди, або земли продал, а потом тот же иншомо продал, тогда, хто первой купил, тот маеть то одержати; а тот, который опосле купил, маеть пенязей своих на истцех смотреть.

15. Кто-кольве на которую реч добровольне запис дасть, тот маеть при mocy зостати запис

Теж уставуем: естли бы хто кому записал на которую реч добровольне дал под печатми своею и людми добрыми подле обычая права, кождый таковой маеть при таком записе зостати; а тот запис кождый мочон у права маеть быти захован.

406 С. 16 L. Capitulum quatuordecimum

407 С. ... именья

408 Ф. ... своео

409–409 С. под ким именья

409–410 С. мел под ким искати

411–411 L. et possessor ... впогуг

412 С. Ф. поведал

413–413 Ф. не одному

414 С. Ф. ... и L. ... et

415 С. иншым

416–416 L. noluerit ... respondere

416 С. отповедити

417 З. Ф. дотуль С. дотоле

418 Ф. тот

419 С. именне

420–420 Ф. кому запис служить, поки ся межи всіми

не приточить

421–421 L. ipsa ... inter eos

422 С. межи

420 С. не переточить

421 З. С. Ф. прислуша

423 С. 17 L. Capitulum quindecimum

424 З. Ф. ма

425 З. С. Ф. не ма

426 С. уставуем Ф. уставуемь

L. —!

427–427 L. licet vnicuique

428 С. парсона

429 Ф. вольная

430 Ф. ...рухомых

431–431 С. тестаменту чинити

431 Ф. чинити

432 С. парсон

433 З. ниже

434 С. написаных

435 С. парсоны L. —!

436 L. ... proprium

437–437 L. ideo ... religiosi

438–438 С. своих суполных не

маючы

439–439 Ф. в закони привилья

в панов принявши

437 С. привиллеваном

439 С. принявши

440–440 L. a patre ... induisi

441 С. отцем

440 С. недельныи

442–442 L. peculium ... item

442 З. С. Ф. выслуги

443 С. заставлены

444 Ф. тое

445–445 L. et qui

446 L. traditi fuerint

447 З. С. з Ф. зь

448 L. ... item

449–449 С. розума отходячыи; а

ведже

450 Ф. розума

451–451 С. тестаменты свои

451 L. —!

452 Ф. вчинити

453 С. 18 L. Capitulum sedecimum

454–454 С. тестаментох на ру-

хомые речы

455 С. чынены

456 С. Ф. ...A

457–457 L. immobilibus bonis

458–458 С. —!

459–459 L. sed compos

460–460 L. habebit facultatem

460 Ф. ...o

461–461 Ф. и о именья куплю

тастаментъ вчинити и

462 L. sui

463 С. как

464 С. парсонам

465 Ф. свецким

466 С. призвавши

467 С. каплана

468 С. оныи

469 З. Ф. писаря

470 З. Ф. остаточного

471 Ф. смертию

472–472 L. etiam si

472 С. Ф. хотя

473–473 С. тестаменту ма

474–474 L. valet

474 С. зоставити

475–475 L. Et is

476 с. вчиненью L. ... a se

477 Ф. —! L. suum

478 С. остал

479 З. Ф. маеть ... быти

480 З. Ф. каждый L. —!

481 С. тестаменту

482 С. отменити

483 Ф. остаточный

484–484 Ф. L. —!

484 С. тестаментов

485 С. потвержоны Ф. потвер-

женный

486 З. Ф. врядне С. врядне

L. legitime

487–487 L. in robore persistit

488 С. Ф. кажым

489 С. ...ему Ф. именья

490–490 С. можеть кождый

491 L. Si vero

492 L. bona empt

493 З. ц[е]л[е]рков

494 З. С. Ф. ...маеть записати

495–495 L. hoc ... quod

496–496 С. который-кольве ду-

ховный

497 L. qui

498 L. supportare

499 З. вхалы Ф. ухвалы

500 С. Юж L. Et etiam

501–501 L. quescunque [...] in-

scripta fuerint

502 L. ... terrestre

503–503 L. prius ex eis

504 L. (текст виокремлений

у самостійний 17-й арм.);

Capitulum XVII. Inscriptio

... potest

505 С. описал

506 Ф. третью

507 L. ... alicui

508 Ф. ...отчизного

509 С. Ф. ...бы

510–510 L. durat in valore per-

petuo

511–511 С. вечно держати

Ф. держан быти вечно

512 L. vel

513–513 L. eam

513 С. речы

514 С. 19 L. Capitulum XVIII

515 Ф. светках

516 С. которые

517–517 С. справении тестамен-

тов

518 L. vt circa condenda

519 С. тестаментех

520–520 L. adhibeantur

521–521 L. Non ... esse

522 С. не могут L. non licet

523 С. ...и L. ... неспон

524 З. Ф. ексекуторове С. эк-

зекуторове

525 С. так Ф. также

526–526 L. nec legatarij

⁵²⁷ *L. ... videlicet*

⁵²⁸ *C. тостаменте*

⁵²⁹ *C. Ф. описано L. legatur*
C. ... (ще один арт., відсут-
ній в інших списках):

20. Отец и matka не повин-
ни детем з мушенья именей
записывати при животе

своем, нижли по доброй
воли

Теж уставуем, иж отец за
живота его детем своим з му-
шенья не повинен именья
жадного поступати, нижли
по доброй воли может час-
ти его ему поступити або

што воля его будеть; также и
невеста, которая будеть име-
нья свои отчизные або ма-
теристые мети, также з му-
шенья не повинна за живота
своего детем поступати, але
по доброй воли может по-
ступити, што воля ее будеть.

Роздел ШОСТЫЙ ¹

О СУДЬЯХ

²- Абы судили правом писаным,
а естли бы ³- судил иначе⁴, маеть каран ⁻³ быти ⁻²

Таж ⁸ уставуем, иж кождый воевода наш ⁸ и ⁸ ⁹- старость ¹⁰, и ¹¹- маршалок земский ⁻¹¹, и маршалок дворный ⁻⁹, и державцы наши кождый у своем повете не ⁸ мають подданных наших ¹² иначе судити и справовати, леч тыми писаными ¹³ правы, которые ¹⁴ всим подданным ¹⁵ нашим Великого князства дали ¹⁶. Естли бы которой ¹⁷ стороне ⁸ сужоной ⁷ в ⁸ том ⁸ кривда ся видела, жебы не подле того права писаного ¹⁸ сужоно ¹⁹, тогды, ²⁰- коли мы сами, господар, со всимы паны радами нашими, а ⁻²⁰ без бытности наше панове ²¹ рада ²²- н[а]ша будутъ где-кольве ⁻²² на первом сойме, оный, которому ²³- в том ⁻²⁴ кривда будетъ ⁻²³, маеть о том на того ⁶ пана ⁸, владника нашого, ²⁵- нам або паном радам нашим ⁻²⁵ жаловати ²⁶. Мы або панове ⁸ рада наша ²⁷ мають ²⁸ книги того ⁸ права писаного ¹⁸ отворити и того ⁸ смотрети ²⁹. естли ³⁰ бы ^{6,7} оное право ³¹- так, яко ⁻³¹ ест у ³³ тых правех выписано, тогды тот суд ³⁴ предся маеть держан быти ³⁵- водле сказанья ⁻³⁵ оного владника нашего, пак ли ж ⁶ бы тот суд иначе был ⁷ сужон ⁻³², не так, яко ест в ³⁶ книгах писаного ³⁷ права выложено ³⁸, тогды мы або ³⁹ панове ⁸ рада наша ²⁷ мають книги ⁴⁰ отворити ⁴¹ водле тых ⁴²- прав писаных ⁻⁴², ⁴³- которые есмо всей земли дали ⁻⁴³, сказанье вчинити. А ⁴⁴ естли ⁴⁵ бы оного судью узна- но ⁴⁶, ⁴⁷- иж не подле ⁴⁸- права писаного сказал ⁻⁴⁸, ⁴⁹- а оный, што будетъ ⁵⁰- в том ⁻⁵⁰ шкодовал ⁻⁴⁷, тогды тот, который не подле права сказал ⁻⁴⁹, маеть ему ⁵¹ шкоды и наклады ⁵² ⁵³- оправити, а тот суд ⁻⁵³ ни во ⁵⁴ што обер- нути ⁵⁵. А ⁴⁴ кому ⁵⁶ будетъ ⁵⁷- присудил судья ⁻⁵⁷ або ⁵⁸ на ком ⁵⁹- будетъ ⁶ што ⁻⁵⁹ взято ⁶⁰, то ⁷ ⁶¹- ему маеть ⁻⁶¹ вернути без доводу; ⁶²- а што ⁶³- бы шкодовал ⁻⁶³ в накладах ⁶⁴, в ⁶⁵ стравах, на што ⁶⁶- слушний довод вчи- нить ⁻⁶⁶ або присягнуть, тот ⁻⁶² ⁶⁷- судья маеть ему ⁻⁶⁷ заплатити. А естли бы судья добре судил и сказал водле тых ⁸ прав писаных ⁶⁸, а ⁶⁹ он ⁷⁰ ему приганил, тогды тот ⁸ маеть ему заплатити ⁷¹ за ⁶ тую легкость ⁷² дванадцать рублев грошей. А веджо ⁷³ который ⁷⁴- бы кольве ⁶ з державец наших ⁻⁷⁴ ⁸⁵- в таковой речи ⁻⁷⁵ был обвинен, таковой кождый ⁷⁶ маеть припозван быти перед воеводу ⁷⁷ повету своего и будетъ повинен суд свой отказати ⁷⁸. А естли бы хто с панов ⁸ рад наших, воевод и старост, которые не ⁷ суть ⁷⁹ в повете ⁸⁰, также обвинен ⁸¹- быти мел ⁻⁸¹, тогды такжо ⁸² маеть на пер- шом ⁸³ сойме ⁸⁴ отказати ⁸⁵ або на року земском. А ⁴⁴ естли бы ⁸⁶- хто не хотел ⁻⁸⁶ стати, тогды маеть от господара ⁸⁷ або от иных ⁸⁸ панов ⁸⁹ припоз- ван ⁹⁰ быти, однако ж ⁹¹ ⁹²- будетъ повинен ⁻⁹² стати и отказати ⁸⁵. А ⁴⁴ пак ли бы был ⁶ хор ⁹³ або на службе ⁹⁴- господарской, або пак на копе ⁻⁹⁴ на завитом року, тогды ⁹⁵- маеть ⁹⁶- тая реч отложена ⁻⁹⁵ быти ⁻⁹⁶ на другой

сьем⁹⁷. А естли бы пак⁸ был здоров⁹⁸, без жадных причин стати⁹⁹ не хотел⁹⁹, тогды панове¹⁰⁰ мають книги¹⁰¹ отворити и тому и^{5, 6, 7, 8} шкоды на нем сказати водлуг⁸ того⁸, яко вышей¹⁰² выписано¹⁰³, и рок¹⁰⁴ мають⁸ заплаче положити земский¹⁰⁴ чотыри недели. И¹⁰⁵ што будеть всказано¹⁰⁶, ¹⁰⁷ а он¹⁰⁷ не усочеть¹⁰⁸ платити, тогды ¹⁰⁹ тые панове¹⁰⁹ мають в ¹¹⁰ оной⁸ шкоде в ⁶⁵ ыймень¹¹¹ або в ⁶⁵ люди его⁸ ¹¹² увезати казати¹¹², што бы за шкоды¹¹⁴ стояло; а тот маеть держати до тых часов¹¹³, поки ¹¹⁵ ему тую шкоду заплатити¹¹⁶. А ⁴⁴ которых бы артыкулов¹¹⁷ не было ещо¹¹⁸ в тых правах¹¹⁹ выписано¹²⁰, тогды тое право¹²¹ маеть сужоно¹²² быти водлуг¹²³ ¹²⁴ старого обычая¹²⁴, а ⁶⁹ на потом на вальном сойме тот члонок¹²⁵ ¹²⁶ иный¹²⁷, чого ¹²⁸ потреба вкажетъ¹²⁶, маеть уписано¹²⁹ быти.

1.¹³⁰ В суду не мает ся¹³¹ ниhto отозвати до господара, але повинен будеть кождый⁷⁶ один одному¹³² права достояти

В суду ниhto ся не маеть отозвати перед правом¹³³ ни⁸ до нас^{5, 6, 7}, господара¹³⁴, ни¹³⁵ до сойму, для того, абы в том волокиты не было, але повинен будеть ¹³⁶ кождый⁷⁶ один⁸ другому¹³⁷ достояти права¹³⁷ аж ¹³⁶ до конца.¹³⁸ А естли бы ся ¹³⁹ видело¹⁴⁰ водле сказанья¹⁴⁰ которой стороне кривда, а бачила¹⁴¹ бы сторона, иж ей¹³⁸ не подле права писаного всказано¹³⁹, тогды маеть ¹⁴² листа просити в суде¹⁴³ сказанья¹⁴⁴ своего, которым обычаем сказали¹⁴⁵ на нем. А ¹⁴² судьи повинни ¹⁴⁶ будуть ему ¹⁴⁷ дати лист¹⁴⁶ под ¹⁴⁸ печатью своею¹⁴⁸, а ⁶⁹ он маеть з ¹⁴⁹ оными судьями перед нами або ¹⁵⁰ на первом сойме говорити и лист тых¹⁵¹ судей⁸ вказати. А естли бы судья выпису¹⁵² дати не хотел, тогды ¹⁵³ маеть ¹⁵⁴ взяти¹⁵⁵ з ¹⁵⁶ собою¹⁵⁴ трех шляхтичов и зася¹⁵⁷ в ⁶⁵ него просити, тогды он ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ конечно будеть повинен¹⁵⁹ дати.¹⁶⁰ А естли бы не дал, а ⁶⁹ то на него будеть переведено, тогды ⁶ маеть вины заплатити¹⁶¹: на нас^{5, 6}, господара⁸, дванадцать¹⁶² рублей грошей⁸ а ⁶⁹ тому шкоду¹⁶³ оправити¹⁶⁰.

2.¹⁶⁴ Кождый воевода и старосты¹⁶⁵, и державцы¹⁶⁶ наши мають обрати ¹⁶⁷ двух землянинов¹⁶⁷ в повете своем и ку присязе¹⁶⁸ их⁷ привести, которые мають судити поспол¹⁶⁹ з урядники их⁶

Зася¹⁷⁰ тэж⁸ уставуем, иж воеводы¹⁷¹, старосты и державцы наши мають кождый⁷ у своем повете обрати двух¹⁷² землянинов, людей добрых а⁸ годных веры, и ку присязе привести, ¹⁷³ и установити¹⁷³ тым обычаем: коли ¹⁷⁴ пан воевода¹⁷¹, староста и державца наш сами¹⁷⁴ за некоторыми справами нашими або земскими¹⁷⁵ не поспешни¹⁷⁶ будуть которых прав судити¹⁷⁵, тогды тые два землянины всполок¹⁷⁷ з наместники и маршалки тых панов⁸, врадников наших, мають того⁸ смотрети⁸ и ⁸ то ¹⁷⁸ справовати¹⁷⁹ водле тых⁸ писаных⁶⁸ прав, ¹⁸⁰ которые есмо всей¹⁸⁰ земли⁸ дали⁸.

А ⁴⁴ писари присяжные тых ¹⁸¹ ¹⁸² панов воевод и старост, и державец наших ¹⁸² мають также ¹⁸³ при них быти и то ⁸ все пописывати и ¹⁸⁴ к тому ¹⁸⁴ вин наших и тѣж ⁸ вин ¹⁸⁵ иных ⁷ и ¹⁸⁵ доходов панов своих смотрети. А ⁴⁴ без тых панов ⁸ земян присяжных, естли ¹⁸⁶ бы обоих ¹⁸⁶ не было, тогды ⁸ не мають наместникове ¹⁸⁷ ани маршалкове ¹⁸⁷ судити, нижи бы один ¹⁸⁸ с тых ¹⁸⁹ земян уставичне ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ при них мел быти ¹⁹⁰.

3.¹⁹¹ О кривды, как мають позвы господарскими и ^{6, 7} панов воевод, и ⁷ старост ⁷, и иных ¹⁹² врандников ку праву позывати

¹⁹³ Тѣж уставуем ¹⁹³: естли бы до ¹⁹⁴ которого князя або ⁸ ¹⁹⁵ пана, або шляхтича шляхтичом ¹⁹⁵ было некоторое дело, тогды ¹⁵³ маеть быти позван позвы нашими ^{5, 6, 7} господарскими ⁸ або воеводиными, або иных врандников. Пак ли ж ⁶ бы тот ⁸ позванный не стал на тые ⁸ два позвы, тогды маеть ¹⁹⁶ децким поставлен быти ¹⁹⁶. Пак ли ж ⁹¹ бы он ⁸ не ^{6, 7, 8} был так небачный ¹⁹⁷ и за децким ¹⁹⁸ ку ⁸ праву ⁸ не стал або ¹⁹⁹ перед децким ²⁰⁰ скрыл, вникаючи ²⁰¹ ²⁰² права а не хотячи ²⁰³ права достояти ²⁰², тогды маеть дано ⁷ быти увязанье ²⁰⁴ в именье ²⁰⁴, естли ²⁰⁵ ся о [и]менье правуеьт до ²⁰⁶ права ²⁰⁵, а естли ²⁰⁶ бы о рухомую реч, тогды маеть дано ²⁰⁷ быти увязанье ²⁰⁸ в люди або в ²⁰⁹ ²¹⁰ земли, которые будутъ ²¹¹ тое речи ²¹⁰, о которую ²¹² будетъ позывати. А ²¹² кому увязанье в ⁶⁵ именье ²¹³ або в ⁸ люди, або в ⁸ земли дано будетъ, тот ⁸ маеть ²¹⁴ то ²¹⁵ держати до права ²¹⁶ в целости ²¹⁵ и ²¹⁴ ничим не ²¹⁷ маеть ушкодити ²¹⁷. А ⁴⁴ естли бы чим ²¹⁸ ушкодил, тогды ⁸⁴ ²¹⁹ маеть зася ²¹⁹ направити и в целости ²²⁰ по праве маеть ²²⁰ подати ²²¹ с тым ²²¹, як ²²² ему в ⁸ то ¹⁷⁸ увязанье ²²³ дано. ²²⁴ А веджо ²²⁶ инакшим обычаем не маеть позывати, только ²²⁵ оземши ²²⁷ вижа у дворе нашем, который ²²⁸ будетъ наближей ²²⁹ именья ²³⁰ того пана або земянина, которого позывати будетъ ²³⁰, ²³¹ и к тому ещо ²³¹ сторону, людей ²³² добрых, и перед ²³³ ²³⁴ вижом и стороною ²³⁴ маеть позывати ку ²³⁵ тым роком, которые ²³⁵ есмо праву подданным нашим положили. ²³⁶ А оные речи ²³⁶ подле ²³⁷ старого обычая, то ест ²²⁴ естли бы ¹⁹⁹ чиему чоловіку от чиего ²³⁸ чоловіка злодейство стало або бой, або грабеж стал ся ^{7, 8}, або головщина межи ⁸ мужики ⁸, або иные некоторые речи ²³⁹, которые ся частокротъ ²⁴⁰ пригожають ²⁴¹ в ⁶⁵ суседстве, тогды ²⁴² маеть обослати ²⁴³ оного пана ²⁴³, просячи ²⁴⁴ справедливости, раз и два. А ⁴⁴ естли ²⁴⁵ на то ²⁴⁵ справедливости не вчинить ²⁴⁶, тогды маеть ²⁴⁷ также ⁸ его припозывати ²⁴⁸ перед ²⁴⁹ судью, в ²⁴⁷ котором повете мешкаеть ²⁴⁹.

4.²⁵⁰ А для кривд ²⁵¹ судити паном зьеждчати ся ²⁵² у двух ²⁵³ неделях вступивши ²⁵⁴ в пост ²⁵¹

Тѣж ²⁵⁵ уставуем: для ²⁵⁵ кривд шляхты ⁸, которые ся от панов деють ²⁵⁶ от врандников ²⁵⁷ наших и ²⁵⁸ панских в землях ²⁵⁹ и ⁶ в грабежах ²⁶⁰, в ⁶ роз-

боех²⁶¹, в⁶⁵ квалтех и в головщинах або тэж и⁻²⁵⁹ межи паны самими²⁶² и их поддаными²⁶³, ²⁶⁴— для чого ж уставуем²⁶⁵ на зъеханье²⁶⁶ таковых дел²⁶⁷— рок на году, на который⁻²⁶⁷ ²⁶⁸— панове повинни будуть⁻²⁶⁸ зъездчати ся²⁶⁹ на местце²⁷⁰ положоное⁻²⁶⁴, до Вильни²⁷¹, ²⁷²— а жаден²⁷³ ся не маеть ничим вымовляти⁻²⁷², кром одно хоробы²⁷⁴, ²⁷⁵— вступивши²⁷⁶ в пост две недели⁻²⁷⁷, на котором же²⁷⁸ року²⁷⁹, яко на⁸ завитом⁻²⁷⁵, кождый²⁸⁰ пан²⁸¹— маеть быти²⁸²— один одному⁻²⁸¹ прав. И тэж кому дадуть вину⁻²⁸², иж бы²⁸³— был сужон⁻²⁸³ не водлуг прав, маеть²⁸⁴ кождому²⁸⁵ отказати²⁸⁶ и ²⁸⁷— на том же²⁷⁸ року⁻²⁸⁷ маеть⁸ быти прав²⁸⁸. ²⁸⁹— А веджо⁷³ тые судьи⁻²⁸⁹ нигде инде не²⁹⁰— мають²⁹¹ сужоны быти⁻²⁹⁰, одно на палацу²⁹² нашом⁸ господарском у Вильни.

5.²⁹³ О кривды, ²⁹⁴— которые бы ся делали²⁹⁵ паном и земляном от панов и паней²⁹⁶ вдов, и⁷ от наместников, и от подданных их, естли бы ся⁻²⁹⁴ справедливость не стала

Тэж⁸ уставуем⁸: естли бы ся которому пану²⁹⁷ от пана або от⁸ панее²⁹⁶ вдовы або⁸ землянину²⁹⁸ от⁸ пана⁸ и⁸ от²⁹⁹ наместника, и от⁸ подданных его стала которая⁸ кривда, тогды³⁰⁰— оные скривжонные мають⁻³⁰⁰ того обослати, абы он⁸ сам³⁰¹ з себе або з наместником³⁰², або с⁸ поддаными своими справедливость вчинил³⁰³. Естли ж⁹¹ оный справедливости³⁰⁴— за обосланьем³⁰⁵ его⁻³⁰⁴ вчинити не всхоchet³⁰⁶, ³⁰⁷— а мы, господар, в тот час в панстве нашом, Великом князьстве³⁰⁸ Литовском, не будем⁻³⁰⁷, тогды оный³⁰⁹ маеть обжаловати³¹⁰ паном⁸ радам нашим³¹¹— трем або³¹¹ двум⁻³¹¹, которые близко³¹² себе будуть, и позвы³¹³— в них³¹⁴— у двух вбо в³⁶ трех⁻³¹³ взяти, ³¹⁵— абы тот пан сам^{6.7} стал и наместника⁻³¹⁵, и подданных своих, ³¹⁶— от³¹⁷ кого кривда ему будеть⁻³¹⁶, поставил на первом сойму³¹⁸, ³¹⁹— который будеть от нас, господара, або от панов рад наших положон³²⁰; а он³²¹— сам⁻³¹⁹ маеть⁻³²¹ стати и подданных своих поставити и³²²— повинен³²³— будеть за то⁻³²² отказывати⁻³²³, яко на завитом року³²⁴. Естли ж бы ся на том сойме справедливость не стала, тогды оный позванный³²⁵ маеть стати перед паны⁸ радами на³²⁶— тот⁸ рок, который⁻³²⁶ есмо паном⁸ радам⁸ нашим³²⁷ кождого году³²⁸ положили збирати ся до Вильни³²⁹— для³³⁰— тых судов, вступивши в пост великий⁷ у двух²⁵³ неделях⁻³³⁰. А⁴⁴ панове, на тот рок собравши ся³³¹— до Вильни⁻³³¹, повинни⁻³²⁹— будуть вси³³²— дела тые⁻³³² судити и им^{7.8} досыт чинити не розъездчаючи ся³³³, ³³⁴— которые³³⁶— на тот рок будуть⁻³³⁶ позваны⁻³³⁴. А веджо⁷³, ³³⁷— будучи на том року⁻³³⁷, мають тые дела судити⁻³³⁵ тыми правы писаными³³⁸. ³³⁹— Естли³⁴⁰ ж бы ся пригодили таковые дела судити, которые бы были в тых правех не выписаны, тогды панове³⁴¹— рады наши⁻³⁴¹ мають тые дела судити⁻³³⁹ подле старого обычая до⁸ тых⁸ часов⁸, покуль³⁴² мы, господар⁸, с паны⁸ радами нашими³⁴³— тые дела³⁴⁴— уфалим и⁻³⁴⁴ в⁶ тые права вписати³⁴⁵ кажем⁻³⁴³. А³⁴⁶— от³⁴⁷ жадного⁻³⁴⁶ права до сказанья не маеть³⁴⁸ ниhto ся до нас, господара⁸, отзывать,

нижли маеть кождый другому во всех³⁴⁹ речах права³⁵⁰ достояти. 351— А кгда вжо³⁵² увидит ся ему по сказаньи³⁵³ с^{—351} кривдою³⁵⁴ тогды, оземши³⁵⁵ выпис с³⁵⁶ книг сказанья, можеть^{357—} до нас то собе^{—357} взяти¹⁵⁵. А⁴⁴ што будеть на нем осужоно: естли³⁵⁸ именье³⁵⁹, тогды в именье³⁶⁰ маеть^{361—} дано быти^{—361} увязанье³⁶², естли³⁶³ шкоды, тогды³⁶⁴ мають оправены³⁶⁵ быти. А⁴⁴ тым⁸ ся отзываньем³⁶⁶ жадной³⁶⁷ справедливости проволока^{368—} быти не маеть^{—368}. 369— А естли бы^{370—} панове вси к тому року^{—370} зехати ся³⁷¹ не могли³⁷², а тот, который будеть^{373—} к тому року^{—373} позван³⁷⁴, а не хотячи³⁷⁵ права достояти, а праву^{6, 7} проволоку чинечи³⁷⁶, хотели³⁷⁷ ся отозвати до всех панов рад, тогды тые панове, которые ся зберуть, мають сами судити, а оный позванный не мает ся отозвати^{—369}, але маеть права³⁷⁸ достояти перед тыми паны⁸, которые^{379—} ся^{380—} к тому року^{—380} зберуть^{—379}.

А³⁸¹ естли ж⁶ бы хто мел листы наши таковые, абы его ниhto не судил, кром^{382—} нас, господара, тогды таковой^{—382} не мает ся перед правом тыми листы нашими⁸ закрывати и до нас отзывати, але маеть перед паны⁸ радами нашими права достояти³⁸³ на том³⁸⁴ земском року, бо мы з рамени³⁸⁵ нашего господарского³⁸⁶ уставляем³⁸⁷ комисарми панов⁸ рад наших, абы справедливость подданым¹⁵ нашим чинили³⁸⁸.

6.³⁸⁹ О люди князьские и⁶ панские, иж не мають первой по них децкие³⁹⁰ сланы³⁹¹ быти, олиж первой пана их обослати, абы справедливость вчинил

Таж⁹ естли³⁰ бы была³⁹² кривда³⁹³ которому подданому³⁹⁴ нашему, земнину або^{395—} чоловеку, от слуг або³⁹⁶ от людей^{—395} князьских або³⁹⁶ панских, кром³⁹⁷ квалту або⁵⁸ наездки³⁹⁸ домовое, а о^{6, 7} иншие³⁹⁹ 400— вси жалобы, ани⁴⁰¹ мы, ани⁴⁰⁰ воеводы наши по люди⁴⁰² князьские або⁴⁰³ панские не маем децких⁴⁰⁴ давати, олиж первой обослати^{405—} того пана, чие люди ест⁴⁰⁶, 407— а⁴⁰⁵ жадаючи от него, 408— абы^{409—} справедливость вчинил⁴⁰⁷ перед⁴⁰⁸ вижом нашим або перед⁸ 410— врадниковым. А⁴⁴ естли бы оный^{411—} на обысанье⁴¹² раз и два⁴¹⁰ справедливости вчинити не хотел⁴¹¹, тогды, 413— в чиём повете оного пана тот подданный седить, то⁴¹³ оземши³⁵⁵ децкого⁴¹⁴ от воеводы або от⁸ старосты⁴¹⁵, там же²⁷⁸, 416— в том⁴¹⁶ повете, перед правом поставити маеть⁴¹⁷, 418— а оный маеть там права доводити⁴¹⁸ перед поветовым судьєю. 419— Естли ж бы^{6, 7} оный подданный панский⁷ зостал⁴²⁰ винен оному, хто на нем ишетъ⁴¹⁹, тогды иного ничего не^{421—} маеть платити, только⁴²² тое, в чом зостанеть винен, а тому децкому, который^{423—} по него⁴²³ ездил, децкованье⁴²⁴. А што ся дотычьт вины⁴²⁵, хотя бы^{426—} впал у⁴²⁶ вину прометную⁴²⁷ або бы^{428—} вина зысканая была⁷ на нем⁴²⁸, тогды не маеть^{429—} ниhto его⁴²⁹ тою виною карати, только его властный⁴³⁰ пан. А што ся дотычьт земли, тогды⁴²¹ не маеть позывати ни слуги, ани⁴³¹ чоловека, только⁴³² самого пана. Тым же²⁷⁸ обычаем маеть

быти промежку ⁴³³⁻ князей и ⁸ панов, и землян ^{-433:} естли бы кому от чиего ⁴³⁴ чловека была кривда, ⁴³⁵⁻ тогды его пана ⁴³⁶⁻ маеть первой ⁻⁴³⁶ обослати раз и другой, абы вчинил ⁻⁴³⁵ справедливость. А ⁴⁴ естли бы ⁴³⁷⁻ не хотел справедливости вчинити ⁻⁴³⁷, тогды ⁴³⁸⁻ тот, кому будетъ жалъ ⁻⁴³⁸, мает ся втечи ⁴³⁹ до ⁴⁴⁰⁻ права ^{441;} оный маеть ⁻⁴⁴⁰ поставити ⁶ ⁴⁴²⁻ людей своих ⁻⁴⁴² ку праву на тот ⁸ рок, ⁴⁴³⁻ всей земли праву ^{6. 7} положонный ^{444;} и кгда в той речи ²³⁹, о которую реч ⁴⁴⁵⁻ права в него прошно, люди ⁻⁴⁴⁵ винни зостануть, тогды навязку ⁴⁴⁶ на тую реч мають платити ⁻⁴⁴³ от того часу ⁴⁴⁷, в который в ⁴⁴⁸⁻ него ⁴⁴⁹⁻ прошоно ⁻⁴⁴⁸ права на них ⁻⁴⁴⁹, ⁴⁵⁰⁻ а он права ⁷ будетъ не дал ⁻⁴⁵⁰.

7.⁴⁵¹ О бранье пересудов ⁴⁵²

Уставуем, иж воевода и ⁸ староста, и ⁴⁵³ врадники наши не мають пересуду брати ⁷ от жадных речей ⁴⁵⁴, только ⁴⁵⁵⁻ от презысканья ⁻⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶⁻ десятый грош ⁻⁴⁵⁶, ⁴⁵⁷⁻ а от имения, яко будетъ ⁴⁵⁸⁻ стояти чого ⁻⁴⁵⁷, водлуг ⁴⁵⁹ его важности, а ⁶⁹ от земли рубль ⁴⁶⁰.

8.⁴⁶¹ О заступень ⁴⁶² в суда ⁶ речи ²³⁹ одному за другого ⁴⁶³

⁴⁶⁴⁻ Уставуем и приказуем, иж коли бы который чловека кого ⁻⁴⁶⁴ другого о ⁴⁶⁵⁻ которую-кольве ⁴⁶⁶ реч ⁻⁴⁶⁵ в суда заступил, ⁴⁶⁷⁻ тот вжо ⁻⁴⁶⁷ повинен будетъ сам за него отказывати, а ⁶⁹ тот позванный будетъ волен от року ему ⁴⁶⁸ заложонного ⁴⁶⁹ и о тое ⁸ все дело, о которое был до ⁸ того ⁸ суда ⁸ позван. А ведже ⁴⁷⁰ не ⁴⁷¹⁻ маеть инакшим обычаем ⁻⁴⁷¹ тот приятель ⁴⁷² мовити ⁴⁷³, ⁴⁷⁴⁻ олиж ⁴⁷⁵⁻ бы мел ⁻⁴⁷⁵ тот ⁷ сам очивисто стати ⁻⁴⁷⁴ и реч ⁴⁷⁶⁻ свою ему полецить ⁻⁴⁷⁶. А ⁴⁴ естли бы был немощон, тогды олиж ⁸ ⁴⁷⁷⁻ маеть ему ⁻⁴⁷⁷ дати лист под печатью своею. А ⁴⁴ естли бы хто ⁴⁷⁸⁻ принес лист а поведил, иж то приятеля его лист, а был бы ⁶ тот лист писан ⁴⁷⁹ от него а справовал бы его сам, а тот приятель ему ⁴⁸⁰⁻ не полецыл а ⁻⁴⁸⁰ листа ему не давал ⁴⁸¹, а он умыслне ⁴⁸² то вчинил ⁴⁸³ и чужую реч ⁻⁴⁷⁸ втратил ⁴⁸⁴, тогды тот суд ⁴⁸⁵⁻ ни во ⁵⁴ што маеть ⁴⁸⁶ быти обернен ⁻⁴⁸⁵, оный приятель ⁸ не ⁴⁸⁷⁻ маеть тым ⁴⁸⁸ речи своею ⁴⁸⁹ втратити ⁻⁴⁸⁷, ⁴⁹⁰⁻ а предся ⁴⁹¹ о том ⁴⁹² правовати ⁴⁹³. А ⁴⁹⁴ на того, естли то ^{6. 7} будетъ ⁴⁹⁵ переведено, иж то ⁴⁹⁶ фалшовал ⁴⁹⁷, тогды он маеть ⁴⁹⁸⁻ каран быти ⁻⁴⁹⁸, яко фалшер ни чим иным, одно ⁴⁹⁹ огнем ⁻⁴⁹⁰.

9.⁵⁰⁰ ⁵⁰¹⁻ О прокураторы ⁻⁵⁰¹

О ⁵⁰² имения, о ⁵⁰³ шкоды ²⁹⁶, о ⁵⁰⁴ кгвалты не маеть жаден ⁵⁰⁵ чужоземец ⁷ прокуратором ⁵⁰⁶ быти ани о том ⁴⁹² мовити перед нами, господаром ⁵⁰⁷, ани у ⁵⁰⁸ земском праве, одно который бы был у Великом князьстве оселый ⁵⁰⁹.

10.⁵¹⁰ 511— О заказыванье ⁵¹² стороны, абы с права не зъездчали ^{—511}

⁵¹³— Тэж уставуем, иж коли быхмо ⁵¹⁴ подданого дворанином нашим обо-
слали ^{—513}, абы з двора нашего не отъездчал ⁵¹⁵, аж ⁵¹⁶— бы ся з другою
стороною жалуючою ⁵¹⁷ перед нами росправил ⁵¹⁸, а он бы в том ^{—516} отъе-
хал ⁵¹⁹, приказанья ⁵²⁰ нашего не дбаючи, свовольне ^{6. 7. 8}, таковой ⁵²¹ для
непослушенства ⁵²², естли будеть ⁵²³ о землю, мають тому ⁵²⁴ в тое ⁵²⁵, о што
ся жалуеть ⁵²⁶, увязанье дати. И ^{7. 8} тым же ²⁷⁸ обычаем, естли будеть ⁸ от
воеводы або ⁵²⁷— от врадников ^{—527} через заповедь отъехал ⁵²⁸, тогда ⁸ так-
же ⁵²⁹ тратить ⁶ держанье ^{6. 7}, а ⁶⁹ предся ⁵³⁰— правом искати можеть ^{—530}.

11.⁵³¹ О роки ⁵³²— заплаты пенежное ^{—532}

Тэж ⁸ уставляем ⁵³³, иж кождой ⁸ заплате пенежной ⁵³⁴, ⁵³⁵— с права ска-
заной ⁷, маеть быти сказыван ^{—535} рок — чотыри недели, а большой ⁵³⁶ су-
ме — дальший ⁵³⁷ рок ⁸; а ⁸ тысячи ⁵³⁸ копам роки розложить ⁵³⁹ на кож-
дую четверть лета по сту коп ⁵⁴⁰, поки ⁵⁴¹ тую ⁸ суму ⁸, тысячу ⁵⁴² коп ⁸, за-
платить ⁵⁴³. А ⁴⁴ естли бы на тые роки ⁶ ⁵⁴⁴— не заплатил ⁵⁴⁵, в той суме ^{—544}
в ⁵⁴⁶ именье ³⁶⁰ его ⁵⁴⁷ увезати ⁵⁴⁸. А ⁴⁴ естли бы именье за тую суму не стоя-
ло, ино ⁵⁴⁹— за шию ^{—549} его ⁸ выдати.

12.⁵⁵⁰ Кто бы кого ⁵⁵¹— на право ^{—551} позвал, а сам з доводом своим ку праву не стал

Коли бы который жалобник ⁵⁵², позвавши ⁵⁵³, ⁵⁵⁴— на року завитом ^{—554} готов
не был и ^{7. 8} з ¹⁴⁹ ⁵⁵⁵— своими доводы ^{—555} ку ⁸ ⁵⁵⁶— которой ся справе ^{—556} брал ⁸,
тот свою реч тратить, а ⁶⁹ врадник не маеть ему отволоки допущати ⁵⁵⁷.

13.⁵⁵⁸ Кто бы ⁵⁵² позвавши ⁵⁵⁹, а сам без слушное причины не стал

Коли бы тот же ⁶ жалобник, позвавши ⁵⁵⁹ кого, на первом року сам не
стал ⁵ без слушное ⁵⁶⁰— причины, ⁵⁶¹— какое ^{—560} правдивое ^{—561} немоцны або
службы наше господарское ⁸, а ⁶⁹ перед ⁸ судом не дать о собе знати с
тых справедливых причин, тот его ⁸ у другое не маеть ⁵⁶² позывати о тую
ж реч, олиж ему ⁵⁶³— заплативши первый ^{—563} наклад и страву.

14.⁵⁶⁴ В позвех ⁵⁶⁵— жалобу маеть выразити ^{—565}

⁵⁶⁶— Естли бы хто ⁵⁶⁷— мел ⁵⁶⁸ кого позвы ^{—567} позвати, тогда ^{—566} ⁵⁶⁹— маеть
жалобу свою в позвех ^{—569} выобразити ⁵⁷⁰.

**15.⁵⁷¹ Хто бы кого ⁵⁷² без причины ⁵⁷² або ⁷ через ⁷ суд ⁷
ку праву позвал**

Тэж ⁸ уставляем ⁵³³, иж ⁷ коли бы хто, не маючи ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ жадное справедливости ⁵⁷⁵ або через суд, позвал которого ⁵⁷⁶ другого о именье ⁵⁷⁴, тот же, хто наперед ⁵⁷⁷ свою реч втратити ⁵⁷⁷, ⁵⁷⁸ а предся впором ⁵⁷⁹ своим о тую ж ⁷ реч его ⁶ позвал ⁵⁷⁸, таковий маеть заплатити ⁵⁸⁰ три рубли судьи ⁵⁸¹ ⁵⁸² а три рубли ⁵⁸² тому, кого ⁵⁸³ через суд ку праву ⁵⁸³ позвал ⁵⁸⁴.

**16.⁵⁸⁵ Хто бы за двема позы ку праву не стал,
тогда за третим ⁵⁸⁶ маеть децкый ⁵⁸⁶ поставити ⁵⁸⁷**

Коли бы ⁷ хто об ⁵⁸⁸ отчизну свою або о ⁸ спадок ⁵⁸⁹, або о ⁸ властность ⁵⁹⁰ которую ⁵⁹¹ дедичную ⁵⁹² ⁵⁹³ первым и другим позвом был позван, а ⁴⁹⁴ за третим позвом ⁵⁹³ маеть дан быти ⁵⁹⁵ децкый, а ⁵⁹⁵ не стал бы и ⁶. ⁷ за децким, тогда жалобнику ⁵⁹⁶ маеть ⁵⁹⁷ быти дано ⁵⁹⁷ увязанье ⁵⁹⁸ в тое ⁸ именье, о которое ⁵⁹⁹ жаловал и ⁵. ⁶. ⁷ до права позывал ⁵⁹⁹.

**17.⁶⁰⁰ Хто бы кого пхнул ⁶⁰¹ або вдарил
перед правом**

Коли бы хто на ⁶⁰² другого рукою своею ⁶ сягнул, пхнул ⁶⁰³, торгнул ⁶⁰⁴ або ударил ⁶⁰⁵ перед судом, а ⁶⁰⁶ не зранил ⁶⁰⁷, ⁶⁰⁸ а тым-то ⁶ сяганьем суду кгвалт вчинил, тот, который сягнул, маеть вины заплатити ⁶⁰⁸ дванадцать рублев грошей, ⁶⁰⁹ а тому безчестье, какого будеть стану ⁶⁰⁹. А ⁴⁴ хто бы ⁶¹⁰ перед судом добыл корда ⁶¹⁰ або меча, ⁶¹¹ хотя и ⁶¹¹ не ранил ⁶¹², тот ⁶¹³ тратить руку ⁶¹³; а коли ⁶¹⁴ бы хто ⁵⁵² перед судом ранил кого ⁷, тот ⁶ шию тратить.

**18.⁶¹⁵ Коли бы хто судью або сторону на праве зсоромитил ⁶¹⁶
або судья кого на праве вдарил
або зсоромитил ⁶¹⁷, чим ⁶¹⁸ каран маеть ⁶¹⁸ быти**

Коли бы хто в ⁶¹⁹ суда кому другому або судьям ⁶²⁰ соромные слова ⁶²⁰ мовил а ⁶⁹ тым суда и судей ⁶²¹ не учтил ⁶²², таковий ⁶²³ нятством маеть ⁶²³ каран быти, шесть недель седети ⁶²⁴. А ⁸ судья тэж, на праве седечи ⁶²⁵, ⁶²⁶ не маеть никого соромитити ⁶²⁶. А ⁴⁴ пак ⁶ ли ⁶²⁷ бы судья на кого рукою сягнул и вдарил ⁶²⁸, тогда маеть ⁶²⁹ тому безчестье ⁶³⁰ платити ⁶²⁹ водлуг ¹²³ стану ⁶³¹. А ⁴⁴ естли бы кого неучтивыми ⁶³² словы зсоромитил ⁶³³, тогда маеть ⁶³⁴ тот его ⁶³⁴ позвати ⁶³⁵ перед нас ⁵. ⁶. ⁷, господара, або перед паны а ⁶³⁵ в том ся ⁶³⁶ маеть ему ⁶³⁶ з ⁶³⁷ судьею ⁸ справедливость ⁶³⁸ стати вод-

луг писаных⁶⁸ прав. А⁴⁴ естли бы⁶³⁹ похвалку⁶⁴⁰ вчинил або отповедал судьи⁷, тогды⁶⁴¹ не только⁴²² маеть шесть недель седети, але и по выседенью⁶⁴¹ шести недель маеть⁶⁴² рукоемство⁶⁴³ доброе дати, жебы⁶⁴⁴ судьи от него⁶⁴⁵ в покои были⁶⁴⁴.

19.⁶⁴⁶ Мещане всих мест за раны и за⁶ головщины селяном⁶⁴⁷ права мають достояти⁶⁴⁷

Таж⁸ уставуем, иж мещане мест наших и всих⁸ подданных наших, и^{6, 7, 8} духовных, и светских⁶⁴⁸, за раны и за⁶⁴⁹ головщины людем²⁹⁶, селяном нашим, и⁶⁵⁰ подданных наших⁶⁵⁰ правом земским мають справедливость чинити. А⁴⁴ естли бы⁶⁵¹ в чиненьи⁶⁵³ справедливости⁶⁵¹ ⁶⁵⁴омешкали были⁶ так, иж⁶⁵², положивши⁶⁵⁵ рок ку вделанью⁶⁵⁶ тое справедливости⁶⁵⁴, не вчинили, а⁶⁵⁷ сторону жалобную⁶⁵⁸ без потребы волочили, ⁶⁵⁹а на року завитом справедливости не вчинили⁶⁵⁹, тогды тая вся⁶ виновность и заплата⁶⁶⁰ на судьях⁶⁶¹ местских⁶⁶² зостанеть.

20.⁶⁶³ ⁶⁶⁴О пересуд судьям, которыи будутъ судити без бытности воевод з наместники их⁶⁶⁴

Судьи, которые мають быти уставлены в³⁶ поветех, коли судять з урядники воеводиными або⁶⁶⁵ старостиными, тогды⁶⁶⁶ судьи⁶⁶⁷ пересуд⁶⁶⁶ мають⁶⁶⁷ на⁶⁶⁸ трое делити: одна часть⁶⁶⁸ воеводе, а⁸ другая судьям, ⁶⁶⁹а⁸ третяя наместнику воеводу⁶⁶⁹. А⁴⁴ коли⁶⁷⁰ воевода судить, тогды ⁶⁷¹весь пересуд⁶⁷¹ на воеводу. А⁴⁴ естли бы дана вина о суд⁶⁷² наместнику, тогды судьи повинни⁶⁷³ з наместником на року, ⁶⁷⁴судом положоным⁶⁷⁵, отказывати перед паны⁶⁷⁴.

21.⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷Не маеть⁶⁷⁸ жаден⁶⁷⁹ болшей⁶⁷⁸ пересуда брати⁶⁷⁷, кром уставы

Коли бы который воевода або староста, або державца, або судья болшей⁶⁸⁰ взял от кого пересуда⁶⁸¹ против тое⁸ уставы наше, тот⁶⁸² повинен ⁶⁸³стороне⁶⁸⁴ вернути⁶⁸⁵ з навязкою⁶⁸³ а⁶⁹ вины⁶⁸⁶ маеть заплатити⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷нам, господару⁶⁸⁷, дванадцать рублей⁶⁸⁸ грошей^{7, 8}.

22.⁶⁸⁹ Кто бы после права и присяги того ж искал, што первой перед правом утратил

Таж⁸ уставляем⁶⁹⁰: естли бы хто⁶⁹¹ чого на ком⁶⁹¹ искал а⁶⁹² пустил⁶⁹³ бы⁸ его на присягу⁶⁹⁴, а⁶⁹ оный бы присягнул, а⁶⁹ потом бы оный⁶⁹⁵,

хто пустил^{693 696-} на присягу⁻⁶⁹⁶, хотел доводити⁶⁹⁷⁻ на него, же несправедливе присягнул, тогды вжо не маеть искати, бо его сам к⁶⁹⁸ присяже пустил⁻⁶⁹⁷.

23.⁶⁹⁹ А^{6, 7} хто бы светков выдал, а они⁷⁰⁰ бы напротивку его посветчили

Тэж⁸ уставляем⁷⁰¹: 702- естли бы⁶ хто чога на ком искал а выдал бы своих⁶ светков, а тые⁷⁰³ светки⁻⁷⁰² напротивку его⁷⁰⁴ посветчили, ⁷⁰⁵⁻ а мел бы⁷⁰⁶ на тых светкох⁷⁰⁷ искати: «ж⁷⁰⁸ есте вы несправедливе светчили»⁻⁷⁰⁵, тогды^{296 709-} оный, который светки выдал, на свои светки не маеть ничего доводити. Нижли естли бы один⁷¹⁰⁻ напротивку другому⁻⁷¹⁰ дал светков, а⁷¹¹ тые бы светки его посветчили, ⁷¹²⁻ а тому увидит ца⁷¹³ ль⁻⁷⁰⁹, иж⁷¹⁴⁻ тые светки⁷¹⁵⁻ его⁻⁷¹⁴ не гаразд^{716 717-} посветчили, тогды⁻⁷¹⁵ того⁷¹⁸ часу⁻⁷¹⁷, не зступучи⁷¹⁹ с права, может с⁷²⁰⁻ тыми светки перед правом⁻⁷²⁰ мовити, ⁷²¹⁻ иж⁷²² несправедливе посветчили. ⁷²³⁻ И естли⁷²⁴⁻ тые светки⁻⁷²¹ будуть⁻⁷²³ шляхта, тогды они⁷⁰⁰ мають себе⁷²⁵ подперети⁷²⁶ и доводити⁷²⁷ слушным доводом, иж справедливе⁷²⁸⁻ светчили. Естли ж⁻⁷²⁸ бы⁷²⁹⁻ были^{7 730-} люди⁻⁷²⁹ простые⁻⁷³⁰, тогды⁷³¹⁻ тот, который их обвинить⁷³², в том маеть на них доводити. Естли ж⁻⁷³¹ бы⁶ тые⁷³³⁻ светки⁷³⁴⁻ были⁻⁷³³ люди простые а панов розных, а⁻⁷³⁴ перед⁷³⁵ правом⁷³⁶⁻ вси⁷³⁷⁻ поспол⁻⁷³⁶ на свдецестве⁻⁷³⁷ не были, а⁶⁰⁶ через децког⁷³⁸ были пыта-на а⁶⁹ несправедливе⁷³⁹⁻ его в том осветчили⁻⁷³⁹, тогды тот⁷⁴⁰⁻ обвинный и⁻⁷⁴⁰ через их свдецество маеть о том суду объявити⁷⁴¹, и кгда приидеть перед паны их на⁸ довод⁸, тогды⁷⁴²⁻ оный и^{6, 7} з⁷⁴³ своими⁻⁷⁴² светки⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵⁻ маеть довод на них чинити, иж они⁻⁷⁴⁵ несправедливе⁷⁴⁶⁻ светчили. А⁻⁷⁴⁶ кгда⁷⁴⁸ они^{-747 749-} в том⁷⁵⁰⁻ винни⁻⁷⁴⁹ зостануть за⁻⁷⁵⁰ несправедливое свдецество⁷⁵¹ свое⁷⁵², мають тому шкоды платити. ⁷⁵³⁻ А кгда⁻⁷⁵⁴ тые светки и⁸ панские, и^{5, 6, 8} подданные⁷⁵⁵ будуть шляхта, тогды тэж они⁷⁵⁶⁻ мают ся иншими светки от⁶ того⁶ отводити⁻⁷⁵³.

24.⁷⁵⁷ А⁷ коли бы хто мел с ким именем неделенное⁷⁵⁸ себреное⁷⁵⁹

⁷⁶⁰⁻ Уставляем тэж⁻⁷⁶⁰, иж⁸ коли бы⁷⁶¹⁻ колько братьи дельное або недельное⁻⁷⁶¹, або которые-кольве^{762 763-} иные сяброве⁻⁷⁶² мели которые⁸ люди суместные нероздельные⁷⁶⁴, данники або мельники⁷⁶⁵, тогды кож-дый⁷⁶⁶ с⁸ тых⁷⁶⁷ братьи або з⁷⁶⁸ сябров⁷⁶⁹ повинен будеть особливе⁷⁷⁰ каждому соседу⁷⁷¹⁻ и иным человеком⁻⁷⁷¹ суместным⁷⁷² справедливости⁷⁷³ чинити, не откладаючи⁷⁷⁴ до братьи ани⁷⁷⁵ до⁸ сябров. ⁷⁷⁶⁻ А⁴⁴ естли⁻⁷⁷⁶ бы самому⁷⁷⁷ от такового человека здала ся⁷⁷⁸ што⁸ за^{6, 8} кривда, тогды мощ-но⁷⁷⁹ будеть⁷⁸⁰ право и суд⁷⁸¹⁻ о нем⁻⁷⁸¹ осадити а⁶⁹ кождое⁸ винности правом на нем искати, хотя бы⁶ без⁷⁸² братьи свое⁸ або без⁸ сябров при-

речених ⁷⁸³. А ⁸ коли бы ⁷⁸⁴— тая братья або сябры ^{—784} в ⁶⁷ именъи ⁷⁸⁵ были, он ⁸ маеть к тому праву их ⁸ обослати ⁷⁸⁶.

Тэж уставуем ⁷⁸⁸: ач-кольве ⁷⁸⁹ права писаные дали есмо всей земли, по которому праву мають суд ⁷⁹⁰ судити, ⁷⁹¹— однак же ^{—791} вси права до ⁶ остатку врыхле не могут ся зложити ⁷⁹², яко ж и тые права не могли до остатка всих артыкулов мети. Нижли естли бы ся што ⁷ пригодило перед судьями, чого бы в тых правех ⁷⁹³ не было описано, тогды то даем на розознанье судей под сумненьем их, иж они ⁷⁰⁰ мають, упомянувши ⁷⁹⁴ на ^{5, 6, 7} Бога, и то сказати водле ⁷⁹⁵ стародавного обычая. А ведже ⁷⁹⁶ скоро ⁶ на первом сойме перед нами або перед паны радами нашими мають тые члонки объявити. И ⁷⁹⁷ естли бы мы ⁶ або панове рада наша тые члонки уфалать ⁷⁹⁸, тогды мають тэж приписаны быти к тым правам.

799— 26.⁸⁰⁰ Державцы, которые недавно названы державцами, а перед тым тивуны были, не мають шляхты судити, кром воеводы и маршалки, и старосты ^{—799}

⁸⁰¹— К тому уставуем ^{—801}, иж ⁸ державцы, которые недавно названы державцами, а ⁶⁹ первой менованы ⁸⁰² тивунами, не ⁸⁰³ мають шляхты и бояр наших сами ⁶ судити и децких ^{—803} своих ⁸⁰⁴ по них посылати ^{—804}, але мають ⁸⁰⁵ их ⁸⁰⁶ воеводове ⁸⁰⁷ и маршалки наши ⁸, земский и дворный ^{—806}, и старосты судити ⁸⁰⁵. Нижли ⁸⁰⁸ естли ⁷ бы они ^{—809} сами ^{—808} зволили перед ними ⁸¹⁰ по доброй воли стати а ⁶⁹ розправити ⁸¹¹, то ⁸¹² будеть их вольно розсудити. ⁸¹³— А и ⁶ так, кгда ⁷⁴⁸ ся им у праве ^{—813} которой стороне увидить с кривдою, тогды ⁸ он можеть ⁸¹⁴ отозвати ⁸¹⁵ до воеводы або до ⁸ старосты, ⁸¹⁶— в котором повете хто з ⁸¹⁷ них будеть ^{—816}, а ⁶⁹ державцы им того боронити не мають ^{—818} и их мають пустити до воеводы, ⁸¹⁹— в которых ⁸²⁰ хто з них поветех ^{—819} будеть ^{—818}.

821— [27].⁸²² О децкованье двораном нашим и панов воевод, и маршалков, и старост, и державец наших и их наместников, по чому маеть плачоно быти ^{—821}

К ⁸ тому ⁸²³ уставуем ⁸²⁴: вижу и ⁷ децкому ⁸²⁵ нашему ⁸²⁶ ⁸²⁷— вижового и децкованья ^{—827} рубль ⁸²⁸, а ⁸²⁹ воеводину и маршалков, ⁸³⁰— земского и дворного ^{—829}, и старостиным, которые давно ⁸³¹ старостами — полтину ⁸³², а державцовым вижом ⁸ и ⁸ децким ⁸, которые недавно названы державцами, а ⁶⁹ первой званы тивунами ⁸³³ — по дванадцати грошей, ⁸³⁴— а их наместников ⁸³⁵ — помильное ⁸³⁶, на ⁸³⁷ мили по грошу, а воеводиных наместников ⁸³⁴ — по дванадцати грошей ⁸³⁸. А естли ⁴⁵ бы вижи ⁸³⁹ ⁸⁴⁰— и децкие наши и ⁶ воевод, и маршалков, и ⁸⁴¹ старост ⁸⁴², и державец наших ⁷, и ⁷ тэж ^{—840}, и ⁶ их наместников ⁸⁴³— нигде на децкованье ани на вижовое, будучи ⁸⁴⁴ взяты вижом и ⁸⁴⁵ децким ^{—843}, з места не ехали, тогды им ма-

еть ⁸⁴⁶— плачоно ⁸⁴⁷ быти ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁸— вожового ⁸⁴⁹ и децкованого ⁸⁴⁸ — половина. Нижли ⁸⁵⁰ которого децкого ⁸⁵¹ мы або панове ⁸⁵² воеводы, або ^{7.} ⁸ маршалки и ⁸⁵³ старосты наши ⁶ пошлем на отправу пенезей ⁸⁵⁴, ⁸⁵⁵— тым децкованья ⁸⁵⁵ — от кожного рубля ⁸⁵⁶ десять ⁸⁵⁷ грошей ⁸⁵⁸.

Примітки

¹ З. — ! С. 6
²⁻² Д. З. Ф. (арт. без номеру, подобно вступу до розділу). С. 1. L. Capitulum primum
³⁻³ С. иначе судили, чим мають каран Ф. иначе судили, чим мають караны
⁴ З. ...судил
⁹⁻⁹ Ф. маршалки земские и дворные, и старосты
¹⁰ З. С. старосты
¹¹⁻¹¹ С. маршалки земские
¹² L. ... поп
¹³ Ф. писанными
¹⁴ С. Ф. ...есмо
¹⁵ Ф. подданным
¹⁶ С. Ф. ...А L. ... Et
¹⁷ L. alicui
¹⁸ Ф. писанного
¹⁹ L. sit iudicatus
²⁰⁻²⁰ L. coram nobis vel
²⁰ З. С. або
²¹ L. coram
²²⁻²² С. наши будеть где-коль-век
²² Ф. где-колве
²³⁻²³ С. кривда в том будеть видети
²³⁻²⁴ L. visa
²⁵⁻²⁵ L. — !
²⁶ L. ... et
²⁷ С. наши
²⁸ L. debebimus
²⁹ Ф. ...а
³⁰ Ф. если
³¹⁻³¹ С. писаное так сужоно и яко
³¹⁻³² L. fuerit ... iudicatum
³³ С. Ф. в
³⁴ Д. судь*
³⁵⁻³⁵ С. водлуг всказанья
³⁶ Ф. у
³⁷ С. писано Ф. писанного
³⁸ L. — !
³⁸ С. выложеного Ф. выложено
³⁹ Ф. и
⁴⁰ З. кнгики L. — !
⁴¹ С. ... и L. — !
⁴²⁻⁴² Ф. писаных прав

⁴³⁻⁴³ L. — !
⁴³ Ф. ... и
⁴⁴ L. Et
⁴⁵ L. dum
⁴⁶ З. узананоно Ф. взнано
⁴⁷⁻⁴⁷ L. поп ... iudicasse
⁴⁸⁻⁴⁸ Ф. писанного права сказанье вчинил
⁴⁸ С. всказал
⁴⁹⁻⁴⁹ С. — !
⁵⁰⁻⁵⁰ Ф. того
⁵¹ L. illi
⁵² С. наклад
⁵³⁻⁵³ L. soluere ... eius
⁵⁴ С. в-во Ф. у-во
⁵⁵ Ф. обернем
⁵⁶ L. cui quid
⁵⁷⁻⁵⁷ С. суд присудил
⁵⁷ L. ... ipse
⁵⁸ L. et
⁵⁹⁻⁵⁹ Ф. што будеть
⁶⁰ С. узято
⁶¹⁻⁶¹ С. маеть ему Ф. судья маеть ему
⁶²⁻⁶² L. dampnaque ... eius
⁶³⁻⁶³ Ф. бы оный што давал
⁶⁴ С. накладех С. Ф. ... и
⁶⁵ С. у
⁶⁶⁻⁶⁶ С. довод слухный учинить
⁶⁷⁻⁶⁷ З. С. Ф. то
⁶⁷⁻⁶⁷ З. С. Ф. маеть ему судья
⁶⁷ L. — !
⁶⁸ Ф. писанных
⁶⁹ L. et
⁷⁰ L. ille
⁷¹ Ф. платити
⁷² С. ... его
⁷³ З. Ф. вшакже С. вшакже
⁷⁴⁻⁷⁴ Ф. колвек державца нашь
⁷⁵⁻⁷⁵ С. таковою речью
⁷⁶ Ф. каждый
⁷⁷ L. palacium in
⁷⁸ С. Ф. отказывати L. ... palatino
⁷⁹ L. comprehenduntur
⁸⁰ С. поветех
⁸¹⁻⁸¹ С. Ф. мел быти L. fuerit
⁸² С. также

⁸³ З. С. Ф. первом
⁸⁴ С. ... то
⁸⁵ С. отказывати
⁸⁶⁻⁸⁶ С. не хотел хто
⁸⁷ L. nobis
⁸⁸ С. инших Ф. L. — !
⁸⁹ Ф. ... рад L. consiliarijs
⁹⁰ Ф. позван
⁹¹ L. et
⁹²⁻⁹² С. повинен будеть
⁹³ З. Ф. фор С. хвор
⁹⁴⁻⁹⁴ L. terrestri ... terris
⁹⁵⁻⁹⁵ Ф. тая реч маеть отложено
⁹⁶⁻⁹⁶ С. быти тая реч отложено
⁹⁷ З. С. Ф. съем
⁹⁸ С. ...и Ф. ... а L. ... et
⁹⁹⁻⁹⁹ L. contempserit
¹⁰⁰ L. consiliarij
¹⁰¹ L. ... iuris
¹⁰² Ф. вышшей
¹⁰³ С. писано
¹⁰⁴⁻¹⁰⁴ С. земский мають заплатить положить
¹⁰⁵ С. Ф. А
¹⁰⁶ Ф. вказано
¹⁰⁷⁻¹⁰⁷ L. si baro ipse id
¹⁰⁸ С. не всхочеть
¹⁰⁹⁻¹⁰⁹ С. панове тые L. consiliarij
¹¹⁰ С. у Ф. у-в
¹¹¹ С. именье L. ... eius
¹¹²⁻¹¹² З. увязати казать Ф. казати увезати
¹¹² С. козати
¹¹²⁻¹¹³ L. iuxta ... diu
¹¹⁴ Ф. што
¹¹⁵ Ф. покуль
¹¹⁶ L. solutum fuerit
¹¹⁷ L. casus
¹¹⁸ С. еще L. — !
¹¹⁹ Ф. правех с. ... вышей
¹²⁰ С. писано L. — !
¹²¹ L. casus
¹²² Ф. сужонно
¹²³ С. водле
¹²⁴⁻¹²⁴ Ф. стародавнего обычаю
¹²⁵ С. Ф. ... и
¹²⁶⁻¹²⁶ L. necessarij

127 С. иные
128 Ф. которого
129 Ф. выписано
130 С. 2 *L. Capitulum secundum*
131 Ф. не ма[ет] ся
132 С. другому
133 *L. discussionem cause*
134 З. С. Ф. короля *L. — !*
135 З. С. Ф. ани
136–136 С. отказывати один другому и права достояти аже
137–137 Ф. права достояти
138–138 *L. Et si ... quod*
139–139 Ф. кому видело, иж не подле права писанного сказыванно
140–140 С. подле всказанья
141 С. бачили
142–139 С. сказывано
142–142 *L. petere ... iudiciarias*
143 С. Ф. судей
144 Ф. усказанья
145 С. всказали Ф. сказано
146–146 Ф. ему будутъ листь
дати
147–146 З. С. лист дати
146 *L. quas*
148–148 Ф. печатми своими
149 З. с Ф. со
150 С. ... перед паны радами нашими
151 *L. eorum*
152 *L. extractum seu exscriptum*
153 *L. ... ille*
154–154 Ф. и с собою взяти
155 С. узяти
156 З. с
157 Ф. засе ... маеть
158 *L. iudex*
159–159 С. Ф. конечно повинен
будеть
160–160 З. (абзац дописаний пізніше). Ф. — !
161 З. С. платити
162 З. 12
163 С. шкоды
164 С. 3 *L. Capitulum tercium*
165 Ф. староста
166 З. державци
167–167 С. дву земьянов
168 З. прясезе
169 С. посполе
170 С. Засе *L. — !*
171 З. С. Ф. ... и
172 С. двоа
173–173 С. а встановити Ф. а
ВЪСТАНОВИТИ

174–174 *L. officiales nostri predicti*
174 С. коли
175–175 *L. occupati fuerint*
176 С. Ф. не поспешны
177 Ф. восполон
178 Ф. тое
179 *L. iudicare*
180–180 *L. — !*
180 С. усей
181 Ф. ... жо
182–182 *L. officialium*
183 Ф. также *L. — !*
184–184 *L. etiam*
185–185 С. и иных
186–186 Ф. бы их обоех
187–187 *L. et marsalcis predictis*
188 *L. ... saltem*
189–189 С. земьянин вставичне
190–190 *L. fuerit circa nos*
191 С. 4 *L. Capitulum quartum*
192 С. иных
193–193 *L. Ordinavimus, quod*
194 *L. contra*
195–195 С. до пана, або до шляхтича с шляхтичов
196–196 *L. accersiri ... dzeczki*
197 *L. ... quod*
198 *L. ministerialem*
199 С. Ф. ... ся
200 Ф. ним *L. ministeriali*
201 С. вникаючи
202–202 *L. litis*
203 С. не хотячы
204–204 С. у-в ыменье тому
204 З. Ф. ыменье
205–205 Ф. о ыменье справуеъ
ся
206–206 *L. decisionem litis*
206 Ф. если
207 Ф. данно
208 Ф. увезанье
209 С. у *L. — !*
210–210 Ф. землю, што будетъ
стояти за тую реч
211 З. С. ... стояти *L. valeant*
210 С. речы
212–212 *L. citatur. Et is*
213 З. Ф. ыменье
214–214 Ф. до права в целости
держати а
215–215 С. в целости до права
держати
216 *L. discussionem iuris*
214 *L. — !*
217–217 *L. dampnificando*
218 *L. ... ibi*
219–219 *L. tenebitur*

219 С. засе
220–220 Ф. маеть по праве
220 *L. — !*
221–221 *L. ita*
222 С. яко
223 С. увязыванье Ф. увезанье
224–224 С. А вшакже панов, которые не судят ся у поветех, маеть позывати позвы нашими albo панов за чотыри недели на каждом местцу, иж не только в дому, але где-кольве его найдеть; воземшы сторону, людей добрых двух або трех шляхтичов, а он маеть позвы взяти и на том року стати и повинен отказывати, яко на року завитом; также и земль далекых, як Киевское, так и Волынское, Полоцкое, Витебское, Жомойское, маеть позывати перед тыми роки по тому ж за чотыри недели для дороги далекое. А шляхту, которые суть у поветех, маеть позывати стороною, на который рок усхочеть, подле старого обычая, то ест, яко и о ыменьа и о реч рухомую, так и о вси речы.
224–225 *L. In executione ... quod*
226 З. Ф. вшакжо
227 Ф. вземши
228 Ф. котырый
229 Ф. наближший
230–230 *L. citandi*
231–231 Ф. ешко к тому
231–232 *L. adhibitis ... extraneis*
233 З. Ф. ... тым
234–234 *L. eis ac visore illo*
235–235 Ф. тому року, который
236–236 *L. Pro ... erit*
237 Ф. вдоле
238 *L. alterius*
239 С. речы
240 *L. ... in plebe*
241 *L. contingere solent*
242 *L. ... dominus iniuriati*
243–243 *L. dominum iniuratoriis*
244 С. просечы
245–245 *L. ille*
246 С. не вчинити
247–247 С. его также позвати перед воеводу у
247–248 Ф. его также припозвати
249–249 *L. iudicium ... manet*
249 С. ... И естли хто кого позоветь на который рок о

именя, а он поведить, иж
маеть листы, а для коротко-
го року положить их не мо-
жетъ, тогда маеть ему рок
быти положон две недели.
Вшакже, естли бы ся хто
крыл перед поэвы, а в дому
было бы его не найдено, тог-
ды маеть поэвы дати тиву-
ну, а не будет ли тивуна,
ино рикунъ албо хто-коль-
ве в том дворе будетъ, и
рок положить, маеть оный,
кого позоветъ, ку праву
статѣ
250 С. 5 L. Capitulum quin-
tum
251-251 С. шляхты судити пан-
ном зъездчати ся на место
положонное до Вильни на два
роки: первый рок о семей су-
боте, а другой рок о Светом
Покрове
252 З. зъездчати ца Ф. зъезд-
чати ся
253 З. дву
254 Ф. уступивши
255-255 L. ad ... restringendum
256 L. ... nobilitati
257 С. урядников
258 С. —! L. vel
259-259 L. rebusque ... etiam
260 С. ... у Ф. ... и
261 С. —! Ф. розбоях
-259 Ф. —!
262 Ф. самими
263 Ф. подданным
264-264 L. constituimus ... an-
pis
265 Ф. уставляем
266 Ф. зъезханье
267-267 С. два роки на году, на
которые
268-268 Ф. повинни панове
269 З. С. зъездчати ся
Ф. зъездчати ся
270 З. Ф. место
-264 Ф. положенное
271 С. Вилни
272-272 L. нето ... aliquo
273 З. Ф. жадин
274 З. Ф. форобы
275-275 С. о семей суботе а о
светом Покрове, на которых
же речах, яко на завитых
275-277 L. ad ... Reminiscere
276 Ф. вступилиши
278 Ф. жо
279 З. Ф. роце
280 З. Ф. каждый

281-281 С. Ф. один одному ма-
еть быти
282-282 L. alteri ... inculpatus
283-283 L. iudicaverit
284 L. ... in eodem termino
285 Ф. каждому L. ... de hoc
286 С. Ф. отказывати
287-287 С. на тых же речах
L. —!
-287 З. Ф. роце
299 З. ... (залишено місце і
стоїть розділовий знак).
289-289 L. Et iudicia
-289 З. С. Ф. суды
290-290 L. exercebuntur
291 С. не маеть
292 Ф. полацу
293 С. 6 L. Capitulum sextum
294-294 С. паном земяном от
паней удов и от наместника,
и от подданных их, естли бы,
естли бы
295 Ф. деяли
296 Ф. ... и
297 L. ... vel nobili
298 С. земенину L. —!
299 L. aut
300-300 З. оный скривжонный
маеть С. Ф. оный кривжо-
ный маеть
301 З. Ф. ... и
302 С. наместников
303 С. учинил Ф. ... А
304-304 L. ita aiusatus
305 З. С. Ф. обсыланьем
306 Ф. не хотель
307-307 L. -!
308 Ф. княжестве
309 L. astor ... Magnoducatu
310 С. ожаловати
311-311 С. двом в наболей трем
Ф. двум або трем
312 L. ... inter
313-313 С. у них двох або у
трох
314-313 L. —!
315-315 L. contra ... compareat
-315 Ф. ... своего
316-316 L. iniuriatores
317 З. о[т]
318 С. сойме
319-319 L. a nobis ... baro
320 Ф. положен
321-321 С. Ф. маеть сам
322-322 L. —!
323-323 З. С. Ф. за то отказы-
вати будеть
324 Ф. ... А
325 Ф. позванный
326-326 С. тые роки, которые

327 С. —! L. eis
328 С. року
329-329 С. —!
330-330 L. exercenda ... Remi-
niscere
331-331 L. illuc
332-332 Ф. тые дела
-332 L. ad terminum ... dilatas
333 З. не розъездчаючи ся
С. не розъездчаючи ся
Ф. не розъездчаючи ся
334-334 Ф. который на том ро-
ку будеть позванный
334-335 L. et hoc
336-336 С. будуть на тые роки
337-337 с. будучи на тых роцех
338 Ф. писанными ... А
339-339 L. In casibus ... proce-
dent
340 С. Ено
341-341 Ф. рада наша
342 С. поколе
343-343 L. statuta ... inseremus
344-344 Ф. ухвалим а
345 С. уписати
-343 L. ... (текст виокрем-
лений у самостійний 7-й
арт.): Capitulum septimum.
A iudicio ... differtur
346-346 Ф. однако ж с того
347 З. од
348 L. liceat
349 С. всяких
350 L. ... parere et
351-351 L. Et ... ei
352 С. ужо
353 С. всказанью
-351 Ф. —!
354 Ф. кривда
355 С. воземшы Ф. взявши
356 Ф. ис
357-357 с. то до нас себе Ф. то
себе до нас
358 С. Ф. ... о
359 Ф. именья
360 З. С. Ф. именье
361-361 С. быти дано
362 Ф. увезанье. ... А
363 С. ... ж
364 L. ... ea
365 С. отправены
366 С. отказываньем
367 Ф. жадное L. —!
368-368 L. inferatur nulla
-368 Д. З. ... (розділовий
знак). Ф. ... (новый аб-
зац). С. ... (текст виокрем-
лений у самостійний 7-й
арт.): 7. Естли бы на роки
панове вси ку сойму не зъе-

хали ся, ино которые на тот час будутъ, тые мають справедливость чинити

369-369 *L. ... (текст перенесено до останнього абзацу 6-го арт.): Et si ... baronum*
370-370 *C. вси панове к тым роком*

371 *З. С. зъехати ся*
372 *Ф. не хотели*

373-373 *с. к тым роком*
-373 *Ф. — !*

374 *Ф. позвал*
375 *С. не хочечи*

376 *З. Ф. чинячи С. чинячы*
377 *С. Ф. хотел*

-369 *С. отзывати*
378 *L. ... respondere et*

379-379 *L. presentes erunt*
380-380 *С. к тым роком*

-379 *Д. З. Ф. ... (розділовий знак). С. ... (текст виокремлений у самостійний 8-й арт.): 8. О листы господарские закривальные, не мает ся до господара отзывати*

L. (текст виокремлений у самостійний 8-й арт.): Capitulum octauum. A iuris ... neminem

381 *С. Ф. — ! L. Et*
382-382 *L. maiestate nostra, tamen is*

-382 *С. ...або его нихто не судил, кром нас, господара, тогды таковий*

383 *L. ... et parere iuri*
384 *L. supra scripto*

385 *Ф. ... на*
386 *L. maiestatis*

387 *С. оставляем*
388 *С. ... (арт., відсутній у інших списках):*

9. О позыванье, на рок хто не станеть

А естли бы хто, будучи с подданных наших позван к тому року судовому, без жадных слухных причин не стал а о собе перед тым роком ведати не дал, тогды панове жалобнику мають дати увязанье у страве и в накладе его, у-в ыменье, естли будеть о именье позвал до права; а естли будеть позывал о шкоды и о квалты, и о головшины, и о иных рухомые речы, тогды панове мають в него доводу

на тые речы выслухати такового, яко бы мел при бытности другое стороны на то довод вчинити. И кгы оный таковий довод вчинити, панове мають всказанье вчинити и листом того обослати, даючы ему ведати, иж то на нем за нестане всказали, и роки покладаючи заплате.

Естли бы оный того платити не хотел, тогды панове подле всказанья своего мають тому, кому што вкажутъ, дати увязанье в люди того винного, то ест за каждую десть коп у службу людей.

389 *С. 10 L. Capitulum novum*

390 *З. децкын С. децкых*
391 *С. посыланы*

392 *Ф. были*
393 *Ф. кривды L. ... illata*

394 *Ф. подданному*
395-395 *L. plebeo, a subditis*

396 *С. albo*
397 *С. кроме*

398 *С. наезды*
399 *С. иные*

400-400 *L. querelis ... nos et*
401 *С. ни*

402 *L. subditos*
403 *Ф. и L. et*

404 *L. ad accersendum ... ministeriales*

405-405 *L. dominum ... iniurancium*

406 *З. С. суть*
407-407 *С. приказуючы ему, абы учинил справедливость*

Ф. приказуючи ему, абы справедливость вчинил

408-408 *L. iusticiam, presente*
409-409 *Ф. ≠*

410-410 *С. владовым. А естли оные разы два на обысланье*

411-411 *L. ita ... fecerit*
412 *Ф. обысланья*

413-413 *L. — !*
-413 *Ф. тогды*

414 *L. ministeriali*
415 *С. ... и L. ... districtus ... residet*

416-416 *Д. ≠*
-416 *L. — !*

417 *L. ... ipse iniuriator*
418-418 *L. — !*

419-419 *L. Et ipse ... ab actore*
420 *З. С. Ф. зостанеть*

421-421 *L. nisi ... terra*

422 *С. толко*

423-423 *Ф. до пана его*
424 *С. децкованое*

425 *Д. винны**
426-426 *С. он впал*

427 *Ф. промятнуя*
428-428 *С. казаная вина на нем была*

429-429 *С. Ф. его нихто*
430 *с. власный*

431 *Ф. ни*
432 *L. sed*

433-433 *С. князи и паны, и земаыя. А*

434 *L. alterius*
435-435 *L. debet ... pro*

436-436 *С. первой маеть*
437-437 *С. Ф. справедливости*

вчинити не хотел L. negligenter facere eam

438-438 *L. lesus*
439 *С. втечы*

440-440 *L. officium ... iniuriancium*

441 *С. Ф. ... а*
442-442 *L. iniuriatores*

443-443 *L. terrestri ... computari*

444 *С. положоные Ф. положоний*

445-445 *С. в него права прошоно, люди его*

446 *С. Ф. навезку*
447 *L. die*

448-448 *L. domino ... est requiri*

449-449 *С. права на них прошоно Ф. прошоно на них права*

450-450 *L. — !*

451 *С. 11 L. Capitulum decimum*

452 *З. С. Ф. ... Теж*
453 *L. ... ceteri*

454 *L. ... nisi*
455-455 *Ф. о презысказанья L. а re adiudicata*

456-456 *С. десети грошей-грош*
457-457 *L. et ab ... bonis*

458-457 *С. чого стояти*
-457 *Ф. — !*

459 *Ф. водлу[r]*
460 *С. ... грошей, а от чоловіка — копа грошей, а о фольварок — чотыри гроши Ф. ... грошей*

461 *С. 12 L. Capitulum vndecimum*

462 *Ф. заступленье*
463 *С. ... Теж*

464-464 *L. Is, qui pro*

465-466 С. которую реч-кольвек
466 З. которую-кольвек Ф. ко-
торую-кольвек
467-467 Ф. то вже L. — !
468 С. его
469 Ф. заложенного
470 З. С. Ф. вшакже
471-471 L. habebit facultatem
472 L. ... eius pro eo
473 С. ... аж
474-474 L. vsquequo ... steterit
475-475 Ф. мѣл бы
475 З. мѣл
476-476 С. ему свою полещати
476 Ф. полещати
477-477 Ф. ему маеть
478-478 L. literas ... eius
479 С. писаный
480-480 Ф. не полещал и
481 С. не дал
482 С. умыслне Ф. умыслне
483 С. учинил
484 С. Ф. утратил
485-485 L. nullius ... et
486 З. мае
485 Ф. ... а
487-487 L. ammittit
488 С. ... собе
489 Ф. своей
487 С. утратити
490-490 L. — !
491 С. ... маеть
492 С. то
493 Ф. справовати
494 С. И
495 С. ... на него
496 С. Ф. ... он
497 З. фалчовал
498-498 С. Ф. быти каран
499 С. Ф. только
500 С. 13 L. Capitulum duode-
cimum
501-501 Ф. О имениа, о шкоды
и о квалты не маеть чужо-
земец жадин прокуратором
быти ... Теж уставуемь, иж
жадин чужоземець
502 L. In causis occasione
503 С. и L. — !
504 L. et
505 З. жадин Ф. — !
506 Ф. прокуратар
507 З. С. Ф. господарем
L. maistate
508 С. Ф. в L. согат
509 З. ... (новый абзац). А што
ся дотычеть чсти, хто бы
кому на честь приганил, в
таковой речи маеть кождый
собе прокуратора мети, ко-

го-кольвек маеть достати,
хотя не оселого у Великом
князьстве. С. ... (новый аб-
зац). А што ся дотычеть
чсти, хто бы кому на честь
приганил, в таковой речи
маеть кождый собе прокура-
тора мети, кого-колве мо-
жеть достати, хотя и не осе-
лого у Великом князьстве.
Ф. ... А што ся дотычеть
чести, хто бы кому на честь
приганил, в таковой речи ма-
еть кождый собе прокурата-
ра мети, кого-кольвек маеть
достати, хотя бы не оселого
у Великом князьстве. L. ...
Magnoducatu.
510 С. 14 L. Capitulum trede-
cimum
511-511 С. Коли кого зака-
жуть, абы не отъездчал от
права, а он уедеть, маеть на
него всказанье вчинити
512 Ф. наказыванье
511 З. не зъезджали Ф. не
зъезджали
513-513 L. Si ... iniunctum
514 С. бы хто
515 З. не отъездчал С. не
зъездчал Ф. не отъездчал
516-516 L. peracto ... et ille
517 С. жалуючою Ф. жалуючо
518 З. розправил
519 С. ... своволне Ф. ... сво-
вольне
520 L. ... huiusmodi
521 L. tunc
522 L. ... eius
523 С. ... о речи рухомые, о
квалты и о шкоды, тогда
сказати и отпратити. Естли
ж будеть L. agetur
524 L. astori
525 Ф. том
526 L. agit
527-527 L. alijs officialibus nos-
tris
527 С. врадника Ф. урядни-
ков
528 С. одъехал
529 З. также Ф. ... имение
L. — !
530-530 С. маеть правом ис-
кати
530 Ф. маеть
531 С. 15 L. Capitulum qua-
tuordecimum
532-532 С. заплае пенейной
532 З. Ф. пеняжное

533 С. Ф. уставуем
534 З. С. Ф. пеняжной
535-535 L. adiudicare datur
535 З. сказывал
536 Ф. большой
537 С. дальший
538 С. тисецы Ф. тысячу
539 Ф. заложити L. ... ita,
quod
540 Ф. ... грош
541 З. попи* L. — !
542 З. тисеца С. тисыча
Ф. тысячу L. — !
543 L. solvantur
544-544 L. solutio ... facta, tunc
545 Ф. ... тогда
546 С. у-в
547 С. — ! L. rei
548 З. увязати
549-549 Ф. шнею
549 С. шыю
550 С. 16 L. Capitulum quin-
decimum
551-551 Ф. ху праву
552 Ф. ... кого
553 С. позвавши Ф. позвал-
ши L. ... altero
554-554 С. на рок, который ме-
новал под страченемь права
554 Ф. ... сам L. ... ipse
555-555 С. своим доводом
556-556 Ф. чому ся L. — !
557 С. допускати
558 С. 17 L. Capitulum sede-
cimum
559 С. позвавши Ф. позвавши
560-560 Ф. какое причины
561-561 L. vt est
560 С.科夫ое
562 L. potest
563-563 С. заплатившы первой
564 С. 18 L. Capitulum deci-
mum septimum
565-565 С. маеть жалобу выбо-
разити
565 Ф. выобразити
566-566 L. Citaturus ... citacio-
nibus
567-567 С. кого мел позвы
Ф. кого позвы мѣл
568 З. мѣл
569-569 С. жалобу маеть всю в
позвех Ф. маеть в позвех
жалобу свою
570 С. ... а чого в позвех не
выобразити, того на праве
не маеть искати
571 С. 19 L. Capitulum XVIII
572-572 С. через причину
573 С. не маючи

574-574 *L. iustam ... citauerit*
 575 *Ф. причины*
 576 *С. кого*
 577-577 *С. Ф. реч свою утра-*
тить
 578-578 *L. — !*
 579 *С. упором Ф. впорством*
 580 *Ф. платити*
 581 *Ф. грош*
 582-582 *L. et totidem*
 583-583 *L. indebite*
 584 *С. позоветь*
 585 *С. 20 L. Capitulum XIX*
 586-586 *С. децкий маеть*
 587 *З. поставити*
 588 *С. о*
 589 *З. Ф. спадость*
 590 *С. власность*
 591 *L. alia*
 592 *Ф. дедизную*
 593-593 *С. позовом был позван,*
а он на позов не станеть,
тогда
 594 *L. tunc*
 595-595 *L. ministerialis. Et si*
 596 *L. actori*
 597-597 *С. дано быти*
 598 *Ф. увезанье L. ... ad pro-*
gressum iuris
 599-599 *L. agit*
 -599 *З. С. Ф. — !*
 600 *С. 21 L. Capitulum XX*
 601 *Ф. попхнунь*
 602 *Ф. ... кого на*
 603 *З. С. Ф. попхнул*
 604 *L. traxeritve*
 605 *С. Ф. вдарил*
 606 *L. sed*
 607 *З. С. Ф. не ранил*
 608-608 *L. pro ... repat*
 609-609 *С. а тому будеть без-*
честье какого стану L. leso
... eius
 610-610 *Ф. добыл корда перед*
судом
 611-611 *L. esciam si*
 -611 *Ф. — !*
 612 *С. Ф. не ранил*
 613-613 *Ф. руку тратить*
 614 *L. ille*
 615 *С. 22 L. Capitulum XXI*
 616 *З. ссоромотил Ф. иссоро-*
мотил
 617 *З. ссоромотил Ф. исромо-*
тил
 618-618 *С. ма каран Ф. маеть*
каран
 619 *L. согат*
 620-620 *С. ссоромотное слово*
 621 *С. судьи*

622 *З. не учтил С. не учтил*
L. leserit
 623-623 *С. маеть няцством*
 624 *L. per*
 625 *С. седячы Ф. седячи*
 626-626 *L. debet ... opprobrijs*
 627 *С. естли*
 628 *L. winerauerit*
 629-629 *L. leso ... compensacio-*
nem
 630 *С. безчестие*
 631 *Ф. ... его L. ... eius*
 632 *С. неучтивыми*
 633 *З. ссоромотил Ф. соромо-*
тил
 634-634 *С. его тот L. — !*
 -634 *Ф. — !*
 635-635 *L. ad ... nostros et*
 636-636 *Ф. ему маеть и*
 -636 *L. — !*
 637 *З. с L. — !*
 638 *С. справедливости L. ...*
hes
 639 *Ф. ... хто судьи L. ... quis*
 640 *С. пофалку*
 641-641 *L. talis ... carcerum*
 642 *Ф. ... по собе*
 643 *L. ... fideiussoriam*
 644-644 *С. судья от него доб-*
рый покой мел. ... А вшаже
то уставуем, яко для тых
судей покою, которые суть
от местдох наших от нас и
от панов рад наших уставле-
ные, для тых, котыре быва-
ють на копах
 645-644 *Ф. покой был*
 -644 *З. был*
 646 *С. 23 L. Capitulum XXII*
 647-647 *Ф. мають достояти у*
праве земском
 -647 *З. ... у праве земском.*
С. ... в земском праве
 648 *Ф. светцких*
 649 *С. — ! L. eorum*
 650-650 *С. подданым нашим*
 651-651 *З. справедливости в*
чиненьи
 651-652 *Ф. справедливости учи-*
ненью умешкали были, так-
же
 653 *С. чиненья*
 654-654 *С. ✱*
 655 *С. положившы*
 656-656 *L. iusticie, et*
 657 *L. ac*
 658 *L. actoream*
 659-659 *L. — !*
 -659 *С. ... А сторону жало-*
бую без потребы волочили

660 *С. ... вся*
 661 *L. ... ipsos*
 662 *З. местких Ф. местцких*
 663 *С. 24 L. Capitulum XXIII*
 664-664 *С. О судьях, иж пере-*
суд мають на трое делити
 665 *С. и*
 666-666 *L. iudiciale pressud*
 667-667 *С. мають пересуд*
 668-668 *L. tres ... cedit*
 669-669 *С. трети на наместни-*
ку воеводному
 670 *Ф. ... сам*
 671-671 *С. пересуд весь*
 -671 *L. stipendium ipsum*
 672 *L. sententia*
 673 *С. повинны*
 674-674 *С. Ф. судовом перед*
паны отказывати
 674-675 *L. iudiciario*
 -674 *З. паными L. consiliarijs*
 676 *С. 25 L. Capitulum XXIII*
 677-677 *Ф. Жадин не маеть*
пересуду большей брати
 678-678 *З. жадин больши*
 679-677 *С. большой брати пе-*
ресуда
 680 *З. больши*
 691 *Ф. пересуду L. nomine ...*
iudicialis
 692 *З. Ф. ... будеть*
 693-693 *С. будеть стороне з на-*
везкою вернути
 694 *Ф. ... той*
 695-695 *L. compensa, que ... na-*
vuazka
 696-696 *L. luet*
 697-697 *З. господарю королю*
С. господарю королю его ми-
лости Ф. господарю королю
его милости
 -697 *L. — !*
 698 *С. рублей*
 699 *С. 26 L. Capitulum XXV*
 699 *С. Ф. уставуем L. — !*
 699-699 *С. на ком чого L. cont-*
га ... ге
 699 *З. С. и L. — !*
 699 *L. detulerit*
 699 *С. присегу*
 699 *L. actor*
 699-699 *Ф. ку присязе*
 -699 *С. присегу*
 699-699 *L. periurium ... illius*
 699 *С. Ф. ку*
 699 *С. 27 L. Capitulum XXVI*
 700 *Ф. оны*
 701 *С. уставуем*
 702-702 *L. quod ... eius*
 703 *С. Ф. ... бы*

704 *L. ipsum ... suum*
 705-705 *L. et ... deposuisse*
 706 *C. Ф. ... потом*
 707 *C. светках*
 708 *C. иж*
 709-709 *L. et actio ... alicui*
 710-710 *C. напротивко другого*
 711 *Ф. и*
 712-709 *Ф. тогда увидит ся ль*
 ему
 713 *З. увидит ся C. видит ся*
 714-714 *L. testes partis aduerse*
 715-715 *C. несправедливе его*
 посветчили
 716 *З. не горазд Ф. не гораз-*
 до
 717-717 *L. deposuerint ... tunc*
 718 *C. Ф. ... ж*
 719 *З. не ступаючи C. не*
 зступаючи *Ф. не иступаючи*
L. dimittendo eos
 720-720 *L. eis ibidem*
 721-721 *L. qui si*
 722 *C. ... ego*
 723-723 *Ф. А естли бы и свет-*
 ки были
 724-723 *C. будуть тые светки*
 725 *З. Ф. собе*
 726 *Ф. подпирати*
 727 *C. отводити*
 728-728 *L. deposuerint; si vero*
 729-729 *C. люди были*
 730-730 *L. plebei*
 731-731 *L. inculpans ... Et si*
 732 *Ф. обличить*
 733-733 *Ф. были светки*
 734-734 *L. ipsi ... et*
 735 *C. пред*
 736-736 *Ф. поспол вси*
 737-737 *L. personaliter*
 -736 *C. посполу*
 738 *L. ministerialem*
 739-739 *L. deposuerint*
 740-740 *C. обвиненый*
 -740 *L. qui*
 741 *C. ... и в панов их на них*
 права просити, иж его не-
 справедливе осветчили *Ф. ...*
 и в панов их на них права
 просити, иж его несправед-
 ливе в том осветчили
 742-742 *L. suis reproboratorijs*
 743 *З. С. —!*
 744 *Ф. светками*
 745-745 *L. reproborabit eos, quod*
 -745 *C. ... его Ф. оны*
 746-746 *C. осветчили*
 747-747 *L. deposuerint. ... dum*
 748 *Ф. кды*
 749-749 *Ф. винни в том*

750-750 *L. conuicti ... huius-*
 modi
 751 *C. свядецтво*
 752 *Ф. ... тогда*
 753-753 *Ф. —!*
 753-754 *L. Sed si*
 755 *З. подданный*
 756-753 *L. testibus ... expurga-*
 bunt
 -753 *C. ... (дали идуть чоти-*
 ри арт., відсутні в інших
 списках):
 28. Кто бы двоих человек
 дал, а третьего не мел а при
 тых двоих светках присега-
 ти хотел, тогда тым мож-
 жет реч свою одержати
 Теж естли бы хто напротив-
 ку у сведецстве о которую
 реч, яко о квалт и о бой,
 так и о суму пенязей позы-
 чоную, и у иных речах,
 выдал светков двоа, а третье-
 го мети не мог а при оных
 двоих светках еще сам при-
 сягнути хотел, тогда тым
 маеть реч свою одержати и
 на праве тот довод от него
 за достаточный приняты ма-
 ють. И естли ж бы хто вы-
 дал светков на который-кол-
 ве довод або о землю, albo
 подпирание листов и запи-
 сов, а хотя бы один светок
 его выдал, а светчити по нем
 не хотел або розность у све-
 децстве вчинил, тот реч
 свою тратить.
 29. Кто бы кому именье
 продал и лист свой дал, а
 поведил, иж ему не запла-
 тил, а квити на тот долг от
 него не будет мети, тот не
 повинен того платити
 Теж уставуем: естли бы хто
 кому продал именье або
 речи рухомые и лист под
 сведомо людей добрых ему
 на то дал и тых людей, кото-
 рые в том листе описаны,
 просил, абы печати прило-
 жили к тому листу, и созна-
 еть перед тыми светки, иж
 вжо ему за то досыть стало,
 и в листе то опишет; тогда
 бы ни пенязя не взял, а со-
 знал перед светки, в листе
 описанными, и в листе на-
 писал, иж вжо его заплата
 сполна дошла; а оные светки

печати свои приложили, то-
 гда таковой лист маеть дер-
 жан быти; а тот, который
 продал, такового запису
 светки ани присегаю дойти и
 отозвати не можеть. Нижли
 естли бы што хто кому про-
 дал и лист свой на то ему
 дал под печатными и сведо-
 мом людей добрых, а пеня-
 зей сполна в того не взял,
 тогда тот, которому продал,
 не маеть тот лист держан
 быти.
 30. Естли бы доводу не
 мели, а о присегу спор
 мели, маеть жеребей метан
 быти
 Теж уставуем, иж о каждую
 реч, естли бы доводу не
 мели о один другому пускал
 на присегу, а о том спор
 мели, тогда мають жеребей
 метати: чий жеребей ся вый-
 меть, тот маеть присягати.
 31. Естли што на ком судьи
 обчын присудят, мають
 грабити, воземшы вижа
 Теж естли бы што кому
 судьи обчын присудили и
 рок заплате положили, а
 оный бы на тые роки того
 платити не хотел, тогда
 судьи мають взяти вижа у
 дворе нашем, который-коль-
 ве ближайей будет, и при
 оном вижи мають того по-
 грабити и тот грабеж дати
 тому, кому што присудят, и
 рок виноватому положить
 под утраченьем того грабе-
 жу, иж бы тот грабеж выку-
 пил. А естли бы того грабе-
 жу выкупити на тот рок не
 хотел, тогда, кому тот гра-
 беж дан будет, волнкую
 моц ма мети тот грабеж за-
 ставити и продати кому хотя
 albo себе заставити.
 757 *C. 32 L. Capitulum XXVII*
 758 *C. Ф. недельное*
 759 *C. сябренное, ... как маеть*
 на люди сябренные справед-
 ливость чинити *Ф. ... как*
 маеть на люди себренные
 справедливость чинити
 760-760 *C. Теж уставуем*
L. —!
 761-761 *C. было братьи колько*
 делное або неделное

762 С. которые-колве Ф. кото-
рыи L. —!
763–763 Ф. себрове инын
764 Ф. нерозделные L. ... vt
765 С. сумежники
766 З. Ф. каждый
767 Ф. тое
768 З. с С. Ф. L. —!
769 Ф. себров
770 З. Ф. особливо
771–771 L. de hominibus illis
–771 Ф. людем
772 З. суместный С. сумесным
773 С. справедливость
774 С. не откладаючи Ф. не
откладаючи
775 L. vel
776–776 Ф. Естли ж
777 L. ... domino
778 С. стало ся Ф. здало ся
779 С. мошон Ф. моцен
780 L. ... ei
781–781 L. desuper
782 L. absentibus
783 С. препечонных
784–784 L. qui [...] eisdem
785 З. Ф. ыменьи
786 L. vocari
787 Д. З. Ф. (арт. без заго-
ловка). С. (арт. останній
під № 37). Ф. (арт. без но-
меру). L. (арт. відсутній).
788 С. уставляем
789 С. ач-колве Ф. ач-колвек
790 С. судьи
791–791 Ф. однако ж
792 Ф. зложить
793 С. правах Ф. артыкулах
794 С. упоменушы Ф. вспомя-
нувши
795 С. Ф. водлуг
796 З. С. вшакже Ф. вшакжо
797 Ф. А
798 Ф. ухвалить
799–799 С. 33. Новые держав-
цы не мають шляхты судити
Ф. —!
800 З. (без номеру) L. Capitu-
lum XXVIII
801–801 Ф. Теж уставляем
L. —!
–801 С. уставляем
802 Ф. менованны
803–803 L. licet ... ministeriales
804–804 L. nobiles ... accersitare
805 L. iudicabunt
806–806 С. воеводы и маршал-
ки наши, земские и дворные
807 Ф. воеводы
808–808 С. они сами естли бы

808–809 L. forte nobiles
810 З. Ф. нами
811 С. Ф. расправити
812 L. in hoc casu
813–813 L. Sed et tunc, si
814 Ф. ... ся
815 С. ... ся Ф. оттозвати
816–816 L. districtus illius
817 С. с
818–818 L. sed ... appellacioni
819–819 Ф. хто з них в котором
повете
820–819 С. з них поветех хто
821–821 С. 34. Устава вижово-
го и децкованья Ф. —!
822 L. Capitulum XXIX
823 Ф. ... теж L. —!
824 С. уставляем L. ... quod
825 L. ministeriali
826 Ф. нашему
827–827 L. pro stipendio
828 Ф. ... грошей
829–829 С. воеводиному, мар-
шалка земского и дпуоро
830–830 L. duorum predictorum
831 L. ... appellantur
832 L. quinquaginta grossi
833 L. ... eorum ... ministeria-
libus
834–834 С. а естли бы вижи на-
местников их, мають брати
помилное, на милю по гро-
шу, а воеводиным наместни-
ком
835 Ф. наместьников
836 L. ministris
837 Ф. от
–834 L. ... ministris
838 Ф. грош
839 Ф. вижы
840–840 L. vel ... predictorum
841 Ф. наших
842 С. ... наших
–840 Ф. —!
843–843 L. existentes deputati
844 С. будучы
845 Ф. або
846–846 С. быти плачоно
847 З. плачоно Ф. плачено
848–848 L. stipendiorum predic-
torum
849 З. С. Ф. вижового
–848 З. С. Ф. децкованья
850 L. Et
851 L. ministeriales
852 С. ... рада наши L. —!
853 L. aut
854 З. С. пенязей Ф. пинязей
855 L. tunc eis
856 L. ... exacto

857 С. по десети
858 Ф. грош L. ... alias ...
exacti С. (далі йдуть два
арт., відсутні в інших
списках):
35. О вижа, иж его нихто
пересветчити не можеть
Теж уставляем: естли быхмо
где послали на справу нашу
земскую албо на жалобу
подданных наших о которую
кольвек реч вижа нашего
албо панове рады наши, а
тот виж маеть при собе сто-
рону мети. А пришло бы в
которой речы на опытанья
того вижа, тогды вижа жа-
ден пересветчити не можеть.
А вшакже, естли бы ся ви-
дело которой стороне, абы
виж инак светчил, нижли
поведил, тогды виж повинен
будеть тою стороною себе
подпирати, которую при
собе мел, иж так было.
36. По суде не маеть нихто
без вижа еднанья чинити
Теж уставляем, иж по суде
нашом господарском и панов
воевод, и старост наших, и
судей высажонных, што бу-
деть на ком сказано — име-
нье або сума пенязей, по
праве и усказанью не маеть
жадин жадного еднанья чи-
нити, олиж перед децким, и
заплаты без вижа, естли
будеть выдан, або перед ви-
жом врадовым, воземши
вижа з ураду албо тых су-
дей, которые будутъ ему
што на нем сказали. А естли
бы хто инак вчинил, а еднан-
ье тое за мощное мети не
хочем, и тот, который через
тую уставу нашу смел
тот вчинити, повинен
будеть заплатити тым судьям,
которые то судили, три рубли
грошей. А предса оный не
подле того еднанья, але под-
ле всказу права маеть реч
свою одержати и децким ее
отправити. А тые, которые
бы при таком еднаньи нерад-
ном были а печати свои к
еднанью листом клали, по-
винни будутъ платити нам,
господару, три рубли гро-
шей.

Роздел СЕМЫЙ ¹О КГВАЛТЕХ ЗЕМСКИХ И ^{6, 7} О БОЕХ,
И ⁶ О ГОЛОВЩАНАХ ² ШЛЯХЕТСКИХ ³

1.⁴ Кто бы на чий ⁹ дом ¹⁰ наехал умыслне ⁻¹⁰,
хотячи ¹¹ его забити

Тэж ⁸ уставляем ¹², иж ⁷ хто ¹³ бы на чий ¹⁴ дом умыслне ¹⁵ наехал, хотячи ¹¹ его забити, або ⁸ нашол ^{8 16} кгвалтом а моцью ⁻¹⁶, а ¹⁷ в том бы дому кого-кольве ¹⁸ ранил або ⁸ забил ⁸, або ¹⁹ хотя и ²⁰ не ранил никого ²¹, только ²² нашол кгвалтом ⁻²², тот шию тратить; а ²³ головщина з ыменья его близким забитого маеть быти плачоно ²⁴, а ¹⁷ противня ²⁵ до скарбу нашего ^{5. 6. 7} господарского ²⁶; также и ранам навязка ²⁷. А ²⁸ естли бы тот, на чий дом ²⁹ наехано або найдено, а ⁻²⁹ боронячи ся, з дому своего втек, а ¹⁷ головщина бы ³⁰ ся не стала ани раны ³¹, однак ^{32 33} тот, который ³⁴ находил на дом ⁻³³, шию тратить, а ^{17 35} кгвалт маеть быти плачон господару домовому ⁻³⁵, а ¹⁷ штобы ³⁶ того ³⁷ именья ^{38 39} назвыш зостало ⁻³⁹, то у vine господарской ⁴⁰.

2.⁴¹ О довод кгвалту, як ⁴² маеть его ⁶ осветчити
и жаловати ⁴³

⁴⁴— Кто бы кому на дом наехал и вбил, а ведже ⁻⁴⁴ на такового ⁴⁵ кгвалтовника маеть быти таковой довод. Естли ⁴⁶ бы на ⁴⁷— дом на ^{6. 8} чий ⁻⁴⁷ наехал а ¹⁷ ранил або забил, тогды ⁴⁸— с того дому ⁻⁴⁸ маеть скоро по ⁴⁹— кгвалте оповедити ⁵⁰ и оказати ся ⁷ околичным ⁻⁴⁹ суседом своим и на ^{8 51}— то ⁸ маеть вижа взяти ⁻⁵¹ с ^{52 53}— ураду ⁵⁴ нашего, который ближший ⁵⁵ будеть ⁻⁵³, и ⁵⁶ оказати кгвалт и ⁸ раны або убитого ⁵⁷. И ⁵⁸ потом естли бы ся ⁵⁹— тот к тому ⁻⁵⁹ не знал, тогды ⁶⁰— тот близкий вжо ⁻⁶⁰ будеть околичными ⁸ сусе-ды ⁶¹ и вижом тым ^{6. 8} того допирати, а ¹⁷ сам при ранном маеть ⁸ и ^{6. 8} з жоноу ⁶², естли бы детей не мел, а естли бы ⁶³— дети dorosлые ⁻⁶³ были ⁶⁴, тогды и ^{7. 8} з детми dorosлыми ⁷, и ⁶⁵ з ⁶⁶ слугами або с ⁸ челядью, а ¹⁷ естли бы слуг не было ³¹, сам-третей ⁶⁷ на том ^{68 69}— присягнути маеть ^{6. 7}. А тот, хто наехал, ⁷⁰— вжо маеть ⁻⁷⁰ горло тратити, яко кгвалтовник ⁻⁶⁹.

3.⁷¹ А ⁷ естли бы кгваловник, забивши ⁷²,
втек из земли, ⁷³— як ⁷⁴ з ыменья его ⁷ платити мають ⁻⁷³

Тэж ⁸, естли бы тот ⁸ кгвалтовник, убивши ⁷⁵ кого, ⁷⁶— з ⁷⁷ земли втек ⁻⁷⁶ проч, тогды з ыменья его маеть плачоно ⁷⁸ быти убитого ⁷⁹ голова и шкода,

и ⁸⁰ вина господарская ⁸¹, вышей ⁸² писаная ⁸³. ⁸⁴— А хотя бы и ⁸⁴ именье за то не стояло, ⁸⁵— однак же ⁸⁵ предся маеть быти подано ⁸⁶ ⁸⁷— тое именье и маеть держано быти ⁸⁷ в той суме, поки ⁸⁸ дети або близкие то ⁸⁹ отложить. А ²⁸ оный убийца ⁹⁰ маеть ⁹¹— быти выволян з ⁹¹ земли вон; ⁹²— а хотя бы ⁹³— потом зася и ⁹³ приехал до ⁶ земли ⁶, а хто бы его ⁹² забил, тогды ⁹⁴— тот не повинен будеть за голову его платити ничего ⁹⁴ ани у вину ⁹⁵ не впадаеать ⁹⁶.

4.⁹⁷ Хто бы забил кгвалтовника в дому своем або на кгвалте и ^{6, 7} помочников его

⁹⁸— Тэж устави́ем: хто на чий ⁹⁹ дом наедеть ¹⁰⁰ кгвалтом, а тот ¹⁰¹— будучи ¹⁰² истый ¹⁰¹, в дому своем ¹⁰³, боронячи ¹⁰⁴ дому своего, и ¹⁰⁵ забьеть ¹⁰⁶ того-то ¹⁰⁷ кгвалтовника в дому своем або помочников ¹⁰⁸— колько его ⁹⁸ забил або ранил ¹⁰⁸, ¹⁰⁹— тогды не маеть ¹⁰⁹ головщины ани ¹¹⁰ ран ¹¹¹ платити, ¹¹²— але при оных ранных ещо ¹¹³ маеть своего кгвалту домового доходити. А веджо ¹¹⁴ того маеть отвести ся ¹¹² телесною присягою ¹¹⁵— своею и з ⁸ жоною ¹¹⁵, и з ⁸ ¹¹⁶— дорослыми детми самотреть ¹¹⁶, и к ⁸ тому ⁸ ¹¹⁷— светки естли бы были, ¹¹⁸— а ¹¹⁷ при светкох ¹¹⁹ таки ¹¹⁸ и ⁷ сам повинен ¹²⁰— вчинити присягу ¹²⁰. А ²⁸ по присязе, естли ¹²¹ ся ⁷ того ^{7, 8} отведеть ⁷, тогды предся ⁸ оному ¹²² кгвалт дванадцать рублев грошей ⁸ маеть ⁹ сказан ¹²³ быти ⁸ водлуг присяги ¹²⁴ и светков его.

5.¹²⁵ Хто бы наехал на чие именье и ⁷ подданных ¹²⁶, а тот бы ⁷, боронячи ¹²⁷ своего, его ^{6, 7} забил

Тэж ⁸ устави́ем ¹²⁸: естли бы хто боронил именья своего або подданных своих, на кгвалтех ¹²⁹ шляхтича забил, ¹³⁰— тому головщины ¹³⁰ не маеть платити; однак ¹³¹ ж ⁶ на ⁸ то ⁸ ¹³²— маеть ¹³³ слушний довод ¹³² быти, ¹³⁴— иж его на своей земли забил, а тот ¹³⁵ маеть довести ¹³⁴ свою ¹³⁶ телесною присягою ¹³⁷ и ¹⁰⁵ околичными ⁸ суседы его ¹³⁸.

6.¹³⁹ О кгвалтованье невесты и девки

Тэж ⁸ устави́ем ¹⁴⁰: естли бы хто невесту або девку зквалтил ¹⁴¹, ¹⁴²— будь ¹⁴³ какового-кольве ¹⁴⁴ стадла, почонши ¹⁴⁵ от вышшого ¹⁴⁶ аж ¹⁴⁷ до нижшого ¹⁴², а ¹⁴⁸ она ¹⁴⁹— невеста або девка ¹⁴⁹ валала ¹⁵⁰ кгвалту своего ⁸ за оным вчинком, ¹⁵¹— а люди бы некако прибегли на оный ⁷ кгвалт, а она бы перед ними ¹⁵¹ знаки ⁶ кгвалту ⁶ вказала ¹⁵², а ¹⁷ потом бы оного ку праву привела ⁸, двема або трема светками пересветчала ¹⁵³ а ¹⁷ ¹⁵⁴— к тому бы ⁶ при оных светкох ¹⁵⁴ телесною ¹⁵⁵ присягою ⁷ присягнула, тогды таковый ¹⁵⁶ ¹⁵⁷— горлом маеть каран быти ¹⁵⁷. А естли бы она ¹⁵⁸ ¹⁵⁹— хотела его ¹⁵⁹ себе ⁸

за мужа мети, ¹⁶⁰⁻ тогды ⁷ то ⁻¹⁶⁰ у ее воли. А ²⁸ естли бы оная ¹⁶¹ ¹⁴⁹⁻ невеста або девка ⁻¹⁴⁹ ¹⁶²⁻ не могла кгвалту волать ⁻¹⁶², а ведже ¹⁶³ ¹⁶⁴⁻ по оном кгвалте скоро бы была вольна выпущона а ⁻¹⁶⁴ оповедала ся ¹⁶⁵ людем, а ¹⁷ зася ¹⁶⁶ оногю ¹⁶⁷ ¹⁶⁸⁻ притягнула ку праву ⁻¹⁶⁸, а ¹⁷ тыми людьми осветчила ¹⁶⁹, тогды тым же ¹⁷⁰ обычаем маеть каран быти ¹⁷¹, яко вышей ¹⁷² написано ¹⁷³.

7.¹⁷⁴ Естли бы ¹⁷⁵⁻ ся хто на кого ⁻¹⁷⁵ пофалил ¹⁷⁶, а за похвалкою ¹⁷⁷ его ⁷ головщина або пожога двору стала ⁵ ся ^{5, 6, 7}

Таж ⁸ естли бы хто на кого ¹⁷⁸ пофалил ¹⁷⁶ або отповедал перед людьми, хотячи ¹¹ ему шкоду вчинити, ¹⁷⁹⁻ спалити ¹⁸⁰ двор ⁻¹⁷⁹ або ¹⁸¹ гумно або забити, а ¹⁸² в той похвалце ¹⁸³ або отповеди ему ¹⁸⁴ которая ⁸ шкода стала от огня ¹⁸⁵ або забитье ¹⁸⁶, а ¹⁷ он ¹⁸⁷ бы на него ¹⁸⁸ перевел, же ся похвалил ¹⁸⁹ пожогою або забитьем, тогды тая шкода ¹⁹⁰⁻ маеть присужона ¹⁹¹ быти ⁻¹⁹⁰ на оном ⁸ похвалце ¹⁹² або отповеднику. А ¹⁹³ естли бы тот ¹⁹⁴ того ся прел ¹⁹⁵, ¹⁹⁶⁻ иж я того не вчинил ¹⁹⁷, тогды нехай ниhto ся ни на кого не фалить ¹⁹⁸, нехай тую шкоду предся оправуесть ¹⁹⁹, а собе винного ищеть. А веджо ²⁰⁰ не маеть иначе тая похвалка ²⁰¹ переведена быти, леч ⁻¹⁹⁶ тремя шляхтичи ²⁰² против ²⁰³ шляхтича ⁷, а ¹⁷ на шкодах ²⁰⁴⁻ сам ²⁰⁵⁻ маеть ⁻²⁰⁴ присягнути ⁻²⁰⁵ з жоною и з ⁸ детьми.

8.²⁰⁶ А ^{6, 7} естли бы было колько парсун ²⁰⁷ об одного шляхтича забитье в суда было ⁷ обвинено

Таж ⁸, коли б ²⁰⁸ было ⁸ колько ²⁰⁹ парсун ²⁰⁷ об одного шляхтича забитье ²¹⁰ в ⁸ суда ⁸ было обвинено ²¹¹, тогды только ⁸ один мужобойца маеть быти ⁶ ²¹²⁻ о тое забитье ⁻²¹² осужон ²¹³, которого ²⁴¹ жалобник сам-третей ²¹⁵ з двема шляхтичи ²¹⁶, собе равными, естли бы слушного доводу не мел, ²¹⁷⁻ маеть поприсягнути ²¹⁸, а звлаща ⁻²¹⁷ коли бы ся сам ²¹⁹ к тому ⁸ забитью не ⁶ знал.

9.²²⁰ Хто бы шляхтича в руку або в ногу а ^{6, 7} охромил або око выбил ²²¹

²²²⁻ Коли ²²³ бы ⁶ хто шляхтича ранил ²²⁴, ²²⁵⁻ а с тое раны его ⁻²²² в руку або в ⁸ ногу ²²⁶ охромил або ²²⁷⁻ око выбил, або нос втял, або ²²⁸⁻ губы врубал ⁻²²⁸, або уxo втял ²²⁹, тогды маеть предся платити пол чоловека; кром того ⁻²²⁷, естли бы ранил ²³⁰ у твар, тогды ²³¹⁻ ма ²³² платити ⁻²³¹ тридцать ²³³ коп грошей тот ^{7, 8} виноватый ²³⁴ битому ²³⁵ а ¹⁷ вины только ж ⁸ до скарбу господарского ⁸, коли ²¹³ его жалобник сам-третей ²³⁶ поприсягнеть ²³⁷ в недостатку ²³⁸⁻ доводу слушного ⁻²³⁸.

**10.²³⁹ Хто бы опосле ²⁴⁰ ран ездил по пиром
або по корчмам, а потом умереть ²⁴¹**

Коли бы который ⁸ шляхтич, битый або охромленный, от ²⁴² того битья або охроменья ²⁴³, ездивши ²⁴⁴ по ⁸ пиром ⁸ або ⁸ бывал в корчмах, або в ⁸ торг ²⁴⁵, а ¹⁷ потом умер ²⁴⁶, хотя тѣж от того ²⁴⁷— битья и ⁷ лежал ⁷, и ²⁴⁸— от ран умер ²⁴⁷, тогды ²⁴⁹— оный, который его бил або ранил ²⁴⁹, не маеть головщины ²⁵⁰ платити ²⁵¹, только ²⁵² раны.

**11.²⁵³ ²⁵⁴— Которой братьи рожной ²⁵⁴ будеть отца забито,
яко ²⁵⁵ мають головщины искати**

Уставляем ⁸ тѣж ⁸, иж ⁸ коли бы было ⁷ колько братьи рожное ²⁵⁶, ²⁵⁷— лета ²⁵⁸— зуполные мающих ²⁵⁹ або ²⁵⁸ не мающих ²⁵⁷, дельных або неделных, а ⁸ одного бы з ²⁶⁰ них або отца их забито, а ¹⁷ ²⁶¹— некоторые ²⁶² ²⁶³— с тое ²⁶¹ братьи ²⁶³ дома и ²⁶⁴ в земли ²⁶⁵ не будеть, тогды тот, который бы дома был, ²⁶⁶— маеть братью свою обослати, естли ²⁶⁶ бы ²⁶⁷ в земли ²⁶⁸ были, абы с ²⁶⁹ ним ²⁷⁰— посполу ²⁷²— вси головщины ²⁷¹ доходили ²⁷⁰ сами ⁸ через себе або через приятеля своего ²⁷³. Естли бы они ²⁷⁴ не хотели посполу ²¹⁵ з братом ⁸ своим ²⁷⁵ тое ⁸ головщины искати, тогды ²⁷⁶ оный, который в ²⁷⁷ дому был ²⁷⁸, ²⁷⁹— зыщеть сам ⁸ своим накладом ²⁸⁰— тую головщину ²⁷⁹, тогды он ²⁸⁰ тое ²⁸¹ головщины ⁸ не повинен з братьею ²⁸² делити.

**12.²⁸³ ²⁸⁴— Близкие, которые ²⁸⁵ всхотять ²⁸⁴ близкостью ²⁸⁶
головщины искати**

Тѣж ⁸, коли бы колько братьи або которых ⁸ иных парсун ²⁰⁷ за ²⁸⁷— близкостью прирожною ²⁸⁷ ²⁸⁸— кого другого об ²⁸⁹ головщину до суда позвали, а ²⁸⁸ доводу бы слушного не мели, тогды только ⁸ один с тых ²⁹⁰ жалобников ⁸, которого они ⁷ сами к ⁸ тому ⁸ выставать, ²⁹¹— будеть повинен о ²⁹² тую головщину забитую ²¹³ сторону ⁶ обвиненую ²⁹³ подлуг права ²⁹⁴— присягнути ²⁹¹ сам-третей в ²⁹⁴ шляхетстве ²⁹⁵ ²⁹⁶— собе равным ²⁹⁶.

**13.²⁸⁷ Межи братьи и сестр рожных ²⁹⁸
хто маеть головщины ²⁹⁹— отцовское ³⁰⁰ або братнее ²⁹⁹
искати ³⁰¹**

Коли бы колько братьи ³⁰² ³⁰³— и сестр рожных ³⁰⁴ было ³⁰³, а ⁸ один ³⁰⁵— брат з них ³⁰⁵ або отец забит был, тогды оные ³⁰⁶ ³⁰⁷— братья сами ³⁰⁷, мимо сестр выпосажоных, ³⁰⁸— мают ся головщины дойсткивати ³⁰⁸. А ²⁸ естли бы братья змерли, тогды дочки ³⁰⁹ выпосажоные мають ⁸ головщины ⁸

искати ⁸. ³¹⁰— А естли бы сынове и дочки змерли, тогда мають искати ³¹⁰ ближние.

14. ³¹¹ Хто бы ³¹²— забил отца своего або матку ³¹²

³¹³— Устанавливаем ³¹⁴ тэж, иж коли ³¹³ бы хто ³¹⁵— отца своего рожно-го ³¹⁵ або матку забил, тот ⁸ горло и честь свою ⁸ тратить.

15. ³¹⁶ Коли бы хто брата або сестру забил

А ³¹⁷ хто бы брата або сестру забил в надею имения, на него приходя-чего, таковой ⁸ отходить оною имения ³¹⁸, правом прироженным на себе спа-дающего ³¹⁹, которое именье ³²⁰— по тых забитых, как по отцу ³²¹ и ⁷ по матце або тэж по брате и по сестре ³²⁰, на иншую братью або на ⁸ сестры ³²² ³²³— приходити ³²⁴ и спасти маеть ³²³. ³²⁵— А естли бы другое братьи ани ³²⁶ сестр не было, тогда тое именье на ³²⁷— инших кровных ³²⁸, близкость при-роженую ³²⁷ к тому мающих, маеть спасти. А таковой сам ³²⁵ ³²⁹— маеть каран быти горлом ³²⁹.

16. Хто бы на кого дорогу засел, а тот бы был зранен ³³⁰

Тэж ⁸, естли бы который шляхтич кому ⁸ иному дорогу ³³¹ засел ³³²— а ³³³ заступил, хотя не одному самому ³³², хотячи их ³³⁴ зранить ³³⁵ або злупити, або забити, ³³⁶— а в том ³³⁷ тот ³³⁸, который добровольную ³³⁹ дорогу засе-дал ³³⁶, через которого оных, на которых ся кинул, забит был; и ³⁴⁰ естли бы ³⁴¹— ближние того ³⁴¹ забитого ³⁴²— хотели на том присягнути ³⁴², иж ³⁴³— оный его забил ³⁴³ за его ³⁴⁴ початком, тогда ⁸ маеть головшину ²⁵⁰ пла-тити. А естли бы ближние не хотели присягнути, ³⁴⁵— иж есмо при том не были ³⁴⁵, тогда ³⁴⁶— тот мает ся ³⁴⁶ отприсягнути ³⁴⁷ сам-третей з двема шляхтичи ²¹⁶, ³⁴⁸— то ест хотя ³⁴⁸ бы ³⁴⁹— его слуги ³⁴⁹ были ³⁵⁰ ³⁵¹— шляхти-чи ³⁵², ³⁵³— и ³⁵¹ не будет повинен ⁶ таковой головшину платити. А вед-жо ³⁵⁴ так, иж тую головшину вчинил, боронячи ¹⁰⁴ живота своего за почат-ком того забитого ³⁵³, от вины ³⁵⁵ и от ⁶ головщины ³⁵⁶ прожен ³⁵⁷.

17. Коли хто кого о кгвалт позоветь ку праву, как маеть перед вразом ³⁵⁸ кгвалту доводити ²²¹

³⁵⁹— Коли бы хто ³⁶⁰ другого о который кгвалт до суда позвал, жалобник, што менил, маеть слухным сведомьем доводити ³⁵⁹. А ²⁸ естли ³⁶¹ бы све-домья не мел, а ³⁶² знаки ³⁶³ ³⁶⁴— того ⁸ кгвалту были ³⁶⁴, тогда он ³⁶⁵ сам ближший ³⁶⁶ будет позваного присягою своею поконати ³⁶⁷. Нижли естли ³⁶⁸

бы ^{369 370}— позваному присягати поступил ^{—370}, ³⁷¹— а оный бы ⁶ позванный хотел ³⁷² невинность свою очистити, ³⁷³— а тот сам, хто о кгвалт позвал ^{—371}, присягати не хотел ^{—373}, тогда тот ³⁷⁴ повинен будеть ³⁷⁵— себе ³⁷⁶ от того кгвалту ^{—375} очистити ³⁷⁷.

18. Кому бы шкода в чием ³⁷⁸ дому стала або кгвалт на дорозе з ведомостью ³⁷⁹— господара домового ^{—379}

Коли бы кому ³⁸⁰ шкода ³⁸¹ в чием ³⁸² дому ³⁸³— ся ^{6, 7} стала ^{—383} або кгвалт на дорозе, або ³⁸⁴— где инде ^{—384} з волею ³⁸⁵— або с призволением ³⁸⁶, або з ^{—385} ведомостью господара домового, ³⁸⁷— а оный бы ^{6, 7} господар был ³⁸⁸— до суда позван ^{—387}, а ¹⁷ было бы то ^{5, 6} на него переведено ³⁸⁹ слухным доводом або присягою ³⁹⁰ жалобниковою ⁸ телесною ³⁹¹— за лицом або за никакими ^{—391} знаками ³⁹², врадовне ³⁹³ переведеными ³⁹⁴, таковой ³⁹⁵ повинен будеть ⁷ оный розбой або шкоду своими властными ³⁹⁶ пенезьми ³⁹⁷ оправовати, а ¹⁷ тых ⁸ злодеев ³⁹⁸ искати.

19. Хто бы, на чие село наславши ³⁹⁹ або сам наехавши ⁴⁰⁰, побил и ⁷ поранил, и пограбил

Тэж ⁸, естли ⁴⁰¹ бы хто на ⁴⁰²— чие ⁶ именье або на ^{—402} село, або на ⁸ люди его ⁸ наехавши ⁴⁰³ або наславши ³⁹⁹, также ⁴⁰⁴ раны ⁸ и ⁸ грабежи ⁴⁰⁵ шкоды некоторые ^{—406} кгвалтом починил, таковой ⁴⁰⁷ стороне ображоной, ⁴⁰⁸— на чом присягнуть або слухным доводом переведеть ^{—409}, маеть раны и шкоды оправити ⁴¹⁰— и поворочати з навязкою ^{—410} и кгвалт платити ⁴¹¹ стороне ⁸, а ¹⁷ до скарбу ⁴¹²— господарского противень ^{—408}. А хотя ^{—412} бы ²¹⁵ не ⁴¹³ ранил ани ⁴¹⁴ бил, а ³⁶² будеть, наехавши ⁴⁰³, брал, также ⁴¹⁵ маеть кгвалт платити ⁴¹⁶, ⁴¹⁷— а ¹⁷ люди ⁴¹⁸, на чом на ⁸ шкодах ⁸ присягнуть, ⁴¹⁹— то мають им платити ^{—417}.

20. За кгвалт посполитый суседский ⁴²⁰ дванадцать ⁴²¹ рублев грошей ⁴²²

Тэж ⁸ уставуем, иж за кождый ⁴²³ кгвалт посполитый суседский ⁴²⁰, судом ⁴²⁴ переведеным ⁴²⁵, маеть быти сказано стороне ⁸ ображоной ⁸ дванадцать рублев грошей а ¹⁷ ⁴²⁶— только ж вины ⁴²⁷— нам, господару ^{—426}.

21. Естли бы шляхтич ⁶ шляхтича на дорозе розбил ⁴²⁸

Тэж, естли бы шляхтич шляхтича на дорозе розбил, а ¹⁷ оный розбитый ⁸ его ⁴²⁹ в парсуну познал и раны свои ⁶ людем ⁸ добрым ⁸ оказал ^{6, 8} або злупление ⁴³⁰ в раду або сторонним людем оказал, а ¹⁷ при том ⁸ оказе або

при ранех ⁴³¹ ⁴³²— предся того в ²⁷⁷ парсуну ⁴³³ меновал, хто его розбил, а ⁴³⁴ ⁴³⁵— оного бы ку праву позвал, хто его ⁴³⁵ ранил ⁴³², а ¹⁷ оный ⁴³⁶— бы хотел ⁴³⁶ ся отприсягнути, тогды ближние ⁴³⁷ подле ран своих ⁴³⁸— мають ⁴³⁹ присягнути ⁴³⁸, нижли оному отприсягнути ся ⁴⁴⁰. ⁴⁴¹— А ведже ⁴⁴² тот, который розбил ⁴⁴¹, не хотел ³⁷² его передеднати ⁴⁴³ а ¹⁷ пустил его на ⁷ себе ⁷ ⁴⁴⁴— ку ⁴⁴⁵ присязе ⁴⁴⁴, тогды, скоро присягнуть, тот маеть каран быти, яко розбойник ⁴⁴⁶.

Если ⁴⁴⁷— бы на дорозе звадил ся, а не лупил ⁴⁴⁸, только бы ему ⁴⁴⁷ дана вина розбойная ⁴⁴⁹, тогды ранний ⁴⁵⁰— маеть присягнути, а тот раны маеть ему ⁴⁵⁰ платити, а горла для розбою мененого ⁴⁵¹ ⁴⁵²— не маеть тратити ⁴⁵².

22. ⁴⁵³ О звадах ⁴⁵⁴

Тэж ⁸, коли ⁴⁵⁵— бы хто с ким звадил ся, а ⁴⁵⁵ в ⁴⁵⁶ оной ⁸ бы ⁶ зваде обадва ся ⁴⁵⁷ ранили, ⁴⁵⁸— а один бы с тых позвал ся до права ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹— або бы ся обадва ⁴⁶⁰ позвали до права ⁴⁵⁹, ⁴⁶¹— а светков бы межи собою не мели, хто бы мел межи ними розознати, а один ⁴⁶²— другому бы ⁴⁶² не допустил, а ⁴⁶¹ обадва ⁴⁶³ ся торгнули ку ⁴⁴⁵ присязе, тогды судьи ⁴⁶⁴— мають им казати ⁴⁶⁵ жеребьи ⁴⁶⁶ кинути: тогды ⁴⁶⁴ чий ⁴⁶⁷ ся жеребей ⁴⁶⁸— напервей вьйметь ⁴⁶⁸, тот маеть присягнути ⁴⁶⁹ на ранах своих и на початку, иж он ⁴⁷⁰ его ⁴⁷¹— напервей почал ⁴⁷¹ бити, ⁴⁷²— а за оным початком ⁴⁷³— тая ⁴⁷² ся ⁴⁷³ звада стала. А ²⁸ коли оный ⁴⁷⁴ присягнуть, тогды тот тому ⁸ присязному ⁸ маеть ⁴⁷⁵ навязати ⁴⁷⁶ раны, ⁴⁷⁷— какого будеть ⁴⁷⁸ стану ⁴⁷⁷.

479— 23. О ⁴⁸⁰— вечерней зваде ⁴⁷⁹

Тэж ⁸, коли бы при какой ⁸ вечерней зваде некоторый ⁴⁸¹ человек ⁸ свечу загасил, а ¹⁷ в том ⁴⁸²— некоторые ⁴⁸³— с тых, которые при той зваде были ⁴⁸², а ⁴⁸³— ранен был ⁴⁸⁴, не ведаючи ⁴⁸⁵ от кого, а ¹⁷ позвал бы ⁶. ⁷ до ⁷ суда ⁷ ⁴⁸⁶— того, который свечу загасил ⁴⁸⁶, менячи ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸— так: «⁴⁸⁹— жем я ⁴⁸⁹ в том ⁴⁹⁰ зваде ранен был, а не ведаю ⁴⁹¹ от кого ⁴⁹²— за причиною твоею ⁴⁸⁸», а ²⁸ на то бы довод вчинил, ⁴⁹³— а если бы доводу не мел, а смел бы присягнути ⁴⁹³, тогды тот, ⁴⁹⁴— который свечу загасил ⁴⁹⁴, повинен ему ⁷ раны платити ⁴⁹⁵. Также ⁴⁹⁶ тэж ⁴⁹⁷ о головщину в таковой ⁴⁹⁸ пригоде хочем быти сужону ⁴⁹⁹. А тот, заплативши ⁵⁰⁰ раны або головщину, ⁵⁰¹— маеть себе винного искати ⁵⁰¹.

24. ⁵⁰² Хто бы кого неумысьне ⁵⁰³ ранил а до суда был позван

Тэж ⁸, коли бы хто о рану ⁵⁰⁴— другого позвал, а он ⁵⁰⁴, позванный, менил: «⁵⁰⁵— жем ⁵⁰⁶ ты ранил неумысьне ⁵⁰⁷», а брал бы ся тот позванный на довод.

Мы, ⁵⁰⁸ бачачи, иж ⁵⁰⁸ где ⁵⁰⁵ никому ^{509 510} не винна быти ⁵¹¹ образлива ⁶,
устанавливаем ⁵¹⁰ и ⁸ скажем ⁵¹²: тые раны жалобнику ⁵¹³ мають ⁵¹⁴ плачоны ⁵¹⁵
быти ⁵¹⁴.

**25. ⁵¹⁶ Слуга, который ⁵¹⁷ бы ^{6, 7}, боронячи ¹⁰⁴ пана своего,
кого ³⁶³ ранил або забил**

Тэж ⁸ уставуем ⁵¹⁸, иж ⁸ коли бы в ²⁷⁷ какой зваде слуга — шляхтич, пана
своего боронячи ⁵¹⁹, кого ранил або забил, таковой ⁵²⁰ от каждого ⁵²¹ ест
вызволен; але ⁵²² тот, кому будить надобе ⁵²², на пане его ран своих ⁵²³ и ⁸⁰
головщины ^{524 525} маєть пойскивати ⁵²⁵.

**26. ⁵²⁶ Коли чий слуга, учинивши ⁵²⁷ кому кгвалт домовый ⁶
або головщину, и втечеть ⁵²⁸**

Коли чий ⁸ слуга, вчинивши ⁵²⁹ кому ^{7 530} домовый кгвалт ⁵³⁰ або голов-
щину, и ⁸ втечеть ⁵³¹, а ⁵³² в ²⁷⁷ его ⁵³³ пана через сторону был застан ⁵³⁴ а ⁵³⁵
⁵³⁶ приповежон, а он через тую заповедь его упустил ⁵³⁶, тот ^{8 537} пан ⁵³⁸
сам ⁵³⁷, чий ⁸ слуга ⁸, кгвалт и ⁸⁰ головщину, и шкоду ⁵³⁹ маєть платити ⁵³⁹,
а ¹⁷ собе ^{540 541} искати ⁵⁴² на слuze ⁵⁴¹. А ²⁸ коли бы тот ⁸ слуга не припове-
жон ⁵⁴³, тогды пан не повинен заступати ⁵⁴⁴.

**27. ⁵⁴⁵ Кто бы кому кгвалт ⁵⁴⁶ або злодейство вчинил ⁵⁴⁶
або чий человек за кого зашел, а он будеть ⁵⁴⁷ молчати ⁵⁴⁸
до десяти ⁵⁴⁹ лет ⁵⁴⁷**

Тэж ⁸, естли бы хто кому ⁵⁵⁰ кгвалт вчинил ⁵⁵¹ або злодейство або чий ⁵⁵²
человек за кого зашел, або хто по ком ⁵⁵³ ручил, або кому ⁸ бой ⁶ або ⁶ гра-
беж ⁵⁵⁴ вчинил, а ¹⁷ будеть ⁵⁵⁵ того молчати ⁵⁵⁵ десять ⁵⁵⁶ лет, тот ⁵⁵⁷ о тые
речи ⁵⁵⁸ маєть тэж ^{7, 8} молчати вечно ⁵⁵⁹. ⁵⁶⁰ А кому ся от кого кгвалт
стал ⁵⁶¹, а ⁵⁶⁰ до трех год молчал, тот ⁸ маєть ⁵⁶² вечно молчати.

**⁵⁶³ 28. Устава головщины шляхетское ⁵⁶⁴
и вины ⁵⁶⁵ господарское противку головщины ⁵⁶³**

Тэж ⁸ уставуем: естли бы шляхтич шляхтича забил у зваде або кото-
рою ⁵⁶⁶ пригодою, а ¹⁷ переведено бы то ^{5, 6} на него правом ⁸, тогды маєть
платити за головщину ⁵⁶⁷ кровным ⁵⁶⁸ сто коп грошей ⁵⁶⁷, а ^{17 569} нам, гос-
подару ⁵⁶⁹, другую сто коп ⁵⁷¹ грошей до скарбу ⁵⁷⁰. А ²⁸ естли бы, боячи
ся вины, втек з ⁵⁷² земли, тогды головщина ⁸ маєть быти плачона кровным
⁵⁷³ з ыменя сто коп грошей, а противня нам ^{5, 6, 7}, господару, з ыменя

ж⁶ сто⁷ коп⁷; а -⁵⁷³ дети⁵⁷⁴— того мають на именьи седети⁻⁵⁷⁴; а¹⁷ того истого⁸ забойцу⁵⁷⁵ мають выволати⁵⁷⁶, хто бы⁵⁷⁷ забил⁵⁷⁸, ⁵⁷⁹— яко бы беззщника⁻⁵⁷⁹.

**29.⁵⁸⁰ Который⁵⁸¹ злочинца на смерть будеть выдан⁵⁸²
за которое-кольве⁵⁸³ злочинство,
а⁷ от того каранья выйдець, не маеть мстца
межи добрыми⁵⁸⁴ людьми⁵⁸⁵**

Тэж⁸, коли бы хто о злодейство або о которое⁸ иное злочинство на^{6.8} каранье⁸ або⁸ на смерть выдан^{5.6.7.8} и^{6.7.8} врадом права посполитого⁸ сказан⁵⁸⁶ был, а¹⁷ в том караньи⁵⁸⁷ и^{6.7.8} шию свою пенезьми⁵⁸⁸ окупил⁵⁸⁹ або⁵⁹⁰— зася⁵⁹¹ от того каранья або от⁵⁹² ⁵⁹³— страченья шии⁻⁵⁹⁰ через приятелей своих або гостей⁵⁹⁴, послов¹⁴⁷, панов знакомитых⁶ выпрохан был або выправен, або тэж⁵⁹⁵ за свой⁵⁹⁶ злыи вчинок⁻⁵⁹⁶ в ката в руке был, таковой кождый⁸ ⁵⁹⁷— безо чти⁻⁵⁹⁷ ⁵⁹⁹— маеть⁻⁵⁹⁸ быти⁻⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰— а не маеть мстца мети⁻⁶⁰⁰ ⁶⁰¹— промеж⁶⁰² добрых людей рыцэрских⁻⁶⁰¹, и⁶⁰³— не маеть большей⁶⁰⁴ того привилья своего шляхетского поживати; а с тых⁻⁶⁰³ всех, которые⁶⁰⁵ бы⁶ такого⁶⁰⁶ чловека осужоного⁶⁰⁷ ведомо⁶⁰⁸ выправляли⁻⁶⁰⁷ або пенезьми⁵⁸⁸ своими окупали⁶⁰⁹, того⁸ честь и⁶¹⁰ добрая слава на ласце ⁶¹¹— нашой^{5.6} господарской⁻⁶¹¹.

**30.⁶¹² Хто бы злочинцов, розбойников, злодеев⁷,
людей выволаных⁶¹³ в себе в дому ховал**

⁶¹⁴— Тэж уставиуем⁶¹⁵, иж коли бы⁷ подданные наши⁻⁶¹⁴ ⁶¹⁶— людей подозре- ных, злочинцов, розбойников, ⁶¹⁷— выволаных⁶¹⁸ з⁻⁶¹⁶ земли⁻⁶¹⁷ в дому або в⁶¹⁹ именьи⁶²⁰ своем ведомо переховывали⁶²¹ або им некоторую раду або помоч ку шкоде⁶²²— речи посполитое⁻⁶²² давал и чинил або тэж⁸ речей злодейских ведомо поживал, а¹⁷ на⁸ кого⁸ ⁶²³— бы то⁻⁶²³ переведено, тогды тот не инако⁶²⁴ маеть быти каран, только⁶²⁵ яко²⁵⁵ кождый с⁷ тых^{7.8} зло- чинцов, вышей⁶²⁶ писаных; або ⁶²⁷— всим⁶²⁸ справедливым правом чинячи⁶²⁹ а призволяючи⁻⁶²⁷ однаковою виною мають ⁶³⁰— быти караны⁻⁶³⁰.

Примітки

¹ З. — ! С. 7

² З. С. Ф. головщинах

³ З. шляхетських

⁴ L. Capitulum primum

⁹ С. чый

¹⁰⁻¹⁰ С. умыслне наехал

⁻¹⁰ Ф. вмысленне

¹¹ С. хочечи

¹² С. Ф. уставиуем

¹³ L. ... si

¹⁴ L. alterius

¹⁵ С. умыслне Ф. вмысленне

¹⁶⁻¹⁶ С. моцью и кгвалтом

Ф. кгвалтом и моцью L. vio-
lenter

¹⁷ L. et

¹⁸ Ф. кого-колве

¹⁹ С. Ф. а

²⁰ С. Ф. бы L. eciam

²¹ L. sed

²²⁻²² С. кгвалтом нашол

²³ С. ... бой и L. et

²⁴ С. плачено L. ... si ... homi-
cidium

- 25 *L. tantumdem pro pena*
 26 *L. ita*
 27 *Ф. навезка L. compensacio*
 28 *L. Et*
 29-29 *L. est invasa*
 -29 *Ф. —!*
 30 *C. б*
 31 *L. ... tunc*
 32 *Ф. однако... ж*
 33-33 *L. invasor domus*
 34 *Ф. котырый*
 35-35 *Ф. домовому господарю*
 кгвалт
 36 *Ф. ... с*
 37 *L. invasoris cesi*
 38 *C. ... было*
 39-39 *C. звыш zostало*
Ф. звыш остало
 40 *L. mense nostre aplicatur*
 41 *L. Capitulum secundum*
 42 *C. яко*
 43 *Ф. ожаловати*
 44-44 *L. —!*
 -44 *З. Ф. вшакже C. вшакже*
 45 *L. domus*
 46 *L. Cum scilicet*
 47-47 *Ф. чий дом*
 -47 *L. —!*
 48-48 *L. hospes ... violenciam*
 49-49 *L. factum ... illud*
 50 *Ф. оповедати*
 51-51 *Ф. том вижа взяти ма-*
еть
 52 *C. Ф. з*
 53-53 *L. curia nostra proxima*
 54 *З. C. Ф. ... двора*
 55 *C. близый Ф. близко*
 56 *L. eique*
 57 *С. Ф. вбитого*
 58 *Ф. А*
 59-59 *L. invasor*
 60-60 *C. вжо тот близый*
Ф. вжо тот близкий
 -60 *L. —!*
 61 *C. соседи*
 62 *C. женою*
 63-63 *Ф. дорослыи дети*
 64 *L. habuerit*
 65 *Ф. або L. aut*
 66 *З. с. C. Ф. —!*
 67 *C. самотреть*
 68 *Ф. то*
 69-69 *L. iurabit... collum*
 70-70 *C. маеть вжо*
 71 *L. Capitulum tertium*
 72 *C. забишы Ф. забиши*
 73 *З. C. Ф. ... кого*
 73-73 *C. головщина забитого*
маеть з ыменя плачона
быти
 74 *Ф. тогда*
 75 *C. убившы*
 76-76 *C. втек з земли*
 77 *Ф. из*
 78 *З. C. Ф. плачона (остання*
буква «о» виправлена на
«а»).
 79 *Ф. вбитого*
 80 *L. aut*
 81 *L. maiestati nostre*
 82 *З. выше*
 83 *Ф. писанная*
 84-84 *L. Eciam si*
 -84 *C. Ф. —!*
 85-85 *Ф. однако ж*
 86 *Ф. ... тому*
 87-87 *L. —!*
 88 *Ф. покуль*
 89 *Ф. тое L. eam*
 90 *Ф. вбойца*
 91-91 *C. выволан быти из*
 -91 *Ф. изъ*
 92-92 *L. quem... aliquis*
 93-93 *C. zase потом Ф. зася*
потом
 94-94 *L. nichil ... eius*
 95 *З. C. Ф. ... жадную*
 96 *Ф. не впадетъ L. ... vllam*
 97 *L. Capitulum quartum*
 98-98 *L. Si quis ... suam*
 99 *Д. чим**
 100 *З. C. Ф. ... або найдеть*
 101-101 *C. Ф. нстый будучи*
 102 *З. будичи*
 103 *Ф. ... а*
 104 *C. боронячы*
 105 *C. а*
 106 *C. забъеть*
 107 *С. Ф. того*
 108-98 *C. его кольцо*
 108-108 *Ф. его, кольцо их за-*
бъеть або ранить
 109-109 *L. immunis est*
 110 *L. et*
 111 *L. ... huiusmodi*
 112-112 *L. Et aduc... expurga-*
cione
 113 *C. Ф. еще*
 114 *З. вшакже C. Ф. вшакже*
 115-115 *Ф. и з женою своею*
 116-116 *C. детми своими дорос-*
лыми сам-третей
 -116 *Ф. сам-треть*
 117-117 *Ф. естли бы были*
светки
 118-118 *L. tunc cum testibus*
 119 *C. светках*
 120-120 *Ф. присягу вчинити*
L. iurare
 121 *Ф. —! L. dum*
 122 *L. ... pro*
 123 *Ф. сказано L. —!*
 124 *C. ... ero L. ... eius*
 125 *L. Capitulum quintum*
 126 *Ф. ... наших*
 127 *З. борянячи*
 128 *Ф. уставуемъ L. —!*
 129 *Ф. кгвалте*
 130-130 *L. is ... occisi*
 131 *C. а однак*
 132-132 *Ф. слушный довод ма-*
еть
 133 *З. ма*
 134-134 *L. videlicet*
 135 *З. то Ф. того*
 136 *C. своего Ф. —!*
 137 *Ф. ... своею*
 138 *C. —! Ф. своими L. quod*
... interfecit
 139 *L. Capitulum sextum*
 140 *Ф. уставляем L. —!*
 141 *C. зкгвалтовал*
 142-142 *L. —!*
 143 *Ф. будеть*
 144 *З. како-кольве C. како-*
го-кольвек Ф. како-кольвек
 145 *C. почоныи*
 146 *З. Ф. вышнего*
 147 *Ф. ... и*
 -142 *Ф. нижнего*
 148 *Ф. —! L. et*
 149-149 *L. violata*
 150 *З. C. Ф. волала*
 151-151 *L. et hominibus, qui*
accurrerint
 152 *C. вказывала*
 153 *З. C. пересветчила Ф. пе-*
ревела
 154-154 *L. —!*
 -154 *Ф. светках... на то*
 155 *З. телеснаю Ф. —!*
 156 *L. violator... infimi*
 157-157 *C. маеть быти каран*
горлом L. punitur collo
 158 *L. violata*
 159-159 *Ф. его хотела*
 160-160 *L. hoc erit*
 -160 *C. —!*
 161 *C. она L. —!*
 162-162 *C. кгвалту волала, ... а*
люди оные слышали, нижи
на кгвалт не прибегли
 -162 *Ф. волати*
 163 *З. Ф. вшакже C. вшакже*
 164-164 *L. in continenti ... eli-*
berata
 165 *Ф. оповед[ла] ся C. ...*
тым L. ... id
 166 *C. zase L. —!*
 167 *L. violatorem*

169–168 С. ку праву притягнула
169 С. пересветчила
170 З. Ф. жо
171 L. ... violator
172 Ф. выше
173 С. описано L. dictum
174 L. Capitulum septimum
175–175 С. хто на кого ся
176 З. Ф. похвалил
177 С. пофалкою Ф. похвал-
[кою]
178 L. alteri
179–179 L. vt incendium domus
180 З. спалить
181 С. albo
182 С. —! L. et
183 С. пофалце Ф. похвалцы
184 L. illi
185 З. [о]гня
186 С. забитьм Ф. забитья
177 L. ... dampnum passus
188 L. illum
189 С. пофалил
190–190 L. tenetur ad
191 Ф. присужена
192 З. похвалцы С. пофалце
Ф. похвалцы
193 L. eciam
194 L. se
195 Ф. ... и рек
196–196 L. commississe ... quam
197 С. не чинил Ф. не мовил
198 З. Ф. не хвалить С. не по-
фаллять, ... а
199 С. отправуеть
200 С. Ф. вежде
201 С. пофалка
202 С. Ф. шляхтичы
203 С. противко Ф. —!
204–204 З. маеть сам
205–205 L. iurabit
–205 С. Ф. ... и
206 L. Capitulum octauum
207 С. парсон
208 С. Ф. бы
209 З. колко
210 З. забьеть
211 Ф. обвиненно
212–212 L. propterea
213 Ф. ... на
214 З. С. ... ж Ф. ... бы
215 С. ... и
216 С. шляхтичы
217–217 L. iuramentis conuin-
cet; et hoc
218 С. присягнути
–217 З. злаша
219 L. inculpatus
220 L. Capitulum nonum
221 С. Ф. ... А

222–222 L. Nobilis... aliquo
223 С. естли
224 З. С. ранить
225–222 Ф. —!
226 З. С. ... и
227–227 L. oculum... Et
228–228 С. зубы вырубал
229 С. утял
–227 Ф. только
230 L. acceperit winus
231–231 L. compensabitur
232 С. Ф. маеть
233 Ф. трыдцать
234 L. percussor
235 L. winus illud
236 С. самотреть
237 Ф. присягнеть
238–238 С. слушного доводу
–238 L. alterius
239 L. Capitulum decimum
240 С. после
241 С. Ф. вмер С. ... А
242 Ф. и... с L. post
243 З. С. Ф. охромленья
244 С. ездевшы Ф. ездилши
L. —!
245 З. С. Ф. торгу
246 С. Ф. вмер L. —!
247–247 L. percussione... deces-
serit
248–247 С. вмер и от битья, и
от ран вмер
–247 Ф. вмер
249–249 L. wlnerator seu per-
cussor
250 L. ... eius
251 L. ... sed
252 С. толко
253 L. Capitulum vndecimum
254–254 С. Которое братья ро-
женое
–254 Ф. роженое
255 Ф. як
256 Ф. роженое
257–257 L. adultis vel pupillis
258–258 С. суполные маючы
або лет
259 Ф. маючн
–257 С. не маючых Ф. не ма-
ючн
260 З. С. с
261–261 Ф. некоторое иншое
262 С. никоторый
263–263 L. eorum
264 L. ... aliqui
265 С. ... их
266–266 L. auisabit eos, qui
267 С. б
268 L. prouincia
269 Ф. з

270–270 С. головщины вси по-
сполу ходили
270–271 L. pro capite occiso
272–271 З. головщины вси
273 Ф. ... А L. ... Et
274 Ф. оны L. illi
275 L. eo
276 Ф. а
277 С. у
278 L. ... si
279–279 Ф. сам своим накладом
тую головщину зыщеть
280–280 L. solutionem capitis
281 L. eam
282 L. ceteris
283 L. Capitulum duodecimum
284–284 Ф. Близкий, который
усхочеть
285 С. ... не
286 С. близость
287–287 З. С. близость приро-
жоную Ф. близость приро-
женую
288–288 L. agentes... aliquem
289 С. о
290 L. eis
291–291 L. conuincet ... iura-
mento
292 С. и
293 З. обвинену
294–294 С. поприсягнути само-
треть у Ф. поприсягнути
сам-треть у
295 З. шляхетве
296–296 L. cum equalibus
–296 Ф. ровными
297 L. Capitulum tredecimum
298 Ф. роженных
299–299 С. ойцовское и матчи-
ны
300 З. оцовское
301 З. искать С. Ф. ... А
302 С. братья
303–303 З. С. было и сестр
рожных выпосажоных Ф. бы-
ло и сестр роженных выпоса-
жоных
304 L. dotaliciatis
305–305 L. ex fratribus
306 С. они L. —!
307–307 С. Ф. сами братья
–307 L. —!
308–308 С. мають головщины
дойскавати ся L. agent pro
capite occiso
309 L. sorores
310–310 L. et in earum defectu
agent
311 L. Capitulum quatuordecimi-
um

312–312 С. отца и матку забил
 313–313 L. Is
 314 С. Уставуем
 315–315 L. genitorem [...] suum
 316 L. Capitulum quindecim
 (у всіх арт. аж до тридцятого словами позначаються тільки статті «Capitulum», їхній же порядковий номер — римськими цифрами, тому далі ці різночитання не вказуються).
 317 L. Is
 318 L. ... alias
 319 С. Ф. спадываючого
 320–320 L. ita... sororis
 321 З. С. Ф. ... так
 322 Ф. ce[c]тры
 323–323 L. deuoluuntur
 324 Ф. приходит
 325–325 L. Et... occisor
 326 Ф. и
 327–327 С. інших кривних, близькістю прироженою
 328 Ф. ... за
 —327 Ф. прироженую
 329–329 З. С. Ф. горлом маєть каран быти
 330 С. ранен
 331 С. другому
 332–332 L. —!
 333 С. або
 334 L. eum
 335 С. зранити Ф. ранити
 336–336 L. et interim
 337 З. тотм*
 338 Ф. тільки
 339 С. доброволную
 340 Ф. а L. tunc
 341–341 С. ближний того-то
 342–342 L. iurauerint
 343–343 L. sit occisus
 344 L. occisoris
 345–345 L. —!
 346–346 С. Ф. тот ся маєть
 346–347 L. occisor iuramento
 [...] se expurgabit
 348–348 L. eciam si
 349–349 С. слуги его
 350 З. ... одно бы были С. ...
 одно б были
 351–351 Ф. однако бы были шляхтичи
 352 С. шляхтичи L. —!
 353–353 L. quod... tunc
 354 С. вежде
 355 L. ... erit
 356 L. ... soluendo
 357 Ф. проч

358 С. Ф. правом
 359–359 L. Agens... conuicit
 360 С. ... того
 —359 С. ... то ест вижом врадовым и шляхтою, людьми добрыми, котрым будет тот квалт оказывал албо которые при том были и тот квалт, як ся стал, видели
 361 Ф. пак ли
 362 L. sed
 363 С. ... бы
 364–364 Ф. были того квалту
 —364 С. —!
 365 L. vtique
 366 С. ближший
 367 З. поканати
 368 L. forte
 369 С. ... доводу не мел и сам присягати не хотел а
 370–370 Ф. присягати позвано-му допустил
 371–371 L. et ipse actor
 372 Ф. ... бы
 373–373 С. —!
 374 L. citatus
 375–375 L. iuramento ... facinore
 376 С. собе
 —375 Ф. квалту З. С. Ф. ... присягою
 377 С. очищати
 378 З. чеємь
 379–379 С. домового господаря
 —379 С. Ф. ... А
 380 L. alicui
 381 Ф. ... ся
 382 С. чьем L. alterius
 383–383 L. illatum fuerit
 384–384 Ф. индей где
 385–385 L. mandato aut
 386 З. С. Ф. приказаньем
 —385 С. с
 387–387 L. —!
 388–387 Ф. позван до суда
 389 З. С. Ф. переведено
 390 С. присергою
 391–391 L. precedente ... aut
 —391 З. некакими С. неякими
 Ф. некоторыми
 392 З. С. Ф. знаки
 393 З. Ф. врядне
 394 Ф. переведенными
 395 L. ... hospes
 396 С. власными
 397 З. пенязми Ф. пенезми
 398 L. ... sibi
 399 С. наславшы
 400 З. наехавши С. наехав-шы Ф. наехалши

401 З. С. Ф. коли L. Is
 402–402 L. alterius
 403 С. наехавшы Ф. наехалши
 404 С. Ф. ... и L. —!
 405 Ф. грабежи
 406–406 Ф. некоторые шкоды
 407 С. таковой L. —!
 408–408 С. естли на квалт довод слушний вчинить, маєть квалт и раны, и шкоды оправити и грабежи з навезкою поворочати. А вшакже, естли доводу не будет, маєть сам на квалту присягати, а на шкодах и на грабежах люди его
 408–409 L. iuxta ... eius
 410–410 L. simulque et compen-
 sam
 411 Ф. заплатити
 412–412 L. nostro totidem. Et si
 413 Ф. ни
 414 Ф. ни
 415 Ф. также L. aliquid, vti-
 que tunc
 416 З. ... (розділовий знак).
 С. ... и вину нашу господар-скую Ф. заплатити
 417–417 С. Ф. —!
 418 L. ... dampnum
 419–417 L. —!
 420 З. сусельский
 421 З. Ф. 12
 422 Ф. грош
 423 З. кожды L. omni
 424 Ф. суседом*
 425 С. Ф. переведенный
 426–426 Ф. вины только ж до скарбу господарьского
 427–426 З. господарю королю
 С. господарю королю L. fisco
 428 С. збил
 429 L. depredatorem ipsum
 430 С. злупеньє Ф. злупеньє
 L. ... suam
 431 С. ранах
 432–432 L. nominaverit ... cita-
 uerit
 433 С. парсоне Ф. парсуне
 434 С. —! Ф. або
 435–435 Ф. —!
 436–436 С. хотел бы
 437 З. Ф. ближний С. близ-
 шые L. Is
 438–438 L. propior ... conuin-
 cendum
 439 З. Ф. маєть С. —!
 440 З. С. Ф. ся отприсягнути
 441–441 L. Et si inculpatus
 442 З. С. вшакже Ф. вшакже

443 З. С. Ф. перееднати
 444-444 L. iurare
 445 С. к
 446 С. ... (текст виокремлений у самостійний 22-й арт.): О зваде шляхетской на дорозе, естли бы розбил Ф. розбойник... А
 447-447 L. vero ... sed
 448 С. не ступил
 449 Ф. розбойническая
 450-450 L. iurabit ... wlneribus
 450 Ф. — !
 451 Ф. менованого
 452-452 Ф. не тратить L. non ammittit
 453 С. 23
 454 Ф. ... посполитых
 455-455 L. — !
 456 С. у Ф. у-в
 457 С. се
 458-458 L. et alter
 459-459 С. — !
 460 L. ... mutuo
 461-461 L. et in defectu testium
 462-462 З. С. Ф. бы другому
 461 Ф. — !
 463 С. Ф. ... бы
 464-464 L. faciant ... sortes et
 465 С. сказати
 466 С. Ф. жеребей
 464 Ф. — !
 467 С. ним
 468-468 С. вийметь наперед
 468-469 L. prodierit ... iurabit
 468 З. Ф. вийметь
 470 L. scilicet ille
 471-471 С. почал первой
 472-472 L. et ex illo
 473-473 С. вся тая
 474 L. is
 475 С. ... ему
 476 С. Ф. навезати
 477-477 С. якого стану будуть.
 ... А естли бы ся у оной зваде головщины стали на обе стороны, тогды также на початку мають сказати жеребей метати, и чий жеребей виймет ся, тот на початку доводити будет. Але естли ж у одное стороны ранний будет, а з другое стороны убитый, тогды при оном убитом близший будет доводчинити, нижли ранним отводить. А вшакке не маеть за то иншого жадного каранья мети, одно головщину платити подле его роду и тым

ранным и битым, которые при нем ранены и биты будут, за раны и бой досыть вчинити.
 477-478 L. iuxta [...] eius
 479-479 С. 24. О зваде вечерней
 480-479 Ф. вечерних звадах
 481 L. quis
 482-482 З. С. Ф. некоторый с
 483 Ф. розбойнический
 483-483 L. — !
 484 Ф. ... а L. ... et
 485 С. не ведаючи
 486-486 L. extinctorem luminis
 487 С. мовечы
 488-488 L. se... illius
 489-489 Ф. а жем
 490 З. С. Ф. той
 491 С. не ведаючи Ф. не вемь
 492-488 Ф. только за твоею
 493-493 L. vel... iuraverit
 494-494 L. extinctor
 495 L. ad satisfactionem
 496 С. Так
 497 Ф. ... и L. et
 498 З. таковон С. такой L. simili
 499 С. сужоно
 500 С. заплатившы
 501-501 L. queret ... facinoris
 502 С. 25
 503 С. умыслне Ф. неумысленне
 504-504 L. — !
 504 Ф. тот
 505-505 L. quod... cuius
 506 С. же
 507 С. невмыслне Ф. невмысленне
 508-508 С. бачечи, иже Ф. бачычи, иж
 509 С. ... нигде
 510-510 Ф. не винну быти
 511 С. бити L. vergere
 510 L. — !
 512 L. ... quod
 513 L. leso
 514-514 Ф. быти плачоны
 515 L. reformari
 516 С. 26
 517 З. который
 518 Ф. уставляем L. — !
 519 С. боронечи
 520 L. ipse
 521 Ф. кождое... речи L. omni

522-522 L. — !
 523 L. huiusmodi
 524 С. головщин
 525-525 Ф. искати маеть
 525 З. по[и]скивати С. искати
 526 С. 27
 527 С. вчинившы
 528 С. втек С. Ф. ... А
 529 С. вчинившы Ф. вчинить
 530-530 С. квалт домовый
 531 Д. втечет* С. Ф. втек
 532 L. et... ante fugam
 533 L. suum
 534 З. зостан Ф. застат
 535 Ф. и L. et
 536-536 L. addictus ei, tunc
 536 С. Ф. выпустил
 537-537 Ф. сам пан
 538 L. ... si... solus
 539-539 Ф. платить маеть
 540 Ф. ... маеть
 541-541 С. на слуге искати
 542 L. ... id
 543 L. fuerit... passo
 544 С. за слугу стояти L. ad soluendum
 545 с. 28
 546-546 З. С. Ф. вчинил або злодейство
 547-547 С. десеть лет у молчанья
 548 З. молчалти* Ф. молчал
 549 Ф. десети
 550 L. alteri
 551 С. учинил
 552 L. alterius
 553 L. altero
 554 С. грабежи
 555-555 З. С. Ф. молчати того
 556 С. десеть
 557 L. iam tunc
 558 С. речи
 559 Ф. ... (з нового рядка).
 560-560 L. Pro violencia vero qui
 561 С. ... або бой
 562 С. ... о том
 563-563 С. 29. Устава головщине шляхетской, о винны противня господаря... и
 564 З. шляхетской
 565-563 З. противку головщине господарской Ф. противку на господаря
 566 Ф. котор[о]ю
 567-567 С. сто коп грошей кровным
 568 Ф. ... его
 569-569 З. господарю С. господарю Ф. господарю вини

- 569—570 *L. fisco nostro totidem*
 571—570 *C. до скарбу грошей*
 572 *Ф. изъ*
 573—573 *L. et fisco ex bonis eius*
 574—574 *L. eius ... bonis*
 575 *Ф. забийцу*
 576 *L. ... et*
 577 *Ф. ... его L. ... eum*
 578 *З. С. ... тогда Ф. ... так*
 579—579 *Ф. якъ безецника L. faciet hoc impune*
 —579 *З. С. безецника*
 580 *С. 30*
 581 *З. Которы*
 582 *С. выдал*
 583 *С. которое-колве Ф. которое-колвек*
 584 *Ф. дообрыми*
 585 *С. ... мети*
 586 *С. вказан*
 587 *Ф. каран... не был*
 588 *З. С. Ф. пенязми*
 589 *С. откупить Ф. откупил*
 590—590 *L. — !*
 591 *С. Ф. ся*
- 592 *З. о*
 593—590 *С. шини страченья*
 594 *Ф. ... и L. ... seu*
 595 *L. qui*
 596—596 *Ф. вчинок злый*
 —596 *С. учинок*
 597—597 *З. без от чти*
 597—598 *С. маеть без чсти*
 599—599 *L. est*
 600—600 *L. et locum [...] non habet*
 601—601 *С. промежи добрыми людьми рыцерскими*
 602 *Ф. промежи*
 —601 *Ф. рыцерства*
 603—603 *L. ammittit ... vero*
 604 *З. больши Ф. болшей*
 605 *Ф. который*
 606 *С. такового*
 607—607 *Ф. выправляли ве-дома*
 608 *С. ведомо*
 609 *Ф. откупали*
 610 *З. С. Ф. а*
 611—611 *L. maiestatis nostre*
- 612 *С. 31*
 613 *Ф. выволанных ... из земли*
 614—614 *L. Quicunque*
 615 *С. уставляем*
 616—616 *Ф. люди подозрены, злочинцы, розбойники, выволанныи из*
 617—617 *L. bannitos*
 618 *З. вываланных*
 —616 *С. из*
 619 *С. у L. — !*
 620 *З. Ф. ыменьи*
 621 *С. переховывал Ф. переховати*
 622—622 *С. посполитое речы*
 623—623 *С. быть*
 624 *Ф. не иначе*
 625 *L. sed*
 626 *С. выше*
 627—627 *L. facientes, et consentientes*
 628 *С. всих*
 629 *С. чинячы*
 630—630 *Ф. караны быти*

Роздел ОСМЫЙ ¹О ПРАВЕ ЗЕМЛЕННЫЕ ², О ГРАНИЦАХ И ⁷ О МЕЖАХ,
О КОПАХ

1.³ Напервей ⁴— ся починают ⁴— выроком королевским ⁹
с ¹⁰ подписью властное ¹¹ руки его милости: иж хто кому
всхочеть ¹² через границы ¹³ або через ⁷ межи ¹⁴
землю отняти, маеть ¹⁵ кожного стану, в том артыкуле
мененого ¹⁶, ¹⁷— и з светки своими шестма ¹⁷, кому право
скажеть, сам присягнути ¹⁸

Тэж ⁸ уставуем: естли бы которые бискупове и ¹⁹ духовные, закону яко ⁸
римского ²⁰, так ⁸ и ²¹ греческого, и ^{7, 8} князи, и ⁸ панове, и ⁸ пании вдовы ²²,
и ²³ земляне мели именья ²⁴ и ⁸ люди, и ⁸ земли, ловы ²⁵, лесы ²⁶, озера ²⁷ и ⁸
бобровые гоны в границах або в ⁸ межах, а ²⁸ хотел бы один ⁸ в ^{6, 7, 8} дру-
гого ²⁹ землю ⁸, ³⁰— перешодчи ³¹ границу, або через межи уступати ³⁰, або
люди ²⁵, земли ²⁵, ловы ²⁶, лесы ³², озера и ^{6, 7, 8} сеножати, и бобровые гоны
отнимати, хотячи ³³ его с того именья ³⁴ вытиснути, тогда мають с ³⁵ обу
сторон по осминадцати ³⁶ светков перед правом поставити; и кого ³⁷ найдуть
судьи ближшого ³⁸ ку доводу, тогда ³⁹ с кожного стану, вышей ⁴⁰ мененых ⁴¹,
маеть ⁶ з ⁴² шестма ⁴³ светки а ⁸ сам семей на всем присягати ⁴⁴.

2.⁴⁵ За давностью земскою ближний ⁴⁶ будеть
держанья своего ⁴⁷ доводити

Тэж ⁸ уставуем ⁴⁸, иж кождый, держащий ⁴⁹ за правом своим прирждо-
ным ⁵⁰ або набытым, або тэж ⁸ за давностью земскою, близший ⁵¹ будеть
держанья своего слушным ⁶ доводом ⁶ доводити, то ест ⁵² людьми добрыми,
шляхтичи ⁵³, або листы, або иными ⁵⁴ людьми годнейшими, близкими сусе-
ды ⁵⁵. Чи и ⁵⁶ будуть светки годнейшие, тые мають светчити без присяги их ⁸
телесное ⁸, подле давного звычайу ⁵⁷ земского, за которых зознаеть ⁵⁸, сторо-
на доводячая ⁵⁹ реч свою ⁶⁰— мають ⁶¹ одержати ⁶⁰; а ²⁸ предся другая сторо-
на, естли будеть хотети, ⁶²— маеть правом искати ⁶².

3.⁶³ О рок завитый на землю выехати ⁶⁴

Тэж ⁸ уставляем ⁶⁵, иж ⁸ рок сторонам ку граниченью ⁶⁶, судом положи-
ным ⁶⁷, маеть быти завитый, а ²⁸ прото ⁸ через жадную ⁶⁸ причину не маеть
⁶⁹— далее отложен ⁷⁰ быти ⁶⁹, ⁷¹— только ⁷² с тых причин ⁷³, которые особным

артыкулом суть описаны: то, первое⁻⁷¹, мором⁷⁴, соймом вальным⁷⁵ а^{6, 8} службою нашою⁷⁶ господарскою⁸, а²⁸ немоцю⁵⁵. Коли бы которая⁷⁷ сторона, кроме⁷⁸ тых⁷⁹ чотырох⁸⁰ причин, не стала, тогды другая сторона за своим⁸¹ доводом владовым⁻⁸¹ перед ездоки⁸², на то выставлеными, ⁸³маеть реч свою одержати⁻⁸³ подле заведенья светков присяглых, на местцу граничном поставленных, и⁸⁴ своее телесное присяги, и⁷ тым⁸⁵маеть вжо⁻⁸⁵ свою реч на вечность⁸⁷ одержати⁻⁸⁶. А⁸⁸ естли бы хто перед тым роком был немоцон, маеть⁸⁹ дати⁹⁰ ведомо судьям⁻⁹⁰ и сутяжому⁹¹, тогды⁹² маеть то отложено⁹³ быти, поки он⁹⁴ выздоровееть⁹⁵; на другом року перед судьями маеть присягнути на том, иж справедливе на⁶ ⁹⁶оный⁹⁷ час⁻⁹⁶ был немоцон. ⁹⁸А⁸⁸ естли бы судья⁹⁹ был немоцон⁻⁹⁸, а перед роком ся рознемог⁻⁹⁹, на тот⁸ суд быти не мог¹⁰⁰, тогды маеть другого приятеля⁸ своего⁸ на свое место¹⁰¹ установити через лист свой; ¹⁰²а тот маеть такжо¹⁰³ на его местцы судити, и тот его суд¹⁰⁴маеть также⁻¹⁰⁴ моцон быти, как и⁷ того самого⁻¹⁰².

4.¹⁰⁵ О¹⁰⁶ вказанье границ⁻¹⁰⁶, которые лепшие¹⁰⁷

¹⁰⁸Тэж уставляем¹⁰⁹: коли бы который⁶ судья або ездок от права⁻¹⁰⁸ высланный был на розъезд, ¹¹⁰тогды тот судья¹¹¹, ездок⁻¹¹⁰ оную сторону, которая¹¹² ¹¹³лепшие¹⁰⁷ и знакомитшие⁻¹¹³ привилья и листы, и знаки або копцы, або тэж^{6, 8} грани вкажутъ, будетъ повинен ку доводу припустити. А⁸⁸ естли бы с обудву сторон знаков не было, тогды чие¹¹⁴ светки годнейшие будутъ, того¹¹⁵ маеть ку доводу и¹¹⁶ присязе допустити. А¹¹⁷ веджо не таковыя¹¹⁸ мают ся розумети⁻¹¹⁷ светки, штобы¹¹⁹ была⁶ шляхта, але⁷ ¹²⁰тые светки⁻¹²⁰ шляхта⁷ и⁷ люди добрые, неподозренные¹²¹, которые будутъ суседи¹²² близкие и⁷ сумежники, тые годнейшие¹²³ будутъ ¹²⁴ку сведецству⁻¹²⁴, нижли тые шляхта, которые не граничники и не сумежники¹²⁵.

5.¹²⁶ У сведецестве жадного иншого⁷ закону не мети, кроме¹²⁷ хрестьян римского¹²⁸ закону и¹²⁹ греческого

Тэж⁸ уставуем, иж светки¹³⁰ о реч земленую¹³¹ и о довод¹³² держанья земли⁻¹³⁰ не мають ку⁶ сведецству⁶ припушоны быти жидове, ани татарове¹³³, одно¹³⁴ хрестьяне¹³⁵ латынского¹³⁶ ¹³⁷або¹³⁸ греческого закону. ¹³⁹А веджо⁻¹³⁷ и межи тыми хрестьяны⁻¹³⁹, которые бы на кождый год ¹⁴⁰в плебанов⁻¹⁴⁰ або в попов своих на¹⁴² их споведи⁻¹⁴² бывали⁻¹⁴¹ ани у¹⁴³ славе межи околицы, ани в¹⁴⁴ злодействе, ани ¹⁴⁵в¹⁴⁴ фалшивстве¹⁴⁶, тые мають допушоны быти сведецства о земское¹⁴⁷ дело и⁶ о⁶ ¹⁴⁸держанье земли⁻¹⁴⁸. ¹⁴⁹А¹⁵⁰ хотя бы⁷ хрестьяне, ¹⁵¹будь латынского¹⁵² або греческого закону⁻¹⁵⁰, которые божьего¹⁵³ тела не принимаютъ¹⁵⁴ и на испо-

ведь не ходять⁻¹⁴⁹, тые¹⁵⁵⁻ в жадном⁻¹⁵⁵ свѣдѣцствѣ перед⁸ правом⁸ не мають¹⁵⁶⁻ допущоны быти о⁷ земную⁷ реч⁻¹⁵⁶.

6.¹⁵⁷ А⁷ хто маєть с державцою¹⁵⁸ копу вести

А^{7, 8} естли бы который землянин¹⁵⁹ мел право⁻¹⁶⁰ з державцою¹⁶¹ або с⁸ паном,¹⁶²⁻ а тот пан або державца⁻¹⁶² мел бы у своем¹⁶³ повете именьѣ⁶ ¹⁶⁴⁻ сугрань, а мели бы копу вести⁻¹⁶⁴, тогда того пана держанья¹⁶⁵, ¹⁶⁶⁻ который держать⁻¹⁶⁶, не маєть быти простый чоловек поличон¹⁶⁷ за светки, кром¹⁶⁸ шляхты або ¹⁶⁹ инших поветов¹⁷⁰ людей¹⁷¹, годных веры, близких в¹⁷² сусѣдствѣ.

7.¹⁷³ Роки, как⁷ мають положоны¹⁷⁴ быти о земское¹⁴⁷ право

¹⁷⁵⁻ Хочем тѣж и⁶ уставляем, иж кождый очивисто⁻¹⁷⁵ рок ку граничною¹⁷⁶⁻ только кроть, колько ¹⁷⁷⁻ кроть бы⁻¹⁷⁷ надобе было, маєть быти на недели¹⁷⁸ правом положон⁻¹⁷⁶. А⁸⁸ которое стороны судья выедеть¹⁷⁹, того сказанья на^{6, 7} обе стороне будутъ повинни принять, небытностью других судей не вымовляючи¹⁸⁰, кром службы¹⁸¹ земское або хоробы¹⁸², або ¹⁸³⁻ тѣж естли⁻¹⁸³ бы хто⁶ в речи¹⁸⁴ ¹⁸⁵⁻ нашой земской⁻¹⁸⁵ в руках неприятельских был або в поселъствѣ¹⁸⁶ от нас был⁸ послан. А¹⁸⁷ естли бы хто через лист, а²⁸ не очивисто¹⁸⁸ судей⁶ або⁸ ездоков⁸ на землю взял от¹⁸⁹⁻ нас, господара⁻¹⁸⁹, або от¹⁹⁰⁻ панов рад⁻¹⁹⁰, ¹⁹¹⁻ а тот бы о том¹⁹³ з ним очивисто¹⁸⁸ не мовил и¹⁹⁴ в тот час не был⁻¹⁹², тогда маєть взяти¹⁹⁵⁻ до того⁻¹⁹⁵ лист от судей за дванадцать недель перед роком того⁸ права¹⁹⁶⁻ и ему¹⁹⁷⁻ ведати маєть⁻¹⁹⁷ дати, абы он к тому року чим налѣпей¹⁹⁸ зготовал и зася¹⁹⁹ того не вымовлял, абы ку тому року ся зготовал⁻¹⁹¹; и будить повинен отповѣдати²⁰⁰, яко на завитом року.

8.²⁰¹ Хто бы кому границу²⁰² або межу²⁰³ сказал

Естли²⁰⁴ бы шляхтич шляхтичу границу²⁰⁵ сказал або огнем выжог²⁰⁶, вырубал²⁰⁷ кгвалтовне и²¹ яко-кольвек²⁰⁸ инак⁸, а²⁸ было бы то на него переведено, тогда⁸ таковой²⁰⁹⁻ маєть заплатити⁻²⁰⁹ ображеному дванадцать рублев грошей⁸; а²⁸ естли бы²¹⁰ межу²¹¹ переорал, тогда три рубли²¹² а²⁸ вины только²¹³ ж. ²¹⁴⁻ А⁸⁸ естли бы²¹⁵⁻ мужик мужику⁻²¹⁵ то вчинил, тогда²¹⁶⁻ мужику рубль грошей а⁻²¹⁶ вины только²¹⁷ ж⁻²¹⁴. А⁸⁸ над то границу або межу, ²¹⁸⁻ через⁸ него⁸ скажоную⁻²¹⁸, будеть повинен з урадом направили по-старому. А²¹⁹ естли бы тая граница²²⁰ або межа²²¹⁻ здала ся ему⁻²²¹ в кривде²²², маєть ее²²³ правом²²⁴⁻ спирати, а⁻²²⁴ не кгвалтом.

9.²²⁵ О лес суместный ²²⁶ и о проробки

Тѣж ⁸ уставуем ⁸: естли ²²⁷ бы хто мел ⁻²²⁷ лес суместный ²²⁸, тогды маеть каждый ²²⁹ з ²³⁰ своего поля ²³¹ против себе проробки чинити ⁻²³¹, а ²⁸ от леса ни один одного ²³² не маеть ²³³ заходити; а ²⁸ як ⁻²³³ сотнут ся ²³⁴ топоры, тут ²³⁵ будетъ граница. А веджо ²³⁶ естли бы один ²³⁷ дуж был и большей ²³⁸ проробил, нижли ²³⁹ другой, а ²⁸ оному бы ся видела кривда, ²⁴⁰ а он бы его потягнул до права, тогды маеть сослано быти и осмотрено ⁻²⁴⁰; тогды оный ²⁴¹ маеть ²⁴² лесу дати ⁻²⁴² ²⁴³ против проробков ⁻²⁴³, ²⁴⁴ што большей ²⁴⁵ проробил, хотя не так доброго, поки тот проробить ⁻²⁴⁴. А ⁸⁸ коли оный ²⁴⁶ тот лес проробить ⁻²⁴⁶, ²⁴⁷ который мало ⁶ мел, а ²⁴⁸ ровно столько ж ⁻²⁴⁸ проробить, колько и оный ²⁴⁹, тогды мають в лыко и ⁷ лихое и доброе ⁻²⁴⁷ поделити на полы. А ⁸⁸ ²⁵⁰ естли бы ²⁵¹ оный ⁻²⁵⁰ не мел лесу ²⁵² ему отвести, што большей ²⁴⁵ проробил ⁻²⁵¹, тогды ему ²⁵³ мусить ²⁵⁴ проробков своих на пол ²⁵⁵ поделити ²⁵⁶.

10.²⁵⁷ Кому бы межи именъи ²⁵⁸
река граница была

Коли бы межи которыми дединами ²⁵⁹ река вместо границы была ²⁶⁰ а под часом ²⁶¹ сама ⁻²⁶⁰ на чю ся дедину ⁻²⁶¹ повернула за ²⁶² старое речичцо, тогда однак ²⁶³ ²⁶⁴ межа або граница ⁻²⁶⁴ ²⁶⁵ по старое ²⁶⁶ речичи ²⁶⁷ маеть ²⁶⁸ быти держана ⁻²⁶⁵ своего берега стародавного ⁻²⁶⁶, а ²⁸ оные ²⁶⁹ реки половину маеть поживати в ловеньи ²⁷⁰ рыб и ²⁷¹ у-в ⁻²⁷¹ ынших пожиткох ⁻²⁷². А ⁸⁸ естли бы хто реку перекопал умыслъне ²⁷³ ку шкоде суседа своего, ²⁷⁴ а тот бы его ²⁷⁵ о то ку праву ⁻²⁷⁵ позвал а довел бы, тогды ²⁷⁶ маеть оному ⁻²⁷⁶ право сказити ²⁷⁷, абы зася ¹⁹⁹ реку по-старому загамовал ²⁷⁸ и ¹⁹⁴ шкоды, и ²⁷⁹ гоны бобровые, и иные ему оправовал ⁻²⁷⁴.

11.²⁸⁰ Естли бы хто своим ²⁸¹ ставом инший став
або сеножати ⁻²⁸¹ затопил

Коли бы хто ²⁸² у своей ²⁸³ дедизне суполную ⁻²⁸³ реку мел, то ест обадва береги его, а на ней ставы и млыны поставил а ⁻²⁸² суседний вышшии ²⁸⁴ млыны своими млыны ²⁸⁵ затопил, тогды маеть ²⁸⁶ вижа з ураду взяти и з вижом маеть спустити воду ⁻²⁸⁶ и шкоду затопленому ²⁸⁷ ²⁸⁸ оправити ²⁸⁹ маеть ⁻²⁸⁸ водлуг слушного ⁸ доводу. А ⁸⁸ естли бы сеножать затопил ²⁹⁰ без воли того, чия сеножать ест, тогды будет ли его воля отмену взяти ²⁹¹, он ⁻²⁹⁰ маеть ему ²⁹² отмену дати; а ²⁸ пак ли ²⁹³ бы ²⁹⁴ на то его ⁻²⁹⁴ воли не было, и он нехай по тому держитъ воду, как бы его сеножати шкоды не было; а и воду тѣж ²⁹⁵ так маеть ⁻²⁹⁵ держати ⁻²⁹⁶, как бы верхнего ²⁹⁷ млына не затопил ⁻²⁹³. А ⁸⁸ естли ²⁹⁸ бы ²⁹⁹ половину реки мел або хотя и ⁷ супол-

ную реку мел, а присыпал⁻¹⁹⁸ греблю к чужому берегу або сеножать за-
топил без его³⁰⁰ дозволения, ³⁰¹⁻ тот тую греблю роскопаеть, тогда³⁰² не
повинен будет квалту платити⁻³⁰¹, бо ниhto не маеть без дозволения³⁴
к чужому³⁰³ берегу гребли засыпати³⁰⁴ ани⁸ ставу⁸ заняти³⁰⁵.

12.³⁰⁶ Хто бы хотел³⁰⁷ к ³⁰⁸⁻ чужому³⁰⁹ берегу⁻³⁰⁸ став заняти

Тэж³¹⁰ хто бы хотел к чужому³⁰³ берегу³¹¹⁻ заняти³¹² став⁻³¹¹ або чу-
жие сеножати потопити або покосити, або лес порубати, або поля поорати,
тогда маеть такжо³¹³ того⁸ вижом обослати и заповедати³¹⁴ под закладом;
и сужона³¹⁵ маеть¹⁵ быти³¹⁶ тая³¹⁷ каждая³¹⁸ реч тым⁸ же⁸ обычаем⁸, яко
³¹⁹⁻ стоить³²¹ в том⁻³¹⁹ артыкуле вышей⁴⁰ писано⁻³²⁰.

13.³²² Хто на чией³²³ земли посееть збожье³²⁴, как маеть заповедати³¹⁴ вижом, абы не звозил до права под закладом³²⁵

Тэж⁸ ³²⁶⁻ хто коли⁻³²⁶ на чией³²⁷ земли³²⁸⁻ жито⁸ посееть⁻³²⁸, тогда³²⁹,
хто поведаеть свою землю, маеть взяти³³⁰⁻ вижа во врадника⁻³³⁰, ³³¹⁻ в
чем повете седить⁻³³¹, и маеть заповедати³¹⁴ ему под закладом на нас,
господара⁸, и на врадника, штобы он того жита долов³³² не вез, а³³³, по-
жонши³³⁴, поставил на той же³³⁵ земли до права³³⁶; и, рок положивши³³⁷,
мають с obu сторон ездоки³³⁸ вывести³³⁹. А⁸⁸ если бы²⁹⁹ тот⁶, хто запо-
ведал, правом⁸ перевел, што⁸ ж^{7, 8} ³⁴⁰⁻ он тое⁻³⁴⁰ жито⁸ будеть⁷ сеял на
его властной³⁴¹ земли³⁴², тогда³⁴³⁻ маеть быти ему⁷ как земля, так и⁷
оное⁻³⁴³ жито³⁴⁴. А если бы⁶ он³⁴⁵ через тот⁸ вышей⁴⁰ писанный заклад,
права не дождавши³⁴⁶, оное жито пожонши³⁴⁷, звездолов³⁴⁸, тогда маеть
тот^{6, 8} заклад и жито платити з навязкою³⁴⁹. А⁸⁸ если³⁵⁰ хто будеть
на своей³⁵¹⁻ земли властной⁻³⁵¹ сеяти, ³⁵²⁻ а он ему то⁻³⁵² заповедаеть, ³⁵³⁻ а
того правом не переведеть, ³⁵⁴⁻ ижбы³⁵⁵ земля его была⁻³⁵³, таковый тот
заклад маеть сам³⁵⁶ платити³⁵⁷ до скарбу нашего господарского⁸ и шко-
ды³⁵⁸ тому оправити²⁸⁹. ³⁵⁹⁻ А то ест шкоды⁻³⁵⁹. если бы чие⁸ жито за
заповедью³⁶⁰⁻ погнило, або тэж оный, хто ездока вывел и на него³⁶¹ на-
ложил, а³⁶² того, на кого жаловал, не довел, тогда⁶ тое жито маеть
тому платити и тую шкоду всю маеть тому оправити⁻³⁶⁰. ³⁶³⁻ А то ест за-
клад⁻³⁶³. хто бы кому⁸ хотел через границу шкоду вчинити³⁶⁴⁻ в тых
³⁶⁵⁻ речах, нижей⁻³⁶⁵ писанных, тогда⁻³⁶⁴ маеть³⁶⁶⁻ заклад таковый⁻³⁶⁶ быти:
на нас^{5, 6, 7}, господара³⁶⁷ —сто рублей³⁶⁸, на державцу³⁶⁹ — дванадцать
рублев. А⁸⁸ если бы о межах³⁷⁰ была заповедь, тогда маеть заклад⁸ быти
на нас^{5, 6, 7}, господара³⁶⁷ — дванадцать рублей³⁷¹, на державцу — три руб-
ли³⁷². А²¹⁹ тая заповедь житу и сеножатем маеть быти до³⁷³ Божьего
нароженья.

**14.³⁷⁴ Хто бы ³⁷⁵ землі в ³⁷⁶ держанні був три роки,
а другий бы, правом не переперши ³⁷⁷, жито пожал
або жатое побрал, або бой ³⁷⁸ вчинил ³⁷⁹
и сохи порубал**

Таж ⁸ уставуем ³⁸⁰, иж ⁸ коли бы хто которую землю ³⁸¹ держал ³⁸² во-
в покои ³⁸¹ три роки а ⁸ с ⁸ покоем ⁸ сеял ⁶ ³⁸³ або орал, а хто бы, приход-
чи ³⁸³ на ³⁸⁴ тоє поле ³⁸⁴, ³⁸⁵ пожал або жатое взяв ³⁸⁶ а вдарил самого ³⁸⁵
або чоловіка ³⁸⁷ его, або которого-колье ³⁸⁸, або вола, або соху зрубал, та-
ковий маєть платити квалт дванадцять рублев грошей, а ²⁸ нам, госпо-
дару ⁸, только ³⁸⁹ ж. А ⁸⁸ естли озметь ³⁹⁰ без бою, ³⁹¹ тот ³⁹² маєть шкоду
платити ³⁹¹ з навязкою ³⁹³, а ²⁸ потом, ³⁹⁴ коли хочеть ³⁹⁴, держачого о тую
землю ³⁹⁵ правом вродовным ³⁹⁶ спирати ³⁹⁵. А ⁸⁸ естли бы хто в кого ³⁹⁷ от-
нимал, а ²⁸ другий ³⁹⁸ того боронил ³⁹⁹ а в держанье не дал ³⁹⁹, тому маєть
⁴⁰⁰ право быти ⁴⁰⁰; и хто ⁴⁰¹ в землі ⁴⁰¹ винен будеть, тот ⁴⁰² маєть шкоды
и квалт оправити ⁴⁰².

15.⁴⁰³ Хто бы ⁴⁰⁴ светки ганил ⁴⁰⁵

Коли бы хто свовольне стороне ⁷ доводячой ⁴⁰⁶ светки ганил, то ест ⁷,
естли бы ⁷ он ⁴⁰⁷ подлуг права поставил осмнадцать светков, а ²⁸ тот бы
⁴⁰⁸ межи тыми осмнадцатма ⁴⁰⁹ светки ⁴⁰⁸ не обобрал ⁴¹⁰ шести, годных ве-
ры, и их отставлял, ⁴¹¹ хотячи ему ⁴¹¹ тым права кончанье переказити,
⁴¹² а тот, доводячий ⁴¹³, другим ся светки не осмотрел, а мел бы тым на
оном року завитом реч свою впустити ⁴¹², тогды таковий ⁴¹⁴ моцон будеть
о ⁸ тоє ⁴¹⁵ светков своих наганенье ⁸ там же ³³⁵ перед ⁴¹⁶ судьями их ⁸ очища-
ти. А ⁸⁸ коли тые ⁸ судьи визнають ⁴¹⁷, иж ему ⁸ тых светков свовольне зганил
и отставил ⁸, а ⁸ они ⁴¹⁸ ся выведуть ⁴¹⁹, тогды таковий ⁴²⁰ оставуючий ⁴²¹
⁴²² кожного с тых светков ⁴²² зганиных, водле ⁴²³ стану ⁴²⁴ кожного з них,
будеть повинен навязывати водлуг ⁸ роду ⁸ их ⁸: шляхтича яко шляхтича, а ⁸
хлопа яко хлопа так, яко бы его ранил.

**16.⁴²⁵ Коли бы хто светков наганиных
перед судьями ⁴²⁶ не очистил**

Коли бы хто тых ⁸ же ⁴²⁷ светков ⁴²⁸ своих ⁴²⁹ перед тыми ⁸ судьями ⁴²⁸
зганиных всих ⁸ не очистил ⁴²⁹, ⁴³⁰ тогды, хто светков ⁴³¹ заганить ⁴³², а
оные, светки заганеные ⁴³³, не очистили ся ⁴³⁰, тогды тые светки ⁸, которые
не ⁴³⁴ приганены ⁴³⁵, ⁴³⁶ мають присягати ⁴³⁶. А ⁸⁸ естли бы с obu сторон
светки межи собою заганили ⁴³⁷, тогды ²⁰⁶ тые ⁸ светки ⁸ на обе стороне ⁴³⁸
мають отставити и ⁴³⁹ знову ⁴⁴⁰ инших ⁴⁴¹ ⁴⁴² светков с obu сторон ⁴⁴² мають

поставити неподозрених; и межы тыми, которые будутъ годнейшие, тые 443— мають сами ⁶ з ⁴⁴⁴ светками ⁴⁴⁵ присягати —443.

**17.⁴⁴⁶ О увязыванье ⁴⁴⁷ в ⁴⁴⁸ ыменье ⁴⁴⁹ за долг
або за которую ⁶ иншую причину ⁴⁵⁰**

Коли быхмо которого дворанина нашего ⁴⁵¹ послали або з ураду которого ⁸ воеводы в чие ыменье увязывати сторону, або которого ⁸ владника нашего, за долг або за ⁸ которою-кольвек ⁴⁵² ⁴⁵³— иншую причиною —⁴⁵³, тогда тот ⁸ увязчий ⁴⁵⁴, кого ⁸ будеть ⁸ увязывати ⁸, маеть то чинити ⁴⁵⁵— з людьми добрыми, сторонними —⁴⁵⁵, з двема або с ⁸ трема шляхтичи ⁵³; вси статки ⁸ домовые ⁴⁵⁶, которые-кольве ⁸ речи ¹⁸⁴ в ⁴⁵⁷ оном ыменн ⁴⁵⁸— або у дворех будутъ —⁴⁵⁸, маеть верне пописати под сведомом ⁴⁵⁹— тых людей добрых —⁴⁵⁹. А ⁸⁸ естли ³⁵⁰ бы тот увязчий ⁴⁶⁰ иначе вчинил ⁴⁶¹, тогда маеть оную шкоду платити, што-кольве у ^{5. 7}— в ⁶ оном дворе ⁴⁶² в тот час згинеть, на што слышный ⁸ довод вчинить ⁴⁶³ або на ⁸ чом ⁴⁶⁴ шкодный присягнуть. А ⁸⁸ естли бы увязчому ⁴⁶⁵ нечим платити, ино его ⁸ ⁴⁶⁶— за шию —⁴⁶⁶ выдати. А ³³³ пак ли ⁴⁶⁷ бы тот ⁸ увязчий слышне то ⁴⁶⁸ перевел, иж ⁴⁶⁹ тое ыменье со всеми статки ⁸ и ⁸ речми, на имя пописанными ⁴⁷⁰, кому ⁸ иному подлуг воли ⁸ и ⁸ науки нашое господарское ⁸ подал ⁴⁷¹, тогда вжо ⁴⁷² тот, который от ⁴⁷³ увязчого ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵— тые статки и речи —⁴⁷⁵ побрал, винен ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷— сторонам, на которые прислушаеть —⁴⁷⁷, перед ⁸ правом ⁸ за ⁶ то ⁶ отказывати и оправити ⁴⁷⁸.

**18.⁴⁷⁹ Коли бы ⁴⁸⁰— зе зволеньем обоух —⁴⁸⁰ сторон
дано ыменье в руки господарские,
а господар дал ⁴⁸¹ то ⁴⁸² держати до россудку ⁴⁸³ кому ⁷,
а тот бы тое ыменье сказил ⁴⁸⁴**

Тэж ⁸ уставляем ⁴⁸⁵, иж коли бы обе стороне зволили и дали ыменье в руки наши господарские ⁸ до росправы ⁴⁸⁶, ⁴⁸⁷— а мы быхмо которому владнику нашему через листы наши або через увязчого ⁴⁸⁸ оное ыменье до воли нашею або до навченья ⁴⁸⁹ нашего господарского в держанье дали —⁴⁸⁷, тогда ⁴⁹⁰ владник ⁴⁹¹— волен будетъ в том ыменн слышную живность мети —⁴⁹¹ на себе, а ³³³ з двора не маеть ⁴⁹² инде ничего возити ани з жоною ⁶⁸, з ⁴⁹³ детми не ⁸ маеть ⁸ в нем лежати; а ³³³ оное ⁸ ыменье ⁸ со всеми речми рухowymi ⁸ также ⁸ и з ⁸ доходы, часу держанья ⁴⁹⁴ собранными, ⁴⁹⁵— оной стороне, которой прислушаеть —⁴⁹⁵, верне а ²⁸ зуполне вернути ⁴⁹⁶ маеть за листом нашим господарским ⁸, а ²⁸ осмотрети того ⁸, жебы ⁴⁹⁷ в ¹⁷² оном ыменн за держанья его жадная ся шкода и ^{5. 8} ⁴⁹⁸— спостошенье ⁸ не стало —⁴⁹⁸. А ⁸⁸ естли бы тот ⁸ владник ⁸ иначе вчинил, повинен будетъ ⁴⁹⁹— оной стороне зашкожоной всю —⁴⁹⁹ шкоду ⁵⁰⁰— и згубу; а ⁵⁰¹ мы и потомки наши винни ⁵⁰² будем с ним той стороне справедливость вчинити на первом року, яко и ⁶ на завитом, а в небытности нашой, панове рады ⁵⁰³ наши —⁵⁰⁰.

19.⁵⁰⁴ Которыи⁵⁰⁵ братья або близкие, маючи⁵⁰⁶ именье
нерозделеное⁵⁰⁷, а перед правом зровняли и росписали⁵⁰⁸,
тот дел мають держати вечно⁵⁰⁹

⁵¹⁰— Уставляем тѣж⁵¹⁰, иж⁸ коли бы которая братья рожоная або⁵¹¹ и⁸
далшие⁵¹² в роду, ⁵¹³— нижли братья, лета зуполные⁵¹⁴ маючи⁵¹³, мели ко-
торое именье уместное⁵¹⁵, нероздельное⁵¹⁶, а ²⁸ потом перед правом собе
зровняли и росписали, тот вжо⁵¹⁷ дел промежи⁵¹⁸ себе⁸ мають вечно дер-
жати. А ⁸⁸ коли бы тот дел не перед вradoм⁵¹⁹, але перед сполными⁸ при-
ятельми⁶ своими⁸ также⁵²⁰ ⁵²¹— в ¹⁷² именьи⁵²² собе сознали⁵²³ и роспи-
сали⁵²¹, учинили, а ²⁸ ⁵²⁴— тот дел⁵²⁴ промежи себе через⁸ земскую⁸
давность⁸ через⁶ десять⁵²⁵ год держали⁶, таковый⁵²⁶ дел⁵²⁷ вжо⁵²⁶ за
тою давностью земскою мають тѣж промежи себе вечно⁵⁰⁹ держати⁵²⁷.

20.⁵²⁸ Естли бы положон был⁶ рок праву
не под страченьем, одна³⁵⁰ сторона станеть, а другая⁵²⁹
не станеть, маеть дано быти⁵³⁰— увязанье той стороне⁵³⁰
в то, о што ся правують⁵³¹

Тѣж⁸ уставуем: естли⁵³² быхмо мы або панове⁸ рады⁵⁰³ наши положили
кому⁸ рок⁵³³— право мети⁵³³ о землю не⁸ под страченьем права, а ²⁸ одна
⁵³⁴— сторона бы⁵³⁴ на тот рок сама⁸ стала и судей своих вывела, а другая
сторона⁸ сама⁸ стати и судей своих⁸ вывести не хотела, тогды тые судьи,
которые выедутъ, за непоставленые⁵³⁵ другое стороны мають⁵³⁶ тому, ко-
торый на тот рок станеть, в тую⁵³⁶ землю або в⁸ люди, о што ся⁵³⁷— пра-
вують, у⁵³⁷— держанье дати в шкодах и в⁸ накладех его⁶, што⁸ наложить⁵³⁸
на тое право⁵³⁹, на чом вradник⁶ его⁶ присягнуть, то ему⁵⁴⁰ ⁵⁴¹— платити
маеть⁵⁴¹. А ⁸⁸ заплативши⁵⁴² тот наклад и шкоду его, маеть⁵⁴³ предся⁵⁴⁴
⁵⁴⁵— судей с obu сторон⁵⁴⁵ выводити и право о то мети⁵⁴⁶. А естли бы тот⁵⁴⁷
впором⁵⁴⁸ своим в тую землю або в⁸ люди вступал через увязанье⁵⁴⁹— тых
судей⁵⁴⁹, маеть⁵⁵⁰— позван быти ку праву, а право маеть на нем за то
усказати⁵⁵⁰ кгвалт и наклады, и ⁶ шкоды⁶, а ⁵⁵¹ предся в том⁵⁵² кгвалту и
в ^{6, 8} шкодах, и ⁵⁵³ накладех его⁸ мають ему⁵⁵⁴— увязанье дати в тую⁸ землю
албо⁵⁵⁵ в⁸ люди⁵⁵⁴, ⁵⁵⁶— во што первей⁵⁵⁷— будутъ судьи⁵⁵⁷ ему увязанье
дали⁵⁵⁶. А ⁸⁸ оный первей⁵⁵⁸ заплативши⁵⁴² кгвалт и⁸ шкоды, и наклады
его, ⁵⁵⁹— тож маеть з ним знову о то⁵⁶⁰ право мети⁵⁵⁹.

Примітки

¹ З. —! С. 8

² С. земские Ф. земский

³ L. Capitulum primum

⁴ С. Ф. починают ся

⁹ С. Ф. королевским

¹⁰ С. а

¹¹ З. влостное С. власное

¹² Ф. усхочеть

¹³ З. граници

¹⁴ С. между

¹⁵ З. Ф. ма

¹⁶ С. менованом Ф. менован-
ного

¹⁷—¹⁷ Ф. зо светками своими
шестьма

18 З. присягати Ф. присяг-
нетъ
19 L. vel quivis
20 С. рымского
21 L. aut
22 Ф. и воеводы
23 L. vel
24 С. именье
25 З. С. Ф. ... и
26 З. С. ... и
27 Ф. ... и сеножати
28 L. et
29 Ф. другому... в
30-30 Ф. через границу або
через межу выступати
31 З. перешодши С. перешод-
шы
32 З. селы, ... и С. Ф. ... и
33 С. хотячы
34 L. ... eius
35 С. з
36 С. осмнадцать
37 L. ... eorum
38 З. С. ближшого Ф. ближ-
шего
39 L. ... ille
40 З. выше
41 L. ... fuerit
42 З. с С. —! Ф. со
43 Ф. шестма
44 С. Ф. присягнути
45 L. Capitulum secundum
46 С. близший Ф. ближший
47 С. ego
48 С. уставляем
49 С. держачый Ф. держачи
50 Ф. прироженным
51 З. Ф. ближший С. близ-
ший
52 С. ... сема светки
53 С. шляхтичы
54 Ф. иншими
55 L. ... Et
56 С. Чне
57 З. С. Ф. звичая
58 С. Ф. сознаеть
59 Ф. доводячи
60-60 L. obtinebit
61 С. маеть
62-62 L. queret iure
63 L. Capitulum tertium
64 Ф. ... и зъехать
65 С. уставуем Ф. уставуемъ
L. —!
66 З. граничанью
67 Ф. положеным
68 С. ... и
69-69 С. отложен быти далей
70 Ф. отложен
71-71 L. nisi propter

72 С. толко
73 С. причин
74 С. ... а
75 Ф. валный
76 С. нашею
77 L. altera
78 З. С. окроме Ф. окром
79 L. aliqua haum
80 З. Ф. чотырех
81-81 С. врадным доводом
-81 З. Ф. врадным
82 L. iudicibus
83-83 L. rem suam obtinebit
84 Ф. —! L. ... secundum
85-85 З. ма вже
85-86 L. rem... obtinebit
87 Ф. ... оправити и
88 L. Et
89 L. ... is
90-90 С. судьям ведомо
91 L. parti
92 С. поки
93 Ф. отложено
94 L. ille
95 З. Ф. ... а коли выздорове-
еть С. ... а L. ... Et dum co-
pualuerit
96-96 С. —! Ф. тот рок
97 Д. ... ный (явная описка).
98-98 С. —!
99-99 L. incidit... et
-99 Ф. ... а
100 Ф. не можетъ
101 С. местце
102-102 L. quiquidem ... subde-
legans
103 З. С. также
104-104 Ф. также маеть
105 L. Capitulum quartum
106-106 З. везанье границъ
Ф. высказыванье границам
107 С. лепшыє
108-108 L. iudex
109 Ф. ... иж
110-110 L. super ... deputatus
111 Ф. ... або
112 Ф. которые
113-113 З. лепши и знакомит-
ши
-113 С. знакомитшыє
114 С. Ф. чии
115 L. eam partem
116 L. ... ad
117-117 С. ведже таковые ма-
ють разумети
118-117 L. Intelliguntur
119 L. idonei non, qui tantum
120-120 Ф. —! L. — qui
121 С. неподозранные L. ... Et
122 С. Ф. суседы

123 С. годнейшыє
124-124 С. у сведечестве
-124 З. сведоцтво
125 С. ... (ще два арт., від-
сутні в інших списках):
5. О землю обрубную и о
сумесные, как мають довод
чинити
Таж уставляем: естли бы хто
с ким будетъ право мети о
землю обрубную, тогда, ко-
торой стороне повод усказан
с права, светков своих, под-
ле обычая права, осмнадцать
повинен будетъ перед прав-
вом поставити и по три разы
водити; а сторона с тых трох
одного обирати маеть, аж
покуль шесть маеть обрати;
и как тот пан або землянин с
тыми светки, присягу вчи-
нившы, заведеть, потоле ма-
еть граница чинена быти.
Нижли естли бы право мели
о землю сумежную, а не у
одном местцу, порозну, тог-
ды и на каждой межи маеть
сам з шестма светками пови-
нен будетъ присягати. Ниж-
ли светки, которые на пер-
вой межи присягнути, на
другой межи того ж часу
светчити не могутъ.
6. О повод естли бы ся
судьи згодити ся не могли
Таж уставляем: коли судьи,
от нас, господара, взятый
албо от панов рад наших,
выехали на копу, тогда ма-
ют ся справовати тым обы-
чаем: первой мають сами ся
обослати и зложити местцо
и где мають выехати, и,
снемшы ся посполе, заслу-
хають речей обоих сторон,
яко жалоб, так и отпоров, и
объехати землю обоих сто-
рон, куды поведуть, и смот-
рети листов и знаков: чии
будуть листы албо знаки
лепшии, того мають ку дово-
ду припустити подле обычая
права. Пак ли бы судьи спор
мели о повод, а згодити ся
не могли за спором своим,
одна одной стороне фольку-
ючы, тогда, выслушавшы
жалоб и отпоров, и списати
мають, и, не выпускаючи
сторон з mocy своеє от пра-

ва, запечатавши реестр tych речей своими печатми, мають послати до воеводы, в которого повете тое право будеть, и науку взяти, хто будеть близший ку доводу, а сами оттоле зьеждчати дотоль, поколь науку от воеводы возмуть, не мають, олиж мають, науку воземши, наконец справедливость вчинити. А вшакже, которая сторона судей, видячы кого близшого ку доводу, а, фолкгучы стороне противней, сказати не хотели, тогда поколе будеть наука от воеводы. А што обеде стороне на светки и на судьи наложать, повинни будуть тые судьи сами оправовати.

¹²⁶ C. 7 *L. Capitulum quintum*
¹²⁷ Ф. кром
¹²⁸ C. Ф. рымского
¹²⁹ C. Ф. або
¹³⁰⁻¹³⁰ Ф. в каждой речи, так о земскую, яко о кожуду, сведения
¹³¹ З. С. земную
¹³² C. повод
¹³⁰ *L. eargum*
¹³³ Ф. тотарове *L. ... sed*
¹³⁴ З. Ф. едно
¹³⁵ C. хрестиянского... закону
¹³⁶ З. С. латинского
¹³⁷⁻¹³⁷ Ф. закону або греческого. А вшакже мы
¹³⁸ *L. aut*
¹³⁹⁻¹³⁹ *L. Et... dumtaxat*
¹³⁷ З. вшакже С. вшакже
¹³⁹ C. хрестияны
¹⁴⁰⁻¹⁴⁰ Ф. у плебана
¹⁴⁰⁻¹⁴¹ *L. arid... suspicione*
¹⁴⁰ З. п[л]ебанов
¹⁴²⁻¹⁴² Ф. исповеди
¹⁴¹ З. Ф. ... и божье тело приймавали, а в каждом подозрении не бывали
¹⁴³ C. ... злой
¹⁴⁴ C. Ф. у
¹⁴⁵ *L. aut*
¹⁴⁶ Ф. хвалшестве
¹⁴⁷ C. земное
¹⁴⁸⁻¹⁴⁸ C. —! Ф. кождое право
¹⁴⁹⁻¹⁴⁹ *L. Qui... confitentur*
¹⁵⁰⁻¹⁵⁰ C. хотя б и хрестияне, будь латинского закону, так кгреческого

¹⁵¹⁻¹⁵⁰ Ф. будуть латынского закону або греческого
¹⁵² З. латинского
¹⁵³ C. божого
¹⁵⁴ C. не принимають
¹⁵⁵⁻¹⁵⁵ C. о землю у
¹⁵⁶⁻¹⁵⁶ C. быти допущены, ... а иных речах всех, яко жидове и татарове, так и хрестияне кождый свидетельства допущон будеть подле старого обычая.
¹⁵⁶ Ф. —!
¹⁵⁷ C. 8 *L. Capitulum sextum*
¹⁵⁸ C. державцы
¹⁵⁹ C. земенин
¹⁶⁰⁻¹⁶⁰ *L. fuerit actio*
¹⁶¹ C. державцею
¹⁶²⁻¹⁶² *L. qui*
¹⁶³ *L. cui preest*
¹⁶⁴⁻¹⁶⁴ *L. finitima ... nobilis*
¹⁶⁵ C. державца Ф. держанье
¹⁶⁶⁻¹⁶⁶ *L. seu districtus*
¹⁶⁷ *L. ... ei*
¹⁶⁸ *L. sed tantum*
¹⁶⁹ *L. ... ex*
¹⁷⁰ Ф. поветовых
¹⁷¹ *L. viri*
¹⁷² C. у
¹⁷³ C. 9 *L. Capitulum septimum*
¹⁷⁴ Ф. положены
¹⁷⁵⁻¹⁷⁵ *L. —!*
¹⁷⁶⁻¹⁷⁶ *L. quilibet ... personarum*
¹⁷⁷⁻¹⁷⁷ C. бы кроть
¹⁷⁸ C. неделю
¹⁷⁶ Ф. положено
¹⁷⁹ Ф. выйдеть
¹⁸⁰ C. не выговляючи Ф. ... ся
¹⁸¹ Ф. ... наше
¹⁸² З. хворобы Ф. форобы
¹⁸³⁻¹⁸³ *L. cum*
¹⁸⁴ C. речи
¹⁸⁵⁻¹⁸⁵ *L. rem publicam*
¹⁸⁶ Ф. посольстве
¹⁸⁷ Ф. —! *L. autem*
¹⁸⁸ Ф. очовисто
¹⁸⁹⁻¹⁸⁹ З. Ф. короля, его милости С. господара короля, его милости
¹⁸⁹ *L. —!*
¹⁹⁰⁻¹⁹⁰ *L. consiliariis nostris*
¹⁹¹⁻¹⁹¹ C. а тот перед стороною, людьми добрыми, годными веры, и, вземши вижа во владу у дворе господарском, который наближей будеть, тогда мають ему судьи вы-

дати листы, а он маеть сторону обослати, перед роком ему дати и ему весть дати маеть, абы он ку тому року налпей ся зготовал и зася того не выговлял, жебы ку тому року ся не готовал;
¹⁹¹⁻¹⁹² *L. in absencia ... partis*
¹⁹³ Ф. то
¹⁹⁴ Ф. а
¹⁹⁵⁻¹⁹⁵ *L. et per ... parti*
¹⁹⁶⁻¹⁹¹ *L. vt preparetur ad iudicium*
¹⁹⁷⁻¹⁹⁷ Ф. маеть ведати
¹⁹⁸ Ф. ... ся
¹⁹⁹ Ф. засе
²⁰⁰ Ф. отповедити *L. ... pars illa tunc*
²⁰¹ C. 10 *L. Capitulum octavum*
²⁰² З. границу
²⁰³ З. межу
²⁰⁴ З. C. Ф. Пакли
²⁰⁵ Ф. ... або между
²⁰⁶ Ф. ... и
²⁰⁷ *L. execueritve*
²⁰⁸ Ф. яко-кольые
²⁰⁹⁻²⁰⁹ *L. luet*
²¹⁰ *L. ... in agro*
²¹¹ Ф. мужу
²¹² C. ... грошей Ф. ... грош
²¹³ Ф. потому
²¹⁴⁻²¹⁴ C. —!
²¹⁵⁻²¹⁵ *L. plebeus plebeo*
²¹⁶⁻²¹⁶ *L. soluet ... et*
²¹⁷ Ф. толко
²¹⁸⁻²¹⁸ C. чиего скаженую Ф. и через его каженую
²¹⁸ З. кажоную
²¹⁹ *L. autem*
²²⁰ З. гриница
²²¹⁻²²¹ Ф. ему здавна
²²² *L. ... tunc*
²²³ *L. desuper*
²²⁴⁻²²⁴ *L. experiri*
²²⁵ C. 11 *L. Capitulum nonum*
²²⁶ C. сумесный Ф. сумежный
²²⁷⁻²²⁷ *L. aliquibus fuerit*
²²⁸ З. C. Ф. сумежный
²²⁹ *L. ... eorum*
²³⁰ З. с С. из Ф. зо
²³¹⁻²³¹ *L. directe ... procedere*
²³² *L. alterum*
²³³⁻²³³ Ф. захоживати и стискати, а как
²³³ З. C. как *L. vbi*
²³⁴ З. сотнут ца *L. ... sibi invicem*
²³⁵ *L. ibi*

- 236 З. Ф. вшажко С. вшажже
237 *L. ... altero*
238 З. больши Ф. болшей
239 *L. quam*
240-240 *L. — !*
—240 Ф. осмотренно
241 *L. ... qui plus extirpauit*
242-242 Ф. дати лесу
243-243 *L. illi ad extirpandum*
244-244 *L. tantum... vtriusque*
245 З. больши
246-246 Ф. проробить лес тот
247-247 *L. et... eis*
248-248 Ф. ровностьюл* их
249 С. оные
—247 Ф. ... и
250-250 С. оный естли бы
251-251 *L. extirpator... alteri*
252 Ф. леса
252 *L. illi*
254 *L. nichilominus ... eum*
255 С. Ф. полы
256 С. делити *L. cedere*
257 С. 12 *L. Capitulum deci-*
tim
258 С. Ф. именей
259 *L. bona*
260-260 *L. et id*
261-261 Ф. займаючи ся о де-
дну
—261 *L. bona*
262 С. оставившы
263 С. ... же
264-264 *L. limes*
—264 З. гриница
265-265 Ф. маеть быти держа-
на по старое речишо
266-266 *L. habebitur ... ipsius*
267 З. речишо С. речише
268-265 С. держана быти
269 С. Ф. оное
270 С. ловленьи
271-271 З. в-в *L. — !*
271-272 С. у иных пожитках
273 С. умыслне Ф. вмысленне
274-274 *L. talis... resarcire*
275-275 Ф. ку праву о то
276-276 С. Ф. оному маеть
277 З. С. Ф. сказати
278 З. загомовал
279-274 Ф. бобровы гоны оно-
му маеть оправити
—274 З. опрововал
280 С. 13 *L. Capitulum vnde-*
cimum
281-281 С. став инший став
або сеножать
—281 Ф. сеножать
282-282 *L. — !*
283-283 Ф. дедины сильную
284 С. вышние
285 *L. stagnis*
286-286 *L. coram ... demitti*
287 Ф. затопленную
288-288 *L. solui*
289 С. оправовати
290-290 *L. alterius, tunc*
291 Ф. ... а
292 *L. in*
293-293 *L. ille ... attingat*
294-294 С. Ф. его на то
295-295 З. маеть так
295-296 Ф. маеть держати так
297 Ф. верховного
298-298 *L. fecerit*
299 С. 6
300 *L. illius*
301-301 *L. tunc ... luet*
302 Ф. а
303 *L. alterius*
304 *L. facere*
305 Ф. займати *L. — !*
306 С. 14 *L. Capitulum duo-*
decimum
307 Ф. мел
308-308 С. берегу чужому
309 З. чюжому
310 *L. Dum*
311-311 С. Ф. став заняты
312 *L. facere*
313 З. С. Ф. также
314 Ф. заповедити
315 С. сужоно Ф. сужено
316 З. быть
317 Ф. такая
318 З. С. Ф. кождая *L. — !*
319-319 З. С. в том стоить
319-320 Ф. в том вышем арты-
куле стоить написано
321 *L. est*
—319 *L. proximo*
—320 *L. expressum*
322 С. 15 *L. Capitulum XIII*
323 З. чием
324 Ф. збожья
325 Ф. ... нашим
326-326 Ф. коли бы хто
327 *L. aliena*
328-328 Ф. посеял жито
329 С. ... тот *L. ... ille*
330-330 С. з владу
331-331 *L. districtus illius*
332 Ф. дотоль *L. de agro illo*
333 *L. sed*
334 С. пожоншы
335 Ф. жо
336 *L. decisionem litis*
337 С. положившы
338 *L. iudices*
339 С. вывезти
340-340 С. оное *L. illum*
341 С. власной *L. — !*
342 Ф. земле
343-343 *L. obtinebit ... et*
344 Ф. ... тому, чия земля
345 Ф. оный *L. seminator ille*
346 С. не дождавши
347 С. пожоншы... и
348 Ф. домов *L. — !*
349 С. Ф. навезкою *L. com-*
pensa ... duplo
350 С. ... ж
351-351 Ф. властной земли
—351 С. власной
352-352 *L. alter*
—352 Ф. тое
353-353 *L. et ... succubuerit*
354-353 С. иж была земля его
355 Ф. ... то
356 *L. solus*
357 Ф. заплатити
358 С. шкоду
359-359 *L. videlicet*
360-360 *L. inhibita ... inhíbens*
361 С. его
362 Ф. ... на
—360 С. оправовати
363-363 *L. — !*
—363 С. наклад
364-364 *L. autem*
365-365 З. речех, ниже
366-366 Ф. таковый заклад
—366 *L. contra eum*
367 З. С. Ф. короля *L. — !*
368 С. ... грошей Ф. ... а *L. ...*
et
369 *L. ... nostro*
370 *L. ... agrorum*
371 С. ... а Ф. ... грошей, а
372 Ф. ... грошей
373 *L. ... festum*
374 С. 16 *L. Capitulum XIII*
375 Ф. ... в
376 Ф. у
377 С. не перепершы
378 З. бои Ф. кгвалть
379 С. учинил
380 С. уставляем *L. — !*
381-381 Ф. у-во по[ко]и держал
382-381 С. во-в покою
383-383 *L. coluerit ... alter*
—383 З. Ф. пришожди С. при-
шедшы
384-384 Ф. тые поля... жито
385-385 *L. fruges ... solum*
386 Ф. побрал
387 *L. subditum*
388 Ф. кого-колье *L. alienum*
389 Ф. толко
390 С. Ф. возметь

391—391 *L. tunc ... dampnum*
 392 *C. тогда Ф. то*
 393 *C. навезкою L. compensa, que dicitur nawyazka*
 394—394 *L. poterit*
 395—395 *L. agere iuridice*
 396 *З. Ф. врядным С. вградным*
 397 *L. altero*
 398 *Ф. ... бы L. is*
 399—399 *L. et non cesserit*
 400—400 *Ф. быти право*
 401—401 *C. вземшы*
 402—402 *L. damma ... reformabit*
 402 *З. С. оправовати*
 403 *C. 17 L. Capitulum XV*
 404 *С. Ф. ... кому*
 405 *Ф. ... Теж*
 406 *Ф. доводячи*
 407 *L. ille*
 408—408 *L. ex eis*
 409 *Ф. осминадцати*
 410 *Ф. не обрал*
 411—411 *C. хочечи им*
 411 *L. illi*
 412—412 *L. — !*
 413 *С. доводячи*
 412 *С. Ф. упустити*
 414 *С. такое L. ille*
 415 *Ф. тых L. — !*
 416 *С. пред.*
 417 *С. Ф. узнають*
 418 *С. оны L. hij*
 419 *L. ... seu expurgabunt*
 420 *L. ille*
 421 *С. отставуючы Ф. отставуючи... их*
 422—422 *С. с тых светков кож- дого*
 422 *L. ... a se*
 423 *Ф. водлуг*
 424 *L. ... et genus*
 425 *C. 18 L. Capitulum XVI*
 426 *С. судом*
 427 *Ф. жо L. — !*
 428—428 *С. перед тыми судья- ми своих*
 429—429 *Ф. всих зганеных перед тыми судьями не очистил*
 428 *L. iudicio*
 430—430 *L. — !*
 431 *С. светком*
 432 *Ф. зганить*
 433 *Ф. зганенныи*
 434 *С. — ! L. ... fuerint*
 435 *С. пригнаненные Ф. приг- нанныи*
 436—436 *L. iurabunt*
 436 *Ф. присерати*
 437 *Ф. згналии*
 438 *С. стороню... не*

439 *С. Ф. а*
 440 *L. in loca eorum*
 441 *С. инших*
 442—442 *L. — !*
 443—443 *L. iurabunt*
 444 *З. с Ф. — !*
 445 *З. С. Ф. светки*
 443 *Ф. присягнути*
 446 *С. 19 L. Capitulum XVII*
 447 *С. увязанье Ф. увезанье*
 448 *З. вы С. у*
 449 *З. С. именье*
 450 *С. ... як ся мають увяз- чие справовати. Теж*
 451 *L. ... a pobis*
 452 *З. С. которую-кольвек Ф. которую-колвек L. — !*
 453—453 *С. Ф. иншую причину*
 454 *С. ... або виж Ф. увязчий*
 455—455 *L. — !*
 456 *С. ... и L. — !*
 457 *С. у Ф. у-в*
 458—458 *L. — !*
 459—459 *С. тых добрых людей, ... и один реестр под печат- ми своею и тых людей доб- рых маеть дати тому, кого увезати маеть, а другой собе зоставити, а третий вradoви дати, от кого послан будет. И коли потом хто бы хотел вижа нагобити, поведаяючи, иж он справовал не подле тое уставы нашею а которую шкodu в том именьи учинил, тогда будет он тыми реест- ры и стороною прав, а его при таковой справе нихто пересветчити не может.*
 460 *L. testium ipsorum*
 461 *С. увязчий Ф. увязчий*
 461 *С. ... а не справовал ся подле тое уставы нашею*
 462 *L. bonis*
 463 *С. учинить*
 464 *Ф. том L. — !*
 465 *Ф. увязчому*
 466—466 *Ф. шиєю*
 467 *С. естли*
 468 *L. ... fecisse*
 469 *L. et*
 470 *Ф. пописанными*
 471 *С. або... панов рад*
 472 *С. ужо L. — !*
 473 *С. в*
 474 *Ф. увязчого*
 475—475 *L. ea*
 475 *С. речи*
 476 *С. повинен*
 477—477 *L. querenti*

478 *Ф. оправовати ... маеть С. ... (ще три арт., відсут- ні в інших списках):*

20. О люди, которые прихо- дят на волю и заседевшы волю, проч идуть, што ма- ють платити

Таж уставуем, иж коли бы чловец вольный пришол за которого князя албо за пана и сел на воли и, выседевшы волю, хотел зася проч пройти, тогда олжж только ж заслужившы тому ж пану своему, колько на воли се- дел. Естли ж бы не хотел только ж заслужити, тогда маеть пенязми заплатити: за каждую неделю по шести грошей.

Естли ж бы он, заседевшы волю, и втек за другого пана, тогда тот, за кого втек, ма- еть ему его выдати не мней, але яко отчича. Пак ли бы на обсыланье его того человека выдати не хотел, а то бы на него перед правом доведено, тогда маеть сам за него пла- тити: за каждую неделю, колько на воли а не робил, по шести грошей. Естли ж бы тот человек ему приручен был, а он его выдати не хо- тел, и он зася от него втек, тогда он сам повинен будет тому, от кого первой до него втек, платити, яко за отчича, десять коп грошей и за сы- нов его, колько с ним втекло будет, по десяти коп гро- шей и засе, колько не робил, седечи на воли, за неделю по шести грошей.

21. Чужого человека земли не маеть закупати без воли пана его

К тому теж уставуем, иж не маеть жаден боярин ани чо- ловек в чужого человека земли закупати без воли па- на его. Естли ж бы в чужого человека землю без воли пана закупил и што на ней посеял, тогда тое сеяное и пенязи тратить, а тот пан, чия земля, маеть без откла- данья пенязей землю ку сво- им рукам узяти; а он и по том чловеце его, в которого

будеть землю закупил, и на паручнику, через чии руки пенязи дал, искати не маеть, для того, иж то он учинил на тую уставу нашу. Также и чужого человека не маеть ниho закупати без воли пана его.

22. Естли ж бы хто с ким положил право межи людьми своими под страченьем права, а сам не станеть, тот реч свою тратить. Теж уставуем: естли бы хто положил рок под страченьем сами межи собою и людьми своими справедливость чинити, а которая сторона на тот рок не станеть и судей, и людей своих не поставити, и перед роком за часу знати той стороне не дасть, для которое причины к тому року готов не был, тогды тую реч свою тратить, а той стороне, которая не станеть, мають судьи его всказ вчинити и шкody всказати, на што довод слушний учинити. А естли на которую реч доводу не будеть, тогды маеть присега вчинена быти: естли в речи самого о квалт и о шкody, тогды сам пан, а в речи людей его, люди.

479 С. 23 *L. Capitulum XVIII*
480—480 З. зо зволеньем обоих
С. з дозволеньем обоих

481 Ф. ... кому

482 С. тое Ф. —!

483 С. розсуд Ф. росудку

484 Ф. (на цьому слові текст обривається до IX розділу — вирвані листи).

485 С. уставляем

486 З. розправы

487—487 *L. —!*

488 С. увяжчоє

489 С. наученья

490 С. ... тот

491—491 *L. noster ... competentem*

492 *L. licebit ei*

493 *L. aut*

494 *L. ... sue*

495—495 *L. —!*

496 ≠

497 С. ижбы

498—498 З. опустошенья не стала

С. спустошенья не стала

498 *L. comperiat*

499—499 *L. dampnificato ad resarciendum*

500—500 *L. —!*

501 С. маєм

502 С. повинни

503 С. рада

504 С. 24 *L. Capitulum XIX*

505 С. Которые

506 С. маючы

507 З. С. нерозделное

508 С. ... тогды

509 С. вечне

510—510 С. теж уставляем *L. —!*

511 *L. ... alij*

512 З. дальшии С. дальши

513—513 *L. —!*

514 С. суполные

513 С. маючы

515 С. сумесное

516 З. нерозделное

517 З. вже

518 С. промеж *L. —!*

519 С. врадником

520 З. такжо

521—521 *L. —!*

522 З. ыменьи

523 С. зознали

524—524 *L. eam*

525 С. десеть

526—526 С. вжо дел

527—527 *L. prescriptio ... per-*

petuo

528 С. 25 *L. Capitulum XX*

529 С. ... сторона

530—530 С. той стороне увяза-

нье

—530 С. стороны

531 С. правуєть

532 *L. quod dum*

533—533 *L. iudicio*

534—534 С. бы сторона

535 С. непоставенья *L. contumaciam*

536—536 *L. parti comparenti*

537—537 С. правуєть, а

538 С. наложил

539 С. ... Естли межи паны,

тогды шафар або врадник

его; а естли межи земляны,

тогды сами, коли врадников

не будуть мети; а коли врад-

ники будуть мети, тогды

врадники их

540 *L. ... pars [...] adversa*

541—541 З. маєть плати[ти]

С. маєть платити

542 С. заплатившы

543 С. мають

544 *L. tunc*

545—545 С. с obu сторон су-

дей

546 *L. prosequi*

547 *L. ... contumax*

548 С. упором

549—549 *L. iudiciale, tunc*

550—550 *L. soluere*

—550 С. всказати

551 З. С. и *L. et*

552 *L. ... etiam*

553 С. ... в

554—554 С. в тую землю увя-

занье дати або в люди у

555 *L. et*

556—556 *L. eosdem*

557—557 С. судьи будутъ

—556 С. дати

558 С. первый *L. —!*

559—559 *L. tunc ... hominibus*

560 С. тоє

Роздел ДЕВЯТЫЙ ¹

О ЛОВЫ, О ПУЩИ ², О БОРТНОЕ ДЕРЕВО,
О ³ ОЗЕРА ⁴, О БОБРОВЫЕ ГОНЫ, ⁹— О ХМЕЛИЩА ⁴,
О ¹⁰— СОКОЛЬИ ГНЕЗДА ⁹

1. ¹¹ Кто бы чии ¹² ловы кгвалтом ¹³ половил

Тэж ⁸ уставляем ¹⁴: хто бы чие ¹⁵ ловы кгвалтом половил, тогды ⁸ тому, в чией пуши ¹⁶— будеть половил ¹⁶, маеть кгвалт заплатити ¹⁷ дванадцать рублев грошей ¹⁸, а ¹⁹ на нас ^{5, 6, 7}, господара ⁸, противень ²⁰ маеть заплатити под ценою, ²¹— который ⁸ звер ²² будеть половил ²¹, ²³— яко нижей написано ²³. А ²⁴ естли бы хто стрельцов ²⁵— послал в чужую землю ²⁵, в ^{6, 8} пуши ² або сам ²⁶ украдом ²⁷ звер ²² побил ²⁸, тогды, ²⁹— естли ³⁰— будеть на него ³⁰ доводом слушным переведено ²⁹, ³¹— колько ⁸ зверу ³² убито ³¹, таковый ³³ маеть ³⁴— звер ³⁵ платити ³⁴ ³⁶— под ценою, нижей описаною ³⁶. А ²⁴ естли бы стрельца поймано над звером ³⁷, ³⁸— убитым у ³⁸ пуши, тогды маеть веден быти до враду, а ¹⁹ с ³⁹ ураду маеть быти на смерть ⁴⁰ сказан, яко иншие ⁴¹ злодеи ⁴². А ²⁴ хто бы тэж ⁴³ у своей земли звер ²² погонил ⁴⁴, а ¹⁹ тот бы звер ⁴⁵ бег до чужое земли, тогды ⁴⁶— тот за своим зверем ⁴⁶ маеть ⁴⁷ гонити и ^{7, 8} через чужую ⁴⁸ землю и ⁴⁹— можеть свой звер ⁴⁹ убити в ⁵⁰ чужой земли. ⁵¹— А естли ⁵¹ бы ⁶ хто ⁷ застрелил ⁵² звер ²² у своей земли, ⁵³— а тот ⁵⁴ звер ²² вшол бы ⁷ в чужую ⁵⁵ землю, тогды ⁵⁶ ⁵⁷— за застрелом своим ⁵⁷ маеть ити ⁵³ в чужую ⁵⁸ землю.

2. ⁵⁹ Цена зверем ⁶⁰

Тэж ⁸ уставуем цену зверем ⁶¹ диким: за зубра ⁶² дванадцать рублев грошей ¹⁸, за лося шесть рублев грошей ^{7, 8}, за оленя або за ⁸ ланю по ^{6, 7, 8} три рубли ⁸ грошей ⁶³, а ^{6, 7, 8} за медведя ⁶⁴— три рубли грошей ⁶⁴, ⁶⁵— за коня або за ⁸ кобылу ⁶⁶— три рубли грошей ⁶⁵, за вепра ⁶⁷ або за ⁸ свинью рубль грошей ⁸, за серну ⁶⁸ полкопы ⁶⁹ грошей, а ^{6, 7, 8} за рысь рубль грошей ⁸.

3. ⁷⁰ О борти ⁷¹, озера и ⁶ о сеножати,
хто маеть в чией ⁷² пуши ⁷³, яко ся мають в том
справовати ⁷⁴

Тэж ⁹ уставуем ⁸: которые мають борти свои у ⁷⁵ пуши ⁷³ нашой господарской ⁸ або тэж ⁸ в ⁷⁶ князьской и ^{6, 8} панской, и ⁷⁷ в ^{7, 8} землянской, ⁷⁸— которым обычаем мають бортей ⁷⁹ своих вживать ⁸⁰. А то тым обычаем: хто маеть

борти свои або ⁷⁸ озера, або ⁸¹ сеножати, а ¹⁹ при сеножатах ⁸²— лани в чией пуши ⁸², к ⁸³ озеру ему ехати з неводом, ⁸⁴— а собаки ему ⁷ не брати ани рогатины ⁸⁵, ани жадное стрельбы, чим бы мел зверу ³² шкоду вчинити ⁸⁴. А хто ⁸ маеть ⁸ сеножати в чужой пуши ⁷³, тот ⁸ маеть сеножателей своих ⁸ старых вживати, а ⁸ новых не маеть прибавляти: а ¹⁹ если бы старые ⁸⁶— сеножати его ⁶ заросли, то ⁸⁶ можеть ⁸⁷— их зася ⁸⁷ ⁸⁸— себе ⁸ ростеребити ⁸⁸. А хто маеть борти в чией ⁸⁹ пуши ⁹⁰, ⁹¹— бортники, которые мають ходити к их бортем ⁹², не мають з ⁹³ собою псов брати, ани рагатин ⁹⁴, ани иное ⁷ жадное стрельбы, чим бы мел ⁹⁵— зверу ³² шкоду ⁹⁵ вчинити ⁹¹; але бортники ⁸ только ⁹⁶— мають мети ⁹⁶ сокеру ⁹⁷ ⁹⁸— а пешню, чим ⁷ борти ⁹⁹ робити. А к сеножатем не маеть ¹⁰⁰ ни ¹⁰¹— с чим ¹⁰¹ ити, только ⁹⁸ з ⁹³ сокирою ¹⁰², ¹⁰³— чим заросли ростеребити ¹⁰³, а ¹⁹ с ⁸ косою, чим ⁸ ее ¹⁰⁴ маеть ⁶, ⁸ косити ⁸. А веджо ¹⁰⁵ тым, которые озера мають в чией ¹⁰⁶ пуши ⁷³, кгда ¹⁰⁷ придуть ¹⁰⁸ зиме ¹⁰⁹— озер своих волочити ¹⁰⁹, вольно им ¹¹⁰ дров ¹¹¹ с тое пуши ⁷³ к лазням своим взяти ¹¹², а ¹⁹ корыта на рыбу вделати ¹¹³. А ¹¹⁴ тым, которые сеножати мають ¹¹⁵, вольность ¹¹⁶ ¹¹⁷— на стирту або на ¹¹⁸— стог, або ¹¹⁷ одрину вчинити або огородити ¹¹⁹. А бортником вольно ¹²⁰ ¹²¹— лык на лезиво ¹²² або лубья, на лазбен ¹²³ и на ¹²¹— иншие ⁴¹ потреби, ¹²⁴— што бортником на ¹²⁵— потреби их ¹²⁵ бортничские прислушают ¹²⁴, иле ¹²⁶ им ⁸ потреба будет; ¹²⁷— а ⁷ што ¹²⁷ можеть ¹²⁸ ¹²⁹— на себе ¹²⁹, а ¹⁹ не возом вывезти ¹³⁰, можеть ⁸ с ¹³¹— пуши ⁷³ ¹³²— чией ¹³¹— кольве, в которой ¹³³— борти их будут ¹³², ¹³⁴— взяти. А ²⁴ кгда ¹⁰⁷ дерево, ¹³⁵— в которой ¹³⁶ борти их будут ¹³⁴, обалити ¹³⁷ або ⁸ со пчолами, або без пчол, або ¹³⁸ хотя дерево ¹³⁹ не обалити ¹⁴⁰, вольно им улей ¹⁴¹— з бортью выпустити, а верховье и коренья ¹⁴² того ¹⁴¹— дерева оставити ¹⁴³— в пуши ⁷³ тому ¹⁴³ пану, ¹⁴⁴— чия ¹⁴⁵— будет пуша ¹⁴⁴. А ¹¹⁴— дерева на будованье ¹⁴⁶— и дров ¹⁴⁶ за тыми входы ни хто ¹⁴⁷ с чужое пуши ⁷³ на ⁸ потреби ⁸ свои ⁸ брати не маеть ¹⁴⁸, ¹⁴⁹— А веджо ¹⁵⁰ хто маеть здавна озера ⁴, сеножати або ¹⁵¹ борти в чией пуши ⁷³, озера ¹⁵², сеножатми ⁴, бортми чужое пуши ⁷³ взяти не можеть; а тот, в чией пуши ⁷² озера ⁴, сеножати и борти будут, ¹⁵³— также тых ¹⁵³ ¹⁵⁴— чужих уходов ¹⁵⁴ у свою пушу отняти не можеть ¹⁵⁵.

А ⁷ тот, который пушу свою маеть ¹⁴⁹, ¹⁵⁶— а ¹⁵⁷ чужие борти в ¹⁵⁸ его пуши ⁷³ будут ⁷, а кгда ¹⁵⁶ пушу свою ¹⁵⁹ розробливати всхочеть ¹⁶⁰, ¹⁶¹— не маеть ¹⁶² бортем и дереву бортному жадное шкоды вчинити ¹⁶¹. А ²⁴ естли бы хто, ниву ¹⁶³ розробливаючи ¹⁶⁴, чие ¹⁶⁵ дерево бортное або ⁸ ¹⁶⁶— не бортное ¹⁶⁷— деланое ¹⁶⁶, кременное ¹⁶⁷ або ⁸ со пчолами, або без пчол ⁸ очер або пожаром ⁸ опалил ¹⁶⁸— а шкоду которую тому дереву вчинил, с чого бы мело тое дерево усохнути ¹⁶⁸, тот тому, чиему дереву ¹⁶⁹— шкоду вчинити, за то ¹⁶⁹— повинен будет платити ¹⁷⁰— подле тое уставы наше ¹⁷⁰, ниже на писаное. А ²⁴ кгда на чием ¹⁷¹ поли дерево бортное ¹⁷²— чужое будет ¹⁷², оручи ¹⁷³ тое ⁸ ¹⁷⁴— свое поле ¹⁷⁴, не маеть чужое ⁸ борти близко ⁸ подоривати ¹⁷⁵ ¹⁷⁶— так, как з борозны осном дерева досягнути можеть. А кгда ¹⁰⁷ близко тое дерево подореть, а тое ¹⁷⁶— дерево для того всхочеть ¹⁷⁷, тогда тот ¹⁷⁸ повинен будет ¹⁷⁹— тое дерево ¹⁷⁹ платити ¹⁸⁰— тому, чие дерево ⁶ будет ¹⁸⁰.

**4.¹⁸¹ Хто чужие ¹⁸² озера ¹⁸³— у своей пуши ¹⁸³ половить ¹⁸⁴
и сеножати покосить, што маеть платити**

А ¹⁸⁵ хто ¹⁸⁶— чужое озеро ¹⁸⁶ ¹⁸³— у своей пуши ¹⁸³ ¹⁸⁷— поволочить, тогды ¹⁸⁷ маеть ¹⁸⁸— тому, чие озеро будеть ¹⁸⁸, ¹⁸⁹— кгвалт платити, а нам ^{5. 6. 7.}, господару, противня ¹⁸⁹, и ¹⁹⁰ ¹⁹¹— за рыбу, на чом тот сметь ¹⁹² иметь ¹⁹³ присягнути, што ему ¹⁹⁴— шкоды в рыбе станеть ¹⁹¹. Также естли ¹⁹⁵ чужие ¹⁹⁶ сеножати у своей пуши хто ⁷ кгвалтом ⁸ покосить ¹⁹⁷ и, вытискаючи ¹⁹⁸ ¹⁹⁹— того от его сеножателей ¹⁹⁹, бой вчинить, ²⁰⁰— тогды повинен будеть ²⁰¹ кгвалт платити, а нам ^{5. 6. 7.}, господару, противня ²⁰⁰; естли ж ⁵⁴ ²⁰²— бою не будеть ²⁰³, а хто ²⁰⁴— сеножати чужие ²⁰² покосить, тогды повинен будеть сено з навязкою ²⁰⁵ вернути.

**206— 5. ²⁰⁷ Хто бы в пуши ⁷³ своей застал чиего человека
и ⁶ поймал ²⁰⁶**

А ²⁰⁸ хто бы у ⁷⁵ пуши ⁷³ своей ⁷ застал чиего ²⁰⁹ человека и пограбил, тогды за ^{7. 8} тот грабеж не повинен будеть ⁶ навязывати; нижли маеть того человека ²¹⁰— и тот ⁸ грабеж пану ²¹⁰ на рукоемство дати и ²¹¹— до пуши ⁷³ ко ²¹² пню вести ²¹³, где пограбил, и шкоды своее на нем доводити ²¹¹. И ²¹⁴ естли шкоды свое ^{6. 8} на ⁸ нем ⁸ доведеть, ²¹⁵— тот ²¹⁶ маеть ему оправити ²¹⁷. А естли шкоды ему в ²¹⁸ пуши не стало, а ²¹⁸ он безвинне его пограбил, тот ²¹⁵ грабеж ²¹⁹— маеть ему навязати ²¹⁹.

**6.²²⁰ Хто бы мел спор о борти ²²¹ або ²²² о входы в пуши ⁷³,
а хотел хто кого от бортей и от входов ²²³ спирати,
як мають межи ними ²²⁴ право вчинити ²²⁵**

²²⁶— А ⁶ хто бы мел спор ²²⁶ о борть ²²⁷— або ²²⁸ входы у ⁷⁵ пуши а ²²⁹ хотел хто кого от бортей и от входов ²²³ спирати, а ²³⁰ яко-кольве чии ²³¹ борти або входы хто завел ²²⁷ в чужие руки, яко ²³²— то ⁸ много ⁸ ся здае ²³² межи ²³³— мужиков ⁶, иж бчолы ²³⁴ для недостатку дани ²³³ продаеть ²³⁵— або по дочце ²³⁵ даеть ²³⁶ ²³⁷— дерево со пчолами зятю ²³⁷ в чужое село, ²³⁸— а тот на тые пчолы ²³⁸ знамена свои наложити ²³⁹ и за оным знаменем ²⁴⁰ новым вход в тую пушу мети будеть ²⁴¹, а ¹⁹ зася ⁸ ²⁴²— того первшого, хто ²⁴³ первой был тых уходов ²⁴⁴ в держаньи ²⁴², вытискал, ²⁴⁵— а спор о том был ²⁴⁵, тогды мають знамен в дереве заколоти ²⁴⁶ и ^{6. 7} осмотрети ²⁴⁷: чие ²⁴⁸ старшое уросшое ²⁴⁹ знамя будеть, тому ²⁵⁰ ²⁵¹— борти и входы ²⁵¹ сказати ²⁵² мають ²⁵³; ²⁵⁴— а тому, чие новшое знамя будеть, ²⁵⁵— сказати ²⁵⁶ мають ²⁵⁴, абы ся в то ²⁵⁷ не вступал ²⁵⁵.

7.²⁵⁸ Хто бы кому озеро або сажовку ²⁵⁹, або став зволович

²⁶⁰— Тэж уставуем ²⁶⁰: хто бы кому ²⁶¹ озеро або ²⁶² сажовку, або став зволович, або ез порубал ²⁶³, ²⁶⁴— таковый маеть платити кгвалт и ¹⁹⁰ шкоду предся оправити ²⁶⁴; або ⁵⁴ тэж ⁸ млын ²⁶⁵ сказал або греблю перекопал, ²⁶⁶— або млын жог ²⁶⁶, ²⁶⁷— а коли бы оный шкодовал, иж млын стоял, а ему плату не было; або ²⁶⁷ бы став выпустил ²⁶⁸, на што ²⁶⁹— слухный довод ²⁶⁹ вчинить ²⁷⁰, або ²⁷¹— присягою ²⁷² телесною подтвердить, ²⁷³— таковый маеть ²⁷³ заплатити кгвалт дванадцать рублей грошей а ²⁷⁴— королю ²⁷⁵ дванадцать рублей грошей ²⁷⁴, и шкоду оправити ^{5. 6. 7.}, и млын збудовати ²⁷¹.

8.²⁷⁶ Хто бы кому соколье ²⁷⁷ гнездо сказал або подрубал ²⁷⁸

²⁶⁰— Тэж уставуем ²⁶⁰: хто бы кому ²⁷⁹ соколье гнездо сказал або подрубал ²⁸⁰ або умыслне ²⁸¹ сокола под гнездом помкнул ²⁸², або з гнезда ²⁸³— соколы ²⁸⁴— молодые ²⁸³ покрал ²⁸⁴, тогда ²⁸⁵ маеть тому заплатити, ²⁸⁶— чие гнездо ²⁸⁶, дванадцать рублей ²⁸⁷— грошей, естли бы ²⁸⁸ на него переведено ²⁸⁷. И тэж ⁸, естли бы хто лебединое гнездо сказал або покрал, тогда также ²⁸⁹ дванадцать рублей грошей ⁸. И ²¹⁴ также ⁷ ²⁹⁰— естли бы хто ²⁹⁰ ²⁹¹— перевес чужий порубал ²⁹¹ або сеть ²⁹² с ²⁹³— перевесья ²⁹⁴ скрал ²⁹³, дванадцать рублей грошей ⁸.

9.²⁹⁵ О бобровые гоны

²⁹⁶— Тэж уставуем ²⁹⁶: естли бы ²⁹⁷ князьский або ²⁶² панские ²⁹⁸, або землянские ²⁹⁹ были ⁷ гоны бобровые ³⁰⁰— у-в ыншого ³⁰⁰ суседа ⁸ дедизне, ³⁰¹— а оный ³⁰¹ бы пан, ³⁰²— в чий дедизне ³⁰³ будут гоны, не маеть сам ани людем своим допустити ³⁰² от старого ³⁰⁴ поля доорати ³⁰⁵ так далеко, ³⁰⁶— как ³⁰⁷— бы мог от зеремани ³⁰⁶ кием докинути; так же ³⁰⁸ далеко ⁴ сеножати подкошивати не маеть ³⁰⁹ и лозы теребити. А ²⁴ пак ли бы бобр с того зеремени ³¹⁰ вышел а ⁸ подшол ³¹¹ ³¹²— у вышное ³¹² зеремя ³¹³, в поле або в ⁸ сеножати, тогда ³¹⁴— так жо ³¹⁵ далеко не маеть поля ⁷ подорывати и сеножати ³¹⁶ подкошивати, и лозы теребити, как бы мог от зеремани ³¹⁴ кием докинути. А ²⁴ естли ³¹⁷— бы ³¹⁸— поля ³¹⁹ под зеремя ³¹⁸ подорал або сеножати подкосил, або лозу ³²⁰— подрубал а тым ³¹⁷ бобра ³²⁰— выгонил, таковый ³²¹— маеть платити ³²¹ дванадцать рублей грошей ⁸, а ¹⁹ ³²²— тому ³²³— зеремани ³²² предся ³²⁴— по тому маеть впокой ³²⁴ дати ³²³ ³²⁵— так далеко, яко ³²⁶ бы мог кием докинути ³²⁵. А ²⁴ пак ли ³²⁷— бы хто ⁶ кгвалтом бобры побил або злодейский ³²⁸ обычаем выкрал ⁸, таковый ³²⁹— маеть кгвалт платити, а коль-

ко будеть⁻³²⁹ бобров убил⁶, ³³⁰⁻ тогды маеть платити⁻³³⁰ за карого копа ³³¹ грошей, ³³²⁻ а за ⁻³³² чорного две копе ³³³ грошей⁸.

10.³³⁴ О хмелища ³³⁵

Пак ли бы хто хмелища кгвалтом подрал або порубал³³⁶, хотя у своей дедизне, чужие ³³⁷, а ¹⁹ в том на ⁸ него ⁸ слушный ⁸ довод вчинять ³³⁸, таковой ³³⁹⁻ маеть кгвалт ³⁴⁰⁻ заплатити ³⁴¹, чие ⁻³⁴⁰ хмелища ³⁴², а противня на нас ⁵, господара, дванадцать рублев грошей⁻³³⁹. А естли бы только хмель ³⁴³ подрал, а ¹⁹ не посек, ³⁴⁴⁻ тот маеть ³⁴⁵⁻ платити ⁻³⁴⁴ шкodu ⁻³⁴⁵ з навязкою ³⁴⁶.

11.³⁴⁷ О ³⁴⁸⁻ принады пташъи ⁻³⁴⁸

Тэж ³⁴⁹ хто бы кому ³⁵⁰ принады ³⁵¹ порубал, а ¹⁹ то бы на ⁸ него ⁸ ³⁵²⁻ правом переведено ⁻³⁵², ³⁵³⁻ тот маеть тому ⁶ заплатити, чие ³⁵⁴ принады ⁻³⁵³, дванадцать рублев грошей⁸, а ¹⁹ ³⁵⁵⁻ нам, господару ⁻³⁵⁵, противень ³⁵⁶.

³⁵⁷⁻ 12.³⁵⁸ Хто бы принады злодейским обычаем показил⁻³⁵⁷

Хто бы чие ³⁵⁹ принады ³⁶⁰ злодейским обычаем ³⁶¹ дегтем ⁸ ³⁶²⁻ подмазал або ⁸ чесноком ⁻³⁶², а ¹⁹ переведено бы то ³⁶³⁻ на него правом, тогды маеть заплатити ³⁶⁴, чий ³⁶⁵ принады ⁻³⁶³, три рубли грошей⁸. И тэж ⁸ тым ⁸ обычаем⁸, хто бы ³⁶⁶⁻ в кого шатер ⁻³⁶⁷ вкрал ⁻¹⁶⁶, ³⁶⁸⁻ тот ⁷ маеть заплатити три рубли грошей⁻³⁶⁸.

13.³⁶⁹ Устава, за дерево бортное и небортное, што маеть плачно быти ³⁷⁰

Хто ⁶ бы дерево бортное ⁶ чужое ³⁷¹ со пчолами сосну ⁸ ³⁷²⁻ очер або пожаром ³⁷³ ожог ⁻³⁷², або яко-кольве сказал, тот ³⁷⁴⁻ за тое дерево и за пчолы повинен ³⁷⁵⁻ будеть платити ⁻³⁷⁴ ³⁷⁶⁻ тому, чие будеть ⁻³⁷⁶, копу грошей, ³⁷⁷⁻ а за дуб по тому ж ⁻³⁷⁷. ³⁷⁸⁻ А хто бы сосну — пчельницу ³⁷⁹ порубал або сказал, в ¹⁵⁸ которой бчолы ²³⁴ были ³⁸⁰, хотя в тот час их не будеть ³⁸¹, повинен ³⁸²⁻ будеть ³⁸³⁻ за нее платити ⁻³⁸² полкопы грошей, а за дуб бчолный ³⁸⁴, в котором пчолы бывали, по тому ж ⁻³⁷⁸.

385- 14. Цена бчолам и дереву бортному
и небортному -385

386- Кто бы 387- пору[бал] 388 або показил -387 сосну або дуб бортный, в котором ещо 389 бчолы 234 не бывали, або сосну кременную 390, тот -386 за таковое 391 дерево, 392- иле их -392 сказать, повинен будеть платити -393 по пятнадцати 394 грошей 395.

Хто 396 кому 261 выдереть бчолы 234 нелажные, 397- чинячи шкоду -397, 398- а дерева не казить 399, тогды повинен будеть -398 за кождые 400- пчолы 401- нелажные, тыле их кому -400 выдереть, платити 6 402- по полукопью -402 грошей, а за лажные по пятнадцати 403 грошей 404.

Примітки

1 З. —! С. 9

2 С. пушу

3 С. и

4 Ф. ... и

9-9 С. о соколие гнезда и о хмелища

10-9 Ф. соколье гнездо.

11 L. Capitulum primum

12 С. чие

13 З. кг[в]алтом

14 С. уставуем Ф. уставуемь

L. ... quod is

15 З. С. Ф. чии L. alterius

16-16 L. hoc commiserit

17 С. платити

18 Ф. грош

19 L. et

20 L. tantundem;... et

21-21 L. feras captas

22 Ф. зверь

23-23 L. infrascriptam

24 L. Et

25-25 Ф. поймал в чужой зем-

ли

-25 С. L. —!

26 L. solus

27 Ф. украдкой

28 L. ... si hoc probabitur

29-29 L. —!

30-30 С. на него будеть

31-31 L. —!

32 З. зверю

-31 З. пубито* С. вбито

Ф. побито

33 L. tunc

34-34 Ф. платити зверь

35 L. ... quotquot occiderit

36-36 L. vt infra continetur

-36 З. С. Ф. написаною

37 З. С. Ф. зверем

38-38 С. вбитым в

39 С. з

40 З. см[е]рть

41 С. иные

42 L. ex furibus

43 L. si

44 С. половил

45 Ф. зверь

46-46 Ф. за своим зверемь тот

47 L. licebit

48 L. alterius

49-49 L. eam

-49 Ф. зверь

50 Ф. у

51-51 L. Ita eciam, dum

52 L. iaculo infixit

53-53 L. licebit ... sauciam

54 Ф. ... бы

55 С. чужу

56 Ф. тот

57-57 С. за своим застрелом

58 С. чужу L. alterius

59 L. Capitulum secundum

60 С. ... диким

61 С. звером

62 З. Ф. зубря L. ... vel ... bi-

sonte

63 З. гроши L. —!

64-64 L. totidem

65-65 С. а

66-65 L. totidem

67 З. Ф. венря

68 L. ... alias capra siluestri

69 L. triginta

70 L. Capitulum tertium

71 З. С. ... и Ф. ... о

72 С. чужой

73 С. пушы

74 С. ... И

75 С. Ф. в

76 С. у L. —!

77 L. vel

78-78 L. —!

79 С. бортый

80 З. Ф. вживати С. уживати

81 Ф. н... о

82-82 С. и лязни в чией пушы

L. tuguria ... quod

83 С. ку

84-84 L. sed ... esset

85 З. рогатины

86-86 L. occuparentur arbori-

bus

87-87 Ф. засе их

-87 L. —!

88-88 С. ростеребити себе

-88 Ф. протеребити

89 З. чие L. aliena

90 С. пушы Ф. ... и

91-91 L. visitet ... iaculis

92 С. бортям

93 З. с Ф. из

94 З. С. Ф. рогатин

95-95 С. шкоду зверу

96-96 L. cum

97 С. секиру

98-98 L. et ... visitabit

99 Ф. борть

100 С. Ф. не мають

101-101 С. щым

-98 С. ... с косою а

102 З. С. секерою Ф. сокерою

103-103 L. —!

-103 С. ростеребивати

104 С. ему L. —!

105 З. Ф. вшакжю С. вшакжю

L. —!

106 3. чие С. чией *L. aliena*
 107 3. кды
 108 *L. ... illuc*
 109-109 *L. ad piscandum*
 110 *L. poterint*
 111 *L. lignis ... ad ignem*
 112 *L. vti*
 113 *L. ad*
 114 *L. autem*
 115 *L. ... ibi*
 116 *Ф. волность*
 117-117 *L. accipere ... rubetha*
 118-117 *С. кого, або на*
 119 *L. forestas ... sepi*
 120 *С. волно*
 121-121 *L. subera ... et*
 122 *Ф. лизиво*
 123 *С. лазын*
 124-124 *L. eorum ... mellificia*
 125-125 *Ф. их потреби*
 -125 3. их (*виправлено на*)
 ИМ
 -124 3. прислуша, ... тыле
 С. прислуша *Ф. прислуша-*
еть
 126 *Ф. тыле*
 127-127 *L. et quantum*
 128 *С. може*
 129-129 *L. quis corpore suo*
 -129 *Ф. ... понести*
 130 3. вывезсти
 131-131 *Ф. пуше, с чиее*
 132-132 *L. ipsis*
 -131 *С. чиее*
 133-132 *С. будеть их*
 134-134 *Ф. —!*
 135-134 *L. eorum alueata*
 136 3. котором
 137 *С. опалить*
 138 *L. et*
 139 *С. ... н Ф. дерева*
 140 *С. не опалить L. stante*
 141-141 *L. excidere ... vero*
 142 *С. Ф. корень*
 143-143 *L. debent*
 144-144 *L. silue*
 145-144 *С. пуша ест*
 146-146 *L. ad domum ligna aut*
 147 *L. mellificariis ipsis*
 148 *L. licebit*
 149-149 *L. Non ... autem*
 150 *С. ведже*
 151 *С. а*
 152 *С. озера Ф. ... н*
 153-153 *Ф. он такжо*
 154-154 *С. входов чужих*
 155 *Д. 3. ... (розділовий*
знак). С. ... (текст виокрем-
лений у самостійний 4-й
арт.):

Который пушу свою маеть, а
 чужие борти в его пушы
Д. Ф. (після інтервалу
текст починається з ново-
го рядка).
 156-156 *L. —!*
 157 *Ф. ... будуть*
 158 *С. у*
 -156 3. *Ф. кды*
 159 *L. ... in qua ... fuerint*
 160 *Ф. ускочеть*
 161-161 *L. tunc ... mellificijs*
 162 *С. не маем*
 163 *Ф. —! L. siluam ... suam*
 164 *С. розробляючи Ф. не-*
взробляючи
 165 *С. чые L. in ae alienam*
 166-166 3. *С. на борть вдела-*
ное
 166-167 *L. truncam*
 167-167 *Ф. або борть вделан-*
ную або кременную
 -167 *С. кремленое*
 168-168 *L. et affecerit arborem*
arescere
 -168 *Ф. всохнути, ... тогды*
 169-169 *L. hoc fecerit*
 170-170 *L. taxam*
 171 *L. Similiter*
 172-172 *L. steterit [...], tunc ...*
agri
 -172 *С. ... повинен*
 173 *С. оручы*
 174-174 *Ф. поле свое L. —!*
 175 3. *С. Ф. подорывати*
 176-176 *L. sed ... et*
 177 *С. Ф. усхнеть*
 178 *L. dominus agri*
 179-179 *L. eam*
 180-180 *L. —!*
 181 *С. 5 L. Capitulum quar-*
tum
 182 *С. чужые*
 183-183 *С. в пушы своей*
 184 *Ф. поволочить*
 185 *L. Is*
 186-186 *Ф. чужии озера*
 187-187 *L. esistenti ... piscatu-*
gam
 188-188 *L. domino lacus*
 189-189 *L. soluere ... eius*
 -189 *Ф. противень*
 190 *Ф. а*
 191-191 *L. insuper ... tantundem*
 192 *С. Ф. смети*
 193 *Ф. меть*
 194-191 *Ф. в рыбе шкody ста-*
ло, то маеть платити
 195 *Ф. ... б хто*
 196 3. *С. Ф. чужии L. alterius*

197 *Ф. покосил*
 198 *С. вытискаючи*
 199-199 *L. ex eis proprietarium*
 -199 *Ф. сеножати*
 200-200 *L. is... tantundem*
 201 *Ф. ... такжо*
 -200 *Ф. ... а*
 202-202 *L. absque percussione*
 203 *Ф. не было*
 204-202 *Ф. чужии сеножати*
 -202 3. *С. чужии*
 205 *С. Ф. навезкою L. com-*
rensa
 206-206 (*артикул є продо-*
женням попереднього 4-го
арт.).
 207 *С. 6*
 -206 3. *пой]мал С. —!*
 208 *С. Ф. —! L. Et si*
 209 *L. alienum*
 210-210 3. *пану и тот грабеж*
С. пану тот грабеж
 -210 *Ф. ... ero L. ... eius*
 211-211 *L. ostendere ... damp-*
pum
 212 3. *С. ку*
 213 *С. повести*
 214 *Ф. А*
 215-215 *L. tunc soluetur ... tunc*
 216 *Ф. он*
 217 *С. оправовати*
 218-218 *С. пушы от него не*
стала
 219-219 *Ф. ему маеть вернути*
и навезати L. reddet ... com-
pensatione
 -219 *С. навязывати*
 220 *С. 7 Ф. 5 L. Capitulum*
quintum
 221 *С. борть*
 222 *Ф. и*
 223 *Ф. уходов*
 224 *Ф. ими*
 225 *С. чинити*
 226-226 *L. Si oritur controuer-*
sia
 227-227 *L. dum ... mellificiate*
 228 *С. Ф. ... о*
 229 *Ф. и*
 230 *С. и*
 231 *С. чим*
 232-232 *Ф. ся много знает*
 -232 *С. здаеть*
 233-233 *L. mellificarios ... api-*
bus
 234 3. *С. Ф. пчолы*
 235-235 *L. et... filiabus*
 -235 3. *Ф. дотце*
 236 *С. дасть*
 237-237 *L. generis suis*

- 238—238 *L. et ille ... est*
 239 *Ф. наложил L. signat*
 240 *L. ... suo*
 241 *L. incipit*
 242—242 *L. ex ... antiquum*
 243 *С. ... бы*
 244 *С. Ф. входов*
 245—245 *L. dum ... accidit*
 246 *Ф. заколотом L. attendi*
 247 *З. смотрети С. Ф. —!*
 248 *L. que*
 249 *С. Ф. уросльшое L. et ... hereant*
 250 *L. Tunc ... habenti*
 251—251 *L. introitus in siluam*
 252 *С. всказати*
 253 *L. est*
 254—254 *С. Ф. —!*
 255—255 *L. prohibendus ... introitus*
 256 *З. вказати*
 257 *С. тое*
 —255 *З. не уступал Ф. не уступовал*
 258 *С. 8 Ф. 6 L. Capitulum sextum*
 259 *Ф. сажолку*
 260—260 *L. Si*
 261 *L. alterius*
 262 *Ф. и L. —!*
 263 *L. disijecerit*
 264—264 *L. —!*
 265 *L. ... combusserit vel alias*
 266—266 *L. —! ... talis ... reformet*
 —266 *Ф. изжог*
 267—267 *L. Videlicet ... et*
 268 *L. ... tunc*
 269—269 *С. Ф. довод слушный*
 270 *С. учинить*
 271—271 *L. iurabitur ... tenebitur*
 272 *С. присегоу*
 273—273 *с. таковые мають*
 274—274 *Ф. господару только ж*
 275 *Д. (це слово написано неясно).*
 276 *С. 9 Ф. 7 L. Capitulum VII*
 277 *С. соколее*
 278 *С. порубал ... И*
 279 *L. alteri*
 280 *С. порубал*
 281 *С. умыслне Ф. умысленне*
 282 *Ф. поймал*
 283—283 *L. pullos eius*
 284—284 *З. Ф. покрал молодых*
 —283 *С. молодые*
 285 *L. talis*
 286—286 *L. cui ... intulerit*
 287—287 *L. —!*
 288 *С. Ф. ... то*
 289 *Ф. также L. ... soluet*
 290—290 *С. хто бы*
 291—291 *L. alterius ... destruxerit*
 292 *С. шост*
 293—293 *Ф. перевеса сказал, также*
 294 *L. eis*
 —293 *L. ... soluet*
 295 *С. 10 Ф. 8 L. Capitulum VIII*
 296—296 *С. И теж L. —!*
 297 *L. ... alicuius*
 298 *З. С. панский*
 299 *З. С. землянский*
 300—300 *Ф. у вышшего*
 301—301 *L. tunc*
 —301 *З. оны*
 302—302 *L. hereditatis non permittit*
 303—303 *З. в чие дедизне*
 —303 *Ф. отчизне*
 304 *L. arando ... accedere*
 306—306 *L. quod est [...] vnus*
 307—306 *С. от зеремии того*
 —306 *Ф. зеремени*
 308 *Ф. жо L. etiam ... tam*
 309 *L. permittat*
 310 *З. С. зеремии L. cuniculo ... vel lustru suo*
 311 *С. пошол L. —!*
 312—312 *С. Ф. у-в ыншое*
 313 *L. aliud*
 314—314 *L. simili ... excidendo*
 315 *З. С. же*
 316 *Ф. сеножатея*
 —314 *З. С. Ф. зеремии*
 317—317 *L. contra ... et*
 318—318 *С. подде зеремии*
 319 *Ф. поле*
 320—320 *Ф. подтеребил и тым бобры*
 321—321 *L. cuniculum ... predicitum*
 322—322 *Ф. зеремии предся*
 323—323 *маеть дати покой по старому*
 324—324 *С. впокой маеть*
 325—325 *L. vt ... baculi*
 326 *С. Ф. как*
 327 *З. ... ж*
 328 *З. С. Ф. злодейским*
 329—329 *L. soluet ... vnoquoque*
 330—330 *L. qui colore fuerit*
 331 *Ф. копу*
 332—332 *L. et, qui mere*
 333 *Ф. копи L. —!*
 334 *С. 11 Ф. 9 L. Capitulum IX*
 335 *С. хмелишах*
 336 *L. ... et*
 337 *С. чужой L. alterius*
 338 *С. учинить Ф. вчинить L. fuerit*
 339—339 *L. luet ... fisco*
 340—340 *С. платити тому, чии*
 341 *Ф. ... тому*
 342 *Ф. хмелишо*
 343 *L. fructus*
 344—344 *L. tunc soluet*
 345—345 *Ф. шкodu заплатити*
 346 *С. навезкою L. compensa*
 347 *С. 12 Ф. 10 Capitulum X*
 348—348 *С. принадле пташой*
 —348 *Ф. пташый*
 349 *С. —! L. Si*
 350 *Ф. —! L. alterius*
 351 *Ф. ... пташый*
 352—352 *С. переведено правом*
 353—353 *L. tunc ... auscipiogum*
 354 *З. С. Ф. чии*
 355—355 *З. С. Ф. господару его милости L. fisco nostro*
 356 *С. ... только ж L. tantumdem*
 357—357 *(артикул є продовженням попереднього 10-го арт.).*
 358 *С. 13 Ф. 11*
 —357 *С. Ф. ... A L. ... Et si*
 359 *С. —! Ф. чии L. alterius*
 360 *L. ... fascinando*
 361 *С. ... чии показил Ф. ... або*
 362—362 *С. або чесноком подмазал*
 —362 *Ф. чесноком L. —!*
 363—363 *L. soluet ... auscipiogum*
 364 *С. ... тому*
 365 *С. чии Ф. чии*
 366—366 *С. кому шатер украл*
 366—367 *L. rethe ... sather*
 368—368 *L. totidem soluet*
 369 *С. 14 Ф. 12 L. Capitulum XI*
 370 *С. ... А где Ф. ... A L. ... Si*
 371 *L. alterius*
 372—372 *L. igne aut ferro*
 373 *С. пожогом*
 374—374 *L. soluet*
 375—374 *З. платити будеть*
 376—376 *L. domino arboris*
 —376 *Ф. дерево*
 377—377 *L. siue ... quercus*
 —377 *С. ... (текст виокремлений у самостійний 15-й арт.): Хто бы кому сосну-пчельницю порубал або сказил*
 378—378 *L. Et ... grossi*

379 С. пчольницу
 380 С. бывали
 381 С. не будети
 383–382 З. за нее платити будеть
 383–382 С. Ф. платити за нее
 384 З. С. Ф. пчольный
 385–385 С. 16. Кто бы порубал або сказал сосну... А Ф. (назви артикула немає, після значного інтервалу текст надається як частина 12-го арт.) ... А Л. (артикул є продовженням попереднього 11-го арт.).
 386–386 Л. Pro ... destructor
 387–387 С. подрубал або сказал
 388 Д. пору*
 –387 З. Ф. сказал
 389 С. еще
 390 С. кремленую Ф. кремьяную
 391 С. такое
 392–392 С. сколько их будеть и
 392–393 Л. soluet pro singulis
 394 С. пятнадцать Ф. пятинацати
 395 Д. З. (розділовий знак).
 С. ... (текст виокремлений у самостійний 17-й арт.):
 Цена пчолам ... А
 Ф. ... (текст виокремлений у самостійний 13-й арт.):
 Цена пчолам ... А
 396 Л. Si quis vero

397–397 L. hoc est melle integro
 398–398 L. arbor illesa tenebitur
 399 З. С. Ф. не скажить
 400–400 L. examinibus
 401–400 С. нелаженные и колько их будеть и
 402–402 L. triginta
 403 Ф. петнацати
 404 Л. —! С. ... (ще три арт., відсутні в інших списках):
 18. Кто бы кому в гай зарощеном шкоду вчинил
 Кто бы кому у гай зарощеном которую шкоду кгвалтом умыслне вчинил або рубал, естли шляхтич шляхтичу, тогда маеть ему кгвалту заплатити дванадцать рублей грошей, а шкоду оправити за воз дерева по осми грошей. А естли бы мужик мужику гай кгвалтом порубал а шкоду вчинил, тогда маеть заплатити три рубли грошей так, яко бы ему между переорал, а шкоду оправити. А естли бы хто злодейским обычаем а кому порубал, боярину або мужику, а его бы з лицом, з деревом было поймано а лицо бы вынято, тогда маеть окупати горло свое. А естли бы самого не поймано, а лицо было вынято, тогда за кож-

дое дерево, которое бы годило ся на бервенье яко на клеть, так на избу, по дванадцати грошей; а которое будет ся годити яко на оглобли, так и на дрова, по шести грошей.

19. Кто кому сад покрадеть
 Кто бы шляхтичу сад покрад, а на него было бы переведено або з лицом поймано, тот маеть заплатити дванадцать рублей грошей, а мужику три рубли грошей.

20. О шацованье земли
 Теж уставуем: коли быхмо мы сами або панове рада наши выслали шацовати именья в которой-колвек речы, тогда мають шацовати под тем способом: служба людей — десеть коп грошей, земля пустовская — пять коп грошей, а пашни дворное бочка земли навозное — полторы грошей, а не навозу — полторы грошей, а сенокосы на воз сена — по пятнадцати грошей; а боры и леса, которые бы ся годили на пашню и на сеножати, мають по тому ж шацовати; а пушы мають шацованы быти подлуг важности и пожитков земли, каковая земля и пуша пожиточна будеть.

Роздел ДЕСЯТЫЙ ¹О ИМЕНЬЯХ ², КОТОРЫЕ О ^{6, 7} В ДОЛЗЕХ,
И О ЗАСТАВИ ³1.⁴ Кто бы купил именье должное, а тот, хто долг мел,
десять ⁹ лет молчал ¹⁰

Тэж ⁸ уставляем ¹¹, иж ⁸ коли бы хто купил какое ⁸ дедицтво и держал ¹² с покоем ¹³, заплативши ¹⁴ або не доплативши ¹⁵, а ¹⁶ на том же ¹⁷ имении хто ⁸ инший ¹⁸ долг мел, первой ¹⁹ записаный ²⁰, ²¹— поки ещо ²² было не продано ²¹, а ²³ молчал ²⁴ бы ²⁵ о тот ²⁶ долг ⁸ десять ⁹ лет ²⁷— через ²⁸ давность земскую а правом его ⁶ не искал, тот не маеть ²⁷ того долгу на том имении смотре-ти ²⁹, але ³⁰ ³¹— маеть истца ³² у своих пенезех ³³ искати. А ³¹ естли бы тот ³⁴ ³⁵— не мел чим ³⁵ платити, ³⁶— тогды в том долгу маеть его за шию ³⁷ приня-ти ³⁶. А естли бы ³⁸— о ³⁹ тот долг до права ⁴⁰— припозван тот ⁴⁰, который ⁴¹— именье тое ⁴¹ держить ³⁸, давности земское ⁸ не омешкавши ⁴², тому, подлуг запису ⁴³ его первшого ⁴⁴, маеть держанье ⁴⁵ оног ⁴⁶— дедицтва в том же долгу ⁴⁶ быти ⁴⁷ присужоно ⁴⁸, ⁴⁹— абы тот, который в держаньи того де-дицтва ⁴⁹, ⁵⁰— тот долг ⁵⁰ маеть заплатити, а ¹⁶ тот ⁸ державца ⁸ ⁵¹— на том, в кого купил ⁵¹, мает ся тых ⁵² пенезей ⁵³ и кожного ⁵⁴ иншого ⁶ накладу дой-скивати, а ⁸ наболей, естли бы ⁵⁵ того долгу и инших ⁸ ⁵⁶— которых-кольве ⁵⁷ накладов ⁵⁶ на себе не принял ⁵⁸— в тот час ⁵⁸, коли тое дедицтво записал ⁵⁹.

2.⁶⁰ Кто бы именье ⁶¹ чужое должное за свои долги взял

Коли бы хто на ⁸ вечность ⁸ имения чиего ⁶² закупного ⁶³ в недостатку другого о какие ⁶⁴ долги ⁶⁵ свои правом перевел, а ¹⁶ оное бы именье за ⁶⁶— обой ⁶⁸— долг оный ⁶⁷ стояти могло ⁶⁶, тогды ⁶⁹— тот, который маеть ⁶⁹— большую суму, так держачий ⁷⁰, яко зыскующий ⁷¹, будет повинен друго-му ⁷² меньшую суму ⁸ отложить, а ¹⁶ сам ⁸ оное именье в обеих сумах ⁷³— дер-жати маеть ⁷³ иж ⁷⁴ до выкупенья ⁷⁵ ⁷⁶— через отчича, который с права оста-неть ⁷⁷ тому именью отчичом ⁷⁶, ⁷⁸— А естли бы тот, который большую суму маеть ⁷⁸, будет ли ⁷⁹— мети ⁸⁰ волю ⁷⁹, может ⁸¹— другому за его пенези ⁸¹— спустити або оба ⁸² иншому ⁸³ могут заставить ⁸⁴ в ⁸⁵— той же ⁸⁵ суме ⁸⁶— и тые пенези ⁸⁷ разделить ⁸⁶.

3.⁸⁸ О долг на чом ⁸⁹ хто присягнути ⁹⁰ маеть

Тэж ⁸ уставуем ⁸, иж ⁸ кождый жалобник на шкоды свои ⁸, ⁹¹— яко-кольве ему вделанные ⁹¹, так ⁸ и на ⁶ долг властный ⁹², на ⁹³— который бы долг ⁹³

листы мел, а ⁹⁴ стратил, ⁹⁵ а устави⁹⁶ бы на то годных ⁹⁵ светков, хто бы ⁶ тые ⁸ листы видел, ⁹⁷ тогды, чим будеть винен ему, маеть тыми светки ⁹⁸ осветчити ⁹⁷, а ⁸ сам ⁹⁹ маеть на ⁸ том ⁸ присягнути, а ¹⁶ оный ¹⁰⁰ маеть ¹⁰¹ ему то ¹⁰¹ платити, на чом он ⁸ присягнеть ¹⁰², маеть ⁸ держано ⁸ быти ⁸. А который ¹⁰³ бы листы мел на ⁸ долг ⁸, тому ⁶ без ⁶ присяги ⁶ ¹⁰⁴ тот долг на лист ¹⁰⁴ маеть плачон быти ¹⁰⁵. Уставуем ¹⁰⁶, абы жадин ¹⁰⁷ шляхтич и ¹⁰⁸ мешанин не позычил ¹⁰⁹ вышей ¹¹⁰ десяти коп ¹¹¹ без листу; а ¹¹² хто бы ¹¹³ з ¹¹⁴ шляхты або ¹¹⁵ з мешан один одному ¹¹⁶ позычил ¹¹⁷ вышей ¹¹⁶ десяти коп грошей ¹¹⁷ без листу, а оный ему ¹¹³ заприть, тогды ¹¹⁸ право оному ¹¹⁸ не ⁶ маеть ¹²⁰ допустити ¹¹⁹, одно — на десять ⁹ коп присягнути, ¹²¹ а што будеть вышей десяти ¹²² коп позычоно ¹²³ без листу, маеть тра-тити ¹²¹.

4. ¹²⁴ ¹²⁵ Коли ¹²⁶ хто ¹²⁵ реч заставную в большой суме ¹²⁷ заставить ¹²⁸ иншому ¹²⁷

И ⁷ ⁸ тэж ⁸ коли бы хто реч заставную в ¹²⁹ большой суме иншому ⁶ заставил, ¹³⁰ а тот, чия реч ест ⁶, у ¹³¹ кого бы свое застал ¹³², ку бранью ¹³³ их пенезей ¹³³, которые ¹³⁴ пенези ⁸⁷ он або предок его будуть ¹³⁵ на тую реч взяли, маеть ¹³⁶ его позвати ку праву ¹³⁶; а перед правом позвавши ¹³⁷ а ¹³⁸ положивши ¹³⁹ суму ¹³⁰ пенезей ⁵³, на записе мененую ¹⁴⁰, свою реч ¹⁴¹ маеть взяти ¹⁴¹; а тот, который ⁸ ¹⁴² на чужую ¹⁴³ реч ¹⁴² большую ⁸ суму ⁸ дать ⁸, ¹⁴⁴ на истцы ¹⁴⁴ нехай ¹⁴⁵ себе ⁶ того ¹⁴⁵ смотреть, ¹⁴⁶ што будеть назвыш первое сумы ¹⁴⁶ дал.

5. ¹⁴⁷ Каждая застава давности мети ¹⁴⁸ не можеть

Хочем ⁸ тэж ⁸ и ⁸ уставляем ¹⁴⁹, ижбы ¹⁵⁰ ¹⁵¹ каждая ¹⁵² застава ¹⁵¹ давности земское ⁸ ¹⁵³ не мела ани тратить ¹⁵³, иж ¹⁵⁴ вольно будеть всякому дедичу, отложивши ¹⁵⁵ перед правом пенези ⁸⁷, а ⁸ заставленных ¹⁵⁶ держаней дедицства своего, допустити ¹⁵⁷ так ¹⁵⁸ за правом своим прирочоным ¹⁵⁹, так ⁸ тэж ⁶ ⁸ яко-кольве ¹⁶⁰ инак ⁸ набытым ¹⁶¹. А ¹⁶² коли бы хто именье свое або иншую ⁸ реч которую-кольве ¹⁶³ свою кому ¹⁶⁴ в ⁶ пенезех ¹⁶⁵ зоставил ¹⁶⁶ на рок мененый ¹⁶⁷ и ¹⁶⁸ хотел ¹⁶⁹ бы ¹⁷⁰ пенези ¹⁷¹ его ему ¹⁷⁰ вернути, а заклад свой ¹⁷² к себе ¹⁶⁹ взяти, ¹⁷³ а он бы ¹⁷⁴ пенезей ¹⁷⁵ своих в него ¹⁷⁶ не хотел брати ¹⁷⁴ ани закладу его ему поступити, а ¹³⁸ позван бы был ку праву ¹⁷³, абы пенези ¹⁷¹ свои ⁸ взял, а ¹⁶ он ¹⁷⁷ бы на року завитом не ¹⁷⁸ хотел стати ¹⁷⁸, тогды жалобник, положивши ¹⁷⁹ перед вразом ¹⁸⁰ пенези ⁸⁷, ¹⁸¹ врад маеть ему дати увязанье в ¹⁸¹ именье ¹⁸², и ¹⁸³ каждый заклад свой з ураду держати маеть ¹⁸³. А естли бы ¹⁸⁴ оный, который именье або которые иные ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ речи заставным ¹⁸⁶ обычаем закупил а ¹⁸⁴ на року позваном стал, тогды, взявши ¹⁸⁷ пенези ⁸⁷ свои ⁸ и ⁸ ¹⁸⁸ тое заставы, то ест ¹⁸⁹ именья лежачого або рухомых речей ¹⁸⁸, маеть

жалобнику⁸ поступити подлуг записов¹⁹⁰ и ^{6. 8} вмовы⁸, жадною⁸ давностю не отбываючи¹⁹¹. А ¹⁶² естли ¹⁹²⁻ бы кому заставил на ⁻¹⁹² рок, ¹⁹³⁻ тогда, естли бы тот жив, а рок ⁻¹⁹³ пришол, а ⁸ ¹⁹⁴⁻ он не выкупил на рок ⁻¹⁹⁴, тогда ¹⁹⁵⁻ оный ¹⁹⁶ тую заставу маеть держати аж ⁻¹⁹⁵ до другого року, ¹⁹⁷⁻ а ¹⁹⁸ не маеть окупати ¹⁹⁹ аж до року ⁻¹⁹⁷ до року. Нижли ²⁰⁰⁻ естли бы тот, хто ²⁰¹ заставить, умереть ⁻²⁰⁰, свое ⁸ заставы ⁸ ²⁰²⁻ не выкупивши, а ⁻²⁰² сын зостанеть ⁸ або ближний, тогда ²⁰³⁻ того року не маеть сморети, але, приповзавши²⁰⁴, маеть тот ⁶ пенези ⁸⁷ взяти²⁰⁵, а заставы по-ступити ⁻²⁰³.

6. ²⁰⁶ Рок праву о заставную реч ²⁰⁷⁻ маеть быти положон ⁻²⁰⁷ завитый

²⁰⁸⁻ Хочем тэж мети и вставляем ²⁰⁹ то, иж ⁻²⁰⁸ первый рок, с ⁶ права заложоный ²¹⁰ о ²¹¹⁻ каждую реч заставленную ⁻²¹¹, маеть быти рок ⁸ завитый под страченьем права ²¹². А ¹⁶² от которого ²¹³ часу ²¹⁴⁻ позвом будеть позван ²¹⁵ тот, который заставу держить ⁻²¹⁴, ²¹⁶⁻ от того ²¹⁷ часу не маеть больший ²¹⁸ ²¹⁹⁻ именья казити ⁻²¹⁹ ани вживанья доходов которых-кольвек ²²⁰ ся ²²¹ уступати ⁻²¹⁶; што ²¹⁷ бы кольве ²²² после положенья позву из оног именья взял, то все маеть, выкупаючи ²²³, ему ⁸ вернути ²²⁴. ²²⁵⁻ Естли бы не мог ²²⁶⁻ сам вранник ⁻²²⁶ на котором жо ²²⁷ року о ⁷ выкупенье ²²⁸ заставы быти для которое иное ²²⁹ потребы, тогда ⁻²²⁵ вранник будеть моцон ²³⁰⁻ место ²³¹ себе чоловека доброго на суде посадити, который будеть мети ²³²⁻ зуполна моц о выкупленьи заставы ⁻²³² все судити и сказывати, што праву который стороне принесеть ⁻²³⁰.

[7]. ²³³ Коли бы позвал тот ²³⁴, кого заставка, того, хто ему заставил

²³⁵⁻ Коли бы справа была кому ⁷ о которую реч не дедичную, то ест яко о долг позычоный ²³⁶ або о реч рухомую, заставленную ²³⁷, тот, который позван ⁶ ку выправленью ²³⁸ тых речей его заставных ⁻²³⁵, на первом ²³⁹, на ⁸ другом и на ⁸ третем року не стал, тот свою ²⁴⁰ реч тратить; ²⁴¹⁻ а тот, которому бы тые речи ²⁴² заставленные ²⁴³, будеть моцон ²⁴⁴ обернути, куды хочеть ⁻²⁴¹.

7. ²⁴⁵ Хто бы што запродал на рок ²⁴⁶

Тэж ⁸ естли бы хто заставил кому ²⁴⁷ ²⁴⁸⁻ рухомую реч ⁻²⁴⁸ на рок ²⁴⁹ под страченьем, ²⁵⁰⁻ а коли бы рок пришол, а тот, хто заставил ⁻²⁵⁰, не выкупил, тогда ²⁵¹⁻ тот, хто закупил, можеть тые речи ²⁴² обернути ку своей потребе на вечность ⁻²⁵¹.

8.²⁵² Естли бы хто заставил на рок именья ²⁵³, а не выкупил

²⁵⁴— Также и ²⁵⁵ именье ²⁵⁶— естли бы хто кому ²⁵⁴ заставил на ²⁵⁷— рок под страченъем, тогда ²⁵⁷ естли ²⁵⁸— бы ²⁵⁹ рок пришел, а тот, хто заставил именье и ^{6, 7} на тот рок не мог выкупити ²⁵⁸, тогда ²⁶⁰— тот, хто закупил, маеть обосланъ ²⁶⁰ ближних, ²⁶¹— а ²⁶² ближние ²⁶³ тое именье ²⁶¹ окупили; пак ли ²⁶⁴— ж ²⁶⁵ бы ближние ²⁶⁴ ²⁶⁶— не могли по том обосланъ и ^{6, 7} до году ²⁶⁷ того именья окупити ²⁶⁶ тогда ²⁶⁸— тот, хто закупил ²⁶⁸, вечно ²⁶⁹— тое именье ²⁷⁰ одержитъ ²⁶⁹.

271— 9.²⁷² Естли ²⁷³ хто ²⁷⁴— заставил ²⁷⁵ кому ²⁷⁴ именье на рок и в листе своем описать ²⁷⁵ — без року не окупати ²⁷¹

Естли бы тѣж хто кому ²⁷⁶ заставил именье и ²⁷⁷ ²⁷⁸— написал бы ²⁷⁸ в листе своем ⁸, иж ²⁷⁹— мають ²⁸⁰ на тот рок окупити ²⁸¹, а коли на тот рок не окуплю ²⁸², тогда до того ж року маеть ²⁸³ держати, ино ²⁷⁹— таковые заставы ⁶ мають быти держаны подлуг запису ²⁸⁴.

Примітки

¹ З. —! С. 10
² З. именьях С. именях
³ С. Ф. заставы
⁴ Ф. (без номера). L. Capitulum primum
⁵ С. десеть
⁶ З. молчать
⁷ С. Ф. уставуем
⁸ L. ... eam
⁹ L. ...recio
¹⁰ С. заплатившы
¹¹ С. не доплатившы
¹² L. et
¹³ Ф. жо С. Ф. ... бы
¹⁴ С. иншый Ф. менший
¹⁵ L. sibi
¹⁶ С. записано
¹⁷ L. ante ... eorum
¹⁸ С. еще
¹⁹ Ф. и L. et
²⁰ Л. молчал*
²¹ Ф. ... тот L. ... ipse
²² L. hoc
²³ L. iam ... ipse
²⁴ З. [че]рез
²⁵ Ф. маеть
²⁶ С. смотреть

³⁰ Ф. а не
³¹—³¹ L. respiciet venditorem
³² Ф. местца
³³ З. С. Ф. пенязех
³⁴ С. ... истец L. qui
³⁵—³⁵ L. non fuerit in
³⁶—³⁶ L. suscipietur ... illo
³⁷ С. шыю
³⁸—³⁸ L. creditor ... illorum
³⁹ З. от
⁴⁰—⁴⁰ З. Ф. призван тот С. по-
звал того
⁴¹—⁴¹ С. тое именье
⁴² С. не омешкавшы L. ...
tunc
⁴³ L. ... crediti
⁴⁴ С. першого
⁴⁵ С. держанья
⁴⁶—⁴⁶ L. bona illa
⁴⁷ С. мети
⁴⁸ L. concedi
⁴⁹—⁴⁹ L. vel emptor eorum
⁵⁰—⁵⁰ L. creditori illi
⁵¹—⁵¹ L. a venditore
⁵² L. quam soluerit
⁵³ З. Ф. С. пенязей
⁵⁴ L. omnes

⁵⁵ З. С. 6 L. ... emptor
⁵⁶—⁵⁶ С. накладов кото-
рых-кольве
⁵⁷ Ф. которых-кольве L. —!
⁵⁸—⁵⁸ Ф. ≠
⁵⁹—⁵⁹ L. in contractu emptionis
⁶⁰ З. 2/1 (тобто, подвійна
нумерація). Ф. 1 L. Capitulum secundum
⁶¹ З. именье
⁶² L. alteri
⁶³ Ф. закупленного
⁶⁴ С. якие L. —!
⁶⁵ С. долгъ («ъ» виправлено
на «и»)
⁶⁶—⁶⁶ С. оный обой долг сто-
яти не мог
⁶⁷—⁶⁷ Ф. обои долги оныи
⁶⁸—⁶⁸ L. summa
⁶⁹—⁶⁹ L. creditor
⁷⁰ С. держачый
⁷¹ С. зыскупочый... и
⁷² L. concreditori
⁷³—⁷³ L. possidebit
⁷⁴ З. С. Ф. аж L. —!
⁷⁵ Ф. выкупленья
⁷⁶—⁷⁶ L. —!

- 77 Ф. остануть
 -76 С. отчиному Ф. отчиному
 78-78 L. tamen ... maiori
 -78 Ф. маючи
 79-79 Ф. волю мети
 80 С. мел
 81-81 L. in hoc minori
 -81 З. С. Ф. пенязи
 82 С. —! L. ... eorum ... ipsa
 83 L. tercio
 84 С. застави
 85-85 L. tota ea
 86-86 L. —!
 87 З. С. Ф. пенязи
 88 З. Ф. 2 L. Capitulum ter-
 cium
 89 З. ном*
 90 З. присягти Ф. присегати
 91-91 Ф. яко-колле вделаны
 ему
 92 С. власный L. —!
 93-93 L. quod
 94 L. sed
 95-95 L. et
 96 Ф. выставил
 97-97 L. sumat ... fuerit
 98 Ф. светками
 -97 З. отсветчити
 99 L. solus
 100 L. impulsatus
 101-101 С. тому Ф. то ему
 102 Ф. ... а то
 103 С. которые
 104-105 С. L. —!
 105 З. Ф. ... А С. ... А над
 106 С. уставу L. ... esciam
 107 С. жаден
 108 L. aut
 109 С. Ф. не позычал L. ... al-
 teri
 110 С. выше
 111 L. ... grossorum
 112 L. et ... si
 113-113 L. limitacionem ... de-
 bitor
 114 З. с С. —! Ф. со
 115 С. ... кто
 116-116 С. позычал выше
 117-117 Ф. десяти коп вышей
 -117 З. С. —!
 118-118 Ф. оному праву
 118-119 L. creditor ... admittetur
 120 Ф. ... большей
 121-121 L. contra ... ammittit
 122 С. десети
 123 С. позычано
 124 З. 3/4 (тобто, подвійна
 нумерація). Ф. 3 L. Capitu-
 lum quartum
 125-125 Ф. Ото бы кому
 126 С. ... б
 127-127 З. заставити іншому
 128 С. заставил... кому Ф. за-
 ставил
 129 С. у
 130-130 L. tunc ... reponet ei
 131 С. Ф. в
 132 З. С. зостал Ф. заставил
 ... кому
 133-133 Ф. пенязей их
 -133 З. С. пенязей
 134 С. ... бы
 135 Ф. будеть
 136-136 З. позвати ку праву
 его С. ку праву позвати его
 137 С. позвавши Ф. позвавши
 ... его
 138 С. и
 139 С. положившы
 140 Ф. мененную L. ... et
 141-141 L. recuperabit
 142-142 Ф. чужую речь маеть
 L. —!
 143 С. лежачую
 144-144 L. ab eo, cui
 145-145 Ф. того собе L. —!
 146-146 L. residuum ... sue
 147 З. Ф. 4 L. Capitulum quin-
 tum
 148 З. ме[т]и
 149 З. вставляем
 150 З. С. Ф. абы
 151-151 L. res impignorata
 152 С. Ф. кожда
 153-153 З. С. Ф. не маеть мети
 ани тратити
 154 L. per eam, sed
 155 С. отложившы
 156 Ф. заставных
 157 З. Ф. достигити L. ресу-
 perare
 158 Ф. ... как L. —!
 159 Ф. прироженным L. ... vel
 160 С. яко-колле
 161 Ф. добытым
 162 L. Et
 163 С. которую-колле Ф. ко-
 торую-колле
 164 С. —! L. alteri
 165 З. Ф. пенязех С. —!
 166 С. Ф. заставил
 167 Ф. меняный
 168 L. ... tandem
 169-169 L. —!
 170-170 Ф. ему пенязи его
 171 З. С. пенязи
 172 С. ... в него
 173-173 L. et citauerit illum
 174-174 Ф. не хотел пенязей
 своих в него взяти
 175 З. С. пенязей
 176-174 С. брати не хотел
 177 L. ille
 178-178 L. paruerit
 179 С. положившы
 180 С. правом Ф. урядом
 181-181 L. mittetur in posses-
 sionem
 -181 С. у
 182 З. Ф. ыменье L. ... suo-
 rum. Ita
 183-183 L. omnem ... impigno-
 rator
 184-184 L. obligatarius
 185 Ф. иншии
 186-186 С. речи заставные
 -184 С. —!
 187 С. взявши Ф. взявши
 188-188 L. bonis obligatis
 189 С. ... заставы
 190 С. запису
 191 С. не отбываючи
 192-192 L. que ... certum
 193-193 L. et terminus ipse
 194-194 С. на рок он не выку-
 пил L. re non exempta
 195-195 L. possidebitur
 196 С. ... и
 197-197 L. et ... nisi
 198 Ф. ... оный
 199 Ф. выкупити
 200-200 Ф. хто бы што заста-
 вили и вмер а
 201 L. ... taliter
 -200 З. ... а
 202-202 Ф. не выкупилши, а по
 нем L. eius
 203-203 L. eximit ... attento
 204 С. припозвавши Ф. при-
 позвавши
 205 Ф. узяти
 206 З. Ф. 5 L. Capitulum sex-
 tum
 207-207 Ф. не маеть быти зало-
 жен
 208-208 L. —!
 209 С. оставляем
 210 З. С. заложных Ф. зало-
 женый
 211-211 С. кождую L. exem-
 tionem pignoris
 -211 Ф. заставную
 212 L. cause
 213 С. каждого L. citationis
 214-214 L. citatus
 215 Ф. позвал
 216-216 L. debet... et
 217 С. ... ж
 218 З. большеи С. Ф. большей
 219-219 С. казити имения

220 С. которых-колве Ф. кото-
рых-колвек
221 Ф. ... не маеть
-216 Ф. вступиати... а
222 С. колве
223 С. выкупаючи
224 Ф. ... А L. ... Et
225-226 L. — !
226-228 Ф. врьдник сам
227 С. же
228 Ф. выкупенья
229 Ф. иншое
230-230 L. causam ... cuicum-
que
231 С. вместо
232-232 С. суполную моц о вы-
купенья застав
-232 Ф. застав
233 Д. (номер написаний не-
розбірливо). З. Ф. 6 L. Ca-
pitulum VII
234 С. Ф. ... в
235-235 L. Si aliquis ... citatus
236 С. позыченный
237 Ф. заставную
238 С. Ф. выправенью
-235 З. С. Ф. заставленных
239 З. С. Ф. ... и
240 L. illam
241-241 L. quam ... suum
242 С. речы
243 С. заставлены
244 С. моцен
-241 С. хочечы
245 С. 8 L. Capitulum VIII
246 С. ... под страченъем
247 L. alteri
248-248 С. реч рухомую
249 L. diem
250-250 L. et si ad diem illum
251-251 L. pignus ... perpetuam
252 С. 9 L. Capitulum IX
253 С. именье

254-254 Ф. Теж естли бы хто
кому именье
255 L. ... immobilia
256-254 L. — !
257-257 L. diem
258-258 L. non ... impignoratorem
259 С. 6
260-260 L. obligatarius ausabit
261-261 L. eius ad
262 С. Ф. абы
263 С. ближний Ф. ближнии
264-264 С. бы и ближнии
265 L. vero et
266-266 L. post ... exemerint
267 Ф. року
268-268 L. obligatario
269-269 Ф. то маеть одержати
269-270 L. pignus
271-217 L. (артикул є продов-
женням попереднього 9-го
арт.). ... Et
272 С. 10
273 С. Ф. ... бы
274-274 Ф. кому заставил
275-275 С. на рок именье и в
листе описал
-271 Ф. не выкупати
276 L. alteri
277 L. sua
278-278 Ф. то бы описал
279-279 L. bona... diem
280 Ф. маю
281 Ф. выкупити
282 Ф. не выкуплю
283 Ф. ... именье оный
-279 Ф. И
284 Ф. листов ... записных
С. ... (ще два арт., відсут-
ні в інших списках):
11. О именья заставные на
рок
Теж уставуем: естли бы хто
заставил кому именье або

люди в которой суме пеня-
зей на рок, а зася, пенязей
не заплатившы, тое именье
або люди, што будеть заста-
вил, в него которого отнял
до року, тогда маеть запла-
тити квалту тому дванад-
цать рублев грошей, а нам,
господару, противень толко
ж. А колко будеть до року
тые люди, колко их заста-
вил, не робили, тогда за
кождый тыйдень маеть пла-
тити навязки шесть грошей
за того, который будеть
мети волю а клячу; а за
того, который пеш будеть,
маеть платити три гроши.
Пак ли бы тот, который за-
ставил, хотел тые люди на
рок окупити, а тот, который
закупил, не хотел пенязей
своих взяти, а их поступити,
тогда тот маеть вижа з ура-
ду, в котором повете будеть,
взяти и до него ехати, абы
пенязи свои взял; естли ж
бы он пенязей взяти не хо-
тел, тогда тот виж, тые пе-
нязи воземшы, маеть до
скарбу нашего дати, а его в
тые люди увезати.
12. Естли бы в люди за-
ставные хто иншый уве-
зал ся
Естли ж бы хто иншый в
люди заставные або в земли
заставленные за иншею при-
чиною увязал, тогда тот ис-
тец, который ему заставил,
маеть ему очищати; и не
очистит ли, сам ему шкоду
оправити будеть.

Роздел ⁵ ПЕРВЫЙНАДЦАТЬ ¹О ⁵ ГОЛОВЩИНЕ ЛЮДЕЙ ПУТНЫХ И ⁷ МУЖИЦКИЕ,
И ПАРОВОЦКИЕ ²Напервей ⁷ о головщинах ³ путного человека
и бортника ⁴

Таж ⁸ уставуем ⁹: хто ¹⁰ бы путного ¹¹ человека або ⁸ бортника ⁸ забил ¹², головщины ¹² за ⁸ путного ⁸ человека ^{6, 8} дванадцать рублей грошей ⁸, а ⁸ за бортника осм рублей ¹⁴⁻ грошей; а хто бы бил путного человека або бортника, тогды путному человеку навязки ⁻¹⁴ три рубли грошей ⁸, а ⁸ бортнику — рубль ¹⁵, а жонам их — совито ¹⁶.

1.¹⁷ О головщины, о ¹⁸ навязки ¹⁹ ремесных людей

Золотару ²⁰, органисте, пушкару ²¹, пекарцу ⁶, кухару ²², дойлиде, ²³⁻ гахвтару ²⁴, ковалю ⁸, столяру, скляру ⁻²³, сокольнику, псарцу, возницы, машталеру ²⁵, муралю, кравцу, шевцу, гахвтарце ²⁶, коверницы ²⁷, бральи — маеть ²⁸ тым всим ²⁹⁻ головщина ³⁰ быти, яко путному слuze ⁻²⁹, дванадцать рублей ³¹⁻ грошей. Хотя ⁻³¹ бы ³²⁻ тяглый ³³⁻ або невольный ⁻³² был ^{-33 34-} с тых ремесников ⁻³⁴, тогды ³⁵ ему ⁸ тая ³⁶ головщина ³⁷, а ³⁸ навязка ³⁹ рубль ⁴⁰.

2.⁴¹ О бои и о ⁶ головщины ⁴² тивунов и приставов,
и инших ⁴³ врадников

⁴⁴⁻ Тивуну ⁴⁵, приставу ⁴⁶, ключнику ⁴⁷⁻ головщины ⁻⁴⁴, хто бы его во враде забил ⁻⁴⁷, дванадцать рублей ⁴⁸⁻ грошей, а навязки ¹⁹ их ⁴⁹ во враде ⁻⁴⁸ три рубли ⁸ грошей ⁵⁰. А ⁸ естли бы ⁵¹⁻ который тивун або пристав ⁻⁵¹ з ураду были выставлени ⁵², ⁵³⁻ тогды им ^{-53 54-} головщина и навязка ⁻⁵⁴, яко ⁵⁵ и ^{7 56-} тяглому человеку ⁻⁵⁶. А ⁵⁷ естли бы паробок ⁵⁸ был ⁶ во враде, в тивунстве або в ⁵⁹ приставництве ⁶⁰, головщина ⁶¹ ему десять коп ¹⁵, а ⁸ навязка ⁶² рубль ^{63 64-} до того часу, поки ⁻⁶⁴ во ⁶⁵ враде; ⁶⁶⁻ а естли ⁶⁷⁻ з ураду вызволены будутъ ⁻⁶⁷, тогды им головщина ⁶⁸ и навязка ⁶⁹, яко паробком ⁻⁶⁶.

3.⁷⁰ О ⁷¹⁻ головщины и о бои ⁻⁷¹ простых людей
и паробков

А ^{8 72-} коли ⁷³ бы хто ^{-72 74-} мужика тяглою забил, тот маеть платити ⁻⁷⁴ за него ⁸ головщины ⁷⁵ десять коп грошей, а за паробка ⁸ невольного головщины ^{7. 8} пять коп грошей ⁸, а ³⁸ жонце невольной ⁷⁶ по тому ж головщины ^{7. 8}.

4.⁷⁷ О бои и раны мужицкие и паробоцкие

⁷⁸— Коли бы хто мужика тяглого ранил або бил, маеть его навязати ⁷⁸ полтину ⁷⁹ грошей, ⁸⁰— а жонце рубль грошей, а паробку ⁸¹ полкопы грошей, а ⁸⁰ жоне ⁸² его ⁶ ⁸³— копа грошей ⁸³.

5.⁸⁴ Жид, татарин ⁸⁵ хрестьян ⁸⁶ в неволи мети не мають ⁸⁷

Тэж ⁸ уставуем ⁸: естли бы который жид або татарин ⁸⁵ которого-кольве ⁸ стану ⁸ хрестьянина купил або закупил, от того часу приказуем воеводам ⁸⁸, старостам ⁸⁹, державцам, абы ⁹⁰— того ся доведывали ⁹⁰, кожного ⁹¹ хрестьянина от жида або ⁹² от ⁸ татарина ⁹³ з неволи ⁹⁴ вызволаем ⁹⁵, а ⁸ то ⁸— тым обычаем: естли бы купил ⁹⁶ на вечность або в купленое жонки его ⁸ родил, тогды, доросши ⁹⁷ лет своих, ⁹⁸— маеть ⁹⁹ в него выробит ца ⁹⁸ за семь лет, а ³⁸ по семи летех ¹⁰⁰— маеть на ⁷ волю ⁷ пушон быти ¹⁰⁰. А естли ¹⁰¹— бы жид або татарин ¹⁰² закупил в пенезях ¹⁰¹, тогды ¹⁰³— уставуем таковым ¹⁰³ выпуску ¹⁰⁴ на кождый год ¹⁰⁵— як ⁶ ¹⁰⁶— мужчизне, так ¹⁰⁷ невесте ¹⁰⁶ полкопы ¹⁰⁵ грошей; и ⁶ до ⁸ тых ⁸ часов ⁸ маеть ему тот ⁷ закуп служити, поки ¹⁰⁸ с ⁸ тое ⁸ сумы ⁸ выробит ца ¹⁰⁹. ¹¹⁰— А челедь ¹¹¹, которая ¹¹⁰ дана татаром ¹¹²— за отца нашего и ¹¹² предков ¹¹³ наших, ¹¹⁴— и за ¹¹⁴ нас з двory ¹¹⁵— нашими, тую челедь ¹¹⁶ они мають держати ¹¹⁵ вечно ¹¹⁷.

6.¹¹⁸ Чоловек волный ¹¹⁹ за жадный выступ в неволю не маеть взят ¹²⁰ быти

Тэж ⁸ уставуем, иж человек вольный за жадный выступ в ⁶ неволю ⁶ не маеть взят быти ¹²¹— у вечную в ⁵, ⁶ неволю ¹²¹. А ⁵⁷ естли бы за который выступ выдан был в которой суме, тогды ¹²² ¹²³— маеть робити ¹²³, а ¹²⁴ на кождый год выпуску: ¹²⁵— мужику дванадцать ¹²⁵ грошей, а ⁸ жонце ⁶ пятнадцать ¹²⁶ грошей ¹²⁷, естли бы ⁶ им дано присевок ¹²⁸ на пожиток их ⁷. А ⁵⁷ естли бы им ⁸ присевку не давал ¹²⁹, тогды мужику ¹³⁰ на год выпуску ⁸ полкопы ¹³¹ грошей, а ⁸ жонце — двадцать ¹³² грошей ⁸. А ⁵⁷ естли ¹³³— бы ся сам ¹³⁴ не мог выробит ца ¹³³, жебы ¹³⁵— так у великой суме выдан был ¹³⁵, тогды дети его ¹³⁶— мают ся выробити, а выпуску им по тому ж маеть быти ¹³⁶.

7.¹³⁷ О выпусканье ¹³⁸ пенезей ¹³⁹ закупным людем

Тэж ⁸ уставуем ⁸: естли ¹⁴⁰— бы хто ¹⁰² в ⁶ закупы ¹⁴¹ закупил мужика ¹⁴⁰ або жонку, ¹⁴²— а ¹⁴³— с ним бы не умовил ¹⁴³, што маеть ему ¹⁴² присевати

або ⁸ пенезей ¹⁴⁴ выпустити ¹⁴⁵, тогды ¹⁴⁶ маеть такжо ¹⁴⁷ с пенезей ¹³⁹ отручоно ¹⁴⁸ быти ¹⁴⁶ ¹⁴⁹— пятнадцать грошей на лето ¹⁴⁹ а ⁸ жонце десять ¹⁵⁰ грошей ⁸.

**8.¹⁵¹ Естли бы чий ¹⁵² человек волный ¹⁵³
або невольный, або челядин зашол з другого,
а он бы не хотел права дати
и его выдати**

Тэж ¹⁵⁴ естли бы ¹⁵⁵— чий ¹⁵⁶— человек непохожий ¹⁵⁶ або челядин ⁸ невольный ¹⁵⁵ ¹⁵⁷— за кого зашол ¹⁵⁷ за ^{7, 8} иного ¹⁵⁸ ¹⁵⁹— а поведал ся ¹⁵⁹ вольным ¹⁶⁰, ¹⁶¹— а оный пан, чий человек або челядин, просил в него права раз або два ¹⁶¹, а ³⁸ ¹⁶²— оный ¹⁶³ пан ¹⁶² не хотел ему ⁸ на него права дати ¹⁶⁴, ¹⁶⁵— тогды таковый ¹⁶⁶ землянин ¹⁶⁷ маеть ¹⁶⁸— притягнен быти ¹⁶⁸ ку праву земскому ¹⁶⁵. И ⁶ естли ¹⁶³ ¹⁶⁹— тот ¹⁷⁰, чий человек ¹⁶⁹ непохожий ⁸ або ⁸ челядин ⁸, зыщеть ¹⁷¹ правом ⁸, иж ¹⁷² его невольный, а ³⁸ ¹⁷³— на оногo пана, в кого ¹⁷⁴— был будеть ¹⁷⁴ человек ¹⁷³, переведеть, ¹⁷⁵— иж в него ¹⁷⁶— просил права ¹⁷⁶ раз и два, а он права не дал ¹⁷⁵, тогды тот ¹⁷⁷ маеть ¹⁷⁸— навязывати ¹⁷⁹ оногo человека або челядина ¹⁷⁸ от того часу, как, от него втекши ¹⁸⁰, в ⁸ него ⁸ мешкал, подле ⁸ ¹⁸¹— уставы тых то ⁶ прав ¹⁸¹.

**9.¹⁸² Естли бы у ¹⁸³ кого челядин ¹⁸⁴ втек,
а другий, ведаючи ¹⁸⁵ заказ ¹⁸⁶, пропустил его
доброволне ¹⁸⁷**

Тэж ⁸ уставуем ⁸: естли ¹⁸⁸— бы от кого челядин втек, мужик або жонка невольная, а который бы, ведаючи ¹⁸⁵ через заказ або заповедь, иж то чужая челядь ¹⁸⁹ бежить, и ¹⁸⁸— вказал им ⁸ дорогу або хлеба дал, або их в себе ¹⁹⁰ переховал, а ³⁸ то бы ¹⁹¹— на ⁸ него ⁸ было ¹⁹¹— переведено, тогды таковый маеть тую челядь ¹⁹² отыйскивати ¹⁹³, а ³⁸ естли бы не отыйскал ¹⁹⁴, тогды маеть ¹⁹⁵— тому, чия челядь, платити ¹⁹⁵.

**10.¹⁹⁶ Естли бы хто сына своего
або вольного ¹⁹⁷ человека в неволю продал**

Тэж ⁸ уставуем ⁸: если бы ¹⁹⁸ волного ¹⁹⁹ человека або сына своего хто ^{5, 6, 7} ²⁰⁰— продал з голоду ²⁰⁰ в неволю або сам ся для ⁸ голоду ²⁰¹ продал ²⁰² в ^{6, 7} неволю ^{6, 7}, таковый ²⁰³— лист не маеть держан быти ²⁰³, ²⁰⁴— и как голод ²⁰⁴ оминеть ²⁰⁵, тот человек, пенезей ¹³⁹ добывши ²⁰⁶, ²⁰⁷— и ему отдасть, а сам зася ²⁰⁸ волен зостанеть ²⁰⁷. ²⁰⁹— И ²¹⁰ естли пак ⁸ хто бы ²⁰⁹ невольного ²¹¹ своего продал для ²¹² голоду ⁶ або с хлеба дал ²¹³— кому, тогды такий ²¹³— вечно ²¹⁴— тому маеть ⁷ быти ²¹⁴.

11.²¹⁵ Естли бы хто в голод челядь ¹⁸⁹ свою выбил ²¹⁶

Тэж ⁸ уставуем ²¹⁷: естли бы хто в ²¹⁸ голод ⁶ челядь ¹⁸⁹ свою невольную ²¹⁹ выбил з ⁸ двора ⁸ проч, не хотячи их ²²⁰ переховати ²²¹, а они бы ⁹⁹ сами в ^{5. 7} голод перекормили ся ⁸, таковые вжо не мають быти невольными, але ²²⁰ вольные ^{222. 223}. А веджо ²²⁴ тым обычаем: иж коли ²²⁵ тую челядь ²²⁵ выбьеть, тогды ²²⁶ ся она ²²³ маеть ²²⁶ оповедити вранником ²²⁷ у ²²⁸ повете або враннику ²²⁹ местскому ²³⁰ бурмистру ²³¹, або ⁸ их ^{6. 7. 8} мешчаном ⁸, иж их ²³² выбил; ²³³ а тые ²³⁴, которым ¹²² оповедають ²³³, мають обослати того ⁸ пана ⁶, ²³⁵ чия челядь есть ²³⁶; естли ²³⁵ бы их выбил ²³⁷ вон, не хотячи ²³⁷ их ⁸ кормити, тогды она челядь вжо ²³⁸ вечне ²³⁹ маеть быти ²³⁹ вольна.

12.²⁴⁰ Неволницы ²⁴¹ мають быти четвераких причин

Тэж ⁸ уставляем ²⁴², иж ⁸ невольницы ²⁴³ мають быти ²⁴³ четвераких причин ²⁴⁴: первые ²⁴⁵, которые здавна ²⁴⁶ в неволи ²⁴⁶ суть або ²⁴⁷ з невольных ся ²⁴⁷ ²⁴⁸ родили; другие ²⁴⁸, которые полоном заведены ²⁴⁹ суть ⁶ з ²⁵⁰ земли неприятельское; третее ²⁵¹, коли бы на смерть ²⁵² сказаны кому ⁸, кроме ²⁵³ злодейства, а ⁸ оные ²⁵⁴ бы просили того, кому сказаны, ²⁵⁵ жебы их не губил ²⁵⁵, а ²⁵⁶ давали бы ся ²⁵⁶ в неволю, а ³⁸ он бы их ²⁵⁷ не губил ²⁵⁸, таковые ²⁵⁹ в неволи мають ²⁵⁷ быти ²⁵⁹ и дети ²⁶⁰ их, ²⁶¹ которые ²⁶² потом будут ²⁶² родити ²⁶¹, четвертое ²⁶³, коли бы ²⁶⁴ сами ся ²⁶⁴ в неволю ²⁶⁵ подали: а ²⁶⁶ хто бы ²⁶⁵, ²⁶⁷ ведаючи ¹⁸⁵, жонку невольную, хотя ²⁶⁸ человек вольный, ее понял, тогды и сам в неволю ²⁶⁹ маеть быти ²⁶⁷ и дети их, ²⁷⁰ будут мужского або женского стану ²⁷⁰; тым же ²⁷¹ обычаем ²⁷² и жонка маеть ⁸ быти ²⁷², естли бы за невольного пошла, ведаючи ¹⁸⁵, ²⁷³ тогды и сама в ²⁷³ неволю подает ся ²⁷⁴ и дети их ²⁷⁵.

Примітки

¹ З. —! С. 11² С. Ф. ... L. ... Capitulum primum³ Ф. головщины⁴ З. бортника⁹ С. уставляем¹⁰ L. quod¹¹ L. servilem ... puthnij¹² L. ... soluat¹³ С. головщина¹⁴⁻¹⁴ L. Pro ... servili¹⁵ С. навязка¹⁵ Ф. ... грошей¹⁶ L. si ... soluitur¹⁷ С. Ф. 2 L. Capitulum secundum¹⁸ С. Ф. и¹⁹ С. Ф. навезки²⁰ З. золотарю L. —!²¹ З. пушкарю²² З. кухарю²³⁻²³ З. гахтарю, ковалю,

столярю, склярю

²⁴ С. Ф. гафтарю²³ С. Ф. малярю Ф. скларю²⁵ З. Ф. маштарелю²⁶ С. Ф. гафтарце²⁷ Ф. ... ткальи²⁸ З. ма Ф. L. —!²⁹⁻²⁹ L. compensa ... servili³⁰ Ф. головщины ... ма²⁹ Ф. человеку³¹⁻³¹ L. et etiam si³²⁻³² L. ex genere kmethonum³³⁻³³ Ф. был або невольный³⁴⁻³⁴ С. ремесником L. quis

eogum

³⁴ Ф. ремесников³⁵ L. tamen ... existenti³⁶ Ф. ... ж³⁷ L. compensacio capitis³⁸ L. et

39 С. Ф. навезки *L. pro percussione*
 40 С. ... грошей. И естли тое работы не будут вмети, тогда им головщина подде роду их, и естли тое работы не будут вмети, тогда им головщина подде роду их: естли хто хлоп, то ему хлопе, а естли мужику, то мужицкое Ф. ... грошей
 41 С. Ф. 3 *L. Capitulum tertium*
 42 С. головщин
 43 С. инших
 44-4 С. Теж уставуем тивуну а приставу и ключнику его головщина
 45 *L. ... песноп*
 46 Ф. ... и *L. ... et*
 47-47 *L. compensacio pro capite*
 48-48 *L. pro percussione*
 49 С. —! Ф. им
 -48 С. ... их
 50 З. гроши *L. —!*
 51-51 *L. —!*
 52 З. С. Ф. выставлены
 53-53 *L. eisdem vero*
 54-54 *L. compensaciones*
 -54 С. навезка
 55 С. як
 56-56 *L. kmethonibus*
 57 *L. Et*
 58 *L. illiber*
 59 С. Ф. у
 60 С. ... был Ф. приставстве
 61 Ф. головщины *L. compensacio pro capite*
 62 С. Ф. навезки *L. pro percussione*
 63 С. ... грошей
 64-64 *L. interim dum sunt*
 -64 Ф. покуль
 65 С. на
 66-66 *L. depositi... compensabuntur*
 67-67 Ф. будуть з уряду выставлены
 68 Ф. головщины
 69 С. навезка Ф. навезки
 -66 С. паробку
 70 С. Ф. 4 *L. Capitulum quartum*
 71-71 С. бои, о головщины
 Ф. бои и о головщины
 72-72 С. хто бы *L. —!*
 73 З. [к]оли
 74-74 *L. Occidens ... soluet*
 75 *L. capite*

76 Ф. невольной
 77 С. Ф. 5 (*артикул є про дозвненнєм попереднього 4-го арт.*).
 78-78 *L. Winerans ... compensabit*
 -78 С. Ф. навезати
 79 *L. quinquaginta*
 80-80 *L. vxorem ... triginta*
 81 С. поробку Ф. ... навезки
 82 С. жонце
 83-83 *L. sexaginta*
 84 С. Ф. 6 *L. Capitulum quintum*
 85 Ф. тотарин
 86 З. хрестиян Ф. хрестьянина
 87 З. Ф. не маеть
 88 Ф. ... и
 89 З. С. Ф. ... и *L. ... et*
 90-90 Ф. ся того довели
 -90 С. ... и
 91 *L. nam omnem*
 92 *L. et*
 93 Ф. [то]тарина
 94 Д. невали*
 95 З. Ф. вызволяем С. вызволяли
 96 *L. fuerit emptus*
 97 С. доросшы
 98-98 *L. elaborabit se ab eo*
 99 С. ... ся
 -98 С. выробити Ф. выробит ся
 100-100 *L. efficietur liber*
 101-101 *L. fuerit ... perfidorum*
 102 Ф. ... кого
 -101 З. С. Ф. пенязех
 103-103 *L. sit ei*
 104 Ф. выпусту
 105-105 *L. viriusuis ... triginta*
 106-106 Ф. мужчине так невести
 107 С. ... и
 -106 С. жонце
 108 Ф. покуль
 109 С. Ф. выробит ся
 110-110 *L. Que ... illibera*
 111 З. С. Ф. челядь
 112-112 *L. a felicis ... alijs*
 113 З. Ф. предков
 114-114 *L. aut a*
 115-115 *L. hec seruiat eis*
 116 З. Ф. челядь
 117 С. Ф. вечно
 118 С. Ф. 7 *L. Capitulum VI*
 119 З. С. Ф. вольный
 120 З. взяти
 121-121 Ф. на вечность *L. —!*
 122 Ф. ... ся

123-123 С. маеть ся выробити
 -123 Ф. выробливати
 124 С. —! *L. et*
 125-125 *L. viro viginti*
 -125 Ф. пятнадцать
 126 С. —! Ф. дванадцать *L. ...*
 Et hoc
 127 С. —! Ф. ... *A L. —!*
 128 *L. ... aliquid*
 129 С. не дал Ф. не дано
 130 *L. viro*
 131 *L. triginta*
 132 С. дванадцать Ф. петнацать
 133-133 *L. in ... summa*
 134 С. им
 -133 С. Ф. выробити
 135-135 *L. se elaborare nequeat*
 136-136 *L. elaborabuntur ... tantumdem*
 -136 Ф. ... на рок
 137 С. Ф. 8 *L. Capitulum VII*
 138 С. Ф. выпусканья
 139 З. С. Ф. пенязей
 140-140 *L. se impignorauerit vir*
 141 С. закупа
 142-142 *L. non ... contractu de*
 143-143 Ф. с-т ним ся не вмовлял
 -143 С. не вмовил
 -142 С. —!
 144 З. С. Ф. пенязей *L. —!*
 145 Ф. выпускати *L. defalcando*
 146-146 *L. defalcabuntur*
 147 З. С. также
 148 С. отручоно
 149-149 Ф. мужику на лето пятнадцать грошей
 -149 *L. ... viro*
 150 С. десеть
 151 С. Ф. 9 *L. Capitulum VIII*
 152 З. чин С. —!
 153 С. Ф. вольный
 154 З. С. Ф. ... уставуем *L. —!*
 155-155 С. который человек невольный або вольный, або челядин невольный
 156-156 *L. kmetho*
 -155 *L. —!*
 157-157 Ф. зашел за кого
 -157 *L. subiecerit*
 158 С. оного
 159-159 *L. asserens se esse*
 160 С. вольный Ф. волным
 161-161 *L. —!*
 162-162 *L. is... bis*
 163 С. ... бы
 164 *L. ministrare*
 165-165 *L. et ... iudicium*

166 Ф. ... пан або
 167 С. земенин
 168–169 Ф. быти притягнен
 169–169 С. тот чоловік чий
 L. dominus ille
 170 Ф. ... пан
 171 С. зыщен
 172 L. esse
 173–173 L. eciam ... illum
 174–174 С. будеть был
 –174 Ф. чий
 175–175 L. denegasse ... bis
 176–176 С. права просил
 177 L. susceptor
 178–178 L. illiberum ... compen-
 sare
 179 С. Ф. навезати
 180 С. втекшы Ф. ... а
 181–181 Ф. тых прав уставы
 L. —!
 182 С. Ф. 10 L. Capitulum IX
 183 С. Ф. в
 184 С. челедин
 185 С. ведаючи
 186 З. закал
 187 З. С. Ф. добровольне
 188–188 L. quis ... de eo
 189 С. челедь
 –188 С. —! Ф. а
 190 L. domum
 191–191 С. было на него
 192 L. profugum
 193 Ф. отискивати
 194 Ф. не отойскал
 195–195 Ф. тому за челядь его
 платити безь отволоки L. so-
 luere eum
 196 С. Ф. 11 L. Capitulum X
 197 З. волного
 198 С. Ф. ... хто
 199 З. С. Ф. вольного
 200–200 С. з голоду продал
 201 Ф. долгу L. —!
 202 С. дал Ф. ... через листь
 записный
 203–203 L. contractus non valet
 204–204 С. а як год
 205 Ф. минеть
 206 С. набывшы
 207–207 L. redimet se
 208 С. Ф. zase
 209–209 С. Естли ж бы пак хто
 210 З. —! Ф. А L. vero
 211 З. С. невольного
 212 С. —! L. tempore

213–213 L. alteri, talis illiber
 –213 Ф. таковий... маєть
 214–214 L. remanebit ... illum
 215 С. Ф. 12 L. Capitulum XI
 216 С. выгнал
 217 L. ... quod
 218 С. —! L. tempore
 219 С. ... в голод
 220–220 L. nutrire ... redditur
 221 С. переховувати
 222 С. Ф. вольными
 223–223 L. Tamen ... expulsa
 224 З. Ф. вшакжо С. вшакже
 225–225 С. хто тую свою че-
 ледь
 226–226 Ф. оная челядь маєт
 ся
 227 С. враднику
 228 З. С. в L. —!
 229 С. в раду Ф. в раду L. —!
 230 З. мескому Ф. месцкому
 231 Ф. бормистром L. —!
 232 Ф. ... пан L. sit
 233–233 L. et officium
 234 С. тым
 –233 С. отповедають
 235–235 L. familie ... vtrum
 236 С. ест
 237–237 С. проч, не хотечи
 238 З. юж L. —!
 239–239 L. redditur
 240 С. Ф. 13 L. Capitulum XII
 241 С. Ф. Невольници
 242 С. Ф. уставуем L. —!
 243–243 L. fiunt
 244 L. modis
 245 С. первое
 246–246 L. illiberi
 247–247 Ф. ся з невольных
 248–248 С. родять; другое
 249 Ф. заведенны
 250 С. Ф. из
 251 С. третий Ф. третие
 252 З. см[е]рть
 253 Ф. окром
 254 С. они L. —!
 255–255 L. —!
 256–256 Ф. здавали ся бы
 257–257 С. не вбил, таковыи в
 неволю мають даны
 257–258 L. parcit
 259–259 L. fiunt illiberi
 260 L. poster
 261–261 L. nascituri ex eis
 262–262 С. ся будуть потом

263 С. четвертый
 264–264 С. Ф. ся сами
 265–265 С. поддали в тот обы-
 чай, иж хто б
 265–266 L. vendiderint: et
 267–267 L. liber... illiber
 268 Ф. ... бы
 269 Ф. неволи
 270–270 С. будь мужского ста-
 ну або женского Ф. будь ко-
 торого стану мужского або
 женского L. sexus vtriusque
 271 Ф. жо
 272–272 Ф. маєть быти и жонка
 –272 L. —!
 273–273 L. —!
 274 Ф. дасть ся
 275 L. ... similiter С. ... (ще
 два арт., відсутні в інших
 списках):
 14. К навезкам о приказ
 слуга
 Естли бы хто кому приказал
 слугу, а тот слуга, шкоду
 вчинившы тому пану своему,
 от него проч втек, тогды тот,
 который ему приказал, пови-
 нен будеть его ку праву по-
 ставити, а судьи мають ему
 рок зложити, на который ма-
 еть его дойскавши ся и ку
 праву поставити. Естли ж бы
 он на тот рок, который судьи
 положить, того не поставил,
 тогды он сам повинен будеть
 тую шкоду оправовати, на
 чом он слухный довод учи-
 нить. А естли бы ся потом
 тому пану, в кого слуга вте-
 четъ, пригодило видети на
 торгу або поткати на дорозе,
 тогды вже он сам не маєть
 его имати, нижли маєть смот-
 рети того приказы своего.
 15. О слугу неприказного,
 естли бы пану своему за-
 шкодил
 Естли бы мел слугу непри-
 казного, а он, ему шкоду
 вчинившы, проч втек, тогды
 он, где-кольве его увидить
 або споткаетъ, его маєть
 поймати и вести до права и
 перед правом маєть шкоды
 своею доводити.

Роздел ВТОРЫЙНАДЦАТЬ ¹О ГРАБЕЖИ И О ^{6, 7} НАВЯЗКИ ²

1.³ 4— Естли бы хто ⁴ занял або пограбил стадо
господарское ⁹ або ⁷ князьское ¹⁰, панское и землянское
и ¹¹ што ж ¹² з него вморил ¹³

Тэж ⁸ уставляем ⁸: естли бы хто занял або пограбил стадо нашо ¹⁴ або ^{7, 8} князьское и ¹⁵ панское, або землянское ¹⁶— а ¹⁷ уморил ¹⁶ кобылу або жеребца ¹⁸, тогды за ¹⁹— жеребца доброго ^{5, 6, 7} нашого ¹⁹ десять ²⁰ коп грошей ⁸, а ⁸ за кобылу пять ²¹— коп грошей. А естли бы панского або ⁸ землянского ⁶ стада хто ⁷ жеребца або кобылу пограбил ²², тогды за жеребца ²¹ пять коп ⁸ грошей ⁸, а ²³ за кобылу три копы грошей. А ²⁴ веджо ²⁵, естли бы ниhto ²⁶— жеребца нашего ²⁷ або ²⁸ землянского ²⁶ не торговал, тогды ²⁹— тая цена; а ²⁹ ³⁰— хто ³¹ будеть ³⁰ торговал ³², што будеть давано ³³, ³⁴— то маеть быти плачно ³⁴. А ²⁴ свирепа ³⁵— естли ³⁶ бы которая ³⁵ ³⁷— у ³⁸ бороне ³⁷ не бывала ³⁹— або дров не возила ³⁹, ⁴⁰— тогды ⁴¹— маеть то ⁴¹ быти плачно ⁴⁰; а коли ^{7, 8} которая будеть ⁴²— у ⁴³ дворе робливала, тогды полтина ⁴² грошей. ⁴⁴— А што ся дотычеть мужиковы клячи ⁴⁵ або жеребца доморосленого ⁴⁶, полтина ⁴⁴ грошей; нижли ⁴⁷ естли бы ⁴⁸— кляча была ⁴⁸ купленая ⁴⁹— што будеть ⁵⁰ дал, ⁵¹— то маеть быти плачно ⁵¹; ⁵²— або жеребца, хотя ⁷ и ⁵² доморосленого ⁵³, ⁵⁴— хто будеть ⁵⁵ торговал ⁵⁴, што ⁵⁶ будеть давал, то маеть ⁵⁷— быти плачно ⁵⁷ за доводом.

2.⁵⁸ Кто ⁵⁹— бы ⁶⁰— побрал ⁵⁹ кому ⁶⁰ стадо свирепье ⁶¹
на своей земли або на его, або на испаш ⁶²

Естли бы ⁶³ хто кому ⁶⁴ пограбил ⁶⁵ стадо свирепье ⁶⁶ на ⁸ его ⁶⁷ або ⁸ на своей земли ⁷, або на ⁸ ⁶⁸— чией-кольве в ⁶⁹ грабежи ⁶⁸ або на ⁷⁰ испаш ⁷¹, тот маеть платити квалт и шкоду, што бы ся ^{6, 7} ⁷²— стало тому ⁷² стаду, подлуг уфалы ⁷³, нижей ⁷⁴ писаное ⁷⁵, бо не маеть за испаш стада брати ⁷⁶, ⁷⁷— бы и ⁷⁸ застал ⁷⁷ на испаш ⁷⁹ маеть тое ⁸⁰ стадо отогнати до ⁸¹— того ⁶ пана, чие стадо, а ⁸¹ испаш маеть обвести сторонними людьми; тогды тот ⁸² повинен испаш ⁸³ заплатити ⁸⁴, ⁸⁵— чие стадо шкоду вчинило ⁸⁵.

3.⁸⁶ Кто бы под шляхтичом або под шляхтянкою
грабеж вчинил ⁸⁷

⁸⁸— Тэж уставуем ⁸⁸: хто бы ⁸⁹— под шляхтичом або под шляхтянкою ⁸⁹ грабеж вчинил ⁹⁰: кони побрал або ^{7, 8} в костела, або на торгу або ⁸ на ⁸

поли, або в ⁸ пиру ⁹¹, ⁹²— а ⁶ хотя ⁹² бы ⁷ бою жадного ⁸ не вчинил, ⁹³— або ⁹⁴ ⁹⁵— одна персуна ⁹³ не была при ⁹⁶— кони або ⁹⁷ слуги, або перед слугою ⁹⁸— коня взял ⁹⁸, або з воза выпрег, хотя бы ⁷ и ⁶. ⁷ оная парсуна ⁹⁹ при том не была, а было бы ¹⁰⁰ переведено слухным доводом ⁹⁶, тогда ¹⁰¹— оный, который грабил ¹⁰¹, маеть ¹⁰²— то ¹⁰³— оправити ¹⁰⁴ ему ¹⁰³, яко бы шляхтичу ¹⁰⁵— або шляхтянце ¹⁰⁵ рану ¹⁰², дванадцать рублев грошей ⁸.

4. ¹⁰⁶ О грабеж коня панского ¹⁰⁷— и дворанского, и шляхетского ¹⁰⁷

Панского, ¹⁰⁸— дворанского и шляхетского ¹⁰⁸ коня от каждого ¹⁰⁹ грабежу безврадного вызволяем. А ²⁴ естли бы хто без владу в ¹¹⁰ князя або ⁸ в ¹¹¹ пана ¹¹² пограбил, ¹¹³— таковой маеть коня конем навязати ¹¹³.

5. ¹¹⁴ Хто чиего чоловіка пограбить

Тэж ⁸ естли бы шляхтич ¹¹⁵— чиих мужиков ¹¹⁵ пограбил ¹¹⁶ на торгу або при церкви, або на поли, або где-кольве ¹¹⁷, кони ⁸ або животину на ⁷ поли ⁷ побрал в грабеж ¹¹⁸, ¹¹⁹— а оный, кому ся ⁷ грабеж стал, втек ся до права а ¹²⁰ на то довод вчинил ⁸⁷, иж ¹²¹ его пограбил, тогда первой ¹²²— с права ¹¹⁹ маеть сказати ¹²² три рубли ¹²³ ¹²⁴— навязати ¹²⁵ а ¹²⁴ грабеж вернути, ¹²⁶— то ж ¹²⁷ тепер маеть ¹²⁶ на оном ¹²⁸, ¹²⁹— чого ему ⁷ потреба ¹²⁹, искати ¹³⁰. А естли бы ⁷ оный, ¹³¹— кого ¹³² пограбил ¹³¹, тогда тот, хто грабеж за грабеж грабить ¹³⁴, свою навязку ¹³⁵ тратить, а ¹⁷ тому, кого грабил ¹³⁶, маеть ¹³⁷ грабеж вернути ¹³⁸— и навязати ¹³⁸.

6. ¹³⁹ Навязка ¹⁴⁰ мужику и жонце

¹⁴¹— Тэж уставуем навязки ² на кождую реч, што маеть быти ¹⁴² навязки ⁶. ⁷. Напервей мужику навязка ¹⁴³. Хто чужого ¹⁴⁴ мужика ¹⁴¹ поймаеть а ¹⁷ в себе держить — полтина ¹⁴⁵ грошей, ¹⁴⁶— а жонце — рубль грошей, а паробку — полкопы ¹⁴⁶ грошей, ¹⁴⁷— а невольной жонце — копа грошей ¹⁴⁷.

7. ¹⁴⁸ Навязка ¹⁴⁹ на челядь ¹⁵⁰ невольную

Тэж ¹⁵¹ естли ¹⁵²— бы чия челядь ¹⁵² втекла, а ¹⁵³ заповедал бы, ¹⁵⁴— колько о той челяди перейму ¹⁵⁵, и пошол за нею в погоню, а ¹⁵⁴ в кого бы ее ⁸ нашол ¹⁵⁶, тогда ¹⁵⁷— маеть тому, в кого ¹⁵⁸— челядь нашол ¹⁵⁸, переем дати, с чого будеть первой ⁶. ⁷ заповедал ¹⁵⁷. А естли бы без ¹⁵⁹ заповеди ¹⁶⁰— и ¹⁶¹ перейму ¹⁵⁵ в кого оную ¹⁶² челядь ¹⁶⁰ нашол ¹⁶³, а ¹⁷ тот бы ему ⁸ ¹⁶⁴— не

хотел тое ¹⁶⁵ челяди его без ⁸ позему ⁻¹⁶⁴ выдати а ¹⁶⁶ взял на нем позем ¹⁶⁷ кгвалтом, ¹⁶⁸⁻ а потом бы ⁶ о ⁷ до ⁷ до права ¹⁶⁹⁻ позван был ⁻¹⁶⁸, тогда тот ¹⁷⁰ за тот позем ¹⁷¹⁻ повинен платити ⁻¹⁷¹, як ¹⁷² за кгвалт, дванадцать рублей грошей ⁸. А ¹⁷³ естли бы пак ^{7, 8} хто чию ^{174 175-} челядь в себе ховал ⁻¹⁷⁵, а ¹⁷⁶ по кольку ¹⁷⁷ кроть закликал ¹⁷⁸, оповедаючи ¹⁷⁹ ее, а ¹⁷ потом бы ¹⁸⁰⁻ тот, чия челядь ⁻¹⁸⁰, в кольку ¹⁷⁷ неделях ¹⁸¹⁻ тую челядь ¹⁵⁰ свою ⁻¹⁸¹ в него ¹⁸² нашол ¹⁸³, тогда ¹⁸⁴⁻ маеть ¹⁸⁵ ему ^{-184 186-} за страву только ⁻¹⁸⁶ от кожного челядина ^{187 188-} дати ¹⁸⁹ на неделю ⁻¹⁸⁸ по грошу ¹⁹⁰.

8.¹⁹¹ Навязка на волы, на ¹⁹² коровы и на ⁶ иншое было

¹⁹³⁻ А хто бы ¹⁹⁴⁻ кому вола вкрал ⁻¹⁹³ або ⁸ корову, або ^{6, 7, 8} свинью, ¹⁹⁵⁻ або вепра ¹⁹⁶ або ⁷ овцу, або козу ⁻¹⁹⁵, ино ^{7 197-} тому цена ⁻¹⁹⁷: за вола пятьдесят грошей, а ^{6, 7, 8} за корову полкопы ¹⁹⁸ грошей ⁸, за ¹⁹⁹⁻ вепра ¹⁹⁶ полкопы грошей ⁻¹⁹⁹, за свинью пятнадцать ²⁰⁰ грошей ⁸, за овцу дванадцать грошей ⁸, за ⁶ барана ^{6 201-} дванадцать грошей ⁻²⁰¹, за козу шесть грошей ⁸, за поросю три гроши ²⁰², за ягня ^{203 204-} три гроши ²⁰⁵, за подсвинок ²⁰⁶ шесть грошей, за кнороза полкопы грошей. А ⁻²⁰⁴ хто бы ²⁰⁷ кого ²⁰⁸ пограбил ²⁰⁹ ²¹⁰⁻ тых ²¹¹ скота, а ¹⁷ то ²¹² бы ²¹³ умерло ⁻²¹⁰, тогда ²¹⁴⁻ маеть з навязкою ²¹⁵ каждую реч платити ⁻²¹⁴.

9.²¹⁶ О мещан ²¹⁷, иж не мають на торгу земян грабили ²¹⁸

Тэж ⁸ уставуем ²¹⁹, иж мещане и ²²⁰ подданные наши о ²²¹ долги свои какне-кольве ²²² не ²²³⁻ мають селян ²²⁴ наших ани тэж чиих иных, духовных и ²²⁵⁻ светских, ²²⁶⁻ в местех на торзех ⁻²²⁵ заповедати ани тым себе на них справедливости доводити ⁻²²³, але о тые долги ²²⁷ с ²²⁸⁻ тыми виноватыми ⁻²²⁸ в панов их и ²²⁹ з нашими ²³⁰ подданными ⁸ з ²³¹ наших владников будуть повинни ²³² справедливости ⁸ доходити; ²³³⁻ а ⁶ наши ⁶ владники и ⁶ панские ⁻²³³ мають им ⁷ справедливость чинити. А ²³⁴ естли ²³⁵⁻ бы хто пограбил, не доводячи ²³⁶ права, тогда ²³⁷ маеть ²³⁸⁻ дати ²³⁹⁻ нам, господару ⁻²³⁵, три рубли грошей ⁸ а ²⁴⁰ стороне ²⁴¹⁻ три рубли грошей ⁻²⁴¹.

10.²⁴² Цена птахам ²⁴³

²⁴⁴⁻ Тэж уставляем ⁻²⁴⁴: хто бы кому ²⁴⁵ вкрал ²⁴⁶⁻ сокола, кречета ²⁴⁷, болобана, ястреба великого, чеглига ²⁴⁸ або ятсребчика ²⁴⁹ малого, або дремлюга ²⁵⁰, тым ²⁵¹ цена ниже написана ⁻²⁴⁶: за кречота ²⁵² красного дванадцать рублей грошей ⁸, а ^{6, 8} за белого кречота ²⁵³ десять ²⁰ рублей ⁸ грошей ²⁵⁴, за серого кречота ²⁵³ шесть рублей ⁸ грошей ^{7, 8}, за сокола

дванадцать рублей ⁸ грошей ⁸, за ястроба ²⁵⁵ шесть рублей ⁸ грошей ⁸, ²⁵⁶ за болобана три рубли грошей, за рарога три рубли грошей, за чеглига ²⁵⁶ три рубли грошей, за ястребца рубль грошей, за дремлюга ²⁵⁰ рубль грошей ²⁵⁷.

11.²⁵⁸ Цена птахам ²⁵⁹ домовым

За ²⁶⁰ гусь три гроши, за ⁸ каплуна шесть грошей ⁸, за ⁸ курицу шесть грошей ⁸, за ⁸ утку ²⁶¹ два гроши ⁸, за ⁸ селезена ²⁶² грош ²⁶³, за ⁸ голуба грош ²⁶³. А естли бы хто круговую ²⁶⁴ утку украл ²⁶⁵, ²⁶⁶ што на ²⁶⁶ крузе сидить ²⁶⁷, дванадцать коп грошей ⁸; а ^{6, 7, 8} за ²⁶⁸ паву, ²⁶⁹ хто вкрадетъ ²⁶⁹, три копы грошей ²⁷⁰; ²⁷¹ а ⁸ жорава ²⁷² домового ⁷, ²⁷³ хто украдетъ ²⁷⁴ або убьетъ ²⁷³, ²⁷⁵ три копы грошей ²⁷¹; а ²⁷⁵ лебедя домового, хто ⁸ ²⁷⁶ бы ⁵ также убил ²⁷⁷ або вкрал ²⁷⁶, десять ²⁰ коп грошей ⁸.

12.²⁷⁸ Цена о ^{6, 7} собаках ²⁷⁹

Тэж ⁸ уставуем цену собакам. Хто бы ²⁸⁰ кому следника або набрешника ²⁸⁰ украл ²⁸¹ або забил ²⁸², дванадцать коп грошей ⁸, ²⁸³ а ⁷ за бобрового пса дванадцать коп грошей ²⁸³, а ^{6, 7} за хорта пять коп грошей, а ²⁸⁴ за кърча ²⁸⁵ десять ²⁰ коп ⁸ грошей ⁸, ²⁸⁶ а ^{7, 8} за хорта подсоколього ²⁸⁷ десять коп грошей ²⁸⁶, за кобеля ²⁸⁸ домового ⁶ пять коп ⁸ грошей ²⁸⁹, за узлайника ²⁹⁰ три копы ⁸ грошей ²⁹¹, за ²⁹² огара ²⁹³ три копы ⁸ грошей ⁸, за ⁶ выжла ⁶ ²⁹⁴ заечого або ²⁹⁵ звериного ⁸ три копы ⁸ грошей ²⁹⁴, за ²⁹⁶ меделянского пса дванадцать рублей грошей ⁸; за ^{6, 8} ласявого ²⁹⁷ ²⁹⁸ дванадцать рублей ²⁹⁹ грошей ²⁹⁸, а ^{7, 8} за ⁸ обточного ³⁰⁰ пса ⁸ ³⁰¹ дванадцать рублей грошей, ³⁰² а за ³⁰¹ шайку три ³⁰³ копы грошей, а за ³⁰³ подстрелого ³⁰⁴ пса ⁸ десять ²⁰ коп грошей ³⁰².

13.³⁰⁵ Естли бы ³⁰⁶ кого пес непривязанный зьел ³⁰⁶

Тэж ⁸ уставуем ⁸: коли бы кого пес уел ³⁰⁷ ³⁰⁸ с чиего ³⁰⁹ пощеванья ³⁰⁸, ³¹⁰ а ⁶ был бы о то ³¹⁰ до суда ³¹¹ позван, а ³¹² не знал бы ся ку пощеванью ³¹³, таковому ⁸ ³¹⁴ хочем и сказуем, иж таковый ³¹⁴ присягою своею ⁸ телесною ^{7, 8} ³¹⁵ невинность свою маєть очишати ³¹⁵. А ²⁴ естли бы сам не хотел присягнути, тогды жалобнику маєть ³¹⁶ присяги допустити ³¹⁶, тогды ³¹⁷ ³¹⁸ будеть повинен ³¹⁸ шляхтичу безчестье ³¹⁹ платити, а ³²⁰ простому чоловеку ³²⁰ за рану. А естли бы хто кому ³²¹ пса забил з руки, боронячи ся ³²², таковый ⁸ не маєть ничего ⁸ ³²³ платити за ⁷ него ⁷, але ³²⁴ коли бы, кинувши, вбил ³²³, ³²⁵ повинен ³²⁶ ему за платити ³²⁵.

14.^{327 328}— Естли бы хто ^{—328} мел ³²⁹ пса або ³³⁰ быдля,
 которое бы ³³¹— мело ³³² шкоды ^{—330} людем чинити ^{—331}

Тэж ⁸ устави́ем, иж коли бы чий пес ³³³— коня, вола або иншого какого —
³³³ другого уел ³³⁴— або ему ^{—334} тым которую ⁸ шкоду вчинил, за таковое
 быдло ³³⁵ господар ³³⁶ будеть повинен отказывати ³³⁷ и ³³⁸ шкоду заступати ³³⁹
 або винного выдати.

Примітки

¹ З. —! С. 12
² С. Ф. навезки
³ L. Capitulum primum
⁴⁻⁴ Ф. Хто бы
⁹ С. королевское
¹⁰ З. ... и С. Ф. ... або
¹¹ Ф. а
¹² Ф. бы
¹³ С. уморил
¹⁴ З. С. Ф. королевское L. —!
¹⁵ С. або L. —!
¹⁶⁻¹⁶ Ф. и вморил
¹⁷ L. et
¹⁸ L. pullum eque
¹⁹⁻¹⁹ L. pullo ... soluet
⁻¹⁹ З. С. Ф. королевского
²⁰ С. десеть
²¹⁻²¹ L. pro ... nobilis
²² Ф. вморил
²³ L. scilicet
²⁴ L. Et
²⁵ З. вшакжко С. Ф. вшакже
 L. hoc
²⁶⁻²⁶ L. huiusmodi pulli
²⁷ З. С. Ф. королевского
²⁸ Ф. ... панского и
²⁹⁻²⁹ L. soluentur ... vero
⁻²⁹ С. ... естли
³⁰⁻³⁰ С. будеть хто
³¹ L. ab aliquo
³² L. ... tunc
³³ L. ... in mercando
³⁴⁻³⁴ С. —!
³⁵⁻³⁵ Ф. которая бы
³⁶ L. scilicet
³⁷⁻³⁷ L. in vsu ocandi
³⁸ С. Ф. в
³⁹⁻³⁹ L. lignaque ... domestico-
 rum
⁻³⁹ С. не воживала
⁴⁰⁻⁴⁰ L. solucio ... eius
⁴¹⁻⁴¹ З. Ф. то маеть С. то ма
⁴²⁻⁴² L. in vsu ... quinquaginta
⁴³ С. в
⁴⁴⁻⁴⁴ L. Pro ... quinquaginta

⁴⁵ С. клячы
⁴⁶ С. доморослого
⁴⁷ L. vero
⁴⁸⁻⁴⁸ Ф. была кляча
⁴⁹ Ф. ... и
⁵⁰ Ф. ... за нее
⁵¹⁻⁵¹ L. tunc soluetur precium
⁻⁵¹ С. плачено
⁵²⁻⁵² С. або хотя бы жеребца
 L. Et pro pullo etiam
⁻⁵² Ф. —!
⁵³ С. Ф. доморослого
⁵⁴⁻⁵⁴ L. in mercatu
⁵⁵ С. ... в него
⁻⁵⁴ С. Ф. ... а
⁵⁶ L. quantum
⁵⁷⁻⁵⁷ С. плачено быти
⁵⁸ L. Capitulum secundum
⁵⁹⁻⁵⁹ С. б пограбил
⁶⁰⁻⁶⁰ Ф. кому пограбил
⁶¹ Ф. збирепье
⁶² Ф. ... А
⁶³ С. б
⁶⁴ L. alterius
⁶⁵ С. побрал
⁶⁶ Ф. свереппе
⁶⁷ Ф. ... земли L. —!
⁶⁸⁻⁶⁸ С. чией-кольвек грабеж
⁶⁹ L. modo
⁷⁰ L. causa
⁷¹ С. испашы
⁷²⁻⁷² L. fuerit illatum
⁷³ З. Ф. ухвалы
⁷⁴ З. ниже
⁷⁵ С. написаное
⁷⁶ Ф. грабити
⁷⁷⁻⁷⁷ L. Etiam si offendere-
 tur
⁷⁸ Ф. добпе
⁷⁹ L. tunc
⁸⁰ С. то
⁸¹⁻⁸¹ L. dominum suum et
⁸² L. dominus armenti
⁸³ L. dampnum
⁸⁴ С. Ф. платити

⁸⁵⁻⁸⁵ L. —!
⁻⁸⁵ С. ... Вшакже, вызволя-
 ючы стадо кобыл, абы на ис-
 паши не были займаны, ни-
 жили быдло: кони, волы, ко-
 ровы, свиньи, гуси мають
 займаны быти подле давного
 обычая, и, скоро занемшы,
 маеть обослати того пана,
 чие ест тое быдло, абы быд-
 ло свое на паруку взял, а о
 испаш на копу шол; и што
 копа на испаши шкоду при-
 судять, тот пан, чие быдло
 на испаши занято, на обо-
 сланье того, кому испаш ста-
 ла, быдла своего брати на
 паруку и на копу ити не хо-
 тел, тогда тот, хто займет,
 маеть обвести тую испаш
 людьми добрыми стороною, и
 што тая сторона шкоды око-
 пуеть, он маеть в той шкоде
 своей оставити того быд-
 ла — одно або двое, што б
 за шкоду его стало, а дос-
 толь отогнати до того пана,
 чие быдло ест.
⁸⁶ L. Capitulum tertium
⁸⁷ С. учинил
⁸⁸⁻⁸⁸ L. Si
⁸⁹⁻⁸⁹ L. subnobili ... sexus
⁹⁰ С. учинил L. ... scilicet
⁹¹ С. бору
⁹²⁻⁹² L. etiam si
⁹³⁻⁹³ Ф. хотя бы ни одна пар-
 суна
⁹⁴ L. et si
⁹⁵⁻⁹⁵ С. она парсона
⁹⁶⁻⁹⁶ L. iumentum ipsum
⁹⁷ Ф. ... в
⁹⁸⁻⁹⁸ С. взял коня
⁹⁹ С. парсона
¹⁰⁰ Ф. ... то
¹⁰¹⁻¹⁰¹ L. raptor

102–102 С. оправити то ему, яко бы раны шляхтичу або шляхтянце
 103–103 Ф. ему оправити
 104 З. отправить
 105–102 З. рану або шляхтянце
 105–105 L. ipsi
 –102 L. ... intulisset
 106 L. Capitulum quantum
 107–107 Ф. шляхетского и дворянского
 –107 З. шляхотского С. шляхетского
 108–108 З. Ф. и шляхетского, и дворянского С. шляхетского, дворянского
 109 L. omni
 110 Ф. у L. equum
 111 С. у L. —!
 112 Ф. ... коня L. ... aut nobilis
 113–113 Ф. таковой коня конем навяжетъ L. is compensabit ... equo
 –113 С. навезати
 114 L. Capitulum quantum
 115–115 L. kmethones alterius
 116 С. —! L. ... iumentis eorum
 117 С. где-кольвек... пограбил
 118 Ф. грабежи
 119–119 L. tunc ... iure
 120 С. и
 121 Ф. ... он
 122–122 С. масть сказати права тому
 –122 L. spoliator
 123 Ф. ... грошей
 124–124 L. et compensare
 125 С. Ф. навезати
 126–126 L. Et tandem poterit
 127 Ф. же
 128 Ф. нем
 129–129 L. si... eum
 130 L. ... iure
 131–131 L. spoliatus ... rapinam
 132 Ф. ... пограблено, не стерпел и, не дошедши правом, против
 –131 З. ... не стерпел и, не дошедши правом, против пограбил С. ... не стерпел и, не дошедши правом, а против пограбил
 133 С. (10 номерів сторінок пропущено: після стор. 239 йде стор. 250).
 134 С. ... тот Ф. грабил L. facit
 135 С. Ф. навезку L. compensationem

136 С. пограбил
 137 L. ... idem
 138–138 L. cum ... nawyaska
 –138 С. Ф. навезати С. ... А естли бы теж чий чоловік также чиего чоловіка пограбил, тогды маеть навезати грабж яко кони, так и быдло по неделям подле давного обычаю.
 139 L. Capitulum VI
 140 С. Ф. Навезка
 141–141 L. is ... alterius
 142 С. ... плачно
 143 С. Ф. навезки
 144 С. чиего
 145 L. compensabit ... quinquaginta
 146–146 L. mulierem ... triginta
 147–147 L. mulierem eius duplo
 148 L. Capitulum VII
 149 Ф. Навезка
 150 С. челедь
 151 З. С. А L. —!
 152–152 С. б кому челедь
 –152 L. mancipia ... illibera
 153 L. et ... ipsius
 154–154 L. stipendium ... et
 155 С. перейма
 156 С. знашол
 157–157 L. ei ... publicatum
 158–158 Ф. ее нашошь
 159 L. preter
 160–160 L. stipendij
 161 Ф. о
 162 С. тую
 163 С. нашол
 164–164 Ф. челяди не хотел без поземщины
 165 L. ... profugam
 –164 L. —!
 166 L. donec
 167 Ф. поземщину L. questum ... rozyem
 168–168 L. —!
 169–168 С. был позван
 170 С. ... хто взял
 171–171 L. accepto ... luet ei
 172 С. Ф. яко
 173 L. autem
 174 L. alienam profugam
 175–175 С. челедь ховал в себе
 176 Ф. ... оный L. et
 177 С. колку
 178 L. fecerit [...] proclamari
 179 С. оповедачуы Ф. оповедующи
 180–180 L. dominus familie
 181–181 L. eam
 182 L. illum

183 Ф. знашол
 184–184 С. ему маеть
 185 L. ... dominus
 186–186 Ф. только за страву
 187 С. челедина L. persona ... ipsius
 188–188 Ф. на неделю дати
 189 L. solvere
 190 С. (арт., відсутній в інших списках):
 8. Хто бы чий челядь выкрал або вывел
 Теж уставуем: естли бы хто вывел або выкрал чиего чоловіка або челядина, а погонен был на дорозе и пойман с тым чоловіком або с челедью, тогды маеть с тым лицом веден быти до владу нашего, где najbliżей будетъ, а врад маеть ему справедливость вчинити. И естли ся оный знати к тому не будетъ, абы тую челедь выкрал, тогды оный, хто его паймаеть с тою челедью, маеть на него довод або присягу вчинити, иж он его вывел, а он маеть каран быти, яко злодей, а челядь маеть тому вернена быти, чия была. Пак ли ж бы на дорозе погонити не мог, а в дому чини застал, тогды маеть тот пан, у чиего чоловіка тую челедь застал, справедливость вчинити, и тая челядь маеть выдана быти ему з навезкою, а тот предся, хто ее вывел, маеть каран быти, яко злодей.
 191 С. 9 L. Capitulum octauum
 192 С. Ф. и
 193–193 L. Si ... bouem
 194–193 С. в кого украл вола
 195–195 L. etc.
 196 З. Ф. вепря
 197–197 L. taxa
 198 С. по сороку L. triginta
 199–199 L. porco... triginta
 –199 С. ... за теля двадцать грошей
 200 С. Ф. петнацать
 201–201 с. —! L. totidem
 202 З. грошей L. —!
 203 С. ягне
 204–204 L. totidem. Et si
 205 С. грошы
 206 С. подсвинка
 207 С. Ф. ... в

208 Ф. ... што *L. altero*
 209 С. Ф. ... с
 210–210 Ф. того скота а вморил
 211 *L. quid ex his*
 212 С. што
 213 *L. in rapina*
 214–214 *L. quodlibet ... com-*
pena
 215 С. Ф. навезкою
 –214 С. ... (*арт.*, *відсутній в*
інших списках):
 10. Цена збожжю уставлена
 Тѣж уставляем цену збожжю,
 хто бы побрал або zostал
 винен, яко маєть платити:
 пшеницы копа — дванадцать
 грошей, жита копа — десеть
 грошей, ячменю копа —
 шесть грошей, овса копа —
 чотыри грошы, гречихи ко-
 па — чотыри гроши, ярыцы
 копа — осм грошей.
 216 С. 11 *L. Capitulum ponum*
 217 С. мешанех
 218 З. грабить
 219 Ф. уставляем *L. Prohibe-*
mus
 220 *L. ... quincunque*
 221 С. и
 222 С. якин-колвек Ф. кото-
 рын-кольвек
 223–223 *L. villanos ... arestare*
 224 Ф. землян
 225–225 Ф. светских грабити у
 месте на торгу и
 226–225 С. в месте на торгу
 227 *L. ... suis*
 228–228 *L. eis*
 229 *L. vero*
 230 С. ыншими
 231 Ф. в *L. apud*
 232 Ф. повинны
 233–233 *L. Et hij*
 234 С. И *L. Et*
 235–235 *L. quis... nobis*
 236 С. не доводечи
 237 Ф. тот
 238–235 Ф. платити вини гос-
 подару королю его милости
 239–235 З. Ф. господарю коро-
 лю С. вини господарю коро-
 лю, его милости
 240 Ф. ... оной *L. et*
 241–241 *L. totidem*
 242 С. 12 *L. Capitulum X*
 243 С. ... ловчим
 244–244 *L. Si*
 –244 С. уставляем
 245 *L. ab altero*
 246–246 *L. auem ... scilicet*

247 С. ... и
 248 С. чеглея
 249 Ф. ястребца
 250 Ф. дремлига
 251 Ф. ... всим
 –246 С. написано Ф. писанна
 252 С. Ф. кречета
 253 С. Ф. кречета *L. — !*
 254 С. ... а *L. — !*
 255 З. С. Ф. ястреба *L. ... ex*
genere prescripo
 256–256 С. за чеглея три рубли
 грошей, за болобана
 256–257 *L. alij ... queque vno*
 258 С. 13 *L. Capitulum XI*
 259 С. птахом
 260 *L. solutur*
 261 Ф. утв *L. anates... femella*
 262 З. Ф. селезеня С. селезня
L. masculus
 263 *L. vno*
 264 Ф. тую *L. — !*
 265 Ф. вкрал
 266–266 *L. auscipiarum*
 267 С. седять Ф. садовять, ...
 за тую *L. ... soluet pro ea*
 268 *L. qui*
 269–269 *L. soluet pro eo*
 –269 С. украдеть
 270 З. гроши *L. — !*
 271–271 *L. — !*
 272 З. жорова Ф. жоравя
 273–273 *L. pro*
 274 З. Ф. вкрадеть
 275–275 *L. totidem*
 –275 С. ... за
 276–276 Ф. вкрадеть або убь-
 еть *L. pro*
 277 С. вбил
 278 С. 14 *L. Capitulum duo-*
decimum
 279 С. Ф. собакам
 280–280 *L. canem ... feras*
 281 С. Ф. вкрал
 282 *L. ... soluet pro eo*
 283–283 *L. — !*
 283–284 *L. et... totidem*
 –284 С. Ф. — !
 285 *L. valtere ... kurz*
 286–286 *L. — !*
 287–286 *L. totidem*
 288 *L. latratore*
 289 Ф. ... а *L. — !*
 290 *L. eo ... vzlaiznyk*
 291 С. ... а *L. — !*
 292 *L. qui*
 293 З. огоря С. окгра Ф. ога-
 ря
 294–294 *L. — !*
 294–295 Ф. зачьего и

–295 *L. — !*
 –294 *L. — !*
 296 *L. soluetur*
 297 З. ласового С. — ! Ф. лек-
 гавого ... пса
 298–298 С. *L. — !*
 299 Ф. коп
 300 С. осочного
 301–301 *L. totidem*
 302–302 *L. — !*
 303–303 *L. — !*
 304 С. подстрелного
 305 С. 15 *L. Capitulum tre-*
decimum
 306–306 С. пс неприяванный
 кого уел
 307 Ф. зьел
 308–308 С. щего пощванья
 309 *L. alterius*
 –308 Ф. пощванья
 310–310 *L. et ille*
 311 *L. ius*
 312 *L. si*
 313 С. пощванью
 314–314 *L. tunc*
 315–315 *L. expurgabit se*
 316–316 Ф. допустити присягу
 317 *L. et*
 318–318 С. повинен будеть
 319 *L. compensacionem ... eius*
 320–320 *L. plebeo*
 321 *L. alterius*
 322 С. боронечи ся
 323–323 С. за него платити,
 естли ж бы кинувши забил
 324 *L. ... secus*
 325–325 *L. tunc eum soluet*
 326–325 Ф. пса платити
 –325 С. платити
 327 С. 16 *L. Capitulum XIII*
 328–328 Ф. Хто бы
 329 З. мял
 330–330 С. быдла, которые бы
 мели шкоду
 331–331 Ф. людем шкоду чини-
 ло (на цьому текст арти-
 кула обривається, стор. 245
 та 246 зіпсовані, на 247-й
 стор. починається XIII роз-
 діл).
 332 З. мяло
 333–333 *L. quadrupedem*
 –333 С. якого
 334–334 *L. et*
 335 *L. ... poxio*
 336 *L. ... eius*
 337 С. (на цьому артикул за-
 кінчується).
 338 *L. vel*
 339 *L. solure*

Роздел ТРЕТИЙНАДЦАТЬ ⁵, ОСТАТОЧНЫЙ ⁷ О ЗЛОДЕЙСТВЕ

1.² О паробки, где крадутъ

Если где ³ паробки ⁴ крадутъ в околицы, а з лицом ⁹ их ¹⁰ поймають, которое лицо ⁸ будетъ стояти полтины ¹¹ грошей ⁷, ¹²— тогды маеть каран быти яко ¹² злодей. А ¹³ если ¹⁴— ж полтины лицо стояти не будетъ ¹⁴, тогды маеть з бонды ¹⁵ его шкода плачона ¹⁶ быти або лицо ¹⁷ вернути, а ¹⁸ за навязку ¹⁹ пугами бити ²⁰. А повторе если ²¹ вкрадеть, хотя што де[с]я-ти ²² грошей ²³— стояти не будетъ ²³, а ¹⁸ з лицом поймають, тогды вжо ²⁴— его ⁸ на шибеницу выдати маеть ²⁴.

2.²⁵ Которым ²⁶ обычаем заставати ²⁷ маеть лицо або след в чием дому

Таж ⁸ уставуем ⁸: если бы ²⁸— кому ²⁹ сок вел або ²⁸ ³⁰— за лицом ³⁰ следом пришел в чий дом, а ¹⁸ не мог мети вижа от ³¹— того пана, чий чоловік ³¹, або от повету ³², тогды маеть при той ³³ стороне трести ³⁴ дом. А ¹³ если бы знашол лицо, тогды маеть вести того чоловіка з лицом до того ³⁵ враду, чий ³⁶— ест чоловік ³⁶. А ¹³ если бы его ³⁷ отбили от лица або от свежего следу, а ¹⁸ он ⁸ то переведеть тыми ж сторонними людми, тогды таковой ³⁸ маеть ³⁹ шкоду ⁴⁰ платити ³⁹, на чом ⁴¹ присягнуть, и вину злодейскую — три рубли грошей ⁸, если шляхтич отобьет ⁴², а ¹⁸ собе ⁴³ злодея искати ³⁹.

3.⁴⁴ Если бы хто не дал трести ⁴⁵ речей краденых або ⁴⁶— от лица бил ⁴⁶

Пак ли бы хто не дал ⁴⁷— трести а искати ⁴⁷ речей краденых або от лица отбил, а ¹⁸ оный бы ⁷ на ⁷ то сторонними людми перевел ⁴⁸, ⁴⁹— с которыми трести ⁴⁵ пришел дому его ⁴⁹, тогды ⁷, ⁵⁰ будь на шляхтича або ⁵¹— на простого чоловіка ⁵¹, ⁵²— на чом шкодный на своих шкодах присягнуть ⁵², тот ⁵³ маеть ⁵⁴ платити ⁸ и ⁵⁵ бой ⁷ оправити ⁸ водлуг ⁵⁶ стану их ⁶, кого ⁸ будетъ ⁸ бито ⁵⁷.

4.⁵⁸ ⁵⁹— Если бы хто чиего чоловіка поймал з лицом, тогды ⁵⁹ маеть ⁶⁰ вести до его пана

Таж ⁸ если бы в ⁶¹ именнь ⁶² ⁶³— князьском ⁶⁴, панском и землянском ⁶³— чоловіка ⁶⁵ его ⁶⁶ з лицом ⁶⁷ поймано, ⁶⁸— тогды тот ⁶⁹ чоловік ⁸ маеть веден

быти до его пана⁻⁶⁸. Нижли⁷⁰ бы чий⁷¹ человек⁸ был пойман⁷²⁻ на обчом торгу з лицом⁻⁷² або на чием^{7. 8} чужом⁷³ именьи, тот⁷⁴ человек⁸ маеть веден быти до⁷⁵⁻ того пана, чий торг⁻⁷⁵, або до его врадника. А¹³ тот пан маеть^{76а} оное⁸ лицо взяти⁷⁶ у⁷⁷ свой двор, ⁷⁸⁻ а того человека⁻⁷⁸ у свою казнь осадити⁷⁶ и⁷⁹ маеть⁶ обослати⁸⁰⁻ оного пана⁶, чий-то⁶ человек, раз и три⁸¹, тот пан⁻⁸⁰ маеть прислати⁸²⁻ зы тым человеком своим⁻⁸² вижа, перед⁸³ которым, ⁸⁴⁻ маеть оный пан, в кого человек, справедливость вчинити⁻⁸⁴. Естли ж⁸⁵ бы оный пан, ⁸⁶⁻ чий-то^{6. 7} человек⁸⁷ его пойман⁻⁸⁶, вижа своего⁸ не прислал, тогды тот⁸⁸ пан маеть, подле себе⁸⁹⁻ сторону, людей добрых⁻⁸⁹, посадивши⁹⁰, тому справедливость наконец⁸ вчинити⁹¹.

**5.⁹² Кто бы в кого лицо застал⁹³,
маеть вести до его⁹⁴ пана а просити з⁹⁵ ним
справедливости⁹⁶**

Коли бы хто лицо⁹⁷⁻ свое и речи краденые⁻⁹⁷ в чиего⁹⁸ слуги або⁹⁹ подданого застал⁹³ так⁸ на дедизне¹⁰⁰ его, ¹⁰¹⁻ яко инде⁻¹⁰¹ где-колье¹⁰², тогды такового человека лицованого⁶ маеть вести до пана его а¹⁸ просити з¹⁰³ ним справедливости. А¹⁰⁴ естли бы ему⁸ ¹⁰⁵⁻ справедливости⁸ не вчинено⁻¹⁰⁵, тогды ¹⁰⁶⁻ тот, при чием человеце лицо застато⁻¹⁰⁶, будеть повинен о то¹⁰⁷ перед врадником¹⁰⁸ нашим отказывати и того злодея своего^{6. 8} перед судом нашим поставити. А¹³ естли бы оный⁸ злодей втек з рук его або оное лицо¹⁰⁹⁻ стратил, а перед судом не поставил а¹¹⁰ лица не положил, тогды ¹⁰⁹ ¹¹¹⁻ повинен будеть⁻¹¹¹ оному шкоду¹¹² заплатити, ¹¹³⁻ на чом оный присягнуть або слухный довод вчинить⁻¹¹³, што ему¹¹⁴⁻ при оном лица будеть⁻¹¹⁴ згнуло¹¹⁵. И⁸ тэж коли бы што в кого вкрадено¹¹⁶, а¹⁸ видит ся¹¹⁷ ему шкода¹¹⁸ от которого села, а¹¹⁹ шкодника своего¹²⁰ не ведаеть, тогды ¹²¹⁻ маеть¹²²⁻ выпросити⁻¹²¹ право⁻¹²² в том селе; ¹²³⁻ а дал бы⁶ о то¹²⁴ всему селу вину, тогды три мужи¹²⁵ з¹²⁶ оного села, которых он обереть⁻¹²³, мають присягнути, как¹²⁷ в том селе шкодника его не ведають. И¹²⁸ пак ли бы о¹²⁹ тое¹³⁰⁻ не присягнули⁻¹³⁰, тогды оное село все⁶ ¹³¹⁻ оную¹³² шкоду всю тому шкоднику¹³³ мають¹³⁴ платити, а себе злодея искати⁻¹³¹.

**6.¹³⁵ Кто бы злодея лицованого в себе
в дому ховал або ведал о нем, або от шибеницы
откупил**

Тэж⁸ скажем¹³⁶, иж коли бы хто злодея лицованого¹³⁷ у своем именьи ведомо¹³⁸ ховал або⁸ мешкати⁸ допустил⁸, або злодея явного от шибеницы¹³⁸ ¹⁴⁰⁻ своими⁸ пенезьми¹⁴¹ откупил⁻¹⁴⁰, тогды таковой кождый, естли бы то на него слухным⁸ доводом⁸ переведено¹⁴², всю⁶ шкоду⁷, которая⁸

бы ¹⁴³ через того злодея кому ¹⁴⁴ з ыменья его стала, всим ⁸, которым ⁸ на-
добе ⁸, будеть повинен оправовати ¹⁴⁵.

**7.¹⁴⁶ Кто бы шляхтича без ⁶ лица ⁶ первый раз ¹⁴⁷
перед правом обвинил ⁶**

Тѣж ⁸ уставуем ¹⁴⁸, иж ⁸ коли бы который шляхтич о злодейство без
лица ¹⁴⁹— первый раз перед врадом ¹⁵⁰ был обвинен ¹⁴⁹, тогды таковой, ест-
ли ¹⁵¹— лицо ¹⁵² при нем ¹⁵¹ не застануть ¹⁵³, маеть ¹⁵⁴ присягою своею телес-
ною невинность свою очистити ^{154a}.

**8.¹⁵⁵ Теж ¹⁵⁶ другой раз ¹⁵⁷— того ж шляхтича
без лица было обвинено ¹⁵⁷**

Естли бы тот же шляхтич другой раз о злодейство также без лица был
обвинен, тогды вжо сам-третей ¹⁵⁸ собе ровными шляхтичи ¹⁵⁹ доброе славы
присягою своею ¹⁶⁰ телесною ¹⁶¹— мает ся очистити ¹⁶¹.

**9.¹⁶² Коли бы тот же шляхтич без лица
о злодейство ¹⁶³ обвинен был ¹⁶⁴**

Коли бы третий раз ¹⁶⁵— шляхтич тот ¹⁶⁶ же ¹⁶⁵ без лица о злодейство об-
винен был, тогды сам-семь, то ест с ¹⁶⁷ шестью шляхтичов, собе ровных ⁶,
во чсти захованных, присягою своею и их телесною ¹⁶⁸— мают ¹⁶⁹— ся выпра-
вити з того ¹⁶⁹. А за четвертым делом ¹⁶⁸ обвиненьем, ¹⁷⁰— таковой кождый
маеть быти обешон ¹⁷⁰ злодейским обычаем ¹⁷¹.

**10.¹⁷² Коли бы ¹⁷³ мужик мужику кletz покрал ¹⁷⁴,
чим маеть ¹⁷⁵— каран быти ¹⁷⁵**

Тѣж ⁸ уставуем ⁸, иж ⁸ коли бы ¹⁷⁶— мужик мужику ¹⁷⁶ кletz выкрал, а ¹⁸
найдено бы лицо, тогды при лица мужик ¹⁷⁷, на чом присягнеть ¹⁷⁸, ¹⁷⁹— маеть
з дому ¹⁷⁹ заплатити, а ¹⁸ за везку ¹⁸⁰ маеть ¹⁸¹ висяти ¹⁸². А естли бы шлях-
тичу свирен ¹⁸³ покраден ¹⁸⁴ спижными речми, тогды ¹⁸⁵— маеть плачоно бы-
ти ¹⁸⁵ дванадцать рублей грошей ⁸ а ¹⁸ вины до скарбу нашего ¹⁸⁶ только ¹⁸⁷
ж. А ¹³ естли бы покрадена ¹⁸⁸ кletz з ¹⁸⁹ ¹⁹⁰— скарбными речми ¹⁹⁰, тогды
при лица на чом шляхтич присягнеть, ¹⁹¹— то маеть плачоно быти, а ¹⁹¹,
вины ¹⁹²— нам, господару ¹⁹², противня, а ¹⁸ за навязку ¹⁹³ злодей на шибе-
[ни]цу ¹⁹⁴.

11.¹⁹⁵ Коли бы лице в чией хоромине за замком найдено было

Коли бы лицо в чией¹⁹⁶ хоромине за замком было найдено,¹⁹⁷ а в той хоромине окно будеть¹⁹⁷, которым бы оное лицо могло быти укинено, а¹⁸ тое лицо¹⁹⁸ не будеть прихоронено¹⁹⁸, то не ест¹⁹⁹ злодейство. А¹³ коли²⁰⁰ в чием дворе²⁰¹ за плотом²⁰² або в гумне найдено было, таковое лицо²⁰³ не²⁰⁴ маеть быти сужоно²⁰⁴ за злодейство.

12.²⁰⁵ Коли бы злодея на⁶⁰ злочинстве поймано было

Который²⁰⁷ бы²⁰⁶ злодей на его²⁰⁸ злочинстве пойман был, окром дому его,²⁰⁹ а реч краденая в дому его не была застата²¹⁰, такого²⁰⁹ жона и⁸ дети, и челядь от таковых злочинств²¹¹ прожны²¹², а¹⁸ сам⁸ злодей⁷ маеть висети.

13.²¹³ Коли на кого знаки слышные пописаны будуть

Коли бы на которого человека подозреного знаки злодейские пописаны²¹⁴, а⁸ тые⁸ знаки⁸ были бы⁷ слышны²¹⁵, а¹⁸ торпоста будеть человек добрый,²¹⁶ таковый человек²¹⁶ маеть быти²¹⁷ на мученье выдан²¹⁷.

14.²¹⁸ Три²¹⁹ кроть злодея приличного одного дня маеть²²⁰ мучити

Злодея приличного²²¹ маеть²²² мучити три разы²²³ одного дня, а¹¹⁹ ничим⁹ не охромити. А¹³ не²²⁴ домучит ли ся на нем злодейства²²⁴, тогда тот, который дал его мучичи, маеть²²⁵ его навывызати²²⁵. ²²⁶— колько кроть будеть⁷ мучити²²⁶, за²²⁷— каждую муку²²⁷ полтина²²⁸ грошей. А¹³ естли²²⁹— бы уморил²³⁰, мучали, а не домучил ся ничего, маеть за него головщину платити, какий будеть человек²²⁹. А естли²³¹— бы оный человек в оной муце, чары маючи, муки не чул, а в том²³²— яко бы²³² спал, тогда, на чом тот истец на шкодах своих присягнуть²³¹, маеть тому^{7.8} платити.

15.²³³ Естли бы розбойники²³⁴ або злодеи, чий люди были²³⁵ пойманы а повалили²³⁶ на кого, абы ся делил²³⁷ з ними

А^{7.8} естли бы розбойники або злодеи, чий⁸ люди⁸, были⁸ проиманы²³⁸— и перед право приведены, а повалили²³⁸ на наместника своего, иж он⁸

с ними розбивал²³⁹ або их переховывал²⁴⁰— а оным ся^{—240} лупежом делил, и²⁴¹ на потом²⁴² бы²⁴³ померли, ²⁴⁴— а того²⁴⁵ перед смертю^{—244} не о[т]во-
лали; ²⁴⁶— а так^{—246} бы ся придало, ²⁴⁷— ижбы других злодеев²⁴⁸ поймано, а
тые на того ж бы повалали²⁴⁹ и тэж⁷ на потом бы⁷ померли, не отвала-
ючи²⁵⁰, и²⁴¹ по третий²⁵¹ раз²⁵²— были вжо^{—252} пойманы, и²⁴¹ на того ж по-
валали²⁴⁹, и⁷, на смерть идучи, также²⁵³ не отвалали^{—247}, тогды⁷ таковий
чоловек²⁵⁴ без лица маєть быти каран, яко злодей.

16.²⁵⁵ Естли бы шляхтич поволал²⁵⁶ на чиего человека о злодейство

²⁵⁷— Тэж уставуем, иж^{—257} который врожоный⁸ шляхтич в чием²⁵⁸ именны
на которого⁸ человека злодейство помовил, рекучи²⁵⁹— тым обычаем: «Ве-
даю добре, иж тот человек твой злодей а от него маю тую шкоду», там
же²⁶⁰ менити будеть, тогды с таковым человеком обвиненным маєть быти
дано право, а тот, который его винил^{—259}, естли бы не мел на него слуш-
ного⁸ доводу, тогды маєть²⁶¹ его²⁶² присягою телесною сам-третей при-
сягнути^{261а}; а²⁶³ в⁸ том⁸ мають судьи⁸ ему сказати водле²⁶⁴ выступу его.

17.²⁶⁵ В кого бы лицо застато²⁶⁶

Коли бы тот, в кого лицо застато²⁶⁷, шляхтич або²⁶⁸— не шляхтич буду-
чи⁸, ²⁶⁹— менил заводцу^{—268}, от которого тое речи²⁷⁰ краденое⁸ достал, або
²⁷¹— менил баришники^{—271}, которые тому звездомы²⁷² ²⁷³— а были²⁵¹ в той^{—273}
земли, ²⁷⁴— в которой^{—274} ся то⁶ пригодило²⁷⁵, маєть стати²⁷⁶ перед вра-
дом нашим а¹⁸ тым невинность свою очищати²⁷⁷; ²⁷⁸— тогды невинность²⁷⁹
свою^{—278} очистить⁷, а пенези²⁸⁰ свои⁸ тратить. ²⁸¹— А пак ли бы^{—281} не
ставил, тогды оному⁸ шkodному всю⁶ шкоду²⁸²— платити маєть^{—282} з навяз-
кою. А тое⁸ лицо²⁸³ ²⁸⁴— до вradника²⁸⁵ нашего приведено бы^{—284} або при-
несено²⁸⁶, ²⁸⁷— то маєть у дворе нашем зостати^{—287}, нижли бы тот⁸ виноват-
тый²⁸⁸— тое лицо во вradника нашего ценою^{—288} выкупил.

18.²⁸⁹ Хто бы о реч краденую перед вradом обвинен был⁹⁶

Коли бы хто з подданных наших которого-кольве²⁹⁰ вradу²⁹¹ о какову²⁹²
реч краденую перед вradом обвинен²⁹³— был, а тот, хто бы купил, а^{—293}
заводцы²⁹⁴ ани барышников²⁹⁵ не было²⁹⁶, але²⁵¹ ся²⁹⁷— добрыми люд-
ми^{—297}, ²⁹⁸— веры годными^{—298}, высветчил²⁹⁹, иж тую реч на вольном³⁰⁰ торгу
або на войне³⁰¹, або на ярморку³⁰² явно купил, таковий³⁰³ оное лицо³⁰⁴,
³⁰⁵— которое в него зостато^{—305}, ³⁰⁶— оному, чие было^{—306}, ³⁰⁷— маєть верну-
ти^{—307}, а пенези²⁸⁰ свои тратить.

19.³⁰⁸ Кто бы ся³⁰⁹ дойскивал а поведал: при том лица много покрадено³¹⁰

Естли бы³¹¹ хто³¹² ся³¹¹ дойскивал³¹³ а поведал, што ему при³¹⁴ том³¹⁵ лица крадено³¹⁵, тогда³¹⁶ тот, в кого³¹⁷ тое лицо³¹⁷ «<...> не купил ничего³¹⁶ ани с³¹⁸ того пожитку³¹⁹ маю»³²⁰.

20.³²¹ Кто бы злодея при злочинстве³²² забил

Тэж⁸ уставуем⁸: естли бы злодей вшол³²³ в чий дом³²⁴ красти, ³²⁵ а ⁷ оного бы злодея zostали³²⁶ и хотели поймати, а он³²⁵ бы ся поймати не дал а³²⁷ боронил ся, ³²⁸ а оные³²⁹ бы ³³⁰ тут ⁷ его³³⁰ при злодействе забили³²⁸, тогда³³¹ назавтрее³³² ж³³³ тот, хто³³⁴ забил, взявши³³⁵ сторону и³³³ околичных суседов³³¹, маеть то³³⁶ обвести³³⁷ и послати³³⁸ тую ж сторону³³⁸ до ³³⁹ того пана³⁴⁰, чий ест человек³⁴¹, естли бы близко был, и³³⁹ оповедати³⁴² ³⁴³ ему: «иж человека твоего забито при злодействе»; а не будеть его самого, ино³⁴³ его наместничку³⁴⁴, ³⁴⁵ жебы³⁴⁶ ³⁴⁷ того человека³⁴⁷ послал³⁴⁵ або сам⁸, ехавши³⁴⁸, огледел³⁴⁹. А ⁷ пак ли бы не было⁷ ³⁵⁰ того пана, чий человек забит³⁵⁰, ³⁵¹ близко именья³⁵¹, тогда маеть ³⁵² ³⁵³ с теми³⁵³ людьми сторонними того человека³⁵⁴ ³⁵⁵ повезти³⁵⁶ до двора нашего³⁵⁵ и в раду то³⁵⁷ оповедати³⁴². ³⁵⁸ И естли³⁶⁰ он оповедить³⁵⁸, а оный²⁵¹ пан, чий человек, хотел искати головщины, таковой³⁶¹ головщины не платить³⁵⁹. А ³⁶² естли³⁶³ бы забил³⁶⁴, а никому не оповедил³⁶⁵, таковой³⁶³ головщину³⁶⁶ платить³⁶⁷.

21.³⁶⁸ Кто бы злодея³⁶⁹ ранил при злодействе³⁶⁹ у своем дому

Естли бы³⁷⁰ злодея ранил при³⁷¹ злодействе у своем дому, тогда маеть того³⁷² повести з лицом, ³⁷³ што вкрал³⁷⁴ будеть³⁷³, до ³⁷⁵ того пана, чий ³⁷⁶ ест человек³⁷⁵. А ¹³ естли бы оный пан³⁷⁷ был далеко³⁷⁷, тогда маеть⁸ повести³⁷⁸ до двора нашего³⁷⁹ з ⁸ лицом⁸, ³⁸⁰ который будеть близший³⁸⁰, и то в раду оповедити³⁸¹. А ¹³ естли³⁸² бы оного ранного³⁸³ не вел до его пана, чий ест человек, ани до двора³⁸⁴ господарского, а³⁸² держал³⁸⁵ ³⁸⁶ в себе³⁸⁶ три дни, ³⁸⁷ а он бы в его³⁸⁸ дому³⁸⁷ умер³⁸⁹, ³⁹⁰ таковой³⁸⁹ головщину³⁹⁰ платить³⁹⁰.

22.³⁹¹ На которого человека знаки будут пописаны, а он³⁹² не даст³⁹³ ся мучити³⁹²

Коли бы на которого человека⁸ подозреного знаки злодейские³⁹⁴ пописаны, а ¹⁸ он³⁹⁵ бы ся ку³⁹⁶ тому⁸ не знал ани³⁹⁷ ся³⁹⁸ о том дал³⁹⁸

мучити, а ³⁹⁹хотел ⁴⁰⁰то заплатити, чого на ⁸нем ⁸ищеть ⁴⁰¹, таковому маеть ⁴⁰²— дано быти ⁴⁰²на заплату, а ¹⁸он ⁸⁴⁰³— нехай себе ⁴⁰³ищеть ⁴⁰⁴— на ком хочеть. А маеть ся откупити ⁴⁰⁵и не дасть ⁴⁰⁶себе на ⁶знаки ⁶мучити до ⁷дву ⁷раз ⁴⁰⁴, а за третим разом ⁸мають ⁴⁰⁷⁴⁰⁸— его вжо за ⁴⁰⁸такowymi ⁴⁰⁹знаки обесити ⁴⁰⁷.

23.⁴¹⁰ Хто бы што украл ⁴¹¹на дворе господарском ⁴¹²

Хто бы ⁴¹³на дворе ⁴¹⁴господарском што вкрал ⁴¹³, што бы стояло ⁴¹⁵меншей ⁴¹⁶⁴¹⁷— полукопья, которая бы реч ⁴¹⁷не ⁸о шию ⁴¹⁸шла ⁴¹⁹, а ¹⁸то бы на ⁸него ⁸переведено або ⁴²⁰вынято ⁴²¹, таковому мають уши ⁴²²обрезати.

24.⁴²³ О блудяги

Княжата ⁴²⁴, панове, которые не ⁴²⁵сидять в ⁴²⁵поветех, о блудное ⁴²⁶мают ся заховати ⁴²⁶подлуг ⁴²⁷давнего обычая, нижли ⁴²⁸мають брати ⁴²⁸налезного ⁶— от клячи ⁴²⁹по шести ⁴³⁰грошей, а быдло мають дармо ⁴³¹отдавати. А шляхта, которые ⁴²⁵сидять в ⁴²⁵поветех, блудные клячи ⁴³²и быдло мають уводити ⁴³³и ⁸давати до дворов наших, а ¹⁸⁴³⁴через три дни не мають в себе ховати. А ¹³хто ⁴³⁵бы ⁴³⁴через три дни ⁴³⁶в себе блудягу ⁴³⁶ховал, а ¹⁸ку ⁴³⁷двору нашому не дал, ⁴³⁸а то будеть на него переведено ⁴³⁹, тогды маеть ⁴⁴⁰в том ⁴⁴¹быти винен ⁴³⁸, яко злодей. ⁴⁴²А хто ⁴⁴³зженеть от коней злодея ⁴⁴³, тогды згонного ⁴⁴⁴маеть дати ⁴⁴²враднику нашому ⁴⁴⁵шесть грошей, ⁴⁴⁶а тому, хто зженеть ⁴⁴⁷, шесть грошей ⁴⁴⁶.

Примітки

С. (текст відсутній).

² L. Capitulum I

³ L. alicuius

⁴ L. illiberi

⁹ L. ... videlicet ... subtracta

¹⁰ L. quis eorum

¹¹ L. quinquaginta

¹²⁻¹² L. talis ... alius

¹³ L. Et

¹⁴⁻¹⁴ Ф. лицо не будет стоять полтины L. furtum ... tantum

¹⁵ L. rebus

¹⁶ Ф. заплачена

¹⁷ L. ipsa res subtracta

¹⁸ L. et

¹⁹ Ф. навезку L. compensa

²⁰ L. ... patrator

²¹ L. ... idem

²² Д. деяти*

²³⁻²³ Ф. не будет стоять

²⁴⁻²⁴ Ф. на шибеницу его ма-

ють выдати

²⁵ L. Capitulum secundum

²⁶ З. кот[ор]ым

²⁷ Ф. застати

²⁸⁻²⁸ Ф. хто-кольве

²⁹ L. quis... furtum passus

³⁰⁻³⁰ L. furti

³⁰ Ф. ... або

³¹⁻³¹ L. domino hominis eius

³² L. officio districtus

³³ L. externa

³⁴ L. ... illa

³⁵ L. eius

³⁶⁻³⁶ Ф. чоловік єсть

⁻³⁶ L. —!

³⁷ L. quesitor

³⁸ L. ille

³⁹ L. soluet ... queret

⁴⁰ L. ... ei

⁴¹ L. ... is

⁴² L. fuerit

⁴³ Ф. ... маеть

⁴⁴ L. Capitulum tertium

⁴⁵ Ф. трясти

⁴⁶⁻⁴⁶ Ф. отбил от лица

⁴⁶ З. отбил L. ... Et

⁴⁷⁻⁴⁷ Ф. трясти L. inquire

⁴⁸ Ф. переведеть

⁴⁹⁻⁴⁹ L. —!

⁵⁰ С. (звідси починається текст арт. 3, розд. XIII).

⁵¹⁻⁵¹ L. plebeus

- 52-52 *L. dampna ... eius*
 53 *З. С. Ф. то*
 54 *Ф. ... тот Л. ... reformare*
 55 *С. а Ф. або*
 56 *С. подлуг Л. подле*
 57 *Ф. бил Л. —!*
 58 *L. Capitulum quantum*
 59-59 *с. Если б чьего челове-*
ка поймано з лицом, того
 -59 *Ф. —!*
 60 *Ф. ... его*
 61 *С. у*
 62 *З. Ф. ыменьи*
 63-63 *L. eius*
 64 *З. Ф. ... и С. ... и в*
 -63 *Ф. ... чьего*
 65 *L. subditus*
 66 *С. Ф. —! L. ducis ... nobilis*
 67 *С. лицом Л. ... furti*
 68-68 *Д. ≠*
 69 *L. is*
 70 *С. Ф. ... естли*
 71 *С. чый Л. —!*
 72-72 *Ф. з лицом на обчом*
торгу
 73 *L. alterius*
 74 *L. tunc*
 75-75 *L. domimus fori*
 76а *С. —!*
 76а, 76 *L. accipit ... ponere*
 77 *С. на*
 78-78 *L. et reum adductum*
 -78 *С. ... маеть*
 79 *С. ... до именья*
 80-80 *L. dominum rei ter, vt*
 81 *Ф. ... а*
 82-82 *Л. —!*
 83 *L. presente*
 84-84 *L. administretur ... eius*
 -84 *С. чинити*
 85 *С. —! L. Et*
 86-86 *L. ter ausatus*
 87 *З. ... на три обысланье за*
тым человеком своим до оно-
го пана, в чьем торгу тот чо-
ловек С. Ф. ... на три об-
сыланья за тым человеком
своим до оного пана, в чьем
торгу тот человек
 88 *L. fori*
 89-89 *L. hominibus extraneis*
 90 *С. посадившы*
 91 *L. ... dicuntur ... sunt*
 92 *L. Capitulum quintum*
 93 *З. зостал*
 94 *С. того*
 95 *С. с*
 96 *Ф. ... А*
 97-97 *С. своее речы краденое*
Л. hoc ... ablatas
 98 *L. alterius*
 99 *С. ... у*
 100 *Ф. дедине*
 101-101 *L. vel*
 102 *Ф. где-колве*
 103 *L. ab*
 104 *L. qui*
 105-105 *С. справедливость не*
вчинена
 106-106 *Л. —!*
 -106 *З. зостато, ... тот С. за-*
станеть
 107 *Ф. том*
 108 *З. врядным С. судом Л. по-*
bis
 109-109 *L. apud ... ipse*
 110 *С. и*
 111-111 *З. С. Ф. будеть пови-*
нен
 112 *Ф. школы*
 113-113 *L. iuxta ... eius*
 -113 *С. учинить*
 114-114 *С. будеть при оном ли-*
цу Ф. будеть при оном лица
 115 *Ф. вкрадено*
 116 *С. украдено*
 117 *Ф. видит ца*
 118 *Л. ... hoc esse illatum*
 119 *L. sed*
 120 *L. certum*
 121-121 *L. postulabit*
 122-122 *С. просити права*
Ф. права просити
 123-123 *L. et ... qui*
 124 *С. том*
 125 *Ф. мужы*
 126 *С. из Ф. с*
 127 *С. як Ф. на ... том, што ж*
L. super hoc, quod
 128 *С. Ф. А*
 129 *С. на*
 130-130 *L. noluerint ... iurare*
 131-131 *L. tenebitur ... furem*
 132 *Ф. тую*
 133 *С. Ф. шкодному*
 134 *С. маеть*
 135 *L. Capitulum sextum*
 136 *С. уставуем*
 137 *Л. ... hoc est notatum*
 138 *С. ведомо ... его Ф. vedo-*
мого
 139 *З. шибениницы*
 140-140 *Ф. откупил своими пе-*
нязми
 141 *З. пенязми С. пенязми*
Л. —!
 142 *Л. ... fuerit*
 143 *С. Ф. ... ся*
 144 *С. которому L. cuicunque*
 145 *Ф. оправити*
 146 *L. Capitulum septimum*
 147 *С. ... обвинил*
 148 *С. уставляем Л. —!*
 149-149 *С. обвинен первый раз*
был перед правом
 150 *Ф. урядом L. iudicio*
 151-151 *Ф. при нем лица*
 152 *З. С. лица*
 153 *З. не зостануть*
 154, 154а *L. expurgabit*
 154а *С. Ф. очищати*
 155 *L. Capitulum octauum*
 156 *С. ... естли*
 157-157 *Ф. тот же шляхтич без*
лица о злодейство был обви-
нен... (до середины 11-го
арт. текст відсутній).
 158 *Л. ... cum*
 159 *С. шляхтичы*
 160 *З. ... и их*
 161-161 *L. et eorum expurgabi-*
tur
 -161 *З. С. очищати*
 162 *L. Capitulum nonum*
 163 *З. злодействе*
 164 *С. ... третий раз перед*
правом
 165-165 *З. С. тот же шляхтич*
 166 *Л. ... etiam*
 167 *С. з*
 168-168 *L. expurgabitur ... si*
 169-169 *С. с того ся выправити*
 -168 *С. —!*
 170-170 *L. idem, suspendetur*
 171 *Л. vt*
 172 *L. Capitulum decimum*
 173 *С. б*
 174 *С. выкрал*
 175-175 *С. быти каран*
 176-176 *L. kmetho kmethonis*
 177 *L. kmetho*
 178 *Л. ... hoc*
 179-179 *С. то маеть*
 -179 *Л. ... furis*
 180 *З. навязку С. навезку*
L. compensacione
 181 *Л. ... fur*
 182 *З. С. висети*
 183 *Л. ... fuerit*
 184 *С. ... з Л. ... cum*
 185-185 *L. soluuntur*
 186 *З. С. господарского Л. —!*
 187 *С. толко*
 188 *С. покрадено Л. ... fuerit*
 189 *З. с*
 190-190 *L. thesauro*
 -190 *С. реч[ми] ... (відсутні*
кінцівка 10-го арт., 11-
16-й арт. і заголовок 17-го
арт.).

- 191-191 *L. soluentur, et*
 192-192 *З. королю L. —!*
 193 *L. compensacione*
 194 *Д. шибелу**
 195 *L. Capitulum vndecimum*
 196 *L. alterius*
 197-197 *L. habente fenestram*
 198-198 *L. invenietur ... tunc*
 199 *L. reputatur ... pro*
 200 *Ф. ... бы теж*
 201 *Ф. ... лицо*
 202 *З. платом*
 203 *L. ... tunc eciam*
 204-204 *L. iudicatur*
 -204 *Ф. осужоно*
 205 *L. Capitulum duodecimum*
 206-206 *З. Коли бы который*
Ф. А коли бы который
 207 *L. Cum*
 208 *L. actu*
 209-209 *L. ante ... eius*
 210 *З. зостата*
 -209 *Ф. такового*
 211 *L. ... reputantur*
 212 *Ф. прожни*
 213 *L. Capitulum tredecimum*
 214 *Ф. ... были L. ... fuerint*
 215 *Ф. слушныи*
 216-216 *L. tunc suspectus ille*
 217-217 *Ф. выдан на мученье*
 218 *L. Capitulum XIII*
 219 *З. Три**
 220 *З. ма Ф. —!*
 221 *З. приличногого*
 222 *L. potest*
 223 *Ф. кроть*
 224-224 *L. elicitur confessio*
 225-225 *L. compensacionem ei*
impendere
 -225 *Ф. навязати*
 226-226 *L. per*
 -226 *Ф. мучил*
 227-227 *Ф. каждою мукою*
 228 *L. quinquaginta*
 229-229 *L. defecerit ... eius*
 230 *Ф. вморил*
 231-231 *L. ipse ... eius*
 232-232 *Ф. бы яко*
 -231 *З. ... тот злодей Ф. ... то*
злодей
 233 *L. Capitulum XV*
 234 *З. Ф. розбойники*
 235 *Ф. ... з чим*
 236 *З. поволали*
 237 *Ф. делили*
 238-238 *L. proclamauerint ...*
prodiderint
 -238 *З. Ф. поволали*
 239 *L. fuisse ... depredacionis*
 240-240 *L. et in*
- 241 *Ф. а*
 242 *Ф. том*
 243 *L. ... malefactores ipsi*
 244-244 *L. proclamacione ea*
 245 *Ф. тогда*
 246-246 *L. et id ipsum*
 247-247 *L. contra... eis*
 248 *Ф. ... было*
 249 *З. Ф. поволали*
 250 *З. не отвояючи Ф. не от-*
волавши
 251 *Ф. ... бы*
 252-252 *Ф. вжо были*
 253 *Ф. его*
 -247 *З. Ф. не отвояли*
 254 *L. ... proclamatus, eciam*
 255 *L. Capitulum XVI*
 256 *З. повалал*
 257-257 *L. Cum*
 258 *L. alterius*
 259-259 *L. se... et*
 260 *Ф. жо*
 261, 261a *L. conuicet*
 261 *Ф. ... на*
 262 *Ф. него*
 261a *З. Ф. поприсягнути*
 263 *Ф. и L. et*
 264 *Ф. подле*
 265 *L. Capitulum XVII*
 266 *З. зостато Ф. ... А*
 267 *З. зостато*
 268-268 *С. шляхтичу будучы*
менен заводцю
 269-269 *Ф. менен заводцю*
 270 *С. речи*
 271-271 *L. arbitros ... mercipor-*
tores
 -271 *З. барышники С. Ф. бо-*
рышники
 272 *З. звездои С. сведоми*
 273-273 *L. et essent ... eadem*
 274-274 *L. vbi*
 275 *З. прилодило Ф. придало*
 276 *L. ... tunc*
 276 *С. Ф. ставити L. statuere*
eos
 277 *Ф. очистить L. —!*
 278-278 *Ф. L. —!*
 279 *З. С. неповинность*
Ф. L. —!
 280 *З. С. Ф. пенязи*
 281-281 *L. scilicet ... arbitros*
 282-282 *З. С. Ф. маеть платити*
L. soluet
 283 *L. ... que*
 284-284 *Ф. маеть до двора на-*
шого приведено быти
 285 *L. presenciam officialis*
 286 *Ф. ... и*
 287-287 *L. remanebit ... nostra*
- 287 *С. остати*
 288-288 *L. eam valore eius*
 289 *L. Capitulum XVIII*
 290 *С. которого-колве*
 291 *Ф. уроду*
 292 *С. якую Ф. которою L. —!*
 293-293 *L. —!*
 -293 *С. —!*
 294 *С. Ф. ... бы*
 295 *С. борышников*
 296 *С. не мел L. поп habuerit*
 297-297 *Ф. людми добрыми*
 298-298 *С. годными веры*
 299 *L. expurgauerit*
 300 *L. publico*
 301 *L. expedicione bellica*
 302 *З. С. Ф. ярмарку*
 303 *L. tunc saluo honore suo*
 304 *L. rem*
 305-305 *L. —!*
 -305 *С. Ф. застато*
 306-306 *L. domino eius*
 307-307 *Ф. вернути маеть*
 308 *L. Capitulum XIX*
 309 *Ф. ... чего*
 310 *С. ... А L. ... Et*
 311-311 *Ф. ся хто чего*
 312 *L. is... cuius est res*
 313 *С. дойскал*
 314-314 *L. plura, que cum*
 315-315 *С. лица згинуло Ф. ли-*
цы много покрадено
 -315 *L. fuerint*
 316-316 *Ф. в кого тое лицо за-*
стато, на том маеть присяг-
нути, «иж болшей того лица
ничого не купил»
 317-317 *L. facies... quod*
 -317 *З. ... зостато, маеть при-*
сягнути, иж болши того ли-
ца С. ... застато, маеть при-
сягнути, ижбы болшей того
лица ничого
 -316 *С. —! L. plus ... huius-*
modi
 318 *С. от*
 319 *Ф. пожиток L. ... quicque*
 320 *З. мають С. маеть*
 321 *L. Capitulum XX*
 322 *Ф. злодействе*
 323 *Ф. пришол*
 324 *L. tectum*
 325-325 *L. deprehenditur et*
 326 *С. Ф. застали*
 327 *С. Ф. и L. ac*
 328-328 *L. occiditur*
 329 *С. они Ф. оны*
 330-330 *С. его tunc*
 331-331 *L. occisor ... extraneis*
 332 *С. Ф. назавтрие*

333-333 Ф. хто забил, тот має сторону взяти
 334 С. ... его
 335 С. воземшы
 -333 С. —!
 336 Ф. ... им
 337 Ф. обести L. ... eis
 338-338 L. eosdem
 339-339 L. dominum ... occisi
 340 Д. (текст незрозумілий).
 341 С. ... а
 342 С. оповедати
 343-343 L. id ei vel
 344 С. Ф. наместнику
 345-345 С. иж бы послал по того чоловіка
 346 Ф. ... по
 347-347 L. occisum
 348 С. ехавшы Ф. ехалши
 349 Ф. осмотрел
 350-350 L. domini illius
 351-351 Ф. не близко именье
 352 L. faciat
 353-353 L. in presencia eorumdem
 -353 С. ... ж
 354 L. cadauer
 355-355 С. до двора господарского повезти
 356 З. повезти Ф. повести
 -355 З. господарського Ф. ... господарського
 357 С. того
 358-358 Ф. —!
 359-359 L. Нос ... illo
 360 С. ... то
 361 Ф. таковыи
 -359 Ф. не платять
 362 Ф. Але
 363-363 L. insinuationes ... tunc
 364 Ф. забилиши
 365 С. Ф. не оповедал
 366 L. ... occisi
 367 L. tenebitur soluere
 368 L. Capitulum XXI
 369-369 Ф. при злодействе ра-
 нил
 370 С. Ф. ... хто L. ... quis
 371 L. in actu
 372 С. Ф. его
 373-373 Ф. што будет украл
 L. furti
 374 З. С. украл
 375-375 L. dominum eius
 376-376 Ф. чоловік єсть
 377-377 L. поп ... propinquo
 378 С. вести L. —!
 379 З. Ф. господарського
 С. господарського
 380-380 L. propinquirem

-380 З. Ф. ближший
 С. ближший
 381 Ф. оповедати
 382-382 L. neutrum ... fecerit et
 383 С. ... чоловіка
 384 Ф. ... нашого
 385 С. ... бы
 386-386 L. furem saucium domi
 387-387 L. et interim fur
 388 Ф. ... в
 389 С. Ф. вмер
 390-390 L. tunc ... ipso
 391 L. Capitulum XXII
 392-392 Ф. ся не дасть на муку
 393 З. не дасть
 -392 С. Ф. ... А
 394 L. ... fuerint
 395 L. ille
 396 С. Ф. к L. —!
 397 L. et
 398-398 Ф. дал о том L. noluerit permittere
 399 С. и L. et
 400 Ф. не хотел... того терпели, а хотел
 401 Ф. ищуть
 402-402 С. быти дано
 403-403 С. собе нехай
 404-404 L. patratorem ... dumtaxat
 405 З. Ф. откупати С. окупати
 406 С. не дати
 -404 Ф. —!
 407, 407 L. suspendetur
 408-408 L. dum, cum ... inculpabitur
 409 С. такими Ф. тыми
 410 L. Capitulum XXIII
 411 С. Ф. вкрал
 412 С. Ф. ... А L. Si
 413-413 С. што украл на дворе господарском
 -413 L. maiestatis ... furtim
 414 З. Ф. украл
 415 Ф. не стояло
 416 З. меньше Ф. —!
 417-417 L. triginta ... quod
 418 С. шью L. ... non
 419 С. пришла
 420 Ф. ... лицом
 421 L. ... fuerit
 422 С. ушы
 423 L. Capitulum XXIII
 424 З. С. Ф. ... и L. ... et
 425-425 L. comprehenduntur
 sub
 426-426 L. conseruabunt
 427 З. Ф. подле С. водле
 428-428 L. percipient
 429 С. клячы L. iumento

430 С. шесть
 431 З. С. Ф. даром
 432 С. клячы L. iumenta
 433 З. С. Ф. водити L. —!
 434-434 С. —!
 435 L. ... contra ... videlicet
 436-436 С. блудягу в себе
 L. errabundum ... aut pecus
 437 З. С. к
 438-438 L. talis ... erit
 439 С. доведено
 440-438 С. винен быти
 441-438 Ф. винен быти
 442-442 L. Item ... soluet
 443-443 Ф. иженеть злодея от коней
 444 С. з одного
 -442 С. быти... дано
 445 Ф. нашему
 446-446 L. et totidem depulso
 447 Ф. иженеть... другую
 -446 С. ... (ще чотири арт., відсутні в інших списках):
 25. На которого бы чоловіка знаки были пописаны
 Таж устави: естли бы на которого чоловіка подозре-
 ного знаки злодейские попи-
 саны были, а он бы перед
 тым у злодействе от околи-
 цы поволан был або за то
 платеж чинил, або в книгах
 чорных написан был, а тор-
 постой будет ли чоловік
 добрый, таковой чоловік ма-
 еть на муку выдан быти.
 Естли ж бы на которого чо-
 ловека неподозренного знаки
 злодейские пописаны были,
 а он не был в жадном подо-
 зреньи и в поволаньи от око-
 личных соседей и платежу
 жадного за злодейство не
 чинил, таковой чоловік бы и
 добре знаки слушные на
 него были пописаны, не ма-
 еть на муку выдан быти.
 Нижи тот, в кого што укра-
 дено будет, маеть просоку
 на лицо давати и в кого лицо
 застанеть, а он доводу слуш-
 ного не вчинить, таковой
 всю шкоду оправовати бу-
 деть повинен. А естли ж бы
 тот, в кого лицо застало,
 поведил, иж туо реч краде-
 ную купил, и борышников на
 то дал, а тые борышники
 сознають, иж он перед нами
 то купил, тогды он только

пенязи свои тратить, а тое лицо тому маеть вернути, в кого згнуло. А естли бы борышники, которые он мевовати будеть, того по нем не сознали, абы он тую реч краденую перед ними купил, а он иншого доводу на тых борышников не будеть мети, чим ся вывести, тогда он маеть быти каран, яко злодей. А хотя бы потом на тых борышников, будучы в муце або идучи на шибеницу, волал, абы они тую реч весполлок с ним крали, тогда то им не маеть шкодити, иж он в том первой крыл. И теж естли бы кому было злодея выдано, а оный бы его на платеж пустил а подле wystupu его скарати не дал, а оный злодей выпушоныи потом кому-кольве шкоды чинил, тогда тот, который его выпустил, повинен кождому будеть шкоду платити, иж злодея скарати не дал.

26. Хто маеть трести чый дом которым обычаем

Теж уставляем: естли хто маеть трести чый дом, будучи сведом або теж через соков доведавши ся лица, абы было в дому чием, в коморе або в погребе найдено, тогда не сам истец, кому шкода, але стороннего человека осмотревшы, абы ничего в него не было, маеть послано быти, абы лица осмотрел. И естли найдеть албо на серед избы, албо под окном, тогда маеть объявити, а подле того сознанья маеть сказано быти.

27. Естли в дому лицо застано будеть, а жона будеть вживала тых речей краденых

Естли бы в дому лицо застато, дети и жона при том были а тых речей краденых вживали, тогда они повинни будуть тую шкоду платити и сами головами своими вы-

даны быти, нижли не у вечную неволю, але поколя ся выробять; и маеть им выпуск быти, яко и тым, которые бы закуплены были; а горлом тот сам маеть каран быти, яко злодей, который крал.

28. Естли бы лицо важное понесено до двора чиего, а не будеть чим з дому злодеева заплатити, маеть вернено быти

К ому уставляем: естли бы лицо было принесено до двора нашего або князского и панского, а было бы тое лицо — реч важная: албо шаты, або сребро, або кони добрые, а того злодея маетность не змогла бы чым з дому его шкодному заплатити, тогда таковое лицо важное з двора нашего, также и князского и панского маеть даром вернено быти тому, чье будеть, а тот злодей на шибеницу, в кого тое лицо застато будеть.

РЕЄСТР і ТЕКСТ СТАТУТУ

УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Розділ ПЕРШИЙ

Про персону господарську

1. Господарь зобов'язується нікого не карати за заочним обмовленням, навіть якщо справа стосувалася б образи гідності його величності. А також якщо хто-небудь безпідставно обвинуватив іншого, то сам повинен понести таке ж покарання.

2. Про зраду господарської величності, яка виражена в тому, якби хто-небудь утік би до ворожої землі.

3. Якщо хто у кого купить або візьме під заставу маєток, а той потім втече до ворожої землі.

4. Якби батько від дітей втік до ворожої землі, або хто з їхніх родичів.

5. Як має бути покараний той, хто підробляв би господарські листи або печатки.

6. Як має бути покараний той, хто образив господарського врячника або посланця.

7. Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, але кожен за самого себе.

8. Якби хто багато за мало запросив або взяв би без пожалування.

9. Всіх у Великому князівстві Литовському одним правом судити мають.

10. Листи з канцелярії до припинення судочинства нікому не повинні даватися, але тільки з поважних причин.

11. Відкриті листи мають кожному повернуті бути.

12. Про листи господарські заповідні, якби хто про них не дбав.

13. Якщо хто випустив би із в'язниці засудженого злочинця або винуватого.

14. Тим, хто за короля Казимира і Олександра домагався справедливості, господарь обіцяє правосуддя.

15. Якби хто за Казимира і Олександра був володарем чогось і ніхто інший не пред'являв на те претензій.

16. Дві частки маєтку можна віддати під заставу за гроші, але тільки не продавати навіки.

17. Хто би кому що заповітом чи листом відписав і оголосив про це перед господарем і панами радними, то це має залишатися у силі навіки.

18. Якби кому було дано листа, а він не користувався би цим листом і мовчав десять років.

19. Якби хто за короля Казимира безперешкодно володів якимось маєтком і за Олександра ніхто не пред'являв на те претензій.

20. Якщо хто зганьбив би гідність іншого, то справу в суді має бути розглянуто у четвертий судовий строк.

21. Якщо хто встановлював би нові мита.

22. Про звільнення людей від нових сплат і від підвод, і від робіт, окрім звичаїв, що встановилися здавна.

23. Якщо хто заперечує проти господарського вироку.

24. Якби хто попросив для себе те, що раніше було дане іншому і записано у господарському привілеї, то те за першим привілеєм має залишитися.

25. Знаходячись у короні Польській, господарь не повинен нікому нічого жалувати і підтверджувати привілеї.

26. Проїжджаючи дорогами, ніхто не має права зупинятися на постій у господарських дворах.

Розділ ДРУГИЙ

Про оборону земську

1. Всі повинні ставати під свою повітову хоругву і проходити огляд.
2. Духовні особи із узятого у заставу маєтку повинні особисто нести господарську службу.

3. Кожен після огляду повинен нести службу у тому ж загоні при господарі або при гетьмані.

4. Якщо хто через слабке здоров'я не може нести військову службу, той має заявити про це перед гетьманом.

5. Якби хто мав сина, який міг би нести земську службу, то повинен показати його гетьману, щоб встановити, чи придатний син служити за батька.

6. Якби хто спізнився на військову службу і не приїхав у призначений строк без будь-якої поважної причини.

7. Гетьмани не повинні наказувати своїм писарям за перепис війська брати більше, ніж півгроша з коня, а розпускаючи військо не повинні нічого брати.

8. Про тих, кого буде послано старшими над заставою.

9. Хорунжі не повинні лишати вдома землян і відпускати їх після огляду.

10. Ніхто без відома гетьмана не повинен поїхати з війни.

11. Якби хто на сторожі був недостатньо пильний.

12. Про того, кого пошлють на заставу, щоби він туди з'явився в строк, а його у вказаний строк там не буде.

13. Перебуваючи на військовій службі, ніхто не повинен нападати на шляхетські будинки і гумна.

14. Якби кому на військовій службі не вистачило стацій для нього само-го і для його коней.

Розділ ТРЕТІЙ

Про вольності шляхти і про розширення Великого князівства Литовського

1. Господарь зобов'язується державу його милості Велике князівство і панів радних ні в чому не принижувати.
2. Господарь зобов'язується розширити Велике князівство Литовське і що незаконно відібрано, повернути державі.
3. Чужинцям не можуть бути жалувані держання і звання.
4. Старі посади мають бути збережені.
5. Держання не повинні відбиратися за заочним обвинуваченням.
6. Господарь зобов'язується зберігати усі колишні постанови, а нові ухвалювати з панами радними.
7. Його милість господарь зобов'язується зберегти в цілості вольності княжат, панят, шляхтичів і міщан.
8. Господарь дозволяє всім вільно виїжджати із землі господарської для навчання лицарської справи у всякі землі, крім земель неприятельських.
9. Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені спадкових володінь.
10. Простих людей господарь не повинен підносити над шляхтичами.
11. Про доказ шляхетності.
12. Якби хто кого образив, назвав його незаконнонародженим.
13. Якщо хто зганьбив би кого, заперечуючи шляхетство, а потім від-рікся від своїх слів.
14. Про побої, що завдані шляхтичу, і про того, хто бив.
15. Якби шляхтич вислужив у пана чи князя маєток і хотів із цим маєт-ком піти.
16. Як має бути покарано того, хто ставиться без поваги до листів на-ших воевод, старост і державців.
17. Таємні корчми повинні воеводами відбиратися.

Розділ ЧЕТВЕРТИЙ

Про спадкування жінками і про видання дівчат заміж. Про удову, яка сидить на удовиному столці

1. Про удову, що залишилася на удовиному столці, має від чоловіка вено і дорослих дітей.
2. Про пустих удов, які не мають дітей.

3. Якби яка жінка була заміжня і мала дітей, а записаного чоловіком вена не мала.
4. Про мачуху, яка має дітей від двох чоловіків.
5. Якби дружина не мала дітей, то вона повинна залишатися на удовиному столці на третій частці довічно.
6. Дружина з малими дітьми після смерті чоловіка має залишатися на удовиному столці до повноліття дітей. Якщо ж буде погано управляти маєтком, то родичі мають стати на заваді цьому через суд.
7. Про видання дівчат заміж, як за життя батька, так і після його смерті.
8. Перш ніж батько видасть свою доньку заміж, він має поставити вимогу перед зятем забезпечити вено.
9. Про дівчат, які будуть видані заміж до чужої землі.
10. Про дівчат, які без згоди батька і матері свавільно вийдуть заміж.
11. Про дівчат, які після смерті батька і матері, не досягши ще повноліття, вийдуть заміж без згоди дядьків по батьківській лінії або братів.
12. Про успадкування маєтків, які переходять по батьківській і материнській лінії.
13. Як має бути покарано того, хто вдарив батька або матір.
14. Якби хто мав дітей від двох або трьох дружин.
15. Княгинь, пані вдов і дівиць не мають ні за кого силою видавати, а тільки за їхньою згодою.

Розділ П'ЯТИЙ

Про опікунів

1. Опікун має право вимагати через суд відшкодування дітям кривди, але не має права витратити на це їхнє майно.
2. Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей, то вони до повноліття не зобов'язані бути відповідачами, а суд повинен відкласти розгляд справи до їхнього повноліття.
3. Старший брат, маючи в опіці маєток своїх братів у той час, коли вони будуть на службі, їхніх часток не може за їхньої відсутності втратити по суду.
4. Опікун не має права продати або розтринькати спадковий маєток дітей.
5. Неповнолітні діти відповідають перед судом тільки у чотирьох випадках: про викуп маєтку, про поручництво, дане батьком, про родове володіння, з приводу якого батько за життя вів судову справу, але не закінчив її.
6. Старший син, або первородний, у опіці якого знаходиться спільний маєток його братів, не повинен нічого витрачати.
7. Якщо опікуну доручають опікунство, як він повинен виконувати свій обов'язок.

8. Маючи у опіці чужий маєток, не повинен з нього за свою вину платити.

9. Якщо душоприкажчик та опікуни, почавши виконувати заповіт, і не закінчивши цього, помруть, то цю справу може бути доручено іншому опікунові.

10. Якби у кого за будь-який злочин маєток відібрано, а перед тим було дано оправу дружині його.

11. Якби брат записав кому маєток, обминаючи інших братів.

12. Ніхто нікому не повинен записувати у спадок те, чим сам не володіє.

13. Якби хто-небудь за правом споріднення пред'явив у суді претензії на маєток, який знаходиться у чиємусь володінні за законним записом.

14. Хто має і хто не має права складати заповіт на своє рухоме майно.

15. Про те, як повинні складатися заповіти на рухоме майно.

16. Про свідків, які мають бути присутні при складанні заповітів.

Розділ ШОСТИЙ

Про суддів, аби правом писаним судили, а якби інакше судив, як має покараний бути

1. Під час розгляду справи у суді ніхто не повинен апелювати до господаря, але обидві сторони зобов'язані довести справу в суді до кінця.

2. Кожен воєвода, старости і державці наші у своєму повіті мають вибрати і привести до присяги двох землян, які мають судити разом із їхніми врядниками.

3. Як мають повістками господаря, панів воєвод, старост та інших врядників викликати до суду за кривду.

4. Для розгляду кривд у суді панам з'їжджатися через два тижні після початку посту.

5. Про кривди, які терплять пани і земляни від інших панів і пані вдов, намісників і підданих їх, коли вони не отримують правосуддя.

6. Про те, що децькі не повинні посилатися за князівськими і панськими людьми, до того як пану цих людей буде пред'явлена вимога, щоб він справедливості вчинив.

7. Про виплату судових зборів.

8. Про заміну у судовому процесі однієї особи іншою.

9. Про прокураторів.

10. Про заборону сторонам від'їжджати з суду.

11. Про строки виплати грошей.

12. Якби хто покликав до суду іншого, а сам на суд зі своїми доказами не з'явився.

13. Якби хто порушив справу у суді, а сам не з'явився без поважної причини.

14. У позовній заяві мусить викласти суть скарги.

15. Якби хто кого безпідставно або незважаючи на судові рішення притяг до відповідальності.

16. Якби хто не з'явився до суду після дворазового виклику, то в третій раз його має доставити децький.

17. Якби хто кого у суді штовхнув або вдарив.

18. Як має бути покарано того, хто під час судового розгляду образив би суддю або сторону, або суддю, який вдарив або образив кого-небудь у суді.

19. Мішани всіх міст мусять відповідати перед судом за поранення і вбивство селян.

20. Про судові збори суддям, які будуть судити за відсутністю воевод із їхніми намісниками.

21. Ніхто не повинен брати судових зборів більше, ніж установлено.

22. Якби хто після суду і присяги добивався того ж, що раніше втратив по суду.

23. Якби хто представив свідків, а вони показали проти нього.

24. Якби хто з іншим володів не поділеним спільним маєтком.

[26] *. Державці, які нещодавно стали державцями, а до того тіунами були, не повинні судити шляхтичів, бо їх судять тільки воеводи, маршалки і старости.

[27]. Про розміри децькування, яке слід платити дворянам нашим панів воевод, маршалків, старост, державців та їхніх намісників.

Розділ СЬОМИЙ

Про земські насильства, про 'побої і про головщини шляхетські

1. Хто б навмисне напав на чий дім із метою вбивства.

2. Про докази насильства, чим воно має бути підтверджене і як воно має бути оскаржене.

3. Якби насильник убив кого-небудь, утік із держави, як мають стягатися платежі з його маєтку.

4. Якби хто убив насильника і його співучасників у своєму домі або під час нападу.

5. Якби хто напав на чий маєток і його підданих, а той, захищаючи своє, його вбив.

6. Про згвалтування жінок і дівчат.

7. Якби хто кому загрожував або похвалявся, а після цього скоїлося би вбивство, або згоріло подвір'я.

8. Якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича.

* Номери артикулів у квадратних дужках вказують на те, що у всіх відомих реєстрах ці артикули не пронумеровані.

9. Якби хто поранив шляхтича в руку або ногу або вибив око.
10. Якби хто, отримавши поранення, їздив по бенкетах, або по корчмах, а потім помер.
11. Як рідні брати мають стягати головщину, якщо вбито їхнього батька.
12. Якщо хто з родичів захоче по праву споріднення стягувати головщину.
13. Хто з рідних братів і сестер має право стягати головщину за вбитого батька або брата.
14. Якби хто убив свого батька або матір.
15. Якби хто убив брата або сестру.
16. Якби хто на дорозі влаштував кому засідку і того було б поранено.
17. Якщо хто притягне іншого до судової відповідальності за насильство, як мусить напад доводити.
18. Якби кому у чийсь домі було спричинено шкоди або він зазнав насильства в дорозі з відома хазяїна дому.
19. Якби хто наслав на чие село своїх людей або напав на нього особисто, побив, поранив і пограбував.
20. За рядовий напад на сусідів дванадцять рублів грошей.
21. Якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича.
22. Про сварки.
23. Про сварку у вечірній час.
24. Якби хтось ненавмисне поранив кого і його було притягнуто до суду.
25. Якби який слуга, захищаючи свого пана, кого поранив або вбив.
26. Якщо чий-небудь слуга вчинить напад на дім або вбивство і втече.
27. Якби хто вчинив напад на іншого або вкрав що, або чия людина перейшла до іншого, а потерпілий буде мовчати протягом десяти років.
28. Постанова про розміри головщини шляхтича і штрафу на користь господаря за таке вбивство.
29. Якщо якого злодія буде присуджено до смертної кари за який злочин, але він уникне цієї кари, то йому немає місця між добрими людьми.
30. Якби хто переховував у себе вдома злочинців, розбійників, злодіїв і вигнанців.

Розділ ВОСЬМИЙ

Про земельні суди, про кордони і межі, про копи

1. Перш за все розпочинають королівською постановою із власноручним підписом його величності: якщо хто із перелічених у цьому артикулі станів захоче відібрати в іншого його землі, порушуючи кордони або межі, той, кому вкаже суд, мусить присягнути сам із шістьма свідками.
2. Той, хто володіє за земською давністю, першим доводить своє право на володіння.
3. Для вирішення земельних спорів у рок завитий необхідно виїжджати на місце.

4. Про встановлення кращих кордонів.
5. Свідками можуть бути тільки християни римського і грецького віросповідання.
6. А хто може з державців судитися у копному суді.
7. Як мають встановлюватися роки для розгляду спорів про землю.
8. Якби хто кому зіпсував кордон або межу.
9. Про спільний ліс і про просіки.
10. Якби кордоном між маєтками була річка.
11. Якби хто затопив своїм ставком інший ставок або луки.
12. Якби хто хотів розширити свій став до чужого берега.
13. Якщо хто на чужій землі посіє жито, як має бути заборонено вижем, щоб під загрозою застави не вивозив врожаю до рішення суду.
14. Якби хто тримав землю протягом трьох років, а інший, не звернувшись до суду, скосив би жито або забрав скошене, або затіяв бійку і порубав сохи.
15. Якби хто паплюжив свідків.
16. Якби хто не відстояв перед суддями спаплюжених свідків.
17. Про введення у володіння маєтком за борг або з якої-небудь іншої причини.
18. Якби за погодженням обох сторін маєток було передано до рук господаря, а господарь віддав би цей маєток кому у держання до винесення судового рішення, а той цей маєток розорив.
19. Якщо які брати або родичі, які володіють неподілимим маєтком, перед судом поділили його і поділ оформили письмово, то такий поділ мусить мати вічну силу.
20. Якби було призначено рок для розгляду справи без загрози програти його у випадку неявки, і одна із сторін з'явиться, а інша не з'явиться, тоді сторону, що з'явилася, має бути уведено у володіння тим, з приводу чого порушено в суді справу.

Розділ ДЕВ'ЯТИЙ

Про лови, про пуші, про бортне дерево

1. Якби хто незаконно полював у чужих володіннях.
2. Ціна звіра.
3. Як мають використовуватися борті, озера і луки, якщо хто має їх у чужій пуші.
4. Що має платити той, хто виловить рибу з чужих озер, які знаходяться в його пуші, або скосить сінокоси.
5. Якби хто у своїй пуші застав чийось людину і затримав її.
6. Як мають розглядатися у суді справи про борті або про входи в пушу, якби хто хотів іншого позбавити права володіти бортами і користуватися входами.

7. Якби хто виловив рибу з чужого озера, садка чи пруду.
8. Якби хто зруйнував або підрубав чиєсь соколине гніздо.
9. Про боброві гони.
10. Про хмільники.
11. Про приладдя для ловлі птиці.
12. Якби хто нишком-тишком зіпсував приладдя для ловлі птиці.
13. Постанова про те, скільки має бути заплачено за бортне і небортне дерево.
14. Ціна бджіл і дерев, бортного і небортного.

Розділ ДЕСЯТИЙ

Про маєтки, які обтяжені боргами, і про заставу

1. Якби хто купив обтяжений боргами маєток, а кредитор мовчав би десять років.
2. Якби хто взяв чужий маєток, обтяжений боргами, в рахунок належного йому боргу.
3. В яких випадках необхідно присягати про борг.
4. Якщо заставоутримувач якусь віддану йому в заставу річ віддасть у заставу іншому за більшу суму.
5. Дія давності не мусить поширюватися ні на яку заставу.
6. Для розгляду справи про віддану у заставу річ мусить бути встановлений завитий рок.
- [7]. Якби заставоутримувач покликав до суду заставника.
7. Якби хто заклав щось на певний термін.
8. Якби хто заставив маєток на певний термін і не викупив його.
9. Якби хто заставив кому маєток на термін і у листі своєму описав без термінів не викупати його.

Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ

Про головщини людей путних, селян і паробків

1. Про головщину і про нав'язку ремісних людей.
2. Про побиття і головщину тіунів, приставів та інших врядників.
3. Про головщини і побиття простих людей і паробків.
4. Про побиття і рани мужицькі і паробоцькі.
5. Жид, татарин християн у неволі тримати не повинні.
6. Людина вільна ні за який злочин у неволю не повинна взята бути.
7. Про залік закупам суми в рахунок боргу за відпрацьований час.
8. Якби чиясь людина, вільна або невільна, або челядинець перейшов до іншого, а той не хотів би за законом повернути його.

9. Якби від когось утік челядинець, а хтось, будучи сповіщений про це, вільно його пропустив.
10. Якби хто сина свого або вільну людину в неволю запродав.
11. Якби хто під час голоду челядь свою прогнав.
12. Невільниками люди вважаються з чотирьох причин.

Розділ ДВНАДЦЯТИЙ

Про грабежі і про нав'язки

1. Якби хто захопив або пограбував стадо господарське, або князівське, панське і землянське і щось із цього стада заморив.
2. Якби хто пограбував чийсь кінський табун на своїй землі, або на землі власника табуна, або на місці потрави.
3. Якби хто украв щось, що належить шляхтичу або шляхтянці.
4. Про захоплення коня, що належить пану, дворянину і шляхтичу.
5. Якщо хто пограбує чийось людину.
6. Нав'язка селянину і селянці.
7. Нав'язка за невольну челядь.
8. Нав'язка за волів, корів і іншу скотину.
9. Про міщан, що не повинні на торгу землян грабувати.
10. Ціна на птахів.
11. Ціна на птахів свійських.
12. Ціна на собак.
13. Якби кого вкусив неприв'язаний пес.
14. Якби хто мав пса або тварину, які спричинили б людям шкоди.

Розділ ТРИНАДЦЯТИЙ. ОСТАННІЙ

Про злодійство

1. Про паробків, які десь крадуть.
2. Яким чином у чиємусь домі мають відшукувати речові докази або слід.
3. Якби хто перешкоджав шукати вкрадені речі або відбив речові докази.
4. Якби хто спіймав чийось людину на місці злочину, то має вести її до її пана.
5. Якби хто виявив у кого вкрадені речі, то мусить вести таку людину до її пана і просити правосуддя.
6. Якби хто переховував у своєму домі спійманого на місці злочину злодія або знав про нього, або викупив від шибениці.
7. Якби хто у перший раз звинуватив шляхтича перед судом без речових доказів.

8. Також, якби цей же шляхтич був вдруге обвинувачений без речових доказів.

9. Якби той самий шляхтич перед судом без речових доказів був обвинувачений у крадіжці втретє.

10. Якби селянин обікрав кліть іншого селянина, як має бути покараний.

11. Якби речовий доказ було знайдено під замком у чийсь будівлі.

12. Якби злодія за крадіжку було схоплено.

13. Якби кого справедливо було запідозрено.

14. Спійманого на місці злочину злодія протягом дня можна катувати тричі.

15. Якби чийсь люди, спіймані на розбої або крадіжці, показали на когось, що він із ними ділився.

16. Якби шляхтич звинуватив чиюсь людину у злодійстві.

17. Якби у кого було знайдено речовий доказ.

18. Якби кого було звинувачено перед властями у крадіжці речі.

19. Якби хто добивався повернення украденого і заявив, що вкрадено більше, ніж виявлено речових доказів.

20. Якби хто вбив злодія на місці злочину.

21. Якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав.

22. Якби яку людину було запідозрено як злодія і були в наявності письмові докази цьому, але та не давала себе катувати.

23. Якби хто вкрав щось на господарському подвір'ї.

24. Про прибудних тварин.

**ПРАВА ПИСАНІ, НАДАНІ ДЕРЖАВІ ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВУ
ЛИТОВСЬКОМУ, РУСЬКОМУ, ЖЕМАЙТСЬКОМУ ТА ІНШИМ
СВІТЛІЙШИМ ПАНОМ СИГІЗМУНДОМ, З БОЖОЇ МИЛОСТІ
КОРОЛЯ ПОЛЬСЬКОГО, ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ЛИТОВСЬКОГО,
РУСЬКОГО, ПРУСЬКОГО, ЖЕМАЙТСЬКОГО, МАЗОВЕЦЬ-
КОГО ТА ІНШИХ**

Ми, Сигізмунд, з ласки божої король польський і великий князь литовський, руський, пруський, жемайтський, мазовецький та інших, маючи продуманий добрий намір і з ласки нашої господарської, бажаючи обдарувати християнськими законами, всім прелатам, княжатам, панам хоруговним, вельможам, благородним лицарям, шляхті і всьому посполству та їхнім підданам, корінним мешканцям земель нашого Великого князівства Литовського, якого б стану та походження вони не були, усі їхні права і привілеї церковні: як для осіб католицького, так і православного віросповідання, а також світські, що були ними отримані від світлої пам'яті королів і великих князів, від батька нашого Казимира і брата нашого Олександра, предків наших, за їхнього життя, на будь-які володіння і вольності, незалежно від того, за якою датою, латинською чи руською, дані ці вольності та ті, що вийшли, надані та пожалувані привілеї, які мають у собі справедливі установлення, бажаємо вважати такими, що мають силу, так само, як би вони були пожалувані нами і вписані слово в слово у ці наші листи, які ми словом нашим господарським і нашою особистою присягою на святому Євангелії зобов'язуємося дотримуватися і берегти, як зобов'язуємося і обіцяємо підтвердити і закріпити їх з усіма їхніми установленнями, звичаями і артикулами; милістю, благородством і щедрістю нашою ми вирішили їх підтвердити і закріпити, що підтверджуємо і закріплюємо, наказуючи при цьому вважати їх такими, що мають силу на всі часи.

1. Господарь зобов'язується нікого не карати за заочним обмовленням, навіть якщо справа стосувалася б образи гідності його величності. А також якщо хто-небудь безпідставно обвинуватив іншого, то сам повинен понести таке саме покарання

Перш за все, позначеним вище прелатам, княжатам, панам хоруговним, шляхтичам і містам позначених земель Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського та інших ми пожалували, що ні за чиїм явним або таємним оговором, несправедливою підозрою тих княжат і панів хоруговних, шляхтичів та міщан ми не будемо карати будь-яким грошовим штрафом, смертною карою, в'язницею, чи конфіскацією маєтку, але лише після того, як позивач чи відповідач особисто стануть перед судом християнським і за допомогою явного судового розгляду у відповідності з установленнями християнського права остаточно було б доведено їхню провину, то тільки після суду і такого доказу провини, згідно зі звичаями і правами християнськими, їх має бути засуджено і покарано у відповідності до тяжкості їхніх злочинів.

Також, якщо дехто огудою звинуватив кого, і той, кого звинуватили, повинен був би зазнати безчестя або смертної кари, або конфіскації маєтку, або якого іншого покарання, тоді той, хто огудить іншого, але не подасть доказів, сам повинен понести таке покарання.

**2. Про зраду господарської величності,
яка виражена в тому,
якби хто-небудь утік би до ворожої землі**

Якби хто з наших підданих утік із нашої держави до землі наших ворогів, той позбавляється своєї гідності, а маєток його отчизний вислужений або куплений не переходить ані до дітей, ані до родичів, а тільки до господаря.

**3. Якщо хто у кого купить або візьме
у заставу маєток,
а той потім втече до ворожої землі**

Коли буде та людина до здійснення цього злого вчинку, знаходячись іще у нашій державі, продасть або віддасть у заставу кому який маєток, а той, що придбав, не знав би такого її задуму й присягнув про це, то він може спокійно володіти купленим або взятим у заставу маєтком. Але якщо він не хоче присягнути, то втрачає свій особистий маєток, а також і те, що купив або взяв під заставу від нього.

4. Якби батько від дітей втік до ворожої землі, або хто з їхніх родичів

Також встановлюємо: якби батько від дітей втік до ворожої землі і залишив їх замість себе, і вони не були б виділені, то такий маєток переходить до нас, господаря, бо через злочин їхнього власного батька вони вже позбавлені права на маєток. І навіть тоді, коли вони ще неповнолітні.

Якби також який рідний брат чи дядько, або хто-небудь з роду втік до ворожої землі, то його доля маєтку таким же чином переходить до нас, господаря, і тому ніхто з родичів права на неї не має.

А також якщо навіть власний син мав виділ від батька і він утік до ворожої землі, то його доля маєтку не переходить ані до батька, ані до братів, а тільки до нас, господаря.

Але якби синів було виділено від свого батька, а батько втік би, а вони про наміри свого батька нічого не знали і могли б довести те своїми власними присягами, тоді вони своєї долі маєтку не втрачають, а тільки батьківська доля переходить до нас, господаря.

Так само і брати, якщо вони були виділені і один із братів утік би, а вони про те не знали і його не споряджали і могли б це довести власною присягою, тоді вони своїх долей не втрачають, але тільки доля того брата, який утік, переходить до нас, господаря.

5. Як має бути покараний той, хто підробляв би господарські листи або печатки

Якби хто підробляв наші листи або печатки або свідомо користувався підробленими, такий підроблювач має караний бути вогнем.

6. Як має бути покараний той, хто образив господарського вряdnика або посланця

Також, якщо над нашим земським вряdnиком або посланцем під час виконання ним нашого земського доручення хтось із наших підданих вчинив би насилля, поранив його або побив, того має бути засуджено до смертної кари, як начебто образив нашу господарську величність.

7. Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, але кожен за самого себе

Також ніхто не повинен бути покараний і засуджений за чийсь провину, а тільки той, хто винуватий. А тому у відповідності до християн-

ських прав, ніхто не повинен бути покараний, якщо його провину не буде встановлено судом, тобто ані дружина за злочин чоловіка свого, ані батько за злочин сина, ані син за батька, а також ніхто з родичів, ні слуга за пана.

8. Якби хто багато за мало запросив або взяв би без пожалування

Також як би хто попросив багато за мало і це належним чином було б доведено в суді і встановлено, що він узяв більше, ніж просив, той втрачає цю вислугу і пожалування; а якби він і належним чином попросив, але зверх того без пожалування будь-що взяв і приєднав до отриманого, тоді він втрачає на користь господаря і ту вислугу, і те, що взяв. А якщо хто до свого спадкового маєтку приєднав без пожалування людей або землю, пуші, лови, озера стільки, скільки коштує його маєток, до якого приєднав, тоді він втрачає на користь господаря свій маєток і те, що взяв. А якщо б узяв одну людину або двох, або десять, або скільки-небудь із землями або пусті землі, то повинен віддати всіх забораних ним людей і віддати стільки ж своїх спадкових, а також повернути землі і стільки ж своїх земель.

9. Всіх у Великому князівстві Литовському одним правом судити мають

Також хочемо і встановлюємо і на віки вічні має бути збережено, що всі наші піддані, як убогі, так і багаті, якого б роду чи стану вони не були, однаково мають бути судимі цим писаним правом.

10. Листи з канцелярії до припинення судочинства нікому не повинні даватися, але тільки з поважних причин

Також повідомляємо, що відтепер ані ми, ані наші нащадки не будемо давати до будь-яких судів наших заповідних листів, які будь-яким чином могли б затримати судовий розгляд, окрім тільки трьох випадків: по-перше, якщо хтось у державній справі знаходився би в ув'язненні у наших ворогів; по-друге, коли хто був би на державній службі у нашій державі; по-третє, коли б хто був дійсно хворий, тоді той, хто не з'явився, повинен у другий судовий рок присягнути, що дійсно був хворий. А за інших обставин, окрім цих випадків, наші земські та міські врядники не повинні керуватися такими заповідними листами, які отримані на шкоду іншій стороні, і не повинні їх приймати.

11. Відкриті листи мають кожному повернуті бути

Якби хто приніс кому наші відкриті листи з приводу своєї скарги, будь то до князя чи до пана, чи до державця, або землянин до землянина, а хтось із них цього відкритого листа прочитав, затримав у себе, а тому хто приніс, назад не хотів повертати, тоді такий підлягає господарському штрафу: його милості королю штраф дванадцять рублів грошей, а тому, хто лист приніс, а він затримав — другі дванадцять рублів грошей. А також відкриті листи повинні вручатися належним чином: або через королівського дворянина, або у повіті перед вижем повітовим, або перед сторонніми людьми, шляхтичами або іншими, гідними довіри — виж при цьому повинен мати при собі сторону.

12. Про листи господарські заповідні, якби хто про них не дбав

Також постановляємо: якби хто з ким судився за землю або за лови, або за луги, також за бортне дерево, і якби той, що програв справу, зневажаючи судові рішення, скривдив свого сусіда, заволодівши вищезгаданим майном, а той, що постраждав, звернувся б до нас, господаря, і отримав листа під нашим господарським закладом, щоб порушник всупереч судовому рішенню більше не захоплював цього, а він всупереч нашому господарському закладу і тому судовому рішенню захопив би, тоді слід із нього цілком стягти той заклад і наказати відшкодувати збитки, а того, хто постраждав, у відповідності до рішення першого суду повністю увести у володіння. А за нашої відсутності наші пани радні мають таким же звичаєм давати заклади і чинити так само.

13. Якщо хто випустив би із в'язниці засудженого злочинця або винуватого

Якби кого за рішенням суду було посаджено у нашу господарську або якусь іншу в'язницю за несплату якоїсь суми або за яким іншим обвинуваченням, а той, до чийх рук було передано цього винуватого, в результаті свого надбайливого ставлення випустив би його із в'язниці, то він повинен сам заплатити цю суму і відшкодувати збитки, за які було посаджено винуватого і які підтверджено відповідними доказами позивача, або повинен знову доставити випущеного до суду в строк, встановлений судом: якщо в землі нашій господарській, тоді протягом дванадцяти тижнів, а якщо у чужій землі, тоді тричі по дванадцять тижнів.

14. Тим, хто за короля Казимира і Олександра домагався справедливості, господарь обіцяє правосуддя

Також, якщо хто за життя батька нашого вимагав справедливості, домагаючись своїх прав, а за короля Олександра добивався того ж і пред'явив би листи згадувальні батька і брата нашого, тим хочемо і зобов'язуємося з порадою рад наших відправляти правосуддя без зволікання. За винесені рішення ні ми, ні ради наші не повинні нічого брати. Не повинні ми також надавати і переваг будь-якій із сторін, але будемо зобов'язані відправляти правосуддя і надавати його кожному.

15. Якби хто за Казимира і Олександра був володарем чогось, і ніхто інший не пред'являв на те претензій

Також постановляємо княжатам, панятам, панам хоруговним і шляхтичам, що якщо хто за короля Казимира безперешкодно тримав маєтки, людей, землі і за короля Олександра ніхто не пред'являв на це обгрунтованих претензій, то, хоча б він і не мав на те листів, повинен безперешкодно тримати це і має повне право третю частку свого майна віддати, продати, подарувати і на свій розсуд отримувати від нього прибуток. Проте продати, обміняти, віддати і записати їх повинен так: особисто з'явившись перед нами, господарем, а за нашої відсутності — перед панами воеводами і маршалками нашими, земським і двірним, і старостами нашими, в якому повіті хто з них буде, і дозвіл повинні у них взяти. А пани воеводи і маршалки, і наші старости, кожен у своєму повіті, мусять дозволяти купівлю і давати їм свій письмовий дозвіл, а писарям своїм не повинні наказувати за письмові дозволи брати більше, а тільки по два гроша з особи, по грошу з десяти діжок землі, по грошу з десяти возів сіна.

За письмовими дозволами панів воевод і маршалків і наших старост кожен має право куплю свою мати так само, як і за нашим письмовим дозволом.

Що ж стосується нашого господарського пожалування, то воно не може бути продане або віддане перед панами воеводами і маршалками, а тільки перед нами, господарем, з нашої господарської волі.

А якщо хто віддав би іншому або продав навіки більше третьої частки, тоді той, кому віддано або продано, або подаровано, отримати не може, а йому мають бути повернуті гроші, які за це дані. А якщо грошей дано було би більше тієї суми, що коштує третя частка, то той має взяти своїх грошей лише стільки, скільки коштує третина, а залишок грошей втрачає.

16. Дві частки маєтку можна віддати під заставу за гроші, але тільки не продавати навіки

Також ми дозволили третю частку маєтку продавати навіки. Однак, якби виникла необхідність у грошах для нашої земської служби або хоча б хто діставав гроші на свою потребу, тоді він може закласти і ті дві частки, але тільки за ту суму, скільки б коштували ці дві частки. Але ніхто не повинен брати зверх цього і не може зовсім віддалити [частки] від родичів.

А якщо б і ті дві частки захотів кому віддати під заставу, тоді не повинен взяти більше, а тільки те, скільки будуть коштувати дві частки. Якщо ж хтось дасть більше грошей, ніж коштують ці дві частки, тоді родичі не можуть дати більше, а лише стільки, скільки коштують ці дві частки. А що буде дано зверх того, той ті гроші втрачає, які неправильно були дані.

17. Хто би кому що заповітом чи листом відписав і оголосив про це перед господарем і панами радними, то це має залишатися у силі навіки

Постановляємо також і допускаємо згідно з порадою рад наших, що якби хто, перебуваючи у доброму здоров'ї, особисто з'явився перед нашою величністю або перед якимось із наших врядників того повіту, в якому мешкає, і відписав комусь іншому в заповіті або за записом третину свого спадкового маєтку по батьківській або по материнській лінії, а той, кому цей маєток відписано, мав би на те наш дозвіл або дозвіл нашого повітового врядника, тоді такий заповіт або листи повинні мати силу. А якщо хто відписав би без нашого на те дозволу або без дозволу нашого повітового врядника третю частку свого маєтку, а сам був хворим, але мав би достойних свідків, то такий лист повинен мати силу. Однак після смерті того, хто заповідає, того листа для родичів має бути підтверджено у нас, господаря, або у панів радних.

18. Якби кому було дано листа, а він не користувався бим цим листом і мовчав десять років

Також постановляємо, що кожен, хто кому щось через лист дав і зробив запис при гідному свідкові або перед врядником, а той, кому записано, мовчав протягом десяти років і не користувався записом, то такі записи по закінченні десятирічної давності не повинні мати ніякої сили. Проте, якби хто протягом строку земської давнини порушив позов, а мовчанням не втратив свого права, тоді він не втрачає його за давністю. Якщо ж запис було зроблено на користь того, хто не досяг повноліття, тоді на такого до

його повноліття дія давності не поширюється, а тільки від повноліття. Повноліття наступає для юнака у вісімнадцять років, а для дівчини — у п'ятнадцять років.

А якби хто знаходився на чужині, то і на нього також давність не поширюється, але з того часу, як він повернувся з чужини до своєї землі, він мусить не пропускати строку земської давності.

19. Якби хто за короля Казимира безперешкодно володів яким-небудь маєтком і за Олександра ніхто не пред'являв на те претензій

Також, якщо хто безперешкодно володів спадковим або яким-небудь іншим маєтком за короля Казимира, а за Олександра на те ніхто не претендував, тоді він має держати його безперешкодно. А якщо хто буде домогатися землі і король йому дасть, той не повинен нічого присвоювати, а тільки взяти те, що йому дане як королівське держання: а якщо хто відібрав би дане господарем, то воно має бути стягнуте. Але якщо хто відібрав би в нього ту землю, а держав би її за Вітовта, Сигізмунда і Казимира, той і тепер має її держати.

20. Якщо хто зганьбив би гідність іншого, то справу в суді має бути розглянуто у четвертий судовий строк

Також, якщо хто зганьбив би гідність іншого або його добру славу і справа про це надійшла би до нашої світлості, ми повинні будемо всім чинити правосуддя.

А якщо б у той час через великі труднощі ми не встигли розглянути такі справи, то протягом року чотири строки встановлюємо; і якщо у таких справах не було винесено остаточного рішення у перший, у другий або у третій строк, то з настанням останнього строку остаточне рішення без затримки з радами нашими винесемо; а до цього четвертого строку для честі того, хто судиться, шкоди немає. А якщо б він помер, не діждавшись у цій справі четвертого строку, тоді ані його гідності, ані честі його нащадків шкоди немає. Той, кого скривджено, не повинен відмовлятися від нашої служби. А якщо б його було вбито, то відсутність рішення з цієї справи не повинна заподіяти шкоди ані його честі, ані честі його нащадків.

21. Якщо хто встановлював би нові мита

Також наказуємо, щоб жодна людина у нашій державі, Великому князівстві Литовському, ані на дорогах, ані в містах, ані на мостах і на греблях

і на водах, ані на торгах у своїх маєтках не сміла ані придумувати нових мит, ані встановлювати їх, окрім тих, які було встановлено здавна, на що існували б грамоти наших предків, великих князів, або наші. А якщо хто наважився б установити нові мита, то той втрачає той маєток, у якому встановив і він переходить до нас, господаря.

22. Про звільнення людей від нових сплат і від підвод, і від робіт, окрім звичаїв, що встановилися здавна

Бажаємо, щоб усіх простих людей, підданих княжат і панів хоруговних, шляхтичів, бояр і міщан тих земель Великого князівства Литовського було повністю звільнено від сплати всякої данини і податі, що зветься серебщиною, а також від дякол і від усіх повинностей з перевозок, які звуться підводами, від перевезення каменю, дерева або дров для обпалу цегли і вапна на наші замки, від косіння сіна і від інших невстановлених робіт. Але хочемо у недоторканності зберегти звичаї стацій для станів, що здавна встановлені, старі мости лагодити і нові на старих місцях будувати, старі замки лагодити і там само, на тих же старих місцях виділені їм ділянки знову забудовувати, мости нові будувати, старі дороги лагодити і давати підводи гінцям нашим, де здавна їх давали.

23. Якщо хто заперечує проти господарського вироку

Якби господарь із панами радними будь-що розглянув і виніс своє господарське рішення, а хтось не погоджувався із цим господарським вироком, тоді такий, був би він вищого чи нижчого стану, має відсидіти у в'язниці шість тижнів, а окрім того, мусить дати у господарську казну дванадцять рублів грошей.

24. Якби хто попросив для себе те, що раніше було дане іншому і записане у господарському привілеї, то те за першим привілеєм має залишитися

Також, якби хто попросив щось, що раніше було дане іншому, і виписав собі на те привілей, а у того б, чиє він попросив, раніше було записане у його привілеї і підтверджене, і він цим протягом декількох років користувався і мав у держанні, тоді той перший привілей, або лист, повинен мати силу, і той, хто його отримав, повинен держати те і користуватися ним у відповідності до першого привілею і його підтвердженням. А останнього листа або привілею, має бути анульовано.

Якби також хто попросив що-небудь і в листі те собі описав або підтвердив, а в держанні того не було протягом десяти років, то такий потім на те претендувати вже не може, а його лист втрачає силу.

25. Знаходячись у короні Польській, господарь не повинен нікому нічого жалувати і підтверджувати привілеї

Також постановляємо, що відтепер ми самі і нащадки наші, знаходячись у короні Польській, не повинні нікому нічого у державі нашій, Великому князівстві Литовському, жалувати: маєтків, людей і земель і підтверджувати колишні пожалування, кому їх було дано. Але ми самі і нащадки наші, знаходячись у Великому князівстві, маємо жалувати своїх підданих і нагороджувати їх у відповідності до їх заслуг. А привілеїв на вічне володіння ми нікому не повинні давати ні в якому іншому місці, а тільки тоді, коли з панами радними нашими будемо на вальному сеймі. А якби після цієї нашої постанови, коли ми будемо у Польщі, хто-небудь якимось чином попросив у нас людей і землі або підтвердження нашого першого пожалування привілеєм нашим, то такі листи і привілеї наші ми анулюємо і ні ми, ні нащадки наші не повинні їх дотримуватися.

Що ж стосується купівлі, то кожному всюди, навіть знаходячись у короні Польській, ми повинні підтверджувати.

26. Проїжджаючи дорогами, ніхто не має права зупинятися на постій у господарських дворах

Також постановляємо, що ніхто з підданих наших, проїжджаючи дорогами нашої держави, Великого князівства Литовського, не має права зупинятися на постій у наших господарських дворах і не має права брати з наших дворів ніяких стацій для себе і для своїх коней, і трусити рибу у наших садках. Але у тих дворах, що знаходяться у пушах, можуть зупинятися; однак ніякої шкоди у тих наших дворах не повинні нам спричинити і підпалів не робити.

А якби хто вчинив всупереч цій нашій постанові і у дворах зупинився на постій, стацію для себе і для своїх коней брав, у наших садках рибу трусив або під час постою у дворах, що знаходяться у пуші, спричинив якоїсь шкоди нашому двору, той має сплатити нам дванадцять рублів грошей і відшкодувати всі збитки.

У Слуцькому списку далі йде артикул, який відсутній у Дзялинському списку:

27. Постанова про давність земську

Також встановлюємо давність земську від видання цих прав. Кожний, незалежно від стану вищого чи нижчого, хто про частку свою від маєтку або від землі мовчав і не згадував про неї десять років і всі нагадування на те відкидав, такий частку свою втрачає і про те до віку мовчати має.

Розділ ДРУГИЙ

ПРО ОБОРОНУ ЗЕМСЬКУ

Кожен повинен нести військову службу

Постановляємо зі згоди усіх наших рад і усіх підданих, що кожен князь і пан, і дворянин, і вдова, а також кожна сирота, досягла вона повноліття чи ні, і всяка інша людина, яка дістала повноліття і яка має земський маєток, коли виникає необхідність, зобов'язана з нами і нашими нащадками або при гетьманах наших нести військову службу і споряджати на військову службу стільки людей, скільки у той час буде визнано за потрібне, за земською постановою згідно з кількістю людей, як отчичів, так і похожих і з маєтку як спадкового, так і вислуженого і купленого, за винятком заставленого їй нашого маєтку, згідно з постановою, яку на той час буде ухвалено.

Якщо хто тримав би від нас під заставою наш маєток, то він повинен буде з наших людей споряджати на військову службу воїна, який має бути на доброму коні ціною не менше чотирьох коп грошей, мати панцир, забрало, меч, щит і спис із прапорцем.

А який боярин або міщанин не має у своєму невеликому маєтку стільки людей, скільки буде вказано у постанові, той має сам їхати і служити відповідно до вартості свого маєтку; а хто не має жодної людини, той повинен їхати, як може або згідно з приписом у нашій господарській грамоті у випадку термінової і невідкладної необхідності, і у вказане місце у термін, встановлений нашими листами, має з'явитися особисто і пройти огляд і записатися у нашого гетьмана або у наших нащадків на той день, який буде нами або нашими гетьманами для цього огляду і запису встановлено і оголошено.

А якщо декількох братів було б не виділено, тоді один з них, самий годящий, з їхнього спільного маєтку має нести військову службу таким же чином, як це встановлено вище.

Цю військову постанову наші піддані повинні виконувати протягом десяти років, а по закінченню десятирічного терміну кожен має нести військову службу у відповідності до найбільших своїх можливостей, як і перед цим служили.

Також бажаємо і постановляємо, щоб усі міщани і наші піддані під час нападу ворога поряд з іншими нашими земськими людьми несли військову службу або з нашого дозволу споряджали людей на війну.

А якби хто із цих підданих, що перелічені вище, не з'явився на військову службу або, приїхавши в строк, не записався, а якщо і записався б, але не діждався огляду або пройшов огляд, але без дозволу гетьмана поїхав геть, той маєток свій втрачає так само, якби військову службу не ніс, а то буде в господарській ласці.

1. Всі повинні ставати під свою повітову хоругву і проходити огляд

Бажаємо також і суворо наказуємо, щоб усі наші піддані, які повинні нести військову службу, особисто з'являлись і проходили огляд не будь-де, а тільки під повітовою хоругвою того повіту, в якому мешкають, крім особливого гетьманського наказу. А якщо хто з них ніс би службу у будь-кого з наших панів радних або у вярників, або також у будь-кого іншого, той повинен буде на своє місце коло свого пана, якому служить, поставити когось іншого, хто не зобов'язаний нести військову службу, а своє місце під хоругвою як обов'язкове нізачо не смів би залишити і спізнитися до нього під загрозою втрати свого маєтку.

А ті з наших підданих, які мають в інших повітах різні свої маєтки, повинні стати зі своїм загоном з маєтків, куплених, вислужених, успадкованих, і з маєтку дружини у тому повіті, де знаходиться його головний отчизний маєток. А ті князівські і панські слуги, які отримали в держання від князів і панів маєтки, а інші маєтки купили у господаря, коли виникне необхідність, залишивши свого пана, повинні ставати біля хоругви того повіту, в якому знаходяться куплені ними у короля маєтки. А якщо хто не хотів би стати під хоругвою, до якої належить куплений маєток, тоді той втрачає маєток на користь господаря.

2. Духовні особи із узятого під заставу маєтку повинні особисто нести господарську службу

Також, якби хто з духовних осіб держав узятий під заставу маєток, тоді з такого маєтку, згідно з нашою постановою, він буде зобов'язаний особисто їхати на нашу господарську і земську службу. Якщо ж хто з духовних буде мати родовий маєток, тоді він буде зобов'язаний з родового маєтку споряджати людей на нашу земську службу, а питання про службу самих духовних осіб буде вирішуватися за нашим господарським розсудом.

3. Кожен після огляду повинен нести службу у тому ж загоні при господарі або при гетьмані

Також постановляємо, що кожен наш підданий, який пройшов огляд і перепис, як це приписано вище, з тими ж кінями і з тим же спорядженням, з якими був на огляді при нас і при наших нащадках, а також і при наших земських або інших гетьманах, призначених на те нами або нашими нащадками, повинен буде нести військову службу на тих же конях; своїх слуг і спорядження, з якими пройшов огляд і перепис, не має права відсилати з

війни аж до остаточного розпускання нашого війська. А якщо хто з наших підданих насмілювався би вчинити всупереч цій нашій постанові, якщо він землевласник, то втрачає маєток, як начебто не був на війні. А якби хто здійснив це, отримавши гроші, а землевласником не був, той гідність свою втрачає, як начебто він утік з поля битви.

При запису кожного коня має бути вказана його масть, а клеймо його має бути намальоване у реєстрі.

Люди одного повіту мають розбивати свої стани біля хорунжого в одному місці, а нарізно стояти не повинні.

4. Якщо хто через слабе здоров'я не може нести військову службу, той має заявити про це перед гетьманом

Якби хто дійсно був слабкий здоров'ям і через це не придатний нести нашу земську службу і не мав би той слабкий здоров'ям сина, придатного до військової служби, або його син служив би при господарському дворі, або ж його було виділено від батька, тоді такий слабкий здоров'ям повинен поїхати до нашого гетьмана і заявити про слабкість свого здоров'я. Якщо гетьман визнає, що цей слабкий здоров'ям через свою хворобу не придатний до несення земської служби, то повинен на час хвороби звільнити його від служби, а той слабкий здоров'ям буде повинен замість себе з маєтку свого спорядити на війну своїх слуг таким же чином, як вказано вище, а наш земський гетьман підтверджує це листами.

А якби слабкий здоров'ям не міг поїхати до нашого гетьмана, то мав повідомити вряdnика, хорунжого і двох землян, які повинні перед гетьманом своєю гідністю і вірою засвідчити, що той дійсно слабкий здоров'ям.

Але якби хорунжий сказав про кого-небудь, що той слабкий здоров'ям, а той був би здоровим, і це було б належним чином доведене в суді, тоді той хорунжий втрачає свій особистий маєток.

5. Якби хто мав сина, який міг би нести земську службу, то повинен показати його гетьману, щоб встановити, чи придатний син служити за батька

Якби хто був здоровим і мав сина, який від нього не виділювався і який не служить при нашому господарському дворі і буде йому більше сімнадцяти років, він може за батька на війну їхати; і повинен сам із тим сином їхати до нашого гетьмана. А якщо гетьман побачить, що син придатний до військової служби, тоді той син повинен нести військову службу за батька і з тим загоном, в якому батько його мав служити. Але якби той син показався гетьману не повною мірою придатним, тоді батько сам повинен на війну їхати.

6. Якби хто спізнився на військову службу і не приїхав у призначений строк без будь-якої поважної причини

Також постановляємо: якби хто спізнився на військову службу у встановлений нами строк і не приїхав до цього строку без будь-якої поважної причини, то таких наші гетьмани не повинні вносити до своїх реєстрів і не повинні брати від них дарів під загрозою позбавлення нашого благовоління, і не повинні приховувати від нас таких порушників, щоб їх було покарано у відповідності до нашої земської постанови і надалі були би більш старанними до нашої служби і захисту держави.

А якби гетьман, зневажаючи наш наказ, таких неслухняних до своїх реєстрів вносив, і деякі інші потім посилялися б на це, а нам чи нашим підданим через це прийшлося зазнати шкоди від ворога, то всі збитки ці будемо стягувати із самого гетьмана.

7. Гетьмани не повинні наказувати своїм писарям за перепис війська брати більше, ніж півгроша з коня, а при розпуску війська не повинні нічого брати

Також постановляємо, аби наші гетьмани під час перепису війська не наказували брати за працю своїм писарям більше, ніж півгроша з коня, і лише тоді, коли наше військо з'їжджається. А коли наше військо має бути розпущене, чи-то у місті чи в полі, або у неприятельській землі, де б не було вже необхідності у земській службі, тоді гетьман не повинен від них нічого брати, а повинен відпустити їх добровільно.

8. Про тих, кого буде послано старшими над заставою

Також наказуємо, щоб ті, що були відіслані за нашим розпорядженням або за розпорядженням наших гетьманів старшими над заставою, відпускаючи людей по закінченні ними нашої служби, нічого з них не брали. А якби хто вчинив всупереч цій нашій постанові, тоді повинен тому, у кого що-небудь візьме, повернути у два рази більше, а нам заплатити штраф дванадцять рублів грошей, і від скількох осіб що візьме, стільки разів зобов'язаний буде платити по дванадцять рублів грошей.

9. Хорунжі не повинні лишати вдома землян і відпускати їх після огляду

Також наказуємо хорунжим, щоб жоден із них не смів залишити вдома землянина, а також не повинен після огляду і перепису відпустити його без

відома гетьмана. А якби хто-небудь із них залишив землянина вдома або який-небудь землянин залишився вдома, а він би перед гетьманом затаїв це або після перепису або після огляду відпустив землянина і це було б доведено, то такий хорунжий посаду хорунжого і маєток втрачає, який переходить до нас, господаря.

10. Ніхто без відома гетьмана не повинен поїхати з війни

Бажаємо також і постановляємо, щоб ніхто із зобов'язаних нести військову службу без нашого відома і особистого дозволу нашого гетьмана не смів би поїхати з війни доти, доки все наше і рад наших військо не буде розпущене; інакше такий втрачає свій маєток, як начебто не був на війні.

11. Якби хто на сторожі був недостатньо пильний

Якби хто з наших підданих під час війни нами або нашим гетьманом був посланий на сторожу проти нашого ворога і той посланий через свою недбалість ворога не помітив, або на тому місці, куди був посланий, не стояв і поїхав геть, або, не діждавши зміни, поїхав геть, а від цього ми мали шкоду або наше військо від нашого неприятеля зазнало втрат як у людях, так і у воєнних конях, тоді такий втрачає маєток і засуджується до смертної кари, яке ж покарання — на нашу господарську ласку собі залишаємо.

12. Про того, кого пошлють на заставу, щоби він туди з'явився в строк, а його у вказаний строк там не буде

Також постановляємо: якби ми особисто або наші пани радні послали кого на заставу у замок і визначили йому строк, до якого він мав би прийти у той замок, а він через свою недбалість у встановлений строк не приїхав туди, а в той час наші вороги обложили би той замок, і якби все обійшлося і вороги не заподіяли шкоди, тоді той, хто не приїхав у строк, втрачає своє майно, яке переходить до нас, господаря. А якби, не доведи Боже, вороги на той час заподіяли цьому замку шкоди, тоді той, хто спізнився з'явитися в строк, втрачає маєток і карається смертю.

13. Будучи на військовій службі, ніхто не повинен нападати на шляхетські будинки і гумна

Також постановляємо: якби який-небудь шляхтич, будучи на військовій службі, напав на дім або гумно іншого шляхтича, або, їдучи на війну, гра-

бував у дорозі, і було б доведено, що він грабував або спричинив шкоди, тоді стільки разів, скільки він буде нападати на дім або на гумна або грабувати у дорозі, за кожен напад або грабіж у дорозі він повинен платити нав'язку за насильство.

14. Якби кому на військовій службі не вистачило стацій для нього самого і для його коней

Якби кому на військовій службі не вистачило стацій для нього самого і для його коней, тоді той має з гетьманським вижем куди-небудь поїхати або піти і взяти потрібний припас для себе і коней і за це він має заплатити у відповідності до постанови. А дрова мають брати там, де будуть стояти, але не можна розбирати будинки і спалювати паркани, ловити рибу у ставках і спускати ставки, витолочувати озимину і ярові. А якщо би хто спричинив такої шкоди, таких пан гетьман має ланцюгами закувати, а крім того, винуватець повинен відшкодувати спричинену шкоду і заплатити нав'язку за насильство.

А якби хто, знаходячись на службі нашій, на війні, напав на іншого, на обоз або на стоянку і поранив або вдарив кого, то такого, як розбійника, позбавляють життя.

Розділ ТРЕТІЙ

ПРО ВОЛЬНОСТІ ШЛЯХТИ І ПРО РОЗШИРЕННЯ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

1. Господарь зобов'язується державу його милості Велике князівство і панів радних ні в чому не принижувати

Також, якщо господь Бог з прихильністю поставиться і дарує нам іншу державу або королівство, то ми не тільки ні в чому не принизимо державу нашу, Велике князівство Литовське, і рад наших, але будемо охороняти від усякої ганьби і приниження, як це робив славної пам'яті батько наш під час свого щасливого панування.

2. Господарь зобов'язується розширити Велике князівство Литовське і що незаконно відібрано, повернути державі

Також володіння того Великого князівства Литовського не зменшимо, а те, що буде несправедливо відторгнуте і неправильно взятє і потребуване, до володіння того князівства повернемо і повернути хочемо.

3. Чужинцям не можуть бути жалувані держання і звання

Також зобов'язуємося і обіцяємо, що у наших землях того Великого князівства ні ми, ні наші нащадки нікому з чужинців не будемо давати у власність і в держання земель, замків, міст і будь-яких звань і чинів, але тільки місцевим уродженцям тих земель названого вище нашого Великого князівства.

4. Старі посади мають бути збережені

Також постановляємо: не дивлячись на те, що ми дали писане право землям Великого князівства Литовського, однак нічим не зменшуємо старих посад Віленського і Троцького воєводств та інших, воєвод і каштелянів, і канцлерства, і маршалства земського і маршалства дворного, старост і в'язників наших; кожен із них у своєму повіті повинен виконувати свої обов'язки: судити, управляти, посилати своїх децьких і посади свої виконувати відповідно до давнього звичаю; тільки судити повинні за цими писаними правами.

5. Держання не повинні відбиратися за заочним обвинуваченням

Також державці дворів наших і тіуни за заочним обвинуваченням не повинні нами позбавлятися своїх посад. А коли б когось із врядників було обвинувачено перед нами як марнотратця, який заподіяв шкоди двору нашому, то обидві сторони мають особисто з'явитися перед нами; після того як сторони буде вислухано, винуватий зазнає покарання. А без вини держання відбирати не будемо.

6. Господарь зобов'язується зберігати усі колишні постанови, а нові ухвалювати з панами радними

Також усе, що стосується збереження земських привілеїв і звичаїв, які в тих привілеях описано, підтверджено і ухвалено, або ухвалення нових і збільшення їх кількості, що сприяло б нашій і державній користі, будемо вирішувати і виконувати тільки за давніми звичаями, а також із відома, і за згодою рад наших Великого князівства Литовського.

7. Його милість господарь зобов'язується зберігати в цілості вольності княжат, панят, шляхтичів і міщан

Зобов'язуємося своїм ім'ям господарським зберігати за всією шляхтою, княжатами, панами хоруговними і всіма боярами, міщанами і їхніми людьми свободи і вольності, що дані їм як нашими предками, так і нами.

8. Господарь дозволяє всім вільно виїжджати із землі господарської для навчання лицарської справи в усякі землі, окрім земель неприятельських

Також бажаємо, щоб означені вище княжата і пани хоруговні, шляхтичі і бояри могли вільно виїжджати з наших земель Великого князівства та інших для відшукання собі кращої долі і навчання лицарської справи в усякі землі, крім земель неприятелів наших. Однак за відсутності тих, хто виїхав, як і з ними, наша служба з їхніх маєтків не повинна припинятися для нас і наших нащадків, скільки б разів не знадобилося у відповідності до земської постанови.

А якби син поїхав у лицарській справі, і залишив батька, а батько помер, не залишивши після себе опікуна над маєтками, тоді ми, господарь, маємо над тими маєтками призначити опікуна, який виконував би земську службу, а до приїзду сина або брата маєтку не тратити.

9. Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені спадкових володінь

Після смерті батьків, діти: сини і дочки, не можуть бути позбавлені маєтків, отриманих у спадщину від батька і діда, але ці маєтки у відповідності до закону вони самі зі своїми нащадками отримують у повне володіння і як княжата і пани хоруговні, шляхтичі та міщани Великого князівства Литовського володіють ними і мають від них прибуток.

10. Простих людей господарь не повинен підносити над шляхтичами

Також не маємо не шляхтичів підносити над шляхтичами, а зберігати усіх шляхтичів у їхній гідності.

11. Про доказ шляхетності

Також постановляємо: якби хто кому сказав, що той не шляхтич, тоді той, хто доводить шляхетство, має виставити з боку батька і матері двох шляхтичів, а ті мають присягнути.

А якби його рід припинився, а він був місцевим уродженцем, тоді має виставити місцевих бояр, шляхту, які знали б, що він шляхтич. І ті бояри, яких він виставить, мають разом при ньому присягнути, що він за походженням шляхтич.

А якби який чужинець був людиною приїжджою, тоді він має поїхати у свою країну, звідки він, і там перед властями має довести своє шляхетство і привезти від властей листи з печатками, доводячи свою шляхетність. Але якби з тією країною, звідки він, була війна, тоді він має поставити двох шляхтичів із тієї місцевості, звідки він, і ті мають при ньому присягнути, що він за походженням шляхтич; цим він і доведе шляхетність.

12. Якби хто кого приганив, назвав його незаконнонародженим

Також постановляємо: якби хто кому сказав: «Ти — позашлюбний син», — але цього б не довів, то наказуємо, що той має цей наклеп відвести перед судом такими словами: «Що я говорив про тебе, начебто ти позашлюбний син, то на тебе брехав, як пес».

А ось яким чином має доводитися позашлюбне походження: якби його власний батько відмовився від нього і заявив, що це не його син, або записав це у заповіті, позбавляючи його спадщини, або мав його від невінча-

ної дружини, тоді та людина має буди визнана дійсно незаконнонародженою. А інших доказів не потрібно. Проте батько, одружившись вдруге, не повинен позбавляти свого сина спадщини і оголошувати його незаконнонародженим, якщо за життя матері вважав його своїм сином.

13. Якщо хто приганив би кого, заперечуючи шляхетство, а потім відрікся від своїх слів

Якби який шляхтич дорікав іншому, заперечуючи його шляхетство, і за це того було притягнуто до суду, то постановляємо: якщо той, кого було притягнуто до суду, не довів цього, тоді тому, чие шляхетство приганили, це не зашкодить і він не зобов'язаний перед судом доводити своє шляхетство.

14. Про побиття шляхтича, і про того, хто його бив

Якби шляхтич побив шляхтича, тоді, відповідно до закону, має сплатити дванадцять рублів грошей. Якщо ж на шляхтича підійме руку, поб'є його і пустить кров простий селянин або міщанин, а шляхтич би те довів, тоді селянина або міщанина має бути покарано тільки відтинанням руки, а ні чим іншим, за виключенням, якби той міщанин був радним. А якщо міщанин був би радним і побив шляхтича, тоді також має сплатити дванадцять рублів грошей, а руки не втрачає.

15. Якби шляхтич вислужив у пана чи князя маєток і хотів із цим маєтком піти

Якби хто з наших підданих у кого з княжат або панят, чи у когось іншого вислужив нерухоме майно і захотів піти, то у відповідності до листів, на те йому даних, він повинен залишити маєток своєму пану або його нащадкам, а сам і його нащадки можуть вільно піти, куди хочуть; за виключенням того випадку, коли у наданих йому листах було сказано, що він міг би із цим маєтком служити, кому хоче.

І якби хто такий лист хотів дати своєму слuzі, то має, скликавши сторонніх добрих людей, дати його за своєю печаткою і за печатками і належним свідченням цих людей; а сам цей пан особисто або листом має нас просити, щоб ми йому це затвердили; такий лист буде мати силу.

А якби після смерті того пана, від якого слуга за службу отримав маєток, діти того пана захотіли ділитися, а той слуга під час розподілу не заявив про отримане і листа не показав, або пан відведене слuzі у нас нашим листом не підтвердив, то після розподілу такий лист не повинен мати силу, тому що слуга про нього мовчав; і той маєток відходить до

спадкоємця, а слуга має служити за маєток тому, кому він дістанеться згідно з розподілом; а якщо ж не хотів би йому служити, то повинен віддати маєток з усім тим, із чим йому було дано; а сам він вільно може піти з усім своїм майном.

16. Як має бути покарано того, хто віднісся би без поваги до листів наших воевод, старост і державців

Також постановляємо: якби хто віднісся без поваги до грамот наших воевод, старост і державців або побив би слугу нашого або викинув листа, той має сплатити штраф так само, як за насильство: дванадцять рублів грошей, а цьому слугі — відшкодування у відповідності до його походження, якщо на те буде судове рішення.

17. Таємні корчми повинні воеводами відбиратися

Також постановляємо і наказуємо воеводам, старостам і всім державцям нашим Великого князівства Литовського, щоб вони не допускали корчмам незаконно варити пиво у непридатних для цього місцях, а особливо тим, хто не мав би нашого дозволу за листом нашим або наших предків. А тому наказуємо, щоб кожен із вас такі корчми відбирав незалежно від того, чи належать вони духовним або світським особам, панам і усім взагалі, і забирали весь той посуд, у якому варять пиво, і доставляли би до нашого господарського двору, тому що через існування таких корчм коїться багато злочинів, а також зменшуються наші господарські прибутки, так само як і прибутки тих, хто має дозвіл за нашим листом.

Розділ ЧЕТВЕРТИЙ

ПРО СПАДКУВАННЯ ЖІНКАМИ І ПРО ВИДАННЯ ДІВЧАТ ЗАМІЖ

1. Про удову, що залишилася на удовиному столці, має від чоловіка вено і дорослих дітей

Удова, що залишилася на удовиному столці, має від чоловіка вено і дорослих синів, повинна залишитися тільки при своєму вені, а сини мають бути допущені до всіх батьківських маєтків і майна і повинні нести земську службу. Якщо ж вона не має від чоловіка свого вена, то має отримати у всьому рівну зі своїми дорослими дітьми частку у коштовностях і у майні, рухомому і нерухомому.

2. Про пустих удов, які не мають дітей

Бачачи, що деякі бездітні удови залишаються на удовиному столці, в результаті чого відбувається багато шкоди для держави, тому що не виконується служба так, як належало б, а також і родичі втрачають багато маєтків, постановляємо, як написано нижче: бездітна удова, якщо вона має від чоловіка свого вено, має отримати тільки своє вено, а всі маєтки повинні перейти до родичів. Якщо ж вона не має від чоловіка свого вена, то повинна залишитися на третій частці, допоки не вийде заміж, а якщо заміж не вийде, тоді має лишатися на третій частці довічно, решта маєтку має перейти до родичів, а ті повинні службу нашу господарську нести.

3. Якби яка жінка була заміжня і мала дітей, а записаного чоловіком вена не мала

Якби яка жінка була заміжня, мала з чоловіком дітей, а чоловік не записав би їй вена і помер, то вона, залишившись удовою, повинна отримати рівну зі своїми дітьми частку від маєтків і майна і на цій своїй частці має залишатися довічно, якби хотіла бути удовою, а діти не повинні відбирати у неї цю частку; а якщо ж вона хотіла б вийти заміж, то повинна свою частку залишити дітям, а діти не будуть зобов'язані дати їй венця.

4. Про мачуху, яка буде мати дітей від двох чоловіків

Таким же чином і мачуха, якщо вона мала дітей від другого чоловіка, то разом зі своїми дітьми від першого і другого чоловіків повинна мати рівну

частку у всіх маєтках і майні. А якби мачуха не мала дітей від другого чоловіка, то разом із дітьми від першого чоловіка повинна отримати рівну частку в маєтку, а у майні дітей частки не повинна мати, за винятком того, що сама принесла із собою або що дав їй чоловік із рухомого майна за своєю милістю. І на цій частці мачуха повинна лишатися зі своїми дітьми довічно, якби не вийшла заміж. А якби вона вийшла заміж, то цю частку повинна лишити дітям, а діти не будуть зобов'язані дати їй венця, як такий, що не має записаного чоловіком вена.

5. Якби дружина не мала дітей, то вона повинна залишатися на удовиному столці на третій частці довічно

Також, якби дружина не мала дітей і вена від чоловіка, то їй залишається тільки третя частка маєтку, а дві частки мають відійти до родичів. Вона повинна залишатися на третій частці довічно. Після її смерті і ця третя частка маєтку повинна перейти до родичів. А якби вона вийшла заміж, то маєток, яким користувалася, повинна залишити родичам.

6. Дружина з малими дітьми після смерті чоловіка має залишатися на удовиному столці до повноліття дітей.

Якщо ж буде погано управляти маєтком, то родичі мають стати на заваді цьому через суд

Також постановляємо: якби який чоловік, помираючи, або за заповітом, доручив своїх дітей і маєток якомусь приятелю своєму, хоча б і не родичу, якому за правом споріднення не належить бути опікуном, то призначений опікун має здійснювати опіку над маєтком і дітьми, а дружина померлого повинна залишатися тільки при вені.

Якби хто помер, не доручивши нікому дітей своїх, то дружина має виховувати дітей і управляти всім маєтком на правах удови, і залишатися на удовиному столці до повноліття дітей. А коли діти виростуть, вона має передати маєток дітям, а сама залишитися довічно при своєму вені. Якщо ж вона не мала б вена, то має отримати рівну зі своїми дітьми частку.

Якби мала одного сина, то мусить віддати йому дві частки маєтку, а сама залишитися на третій частці.

Якби жінка, маючи у своїй опіці дітей, вийшла заміж, то взяти в опіку дітей і маєток мають родичі. Родичі не повинні витіснити її з венованого маєтку, але якщо вона вийде заміж, то діти за досягнення повноліття можуть викупити її частку.

А якби яка жінка, залишаючись зі своїми дітьми на удовиному столці, незалежно від того, була вона венованою чи ні, а заміж вийти не хотіла і, будучи удовою, маєток і майно розтринькала, людей розігнала, сребщицзну і штрафи брала собі і маєток спустошила, тоді дядьки дітей по батьківській

лінії, а якщо їх не буде, то інші родичі мають притягти її у встановлений строк до нашого господарського суду або до суду панів радних і мають довести ці збитки. І якщо вони це доведуть, то ми, господарь, або пани повинні за її провину відібрати у неї дітей і майно і передати в опіку дядькам по батьківській лінії або іншим родичам. А якщо вона буде мати записане чоловіком вено, то повинна залишитися тільки про своєму вені. Якщо ж у неї не було вена, тоді повинні виділити їй рівну із дітьми частку, і цією часткою вона має володіти довічно: після її смерті і ця частка має відійти до дітей. Але якщо б у цих дітей не було дядьків по батьківській лінії, або інших родичів, то ми, господарь, або пани над дітьми і маєтком повинні призначити опікуном сторонню достойну людину, яка б її, і всі маєтки, і дітей у опіці тримала, не допускала спутушення маєтків і розтринькування майна, доки діти не стануть повнолітніми.

7. Про видання дівчат заміж, як за життя батька, так і після його смерті

Також постановляємо, що якщо помре батько або мати, але за свого життя видадуть одну свою доньку заміж, а залишать після себе інших дочок, то й ці доньки мають отримати таке саме придане, як і видана ними донька.

А якби батьки не видали дочок за свого життя, але тільки записали придане, то доньки мають бути видані заміж так, як записали батько й мати.

Але якщо батьки не дали б приданого або перед своєю смертю не записали, то судді зобов'язані оцінити майно у грошах і виділити четверту частку, не дивлячись, що у сім'ї одна донька і багато синів, і дати їй у придане, скільки б коштувала четверта частка майна.

А якби в сім'ї був один син і багато сестер, то на всіх сестер треба розділити четверту частку тієї суми, в яку оцінене майно, і кожній дати із цієї четвертої частки рівне придане.

8. Перш ніж батько видасть свою доньку заміж, він має поставити вимогу перед зятем забезпечити вено

Також постановляємо: якби хто видав заміж свою доньку, то має раніше забезпечити їй вено. Якщо ж хто видав би свою доньку заміж, не забезпечивши їй вена, то така дівчина не повинна мати венця.

9. Про дівчат, які будуть видані заміж до чужої землі

Також постановляємо: якби батько або мати видали дочку з Великого князівства Литовського до чужої землі, у Польщу або в Мазовше, або в будь-яку іншу землю і ця дівчина мала успадкований маєток по дідівській

лінії або по батьківській або материнській лінії, і були б у тієї дівчини брати або не було би братів, а тільки сестри, тоді ті брати або сестри мають оцінити ті маетки і сплатити їй грошима, скільки та її частка буде коштувати, а належна їй в успадковому по батьківській або дідівській лінії маетку частка має перейти братам або сестрам. А якщо у неї не було би братів або сестер, а тільки двоюрідні родичі, тоді ці родичі або двоюрідні брати також мають їй заплатити за маетки, скільки ці її маетки будуть коштувати, і в ту землю, куди вона пішла, дати цю суму в придане, як іншим дівчатам дають придане у Великому князівстві Литовському. А успадковані по батьківській або дідівській лінії маетки цієї дівчини мають відійти до тих братів або сестер, або до тих її родичів, які за ці маетки дали б їй придане. А ця дівчина та її чоловік ті успадковані по лінії батька або діда маетки уже повернути собі не можуть і ніякого права спадкування на них не повинні мати.

10. Про дівчат, які без згоди батька і матері свавільно вийдуть заміж

Також, якби дочка без згоди батька або матері вийшла заміж, то вона позбавляється приданого від батька і матері та материнського маетку, а якби вона у батька була одна, тоді батьківський маєток успадковують родичі.

11. Про дівчат, які після смерті батька і матері, не досягши ще повноліття, вийшли заміж без згоди дядьків по батьківській лінії або братів

Якщо дівчина залишилася без батька і матері, не досягши ще повноліття, і вийшла заміж поза волею дядьків по батьківській лінії чи її братів, то вона позбавляється свого маетку.

А якби вона була повнолітньою і брати або дядьки по батьківській лінії притримали б її і не хотіли видати заміж, вона, однак, свавільно не повинна ні за кого виходити, але має звернутися до інших своїх кровних родичів або до властей, а власті або кровні родичі мають дозволити їй вийти заміж. І якщо вона зі згоди властей або своїх родичів вийде заміж, тоді маєтку не втрачає; а якщо вона вийде заміж без згоди властей або своїх родичів, то, навіть якщо була повнолітньою, маєток втрачає.

12. Про успадкування батьківських і материнських маєтків

Також постановляємо: якщо було б декілька рідних братів і сестер, виділених і невиділених, і один із братів помер, то його частка маетку, одержаного у спадщину по батьківській лінії, переходить тільки до братів. Якби

у спадок було отримано який-небудь маєток, успадкований по материнській лінії, тоді сестра має отримати рівну із братами частку цього маєтку, а з одержаного у спадщину по батьківській лінії маєтку — придане.

13. Як має бути покарано того, хто вдарив батька або матір

Також постановляємо: якби син ударив батька або образив, або якось притискував і принижував, то батько може такого сина позбавити всього його спадку. А якби батько позбавив сина спадщини, а інших синів не мав би, то дві частки маєтку він не повинен чужим ні віддавати, ні продавати, але ці дві частки мають відійти тільки родичам, а третю частку може використати, як захоче.

Таким же чином робить і мати: якби син або дочка образили матір, тоді вона також може позбавити їх спадку на частку свого маєтку. Однак батько і мати не можуть сина або дочку позбавити спадкового маєтку за заповітом, але, ставши перед нами, господарем, або перед врядником, мають заявити і привести ґрунтовні докази, і тільки тоді можуть за той їхній злий вчинок записом позбавити маєтку.

14. Якби хто мав дітей від двох або трьох дружин

Також постановляємо: якби хто мав дітей від першої дружини, а потім, коли вона помре і він візьме іншу, і від неї також буде мати дітей, то діти як від першої дружини, так і від другої, і від третьої, і від четвертої, скільки б їх не було, мають отримати рівну у всіх його маєтках частку, як у батьківському маєтку, так і у висуженому і купленому.

15. Княгинь, пані вдов і дівиць не мають ні за кого силою видавати, а тільки за їхньою згодою

Також обіцяємо і встановлюємо з ласки і щедроти нашої господарської, що ми самі і нащадки наші за княгинями, пані вдовами, князівнами, панянками і дівицями збережемо їхні вольності і силою без їхньої згоди ні за кого їх не повинні видавати; але кожна з них за порадою своїх друзів має вільно вийти за того, за кого схоче.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

1. Якби хто хотів вено записати жінці своїй

Також постановляємо: якби хто хотів вено жінці своїй записати, тоді має оцінити всі маєтки свої, і з третьої частки, чого те коштує, має записати вено жінці своїй так, щоб сума

[вена] не була більшою за ту третю частку, чого коштує. І коли буде та жінка з третьої частки маєтку вено записане від нього мати, а він потім помре і дітей по собі залишить, а та жінка потім за іншого чоловіка піде і діти захочуть позбавити її за життя венованої частки маєтку, тоді повинні їй всю суму грошей, як буде в листі записано, заплатити, і тільки тоді той маєток зможуть до своїх рук прибрати. Якщо ж діти будуть ждати смерті своєї матері, а того маєтку за життя її з її рук не захочуть викупити, тоді повинні будуть тільки придане її, на яку суму грошей внесла в їх дім, по смерті її заплатити тому, кому вона відпише; а привенка, який батьком їхнім записаний був противень її приданого, того не повинні платити; а вона також не повинна нікому привенка відписувати, а тільки вільна буде відписати придане своє. А якби той чоловік дітей після себе не залишив, тоді родичі таким же чином мають діяти. А вільно буде також чоловіку відписати жінці своїй всі свої рухомі речі: золото і срібло, одяг і інші речі, окрім зброї і стада, і челяді невільної, і скотини третьої частину, бо то не є річ рухома, оскільки при маєтку знаходиться. Так само після постанови нашої мають поступати всі піддані наші на майбутні часи. А хто б супротив постанови нашої вчинив, і щось незаконне жінці своїй відписав, такі записи не будуть законними для нас і нащадків наших, великих князів. А також, якби хто з підданих наших хотів дочку свою віддати за кого і за нею хотів дати якусь суму грошей, то має, перш за все, дивитися, чи коштує стільки третя частина маєтку його зятя, на чому той мав би вєнувати дочку його; і якби та третя частка маєтку тієї суми грошей не коштувала, тоді він нехай, за ті гроші купить маєток і за дочкою зятю своєму передасть; а якби він передав ту суму грошей зятю своєму, а той дочки його не буде мати на чому вєнувати, такий гроші свої втрачає.

16. Якби яка вдова заміж пішла

Також постановляємо: якби яка [вдова] заміж пішла, а раніше, будучи за першим чоловіком своїм, вено записане від чоловіка свого мала, тоді вже від іншого чоловіка не повинна вена записаного мати. А якби другий її чоловік помре і дітей по собі залишив, тоді вона має, як і діти, рівну частку собі взяти і на ній до смерті мешкати. А якщо дітей не буде мати, тоді від родичів повинна зостатися на удовиному столці, на третій частці, а по смерті її та частка має до родичів перейти.

17. Якщо яка вдова по смерті чоловіка свого зостанеться без дітей, не повинна відповідати у суді до року у жодних справах

Також постановляємо, якщо яка вдова по смерті чоловіка свого зостанеться без дітей або з дітьми малими, або дорослими неповнолітніми, не повинна буде відповідати у суді по смерті чоловіка до року у жодних справах.

Розділ П'ЯТИЙ

ПРО ОПІКУНІВ

Якби опікун, як із родичів, так і із сторонніх, за своєю недбалістю що-небудь втратив із належного дітям, то діти після досягнення ними повноліття можуть відшкодувати це через суд

Коли б опікун, як з родичів, так і із сторонніх, за своєю недбалістю або з недогляду втратив щось з належного дітям, коли вони були малолітніми, то ці діти, після досягнення повноліття, можуть відшкодувати через суд своє з того, хто держав би цей маєток, аби тільки вони, по досягненні повноліття не прострочили земської давності.

1. Опікун має право вимагати через суд відшкодування дітям кривди, але не має права витратити на це їхнє майно

Якби хто сиротам або малолітнім дітям спричинив якоїсь кривди, то опікун їхнього маєтку має право відшкодувати це у суді, але не має права витратити на це те, що належить дітям, якщо ж він витратив що-небудь, то діти, досягши повноліття, можуть відшкодувати збитки у відповідності до того, як це записано у попередньому артикулі. Також, після досягнення повноліття, вони можуть перед властями добиватися відшкодування усякої кривди, якого опікун не добився через суд, за умови, що після досягнення ними повноліття вони не прострочили земської давності.

2. Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей, то вони до повноліття не зобов'язані бути відповідачами, а суд повинен відкласти розгляд справи до їхнього повноліття

Якби хто притягнув до суду неповнолітніх дітей у справі про маєток, який успадкований по батьківській і материнській лінії, куплений чи вислужений, тоді постановляємо, що ні ці діти, ні їхній опікун не будуть зобов'язані відповідати у суді, але суд своєю постановою має цю справу припинити і відкласти її до досягнення дітьми повноліття. Ці діти, досягнувши повноліття, будуть зобов'язані відповідати у суді з цієї справи стороні, яка порушила позов, якщо їх офіційно буде викликано до суду, не відмовляючись ніякою давністю у зв'язку з таким довгим мовчанням позивача, аби лише позивач після досягнення дітьми повноліття не прострочив земської давності.

[4] 3. Старший брат, маючи в опіці маєток своїх братів у той час, коли вони будуть на службі, їхніх часток не може за їхньої відсутності втратити по суду

Також постановляємо, що якби повнолітні брати володіли маєтком неподільно і одного з братів залишили б у маєтку, а той брат, якого залишили старшим над маєтком, будучи притягнутим до суду яким-небудь позивачем, програє спільну свою і братів справу, то інші його рідні брати не будуть потім мати права заперечувати в суді те судове рішення, посилаючись на свою відсутність, і що через свого брата втратили, про те повинні довіку мовчати.

Але якби один із братів досяг повноліття, а маєтки його і його неповнолітніх братів перейшли з-під опіки опікуна до його рук і якби хто притягнув його до суду у справі про майно або про землю, то цей повнолітній брат має відповідати перед судом, не чекаючи повноліття своїх братів. А якщо він щось отримує по суду, то має по досягненні повноліття братів розділити з ними порівну. Якщо ж він по суду щось втратить, то не повинен своїм братам це відшкодовувати, і брати його, досягши повноліття, не повинні пред'являти позову до нього і до того, хто виграв справу за рішенням суду.

4. Опікун не має права продати або розтринькати спадковий маєток дітей

Також постановляємо, що опікун не має права продати маєток, отриманий дітьми у спадок, або якось його розтринькати, а також розмежувати; бо якби він учинив інакше, діти, які досягли повноліття, можуть вимагати від держателя відшкодування через суд свого спадкового маєтку. До того ж, у цьому земська давність не може стати на заваді, аби тільки, досягши повноліття, вони не прострочили давності у відповідності до того, яка особа користується правом давності.

5. Неповнолітні діти відповідають перед судом тільки у чотирьох випадках: про викуп маєтку, про поручництво, дане батьком, про родові володіння, з приводу якого батько за життя вів судову справу, але не закінчив її

Також постановляємо, що неповнолітні діти, яких притягнуто до суду, через свою молодість зобов'язані відповідати тільки у чотирьох випадках: по-перше, якби їхній батько, знаходячись у доброму здоров'ї, держав під заставою за гроші яке-небудь нерухоме майно, а родичі хотіли б викупити цей маєток і покликали б їх до суду для вручення їм грошей, вони зобов'язані взяти гроші через свого опікуна і повернути маєток тому, хто викупує;

по-друге, якби їхній батько поручився у будь-чому і з приводу цього поручництва ще за життя його було притягнуто до суду, то після смерті батька діти, якби той, кому дано поручництво, вимагав його виконання або притяг їх до суду, повинні задовольнити його вимогу і звільнити його від поручництва, не чекаючи свого повноліття; по-третє: якби батько за життя свого вів судову справу з приводу родового маєтку, але помер, не закінчивши її, то діти зобов'язані через опікуна відповідати у суді, але якби батька було тільки поклинано відповідачем, але в суд не з'явився, то таку справу має бути відкладено до повноліття дітей, а за цією справою діти не зобов'язані відповідати у суді, не досягши повноліття; по-четверте, діти будуть зобов'язані платити борги свого батька, не прикриваючись своїм неповноліттям.

6. Старший син, або первородний, у опіці якого знаходиться спільний маєток його братів, не повинен нічого витратити

Постановляємо також, що старший син, або первородний, у якого в опіці знаходиться спільний маєток братів і його, маєток невиділених своїх братів, крім частки, яка належить йому, якою-небудь хитрістю або каверзою не може обтяжити боргами, продати, віддати під заставу, передати або втратити. Але якби було необхідно сплатити борги їхніх батьків, записані або встановлені судом, то у випадку такої необхідності старший брат з відоум, згоди і за радою старших друзів свого дому буде мати право маєток своїх братів віддати за гроші під заставу і ті батьківські і материнські борги повинні сплатити зі своїх часток з тих грошей таким чином, щоби сума грошей, яка взята з маєтку братів, не перевищувала суми боргів їхніх батьків. А якби ті борги або деякі платежі, що відшкодовуються по суду, були незначними, то старший брат, попередньо з'ясувавши, що треба залишити із домашніх припасів на утримання, а також на інші потреби домашнього господарства, з оброків і прибутків з маєтку братів повинен виплатити ті невеликі борги, а залишок має в точності зберегти для своїх братів. А якби він зробив інакше, всупереч цій нашої постанові, то кожне таке обтяження боргами маєтку братів і записи, на те зроблені, оголошуємо недійсними і не хочемо їх признавати як ті, що мають силу у майбутньому. А ті брати, маєтки, яких були б обтяжені боргами таким незаконним чином, можуть вимагати по суду відшкодування збитків, якби тільки вони, по досягненні повноліття, не прострочили десяти літ земської давності.

А якби хто, всупереч цій нашої постанові, необачливо дав гроші під маєток братів без одноголосного їхнього на те дозволу, той має вимагати по суду відшкодування зі старшого брата або його нащадків.

А якби хто і досяг повноліття, але знаходився у чужій землі на службі, або у навчанні, або в руках неприятеля і звідти приїхав, то хоча б і десять років пройшло і більше, то він права свого не втрачає. Але якби після його повернення пройшло десять років, а він не пред'явив вимог, тоді втрачає своє право.

7. Якщо опікуну доручають опікунство, як він повинен виконувати свій обов'язок

Також постановляємо: якби хто кому своїх дітей або маєток, або свою дружину передав під опіку, то опікуни мають так вчинити. Взявши у властей того повіту вижа і з ним ще трьох шляхтичів, гідних довіри, із тими свідками мають описати весь маєток, людей і прибутки, стада, коней, челядь невідільну і цінності: золото, срібло, прикраси, гроші, перли, вбрання, зброю і всі інші рухомі речі і від того вижа і від цих бояр-шляхти, гідних довіри, взявши два реєстри, скріплені їхніми печатками, один мають зберігати у себе, а другий передати у повіт, воеводі або старості цього повіту. І коли діти досягнуть повноліття, тоді ці опікуни мають у відповідності до цих реєстрів усе передати їм у цілості, і всі прибутки, які надходять з маєтків, медом і грошима, що зберуть за ці роки, мають віддати дітям. А за свою працю опікуни мають користуватися тим, що надійде з нив, з млинів і присудів, а також повинні нести земську службу і дітей годувати і одягати. А з якою нивою і з чим візьме маєток, з тим зобов'язаний повернути. А сребещизну і штрафи опікуни не повинні витратити на себе. А якщо опікуни витратили інші прибутки або цінності, або людей розігнали і це було доведено у суді, то у відповідності до реєстрів вони повинні дітям усе відшкодувати зі своїх маєтків.

8. Маючи у опіці чужий маєток, не повинен з нього за свою вину платити

Якби хто мав чужий маєток у опіці або під заставою держав і йому було присуджено судом відшкодувати будь-яку шкоду або сплатити борги сусідам, а також штрафи на користь господаря або за будь-що інше, то якби такий, чи то чоловік, чи заміжня жінка, не мали нерухомого майна, то виконання судового рішення має бути спрямоване на їхнє рухоме майно, а якщо цього майна було б недостатньо, то вони повинні нести кару особисто.

9. Якщо душоприказчик та опікуни, почавши виконувати заповіт, і не закінчивши цього, помруть, то цю справу може бути доручено іншому опікунові

Якби трапилося, що душоприказчики та опікуни заповітів, почавши виконувати заповіти, померли, не виконавши їх, то цю справу у відповідності до заповіту може бути доручено іншому опікуну. У такому разі повноваження, що витікають із заповіту, що виконується, переходять до властей; а ці власті, до яких би це попало, мають довести до кінця виконання цього заповіту у відповідності до останньої волі заповідача.

10. Якби у кого за будь-який злочин маєток відібрано, а перед тим було дано оправу дружині його

Якби у якої людини земської за злочин або за вироком суду маєток його родовий або узятє ним під заставу було відібрано або віддано за борги, або відсуджено, а з цього маєтку дружина його за першим записом мала б свою оправу веновну, вірно записану раніше, ніж цього чоловіка земського було обвинувачено за судом, то та її оправа має залишатися в силі, крім крадіжки, коли дружина була б співучасницею у злочині чоловіка і разом із ним користувалася речами, наперед знаючи, що вони крадені.

11. Якби брат записав кому маєток, обминаючи інших братів

Якби брат одному зі своїх братів або одній із сестер, обминаючи інших, усю частку свого маєтку, спадкового по батьківській або материнській лінії, записав у грошах, то такий запис не повинен мати сили. Але ті брати і сестри, віддавши гроші тому, кому записано, повинні розділити цей маєток між собою, якщо тільки не прострочили десять років земської давності.

12. Ніхто нікому не повинен записувати у спадок те, чим сам не володіє

Також постановляємо: якби хто хотів записати кому у спадок те, що він мав би отримати, — маєток веновний, або те, що успадковується по материнській лінії, або який маєток після родичів, які не мають прямих спадкоємців, а спадкодавець був би ще живий, то такого спадку ніхто не може записати, оскільки ним не володів. Але якби хто записав комусь такий спадок або продав, або також записав під нього будь-яку суму грошей, то такий запис не повинен мати сили перед законом, тому що ніхто не може дати того, чим сам не володіє. А якби той, хто кому щось записав від своїх близьких, помер раніше них, то такий запис має бути визнаний не дійсним, а записане має відійти до кровних родичів.

13. Якби хто-небудь за правом споріднення пред'явив у суді претензії на маєток, який знаходиться у чиємусь володінні за законним записом

Якби хто-небудь за правом споріднення пред'явив у суді претензії на маєток, а той, на кого спрямована ця претензія, володів би цим маєтком на підставі законного запису і показав, що не тільки йому, але і іншим тим же

записом записані маетки, і заявив би: «За те я без них з приводу того запису не хочу відповідати», — тоді позивач повинен покликати до суду усіх інших, на користь яких зроблено запис; а до того часу маетком має володіти той, кому його відписано, поки не відбудеться судовий розгляд за участю усіх тих, кому відповідно до заповіту належить маєток.

14. Хто має і не має права складати заповіт на своє рухоме майно

Також постановляємо, що кожна особа може і має право скласти заповіт на своє майно, крім тих перерахованих нижче осіб, які за законом нічого свого не можуть нікому відказати за заповітом. Перш за все це неповнолітні діти; монахи, будучи у чернецькому ордені, які прийняли чернецтво; сини, що не виділені від батька, але вони мають право заповідати майно, яке вони придбали особисто або отримане за службу; ті, що знаходяться у залежності від іншого, тобто ті, кого видали іншому разом із їх майном; божевільні, еретики, невільники; ті, що тимчасово втратили розум, однак останні, коли прийдуть до тями, мають право складати свої заповіти.

15. Про те, як повинні складатися заповіти на рухоме майно

Якби хто хотів скласти заповіт на своє рухоме майно або на куплений маєток, то він, якби і хворий був, аби тільки був при добрій пам'яті, має право заповідати свої речі і куплений маєток кому хоче, як духовним особам, так і світським, покликавши для цього священика або інших свідків, або людей, які заслуговують на довіру, або також офіційного присяжного писаря. І якщо сам він потім помре і ту свою останню волю смертю підтвердить, то, хоча б і печатки не приклав, такий заповіт має залишатися у силі. А якби хто після складання заповіту залишився живим, то він має право відмінити свій заповіт стільки разів, скільки схоче. Останній же з цих заповітів, підтверджений його смертю і кожному офіційно затверджений властями, має вважатися дійсним. Куплений же маєток, як і рухому річ, кожен може за заповітом передати і продати, кому захоче. Однак, якби хто хотів куплений маєток записати на користь церкви, то це допускається за наступної умови: якщо хто-небудь із духовних осіб буде володіти цим маетком, то він повинен із цього маєтку нести земську службу на коні і зі зброєю у відповідності до законів і постанов земських. Від цього часу постановляємо, що якби хто записав свій маєток на користь косятолу, то з цього маєтку має виконуватися служба так само, як це було і раніше.

А якби хто перед властями або перед свідками, які заслуговують на довіру, записав кому третю частку спадкового або купленого маєтку або

яку рухому річ і, хоча був би живий, то вже такий запис повинен мати силу довічно; а той уже не може відкликати його і записати ту ж саму річ кому повторно.

16. Про свідків, які мають бути присутні при складанні заповітів

Також постановляємо: при складанні заповітів мають бути присутні свідки, які заслуговують на довіру і знаходяться поза підозрою; тому свідками не можуть бути вказані нижче особи: перш за все ті, які самі не мають права складати свої заповіти, а також жінки, душоприкажчики або опікуни того ж заповіту, а також ті, яким щось відписано у цьому заповіті.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

14. Якби хто кому записав маєток або землю по смерті своїй, а той, кому записано, тієї смерті не дождався і сам наперед помер

Також постановляємо: якби хто кому записав маєток або людей по смерті своїй, а той, кому та річ буде записана, смерті того не дочекався і сам наперед помер, тоді той може ту річ іншому записати, кому воля його буде. А якби той живим був, а він йому відписавши, потім другому іншим записом хотів записати, тоді той перший запис силу буде мати, а інший має бути скасований. Так само, якби хто кому маєток або людей, або землю продав, а потім теж саме іншому продав, тоді той, хто перший купив, має те одержати; а той, який опісля купив, має гроші свої з позивача стягнути.

15. Хто на яку річ добровільний запис дасть, той має в силі залишити запис

Також постановляємо: якби хто кому записав добровільно яку-небудь річ за печаткою своєю і у присутності людей добрих у відповідності зі звичаєвим правом, кожний такий має при такому записі зостатися; і той запис кожний має право в силі залишити.

20. Батько і мати не повинні дітям примусово маєтки відписувати за життя свого, як тільки за доброї волі

Також постановляємо: батько за життя дітям своїм примусово не повинен маєтком жодним поступитися, хіба що з доброї волі може поступитися часткою маєтку або на що воля його буде; також і заміжня жінка, яка буде маєтки свої батьківські або материнські мати, теж примусово не повинна за життя свого дітям поступатися, а тільки тим, на що воля її буде.

Розділ ШОСТИЙ

ПРО СУДДІВ

Аби судили правом писаним; а якби суддя судив інакше, має бути покараний

Також постановляємо, що кожен наш воевода і старости і маршалок земський, і маршалок дворний, і наші державці, кожен у своєму повіті, не повинні виконувати свої обов'язки і судити наших підданих інакше, а тільки за тими писаними правами, які усім підданим нашого Великого князівства дали.

Якби ж якій-небудь із сторін, що судиться, здалося, що її скривджено, тому що її судили не за тими правами писаними, то, коли ми самі, господарь, з усіма нашими панами-радою, а за нашої відсутності самі пани-ради на найближчому ж сеймі, то той, хто буде вважати себе скривдженим, повинен про те на того нашого пана вряdnика поскаржитися нам або нашим панам радним. Ми або наші пани радні мають розкрити книги того права писаного і дивитися: якби справу було вирішено у суді так, як записано у тих правах, то таке судове рішення має лишатися в силі у відповідності до вироку цього нашого вряdnика. Якщо ж цю справу було вирішено в суді інакше, не так, як це викладено у книгах писаного права, то ми або наші пани радні мають розкрити книги і у відповідності до тих прав писаних, які ми дали усій землі, вчинити.

Якщо ж було б установлене, що суддя виніс вирок не за правами писаними і що від цього сторона зазнала шкоди, то той, хто виніс вирок не у відповідності до прав писаних, має відшкодувати збитки та витрати, а вирок того суду анулюється. А якби у кого буде що-небудь взятє за вироком судді, то має бути йому повернене без доводу; а якщо він зазнав би збитків у вигляді витрат і харчів, і на це дасть належні докази або присягне, то суддя мусить йому сплатити. Якщо ж суддя судив правильно і присудив у відповідності до цих прав писаних, а той, хто програв справу, зганьбив його, то той має заплатити судді за ту образу дванадцять рублів грошей.

Однак якби у такій справі було обвинувачено кого-небудь із наших державців, то його має бути покликано до воеводи свого повіту і зобов'язано дати пояснення з приводу свого рішення.

А якби кого з наших панів радних, воевод або старост, які не належать до цього повіту, також було обвинувачено, то він має дати відповідь на найближчому ж сеймі або на земській сесії.

Якби хто не хотів з'явитися, то його має бути покликано господарем або іншими панами і він все одно має з'явитися і відповісти. Але якби він був хворий або знаходився на господарській службі, або ж на копі на завитому році, то розгляд такої справи має відклатися до другого сейму. Проте якби

відповідач був здоровий і не хотів з'явитися без поважних причин, тоді пани повинні відкрити книги і винести рішення про відшкодування збитків позивачеві у відповідності до того, як викладено вище, і мають визначити земський строк сплати чотири тижні. А якщо відповідач не схоче сплатити того, що буде присуджено, тоді ті пани мають наказати за шкоду увести позивача у володіння маєтком або людьми відповідача тією мірою, яка буде відповідати збиткам; позивач має держати це до тих пір, поки йому не буде відшкодовано всієї шкоди.

А яких би артикулів не було ще в тих правах виписано, тоді суд має судити у відповідності до старих звичаїв, а потім на вальному сеймі має бути вписаний цей випадок та інші, які викликані необхідністю.

1. Під час розгляду справи у суді ніхто не повинен апелювати до господаря, але обидві сторони зобов'язані довести справу в суді до кінця

Під час розгляду справи в суді ніхто не повинен апелювати до нас, господаря, ні до сейму, щоб тим самим не створювалася тяганина, але обидві сторони зобов'язані довести справу до кінця.

А якби одна із сторін вважала, що вирок несправедливий і, на її думку, його винесено не згідно з правом писаним, то вона має просити у суддів листа у своїй справі із вказівкою, на якій підставі судді винесли вирок. Судді будуть зобов'язані дати листа, завіреного своєю печаткою, після чого незадоволений вирок має перед нами, господарем, або на найближчому сеймі з тими суддями говорити і пред'явити лист цих суддів. Якби суддя не хотів видати витягу, то незадоволений вирок має взяти з собою трьох шляхтичів і знов просити в нього, тоді суддя обов'язково повинен буде його видати. А якби суддя не видав і це було б доведено, то він має заплатити штраф господарю дванадцять рублів грошей, а тому відшкодувати шкоду.

2. Кожен воевода, старости і державці наші у своєму повіті мають вибрати і привести до присяги двох землян, які мають судити разом із їхніми врядниками

А також постановляємо, що воеводи, старости і державці наші мають у своєму повіті вибрати двох землян, людей достойних, які заслуговують на довіру, привести їх до присяги і встановити такий порядок: якщо пан воевода, староста і державця наш, будучи зайняті нашими або державними справами, самі не встигнуть розглянути справи, то ті два землянина разом із намісниками і маршалками цих наших панів врядників мають розглянути справи і вирішити їх у відповідності до тих прав писаних, які ми дали всій державі. А присяжні писарі тих панів воевод, старост і державців наших

зобов'язані також знаходитися коло них і все записувати і слідкувати за надходженням штрафів до нашої казни, а також інших штрафів і прибутків своїх панів. А без цих присяжних панів земян, якби обидва були відсутні, намісники і маршалки не повинні судити; хоча б один із тих земян при них має бути постійно.

3. Як мають повістками господаря, панів воевод, старост та інших врядників викликати до суду за кривду

Також постановляємо: якби до якого князя або пана, або шляхтича до шляхтича була яка справа, то відповідач має бути покликаний до суду повістками нашими господарськими або воеводи, або інших врядників. Якщо ж той, кого покликали, не з'явився би за цими двома повістками, то його має бути доставлено децьким. Якщо ж він не взяв це до уваги і не з'явився до суду з децьким або від децького втік, ухиляючись від суду і не бажаючи відповідати перед судом, то, якщо в суді справа ведеться про маєток, суд має ввести позивача у володіння маєтком, а якщо — про рухоме майно, то ввести у володіння людьми або землею, які будуть коштувати стільки, скільки коштує те, з приводу чого порушено справу. А кого буде введено у володіння маєтком або людьми, або землею, той має до суду тримати це в цілості і не повинен нічим пошкодити. А якби чимось пошкодив, то має це виправити і надати суду в цілості у такому вигляді, як він отримав при введенні його у володіння.

Проте викликати до суду не повинен інакше, як тільки взявши вижа з нашого двору, який знаходиться ближче всього до маєтку того пана або земянина, якого буде притягати до суду, і, крім того, ще понятих, людей гідних, і в присутності вижа і понятих має викликати на ті строки, які ми встановили нашим підданим для судового розгляду.

А в тих випадках, коли чиясь людина постраждала б від злочинства чиєїсь іншої людини або його було побито, або пограбовано, або трапилося би вбивство серед чоловіків, або які інші справи, які часто трапляються між сусідами, то у відповідності до старих звичаїв пан потерпілого має звернутися один і другий раз до пана того винуватого з проханням про справедливість. А якщо той справедливості не вчинить, то має покликати до судді того повіту, в якому живе.

4. Для розгляду кривд у суді панам з'їжджатися через два тижні після початку посту

Також постановляємо: для розгляду заподіяних штяхтичам від панів або від врядників, наших і польських, кривд, які виявилися в захопленні земель, у пограбуваннях, розбоях, насильництві і вбивствах, або між самими

панам і їхніми підданими, встановлюємо для розгляду таких справ один [судовий] рок щорічно, до якого пани будуть зобов'язані з'їжджатися у призначене місце, у Вільні, після початку посту, і ніхто не повинен мати ніяких відмовок, крім тільки хвороби. І на цьому року, як на завитому, кожен пан повинен виправдатися перед іншим. І якщо кого буде звинувачено в тому, що його судили не за правами писаними, той має кожному відповісти і на тому ж року виправдатися. Проте такі справи ніде не повинні розглядатися, а тільки в нашому господарському палаці у Вільні.

5. Про кривди, які терплять пани і зем'яни від інших панів і пані вдов, намісників і підданих їх, коли вони не отримують правосуддя

Також постановляємо: якби якому пану інший пан або пані вдова, або зем'янину пан чи намісник або його піддани спрочинили яку кривду, тоді скривджені мають вимагати, щоби з кривдником, з намісником, або зі своїми підданими справедливість вчинена була. Якщо ж той пан після звернення до нього не захоче здійснити правосуддя, а ми, господарь, у той час не будемо знаходитися у нашій державі, Великому князівстві Литовському, тоді той має поскаржитися двом або трьом нашим панам радним, які будуть знаходитися поблизу, і взяти у них повістки, щоб той пан з'явився до суду особисто і привів із собою намісника і своїх підданих, які спрочинили кривду, на найближчий сейм, який буде призначено нами, господарем, або нашими панамі радними. А відповідач має з'явитися сам і привести своїх підданих і повинен буде відповідати, як на завитому року.

Якщо ж на цьому сеймі не було б відновлено справедливості, то відповідач повинен з'явитися перед панамі радними у той рок, який ми визначили панам радним щорічно збиратися у Вільні для розгляду таких справ через два тижні після початку великого посту. А пани, зібравшись у той рок у Вільні, будуть зобов'язані, не роз'їжджаючись, розглядати усі ці справи і вирішувати їх відносно тих, які будуть покликані на цей рок. Пани, розглядаючи такі справи, мають судити у відповідності до прав писаних. Проте, якщо прийшлося би судити такі справи, які не були б передбачені цими правами, то наші пани радні мають судити такі справи за старим звичаєм до тих пір, доки ми, господарь, не обговоримо такі випадки з панамі радними і не накажемо вписати відповідних постанов до прав. Під час розгляду справи в будь-якому суді до винесення вироку ніхто не повинен апелювати до нас, господаря, але кожен повинен відповідати позивачеві з якої-небудь справи до остаточного розгляду справи у суді. А якщо одна із сторін визнає вирок несправедливим, то, взявши витяг із книг судових вироків, може апелювати до нас. І якщо від нього було що відсуджене за рішенням суду: якщо маєток, то повинне бути зроблене введення у володіння цим маєтком; якщо з нього відшкодовані були збитки, то це має бути повернуто. Апеляція ж не повинна затримувати задоволення вимог позива-

ча. Якби всі пани не змогли з'їхатися до того року, а той, кого було б покликано до суду на цей рок, не бажаючи відповідати перед судом із метою затягнути справу, вимагав, щоб його справу розглядали всі пани, тоді ті пани, що зібралися, мають самі судити, а покликаний до суду не повинен апелювати, але має довести справу до кінця перед тими панами, які зберуться на той рок.

А якби хто мав наші листи, щоб його ніхто не судив, крім нас, господаря, то такий перед судом не повинен прикриватися цими нашими листами і до нас апелювати, але повинен перед нашими панами радними довести судову справу до кінця на тому земському року, тому що ми від нашого господарського імені наших панів радних призначаємо комісарами, щоб вони чинили правосуддя нашим підданим.

6. Про те, що децькі не повинні посилатися за князівськими і панськими людьми до того, як пану цих людей буде пред'явлена вимога, щоб він справедливість вчинив

Також, якби кого з наших підданих, землянина або іншу людину, князівськими або панськими слугами або людьми було скривджено, то, крім насильства або нападу на дім, з усіх інших скарг ні ми, ні наші воеводи не повинні посилати децьких за князівськими і панськими людьми, але спочатку мають послати до того пана, чиї люди, вимогу, щоби він вчинив справедливість перед нашим або перед врядниковим вижем. Якщо ж той пан після повторного пред'явлення вимоги не захоче вчинити справедливість, тоді, взявши децького від воеводи або старости того повіту, в якому знаходиться підданий того пана, повинен доставити його до суду того повіту, і винуватий повинен там відповідати перед повітовим суддею. І якби той панський підданий повинен був відшкодувати збитки позивачеві, то він не мусить платити більше, а лише стільки, скільки винен, а також децькому, який за ним їздив, — децькування. Що ж стосується штрафу, то хоча б він підлягав виплаті прометного штрафу або ж із нього належав би встановлений штраф, то на нього ніхто не може накласти ті штрафи, тільки його власний пан.

Що стосується землі, то до суду не повинні викликати ані слугу, ані іншу яку людину, а тільки самого пана.

Таким же чином мають розбиратися справи між князями, панами і землянами: якщо когось було б скривджено чиєюсь людиною, то спочатку повинен раз і другий вимагати правосуддя від його пана. А якби той не захотів чинити правосуддя, тоді той, кому було спричинено кривду, повинен звернутися до суду. Пан же зобов'язаний доставити своїх людей до суду в рок, встановлений усій державі для розгляду судових справ; і коли у тій справі, з якої до нього зверталися, його люди визнаються винуватими, вони повинні відшкодувати збитки з того часу, коли до нього звернулися з проханням здійснити правосуддя над ними, а він їх не судив.

7. Про виплату судових зборів

Постановляємо, що воевода, староста і врядники наші судових зборів не повинні брати більше, ніж десятий грош від присудженої суми, а від маєтку, скільки він буде коштувати в залежності від його цінності, а від землі — рубль.

8. Про заміну в судовому процесі однієї особи іншою

Постановляємо і наказуємо, що якби яка людина замінила іншу в суді у якійсь справі, то вона буде зобов'язана сама за неї відповідати, а залученого до справи відповідача буде звільнено від явки на встановлений йому рок у тій справі, з якої його було залучено до суду.

Проте той приятель не повинен виступати у суді доти, поки його довіритель не з'явиться особисто і не доручить йому справи у суді. Але якби довіритель був хворий, тоді він мусив дати йому доручення зі своєю печаткою. А якби хто приніс доручення і сказав, що це доручення його приятеля, а те доручення було б писане ним самим, а приятель не давав йому доручення і не доручав вести справу в суді, а він це зробив навмисне і програв чужу справу, тоді це судові рішення має бути признане недійсним; а цей приятель не мусить позбутися своїх речей, але знов має відбутися судовий розгляд. І якщо буде доведено, що той підробив доручення, то його має бути покарано як підроблювача ні чим іншим, а тільки спаленням на вогнищі.

9. Про прокураторів

У справах про маєтки, про збитки, про насильства жоден чужинець не може бути прокуратором ні перед нами, господарем, ні в земському суді, але тільки той, хто має нерухомість у Великому князівстві.

10. Про заборону сторонам від'їжджати з суду

Також постановляємо, що якби ми через нашого дворянина оповістили підданого, щоби він не виїжджав із нашого двору, поки перед нами не відповість позивачеві, а він поїхав би самовільно, знехтувавши нашим наказом, то за його неслухняність, якщо буде збуджено справу про землю, позивача мусять увести у володіння. І таким само чином, якби відповідач поїхав всупереч забороні воеводи або врядників, втратив також держання, пізніше він має право добиватися повернення його через суд.

11. Про строки виплати грошей

Також постановляємо, що для кожного грошового платежу, встановленого судом, має бути призначено строк чотири тижні, а якщо буде присуджено велику суму, то більш тривалий строк; а якщо треба заплатити тисячу коп, то розкласти цю суму на частини, кожної чверті року по сто коп доти, поки ту суму в тисячу коп сплатить. А якби у ці строки не заплатив, то за несплачену суму провадиться введення кредитора у відповідну частку маєтку. А якби маєток коштував менше суми боргу, то боржника віддають на милість кредитора.

12. Якби хто покликав до суду іншого, а сам на суд зі своїми доказами не з'явився

Якби який позивач порушив проти когось справу в суді і на року завитому не був готовий зі своїми доказами у справі, яку порушив, то врядник не повинен надавати йому відстрочку.

13. Якби хто порушив справу у суді, а сам не з'явився без поважної причини

Якби який позивач порушив проти когось справу в суді, на перший рок сам не з'явився без поважної причини, як-от у зв'язку із хворобою або у зв'язку із нашою господарською службою, і не заявив суду про ці поважні причини, то повторно він не може порушити ту саму справу, перш ніж не сплатить витрат і збитків.

14. У позовній заяві мусить викласти суть скарги

Якби хто мав намір покликати іншого до суду, то він має у позовній заяві викласти суть своєї скарги.

15. Якби хто кого безпідставно або незважаючи на судові рішення притяг до відповідальності

Також постановляємо, що якби хто, не маючи ніяких підстав або незважаючи на судові рішення, порушив проти кого іншого справу про маєток, хоча раніше програв справу, а потім через свою упертість знову із цього ж приводу пред'явив позов, то мусить заплатити три рублі судді і три рублі тому, кого притягнув до суду.

16. Якби хто не з'явився до суду після дворазового виклику, то в третій раз його має доставити децький

Якби кого було двічі покликано до суду повістками у справі про його спадковий по батьківській лінії маєток або про спадщину, або про будь-яку спадкову власність по лінії діда, то в третій раз має бути послано децького, а якби не з'явився і з децьким, то позивача має бути введено у володіння маєтком, з приводу якого він порушував справу в суді.

17. Якби хто кого у суді штовхнув або вдарив

Якби хто у суді схопив рукою іншого, штовхнув, смикнув або вдарив, але не поранив, і тим самим учинив би в суді безлад, той мусить заплатити штраф дванадцять рублів грошей, а тому за безчестя — у залежності від стану того. Якщо ж хто перед судом оголив би шаблю або меч, то, хоча б нікого і не поранив, йому все одно відрубують руку. А якби поранив кого перед судом, то підлягає смертній карі.

18. Як має бути покарано того, хто під час судового розгляду образив би суддю або сторону, або суддю, який вдарив або образив кого-небудь у суді

Якби хто кому іншому або суддям у суді сказав лайливі слова і тим виказав зневагу до суду і суддів, то його має бути покарано тюремним ув'язненням терміном на шість тижнів, також і суддя, виконуючи судові обов'язки, не повинен нікого ображати. Якщо ж суддя схопив би кого рукою і вдарив, то мусить заплатити тому за безчестя відповідно до стану. А якби суддя кого образив лайливими словами, то ображений має поставити його перед нами, господарем, або перед панами, і йому із суддею має бути вчинено правосуддя у відповідності до законів. Якби хто загрожував судді, то мусив не тільки відсидіти шість тижнів, але і після відбуття цього строку мусить представити достойних поручителів, щоб судді були спокійні.

19. Міщани всіх міст мусять відповідати перед судом за поранення і вбивство селян

Також постановляємо, що міщани наших міст і міст усіх наших підданих, духовних і світських осіб, мусять відповідати за земським правом за рани і вбивства людей, селян наших і наших підданих. А якби зволікали із розглядом таких справ і до встановленого для їхнього розгляду року вироку не винесли, а позивача без потреби затримували тяганиною і на завитому року

не винесли вироку, то вся провина і обов'язок платити покладається на міських суддів.

20. Про судові збори суддям, які будуть судити за відсутністю воевод із їхніми намісниками

Судді, яких має бути призначено у повітах, якщо судять із врядниками воевод або старост, то мусять ділити судові збори на три частки: одна частка воеводі, друга — суддям, а третя — наміснику воеводи. А якщо судить воевода, тоді вся плата воеводі. А якби судове рішення намісника було оскаржене, то судді разом із намісником мусять відповідати панам у призначений судом рок.

21. Ніхто не повинен брати судових зборів більше, ніж установлено

Якби який воевода або староста, або державця, або суддя взяв би судових зборів більше, ніж визначено нашою постановою, той зобов'язаний стороні повернути з нав'язкою, а нам, господарю, мусить заплатити штраф дванадцять рублів грошей.

22. Якби хто після суду і присяги добивався того ж, що раніше втратив по суду

Також постановляємо: якби хто, подав до кого позов, допустив відповідача до присяги і той присягнув би, а потім той, хто допустив відповідача до присяги, обвинуватив його, що він присягнув неправильно, то він уже не повинен знову позивати, тому що він сам допустив відповідача до присяги.

23. Якби хто представив свідків, а вони показали проти нього

Також постановляємо: якби хто подав іншому позов і надав свідків, а ці свідки показали б проти нього, і позивач захотів би обвинуватити цих свідків, що вони неправильно свідчили проти нього, то той, хто надав свідків, не може подавати докази проти своїх свідків. Проте, якби один надав свідків проти іншого і ці свідки засвідчили, а тому здасться, що ці свідки дали невірні свідчення, то він відразу ж, не виходячи із суду, може сказати перед судом цим свідкам, що вони неправильно свідчили. І якщо ці свідки будуть шляхтичами, то вони мусять навести вагомі докази, що свідчили

правильно. Якщо ж це були б люди прості, то той, хто їх обвинуватить, мусить довести звинувачення. Якщо ж ці свідки були б прості люди різних панів, а перед судом вони особисто не свідчили, а були б опитані децьким, якому дали правильні свідчення, тоді той обвинувачений за їхнім свідченням мусить про те об'явити суду; і коли він стане перед їхніми панами, то разом зі своїми свідками мусить їх обвинуватити, що вони неправильно проти нього свідчили. І коли буде доведено їхню провину, то вони за свої неправильні свідчення мусять відшкодувати збитки потерпілому. А якщо ці свідки, панські піддані, будуть шляхтичами, то вони також мусять виправдовуватися свідченнями інших свідків.

24. Якби хто з іншим володів не поділеним спільним маєтком

Постановляємо також, що якби декілька виділених або невиділених братів або які інші співвласники мали спільно яких неподілених людей, данників або млинарів, то кожен із цих братів або співвласників мусить чинити справедливість особисто кожному сусідові та іншим з людей спільних, не чекаючи ні братів, ні співвласників. А якби йому самому від такої людини було спричинено кривди, тоді потерпілий має право на суд і позов, хоча би без братів своїх або названих вище співвласників. Якщо ж ці брати або співвласники були б у маєтку, то він має сповістити їх про цей суд.

25.

Також постановляємо: хоча ми дали всій землі писані права, за якими судді мають судити, проте всі права повністю не можуть бути відразу ж написані, і ці права не можуть включати до себе усі артикули. Тому якби суддям прийшлося розглядати те, що в цих правах не було записане, то подаємо це на розсуд суддів за їхньою совістю, і вони мусять, покладаючись на Бога, винести вирок у відповідності до здавна встановленого звичаю. Проте на найближчому ж сеймі повинні про ці випадки довести до нашого або наших панів ради відома. І якщо ми або наші пани радні затвердять ці випадки, то вони також мають бути вписані до цих прав.

26. Державці, які нещодавно стали державцями, а до того тіунами були, не повинні судити шляхтичів, бо їх судять тільки воеводи, маршалки і старости

Постановляємо, що державці, яких нещодавно стали називати державцями, а раніше називалися вони тіунами, не повинні самі судити шляхтичів і бояр наших і посилати за ними своїх децьких, але їх повинні судити

воеводи і маршалки наші, земський і двірний, і старости. Проте, якби шляхтичі і бояри наші самі з доброї волі захотіли постати перед судом державців, то вони мають право їх судити. При цьому, якби одна із сторін визнала вирок несправедливим, то вона може апелювати до воеводи або старости, хто з них буде в якому повіті. Державці ж не повинні їм перешкоджати у цьому, але повинні допустити їх апелювати до того воеводи, в чиєму повіті вони будуть.

27. Про розміри децькування, яке слід платити дворянам нашим панів воевод, маршалків, старост, державців та їхніх намісників

До того постановляємо: вижу і децькому нашому вижового і децькування рубль, а вижу і децькому воеводи і маршалків, земського і двірного, і старост, які давно старостами, п'ятдесят грошей. А вижам і децьким тих державців, яких нещодавно було названо державцями, а раніше називались тіунами, по дванадцять грошей, вижам і децьким їхніх намісників помилньє по грошу з милі, а вижам і децьким намісників воевод по дванадцять грошей. Якби вижі і децькі наші і воевод, маршалків, старост і державців наших, а також їхніх намісників, яких взято вижем або децьким на вижування або децькування, нікуди не виїжджали, то їм має бути заплачено вижевого і децькування половина. Але якби нами пана децького було послано для стягнення грошей, то йому децькування від кожного рубля десять грошей.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

9. Про виклик до суду того, хто у встановлений термін не з'явиться

А якби хто з підданих наших був викликаний до суду і у встановлений термін без жодних слушних на те причин не з'явився і про себе перед судовим розглядом нічого не повідомив, тоді панове [судді] позивачеві мають надати право на відшкодування витрат на харчі і ввести його в маєток, якщо з приводу права на маєток той звернувся за правосуддям; а якщо буде позивати про збитки, про насильство, про головщину і про інші рухомі речі, тоді судді повинні вислухати щодо тих речей докази, які він мав би привести, коли була б присутня інша сторона. І коли він ці докази надасть, судді повинні рішення прийняти і листом повідомити відповідача про те, що вирішили так за його відсутності і встановлюють терміни для сплати. Якщо ж той платити не хотів, тоді судді у відповідності до рішення свого мають тому, кому вкажуть, дати право на людей того винуватого, тобто, за кожну людину десять коп з її служби.

28. Якби хто двох свідків надав, а третього не мав і при тих двох свідках присягнути хотів, тоді тим може справу виграти

Також, якби хто зворотне свідчив про яку річ, як-от про насильство і про побиття, про позичені гроші і про інші речі і мав двох свідків, а третього мати не міг, і при цих двох свідках ще сам присягнути хотів, тоді тим має справу виграти і на суді те свідчення від нього

за достатнє прийняти мають. І якби хто надав свідків у справі про землю або про підтвердження листів і записів, і хоча б один із свідків свідчити про те не захотів, або розбіжність у свідченнях допустив, той справу програв.

29. Якби хто кому маєток продав і листа свого дав, а заявив, що йому не заплатили, і квитанцію на той борг від нього мати не буде, той не повинен того платити

Також постановляємо: якби хто кому продав маєток або речі рухомі і листа за свідченнями людей добрих йому на те дав і тих людей, які в листі тому записані, просив щоб печатки свої приклали до того листа, і визнав перед тими свідками, що отримав достатньо і у листі те запише; коли ж ні копійки не взяв і зізнався перед свідками, в листі записаними, і в листі записав, що вже всю плату отримав; а ті свідки печатки свої приклали, тоді такий лист силу має; а той, хто продав, такий запис ані свідками ані присягою відвести і відкликати не може. А якби хто що кому продав і листа свого йому на те дав з печатками і свідченнями людей добрих, а грошей сповна у того не взяв, тоді той, кому продав, втрачає право на того листа.

30. Якби доказів не мали, а про черговість присяги не домовилися, тоді мають жереб кидати

Також постановляємо, у кожній справі, якби доказів не мали, і спір про черговість мали, тоді мають жереб кидати: чий жереб випаде, той і має першим присягати.

31. Якщо кому щось судді сторонні присудять, мають відібрати, взявши вижа

Також, якщо кому щось судді сторонні присудили і термін сплати встановили, а той у ті терміни платити не хотів, тоді ті судді мають взяти вижа у дворі нашому найближчому, і при цьому вижі мають у того відібрати заборговане і віддати тому, кому присудили, і термін винуватому визначити за умови втрати права на викуп відібраного. А якби те відібране викупити у встановлений термін не захотів, тоді той, кому те відібране відійде, отримує право заставити те відібране, продати, кому захоче або собі залишити.

35. Про вижа, якого ніхто пересвідчити не може

Також постановляємо: якби де послали у справах наших земських або за скаргами підданих наших вижа від нас чи Пани-Ради, то той виж повинен при собі понятих мати. А прийшлося би у якій справі опитувати вижа, тоді жодний вижа пересвідчити не може. Також, якби якийсь із сторін здалося, що виж свідчив інакше ніж їм заявив, тоді виж повинен буде свої свідчення понятими, яких при собі мав, підтвердити, що саме так було.

36. Після суду не має ніхто без вижа примирення чинити

Також постановляємо, що після суду нашого господарського і панів воевод, і старост наших, і суддів признаних, що буде кому присуджене — маєток чи сума грошей, по суду і за вироком, не має жодний жодного примирення чинити, окрім перед децьким, і оплати без вижа, якщо той буде наданий, або перед вижем законним, взявши вижа від суду або тих суддів, які будуть йому правосуддя чинити. А якби хто інакше вчинив, то примирення те за законне не визнаємо, а той, хто через заборону нашу посмів те вчинити, повинен буде заплатити тим суддям, які судили, три рублі грошей. А також, хто помирився не за примиренням, а за рішенням суду, мають своє одержати і децьким заплатити. А ті, хто при такому примиренні незаконному були і печатки свої до примирювальних листів прикладали, повинні будуть платити нам, господарю, три рублі грошей.

Розділ СЬОМИЙ

ПРО ЗЕМСЬКІ НАСИЛЬСТВА, ПРО ПОБОЇ І ПРО ВБИВСТВА ШЛЯХТИЧІВ

1. Хто б навмисне напав на чий дім із метою вбивства

Також постановляємо: якби хто навмисне напав на чий дім із метою вбивства або ж напав на дім з озброєними людьми і поранив кого у цьому домі або вбив, або хоча б і не поранив би нікого, а тільки напав, той засуджується до позбавлення життя; головщину має бути заплачено родичам убитого з маєтку вбивці, а в нашу господарську казну така сама сума, а також штраф за рани.

А якби той, на чий дім скоєно напад, обороняючись, утік із свого дому і нікого не було б убито або поранено, то все одно той, хто напав на дім, засуджується до смертної кари, а нав'язку має бути заплачено господарю домівки; а що залишиться від маєтку насильника з-понад заплаченої суми, те зараховується як штраф на користь господаря.

2. Про докази насильства, чим воно має бути підтверджене і як воно має бути оскаржене

Якби хто напав на чий дім і скоїв убивство, то проти цього насильника потребується наступний доказ. Якби хто напав на чий дім і кого-небудь поранив або вбив, то той, хто постраждав із цього дому, відразу ж після нападу мусить сповістити про це своїх найближчих сусідів і показатися їм, від наших властей взяти вижа, який буде поблизу і показати йому сліди насильства, рани або вбитого. І потім, якби насильник не признався, той, на кого напали, буде мати можливість викрити його через навколишніх сусідів і вижа, а сам має при пораненому, з дружиною, якби він не мав дітей, а якби були дорослі діти, то із дорослими дітьми і слугами або челяддю, а якщо не було би слуг, то із двома співприсяжними він мусить про те присягнути. А того, хто скоїв напад, має бути присуджено до смертної кари як насильника.

3. Якби насильник убив кого-небудь, утік із держави, як мають стягатися платежі з його маєтку

Також, якби насильник убив кого, утік із країни, то з його маєтку мають бути стягнуті головщина, нанесені збитки і вказаний вище штраф господарю. І якби маєток стільки не коштував, то такий маєток

має бути відданий у держання, поки діти або родичі не сплатять належної суми.

Вбивцю має бути вигнано з країни; і якщо він потім повернувся і хтось його вбив, то за це той, хто вбив не повинен платити головщину і штраф.

4. Якщо хто убив насильника і його співучасників у своєму домі або під час нападу

Також постановляємо: хто скоїть напад на чийсь дім, а хазяїн, знаходячись у домі і захищаючи свій дім, уб'є або поранить у своєму домі цього насильника або кого із його співучасників, то він не повинен платити ні за вбивство, ні за рани, але ще має право зажадати одержання з цих поранених виплати за напад. Проте факт нападу він мусить підтвердити своєю присягою, присягою дружини і дорослих дітей сам із двома співприсяжними, і якщо були свідки, то при свідках він зобов'язаний особисто присягнути. І якщо він присягою підтвердить факт нападу, то йому має бути заплачено дванадцять рублів грошей у відповідності до присяги і свідчень його свідків.

5. Якщо хто напав на чий маєток і його підданих, а той, захищаючи своє, його вбив

Також постановляємо: якщо хто захищав свій маєток або своїх підданих від нападу і при цьому вбив шляхтича, то не повинен платити головщину. Проте він мусить надати вагомих доказів, що вбив на своїй землі, і це має підтвердити своєю особистою присягою і свідченнями своїх сусідів.

6. Про зґвалтування жінок і дівчат

Також постановляємо: якщо хто зґвалтував жінку або дівчину незалежно від її стану, вищого або нижчого, і ця жінка або дівчина кликала на допомогу, а на її крик прибігли б люди і вона показала б їм сліди насильства, а потім притягла би гвалтівника до суду і надала двох або трьох свідків і при цих свідках присягнула б, то такого гвалтівника має бути присуджено до смертної кари. Якщо ж потерпіла захотіла б вийти за нього заміж, на то її воля. А якщо жінка або дівчина не могла покликати на допомогу, то як тільки її було б відпущено після зґвалтування і розповіла про це людям, потім притягла гвалтівника до суду і надала б тих людей як свідків, то гвалтівника також має бути покарано так, як про це написано вище.

7. Якби хто кому загрожував або похвалявся, а після цього скоїлося би вбивство, або згоріло подвір'я

Також, якби хто у присутності людей загрожував або похвалявся, що хоче спричинити кому шкоди, спалити подвір'я або гумно або вбити, а після цієї загрози або розмови тому було спричинено шкоди від вогню або скоїлося вбивство і було б доведено, що він загрожував підпалом або вбивством, то ця шкода має бути відшкодована з того, хто загрожував. Якщо ж він відмовлявся б, кажучи, що того не робив, то, щоб надалі ніхто не загрожував іншому, нехай цю шкоду відшкодує, а сам потім шукає винуватого. Але така загроза має бути доведена ні чим іншим, як тільки свідченнями трьох шляхтичів проти шляхтича, а про розміри спричиненої шкоди потерпілий мусить присягнути разом із дружиною і дітьми.

8. Якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича

Також, якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича, то тільки вбивцю має бути засуджено за таке вбивство, і саме того, проти кого той, що скаржитися, мусить присягнути із двома собі рівними шляхтичами-співприсяжниками, якщо не мав би сам інших вірогідних доказів і особливо якщо сам убивця не зізнався у скоєнні цього вбивства.

9. Якби хто поранив шляхтича в руку або ногу або вибив око

Якби хто поранив шляхтича в руку або поранив у ногу так, що той став кульгавий, або вибив око, або відрізав носа, або вибив зуби, або відрізав вуха, то мусить за це заплатити половину викупу за вбивство, а якби поранив його в обличчя, то мусить заплатити пораненому тридцять коп грошей і стільки ж штрафу у господарську казну, якщо потерпілий, не має інших вірогідних доказів і якщо сам злочинець не зізнався у скоєнні цього злочину, присягне проти нього із двома співприсяжними.

10. Якби хто, отримавши поранення, їздив по бенкетах, або по корчмах, а потім помер

Якби який шляхтич, якого побито або поранено, після побоїв або поранення їздив по бенкетах або бував у корчмах або на торгу, а потім помер, навіть, коли б після побоїв і лежав би і помер від ран, тоді той, хто його бив або поранив, не мусить платити за вбивство, а тільки за рани.

11. Як рідні брати мають стягати головщину, якщо вбито їхнього батька

Постановляємо також, що якби було декілька рідних братів, повнолітніх або неповнолітніх, виділених або невиділених, і одного з них або їхнього батька було б убито, але одного з братів не було б вдома чи в країні, тоді той, який залишався вдома, мусить оповістити своїх братів, якщо вони не виїхали за межі країни, щоб разом із ним стягати головщину особисто або через свого довіреного. А якби вони не хотіли стягати головщину разом із своїм братом і той, який лишався вдома, стягне сам за свій рахунок головщину, то у такому випадку він не мусить ділитися з братами.

12. Якщо хто з родичів захоче по праву споріднення стягувати головщину

Також, якби декілька братів або інших осіб по праву споріднення притягнули б до суду кого за вбивство, але не мали б вірогідних доказів, тоді тільки один із цих позивачів, якого вони самі виберуть, повинен у відповідності до закону з приводу цього вбивства присягнути проти обвинувачуваного з двома співприсяжними з рівних йому за шляхетською гідністю.

13. Хто з рідних братів і сестер має право стягати головщину за вбитого батька або брата

Якби було декілька рідних братів і сестер і одного з братів або батька було вбито, тоді інші брати, крім тих, що тримали придане сестер, мають стягувати головщину. А якби брати померли, то головщину мають стягувати сестри, що отримали придане. А якби померли і сини, і дочки, то головщину мають стягувати родичі.

14. Якби хто убив свого батька або матір

Постановляємо також, що якби хто убив свого рідного батька або матір, то він засуджується до безчестя і смертної кари.

15. Якби хто убив брата або сестру

А якби хто убив брата або сестру, сподіваючись отримати ту частку маєтку, яку ті мали б отримати у спадщину, то такий позбавляється права

успадковувати маєток, який після цих убитих, як після батька, так і після матері або також після брата і сестри, має перейти до інших братів або сестер. А якби інших братів і сестер не було, цей маєток мають успадковувати інші родичі за правом кровної спорідненості. Вбивцю ж має бути присуджено до смертної кари.

16. Якби хто на дорозі влаштував кому-небудь засідку і того було б поранено

Також якби який шляхтич на дорозі влаштував засідку одній або декільком особам з метою поранити або пограбувати, або вбити їх і його самого було б убито тими, проти кого на дорозі він улаштував засідку і на яких накинувся, і якби родичі цього вбитого присягнули, що він його вбив перш ніж той напав, тоді той, що вбив, мусить платити головщину. А якби родичі вбитого не хотіли присягнути, заявляючи, що вони при цьому не були присутні, тоді той, що вбив, може виправдатися присягою із двома співприсяжниками-шляхтичами, навіть якщо б ці шляхтичі були його слугами, тоді він не мусить платити за вбивство. Проте, якщо виявиться, що він скоїв це вбивство, захищаючи своє життя, то він звільняється від сплати штрафу і головщини.

17. Якщо хто притягне іншого до судової відповідальності за насильство, як мусить напад доводити

Якби хто притяг до суду іншого за напад, тоді він повинен довести своє обвинувачення заслуговуючими на довіру свідченнями. А якби свідка не мав, але залишилися сліди цього насильства, тоді він має сам доводити провину відповідача своєю присягою. Але якби він допустив відповідача до присяги і той хотів присягнути, підтверджуючи свою невинуватість, а позивач, який порушив справу про насильство, присягнути не хотів, то з відповідача має бути знято обвинувачення у скоєнні насильства.

18. Якби кому у чийсь домі було завдано шкоди або він зазнав насильства у дорозі з відома хазяїна дому

Якби кому у чийсь домі було спричинено шкоди або він зазнав насильства у дорозі або в іншому місці за бажанням або з дозволу, або з відома хазяїна дома, і того хазяїна було б притягнуто до суду і його провину було б доведено ґрунтовними доказами або особистою присягою позивача за наявності речових доказів або яких-небудь слідів, пред'явлених офіційно, то він буде зобов'язаний особистими грішми заплатити за той розбій і спричинену шкоду, а тих злодіїв притягти до суду.

19. Якби хто наслав на чие село своїх людей або напав на нього особисто, побив, поранив і пограбував

Також якби хто на чий маєток, село або на його людей скоїв напад сам або кого наслав і завдав цим насильством шкоди або поранив кого і кого-небудь пограбував, той мусить потерпілій стороні, якщо вона належним чином доведе, що було скоєно насильство і нанесені рани, відшкодувати шкоду, повернути награване із надлишком і сплатити за насильство, а у господарську казну — стільки ж. І хоча б той, хто вчинив напад, не поранив і не побив нікого, але взяв що-небудь, він також мусить сплатити потерпілому за насильство, а його людям мусить відшкодувати шкоду у тому розмірі, який він [потерпілий] назве під присягою.

20. За рядовий напад на сусідів дванадцять рублів грошей

Також постановляємо, що за кожний рядовий напад на сусіда, доведений у судовому порядку на користь потерпілої сторони, має бути присуджено дванадцять рублів грошей і стільки ж штрафу нам, господарю.

21. Якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича

Також якби шляхтич на дорозі скоїв розбійний напад на шляхтича і той, кого було пограбовано, впізнав того, хто напав, в обличчя і показав свої рани гідним людям або показав сліди пограбування властям або стороннім людям і при цьому вказав на особу того, хто його побив, і притягнув би до суду того, хто його поранив, а той хотів би звільнитися від обвнування присягою, то перш, ніж відповідачеві звільнитися від обвинувачення присягою, при своїх ранах першість присяги має потерпілий. Але якби той, хто побив, не хотів би примиритися із потерпілим і допустив би його до присяги проти себе, тоді, якщо потерпілий присягне, того, хто нападав має бути покарано як розбійника.

Якби хто на дорозі посварився, але не грабував, проте його було б звинувачено у розбої, то поранений повинен присягти, а той має заплатити йому за рани і не повинен бути присуджений до смертної кари, як за розбій.

22. Про сварки

Також, якби хто з ким посварився і під час цієї сварки один другого поранив і один із них або обидва звернулися б до суду, але не мали свідків,

які знали б обставини справи, і один другого не допустив би до присяги, а обидва хотіли б присягнути, то судді мають наказати їм тягнути жереб: тоді хто жереб вийме перший, мусить присягнути в тому, що той перший почав його бити і поранив його, і тому виникла ця сварка. І коли він присягне, тоді другий мусить заплатити тому, хто присягнув, за рани у відповідності до його стану.

23. Про сварку у вечірній час

Також, якби під час якої-небудь сварки увечері хто-небудь загасив свічку і кого-небудь із тих, хто був присутній при тій сварці, було поранено, але він не знав хто його поранив, і притяг би до суду того, хто загасив свічку, кажучи: «Мене було поранено у тій сварці, але з твоєї провини не знаю ким» — і представив би на те доказ, а якби не мав доказу і вирішив би присягнути, тоді той, хто загасив свічку, мусить заплатити йому за рани. Таким же чином мають розглядатися справи про вбивства, які скоєні за таких же обставин. Відповідач, що заплатив за рани або головщину, може шукати винуватого.

24. Якби хтось ненавмисне поранив кого і його було притягнуто до суду

Також, якби хто порушив у суді справу про нанесення йому рани, а відповідач заявив, що поранив його ненавмисне і навів би тому доказ, ми, вважаючи, що ніхто без своєї провини не мусить терпіти поранення, постановляємо і наказуємо: за ці рани позивачеві має бути сплачено.

25. Якби який слуга, захищаючи свого пана, кого-небудь поранив або вбив

Також ми постановляємо, що якби у якійсь сварці слуга-шляхтич, захищаючи свого пана, кого поранив або вбив, тоді він звільняється від відповідальності за це: проте, зацікавлена сторона має права позивати за свої рани або за вбитого до хазяїна цього слуги.

26. Якщо чий-небудь слуга вчинить напад на дім або вбивство і втече

Якщо чий-небудь слуга вчинить напад на дім або вбивство і втече, але його буде знайдено потерпілим у його пана і про його злочин буде заявлено

пану і якщо, незважаючи на це, пан упустить його, тоді сам пан, хазяїн слуги, мусить заплатити за напад і вбивство і відшкодувати шкоду і сам може стягти це зі свого слуги, а якщо про цей злочин слуги не було заявлено, тоді пан не мусить нести відповідальність за слугу.

27. Якщо хтось вчинив напад на іншого або вкрав щось, або чиясь людина перейшла до іншого, а потерпілий буде мовчати протягом десяти років

Також, якщо хто скоїв напад на іншого або вкрав щось, або чиясь людина перейшла до іншого, або хтось дав поручництво за іншого, або когось побив або пограбував, але потерпілий буде мовчати десять років, то вже ніколи він не повинен порушувати про це справу. Якщо ж хтось зазнав насильства з боку іншого і про це мовчав протягом трьох років, то мусить мовчати про це довіку.

28. Постанова про головщину для шляхтича і штрафу на користь господаря

Також постановляємо: якщо шляхтич шляхтича вбив під час сварки або ненавмисне і це було доведено в суді, тоді винуватий має сплатити родичам убитого головщину сто коп грошей, а нам, господарю, в казну — другі сто коп грошей. А якщо вбивця, злякавшись відповідальності, втік би з країни, то родичам має бути сплачено із майна того, хто втік, головщина сто коп грошей, а нам, господарю, стільки ж; діти того, хто втік, можуть володіти маєтком; убивцю ж має бути оголошено вигнаним як негідника.

29. Якщо якого злодія буде присуджено до смертної кари за якийсь злочин, але він уникне цієї кари, то йому немає місця між добрими людьми

Також, якщо кого було засуджено до смертної кари за крадіжку або який інший злочин, але від цього покарання йому вдалося відкупитися грішми або його було звільнено за клопотанням його друзів, купців, послів або вельможних панів, або за свій злочин побував у руках ката, той позбавляється честі і не може знаходитися серед добропорядних людей і не може більше користуватися своїми шляхетськими привілеями; а щодо всіх тих, хто таку засуджену людину звільнив або викупив своїми грішми, то вирішення питання про їхню честь і добре ім'я подається на наш господарський розсуд.

30. Якби хто переховував у себе вдома злочинців, розбійників, злодіїв і вигнаних із країни

Також постановляємо, що якби наші піддані переховували у своїх домах або маєтках підозрілих людей, злочинців, розбійників, вигнаних із країни або давали їм якісь поради, або допомагали, завдаючи цим шкоди суспільству, або користувалися речами, добре знаючи, що вони крадені, і це було б доведено, то винуватого має бути покарано так само, як і перелічених вище злочинців; тому що задля справедливості і тих, що скоюють злочини, і тих, що потурають їм, має бути покарано однаково.

Розділ ВОСЬМИЙ

ПРО ЗЕМЕЛЬНІ СУДИ, ПРО КОРДОНИ І МЕЖІ, ПРО КОПИ

- 1. Перш за все розпочинають королівською постановою із власноручним підписом його величності: якщо хто із перелічених у цьому артикулі станів захоче відібрати в іншого його землі, порушуючи кордони або межі, той, кому вкаже суд, мусить присягнути сам із шістьма свідками**

Також постановляємо: якби хто із єпископів чи священнослужителів як римського, так і грецького віросповідання, князів, панів і земян володів маєтками, людьми, землями, ловами, лісами, озерами і бобровими гонами, замкненими у певних кордонах або межах, і один у другого захотів би, порушивши кордон або межі, відібрати людей, або землю, лови, ліси, озера, сінокоси та боброві гони, бажаючи витіснити його із цього маєтку, тоді обидві сторони мають надати суду по вісімнадцять свідків. І яка із сторін, на думку суддів, наведе більш вагомі докази, та мусить присягнути сама із шістьма свідками з указаних вище станів.

- 2. Той, хто володіє за земською давністю, першим доводить своє право на володіння**

Також постановляємо, що кожен, хто володіє за правом успадкування або придбання, або також за земською давністю, першим мусить обґрунтувати своє право на володіння переконливим доказом, тобто свідоцтвом достойних людей, шляхтичів, або документів, або інших більш достойних людей, найближчих сусідів. Чиї свідки будуть достойні, ті, відповідно до давнього земського звичаю, можуть свідчити без особистої присяги, і за їхнім свідченням сторона, яка доводить своє право, володіння своє зберігає, інша ж сторона, якщо захоче, може стягати через суд.

- 3. Для вирішення земельних спорів у рок завитий необхідно виїжджати на місце**

Також постановляємо, що рок, встановлений судом для здійснення розмежування, має бути завитим, а тому ні в якому разі не може бути відкладеним, за винятком таких причин, які описані у даному артикулі, а саме: з причини мору або вального сейму, або виконання нашої господарської служби, або хвороби.

Якби одна із сторін не з'явилася з якоїсь іншої причини, крім чотирьох перелічених, то інша сторона надає належних доказів перед спеціально

призначеними межевими суддями і має бути задоволеною у відповідності до вказаних меж, які дають присяжні свідки на місці, де відбувається розмежування, і особистою присягою, і тим спірний предмет має бути закріплено за нею навіки. Якщо ж хто перед цим роком захворів би, то повинен повідомити про це суддів та іншу сторону, тоді розгляд справи має бути відкладено до одужання хворого, а коли він видужає, то, з'явившись на другий рок, має присягнути перед суддями в тому, що дійсно у той час був хворий.

А якби суддя сам захворів перед призначеним роком і тому не зміг з'явитися до суду, то мусить послати замість себе зі своїм листом заступника; а той має замість нього розглянути справу, і його рішення мусить мати таку ж силу, як і рішення самого судді.

4. Про встановлення кращих кордонів

Також постановляємо: якби якого суддю або межового було послано судом для з'ясування обставин справи на місці, такий суддя або межовий повинен буде допустити до доказу зі справи ту сторону, яка пред'явить кращі та більш значущі привілеї, листи, знаки або копці, або кордони. А якби з обох сторін не було б знаків, то до доказів зі справи і до присяги має бути допущено ту сторону, чиї свідки будуть більш достойними. Однак свідками мають визнаватися не усякі шляхтичі, але шляхтичі і люди достойні, поза підозрою, які будуть найближчими сусідами і суміжниками, які більше підходять до свідчення, ніж шляхтичі, які не є суміжними сусідами.

5. Свідками можуть бути тільки християни римського і грецького віросповідання

Також постановляємо, що свідками у справі про землі і про доказ права на володіння землею не можуть бути допущені ні жиди, ні татари, а тільки християни латинського або грецького віросповідання. Проте і з цих християн у справі про землі і держання землі мають бути допущені як свідки тільки ті, які щорічно бували у своїх капеланів або попів на сповіді і приймали причастя і мають добру славу у своїй окрузі, не були замішані ані у крадіжках, ані у підробці чого-небудь. Ті ж християни, латинського або грецького віросповідання, які не причащаються і не ходять на сповідь, не мають бути допущені свідками до суду у справах про землю.

6. А хто може з державців судитися у копному суді

Якби який землянин повинен був судитися з державцем або з паном, і той пан або державця мав би у своєму повіті суміжний з ним маєток і вони

мусили б зібрати копу, тоді проста людина, яка мешкає у держанні того пана, не може бути його свідком, а тільки шляхтичі або люди з інших повітів, які заслуговують на довіру, і є найближчими сусідами.

7. Як мають встановлюватися роки для розгляду спорів про землю

Бажаємо також і постановляємо, що кожен рок для межування має встановлюватися судом по тижням стільки разів, скільки це знадобиться. Якщо суддя однієї сторони виїде на місце, то його рішення зобов'язані прийняти обидві сторони, не відмовляючись відсутністю інших сусідів, за винятком тих випадків, коли відсутність пов'язана із державною службою або хворобою, або якби був у справах з нашої державної служби у ворожих руках, або його було б відправлено нами із посольством.

А якби хто через лист, а не особисто, взяв у нас, господаря, або панів радних судей або межових для визначення кордонів земельного володіння, а іншу сторону особисто не було б сповіщено і у призначений рок вона була відсутня, то той, хто порушує справу, має взяти від суддів лист за дванадцять тижнів до розгляду справи і сповістити іншу сторону, щоби вона до того року підготувалася найкращим чином і не відмовлялася тим, що до того року не підготувалася; і мусить відповідати, як на запитому року.

8. Якби хто кому зіпсував кордон або межу

Якби шляхтич зіпсував кордон володінь іншого шляхтича або спалив його, насильно вирубав або як-небудь інакше зіпсував і це було б доведено, тоді порушник мусить заплатити скривдженому дванадцять рублів грошей; а якби перепахав межу, тоді три рублі і стільки ж штрафу. Якщо ж він вважав би, що цей кордон або цю межу встановлено неправильно, йому у збиток, то він мусить заперечувати це у суді, а не допускати насильства. А якби селянин селянину це зробив, то селянину один рубль грошей і стільки ж штрафу. А, крім того, зіпсовані ним кордон або межу мусить виправити, як було. А якби той кордон чи межу він вважав несправедливими, то повинен це через суд заперечувати, а не насильством.

9. Про спільний ліс і про просіки

Також постановляємо: якби хто спільно володів лісом, тоді мусить кожний з боку свого поля робити собі просіки, але вони не мають заходити з боку лісу, а як зіткнуться сокири, там і буде кордон. Проте, якби один був сильніший і прорубав більше за іншого, а той вбачав би в цьому для себе збиток і притягнув би його до суду, то суд мусить послати на місце для

огляду; тоді той мусить віддати лісу стільки, на скільки більше він вирубав, нехай навіть і не такого гарного, поки той не зрубає стільки ж. А коли той другий порубає ліс, якого йому бракувало, і ним буде вирубано стільки ж, скільки тим, тоді мусять поділити до дрібниць порівну і поганий, і гарний ліс. А якби той, хто нарубав більше, не мав лісу, щоб відвезти іншому, мусить те, що він нарубав, поділити порівну.

10. Якби кордоном між маєтком була річка

Якби між якимись родовими маєтками замість кордону була річка, яка з часом сама б змінила свій напрям, залишивши старе річище, то кордон між цими маєтками має проходити старим берегом; а кожен має право користуватися половиною річки як для ловлі риби, так і для здобуття інших прибутків. А якби хто навмисне перекопав річку у збиток своєму сусідові, а сусід притягнув би його до суду і довів би це, то суд мусить постановити, щоб відповідач терміново повернув річку у попередній стан і відшкодував сусіду збитки у бобрових гонах та інші.

11. Якби хто затопив своїм ставком інший ставок або луки

Якби хто у своєму родовому маєтку мав річку у повному своєму володінні, тобто обидва її береги, і на ній поставив загати і млини і тим затопив би сусідні млини, які стоять вище за течією, то мусить взяти від властей вижа і з вижем спустити воду і відшкодувати потерпілому причинену шкоду у відповідності до обґрунтованих доказів. А якби затопив луки без дозволу того, кому вони належать, то мусить дати натомість другу ділянку луків; якщо потерпілий погодився на це, то відповідач мусить так держати воду, щоб вона не псувала чужі луки або не затоплювала млин, який стоїть вище за течією.

А якби хто володів половиною річки, або хоча б мав річку у повному своєму володінні, але гатив греблю до чужого берега, або затопив луки без дозволу сусіда, а сусід зруйнував греблю, то він не мусить платити за зруйноване, тому що ніхто не має права без дозволу підводити греблю до чужого берега або робити ставок.

12. Якби хто хотів розширити свій став до чужого берега

Також якби хто хотів підвести до чужого берега став або затопити, або викосити чужі луки, або порубати ліс, або зорати поле, то потерпілий мусить послати відповідачеві вижа і заборонити це під загрозою застави;

цю справу має бути розглянуто в суді так само, як це позначено у попередньому артикулі.

13. Якщо хто на чужій землі посіє жито, як має бути заборонено вижем, щоб під загрозою застави не вивозив врожаю до рішення суду

Також, якщо хто посіє на чужій землі жито, то той, хто заявить, що земля його, мусить взяти від властей вижа у тому повіті, в якому мешкає і має заборонити йому під заставою на нас, господаря, і на врядуника, щоб той не звозив це жито додому, а скопив його, залишивши на тій землі до суду; і, встановивши рок, від обох сторін мають виїхати межові. А якби той, хто наклав заборону, довів у суді, що той посіяв жито на його власній землі, то як земля, так і врожай мають бути залишені йому. Але якби той всупереч вказаній вище заяві, не діждавшись суду, скопив це жито і звіз його додому, тоді він мусить заплатити заставу і за жито з нав'язкою. Якщо ж хто буде сіяти на власній землі, а інший йому це заборонить, але не доведе в суді, що це земля його, такий мусить сам заплатити заставу у нашу господарську скарбницю і відшкодувати збитки тому, чия земля. А шкодою вважати таке: якщо згнило чие-небудь жито внаслідок заборони його звести; або ж той, хто привіз межового і витратив гроші на його поїздку, але не обґрунтував у суді своїх претензій, мусить сплатити потерпілому за все жито і відшкодувати збиток. А застава має бути у перелічених нижче випадках така: якби хтось захотів спричинити шкоди іншому порушенням кордону, то має бути застава нам, господарю, сто рублів, а державці дванадцять рублів; а якби була заборона на межі, то застава нам, господарю — дванадцять рублів і державці — три рублі. Заборона ж на жито і луки має тривати до Різдва.

14. Якби хто тримав землю протягом трьох років, а інший, не звернувшись до суду, скопив би жито або забрав скошене, або затіяв бійку і порубав сохи

Також постановляємо, що якби хто безперешкодно держав яку-небудь землю три роки і спокійно її орав або засівав, а інший, прийшовши на це поле, скопив би його або забрав уже скошене, або ударив самого власника або його людину, або кого іншого, або вола, або порубав соху, то він мусить платити за насильство дванадцять рублів грошей, і нам, господарю, стільки ж. А якщо візьме без бійки, тоді мусить відшкодувати шкоду з нав'язкою, а потім, якщо хоче, може порушити в суді проти власника справу про цю землю. А якби хто відбирав у іншого, а той захищав і не віддавав держання, то спір має вирішити суд; і чия претензія на землю буде признана безпідставною, той мусить відшкодувати збитки і сплатити за насильство.

15. Якби хто паплюжив свідків

Якби хто без достатньої підстави паплюжив свідків позивача, тобто, якби позивач у відповідності до права представив вісімнадцять свідків, а відповідач не вибрав би із цих вісімнадцяти свідків шести, які заслуговують на довіру, і давав їм відвід із метою перешкодити розглядові справи, а позивач не забезпечив себе іншими свідками і через це мав би програти свою справу на цьому запитому року, то він має право тут же в суді відстояти своїх свідків. І якщо судді визнають, що відповідач безпідставно заплюжив цих свідків і дав їм відвід, а свідки виправдаються, то відповідач кожному із спаплюжених ним свідків у відповідності до їхнього походження буде зобов'язаний дати винагороду: шляхтичу — як шляхтичу, селянину — як селянину стільки, як нібито його поранили.

16. Якби хто не відстояв перед суддями спаплюжених свідків

Якщо хто цих своїх спаплюжених свідків усіх не відстояв перед цими ж суддями, а також самі свідки не виправдаються, то мусять присягати інші неспаплюжені свідки. А якби з обох сторін свідків було спаплюжено, то всіх їх належить відвести, і обидві сторони мусять надати інших свідків, які були б поза підозрою, і та сторона, яка виявиться більш достойною, має зі своїми свідками присягнути.

17. Про введення у володіння маєтком за борг або з якоїсь іншої причини

Якби ми послали нашого дворянина або кого із установи якого воеводи, або якого нашого врядника ввести сторону у володіння маєтком за борг або з якої іншої причини, то той, хто вводить у володіння, має робити це із сторонніми достойними людьми, із двома або трьома шляхтичами; він має все домашнє майно та інші речі, які знаходяться у цьому маєтку або на хуторах, правильно переписати, а ці достойні люди мають засвідчити правильність опису. Якщо ж той, хто вводить у володіння, вчинить інакше, то він мусить відшкодувати спричинену шкоду, якщо у тому дворі під час складання опису щось пропаде і це буде належним чином доведено або в цьому присягне потерпілий. А якщо той, хто вводить у володіння, не мав би чим заплатити, то його належить віддати на милість потерпілого. Якщо ж той, хто вводить у володіння, належним чином доведе, що він цей маєток із усім майном і речами передав за описом іншому у відповідності до нашої господарської волі і припису, то вже той, хто отримав ці речі, мусить відповідати сторонам, яким це має належати, перед судом і відшкодувати збитки.

18. Якби за погодженням обох сторін маєток було передано до рук господаря, а господарь віддав би цей маєток кому-небудь у держання до винесення судового рішення, а той цей маєток розорив

Також постановляємо, що якби обидві сторони до розгляду справи в суді погодилися передати маєток до наших господарських рук, а ми б цей маєток за листом або через того, хто вводить у володіння, дали у держання якому-небудь нашому врядникові до нашого господарського розпорядження, то врядник може використати для себе певні продукти, але з двору не повинен нічого вивозити, і з дружиною і дітьми не повинен у ньому жити. А цей маєток з усіма рухомими речами, а також із прибутками, які зібрано у період держання, мусить повністю і правильно повернути у відповідності до нашого господарського листа тій стороні, якій волею належить, і мусить прослідкувати, щоби в цьому маєтку, поки він знаходився у нього в держанні, не сталося ніякого збитку та спустошення. А якби той врядник вчинив інакше, то мусить стороні, яка понесла збиток, відшкодувати шкоду і збитки, а ми і нащадки наші мусимо винести рішення про це на найближчому судовому року як завитому, а за нашої відсутності — наші пани радні.

19. Якщо які брати або родичі, які володіють неподілимим маєтком, перед судом поділили його і поділ оформили письмово, то такий поділ мусить мати вічну силу

Постановляємо також, що якби повнолітні брати, рідні або більш віддалені родичі, володіли спільно якимось неподілимим маєтком, а потім перед судом поділили його і письмово оформили поділ, то такого поділу мусять між собою дотримуватися довіку. А якби такий поділ не перед властями, а в маєтку і в присутності їхніх спільних друзів обговорили і провели, письмово оформили і такого поділу дотримувалися між собою протягом десяти років земської давності, то такого поділу вже в силу цієї земської давності мусять між собою дотримуватися довіку.

20. Якби було призначено рок для розгляду справи без загрози програти його у випадку неявки і одна із сторін з'явиться, а інша не з'явиться, тоді сторону, що з'явилася, має бути введено у володіння тим, з приводу чого порушено в суді справу

Також постановляємо: якби ми або наші пани радні призначили кому рок для розгляду справи про землю без загрози програти його у випадку неявки і одна із сторін на цей рок з'явилася б сама і представила своїх суддів, а

друга сторона з'явитися сама і суддів своїх представити не хотіла, тоді ті судді, які виїдуть, за нез'явлення другої сторони того, хто з'явився, мають увести у володіння спірною землею або людьми у тій частині, яка відповідає сумі збитків і витрат, яких зазнала із цієї справи сторона, що з'явилася, і в чому присягне врячник, таку суму мусить сплатити сторона, яка не з'явилася. А після відшкодування тих витрат і збитків мають бути представлені судді з обох сторін і справу розглянуто у належному порядку. А якби той через свою впертість заволодів тією спірною землею або людьми всупереч рішенням тих суддів про ввід ними у володіння іншої сторони, його має бути притягнуто до суду, а суд мусить присудити йому сплатити за насильство і відшкодувати витрати і збитки, а другу сторону ввести у володіння тією ж землею або людьми, у володіння якими вона була введена раніше, а супротивна сторона, заплативши за насильство і відшкодувавши збитки і витрати, може знову порушити справу із цього ж приводу.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

5. Про землю відмежовану і про сумісні, як мають доказ чинити

Також постановляємо: якщо хто з ким буде судитися за землю відмежовану, тоді, який стороні позивач, названий судом, згідно зі звичаєвим правом, вісімнадцять [свідків] повинен буде перед судом виставити, і по три приводити; а сторона з тих трьох одного обрати має, аж поки шість не обере, і як тільки той пан або землянин з тими свідками, присягнувши землею обведе, там межа встановлена має бути. А якби мали суд про землю суміжну, і не в одному місці а порізно, тоді на кожній межі має сам позивач із шістьма свідками присягнути. Проте свідки, які на першій межі присягнуть, на другій межі в той же час свідчити не можуть.

6. Про об'їждження, якщо судді до згоди прийти не могли

Також постановляємо: коли судді, від нас, господаря, взяті, або від Пани-Радн нашої, виїхали на копу, тоді мають судити наступним звичаєм: перш за все повинні сповістити самі себе і встановити місце, куди мають виїхати, і, зібравшись разом, вислуховують обидві сторони, як скарги, так і відповіді, і об'їжджають землі обох сторін, куди поведуть, і оглядають листи і знаки: чий будуть листи або знаки кращі, того мають до свідчення допустити згідно зі звичаєвим правом. А якщо би судді спір мали про об'їжджене і не могли дійти до згоди, жовч свою сторону підтримуючи, тоді вислухавши скарги і відповіді, записати повинні, і не відбираючи у сторін їх прав на правосуддя, засвідчивши реєстр тих справ своїми печатками, мають послати до воеводи, в повіті якого те правосуддя буде, і науку у нього взяти, хто буде ближче до доказу, а самі звідти не роз'їжджаються поки науку від воеводи не одержать, і тільки науку взявши, мають в кінці-кінців правосуддя вчинити. А якщо судді однієї із сторін побачать, що докази іншої сторони достовірніші, а підтримають протилежну сторону і промовчать про це, до тих пір буде наука від воеводи. А що судді кожної із сторін на свідків і на суддів протилежної сторони накладуть, самі мають те відшкодувати.

20. Про людей, які приходять на волю* і відсидівши волю, геть ідуть, що мають платити

Також постановляємо: якби людина вільна прийшла до якого князя або пана і сіла на волю, і відсидівши волю хотіла піти геть, має перед цим відслужити тому пану стільки,

* Воля — тимчасове звільнення від сплати податей осілих на землі феодала похожих людей.

скільки на волі сиділа. Якщо б не хотіла стільки відслужити, тоді має грошима заплатити: за кожний тиждень по шість грошей.

Якщо ж вона, відсидівши волю, втекла до іншого пана, тоді той, до кого втекла, має його видати не інакше як отчича. А якби при повідомленні про це, тієї людини видати не захотів, і це буде доведене судом, тоді має сам за нього платити: за кожний тиждень волі по шість грошей. А якби та людина йому передоручена була і він її видати не хотів, а та потім від нього втекла, тоді він сам повинен буде тому, від кого та [людина] перед цим до нього втекла, платити, як за отчича, десять коп грошей і за синів його, скільки з ним втече, по десять коп грошей, а також скільки та [людина] не працювала, сидячи на волі, за тиждень по шість грошей.

21. Чужої людини землю не повинні купувати без волі пана її

До того ж також постановляємо, що не повинен жоден боярин чи інша людина у чужої людини землю купувати без волі пані її. Якщо ж у чужої людини землю без волі пана купив, і що-небудь на ній посіяв, тоді те посіяне і гроші втрачає, а той пан, чия земля, має без виплати грошей землю ту до своїх рук прибрати; а він [хто купив] і до тієї людини, в якій землю купив, і до посередника, через руки якого гроші передав, права позову не має згідно із постановою нашою. Також і чужу людину не має права ніхто купувати без волі пана її.

22. Якби хто кому поміж людей своїх призначив судовий розгляд під загрозою програти справу, а сам не з'явився, той справу програє

Також постановляємо: якби хто встановив рок для себе і людей своїх під загрозою програти справу, а одна із сторін на той рок не з'явиться і суддів і людей своїх не надішле і перед роком завчасно іншу сторону не попередить про причини, за яких на рок не прибуде, тоді ту справу вона програє, і тій стороні, яка не з'явиться, судді мають рішення винести і встановити відшкодування з його обґрунтуванням. А якщо з якоїсь справи доказів не буде, тоді має присяга вчинена бути: якщо в справі мова йде про насильство і про відшкодування збитків, тоді сам пан [відшкодовує], а в справі людей його, люди.

Розділ ДЕВ'ЯТИЙ

ПРО ЛОВИ, ПРО ПУЩІ, ПРО БОРТНЕ ДЕРЕВО, ПРО ОЗЕРА, ПРО БОБРОВІ ГОНИ, ПРО ХМЕЛЬНИКИ, ПРО СОКОЛИНІ ГНІЗДА

1. Якби хто незаконно полював у чужих володіннях

Також постановляємо: якби хто незаконно полював у чужих володіннях, то тому, у чий пуші полював, мусить заплатити за насильство дванадцять рублів грошей, а нам, господарю, противень мусить заплатити згідно з ціною спійманої дичини, вказаною нижче. Якби хто послав мисливців на чию-небудь землю, у пуші або сам крадькома вбив звіра, і якщо проти нього будуть наведені обґрунтовані докази, що стільки-то звіра вбито, такий мусить платити за звіра за ціною, вказаною нижче. А якби спіймали стрільця над звіром, убитим у пуші, то його мають відвести до властей, а власті мають присудити його до смертної кари, як і інших злодіїв. А якби хто на своїй землі звіра підняв, а той звір утік би на чужу землю, то він може свого звіра переслідувати чужою землею і може вбити звіра на чужій землі. Якби хто підстрелив звіра на своїй землі, а той звір подався б у чужі володіння, то за своїм підранком мисливець може йти у чужі володіння.

2. Ціна звіра

Також встановлюємо ціну на дикого звіра: за зубра дванадцять рублів грошей, за лося шість рублів грошей, за оленя або за лань по три рублі грошей, за ведмеда три рублі грошей, за коня або кобилу три рублі грошей, за дикого кабана і свиню рубль грошей, за серну півкопи грошей, за рись рубль грошей.

3. Як мають використовуватися борті, озера і луки, якщо хто має їх у чужій пуші

Також постановляємо: хто має свої борті у пуші нашої господарській або також у княжій, панській, землянській, яким чином мають користуватися своїми бортями. А ось як: хто має у чужій пуші свої борті або озера, або сінокоси, а коло сінокосів хатинки, той до озера може їхати із неводом, але не повинен брати із собою ні собаки, ні рогатини, а також ніякої зброї, чим міг би спричинити шкоди звірові. А хто має сінокоси у чужій пуші, той має користуватися своїми старими сінокосами, а нових не мусить долучати;

якби його старі сінокоси заросли, то може їх розчистити. А хто має борти у чужій пуші, тоді бортники, які мають ходити до своїх бортей, не повинні брати із собою ані псів, ані рогатин, ні якої іншої зброї, чим могли б завдати шкоди звірові; але бортники мусять мати тільки сокиру і пешню, якими роблять борти. А до сінокосів не мають права ні з чим іншим іти, а тільки із сокирою, чим зарості вирубати, і з косою, чим траву косити. Проте тим, хто має озера у чийсь пуші, коли прийдуть взимку ловити рибу у своїх озерах, можна буде у тій пуші набрати дров для своєї хатинки і зробити корита для риби. Ті, що мають сінокоси, можуть узяти дерево для обладнання скирди або стогу, або на будівництво сінника чи огорожі. А бортникам дозволено брати лико на виготовлення ледива або кору для лазбен та на інші потреби, які мають бортники у своєму занятті, скільки їм потрібно і скільки зможе на собі понести, а не вивозити возом, може з чийсь пуші взяти, де його борти. А коли дерево, в якому будуть його борти, впаде або з бджолами або без бджіл або хоч дерево і не впаде, він може витягнути із нього вулик із бортю, а верхівку і пень того дерева мусить лишити у пуші тому панові, якому належить пуша. А дерев на будівлю і дров, користуючись таким правом входу, ніхто не повинен брати із чужої пуші на свою потребу. Також, хто здавна має озера, сінокоси або борти у чийсь пуші, той не може займати озера, сінокоси і борти чужої пуші; а той, у чий пуші знаходяться озера, сінокоси і борти, також тих чужих входів у свою пушу відібрати не може. Той же, хто має свою пушу, а в його пуші знаходяться чужі борти, якщо схоче розкорчувати свою пушу, не повинен спричинити ніякої шкоди бортям і бортному дереву. Якщо ж хтось, розкорчовуючи поле, чийсь дерево, бортне або приготовлене під борт, або годяще для борті із бджолами або без бджіл, підрубав або обпалив вогнем і пошкодив те дерево, і воно від цього може засохнути, тому, чие дерево пошкодить, за це мусить платити у відповідності до нашої постанови, наведеної нижче. А якщо на чиему полі буде знаходитися чуже бортне дерево, то, зоруючи це своє поле, не повинен чужу борт обкорювати ближче, ніж на таку відстань, щоб із борозди можна було дістати її палкою, якою поганяють волів. А якщо близько підоре це дерево і якщо воно з цієї причини засохне, то буде зобов'язаний за це дерево платити тому, кому воно належить.

4. Що має платити той, хто виловить рибу з чужих озер, які знаходяться в його пуші, або скосить сінокоси

Якщо хто виловить рибу з чужого озера, яке знаходиться в його пуші, то мусить володарю озера заплатити за насильство, а нам, господарю, стільки ж, а за рибу стільки ж, скільки потерпілий укаже під присягою, якої йому спричинено шкоди у рибі. Також якщо хто у своїй пуші насильно скосить траву з чужого сінокосу і, витісняючи володаря з його сінокосу,

поб'є його, то буде зобов'язаний платити за насильство, а нам, господарю, стільки ж. А якщо нікого і не бив, але скопив траву з чужого сінокосу, то мусить повернути сіно з пенею.

5. Якби хто у своїй пуші застав чиюсь людину і затримав її

Якби хто у своїй пуші застав чиюсь людину і відібрав у неї що-небудь, то за це він не мусить відповідати; але тільки мусить ту людину і те, що відібрав у неї, віддати його хазяїну на поруки і повести у пушу до пня, де відібрав, і довести спричинену йому шкоду. І якщо доведе, що той спричинив йому шкоди, то винуватий мусить йому відшкодувати її. Якщо ж у пуші не було б ніякої шкоди, а володар пуші безпідставно на те відібрав би що-небудь у затриманій людині, то мусить повернути відібране.

6. Як мають розглядатися у суді справи про борті або про входи в пушу, якби хто хотів іншого позбавити права володіти бортями і користуватися входами

Якби хто мав спір про борті або про входи у пуші і хотів кого позбавити права користуватися бортями і входами і якимось чином чийсь борті або входи продав до чужих рук, як це часто трапляється серед селян, коли продає бджіл, будучи неспроможним віддати данину, або за дочкою віддає дерево із бджолами зятю у чуже село, а той тих бджіл помітить своїми мітками і на цій підставі буде мати вхід у цю пушу, і того першого, хто раніше мав у держанні ці входи, витіснить, а про це виникне суперечка, то мусять оглянути мітки у дереві: чия мітка буде старішою і яка більше вросла, тому мусять присудити борті і входи, а тому, чия мітка новіша, мають наказати, щоби собі не присвоював.

7. Якби хто-небудь виловив рибу з чужого озера, садка чи пруда

Також постановляємо: якби хто-небудь виловив рибу із чужого озера або із садка, або з пруда або порубав загату, той мусить платити за насильство, а також відшкодувати збитки; якщо ж млин пошкодив би або перекопав греблю, або спалив млин, або зпустив воду зі ставу, а потерпілий поскаржився б, що в результаті цього млин не діяв і тому він не мав прибутку, і навів би обгрунтовані докази або підтвердив особистою присягою, то винуватий мусить заплатити за насильство дванадцять рублів грошей і королю дванадцять рублів грошей, відшкодувати шкоду і збудувати млин.

8. Якби хтось зруйнував або підрубав чиєсь соколине гніздо

Також постановляємо: якби хтось зруйнував або підрубав чиєсь соколине гніздо, або навмисне спіймав сокола під гніздом, або вкрав із гнізда молодих соколят, тоді той, якщо буде доведена його провина, мусить тому, в чий пуші гніздо, сплатити дванадцять рублів грошей. І також якби хто розорив або обікрав лебедине гніздо, то також сплачує дванадцять рублів грошей. І також якби хто порубав чужий перевіс або вкрав сітку з перевісу, платить дванадцять рублів грошей.

9. Про боброві гони

Також постановляємо: якби княжі або панські, або земські боброві гони знаходилися у володіннях іншого сусіда, то той пан, у чийх володіннях будуть гони, не має права дозволяти своїм людям і сам не має права від старого поля доорувати на таку відстань, щоби можна було до гніздів'я бобрів докинути кия; на таку саму відстань не має права підкошувати сінокоси і вирубувати молоді пуші. А якби бобри пішли із цього гніздів'я до іншого гніздів'я, у поле або сінокоси, то на таку ж відстань не має права підорювати поле, підкошувати сінокоси і вирубувати вербняк, щоби міг від гніздів'я бобрів докинути кия. А якби зорав поле до гніздів'я бобрів або підкосив сінокос, або вирубав вербняк і тим вигнав бобрів, мусить платити дванадцять рублів грошей, а крім того, мусить це гніздів'я бобрів залишити у спокої на такій відстані, куди міг би докинути кия. А якби хто убив бобрів або вкрав їх, то мусить платити за насильство. А скільки б убив бобрів, мусить платити за карого копу грошей, а за чорного дві копи грошей.

10. Про хмільники

Якби хто пообривав або порубав чужі хмільники, хоча вони і знаходяться у його родовому маєтку, а це було б належним чином доведено, той мусить платити за насильство володарю хмільника, а нам, господарю, дванадцять рублів грошей. А якби хміль тільки обірвав, але не порубав, то мусить відшкодувати шкоду із пенею.

11. Про приладдя для ловлі птиці

Також якби хто порубав чиєсь приладдя для ловлі птиці і це буде доведено у суді, той мусить заплатити тому, чий приладдя, дванадцять рублів грошей, а нам, господарю, стільки ж.

12. Якби хто нишком-тишком зіпсував приладдя для ловлі птиці

Якби хто вирішив заподіяти шкоди і помазав дьогтем або часником чії приладдя для ловлі птиці і це було би доведено в суді, той мусить заплатити тому, чії приладдя, три рублі грошей. І таким же чином, якби хто вкрав у іншого шатер, мусить заплатити три рублі.

13. Постанова про те, скільки має бути заплачено за бортне і небортне дерево

Якби хто чуже бортне дерево, сосну із бджолами пошкодив або обпалив вогнем, або як інакше знівечив, той за це дерево і за бджіл мусить буде сплатити власнику копу грошей, а за дуб стільки ж. А якби хто зрубав або зіпсував сосну, в якій роїлись бджоли, хоча б їх у той час у ній і не було, той зобов'язаний буде заплатити за неї півкопи грошей, а за дуб, в якому роїлись бджоли, стільки ж.

14. Ціна бджіл і дерев, бортного і небортного

Якби хто зрубав або знівечив сосну або дуб бортний, в якому ще не роїлись бджоли, або кременну сосну, той за кожне таке дерево, скільки їх знівечить, має платити по п'ятнадцять грошей.

Якщо хто видере в іншого бджіл із невибраним медом, завдавши тим збитку, але дерева не знівечить, той буде зобов'язаний за кожную бджолину сім'ю із невибраним медом, скільки їх видере, платити по півкопи грошей, а за бджолину сім'ю, в якої мед вибраний, по п'ятнадцять грошей.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

18. Якби хто кому в гаю вирощеному шкоду вчинив

Якби хто кому в гаю вирощеному шкоду насильством навмисно вчинив, або [дерева] рубав, якщо шляхтич шляхтичу, тоді має заплатити йому за насильство дванадцять рублів грошей, а збитки відшкодувати за віз дерева по вісім грошей. А якби мужик мужику гай насильно порубав і збитки вчинив, тоді має заплатити по три рублі грошей так, якби йому межу переорав, і відшкодувати збитки. А якби хто по-злодійські кому порубав, боярину або мужику, а його з порубаним деревом було спіймано і те вилучено, тоді має платити як за життя своє. А якби його самого не було спіймано, а порубане дерево було вилучене, тоді за кожне дерево, яке годилося б на будівництво як для кліті, так і для хати, по дванадцять грошей; а яке буде годитися як на оглоблі так і на дрова, по шість грошей.

19. Хто кому сад покраде

Якщо хто у шляхтича сад покраде, і на нього буде показано або з краденим спіймано, той має заплатити дванадцять рублів грошей, а мужику три рублі грошей.

20. Про оцінку землі

Також постановляємо: коли б ми самі, або Пани-Рада наші послали оцінювати маєтки у якій-небудь справі, тоді мають оцінювати таким чином: служба людей — десять коп грошей, пустоші — п'ять коп грошей, на землях присадибних діжка землі з перегноєм — півкопи грошей, а без перегною — двадцять п'ять грошей, на сіножатях за віз сіна — по п'ятнадцять грошей; а борн і ліси придатні як для пашні так і сіножаті, мають таким же чином оцінюватися; а пуші мають оцінюватися з урахуванням цінності і користі землі, на скільки земля і пуша корисними будуть.

Розділ ДЕСЯТИЙ

ПРО МАЄТКИ, ЯКІ ОБТЯЖЕНІ БОРГАМИ, І ПРО ЗАСТАВУ

1. Якби хто купив обтяжений боргами маєток, а кредитор мовчав би десять років

Також постановляємо, що якби хто купив якийсь маєток і спокійно ним володів, заплативши за нього сповна або недоплативши, а цей маєток було б обтяжено боргом, який було на маєток записано ще до його продажу, але кредитор мовчав би про цей борг десять років строку земської давності і через суд не стягував, то він не мусить стягувати борг з маєтку, а тільки з самого боржника. А якби боржник не мав можливості заплатити, то за цей борг його має бути віддано на милість кредитора. Якщо ж за той борг до встановлення земської давності було би притягнуто до суду того, хто утримує цей маєток, то кредитору у відповідності до першого запису в рахунок боргу має бути присуджено держання маєтку, а той, у чий держанні знаходиться цей маєток, має сплатити цей борг. Той же, хто зараз володіє цим маєтком, може стягти ці гроші та всякі інші витрати з того, у кого купив маєток, особливо якщо свого часу, коли записував цей маєток, не прийняв на себе цього боргу і будь-яких інших витрат.

2. Якби хто взяв чужий маєток, обтяжений боргами, в рахунок належного йому боргу

Якщо кому буде присуджено в рахунок якихось боргів чийсь заставлений маєток через відсутність іншого, а з цього маєтку могли би бути сплачені обидва борги, то той, кому належить більша сума, незалежно від того, чи утримує він цей маєток, чи прагне отримати його в рахунок боргу, буде зобов'язаний сплатити іншому кредитору меншу суму, а сам цей маєток мусить тримати в заставі за обидва борги до тих пір, поки його не викупить законний власник, який після цього отримує всі права на маєток. Проте той, кому належить більша сума, на свій розсуд може другому кредитору віддати маєток за його гроші, або обидва кредитори можуть віддати його під заставу комусь під ту ж суму і поділити ці гроші.

3. В яких випадках необхідно присягати про борг

Також постановляємо, що кожен, хто скаржиться як з приводу своїх збитків, спричинених йому якимось чином, так і з приводу належного йому боргу, на який він мав борговий запис, але загубив його і надав би достойних свід-

ків, які бачили цей борговий запис, то ці свідки мусять підтвердити, скільки йому зобов'язаний заплатити боржник, а позивач має присягнути, і боржник мусить йому заплатити стільки, скільки позивач назве під присягою, і на цьому має бути кінець. А хто мав би борговий запис, тому цей борг має бути виплачено за борговим записом без присяги. Постановляємо, щоби жоден шляхтич і міщанин не давав у борг без боргового запису більше десяти коп. А якби хто із шляхтичів або міщан дав у борг без боргового запису більше десяти коп грошей, а боржник відмовився би від цього, то суд мусить заборонити присягнути кредитору на більшу суму, ніж десять коп, а що кредитор дасть у борг без боргового запису поверх десяти коп, те має втратити.

4. Якщо заставаутримувач якусь віддану йому в заставу річ віддасть у заставу іншому за більшу суму

Також якби заставаутримувач віддану йому в заставу річ віддав у заставу за більшу суму іншому, заставник для вручення грошей, які він або його попередник під цю річ брали, має покликати до суду того, у кого заставив свою річ; а покликавши до суду і поклавши суму грошей, яку вказано у борговому запису, має право забрати свою річ; той же, хто дасть під чужу річ більшу суму, нехай стягує з того, хто заставив у нього чужу річ, скільки було дано зверх першої суми.

5. Дія давності не мусить поширюватися ні на яку заставу

Бажаємо також і постановляємо, щоби ні на яку заставу не поширювалася дія земської давності, після закінчення якої заставник втрачає право на віддану в заставу річ; що можна буде кожному власникові, поклавши перед судом гроші, повернути собі віддані в заставу маєтки, як родові, так і якимось іншим способом придбані. А якби хто віддав у заставу за гроші кому свій маєток, або яку-небудь іншу річ на визначений термін і хотів би повернути заставаутримувачу гроші і отримати заставу назад, а кредитор не хотів би забрати у нього свої гроші і повернути йому заставу і його було б покликано до суду за отриманням своїх грошей, але не з'явився би на рок завитий, то позивач мусить покласти перед судом гроші, а суд має ввести його у володіння маєтком, і позивач має володіти в законному порядку тим, що він раніше заставив.

А якщо той, хто взяв у заставу маєток або якісь інші речі, з'явився б у призначений рок, то, отримавши свої гроші, що надані в заставу під це нерухоме майно або нерухомі речі, мусить повернути взяте у заставу у відповідності до боргового запису і договору, не відмовляючись давністю. А як хто віддав би щось у заставу на певний термін, то якби він був живий, а термін пройшов, а він не викупив у термін заставу, то заставаутримувач мусить держати цю заставу до другого встановленого терміну, а заставаутри-

мувач може викупити її тільки після того або наступних термінів. Проте, якби заставник помер, не викупивши своєї застави, і після нього залишився син або родич, то заставаутримувач не повинен чекати встановленого терміну, але, викликаний до суду, мусить взяти гроші і повернути заставу.

6. Для розгляду справи про віддану у заставу річ мусить бути встановлений завитий рок

Хочемо також і ухвалюємо, що перший строк, призначений судом для розгляду справи про заставлену річ, має бути завитим роком під загрозою програшу справи у випадку неявки до суду. І з того часу, як заставаутримувач буде викликаний повісткою до суду, з того часу не має права більше чинити збитки маєтку і користуватися будь-якими прибутками. І якби взяв щось із цього маєтку після отримання повістки, то при викупі застави мусить усе повернути заставнику. Якщо ж у якийсь рок вряник з якоїсь причини не зможе бути присутнім під час розгляду справи про викуп застави, то він має право залишити замість себе у суді людину достойну, яка буде уповноважена розглянути і вирішити справу про викуп застави у відповідності до того, що має отримати кожна із сторін за законом.

[7]. Якби заставаутримувач покликав у суд заставника

Якби хто порушив справу з приводу якогось спадкового майна, тобто з приводу боргу або заставленої рухомої речі, а заставник, покликаний викупити свої заставлені речі, не з'явився в перший, у другий і в третій встановлені терміни, то він втрачає свою річ.

А заставаутримувач буде мати право розпоряджатися цими заставленими речами на свій розсуд.

7. Якби хто заклав щось на певний термін

Також якби хто віддав кому у заставу рухому річ на певний термін із її втратою у випадку, якщо її не викупить, і якби настав встановлений термін, а заставник річ свою не викупив, тоді заставаутримувач може поступити з нею як йому заманеться.

8. Якби хто заставив маєток на певний термін і не викупив його

Також і маєток якби хто кому заставив на термін з його втратою, якщо не викупить, тоді якби термін прийшов, а той, хто заставив маєток, у той

термін не зміг викупити, тоді той, хто закупив, має сповістити родичів, щоб вони той маєток викупили; а якщо родичі протягом року з моменту того сповіщення викупити цей маєток не змогли, тоді той, хто закупив, отримує маєток у вічне володіння.

9. Якщо хто заставив кому маєток на термін і в листі своєму відписав би без термінів не викупати його

Якби також хто кому заставив маєток і написав би в листі своєму, що має викупити його в певний термін, і якщо у той термін не викупить, тоді той, кому заставив, мусить держати цей маєток до кінця наступного такого ж терміну. Але такими заставами заставоутримувач може користуватися у відповідності з договором.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

11. Про маєтки, заставлені на термін

Також постановляємо: якщо хто заставив кому маєток або людей під певну суму грошей на термін, а потім, грошей не повернувши, той маєток або людей, що були заставлені, відібрав до закінчення терміну, тоді має заплатити за насильство дванадцять рублів грошей, а нам, господарю, стільки ж. А якщо до терміну, ті люди, яких заставив, не працювали, тоді за кожний тиждень має платити винагороду шість грошей за того, який буде мати волів, або клячу; а за того, який пішим буде, має платити три гроші. А якщо той, хто заставив, хотів тих людей до закінчення терміну повернути, а той, кому заставив, не хотів грошей своїх взяти, а їх відпустити, тоді той має вижа судового, в якому повіті буде, взяти і до нього їхати, щоб гроші свої взяв; а якщо він грошей взяти не хотів, тоді той виж, має забрати ті гроші і до скарбниці нашої віддати, а людей тих у нього відібрати.

12. Якщо людей заставлених хто інший відібрав

Якби хто інший людей заставлених або землю заставлену з якоїсь причини відібрав, тоді той позивач, який йому заставив, має довести свою невинуватість; а якщо не доведе, сам йому збитки відшкодовувати буде.

Розділ ОДИНАДЦЯТИЙ

ПРО ГОЛОВЩИНИ ЛЮДЕЙ ПУТНИХ, СЕЛЯН І ПАРОБКІВ

Перш за все про головщини путної людини і бортника

Також постановляємо: якби хто убив людину путну або бортника, головщина за людину путну дванадцять рублів грошей, а за бортника вісім рублів грошей. А якби хто побив людину путну або бортника, то людині путній нав'язка три рублі грошей, а бортнику рубль, їхнім дружинам — удвоє.

1. Про головщину і про нав'язку ремісних людей

Головщина золотарю, органісту, пушкарю, пекарю, кухарю, тесляру, майстру по шиттю золотом, ковалю, столяру, скляру, сокольнику, псарю, візнику, старшому конюху, каменяру, кравцю, швецю, майстрині по шиттю золотом, килимниці, ткалі, прясі має бути, як і слугі путному, тобто дванадцять рублів грошей. І якби хто із цих ремісників був тяглий або невільний, то йому головщина така сама, а нав'язка — рубль.

2. Про побиття і головщину тіунів, приставів та інших врядників

Головщину тіуну, приставу, ключнику, якби хто побив кого із них на цій посаді, дванадцять рублів грошей, а нав'язка за побиття при виконанні посади три рублі грошей. А якби який тіун або пристав були звільнені з посади, то головщина їм і нав'язка така сама, як тяглий людині. Якби паробок виконував обов'язки тіуна або пристава, йому головщина десять коп грошей, а нав'язка — рубль до того часу, доки він виконує обов'язки, а коли його буде звільнено від них, то головщина і нав'язка йому, як паробкам.

3. Про головщини і побиття простих людей і паробків

Якби хто убив тяглого селянина, той мусить платити за нього головщину десять коп грошей; за невільного паробка головщина п'ять коп, а невільній жінці стільки ж головщини.

4. Про побиття і рани мужицькі і паробоцькі

Коли би хто мужика тяглого поранив або побив, має заплатити йому як нав'язку п'ятдесят грошей, а дружині — рубль грошей, а паробку — півкопи грошей, а дружині його — копу грошей.

5. Жид, татарин християн у неволі тримати не повинен

Також постановляємо: якби який жид або татарин будь-якого стану християнина купив або взяв у заставу, від цього часу наказуємо воеводам, старостам, державцям, щоб вони про те довідувались і кожного такого християнина звільняли з неволі у жида або татарина і таким саме чином: якщо хазяїн купив його назавжди або невільник народився від купленої жінки, то такий невільник, дівставши повноліття, мусить відробити у хазяїна сім літ, а після семи літ має бути відпущений на волю. А якби жид або татарин кого узяв у заставу за гроші, то постановляємо, що тоді невільники повинні відпрацювати цю суму, а рік роботи як чоловіка, так і жінки має зараховуватися за півкопи грошей; і до того часу має йому той закуп служити, поки не відпрацює усієї суми. А челядь, яка дана татарам за батька нашого і за предків наших, і за нас із дворами нашими, ту челядь вони мають держати.

6. Людина вільна ні за який злочин у неволю не повинна взята бути

Також постановляємо, що людина вільна ні за який злочин не повинна взята бути у вічну неволю. А якби за який злочин була віддана як винагорода за якусь суму, тоді мусить її відпрацювати, причому кожен рік роботи має зараховуватися селянину за дванадцять грошей, а селянці за п'ятнадцять грошей, якби їм був наданий присівок на прожиток їхній. А якби їм присівку не було дано, то селянину кожен рік роботи зараховується за півкопи грошей, а жінці за двадцять грошей. Якщо ж сума, за яку таку людину було видано, була такою великою, що сам не міг би відробити її, тоді його діти мусять відробити, і нарахування їм мають бути такі самі.

7. Про залік закупам суми в рахунок боргу за відпрацьований час

Також постановляємо: якби хто узяв як закуп селянина або селянку і не домовився з ними про розмір присівка або про те, за яку суму буде

зараховуватися рік роботи, то з належної суми грошей має бути вирахувано селянину п'ятнадцять грошей за рік, а жінці десять грошей.

**8. Якби чиясь людина, вільна або невільна,
або челядинець перейшов до іншого, а той не хотів би
за законом повернути його**

Також постановляємо, якби чиясь непохожа людина або невільний челядинець перейшов до кого іншого, назвавшись вільним, і його пан один або два рази звернувся до того пана з проханням розглянути його претензію, а той пан не хотів йому на челядинця права дати, тоді такого землянина має бути притягнуто до земського суду. І якщо пан тієї непохожої людини або челядинця доведе в суді, що ця людина — його невільна, і разом із тим доведе, що до того пана двічі звертався з проханням про відновлення, а той відмовився, то відповідач мусить у відповідності до цієї постанови заплатити позивачеві нав'язку за весь час, поки у нього мешкав утікач або челядинець позивача.

**9. Якби від кого втік челядинець, а той,
будучи сповіщений про це, вільно його пропустив**

Також постановляємо: якби від кого челядинець утік, мужик або жінка невільна, а той, будучи сповіщений про втечу чужої челяді, показав їм дорогу або хліба дав, або їх у себе переховував, і це було б доведене, то той мусить знайти цих утікачів. А якби не знайшов, то мусить тому, чия челядь, сплатити.

**10. Якби хто сина свого або вільну людину в неволю
запродав**

Також постановляємо: якби хто вільну людину або сина свого продав з голоду в неволю, або сам з голоду продався у неволю через лист записний, то такий договірний лист не повинен мати сили, і як голод мине, та людина, діставши грошей, віддасть їх кредитору, а сама знов стане вільною. А якби хто через голод або за хліб продав або віддав кому свого невільника, тоді той невільник мусить належати тому вічно.

11. Якби хто під час голоду челядь свою прогнав

Також постановляємо: якби хто під час голоду челядь свою невільну прогнав геть з двору, не бажаючи її утримувати, а вони самі б у голод

прокормилися, тоді вони вже не мусять бути невільниками, а стають вільними. А робити слід таким чином: якщо пан вижене челядь, тоді вони мусять сповістити про це повітовому в'ярнику або міському бурмистру, або міщанам, що пан вигнав їх; а ті, кого вони сповістять, повинні сповістити того пана, чия то челядь. І якби він прогнав челядинців геть, не бажаючи їх годувати, то вони мають бути вільними довіку.

12. Невільниками люди вважаються з чотирьох причин

Також постановляємо, що невільниками люди вважаються з чотирьох причин: по-перше, ті, хто здавна в неволі знаходяться, або в неволі народилися; по-друге, ті, яких взято в полон із землі неприязельської; по-третє, якби хто був засуджений до смерті за якийсь злочин, окрім злодійства, а він просив би того, кому виданий, щоб його не занапастив, і віддався би в неволю і той би не занапастив його, то злодій має стати невільником; невільниками стають і його діти, які потім народяться; по-четверте, коли б сам себе в неволю віддав, а саме: якби хто, будучи вільним, одружився з жінкою, знаючи, що вона невільниця, то сам стає невільником і їхні діти незалежно від того, чоловічої вони чи жіночої статі; так само, якби і жінка вийшла заміж за невільника, знаючи, що він невільник, то стає невільницею сама і становляться невільниками їхні діти.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

14. До винагород за передоручення слуги

Якби хто кому передоручив слугу, а той слуга шкоду вчинивши тому пану своєму, від нього втік, тоді той, який йому передоручив, повинен буде його перед судом поставити, а судді мають йому термін встановити, у який той повинен слугу знайти і перед судом поставити. Якщо ж він у той термін, який судді встановили, того не знайде, тоді він сам повинен ті збитки відшкодувати і слушні докази надати. А якби потім тому пану, від якого слуга втік, прийшлося побачити [слугу] на торгу або зустріти на шляху, тоді вже він сам не має права його повернути, тільки може стягнути [збитки] з передоручника свого.

15. Про слугу не передорученого, якби пану своєму зашкодив

Якби хто мав слугу не передорученого, а той йому шкоди вчинивши, втік, тоді він, де тільки його побачить чи зустріне, має його спіймати і вести до суду, і перед судом має збитки свої доводити.

Розділ ДВНАДЦЯТИЙ

ПРО ГРАБЕЖІ І ПРО НАВ'ЯЗКИ

1. Якби хто захопив або пограбував стадо господарське, або князівське, панське і землянське і щось із цього стада заморив

Теж постановляємо: якби хто захопив або пограбував стадо наше або князівське і панське, або землянське і заморив кобилу або жеребця, тоді за жеребця доброго нашого десять коп грошей, а за кобилу — п'ять коп грошей. А якби хто із стада панського або землянського жеребця або кобилу викрав, тоді за жеребця п'ять коп грошей, а за кобилу три копи грошей.

Також, якби ніхто жеребця нашого або землянського не торгував, тоді та сума має бути стягнута. А якби хто хотів його купити і запропонував якусь суму, то у випадку викрадення жеребця має бути стягнута та сума. А якби було викрадено кобилу з табуна, що не була ще у бороні, або не возила дрова, то має бути сплачено стільки, скільки позначено вище; якщо ж було вкрадено кобилу, яка працювала на подвір'ї, то п'ятдесят грошей. Стосовно ж мужицької робочої кобили або свійського жеребця, то п'ятдесят грошей. Проте, якби робочу кобилу було куплено, то має бути заплачено стільки, скільки за неї було дано. Також якби було вкрадено жеребця, хоча і свійського, якого хто-небудь торгував і пропонував за нього певну суму, то у відповідності до доказів мусить бути заплачена ця сума.

2. Якби хто пограбував чие стадо на своїй землі, або на землі власника стада, або на місці потрави

Якби хто пограбував дике стадо на землі власника стада або на своїй землі, або на чийсь, або на місці потрави, то у відповідності до викладеної нижче постанови мусить заплатити за насильство і відшкодувати шкоду, яка могла би бути спричинена стаду, тому що не мусить захоплювати стадо за потраву, хоча і застав би його на місці потрави, але повинен відігнати стадо до його володаря, а потраву має показати стороннім людям; після цього за потраву мусить заплатити той, чие стадо завдало шкоди.

3. Якби хто над шляхтичем або шляхтянкою грабіж вчинив

Також постановляємо: якби хто над шляхтичем або шляхтянкою грабіж вчинив: украв їхніх коней біля костелу або на торгу, або в полі, або

в бору, і хоча ніякого бою не вчинив, а власника коня або його слуги при цьому не було, або взяв би коня у присутності слуги, або випряг з возу і це було б певним чином доведено, то той, хто вкрав коня, мусить заплатити потерпілому дванадцять рублів грошей, як ніби-то заподіяв поранення шляхтичу або шляхтянці.

4. Про грабiж коня панського, дворянського або шляхетського

Ми забороняємо захоплення панського, дворянського або шляхетського коня без дозволу влади. А якби хто без дозволу у князя або пана захопив коня, той мусить коня конем нав'язати.

5. Якщо хто пограбує чию людину

Також якби шляхтич у чийхось селян на торгу або біля церкви, або у полі, або десь в іншому місці захопив самосудом коней або скотину, а потерпілий звернувся би до суду і навів докази, що той у нього захопив, тоді спочатку обвинувачений згідно з вироком суду мусить дати потерпілому нав'язку три рублі і повернути захоплене, а потім вже відшкодовувати з нього, що належить. А якби той, у кого вкрали, не втримався і, не порушуючи справи у суді, у свою чергу вкрав би у кривдника, то він втрачає своє право на нав'язку, а тому, у кого вкрав, повинен повернути крадене із нав'язкою.

6. Нав'язка селянину і селянці

Також встановлюємо розмір нав'язки за кожну річ. Перш за все нав'язка селянину. Якщо хто спіймає чужого селянина і тримає його в себе, нав'язка — п'ятдесят грошей, а селянці — рубль грошей, паробку — півкопи грошей, а невільниці — копа грошей.

7. Нав'язка за невільну челядь

Також якби чия челядь утекла, а її хазяїн оголосив розмір винагороду за спіймання утікачів і, вирушивши в погоню, знайшов би свою челядь у кого, то мусить тому, у кого знайшов челядь, дати винагороду за її спіймання у відповідності до того, як об'явив.

А якби без об'яви про винагороду за спіймання знайшов свою челядь у кого, а той не хотів йому цю челядь видати без позему або взяв би з нього той позем силою, а потім за це його було б притягнуто до суду, то мусить заплатити за взятий позем як за насильство дванадцять рублів грошей.

Якби хто тримав би у себе чийсь челядь і декілька разів об'являв про те, що вона знаходиться у нього, а потім би хазяїн челяді через декілька тижнів знайшов у нього свою челядь, то мусить заплатити тому тільки за їжу за кожного челядина по грошу на тиждень.

8. Нав'язка за волів, корів та іншу скотину

Якби хто украв у кого вола, корову, свиню, кабана, вівцю або козу; то має бути заплачено за вола п'ятдесят грошей, за корову півкопи грошей, за кабана півкопи грошей, за свиню п'ятнадцять грошей, за вівцю дванадцять грошей, за барана дванадцять грошей, за козу шість грошей, за порося три гроша, за ягня три гроша, за підсвинка шість грошей, за борова півкопи грошей. А якби хто украв щось із перерахованого і та скотина здохла б, то мусить за кожну голову скотини заплатити з нав'язкою.

9. Про міщан, що не повинні на торгу земян грабувати

Також постановляємо, що міщани і наші піддані за якісь свої кредити не повинні у місті на торгу свавільно відбирати власність селян наших, а також чийсь іншу, духовних і світських грабувати, учиняти перешкоди і тим домогатися від них відновлення в правах, але стосовно тих боргів вони повинні добиватися повернення боргу від боржників у їхніх панів, а від наших підданих — у наших врядників. А наші і панські врядники мусять роглядати ці справи. А якби хто захватив самосудом, то мусить заплатити нам, господарю, штраф три рублі грошей і потерпілому три рублі грошей.

10. Ціна на птахів

Також постановляємо: якщо хто украв у кого сокола, кречета, балабана, яструба великого, чеглія або ястребця малого, або дремлюга — їм ціну вказано нижче: за кречета червоного дванадцять рублів грошей, за білого кречета десять рублів грошей, за сірого кречета шість рублів грошей, за сокола дванадцять рублів грошей, за яструба шість рублів грошей, за балабана три рублі грошей, за сарича три рублі грошей, за чеглія три рублі грошей, за ястребця рубль грошей, за дремлюга рубль грошей.

11. Ціна на птахів свійських

За гусака три гроша, за каплуна шість грошей, за курицю шість грошей, за качку два гроша, за селезня грош, за голуба грош. А якби хто вкрав

кругову качку, яка сидить на кругу, дванадцять коп грошей; за павича, якщо хто вкраде, три копи грошей, за свійського журавля (прирученого), якщо хто вкраде і вб'є, три копи грошей, за лебедя свійського (прирученого), якщо хто також убив або вкрав, десять коп грошей.

12. Ціна на собак

Також встановлюємо ціну на собак. Якби хто вкрав або вбив чийого слідника або набрешника, платить дванадцять коп грошей; за бобрового пса дванадцять коп грошей, за борзого п'ять коп грошей, за кұрча десять коп грошей, за хорта підсокольного десять коп грошей, за свійського кобеля п'ять коп грошей, за узлайника три копи грошей; за гончого пса три копи грошей, за лягавого на зайців або звіра три копи грошей, за меделянського пса дванадцять рублів грошей, за ласявого дванадцять рублів грошей, за осочного пса дванадцять рублів грошей, за шайку три копи грошей, а за лягаву підстрелу десять коп грошей.

13. Якби кого вкусив неприв'язаний пес

Також постановляємо: якби за чийось науськуванням пес укусив кого і хазяїна його було б притягнуто до суду, але він не зізнавався б у науськуванні, хочемо і вказуємо, що такий своєю особистою присягою мусить довести свою невинуватість. А якби сам не хотів присягнути, тоді мусить допустити до присяги позивача і тоді повинен буде шляхтичеві платити за безчестя, а простій людині — за рану. А якби хто, обороняючись, ненавмисне вбив чийого пса, той не повинен нічого платити за нього, але, якби кинувши щось у пса, вбив його, мусить хазяїну заплатити.

14. Якби хто мав пса або тварину, які спричиняли б людям шкоди

Також постановляємо, що якби чийсь пес коня, вола або яку-небудь іншу скотину вкусив або спричинив їй якоїсь шкоди, за таку тварину хазяїн пса повинен відповідати і відшкодовувати шкоду або видати винуватого.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

8. Хто б чию челядь викрав або вивів

Також постановляємо: якби хто вивів або викрав чиюсь людину або челядина, а його наздогнали на дорозі і спіймали з тією людиною або челяддю, тоді мають його з тим доказом вести до суду нашого, який найближчим буде, а суд має йому правосуддя вчинити. А якщо він не буде зізнаватись, що челядь ту викрав, тоді той, хто його спіймав з тією челяддю,

має докази навести або присягу вчинити, і якщо доведе це, той має бути покараний як злодій, а челядь має тому повернута бути, чия була. Якщо ж на дорозі наздогнати на зміг, а в домі чнемусь застав, тоді має той пан, у чийої людини ту челядь застав, правосуддя вчинити, і та челядь має видана бути йому з винагородою, а той, хто перед цим її вивів, має покараний бути як злодій.

10. Ціна збіжжю встановлена

Також встановлюємо ціну збіжжю, яке б хто взяв або залишив винним, як має платити: пшениці копа — дванадцять грошей, жита копа — десять грошей, ячменю копа — шість грошей, вівса копа — чотири гроша, гречки копа — чотири гроша, ярового жита копа — вісім грошей.

Розділ ТРИНАДЦЯТИЙ. ОСТАННІЙ

ПРО ЗЛОДІЙСТВО

1. Про паробків, які десь крадуть

Якщо паробки крадуть десь поблизу і їх спіймали на місці злочину і якщо вкрадена річ буде коштувати п'ятдесят грошей, тоді затриманий повинен покараний бути як злодій.

А якщо вкрадена річ не буде коштувати п'ятдесят грошей, тоді має бути відшкодований збиток із бонди паробка або має бути повернута вкрадена річ, а замість грошової винагороди потерпілому винуватий має бути покараний батогом. А якщо повторно вкраде, навіть якби украдене не коштувало десяти грошей, і злодій буде спійманий на місці злочину, тоді його повинні на шибеницю віддати.

2. Яким чином у чиємусь домі мають відшукувати речові докази або слід

Також постановляємо: якби кого вів донощик або хто за речовим доказом по сліду прийшов у якийсь дім, але не міг мати вижа від того пана, чия людина, або від повіту, тоді мусить у присутності сторонніх людей зробити обшук у домі. І якби знайшов украдену річ, то мусить вести ту людину до того вряду, чия є ця людина. А якби хто відібрав у потерпілого речовий доказ або збив його зі свіжого сліду і це було б доведено сторонніми людьми, то винуватий мусить відшкодувати потерпілому збитки у сумі, яку той назве під присягою, і три рублі грошей вини злодійської, якщо той, що став на заваді, буде шляхтич, а сам може шукати дійсного злодія.

3. Якби хто перешкоджав шукати вкрадені речі або відбив речові докази

Також, якби хто перешкоджав шукати вкрадені речі або відбив речові докази, а це було б доведено сторонніми людьми, з якими потерпілий прийшов зробити обшук у домі підозрюваного, то винуватий, нехай то шляхтич чи проста людина, мусить платити стільки, скільки скаже потерпілий під присягою, а також винагородити за побої у відповідності до стану того, кого побили.

4. Якби хто спіймав чийось людину на місці злочину, то має вести її до її пана

Також якби у маєтку, що належить князю, пану або землянину, було спіймано на місці злочину чийось людину, то ця людина має бути відведена до її пана. Якщо ж чийось людину було спіймано з речовими доказами на чужому торгу або в чиемусь чужому маєтку, то вона має бути відведена до того пана, чий торг, або до його в'язника. А той пан мусить взяти цей речовий доказ до свого двору, цю людину посадити у свою в'язницю і тричі сповістити про це того пана, чия людина. А той пан мусить прислати за цією своєю людиною вижа, у присутності якого той пан, у якого знаходиться людина, мусить розглянути справу. Якщо ж той пан, чия людина спіймана, вижа свого не прислав, тоді той пан, посадивши коло себе людей достойних, мусить, нарешті, справу цю розглянути.

5. Якби хто виявив у кого вкрадені речі, то мусить вести таку людину до її пана і просити правосуддя

Якби хто виявив свої вкрадені речі у чийого слуги або підданого як у родовому маєтку, так і десь у іншому місці, тоді ту людину, у якій знайдена крадена річ, мусить вести до її пана і просити правосуддя. А якби він не отримав правосуддя, тоді той, у людини якого знайдено вкрадену річ, буде зобов'язаний відповідати із цього приводу перед нашим в'язником і того злодія поставити перед нашим судом.

А якби він упустив того злодія або загубив речовий доказ і не поставив злодія перед судом у речовий доказ не поклав, то мусить відшкодувати потерпілому збиток, який назве під присягою потерпілий або наведе вагомі докази, що в нього було вкрадено одночасно з речовими доказами. І так само якби у когось щось украдено і потерпілий підозрює, що шкода йому спричинена кимось із мешканців якогось села, а винуватого він не знає, тоді мусить добиватися суду в тому селі; а якби він звинуватив у тому все село, тоді троє людей із цього села, яких він вибере, мають присягнути, що в їхньому селі не знають того, хто спричинив шкоди позивачеві. І якби вони на тім не присягнули, то все це село мусить відшкодувати потерпілому всю цю шкоду і саме шукати злодія.

6. Якби хто переховував у своєму домі спійманого на місці злочину злодія або знав про нього, або викупив від шибениці

Також говоримо, що якби хто свідомо переховував спійманого на місці злочину злодія або дозволив йому жити у своєму маєтку, або явного злодія

викупив своїми грішми від шибениці, тоді такий, якби це було доведено належним чином, мусить усім відшкодувати всю шкоду, яку спричинив злодій що переховується в його маєтку.

7. Якби хто у перший раз звинуватив шляхтича перед судом без речових доказів

Також постановляємо, що якби якогось шляхтича перед судом було звинувачено у крадіжці без речових доказів у перший раз, тоді такий, якщо речових доказів при ньому не знайдуть, мусить свою невинуватість своєю особистою присягою довести.

8. Також якби цей же шляхтич був вдруге звинувачений без речових доказів

Якби того самого шляхтича вдруге було звинувачено без речових доказів у крадіжці, тоді він мусить доводити свою невинуватість своєю особистою присягою уже з двома рівними собі шляхтичами, які користуються доброю славою.

9. Якби той самий шляхтич перед судом без речових доказів був звинувачений у крадіжці втретє

Якби того самого шляхтича без речових доказів було звинувачено у крадіжці втретє, тоді сам-сьомий, тобто із шістьма собі рівними шляхтичами з незаплямованою честю, мусить виправдовуватися своєю і їхньою особистою присягою. А після четвертого звинувачення такого мають повісити як злодія.

10. Якби селянин обікрав кліть іншого селянина, як має бути покараний

Також постановляємо, що якби селянин обікрав кліть іншого селянина і було б знайдено речові докази, тоді за наявності речових доказів селянин мусить заплатити з майна стільки, скільки скаже під присягою потерпілий, а замість винагороди потерпілому винуватий має бути повішений. А якби у шляхтича було обікрано комору з харчами, тоді йому має бути заплачено дванадцять рублів грошей і стільки ж у нашу казну; а якщо було би обікрано кліть із цінними речами, тоді за наявності речових доказів має бути заплачено стільки, скільки шляхтич скаже під присягою, і стільки ж нам, господарю, а замість нав'язки потерпілому — злодія на шибеницю.

11. Якби речовий доказ було знайдено під замком у чийсь будівлі

Якби речовий доказ було знайдено під замком у чийсь будівлі, а в тій будівлі буде вікно, через яке цей речовий доказ міг бути викинутий, і викинуте не було б приховане, то це не доказ крадіжки. І якщо речовий доказ було знайдено у чиємусь дворі, за парканом або на гумні, то така річ не мусить вважатися доказом крадіжки.

12. Якби злодія за крадіжку було схоплено

Якби злодія за крадіжку було десь схоплено, oprіч його домівки, і вкрадену річ не було б знайдено в його домівці, то його дружина, діти і челядь не звинувачуються у цих злочинах, а сам злодій має бути повішений.

13. Якби кого справедливо було запідозрено

Якби якась людина, що викликає підозру, була запідозрена як злодій і надані докази були б належними, а торпоста був би людиною гідною, тоді та, що викликає підозру, людина має бути віддана на тортури.

14. Спійманого на місці злочину злодія протягом дня можна катувати тричі

Спійманого на місці злочину злодія протягом дня можна катувати тричі, однак таким чином, щоб не покалічити. А якщо під тортурами він не зізнається у крадіжці, тоді той, хто віддав його на катування, мусить його компенсувати: скільки разів його будуть катувати, за кожну тортуру п'ятдесят грошей. А якби під час тортур замучив його, не добившись зізнання, мусить заплатити головщину в залежності від стану цієї людини. А якби ця людина, знаючись на чарах, під час катування не відчувала болю і начебто спала, то мусить відшкодувати позивачеві збитки в розмірі, який покаже під присягою позивач.

15. Якби чийсь люди, спіймані на розбої або крадіжці, показали на когось, що він із ними ділився

А якби були спіймані чийсь люди, розбійники або злодії, і приведені до суду, а на суді показали би на намісника свого, що він із ними грабував або їх переховував і ділився награваним, і після такої заяви повмирили б,

перед смертю не взявши своїх свідчень назад, а трапилось би так, що були би спіймані інші злодії, які дали б такі самі свідчення і після також померли, не взявши своїх свідчень, тоді така людина і без речових доказів має бути покарана як злодій.

16. Якби шляхтич звинуватив чиясь людину у злочинстві

Також постановляємо, що якби родовий шляхтич звинуватив у чиемусь маєтку яку-небудь людину в крадіжці, говорячи так: «Добре знаю, що та твоя людина — злодій і він мені завдав збитку», тоді звинувачену людину має бути притягнуто до суду, а той, хто його звинуватив, якщо не мав належних доказів, мусив підтвердити своє звинувачення особистою присягою із двома співприсяжними; а судді мають присудити до покарання згідно з її злочином.

17. Якби у кого було знайдено речовий доказ

Якби той, у кого знайдено речовий доказ, чи то шляхтич, чи не шляхтич, назвав колишнього власника, від якого отримав цю крадену річ, або назвав боржників, які знали б про це і були там, де це скоїлось, мусить поставити їх перед нашими властями і тим довести свою невинуватість. Тоді він невинуватість свою доведе, але гроші свої втратить. А якби не поставив, тоді тому, хто зазнав збитків, мусить відшкодувати їх цілком із нав'язкою. Якщо ж цей доказ привели або принесли до нашого в'язника, то він має залишитися у нашому дворі; однак винуватий може викупити цей речовий доказ у нашого в'язника, заплативши його ціну.

18. Якби кого було звинувачено перед властями у крадіжці речі

Якби кого із наших підданих того чи іншого стану було звинувачено перед властями стосовно краденої речі, а той, хто її купив, не міг показати ні на колишнього власника, ні на баршників, але підтвердив би свідченнями людей гідних, людей, що заслуговують на довіру, що цю річ відкрито купив на вільному торгу або на війні, або на ярмарку, то цей речовий доказ, який у нього було знайдено, тому, чий він був, повинен повернути, а гроші свої втрачає.

19. Якби хто добивався повернення украденого і заявив, що вкрадено більше, ніж виявлено речових доказів

Якби хто добивався повернення украденого і заявив, що у нього вкрадено більше, ніж виявлено речових доказів, тоді той, у кого виявлено

речові докази, мусить присягнути, що більше того, що знайдено «нічого не купив і не мав із того ніякої користі».

20. Якби хто вбив злодія на місці злочину

Також постановляємо: якби злодій увійшов у чийсь дім, щоб обікрасити, і цього злодія виявили і хотіли спіймати, а він захищався і не давав себе спіймати і його вбили б на місці злочину, тоді на другий день той, хто його вбив, повинен взяти понятих, найближчих сусідів, мусить їм показати це і відіслати тих понятих до того пана, чия людина, якби пан знаходився недалеко, і сповістити його, що цю людину вбито при скоєнні крадіжки. А як не буде самого пана, то мають повідомити його управляючого, щоби той послав кого або сам поїхав оглянути вбиту людину. А якби маєток того пана, чию людину вбито, був далеко, тоді мусить із тими сторонніми людьми привезти цю убиту людину на наше господарське подвір'я і про те, що скоїлося, заявити властям. І якщо він заявить про це, а той пан, чия людина, захоче стягнути головщину, то такий головщину не платить. А якби вбив і нікого не сповістив, такий головщину платить.

21. Якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав

Якби хто у своєму домі поранив злодія, коли той обкрадав, тоді має повести його із речовими доказами, тобто із тим, що вкрадене, до того пана, чия людина. А якби цей пан знаходився далеко, тоді мусить привести його із речовими доказами на наше подвір'я, яке буде найближчим, і заявити про це властям. А якби цю поранену людину не вів ні до того пана, чия людина, ні на господарське подвір'я, а держав у себе три дні і та померла би в його домі, той платить головщину.

22. Якби яку людину було запідозрено як злодія і були у наявності письмові докази цьому, але та не давала себе катувати

Якби стосовно якоїсь, що збуджує підозру, людини були свідчення про те, що вона є злодій, а вона в цьому не зізнавалася б, не погодилася на тортури і хотіла б заплатити стільки, скільки від неї вимагають, такий має бути дозволено заплатити, а вона нехай стягує, з кого хоче. А може відкупитися і не дати себе катувати два рази, але якщо б її втретє було запідозрено у крадіжці, то за наявності цих свідчень її мусять повісити.

23. Якби хто вкрав щось на господарському подвір'ї

Якби хто вкрав щось на господарському подвір'ї, що коштувало менше півкопи, і за крадіжку цієї речі не загрожувала б смертна кара і це було б доведено або його спіймано було із речовими доказами, такому мають відірзати вуха.

24. Про прибудних тварин

Княжата, пани, які не належать до повітів, стосовно прибудних тварин мають дотримуватися давнього звичаю, а саме: мусять брати винагороду за знахідку робочого коня шість грошей, а скотину мають віддавати даром.

Шляхтичі ж, які живуть у повітах, мають прибудних робочих коней і скотину приводити і здавати на наші подвір'я, а більше трьох днів у себе не повинні тримати. Якщо ж хтось держав би у себе прибудну тварину більше трьох днів і на наше подвір'я не здав, і це було доведено, то за це такого має бути покарано як злодія.

А якби хто відігнав злодія від коней, тоді власник мусить дати нашому врядникові винагороду за попередження про крадіжку коней шість грошей і тому хто відганяв, шість грошей.

У Слуцькому списку далі йдуть артикули, які відсутні у Дзялинському списку:

25. На яку людину знаки були прописані

Також постановляємо: якби на яку людину підозрілу знаки злодійські прописані були, а він би перед цим у злодійстві від округи звинувачений був або за те плату чинив, або в книгах чорних прописаний був, а торпоста навіть як буде людиною доброю, такого на муку має видати. А якби на яку людину поза підозрою знаки злодійські прописані були, і він не був під жодною підозрою і в звинуваченні околичними сусідами, і плати жодної за злодійство не чинив, і характеризувався добре, такий не має на муку виданий бути. Також той, у кого щось вкрадено буде, повинен розшук на вкрадене оголосити і в кого те застане, а той доказів не надасть, такий має всі збитки відшкодувати. А якби той, у кого вкрадене знайдуть, розповів, що ту річ крадену купив і баришників надасть, а ті баришники підтвердять, що він ту річ перед ними купив, тоді він тільки гроші свої втрачає, а вкрадену річ має повернути тому, у кого вона пропала. А якщо баришники, яких він надасть, того не підтвердять, що він річ крадену перед ними купив, а він інших доказів крім тих баришників мати не буде, щоб виправдатися, тоді він повинен бути покараний як злодій. І хоча б потім на тих баришників, будучи під тортурами чи відправляючись на шибеницю говорив, що ту річ вони разом крали, те їм не має шкодити, бо його в тому першого було викрито. І також якби кому злодія було видано, а той би його на плату допустив і після злочину його скарати не дав, а той злодій відпущений потім кому-небудь шкоду чинив, тоді той, який його відпустив, повинен буде кожному шкоду платити, оскільки злодія скарати не дав.

26. Хто має обшукувати чий дім яким звичаєм

Також постановляємо: якщо хто повинен обшукати чий дім, будучи повідомленим або через донощика дізнавшись, що в домі чиемусь або в коморі або у погрібі знайдено крадені речі, тоді не самого позивача, кому збитків завдано, а сторонню людину повинні послати,

щоб крадені речі оглянула. І якщо знайде в домівці або під вікном, тоді має про це повідомити, а після цього доказу має вирок бути.

27. Якщо в домівці вкрадене знайдуть, а жінка користувалася тими вкраденими речами

Якщо в домі вкрадене знайдуть, діти і жінка при тому були і ті речі крадені використовували, тоді вони повинні будуть відшкодувати збитки, а самі віддані не у вічну неволю, а поки не відпрацюють; і має їм це в залік піти як і тим, які заставлені були; а смертю караний має бути той злодій, який крав.

28. Якби цінна вкрадена річ була принесена до чийогось двору, а не буде чим з дому злодія оплатити, повинна повернута бути

До того ж постановляємо: якби вкрадене було принесене до двору нашого князівського чи панського і була би та річ цінною: одяг, срібло, коні добрі, а власність того злодія не могла би покрити відшкодування, тоді та вкрадена річ цінна з двору нашого князівського чи панського має бути даром повернута тому, чия буде, а злодій на шибеницю, в якого ту вкрадену річ знайдуть.

РЕЄСТР і ТЕКСТ СТАТУТУ

ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

Capitula rubrice PRIME

De his, ue principi propius accedere videntur

Capitulum primum. Princeps promittit sub iuramento iura Magniducatus illibate obseruare et confirmat eadem.

Capitulum secundum. Animaduersionem precedere debet iudicium et insimulator in probatione deficiens pene talionis fit obnoxius.

Capitulum tertium. Deficientes a principe redduntur infames et bona eorum confiscantur.

Capitulum quartum. Dispositio bonorum profugi, ante commissum crimen facta, quatenus fit rata.

Capitulum quintum. Quid cum filiis et quid cum bonis profugi.

Capitulum sextum. Quid cum falsificatore literarum aut sigilli principis.

Capitulum septimum. Quid cum violatore officialis aut nuncv principis.

Capitulum octauum. Non puniendus quis ob delictum alterius.

Capitulum nonum. Quid surrepticio impetratori aut occupatori bonorum ducalium.

Capitulum decimum. In iudicijs acceptio personarum non habenda.

Capitulum vndecimum. Littere principis in dilacionem iudicij non concedende et patentes reddende porrectori.

Capitulum duodecimum. Contemptori vadij principis quid.

Capitulum tredecimum. Emittens quis e carcere reum alterius tenetur ad sistendum eum vel ad satisfaciendum.

Capitulum quatuordecimum. Prescriptio, si tempore diuorum Kazimiri et Alexandri fuerit interpellata, non nocet et ius reddendum gratis.

Capitulum quindecimum. Prescriptio immobilium, que tempore diuorum Kazimiri et Alexandri fuerit perpetua, redditur efficax et requirendus consensus superioris in vendicione immobilium.

Capitulum sedecimum. Immobilium partem terciam licet alienari in perpetuum et duas obligari.

Capitulum decimum septimum. Transit in legatarium legatum, quod presentia et consensu principis aut officialis fuerit suffultum.

Capitulum decimum octauum. Inscriptio immobilium, si infra decennium possessione non firmatur, extinguitur et pupillis non obest prescriptio; et que etas perfecta.

Capitulum decimum nonum. Temporibus diuorum Kazimiri et Alexandri pacifice possessa bona possidebuntur ab eodem perpetuo.

Capitulum vigesimum. Quomodo expiandum obiectum honori alicuius.

Capitulum vigesimum primum. Theloneum nouum auctoritate sua instituent, ammitti bona illa.

Capitulum vigesimum secundum. Kmethones nobilium absoluuntur a redditibus et laboribus principi impendendis.

Capitulum vigesimum tertium. Animaduersionis in eum, qui sentencie principis contradixerit.

Capitulum vigesimum quartum. Bonorum impetratio preualet prima et re integra, id est si possessione actuali non fulcitur, decennio extinguitur.

Capitulum vigesimum quintum. Concessio bonorum ducalium, extra Magnumducatum facta, non valet, similiter nec confirmatio concessionis veteris.

Capitulum vigesimum sextum. Nemini in curiam principis diuersandi gratia declinandum et quid contra facienti.

Capitula rubrice SECUNDE

De re militari

Capitulum primum. Unusquisque etatis perfecte tenetur ad bellum et qui apparatus bellici.

Capitulum secundum. Inguente necessitate violenta et ciues tenentur ad bellum. Et habetur pro absente, qui se in exercitu conscriptioni et ordinacioni non subiecerit.

Capitulum tertium. Standum cuilibet sub vexillo districtus possessionis sue precipue.

Capitulum quartum. Clerici de bonis sibi obligatis tenentur personaliter ad bellum, de paternis vero expediri sufficit.

Capitulum quintum. Comitatus et apparatus bellici post conscriptionem non imminuendi. Equorum in conscribendo notanda et signa, et colores. Et castrametandum districtuarijs simul omnibus.

Capitulum sextum. Infirmirate quomodo quis absoluitur a bello.

Capitulum septimum. Idoneitas ad bellum filij pro patre discernenda per campiductorem.

Capitulum octauum. Negligens prescriptum veniendi in exercitus diem, in registrum campiductoris non suscipiendus.

Capitulum nonum. Scribe campiductoris conscribendo milites plus mediente ab equite ne exigant.

Capitulum decimum. Prefecti presidiorum in arcibus ne quid a dimittendis militibus percipiant.

Capitulum vndecimum. Uexilliferi ne quem ab expeditione bellica absoluerint.

Capitulum duodecimum. Discedens ab exercitu ante dissolutionem ammittit bona vt absens.

Capitulum tredecimum. Quid cum vigili, in excubijs exercituum negligentiam committente.

Capitulum quatuordecimum. Ad presidia missus sistatur ibi ad diem prefixum sub pena.

Capitulum quindecimum. Quid ei, qui in expeditione bellica predtum aut horreum alienum inuaserit.

Capitulum sedecimum. Commeatus in expeditione bellica quomodo comparandus.

Capitulum decimum septimum. Quid cum inferente vim commilitoni.

Capitula rubrice TERCIE

De manu tenendo corpore Magniducatus et de libertatibus nobilitatis

Capitulum primum. Promittit princeps, quod non patietur Magnum ducatum aut consiliarios imminui nec deprimi.

Capitulum secundum. Promittit princeps bona Magniducatus alienata recuperare.

Capitulum tertium. Fundi, dignitates et officia alienigenis non conferenda.

Capitulum quartum. Prisca officia conseruanda integra.

Capitulum quintum. Tenute absentibus ex causis intergum insimulatis non adimende.

Capitulum sextum. Iuribus antiquis si adjiciendum, adjiciendum ex senatus consulto.

Capitulum septimum. Spondet princeps populo vniuerso libertates conseruare.

Capitulum octauum. Licet incolis Magniducatus vberioris fortune aut milicie exercende gracia egredi ad regiones externas preter hostiles.

Capitulum nonum. Defunctis parentibus liberi in bona succedunt.

Capitulum decimum. Plebei nobilibus non preferendi.

Capitulum vndecimum. Modus probande nobilitatis.

Capitulum duodecimum. Quid ei, qui alteri illegitimitatem procreationis obiciens non fuerit in probando. Et habitus quis pro legitimo circa matrem nequit reputari illegittimus circa nouercam.

Capitulum tredecimum. Is, cuius nobilitati obiectum negatur, oneri expurgationis non subiacet.

Capitulum quatuordecimum. Quid ferienti nobilem nobili et quid plebeo.

Capitulum quindecimum. De iure feudali ei de vasallis.

Capitulum sedecimum. Literas officialium irreuerenter tractans multam incurrit.

Capitulum decimum septimum. Taberne vage prohibende per officiales.

Capitula rubrice QUARTE

De iure dotis et dotalicij

Capitulum primum. Uidua relicta cum filijs residet in dote, in defectu dotis particeps est bonorum inter filios.

Capitulum secundum. Uidua sterilis remanet in dote, indotata vero terciam partem accipit bonorum scilicet mariti, due vero propinquis.

Capitulum tertium. Uidua fecunda indotata accipit partem bonorum equali cum pueris et alienare eam non potest; et crinili a pueris caret.

Capitulum quartum. Uidua fecunda indotata participat equaliter cum a se genitis simul et priuignis, mobilium vero est expers preter donata a marito.

Capitulum quintum. Uidua sterilis indotata possidet terciam partem bonorum mariti quoaduixerit aut nupserit.

Capitulum sextum. Tutelam pupillorum potest committere pater etiam extraneo et matrimis pupilli, sine tutore a patre relictis, fiunt in tutela matris; et ipsa ammittit tutelam abusu eius vel alterius consensu thori.

Capitulum septimum. Dotalicium sororibus quantum vni, tantum et ceteris singulis. Et orbe ac indotaliciate virgines, quotquot fuerint, omnes ex quarta parte patrimonij dotaliciantur a fratribus vel fratre.

Capitulum octauum. Reformanda dos circa nupcias.

Capitulum nonum. Nubentes ad regiones externas contentande pecunia pro immobilibus.

Capitulum decimum. Nubens sine consensu parentum ammittit dotalicium simul et hereditatem, eciam si vnigenita fuerit.

Capitulum vndecimum. Virgines orphane, sine consensu propinquorum nubentes, ammittunt bona propinquis.

Capitulum duodecimum. Materna bona cedunt equaliter liberis vtriusque sexus, paterna vero non nisi ex quarta parte dotalicij filiarum sunt obnoxia.

Capitulum tredecimum. Parens filium, offensus ab eo, potest exheredare, non tamen propinquos alienare a bonis preter quam a tercia parte. Et exhereditatio facienda coram magistratu.

Capitulum quatuordecimum. Diuersitas vxorum non infert filijs diuersitatem iuris in successione.

Capitulum quindecimum. Inuite nuptui non tradende virgines nec vidue.

Capitula rubrice QUINTE

De tutela et tutoribus pupillorum

Capitulum primum. Bona, negligencia aut contumacia tutoris ammissa, licet repeti per pupillum, etatem perfectam adeptum.

Capitulum secundum. Tutori licet bonis pupilli acquirere, sed ammittere non. Et actio pupillo competens silencio tutoris non extinguitur.

Capitulum tercium. Pupillus in iudicio pro immobilibus respondere non tenetur, nec tutor eius.

Capitulum quartum. Transit in rem iudicatam, quod ammittitur per vnum ex fratribus, et minorennitas aliorum fratrum iudicium non differt.

Capitulum quintum. Non licet tutori bona pupilli vendere, ammittere et nec limitare.

Capitulum sextum. In quatuor casibus pupilli tenentur respondere in iudicio.

Capitulum septimum. Primogenitus adultus, administrans bona fratrum pupillorum, alienare ea aut obligare non potest. Secus autem, cum debita parentum id exigerint. Et prescriptio non obest existenti extra patriam in seruicio, studio aut captiuitate.

Capitulum octauum. De officio tutoris electi.

Capitulum nonum. Bona, commissa alicui per tutelam aut obligationem, non sunt obnoxia excessibus nec debitis eius, sed res eius proprie vel persona.

Capitulum decimum. Executio testamenti extinctis executoribus incumbit magistratui.

Capitulum vndecimum. Bona doti assignata excessibus aut debitis assignatoris post contractis non subiacent, nisi dotata fuerit particeps eorum.

Capitulum duodecimum. Bona, per fratrem inscripta fratri, redimuntur per alios, et hoc infra decennium.

Capitulum tredecimum. Non valet dispositio bonorum, que tunc non fuerunt in manu disponentis.

Capitulum quatuordecimum. Redempturus bona obligata citet, quibus obligatio seruit, omnes non vnum.

Capitulum quindecimum. Testari quibus licet et quibus non.

Capitulum sedecimum. Testamenti condendi modus; et bona immobilia empti alienantur vt mobilia et ecclesie inscribuntur saluo seruicio terrestri.

Capitulum decimum septimum. Inscriptio bonorum legalis, semel alicui facta, reuocari nequit.

Capitulum decimum octauum. Testamentum probatur testibus quibus et quibus non.

Capitula rubrice SEXTE

De iudicibus et iurisdicione eorum

Capitulum primum. Iudicandum legibus his et quid secus iudicanti, et contra quid ei, qui a sententia iuridica appellarit.

Capitulum secundum. Appellare a iudicio non licet et pretendenti grauamen vertitur actio contra iudicem post diffinitiuam.

Capitulum tercium. Eligendi per officiales in districtibus singulis duo nobiles, iudicaturi cum vicesgerentibus eorum.

Capitulum quartum. Modus citandi in iudicium et processus contra contumacem.

Capitulum quintum. Conuentio baronibus ad redendum et accipiendum iura Vilne ad dominicam Reminiscere, et iudicandum in regia.

Capitulum sextum. Iniurie, a baronibus aut ministris eorum accepte, quomodo proseguende; et absentia nonnullorum baronum a conuentione non prestat iudicij differendi occasionem. Et in casu, cuius decisio hinc elici nequeat, recurrendum ad consuetudinem veterem.

Capitulum septimum. Ante diffinitiuam non appellandum et exequutio sententie prouocatione ad principem non differtur.

Capitulum octauum. A iurisdictione parlamenti litere principis eximunt neminem.

Capitulum nonum. Actor sequitur forum rei. Secus vero dum barones in administranda de subditis suis iusticia fuerint negligentes. Et pro fundis conueniendi non vasalli, sed domini.

Capitulum decimum. A iudicijs stipendium iudici declina dumtaxat rei iudicate, que dicitur pressud.

Capitulum vndecimum. Quomodo quis interuenit pro altero in iudicio.

Capitulum duodecimum. Alienigena procurator esse non potest in causis ciuilibus, secus vero in criminalibus.

Capitulum tredecimum. Citate ad iudicium in curia principis ab eunte contumaciter, transit possessio rei litigiose in actorem ad decisionem litis.

Capitulum quatuordecimum. De inducijs ad soluendum pecuniam adiudicatam.

Capitulum quindecimum. Actor imparatus in termino peremptorio dilationem non meretur, sed amitti causam.

Capitulum sedecimum. Actori contumaci non licet pro eadem re citare iterum donec solutis expensis.

Capitulum decimum septimum. Citationem exprimenda propositio.

Capitulum decimum octauum. De pena temere litigantium alias citantium sine rationabili causa vel pro re iudicata.

Capitulum decimum nonum. Citatus contumax sistendus per ministerialem et si pertinacior fuerit, ammittit possessionem rei litigiose ad actorem.

Capitulum vigesimum. Iniciens quis in alterum coram iudicio manum luit multam, distringens ferrum ammitti manum,ulnerans — collum.

Capitulum vigesimum primum. Quid ei, qui iudicem vel aduersarium in iudicio opprobrio affecerit, et quid iudici, si vim aut contumeliam litiganti intulerit.

Capitulum vigesimum secundum. Ciues pro homicidijs etulneribus villanorum iure terrestri iudicandi.

Capitulum vigesimum tercium. Stipendij iudicialis, absente palatino, percepti diuisio.

Capitulum vigesimum quartum. Stipendium iudiciale ultra quantitatem prescriptam exigens obnoxius est restitutioni et multe.

Capitulum vigesimum quintum. Deferens quis iuramento aduersarij cadit a probando contra eundem.

Capitulum vigesimum sextum. Testes qui reprobantur et qui non, etquomodo agendum contra reprobatos.

Capitulum vigesimum septimum. In subditum communem singulis dominorum solida competit iurisditio absentibus consortibus.

Capitulum vigesimum octauum. Iurisditio in nobiles competit quibus.

Capitulum vigesimum nonum. Stipendia nuncijs officialium que.

Capitula rubrice SEPTIME

De violencijs et homicidijs

Capitulum primum. Uiolator domus plectitur collo et de bonis eius compensacio leso ac multa fisco.

Capitulum secundum. Uiolentie probande modus.

Capitulum tercium. Uiolator vel occisor profugus proscribitur et de bonis eius satisfactio.

Capitulum quartum. Inuasor et complex occiditur a vim vi repellente impune et de bonis eius invaso occisori pro violentia fit satisfactio.

Capitulum quintum. Occidens quis invasorem bonorum vel subditorum suorum est immunis.

Capitulum sextum. Uiolator mulieris neci est obnoxius vel connubio violente, si consenserit ipsa.

Capitulum septimum. Machinator reus est damni sequiti, sic et diffidator.

Capitulum octauum. Non plures, sed vnus pro vno cedendus homicidio.

Capitulum nonum. Mutilatio nobilis medietati eius equipollet.

Capitulum decimum. Conuersatio publica saucij, que fit inter lesionem et mortem, tollit solutionem capitis eius.

Capitulum vndecimum. Unus ex fratribus, qui ceteris conuiuentibus egerit pro capite necessarij, obtinet solutionem.

Capitulum duodecimum. Agentibus pro homicidio pluribus, vnus eorum in actoreitate ad conuincendum sufficit.

Capitulum tredecimum. Actio pro capite necessarij corhpedit fratribus pre sororibus, in defectu fratrum sororibus, et hijs deficientibus — propinquis.

Capitulum quatuordecimum. Parricida neci obnoxius est et infamis.

Capitulum quindecimum. Quid cum fratricida.

Capitulum sedecimum. Quid, dum quis obsidens viam alteri occiditur ab illo.

Capitulum decimum septimum. Signa violencie conferunt ad conuincendum violatorem.

Capitulum decimum octauum. Hospes tenetur hospitato de iniuria, cuius conscius fuisse apprehenditur.

Capitulum decimum nonum. Inuasor ville aliene luit leso violenciam ac damnum et fisco multam.

Capitulum vigesimum. Solutio violentie quanta.

Capitulum vigesimum primum. Criminans nobilem pro depredatione nobilis wlneratus propior est ad conuicendum.

Capitulum vigesimum secundum. In casu mutue wlnerationis paribus ceteris, mittenda sors super actoreitate.

Capitulum vigesimum tercium. Extinguens quis lumen in seditione nocturna, redditur obnoxius facinoris.

Capitulum vigesimum quartum. Et is, qui imprudens wlnerauerit, reus est.

Capitulum vigesimum quintum. Famulus nobilis, defendens dominum suum, ferit non ad suum damnum.

Capitulum vigesimum sextum. Quid domino, cuius senius illata alicui vi aut cede, aufugierit.

Capitulum vigesimum septimum. Actio spoli, furti, fideiussionis et transmigrationis kmethonis prescriptione perimitur decenni, violentie vero trienni.

Capitulum vigesimum octauum. Caput nobilis occisi soluitur centum sexagenis grossorum et multa fisco totidem.

Capitulum vigesimum nonum. Malefactor, ad mortem condempnatus, redditur infamis et locum inter nobiles et militares non habet.

Capitulum tricesimum. Equiparantur malefactoribus fautores, fotores et participes eorum.

Capitula rubrice OCTAUE

De processu iuridiciario super fundis eorumque limitibus

Capitulum primum. Litigans pro fundo tenetur actor cum sex testibus iurare et ipse met septimus, cumscumque status et conditionis fuerit.

Capitulum secundum. Propior est actoreitati, qui fulcitur prescriptione et possessione.

Capitulum tercium. De termino peremptorio ad limites.

Capitulum quartum. Euidentiona iura et signa ac testium ydoneitas reddunt actoreitati propiorem.

Capitulum quintum. Testes in causis fundorum admittendi qui et quales.

Capitulum sextum. Qui admittendi ad testimonium pro limitibus inter officialem et terrigenam districtus eius.

Capitulum septimum. Termini ad limitandum quomodo prefigendi.

Capitulum octauum. Pena destruendum granicies.

Capitulum nonum. De silua communi et extirpacione eius.

Capitulum decimum. De flumine distinguente bona.

Capitulum vndecimum. De invndatione prati vel stagni ex stagno alterius.

Capitulum XII. Quomodo quis inhibeat intromittenti in fundum suum.

- Capitulum XIII. Qualiter inhibendum ei, qui in aliena terra seminauerit.
 Capitulum XIII. De terra, quam quis triennio possedit, vi non mouendus.
 Capitulum XV. Obiciens quis contra testes alterius et non probans, tene-
 tur eis ad compensam.
 Capitulum XVI. Testibus vtrunque diffamatis statuendi alij.
 Capitulum XVII. De intromissionibus in bona debiti vel alterius rei causa.
 Capitulum XVIII. De administratione bonorum litigiosorum, que ad manus
 principis venerint in sequestrum.
 Capitulum XIX. Diuisio bonorum quomodo sortitur robur perpetuum.
 Capitulum XX. Quid, si altera partium in termino terre occasione prefixo
 non paruerit.

Capitula rubrice NONE

De siluis venacionibus et mellificys

- Capitulum primum. Uenans in venationibus alienis, tenetur violentie.
 Capitulum secundum. Taxa precij ferarum.
 Capitulum tertium. De vsu mellificiorum, lacuum et pratorum, in siluis
 alienis existentium.
 Capitulum quartum. Mittens in alterius lacum rethe vel in pratum falcem,
 reus est violentie.
 Capitulum quintum. Controuersie occasione mellificiorum quomodo discu-
 tiende.
 Capitulum sextum. Violentia in lacu, stagno, piscina et molendino.
 Capitulum septimum. Quid pro nido falconis surrepto et quid pro cigni.
 Capitulum octauum. De castorum inuestigationibus.
 Capitulum nonum. Violentia in humuletis.
 Capitulum decimum. De aucupijs.
 Capitulum vndecimum. Precium arborum mellificiarum.

Capitula rubrice DECIME

De bonis acquisitis, que debitis aut excessibus domini sui prioris fuerint obnoxia

- Capitulum primum. Emptor bonorum prescriptione decenni redditur immi-
 nis ab obligationibus eorum prioribus.
 Capitulum secundum. Duobus creditoribus ad eadem bona concurrentibus,
 minus creditum combinatur maiori.
 Capitulum tertium. Agenti pro damnis aut credito probatio competit, et
 non mutuandum sine chirographo plus decem sexagenis.
 Capitulum quartum. Quid, si res obligata obligatur alteri in maiori.
 Capitulum quintum. Proprietas rei obligate prescriptione non tollitur.

Capitulum sextum. Terminus, redemptioni pignoris assignatus primus, est peremptorius; et a tempore citationis cessandum ab usu eius.

Capitulum septimum. Pignus mobile distrahitur.

Capitulum octaimm. Res mobilis, impignorata ad diem, lapsu diei ammittitur.

Capitulum nonum. Bona immobilia, impignorata ad diem, lapsu diei transeunt in proprietatem obligatarij.

Rubrice VNDECIME capitula

De capitibus et compensacionibus plebeorum et illiberorum

Capitulum primum. Quantum pro capite semilis et quantum pro mellificarij.

Capitulum secundum. Compensationes artificum.

Capitulum tertium. Uillicorum et similium compensationes.

Capitulum quartum. Kmethonibus et illiberis compensacio.

Capitulum quintum. Iudei et thartari ne tenuerint christianos in illibertate.

Capitulum sextum. Homo liber non redditur ex noxa aliqua illiber.

Capitulum septimum. De hominibus se ipsos impignorantibus.

Capitulum octauum. Quid, cum illiberi alicuius deprehenduntur penes alterum.

Capitulum nonum. Prebens quis viaticum aut viam indicans mancipio alterius profugo, tenetur requirere ipsum.

Capitulum decimum. Venditio filij vel sui metipsius non valet.

Capitulum vndecimum. Mancipia, tempore famis a domino expulsa, redduntur libera.

Capitulum duodecimum. Veniunt in illibertatem quatuor excausis.

Capitula rubrice DUODECIME

De rapinis seu spolijs et compensacionibus eorum

Capitulum primum. Quid rapienti armentum equarum principis.

Capitulum secundum. Rapiens armentum alterius soluit violentiam.

Capitulum tertium. Eripiens quis de sub nobili iumentum, reus est violentie.

Capitulum quartum. Equi militares eximuntur a raptionibus.

Capitulum quintum. Rapina, kmethoni illata, compensanda; et vicissitudine rapine tollitur compensatio.

Capitulum sextum. Compensatio occupationis kmethonum et mancipiorum.

Capitulum septimum. Mancipia profuga quomodo recuperantur.

Capitulum octauum. Compensatio pro pecoribus et pecudibus.

Capitulum nonum. Cuius villanum in foro ne spoliauerit.

- Capitulum decimum. Taxa auium rapacium venaticarum.
 Capitulum vndecimum. Taxa auium domesticarum.
 Capitulum duodecimum. Canum taxa.
 Capitulum tredecimum. Incitans canem in alterum, reus est wlnoris; et necatur insultans canis impune ictu, non iactu.
 Capitulum quatuordecimum. Quid, si pauperiem fecerit quadrupes.

Capitula rubrice TREDECIME et VLTIME

De furtis

- Capitulum primum. Quid cum mancipijs furacibus.
 Capitulum secundum. Furtum in domo alterius quomodo deprehendendum.
 Capitulum tertium. Prohibens in domo sua mquisitionem furti, efficitur reus.
 Capitulum quartum. Quid cum fure, dum deprehenditur intra fundos suos, et quid dum extra.
 Capitulum quintum. Seruus, cum furto deprehensus, ducendus ad dominum suum.
 Capitulum sextum. Fotor aut redemptor furis tenetur dampni post sequi.
 Capitulum septimum. Nobilis, pro furto inculpatus, expurgatur quomodo et quoties.
 Capitulum octauum. Ad idem.
 Capitulum nonum. Ad idem.
 Capitulum decimum. Ad idem.
 Capitulum vndecimum. Quid, cum res furtiua offenditur in tecto alterius obserato fenestrato.
 Capitulum duodecimum. Domestici furis quomodo reputantur expertes criminis.
 Capitulum tredecimum. Suspectus de furto traditur ad questionem.
 Capitulum quatuordecimum. Torquetur quis in questione vno die ter, et si trino tormento non elicitur confessio, fit satisfactio torto.
 Capitulum XV. Quid his, qui produntur a malefactoribus.
 Capitulum XVI. Nobilis plebeum de furto conuicit iuramento met tercius.
 Capitulum XVII. Expurgatio eius, penes quem res furtiua offenditur.
 Capitulum XVIII. Redditur domino res furtiua, etiam si probauerit is, apud quem inuenitur, licite se eam aquisiuisse.
 Capitulum XIX. Emptor rei furtiue iuramento expurgatur, quod plus rerum huius modi non habeat.
 Capitulum XX. Quid, dum fur deprehensus renitens occiditur in actu criminis.
 Capitulum XXI. Ad idem.
 Capitulum XXII. Deputatus ad questionem redimitur per satisfactionem.
 Capitulum XXIII. Quid committenti furtum in aula principis.
 Capitulum XXIII. De pecoribus et iumentis errabundis.

TEKTUS INCIPIT

Nos, Sigismundus, Dei gracia rex Polonie, magnus dux Lithuanie, Russie, Prussie, Samagithie Mazouieque etc. dominus et heres, diutina et studiosa solliciti cura de saluberiori in dies statu Magniducatus nostri Lithuanie et vt eo conciniori iusticie resultet celebritate, quo euidenciore iurium fulciatur idemptitate, statuta seu iura scripta Magnoducatus ei nostro, videlicet prelati, baronibus, militibus, nobilibus et toti communitati, terrarum ipsius Magniducatus Lithuanie incolis cuiuscunque status et condicionis ac eorum subditis, dandum et concedendum duximus dedimusque et concessimus, que in hunc sequuntur modum.

Rubrica PRIMA

DE HIJS, QUE PRINCIPI PROPIUS ACCEDERE VIDENTUR

CAPITULUM PRIMUM

**Princeps sub iuramento suo promittit
iura omnia Magniducatus inuiolabiliter obseruare
et confirmat eadem**

In primis omnia eorum iura, priuilegia, tam ecclesiastica, ritus latini et greci, quam eciam secularia, a felici olim recordacionis regibus et magnis ducibus Kazimiro et Alexandro, parente ac fratre predecessorisque nostris carissimis, super quecunque bona aut libertates, sub quibuscunque literarum, latinarum vel ruthenarum tenoribus concessa emanataque iuste et legitime, perinde ac si omnia de verbo ad verbum hic inserta essent, firmiter tenere et obseruare volumus et verbo nostro regio, sub nostro corporali iuramento ad

sancta dei ewangelia prestito, promissimus et promittimus eaque in omnibus eorum conditionibus et articulis de gracia et liberalitate nostra ratificandum et confirmandum duximus, prout ratificamus et confirmamus, decernentes ea obtinere robur temporibus perpetuis.

CAPITULUM SECUNDUM

Nemo ex simplici delacione puniendus, nisi iuridice conuictus. Et insimulator in probatione deficiens pene talionis subiacet

Concedimus ipsis prelatiis, ducibus, baronibus, nobilibus et ciuitatibus terrarum Magni ducatus Lithuanie, Russie, Samagithie etc., quod ad nullius hominis delacionem vel accisacionem, publicam aut occultam, seu suspicionem sinistram ipsos duces, barones, nobiles et ciues punire volumus, nec mulctare pena aliqua pecuniaria, sanguinaria, carceraria aut bonorum alienatoria, nisi qui prius in iudicio publico more iuris catholicili, actore et reo personaliter comparentibus, legitime fuerint conuicti, qui post iudicium et condemnationem secundum consuetudinem iurium catholicorum puniri debent et sentenciari iuxta grauitatem aut leuitatem excessuum suorum. Item dum quis obloquendo quempiam culpauerit ad ignominiam vel ad perditionem capitis et ageretur de collo aut de bonis vel de quacunque pena, tunc ille, qui alterum inculpauerit et id non probauerit, ea pena ipse solus puniri debet.

CAPITULUM TERCIMUM

Profugientes ad terram hostilem efficiuntur infames et bona eorum confiscantur

Quicumque subditorum nostrorum profugierit de dominio nostro ad terram hostium nostrorum, talis vnusquisque honorem suum ammittit et bona eius paterna et seruicio aut emptione acquisita non pueris eius nec propinquis deuoluuntur, sed nobis, principi.

CAPITULUM QUARTUM

De bonis profugi venditis aut obligatis alicui ante comissum crimen

Si profugus, antequam commisisset crimen huiusmodi, existens adhuc in dominio nostro, vendiderit aut obligauerit aliqua bona sua alicui et si is consilium eius nesciuit et super eo iurauerit, tunc bona illa emptaa aut obligata sibi retinebit pacifice. Si vero noluerit iurare, tunc et sua propria bona simulque et ea, que a profuga emerit aut impignorata habuerit, ammittit.

CAPITULUM QUINTUM

Quid cum filijs et quid cum bonis profugi, qui se ad terram hostilem contulerit

Constituimus: si quis profugierit ad terram hostilem relictis pueris indiuisis, tunc bona huiusmodi cedunt pro nobis, nam tunc per excessum patris filij remouentur a bonis. Eciam si annos perfecte etatis non habuerint, eodem modo. Si aliquis cognatus — frater aut patruus — vel quicumque ex stirpe alicuius profugierit ad terram hostilem, sors eius cedit pro nobis et propinquus nullus ad eam habebit interesse. Et si eciam filius, existens diuisus a patre, profugierit ad terram hostilem, tunc sors eius non cedit patri eius nec fratribus, sed nobis. Si vero filij alicuius profugi fuerint sequestrati seu diuisi ab eo et non fuerint conscij voluntatis paterne, et expurgauerint se de hoc iuramentis suis corporalibus, tunc ipsi sortem suam non amittunt, sed tantum sors patris eorum profugi cedit nobis. Similiter et fratres, si diuisi fuerint, non amittunt sortes suas propter profugum fratrem, dummodo tamen se iuramentis corporalibus expurgauerint non fuisse se consocios et non prestitisse expeditionem fratri profugo; sors vero profugi cedit pro nobis.

CAPITULUM SEXTUM

Quid cum falsificatore literarum aut sigilli principis

Is, qui literas aut sigilla nostra ausus fuerit falsificare vel talibus scienter vtī, igne puniatur.

CAPITULUM SEPTIMUM

Quid cum eo, qui officialem vel nuncium principis violauerit

Si quis subditorum nostrorum officialem nostrum terrestrem aut nuncium in negotio nostro terrestri violauerit,ulnerit aut verberauerit, talis debet puniri collo, perinde ac si maiestatem leserit nostram.

CAPITULUM OCTAUM

Pro delicto alieno puniendus nemo

Item pro alterius facto non debet puniri, nisi ille, qui deliquit, semper tamen ordine iuris catholici obseruato. Et non conuictus iure ne puniatur, et nec vxor pro delicto mariti sui, nec pater pro delicto filij, nec filius pro patre, nec eciam alius cognatus et nec seruus pro domino.

CAPITULUM NONUM

**Quid ei, qui non nichil bonorum ducalium suis
adiunxisse vel sub nomine pauci multa impetrasse
fuerit deprehensus**

Si quis multum sub pauci nomine impetraverit et hoc probatum fuerit contra eum iuridice, et deprehensum fuerit vltra quam quod impetravit, talis huiusmodi donatum et emeritum ammittit. Et si eciam iuste impetraverit, sed aliquid sine concessione occupaverit et suis adiunxerit tunc eciam et suum emeritum vna cum illo occupato ammittit nobis. Et si quis ad paterna bona sua homines nostros ducales vel terras, silvas venaciones aut lacus sine donatione occupaverit et bona eius, ad que huiusmodi occupata adiunxerit, valeant tantum, quantum nostra occupata, tunc ea bona sua vnacum occupato ammittit ad mensam nostram. Et si quis occupaverit hominem vel duos, vel decem aut quotcunque, cum terris aut terras desolatas, tunc tenetur homines, quotquot occupaverit, singulos suis compensare hominibus et terris; et terras desolatas terris suis.

CAPITULUM DECIMUM

**Incole Magniducatus eque omnes eodem
iure iudicandi**

Uolumus eciam et constituimus perpetuis temporibus observandum, quod omnes subditi nostri, tam pauperes, quam diuites, cuiuscunque ordinis aut status fuerint, equaliter et vnanimiter eodem iure scripto iudicari debent.

CAPITULUM VNDECIMUM

**Litere ex cancellaria principis
in dilacionem iudicij nemini concedende, et litere
aperte reddende porrectori**

Promittimus, quod literas nostras inhibitorias, iusticiam hominum quomodoque retardantes, exnunc in antea ad iudicia non concedemus, nec successores nostri concedent, exceptis casibus tribus: primo dum quis pro re publica apud hostes nostros fuerit in captiuitate; secundo dum quis fuerit in seruicio reipublice; tercio dum quis vere infirmus fuerit; et tunc ille, qui non paruerit, debet in sequenti termino iurare, quod vere infirmus fuit. In alvis vero casibus, preter tres supra expressos, officiales nostri terrestres et vices gerentes huius modi literis in hibitorys, in preiudicium vnus partis obtentis, obedire seu suscipere eas minime tenebuntur. Et si quis dux, baro, tenutarius aut nobilis literas nostras apertas, per aliquem in negocio eius obtentas et sibi exhibitas, lectas eidem restituere recusauerit et retinuerit penes se, talis

incidit penam duodecim siclorum grossorum, fisco nostro applicandorum, et totidem illi, ex parte cuius litere huius modi exhibite fuerint. Et propterea litere huiusmodi aperte debent exhiberi ordinate, videlicet aut per aulicum nostrum, aut in districtu coram visore districtuario, aut coram hominibus adhibitis, aut alijs fide dignis. Et nichilominus, visor habeat secum adhibitos.

CAPITULUM DUODECIMUM

Quid contemptori vadiorum principis

Item constituimus, quod dum causa inter aliquos, occasione fundorum, venacionum pratorumve aut mellificiorum exorta, fuerit iudicialiter determinata et ille, qui in huiusmodi causa succubuit, rem iudicatam et literas iudicarias non curans, illum victorem in huiusmodi bonis, iure ei adiudicatis, in ea se se ingerendo, molestauerit et victor contra eum obtinuerit a nobis literas, quibus inhibeat illi sub vadio vt desistat a resistendo rei iudicate, ille tamen et vadium nostrum contempnens in bona illa, a se abiudicata, pertinaciter se ingesserit, tunc a tali debet irremissibiliter vadium pro nobis exigi et victori illi dampnum ab eo reformari et in bonaadiudicata intromissio efficax concedi. In nostra vero a Magnoducatu absencia consilarij nostri eandem vadiorum interponendorum et exequi faciendorum habebunt facultatem.

CAPITULUM TREDECIMUM

Dimittens de carcere debitorem alterius, aut eum reum tenetur sistere, aut satisfacere

Si quis debitorem alterius, in aliqua summa condempnatum vel alia occasione inculpatum, carceri nostro aut alteri cuiquam deputatum et sue cure traditum, improuidencia sua dimiserit, is solus huiusmodi summam seu dampnum, propter quod fuit carceri ille deputatus, actori iuxta probationem eius debet soluere aut reum sistere. Et terminus ad sistendum: si in Magnoducatu reus fuerit, duodecim ebdomadarum, si vero extra Magnumducatum reus esse dicetur, tunc dandus est terminus ad sistendum eum trinarum duodecim ebdomadarum.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

**Prescriptio eis, qui tempore diuorum Kazimiri et Alexandri non tacuerunt, non obest.
Et ab administranda iusticia nichil accipiendum**

Quicumque tempore felices recordacionis genitoris nostri super iuribus suis requisierunt iusticiam et tempore fratris nostri, pie recordacionis regis Alexandri memorati sunt, et literas ipsomm genitorum et fratris nostri de

intermpta prescriptione ostenderint, eis tenebimur cum consilio consiliario-
rum nostrorum iusticiam administrare sine dilacione. Et a iure nichil percipere
debemus, ita etiam et consiliarij nostri. Et non debemus assistere fauore vni
parcium, sed eque omnibus reddere et facere iusticiam.

CAPITULUM QUINDECIMUM

De prescripcione et vendicione, et emptione bonorum

Item constituimus ducibus, baronibus et nobilibus, quod quicumque tenuit
bona, homines et terras tempore regis Kazimiri pacifice et tempore regis
Alexandri nulla ei desuper illata fuerit contradictio, talis possessor, si etiam
nulla munimenta literalia huiusmodi siiper bona habuerit, tamen debet iam ea
tenere pacifice et liberum est ei bonorum suorum terciam partem alienare,
donare, vendere et ad vsus beneplacitos conuertere. Et nichilominus alienatu-
rus quis bona sua ita ea debet vendere, commutare aut donare et inscribere
ea: veniens ad presenciam maiestatis nostre et in absencia nostra ad pre-
senciam palatinorum aut marsalcorum nostrorum, terrestris vel curialis, aut
capitaneorum nostrorum, in quo districtu qui eorum fuerit, et debet ab eis
accipere consensum. Palatini vero, marsalci et capitanei nostri, vnusquisque
in suo districtu, debet consentire ad emptionem et literas suas consensuarias
desuper concedere, a quibus quidem literis eorum consensuarvs notarij eorum
non debent exigere plusquam ab vnoquoque homine vendito per duos grossos,
a terra, in qua seminantur decem tunne, per grossum, a prato decem curruum
feni per grossum. Quorum quidem literarum consen suariarum palatinorum,
marsalcorum et capitaneorum nostrorum pretexto et vigore bona ipsa empta
possidebuntur perinde atque si noster consensus literalis acderet. Bona vero
a nobis concessa coram palatinis, marsalcis et capitaneis nostris alienare non
licet, nisi coram maiestate nostra de speciali consensu nostro. Et si quis
plusquam terciam partem bonorum suorum donauerit aut vendiderit alicui in
perpetuum, talis alienacio non valet, nam donatarius aut emptor tenetur ce-
dere de bonis huiusmodi accepta pecunia sua sua, quam dederit. Et si datum
fuerit pecunie plusquam tercia pars valeat, tunc emptor debet esse contentus
valore tercie partis, residuum vero pecunie sue ammittit.

CAPITULUM SEDECIMUM

**Bonorum tercia parte alienata imperpetuum due relique
impignorari possunt**

Consensimus vnicuique terciam partem bonorum suorum alienare in per-
petuum. Attamen exigente necessitate ad seruicium nostrum terrestre ad
suum quis commodum potest et reliquas partes duas impignorare in tanta sum-
ma, quantam partes ipse valeant, et non in maiori, nam propinqui eius redi-
mendo non tenebuntur soluere plus, nisi quantum valeant. Ille vero, qui super

bona aliena dederit plusquam valeant, id, quod valorem verum excedet, amittit.

CAPITULUM DECIMUM SEPTIMUM

Quod legatur testamento in presencia et cum consensu principis aut officialis, obtinetur

Constituimus eciam et permittimus cum consilio consiliariorum nostrorum, quod dum quis existens in bona valitudine coram maiestate nostra aut officiali districtus illius, in quo residet, personaliter comparens legauerit alteri cuiquam testamento vel inscriptione terciam partem bonorum suorum patrum aut maternorum et legatarius ille seu donatarius habuerit desuper literas nostras aut officialis nostri districtualis consensum, tunc huiusmodi testamentum seu inscriptio debet firmiter teneri. Et si quis inscripserit sine consensu nostro aut officialis nostri districtualis terciam partem bonorum suorum, existens in infirmitate et testes desuper fuerint idonei, talis inscriptio debet teneri. Et nichilominus post mortem eius huiusmodi litere indigebunt confirmatione a nobis vel officialibus nostris propter propinquos legatoris.

CAPITULUM DECIMUM OCTAUM

**Inscriptio bonorum, si infra decennium non fulcitur possessione, extinguitur; et prescriptio pupillis non obest.
Et qui sunt anni perfecte etatis**

Constituimus eciam, quod si quis habens inscriptionem bonorum aliquorum, legitime sibi coram fidedigno testimonio aut eorum officiali factam, per decem annos non fuerit vsus ea et tacuerit, huiusmodi inscriptio post decursum decennij non valet. Non obest autem prescriptio ea, si vocacione in ius, vel alias commemoracione legitima, fuerit interrupta. Et si is, cui inscriptio bonorum facta est, fuerit pupillus, tunc ei in etate pupillari prescriptio non nocet vsque ab annis perfecte etatis. Sunt autem anni perfecte etatis: masculo decemocto et femine quindecim. Illi, qui eciam in externa regione fuerit, prescriptio non nocet, donec a tempore, quo redierit.

CAPITULUM DECIMUM NONUM

Bona, que quis tempore diuorum principum Kazimiri et Alexandri pacifice possedit, perpetuo obtinebit

Qui bona aliqua vel patrimonium tempore diui Kazimiri in pace possedit et tempore diui Alexandri regis a nemine de eis fuerit commemoratum, iam tunc in pace ea debet possidere. Et si quis contenderit pro terra, a principe concessa, non debet querere plus nisi tantum, quantum ei fuerit datum et

prout pro mensa principis tentum; et quod quis abstulerit post concessionem principis, hoc debet requiri. Et si quis terram ablatam tenuerit tempore Withowdi, Sigismundi et Kazimiri, et nunc possideat hoc.

CAPITULUM VIGESIMUM

Quomodo expurgatur, cui contra honorem obiectum fuerit

Si quis contra honorem vel bonam famam alterius obiecerit et hoc ad nostram serenitatem deuolutum fuerit, debemus iusticiam in hoc administrare vnique. Et si eo tempore contigerit nos arduis aliquibus occupari negocijs, tunc huius modi casibus quatuor terminos in anno instituimus; et si in tribus terminis huiusmodi, casibus finis non imponetur, et tunc in quarto et ultimo termino omnimodam iusticiam cum consiliarijs nostris faciemus. Iterum vero ad quartum terminum honori eius, qui se expurgat, non nocet. Et si moreretur ante quartum terminum, honori tamen eius et successorum eius obesse hoc non debet. Non debet etiam infamatus excusare se a seruicio nostro. Et si quis infamatus fuerit in prelio, qua, muis non sit expurgatus, non obest nichilominus ei et successoribus eius.

CAPITULUM VIGESIMUM PRIMUM

Theloneum autoritate propria instituens ammittit bona illa

Inhibemus, vt nullus hominum in Magnoducatu nostro Lithuanie thelonea noua excogitare aut instituere audeat in vijs, ciuitatibus, pontibus, acgeribus, aquis, nec in foris, in bonis suis, preter ea, que ex antiquo fuerint instituta et communita literis predecessorum nostrorum, magnorum ducum, vel nostris. Et si quis ausus fuerit nouum theloneum in bonis suis constituere, tunc huius modi bona amittit mense nostre.

CAPITULUM VIGESIMUM SECUNDUM

Kmethones nobilitatis absoluuntur a redditibus et laboribus principi impendendis

Uolumus, vt omnes generaliter kmethones et quiuis homines subditi ducum, baronum, nobilium et ciuium predictarum terrarum Magnoducatus Lithuanie ab vnus cuiusque tributi solucione et redditu contribucionis, dicte serebsczyzna, et dzijakla, et ab omnibus oneribus vecture, dictis podwody, a vectione lapidum et lignorum ad exustionem laterum et cementi pro castris nostris, a fenifalcacione et ab alvs iniustis laboribus exempti sint et omnino libertati. Volumus tamen reseruare integre consuetudines vetustas prestando-

rum victualium in stacionibus ex antiquo solitis, poncium antiquorum reformationes, nouorum in locis vetilstis edificaciones, castrorum antiquorum reformationes et ibidem in locis vetustis parcium suarum denuo edificaciones, viarum antiquarum reformationes, nec non onera dandamm podwodarum sub cursores nostros ibi, vbi ex antiquo solite sunt dari.

CAPITULUM XXIII

**Sentencie principis recalcitrans penam carcerum
et mulctam duodecim siclorum incidit**

Si quis sentencie, quam princeps cum consilii vs comperierit et promulgauerit, resistere voluerit, tunc talis, cuiuscunque — tam superioris, quam inferioris — status fuerit, debet sedere in carceribus sex ebdomadas et ultra hoc debet soluere ad thesaurum nostrum siclos duodecim.

CAPITULUM XXIII

**Impetratio prima preualet; et re integra decennio
extinguitur**

Si quis aliquid sub altero impetraverit et priuilegium desuper obtinuerit, et ille, sub quo impetratum fuerit, habeat desuper priora iura, priuilegium et confirmationem et fuerit in vsu ac possessione aliquot annis, tunc ipsum priuilegium prius seu litere in robore debent conseruari, et is, qui prioritate literarum fulcitur, debet tenere et vti iuxta priorem concessionem et confirmationem priuilegij sui; posteriores vero litere vel priuilegium in nichilum rediguntur. Si eciam quis aliquam rem sibi impetraverit et in literis hoc sibi expresserit vel confirmauerit, et in possessione eius non fuerit ad decennium, talis postea iam ad id peruenire nequit et litere eius in nichilum rediguntur.

CAPITULUM XXV

**Concessio bonorum ducalium extra Magnumducatum
non valet, similiter nec confirmacio cessioni veteris**

Item constituimus, quod ex nunc nos et successores nostri, existentes in regno Polonie, non debemus aliquid bonorum ducalium, kmethonum aut terrarum alicui concedere, nec priores concessionem confirmare. Sed in Magno-ducatu Lithuanie existentes, nos et successores nostri subditos suos iuxta merita eorum donis liberalitatis nostre prouidebimus. Nec super quauis re perpetua licebit nobis priuilegia alicui concedere alibi, preterquam in conuentione generali dum erimus simul cum consiliarijs nostris. Si itaque aliquis post hanc constitutionem nostram quomodocunque a nobis, existentibus in regno Polonie, kmethones aut terras sibi concedi vel prius concessa per pri-

uilegium nostrum confirmari impetrauerit, huiusmodi literas et priuilegia nostra in nichilum redigimus et non debemus tenere ea nos et successores nostri. Super emptis vero bonis literas empticias vbique locorum, eciam in regno Polonie existentes, confirmare debemus.

CAPITULUM XXVI

**Itineranti ad curiam principis diuersandi gracia
declinare licet nemini**

Prohibemus ne quis subditorum nostrorum in Magnoducatu nostro Lithuanie itinerans ad curias nostras audeat diuertere, nec victualia aliqua sibi vel equis pabula illinc accipere, nec in piscinis nostris piscari. Que vero curie nostre sunt in desertis, in illis liceat diuersari, ita tamen, quod nullum ibi damnum presertim igne inferatur ab eis. Si quis autem, prohibitioni huic nostre contra veniens, aliquid premissorum commiserit, talis tenebitur nobis duodecim siclos grossorum luere et dampnum reformare totum.

Rubrica SECUNDA

DE RE BELLICA ET MILITARI

CAPITULUM PRIMUM

**Unus quisque, postquam annos perfecte etatis attigerit,
tenetur ad bellum. Taxacio apparatus bellici**

Constituimus de consensu consiliariorum et omnium subditorum nostrorum, quod vnus quisque dux, baro, aulicus et vidua, eciam et orphanus, perfectam etatem habens vel non habens, et quilibet alter homo, perfecte etatis existens, bona terrestria possidens, tempore necessitatis cum maiestate nostra et successoribus nostris aut circa campiductores nostros, tenetur semicium belliciim subire et expedire ad seruicium bellicum secundum laudum terrestre et prout tunc exegerit necessitas, hoc est ex hominibus tam hereditarijs, quam aduenticijs, ex bonis tam paternis, quam emeritis et emptis (preter bona, que quis a nobis habuerit impignorata, tunc non erit astrictus ad expediendum de hominibus nostris secundum laudum, quod tunc promulgatum fuerit). Expediet autem equitem in bono equo, qui non valeret ad minus quatuor sexagenas grossorum, in lorica et galea, cum cultro, scuto et hasta cum vexillio. Et qui nobilis aut ciuis non habuerit in suis bonis kmethones tot, prout in constitutione continebitur, is nichilominus debet solus proficisci et seruire iuxta valorem bonorum suorum. Et ille eciam, qui nullum hominem habuerit, debet proficisci solus iuxta possibilitatem suam vel quemadmodum ob subitam et violentam necessitatem per nostras literas iniunctum fuerit. Et tenetur vnusquisque in loco, per literas nostras assignato, comparere et sisti, et prebere se ordinandum in exercitum et conscribendum a campiductore nostro vel successorum nostrorum die illo, qui per nos vel campiductores nostros ad dispositionem exercituum et conscripcionem assignatus fuerit et publicatus. Et si fuerint aliquot fratres indiuisi, tunc vnus eorum habilior de bonis eorum comunibus seruicium bellicum adimplebit modo eo, vt supra scriptum est. Tenebuntur autem subditi nostri hanc constitutionem nostram tenere ad decennium, post decursum vero decennij semiet vnusquisque secundiim summam facultatem suam, prout antea seruierunt.

CAPITULUM SECUNDUM

**Tempore violente necessitatis ciues et ceteri incole
Magniducatus tenentur ad bellum. Et habetur pro absente,
qui se conscripcioni et ordinacioni non subiecerit**

Uolumus eciam habere et constituimus, vt tempore violente necessitatis ciues eciam et omnes subditi nostri, vnacum ceteris hominibus militaribus, ad

expedicionem bellicam proficiscantur vel cum consensu nostro expediant. Et si quis subditorum nostrorum supradictorum expeditionem bellicam non seruierit vel, veniens ad diem prescriptum, non se dederit conscribendum, et si etiam fuerit conscriptus, sed ordinacionem exercituum non expectauerit vel prestito se ad ordinandum soluerit tandem seu abierit sine voluntate campiductoris, talis ammittit bona sua eodem modo, tanquam non fuisset in expeditione bellica; erit vero hoc in gracia nostra.

CAPITULUM TERCIVM

**Unus quisque ad prelium et indisponendis cohortibus
debet sisti sub vexillo districtus sui**

Seuere precipimus, vt omnes subditi nostri, expeditioni bellice obnoxij, ordinandos se in cohortes prebeant et sistantur proprijs in personis non alibi quam sub vexillo districtus sui, in quo possessionati sunt. Secus vero, vbi speciale alicui campiductoris accesserit mandatum. Si quis vero eorum habuerit seruicium apud aliquem baronem vel consiliarium nostrum aut apud alium quempiam, ille locum suum circa dominum momentaneum altero quopiam, expeditioni bellice non obligato, occupet, suum vero districtualem locum, cui est obligator, nullomodo deserere aut negligere presumat sub ammissioi bonorum suorum. Is autem, qui bona sua habuerit diuersis indistrictibus, debet cum tota sua committua ex bonis, tam emptis emeritisque, quam paternis et vxoralibus, stare sub vexillo districtus illius, in quo paterna et precipua sita sunt bona eius. Item serui ducum baronumque, babentes bona feudalia sub ipsis dominis et alia empta sub maiestate nostra, immediate tempore necessitatis, relictis dominis suis, debent stare sub vexillis propter bona sub maiestate nostra empta. Et si quis talium sub vexillo, sub quo bona eius empta consistunt, stare noluerit, is bona illa ammittit nobis.

CAPITULUM QUARTUM

**Clerici de bonis sibi obligatis tenentur personaliter
ad expeditionem bellicam, de paternis vero expediri
sufficit**

Spiritualis, bona impignorata possidens, tenetur de huiusmodi bonis ipsis propria in persona iuxta constitutionem nostram seruicium nostrum et terrestre exequi. Ille autem clericus, qui bona habuerit hereditaria, tenebitur ex eis ipsis bonis suis hereditarijs ad seruicium nostrum terrestre expeditare; de personis vero talium in nostra erit gracia.

CAPITULUM QUINTUM

**Quo quis comitatu et quo apparatu conscribendum,
et in instruendis cohortibus sistendum
se prebuit, eisdem perseueret. Equorum et colores,
et signa notanda in conscripcione;
et castrametandum omnibus districtuarius simul**

Item constituimus, quod vnus quisque subditorum nostrorum, modo premissis conscriptus et in cohorte locatus, cum eisdem equis et cum eodem apparatu, cum quibus se instructioni exercituali prebuit, debet circa nos et etiam campiductores nostros terrestres vel alios, a nobis ad id deputatos, in seruicio bellico perseuerare, famulos et apparatum suum, cum quo se instruendum prebuit et conscribendum, ne dimiserit vsque ad dissolutionem totalem exercituum nostrorum. Quicumque vero subditorum nostrorum hanc constitutionem nostram transgressus fuerit, si erit possessionatus, perdit bona sua, perinde ac si non fuisset in expeditione bellica; si autem fecerit hoc impossessionatus, vt sunt, qui pro stipendio seruiunt, talis perdit honorem, perinde ac si de prelio aufuisset. Et propterea vnusquisque in conscripcione et colores equorum suorum debet notari facere, et characteres eis in vestes depingi in registris campiductoris. Necnon in castrametando vniuersi districtuarij habeant staciones in simul circa vexilliferum suum; sparsim vero castrametari non liceat.

CAPITULUM SEXTUM

**Quid tunc, dum quis ob infirmitatem expeditioni bellice
interesse nequiuert**

Si quis fuerit vere infirmus et propter ea expeditioni bellice minus aptus fuerit, et filium ad rem bellicam idoneum non habuerit, vel esset ei filius seruicus in aula nostra aut diuisus ab eo, tunc infirmus ille prebeat se vehendum ad campiductorem nostrum et infirmitatem suam ostendat. Et campiductor, si censebit eum non esse ad rem bellicam idoneum propter infirmitatem, debet personam eius solius protunc ab expeditione bellica absolvere; quicumque infirmus tenebitur loco sui de bonis suis famulos suos expedire ad bellum eodem modo, prout supra descriptum est, sub testimonio literarum campiductoris nostri terrestres. Si autem nequiuert infirmus equitare ad campiductorem nostrum, tunc debet se insinuare officiali et vexillifero, et duobus nobilibus, qui coram campiductore nostro sub honore et fide referent eum veraciter infirmum esse. Et si vexillifer retulerit de aliquo bene valenti, asserens eum esse infirmum, et hoc contra eum probatum fuerit, tunc bona sua propria vexillifer ipse ammittit.

CAPITULUM SEPTIMUM

**Idoneitas filij ad bellum pro patre discernitur
per campiductorem**

Si autem quis bene valens habuerit filium, a se non diuisum et in aula nostra non seruientem, et habentem annos decemseptem, talis filius potest pro patre proficisci ad expeditionem bellicam. Et debet pater ipse cum filio eo ire ad campiductorem. Si campiductori videbitur idoneus esse filius ad rem bellicam, tunc poterit patrem evincere in seruicio bellico, cum eo tamen comitatu, quocum pater seruire debuisset; si vero visum fuerit campiductori non esse idoneum filium ad bellum, tunc pater ipse proficiscatur.

CAPITULUM OCTAUM

**Negligens diem prescriptum in registrum
non suscipiendus**

Item constituimus, quod si quis terminum in expeditionem bellicam, a nobis constitutum, neglexerit sine aliqua legitima causa et rationabili, eum campiductori in registra sua suscipere et dona ab eo accipere non licebit sub gracia maiestatis nostre. Nec etiam licebit eis huius modi delinquentes celare a nobis: debent enim puniri secundum laudum nostrum terrestre, vt in posterum studiosiores sint ad seruicium nostrum et defensam publicam. Et si campiductor, constitutioni huic nostre contraueniens, huius modi in obedientes in registra sua suscepit, eoque tandem et aly se assecu-
rauerint et interim nobis vel subditis nostris dampnum ab hoste illatum fuerit, volumus dampnum illud totum in ipso campiductore resarciendum attendere.

CAPITULUM NONUM

**Campiductorum scribe a conscribendis
militibus non exigant plus dimidio grosso
ab equo**

Prohibemus, ne permittant campiductores scribis suis in conscribendis exercitibus exigere plus mediante ab equo pro labore scribarum ipsorum; et hoc tunc, dum congregantur exercitus. Dum vero dissoluuntur seu dimittuntur, siue in loco, siue foris, in campo vel in terra hostili, vbi iam necessitas reipublice cessauerit, tunc nichil ab eis campiductor percipiat, dimittat eos libere.

CAPITULUM DECIMUM

**Hij, qui presidijis castrorum prefecti fuerint,
a dimittendis militibus nichil percipiant**

Prohibemus eciam, ne campiductores alias capitanei nostri, aut qui missi fuerint ex brachio nostro super presidys, dimittentes milites post adimpletum seruicium nostrum, aliquid ab eis accipiant.

Et si quis hanc prohibitionem nostram fuerit transgressus, tunc tenebitur ei, a quo quid acceperit, reddere acceptum in duplo et nobis luere penam duodecim siclorum tot vicibus, quot fuerint persone, a quibus aliquid acceperit.

CAPITULUM VNDECIMUM

**Uexilliferis non licet absoluerе quemquam
ab expedicione bellica**

Districte eciam prohibemus, ne quisquam vexilliferorum audeat permittere nobili, vt domi remaneat, nec eciam post conscripcionem et disposicionem exercituum sine scitu campiductoris quempiam dimittere. Et si quis contra prohibitionem hanc fecerit aut nobilem, domi delitescentem, campiductori non reuelauerit, et aliquod premissorum contra eum probatum fuerit, tunc ille officium suum vexilliferatus ammittit, simul et bona maiestati nostre.

CAPITULUM DUODECIMUM

**Discedens ab exercitibus ante dissolucionem,
ammittit bona vt absens**

Prohybemus insuper, ne quispiam expeditioni bellice obnoxius sine speciali scitu nostro et campiductoris nostri admissione ab exercitibus discerede presumat, donec omnes exercitus nostri et consiliariorum nostrorum dissoluti seu dimissi non fuerint. Transgrediens vero prohibitionem hanc, ammitti bona, perinde ac si non fuisset in expedicione illa.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Quid cum vigili, qui in excubijs exercituum
negligencia deliquerit**

Si quis subditorum nostrorum, in expedicione bellica missus per nos aut campiductorem nostrum ad excubias contra hostes, non bene id perpenderit incuria sua vel in loco destinato non steterit et discesserit, vel non expectato termino commutationis abierit, et interim nobis vel exercitibus nostris illatum fuerit damnum ab hoste in hominibus vel equis bellicis, tunc talis vnus

quisque collum et bona ammittit; uam quidem animaduersionem reseruamus in gracia nostra.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

Ad presidia missus sistatur ibi ad diem prescriptum sub pena

Item constituimus, quod si nos miserimus, vel consiliarij nostri miserint quem in presidia ad arcem assignato ei die, quo ibi comparere debeat, et ille incuria sua ad diem prescriptum illuc venire neglexerit, et interim hostes arcem illam obsidione cinxerint, eciam si dampnum non intulerint, nichilominus neglector ille omnia bona sua ammittit mense nostre ducali. Si vero, quod absit, dampnum castro illi fuerit ab hoste illatum, tunc ille, qui neglexit diem, collum perdit et bona.

CAPITULUM QUINDECIMUM

Quid eis, qui in expedicione bellica predium aut horreum alienum invaserint

Constituimus, quod si quis nobilis in expedicione bellica inuaserit domum alicuius nobilis vel proficiscendo ad expedicionem ipsam in itinere raptitauerit et probatum fuerit contra eum quid rapuisse vel dampnificasse, tunc quocius id fecisse, videlicet domos aut horrea invasitasse vel in itinere raptitasse, compertus fuerit, tocies tenebitur luere violenciam.

CAPITULUM SEDECIMUM

Commeatus in expedicione bellica quomodo comparandus

Si cui in expedicione bellica defecerit commeatus ipsi ad victum aut equis, tunc is, adhibito sibi visore campiductoris, eat et accipiat sibi et equis pro necessitate victualia et soluat ea iuxta taxam institutam. Ligna licet accipere in locis stacionum, sed edificia domorum diripere, sepes exurere, stagna expiscari et exundare, fruges calcare aut depascere non licet. Et si qui aliquod huiusmodi damnum fecerint, tunc debent tales a campiductoribus cathenis vinculari; et nichilominus dampnum illud reformare et violenciam soluere tenebuntur.

CAPITULUM DECIMUM SEPTIMUM

Quid cum inferenti vim in expedicione bellica

Iis, qui in expedicione bellica inuaserit alterum in stacione vel tentorys suis violenter etulnerauerit aliquem vel tetigerit saltem, ammittit, vt violator, collum.

Rubrica TERCIA

DE MANU TENENDO CORPORE MAGNIDUCATUS ET DE LIBERTATIBUS NOBILITATIS

CAPITULUM PRIMUM

**Promittit princeps, quod Magnum ducatum
et consiliarios imminui non pacietur,
nec deprimi**

Cum deus fauerit nobis consequi aliud dominium, eciam et regnum, tunc dominium nostrum, Magnum ducatum Lithuanie, et consiliarios nostros non imminuemus in aliquo, sed ab omni leuitate et depressione, quem admodum felicis recordacionis genitor noster tempore principatus sui fecit, custodiemus.

CAPITULUM SECUNDUM

**Promittit princeps bona Magniducatus ipsius
non imminuere et alienata recuperare**

Item bona Magniducatus ipsius non diminuemus, sed, quod iniuste alienatum fuerit vel illicite occupatum et impetratum, ad proprietatem Magniducatus ipsius reducemus et reducere volumus.

CAPITULUM TERCIMUM

Dignitates et officia alienigenis non conferenda

Item spondemus et promittimus, quod in terris nostris Magniducatus Lithuanie fundos, castra, ciuitates et quascunque hereditates, tenutas et quęcunque officia, honores ac dignitates nemini alienigene in vsum vel tenutam conferemus, nec successores nostri conferent, sed tantum natiuis indigenis terrarum ipsarum Magniducatus concedentur.

CAPITULUM QUARTUM

Uetusta officia conseruantur integra

Quamuis iura scripta concesserimus terris Magniducatus Lithuanie, attamen officia antiqua videlicet palatinatus uilnensem, trocensem et alios, nec non castellanatus, cancellariatum, marsalcatus terrestrem et curiensem, capitaneatus et alia officia non diminuimus in aliquo. Debent officiales ipsi singuli in suis districtibus administrare: iudicare, regere et ministeriales suos, alias

dzeczke, mittitare et officys suis vti secundum antiquam consuetudinem; nisi iudicare debent eo iure scripto.

CAPITULUM QUINTUM

**Tenute absentibus ex causis, intergum insimulatis,
non auferende**

Item tenue curiarum nostrarum et tiwnatus ob causas, in tergum sugestas, adimi per nos non debent. Et dum quis ex officialibus fuerit apud nos tanquam dilapidator et dampnificator bonorum nostrorum accusatus, tunc vtraque pars debet coram nobis personaliter comparere et exaudito negotio reus iuxta merita punietur. Sine culpa vero tenutas non auferemus.

CAPITULUM SEXTUM

**Ex senatus consulto adyciendum iuribus
et constitucionibus antiquis**

Item super conseruandis antiquis priuilegijs et consuetudinibus, in eis descriptis, confirmatis et collaudatis, vel super nouis condendis et augendis, quod visum fuerit addendum ad nostram et reipublice vtilitatem, matura cum deliberacione et cum scitu, consilio et consensu consiliariorum nostrorum Magniducatus Lithuanie consulemus et ordinabimus.

CAPITULUM SEPTIMUM

Spondet princeps populo vniuerso libertates conseruare

Spondemus in nostre maiestatis persona, quod totam nobilitatem, duces et barones, et omnes boyaros communes, et ciues, et eorum homines conseruare circa immunitates et libertates, eis a predecessoribus nostris et a nobis concessas.

CAPITULUM OCTAUM

**Liberum indigenis Magniducatus,
vberioris fortune aut milieie gracia, egredi ad regiones
externas preter hostiles**

Indulgemus, vt duces, barones, nobiles et boyarf predicti habeant liberam facultatem egredi de terris nostris predictis Magniducatus etc., propter assequendam vberiorum fortunam et in actibus militaribus se exercendum, ad quasunque regiones externas preter hostium nostrorum terras. Ita tamen, quod ex bonis ipsorum taliter egrediencium seruicia nostra non negligantur, sed tanquam presentibus eis exhibeantur nobis et successoribus nostris tocies,

quociens opus fuerit iuxta constitutionem terrestrem. Et si aliquis, ita egressus ad regiones externas, reliquerit domi patrem et is moreretur tutore bonis non constituto, tunc nos constituemus huiusmodi bonis tutorem, qui seruicium terrestre subeat; et absenciam propter filij aut fratris bona non amittuntur.

CAPITULUM NONUM

Mortuis parentibus liberi sexus vtriusque a bonis non alienandi

Post obitum parentum liberi — filij et filie — a bonis paternis et hereditarijs non debent alienari, sed cum posteris suis legitimis bona ea plenario iure obtinebunt, quemadmodum duces, barones, nobiles et ciues regni Polonie sua obtinent et in vsus conuertunt suos.

CAPITULUM DECIMUM

Plebei nobilibus non preferendi

Item ignobilitatem super nobilitatem non extollemus, sed totam nobilitatem conseruabimus in eorum honoribus.

CAPITULUM VNDECIMUM

Modus probande nobilitatis

Si quis obiecerit alicui, quod non sit nobilis, tunc ille, qui se deducit, debet statuere ex patre et matre duos nobiles et hy debent iurare. Et si stirps eius exoluerit, tunc nobiles circumvicinos, qui eum sciant esse nobilem, statuat; et debent hy nobiles circum vicini, eius constitui, iurare circa eum, quod nobilis est ipse ex genere. Et si fuerit alienigena aduena, tunc debet proficisci ad terram suam, vnde est ortus, et ibi coram officio deducere nobilitatem suam et ab officio illo literas sub sigillo debet afferre, probans nobilitatem suam. Et si illic, in patria eius, fuerint bella, debet tunc statuere duos homines nobiles contreraneos suos, ethy debent circa eum iurare, quod sit ex genere nobilis; et ita fiat deductio.

CAPITULUM DUODECIMUM

Quid ei, qui illegitimitatem procreacionis obiciens alteri, defecerit in probacione; et quid tunc, dum filius reputatur a patre naturalis circa nouercam, habitus pro legitimo circa matrem

Saucimus, dum quis dixerit alteri, quod mali thori sit filius, et hoc contra eum non probauerit, talis tenetur impulsatum iudicialiter expurgare sub his

verbis: «Quod asserui contra te, quod esses mali thori filius, hoc contra te tanquam canis». Et nichilominus eo modo debet probari contra bastardum: si pater legitimus abdicauerit eum et recognouerit, quod is eius non sit filius, vel in testamento expresserit, exheredans eum ab omnibus bonis suis, vel, si cum non copulata coniuge procreauerit eum, tunc talis reputabitur pro vero bastardo. Alio vero nullo probacionis genere debet probari contra eum. Et nichilominus pater filium circa nouercam non debet a bonis alienare et reputare eum pro bastardo, cum eum circa matrem eius habuerit pro filio.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Is, cui obiectum contra nobilitatem negatur,
expurgacionis oneri non subiacet**

Dum quis nobilis nobili ignobilitatem obiecerit et ad iudicium propterea vocatus id negauerit, tunc illi, cui obiectum fuerit, non nocet, nec onis expurgande iure nobilitatis incumbit.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

Quid ferienti nobilem

Feriens nobilem nobilis luat penam secundum consuetudinem iuris duodecim siclos. Simplex vero plebeus vel ciuis, si scilicet manum in nobilem extenderit et sanguinauerit eum, et hoc contra percussorem illum iure probatum fuerit, tunc non alio modo puniri debet, quam amputatione manus; hoc autem si ciuis non fuerit de senatu. Si autem fuerit de consilio et percusserit nobilem, tunc eodem modo vt nobilis compensabit duodecim siclis, manum vero non ammittit.

CAPITULUM XV

De iure feudali et de vassallis

Si quis ex subditis nostris ab aliquo duce, barone vel a quocunque emeruerit bona immobilia, tunc ei et successoribus eius liberum erit, relictis bonis illi domino suo vel successoribus eius, secundum literas, sibi desuper concessas, recedere quo voluerit; nisi forte literis huiusmodi, ei concessis, expressum fuerit, vt posset cum huiusmodi bonis seruire, cui voluerit. Et si quis huiusmodi literas famulo concedere voluerit, tunc, conuocatis hominibus bonis extraneis, sub suo sigillo et sub sigillis et bono testimonio hominum concedere debet. Et tenetur dominus solus aut per literas suas petere nos, vt hoc ei confirmaremus; huius modi litere tenebuntur. Si autem, mortuo domino, volentibus filys eius diuidere bona, et vasallus, habens emerita bona, tunc circa diuisionem mencionem de hoc non fecerit, nec literas ostenderit, et si

dominus ille huiusmodi donacionem suam per literas nostras ei confirmari non procurauerit et filij bonorum diuisionem perficient, tunc huiusmodi litere vigorem non habebunt, quia obticuit, et deuoluuntur bona ea iterum ad heredem; et tenetur vasallus de bonis seruire ei, cui in diuisione cesserit. Et si noluerit ei seruire, tunc debet bona referre cum toto eo, cum quo sibi collata fuerint; ipsi vero liberum est abire cum omnibus rebus eius.

CAPITULUM SEDECIMUM

**Literas officialium irreuerenter tractans
incurrit mulctam**

Item constituimus: si quis literas palatinorum, capitaneorum vel tenutariorum nostrorum irreuerenter tractauerit aut literas proiecerit, talis incurrit penam, tanquam pro violencia, duodecim siclorum grossorum; seruitori autem illi compensacio iuxta genus eius, si id contra eum probatum fuerit iure.

CAPITULUM DECIMUM SEPTIMUM

Taberne vage prohibende per officiales

Constituimus et precipimus omnibus palatinis, capitaneis et tenutarys Magniducatus nostri Lithuanie, vt non permittant fieri tabernas vagas in locis illicitis et presertim ne exercentur taberne, nisi que per literas nostras speciales fuerint admissae. Quapropter mandamus, vt unus quisque vestrum huiusmodi tabernas spiritualium seculariumve, baronum et omnium generaliter apprehendat et omnia vasa, in quibus ceruisia braxatur, capiat et porrigat ea ad curiam nostram. Nam per huiusmodi tabernas multa furticinia fieri solent et census imminuitur noster ac eorum, qui legitime a nobis per liteas nostras concessas habent tabernas.

Rubrica QUARTA

DE IURE DOTIS ET DOTALICY

CAPITULUM PRIMUM

**Uidua, relicta cum filiys, residet in dote, si fuerit ei
reformatata; sin autem, tunc accipiat equalem partem
bonorum cum filijs**

Uidua, residens in sede viduali, si fuerit dotata a marito suo et filios habuerit adultos, debet residere in dote tantum sua; et filij debent admitti ad omnia bona et ad thesauros patris, qui et seruicium terrestre supportare tenebuntur. Si autem fuerit non dotata a marito suo, tunc accipit equalem partem a pueris perfecte etatis in omnibus thesauris et bonis, mobilibus et immobilibus.

CAPITULUM SECUNDUM

**Relicta sterilis remanet in dote. Et si indotata fuerit,
tunc in tertia parte scilicet bonorum mariti;
et due propinquis**

Attendentes, quod dum vidue steriles resident in sede viduali, multum tunc dampni infertur ab eis reipublice per id, quod seruicia non exhibentur ita ut decet et propinquis bona deperduntur, constituimus itaque in hunc modum. Vidua sterilis, pueros non habens, si fuerit dotata a marito suo, debet residere tantum in dote et bona omnia deuoluuntur propinquis. Si autem non fuerit dotata a marito, tunc in tertia parte residebit quousque nupserit. Et si non nupserit, tunc ad finem vite sue in ipsa tertia parte residebit; et propinquis omnia bona deuoluuntur, et ipsi seruicium nostrum exhibebunt.

CAPITULUM TERCIMUM

**Uidua fecunda indotata accipit partem bonorum mariti
equalem cum pueris et eam alienare non potest;
et crinili a pueris caret**

Uxor, que dotem a marito reformatam non habuerit, sed procreauerit ex eo, mortuo eo relicta vidua debet accipere equalem porcionem cum pueris suis in bonis et thesauris et in illa porcione residebit vidualiter ad mortem; et pueris mouere eam de porcione ipsa non licebit. Et si voluerit nubere, tunc huiusmodi partem suam debet pueris relinquere et pueri ei crinile soluere non tenebuntur.

CAPITULUM QUARTUM

**Vidua fecunda indotata accipit partem bonorum
mariti equalem cum a se genitis, simul et priuignis;
et si sterilis fuerit, tunc cum priuignis. Mobilium vero
est expers preter specialiter donata a marito**

Similimodo et superducta, si habuerit pueros cum suo marito, tunc debet cum priuignis et suis pueris in omnibus bonis eciam equalem habere partem et in thesauris. Si vero nouerca ipsa non habuerit pueros cum eo marito suo, tunc cum priuignis in bonis equalem accipiet partem; in thesaur vero puerilibus non habebit, nisi tantum suum apportatum vel a marito ex gracia specialiter datum de rebus mobilibus. Sedebit autem super ea parte nouerca ad vitam. Si vero nupserit, tunc partem illam debet pueris relinquere; et crinile non tenebuntur pueri soluere scilicet ei, que dotem a marito reformatam non habuerit.

CAPITULUM QUINTUM

**Vidua sterilis indotata remanet in tertia parte bonorum
mariti guo ad vixerit vel nupserit**

Uxor, que fuerit orba relicta sine prole et dotem a marito reformatam non habuerit, debet residere in tertia tantum parte bonorum, et due partes eorum devoluuntur ad propinquos; ita et illa tertia tandem post obitum vidue ipsius, vel post quam ad secundas conuolauerit nupcias.

CAPITULUM SEXTUM

**Tutela puerorum potest committi cuiquam,
eciame extraneo. Et pupilli, sine tutore relictis, fiunt
in tutela matris; et ipsa perdit tutelam ab usu eius
et consensu thori alterius**

Statuimus insuper, quod si aliquis vir excedens e viuus vel per testamentum commiserit pueros suos et bona cuiquam amico suo, eciam si extraneo, cui tutela ipsa iure naturali non competat, debet ille habere in tutela bona et filios eius, et vxor in dote tantum sua residebit. Si vero quis decesserit pueris suis nemini commissis, tunc vxor fouebit pueros et in omnibus bonis residebit in sede viduali ad annos perfectionis puerorum, qui dum etatem perfectam attigerint, tunc mater cedet eis de bonis et ipsa residebit in dote ad vitam. Si vero dotem non habuerit, tunc equalem partem accipiet inter pueros suos. Et si vnum tantum habuerit filium, tunc ei tenetur cedere de duabus partibus bonorum, ipsa vero remanebit in tertia. Si autem vidua, habens pueros in tutela sua, ad secundas se contulerit nupcias, tunc propinquis cedit tutela puerorum et bonorum. Non licebit vero propinquis stringere dotatam illam de

bonis dotis eius, vsque quo pueri perfectam consequentur etatem, et tunc pueri ipsi debent bona huius modi eximere a matre, et hoc; videlicet, si secundum conscenderit thorum. Et si que vidua, residens in sede viduali cum pueris suis, dotata vel indotata, a nupcijs secundis se abstinens, residens vidualiter, bona et thesauros ammiserit homines dispulerit, serebsczynas et mulctas pro se acceptauerit et bona ea vastauerit, tunc patui, et in defectu eorum propinqui, debent citare eam ad terminos prefixos ad presenciam nostri vel consiliariorum nostrorum et huius modi deperditiones contra eam probare. Et si hoc probauerint, tunc debemus nos vel consiliarij nostri pueros et bona de manibus eius eximere et conferre in tutelam patruis aut propinquis propter excessum eius; et ipsa, si erit dotata, remanebit tantum in dote sua, sin autem, tunc accipiet porcionem equalem cum pueris et possidebit eam ad mortem; tandem et ea porcio tertia redibit ad pueros vt supra. Si autem pueri ipsi caruerint patruis et propinquis, tunc nostri vel consiliariorum nostrorum erit officij extraneum aliquem probum hominem ad ea bona in tvtorem deputare, qui viduam et bona, et pueros in tutela debebit habere et non permittere bona et thesauros perdere, quousque pueri eius annos perfecte etatis consequentur.

CAPITULUM SEPTIMUM

**Dotalicium filiabus quantum vni, tantum
et ceteris singulis. Et orbe ac indotaliciate virgines
quotquot fuerint omnes, ex quarta parte bonorum
pro dotalicys contentantur**

Dum moritur pater vel mater, vna filiarum in vita sua nuptui tradita, ceteris in celibatu relictis, tunc quantum pro dotalicio datum fuerit prime, tantundem dari debet et ceteris singulis. Et eciam si parentes excesserint filia sua nuptui nondum tradita, sed dotalicio inscripto, tunc debent ita expediri, prout pater vel mater inscripserint. Si vero nec datum fuerit dotalicium a parentibus, nec inscriptum circa obitum eorum, tunc debent iudices omnia bona ad summam pecunie computare et quantum valuerit quarta pars, eciam si multi essent filij et vna filia, debent tamen dare ei in dotalicium tantum, quantum valet quarta pars. Et si eciam vnus esset filius et multe filie, tunc ad omnes filias quarta pars debet in taxa diuidi et vnique dotalicium equale de ipsa quarta parte dari debet.

CAPITULUM OCTAUM

Dos reformanda circa nupcias

Antequam tradat nuptui filiam, prius dos ei reformari debet. Et si quis tradiderit filiam marito, dote ei non refrmata, tunc puella et crinili carebit illa.

CAPITULUM NONUM

**Nubentes ad regiones externas contentantur pecunia
pro bonis immobilibus**

Constituimus, quod si pater vel mater dederint filiam nuptui extra Magnum ducatum Lithuanie ad terram externam, vt ad regnum Polonie vel Mazouiam, aut ad quamcunque terram, habentes bona paterna vel materna sua, et puella ipsa haberet fratres, et in defectu fratrum tantum sorores, tunc ipsi fratres aut sorores debent taxare bona illa et soluere ei pecunia, quantum ipsa pars eius valebit. Et hereditatem ipsam eius obtinebunt fratres ipsi eius vel sorores. Et si fratres ac sorores ei non fuerint, nisi patruelles vel alij propinqui, tunc ipsi propinqui aut fratres eius debent similiter ei pro bonis iuxta valorem bonorum ipsorum soluere et dare in dotalicium ei ad terram erus, quo transmigraverit, prout alijs puellis dotalicia dantur in Magnoducatu Lithuanie. Debent autem ea ipsa bona puelle paterna vel hereditaria devolui ad ipsos fratres et sorores vel ad quoscunque propinquos eius, qui expeditionem ei fecerint. Et iam puella illa ad ea ipsa bona hereditaria aut paterna peruenire et propinquitatem aliquam habere non potest, similiter nec maritus eius.

CAPITULUM DECIMUM

**Nubentes sine consensu parentum ammittit dotalicium;
similiter et hereditatem, eciam si vnica fuerit heres**

Filia, que sine consensu patris aut matris nupserit marito, labitur a dotalicio paterno et materno, et a bonis maternis. Et si vnica patri fuerit, tunc patrimonium devoluitur ad propinquos exclusa huius modi filia.

CAPITULUM VNDECIMUM

**Uirgines orphane, sine consensu propinquorum nubentes,
ammittun bona propinquis**

Uirgo orphana, orba parentibus, minorennis si nupserit sine voluntate patruorum aut fratrum suorum, labitur a bonis omnibus. Et si fuerit perfecte etatis et fratres aut patrum eius detinuerint eam et noluerint tradere eam nuptui, tunc nichilominus non licebit ei autoritate sua attentare connubium, sed debet confugere ad alios consanguineos suos vel ad officium; et officium vel consanguinei eius tenentur consentire ei ad nubendum. Tunc ipsa, dum cum voluntate officij vel propinquorum, si eciam annos perfecte etatis habens, nupserit, boha non ammittit.

CAPITULUM DUODECIMUM

**Bona materna cedunt equaliter filys et filiabus;
paterna vero filiabus non, nisi ad expeditionem
dotalicalem obligantur**

Decernimus, quod dum fuerint aliquot germani fratres et sorores, diuisi vel indiuisi, et ex eis aliquis frater decesserit, tunc sors eius in bonis paternis ad fratres tantum deuoluitur. Et si bona materna aliquo modo deuoluta fuerint tunc soror equalem cum fratribus huius modi bonorum percipit porcionem; de paternis vero ei expeditio.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Parens filium, facto verbove ab eo offensus,
potest exheredare. Non tamen licet ei bona sua alienare
a propinquis preter terciam partem. Et ex heredacio
fit coram magistratu**

Saucimus, quod si filius patrem feriendo tetigerit vel confusionem, anxietatem aut impedimentum ei intulerit, tunc pater potest a tali filio totum eius patrimonium alienare. Et si is, qui filium exheredauit, plures filios non habuerit, tunc duas partes bonorum suorum non potest alienare a propinquis; terciam vero partem licebit ei conuertere iuxta placitum. Et mater eodem modo, si a filio vel filia fuerit ignominia affecta, potest exheredare eos ex bonis suis maternis. Attamen non potest pater neque mater exheredare eos ex bonis per testamentum, sed venientes ante presenciam maiestatis nostre aut officialis, debent exponere et dare contra eum rationabiles causas; tunc poterint propter excessum eius malum exheredare per literas.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

**Filij ex vxore prima, secunda
et reliquis, quotquot fuerint, hereditant equaliter
omnes**

Si quis habuerit pueros cum vxore prima et post eius obitum cum secunda similiter prolificauerit, tunc pueri eius, quemadmodum ex prima vxore, ita et ex secunda ac eciam ex tercia vel quarta, aut quotquot fuerint, equalem in omnibus bonis eius, tam paternis, quam seruicio vel emptione acquisitis, habebunt diuisionem.

CAPITULUM QUINDECIMUM

Inuite nuptui non tradende virgines nec vidue

Item promittimus et pollicemur de gracia vel liberalitate nostra, quod conseruabimus nos et successores nostri omnes ducum, baronum et nobilium relictas coniuges viduas et virgines in libertatibus earum; et vi eas invitas nuptui alicuius tradere nobis non licebit sine earum voluntate, sed vnicuique earum liberum sit, vt cum consilio amicorum suorum nubant cui voluerint.

Rubrica QUINTA**DE TUTELA ET TUTORIBUS PUPILLORUM****CAPITULUM PRIMUM**

Pupillus, adeptus perfectam etatem, potest repetere iure bona per negligenciam et contumaciam tutoris ammissa

Si tutor naturalis vel deputatus negligencia sua ob contumaciam ammisserit aliquid ex bonis pupillorum in minorennitate eorum, tunc pueri ipsi, adepti perfectam etatem, possunt suum iure requirere ab eo, qui huiusmodi bona tenuerit; dummodo tamen, adepti etatem perfectam, prescriptionem terrestrem non neglexerint.

CAPITULUM SECUNDUM

Tutor potest bonis pupillorum acquirere aliquid, sed ammittere non; et actio pupillo iure competens silencio tutoris non perimitur

Cum orphanis et pupillis iniuria super quocunque infertur, tunc tutor habebit facultatem iure illud requirendi sed non ammittendi aliquid pupillorum. Et si etiam aliquid ipse ammisserit nichilominus pueri adepta etate repetent vt supra. Licebit etiam eis adepta etate pro omnibus iniurijs suis, per tutores non prosecutis, coram officijs suis agere, dummodo adepti etatem prescriptionem terrestrem non neglexerint.

CAPITULUM TERCIMUM

Pupilli, in iudicium pro immobilibus vocati, respondere non tenentur, nec tutor ad perfectam etatem eorum

Pupilli, si fuerint citati ad iudicium occasione bonorum patemorum vel matemorum aut emptione vel seruicio acquisitorum, non tenebuntur respondere in iudicio ipsi, nec tutor eorum. Et iudicium debet negocium ipsum differre et suspendere ad annos puerorum perfectos. Qui quidem pueri, postquam annos perfecte etatis consequentur, tenebuntur parti conquerenti, dum fuerint legitime ad id citat, respondere, excepcionem prescriptionis ob tam diutinum silencium non opposcentes; dummodo ipse conquerens post assecutos ab eis perfectos annos prescriptionem non neglexerit.

CAPITULUM QUARTUM

**Transit in rem iudicatam, quod ammittitur in iudicio
per vnum ex fratribus; et minorennitas aliorum fratrum
non differt iudicium**

Constituimus, quod dum fratres in diuisi, perfectam habentes etatem, vnum ex se ipsis fratrem in bonis relinquerint et is, pro maiore in bonis relictus, ad iudicium ab aliquo conquerente fuerit citatus, et ammisert causam communem suam et fratrum suorum, tunc alij fratres eius germani non habebunt facultatem huiusmodi decretum iudiciale in iure postea reformare, sed quod per fratrem suum ammiserunt perpetuo de hoc silere debent. Et si fratre vno, etatem perfectam adepti, bona eius et aliorum fratrum eius minorennium venerint de cura tutorum in manus eius, tunc frater ipse etatis perfecte, si occasione cuiuscunque rei bonorum aut fundorum citatus fuerit, tenetur respondere coram iudicio non expectatis annis fratrum suorum. Et quidcunque in iure lucrabitur, tenetur hoc cum fratribus, dum annos perfectos consequentur, diuidere equaliter. Si vero aliquid in iure ammiserit, id fratribus reformare non tenebitur; non licebitque fratribus, eciam dum fuerint adulti, hoc ab eo vel ab illo, cui adiudicatum erit, repetere.

CAPITULUM QUINTUM

**Non licet tutori bona pupillorum vendere aut ammittere,
et nec limitare**

Item statuimus, quod tutor non potest hereditatem pupillorum vendere aut quocunque modo ammittere, nec eciam limitare. Et si secus feceri, tunc pueri, perfectam adepti etatem, habebunt facultatem bona sua a possessore iure rependi, non obstante prescipcione, dum eam post assequcionem perfecte etatis non neglexerint.

CAPITULUM SEXTUM

Pupilli tenentur respondere in iudicio in quatuor casibus

Pupilli, citati ad iudicium in minorennitate sua, in quatuor tantum casibus respondere tenentur. Primo, si pater eorum existens in vita tenuerit bona aliqua impignorata et propinquus, volens bona ea eximere ab eis, citauerit eos ad accipiendum pecuniam, tunc pupilli ipsi tenentur pecuniam per tutorem suum accipere et de possessione bonorum impignoratorum cedere eximenti. Secundo, si pater eorum fideiusserit cui pro aliqua re et occasione huiusmodi fideiussionis aduc ipse pater viuens citatus fuerit ad iudicium, tunc post mortem eius filij a fideiussore in iudicium ad euincendum citat tenebuntur respondere et euincere eum de fideiussione, annos perfectos non expectantes. Tercio, si pater in vita sua habuerit pro, aliqua hereditate actionem eaque non

determinata decesserit, tunc pueri tenebuntur respondere per tutorem; si autem citatus dumtaxat fuerit pater eorum et in iudicio non steterit, tunc huiusmodi causa debet differri ad annos pueromm, qui in minorennitate sua respondere pro eo non tenebuntur. Quarto, debita patris sui tenebuntur soluere minorennitate non obstante.

CAPITULUM SEPTIMUM

**Primogenito adulto administranti bona fratrum pupillorum
et sua indiuisa, aliquid eorum alienare non licet;
secus vero, dum debita liquida parentum id exigierint.
Et prescriptio non obest existenti extra patriam
in seruicio, studio vel captiuitate**

Sancimus, quod senior filius seu primogenitus, bona communia fratrum et sua administrans, non habeat facultatem, huiusmodi bona fratrum suorum indiuisa sub quocunque modo, colore vel exquisicione quacunque, preter partem concernentem se, obligare, vendere, impignorare, alienare seu perdere, nisi forte debita parentum eorum inscripta vel iure comperta id exigierint. Qua quidem necessitate exigente, primogenitus ipse, cum scitu et consilio seniorum amicorum domus sue, poterit bona fratrum suorum in pecunia obligare atque huiusmodi debita patris aut matris ex omnibus porcionibus persolvere ex ea ipsa pecunia; ita tamen, quod summa pecunie, super bona fraterna accepta, non excedat sumam debitorum parentum. Si autem debita ipsa vel solucio aliqua iudicialiter decreta exigue fuerint quantitatis, tunc primogenitus, prouiso prius victu domestico vel alijs necessitatibus rei familiaris, debet ex censibus et prouentibus bonorum fraternalium debita ea exigua exolvere, residuum vero, quod supererit, fideliter fratribus conseruare. Et si secus fecerit, tunc huiusmodi bonorum fraternalium obligationes et inscriptiones invalidas et nullius momenti esse decernimus. Et fratres, quorum bona eo vel alio illicito modo, adepti perfectam etatem prescripcionem non neglexerint, possunt hoc iure repetere. Ille vero, qui contra hoc edictum nostrum pecuniam super bona fratrum sine omnium eorum plenarij consensu improuide dederit, ab illo primogenito vel successoribus eius pecuniam eam repetet. Et si quis, adultus eciam, fuerit in seruicio in regione externa aut in studio, aut in manibus hostilibus, ei prescriptio non obest, si rediens non neglexerit eam.

CAPITULUM OCTAUM

De officio tutoris electi

Hij, quibus quis liberos suos, vxorem et bona in tutelam commiserit, gerant se in eo ipso tutorio officio in hunc modum. Accipiant ab officio districtus visorem et cum eo tres nobiles fide dignos et cum hijs testibus conscribant omnia illa bona, homines et prouentus, armenta, equos, familiam illiberam,

thesaun — aurum, argentum, clenodia, pecunias, gemmas — vestes, armaturas et alias omnes res mobiles et accipiant desuper a testibus illis, visore et nobilibus fidedignis, registra sub sigillis eorum bina; quequidem registra vna apud se seruent, alia vero dent districtus illius palatino aut capitaneo. Et dum pueri peruenient ad annos perfectos, tunc tutores tenebuntur eis omnia iuxta illa registra reddere integre et omnes prouentus ex bonis eorum, dacias mellis, grossorum, et quodcunque per id tempus collegerint, debent reddere pueris.

Pro suo vero labore ea, que ex agricultura, molendinis et ex iurisdicione proueniunt, conuertent tutores ad vsus suos et ad subeunda seruicia terrestria ac ad nutricionem et vesticionem puerorum. Et cum qua agricultura acceperint bona, cum eadem debent restituere. Serebsczijznas et penas tutores, prouentus alios vel thesauros ammiserint aut homines dispulerint et hoc contra eos probatum fuerit, tunc ex suis bonis tenebuntur pueris omnia iuxta registra adimplere.

CAPITULUM NONUM

**Bona, existencia sub tutela alicuius vel obligacione,
non sunt obnoxia excessibus eius aut debitis,
sed res eius proprie vel persona**

Si quis, bona aliena in tutela vel obligacione possidens, fuerit de aliquibus iniurijs vicinalibus aut debitis, aut mulctis nostris, vel in alijs actionibus conuictus, talis, cuiuscunque sexus fuerit, si in suis proprijs non erit possessionatus, tunc in mobilibus bonis suis, in defectu vero eorum in persona sua, in huiusmodi rebus adiudicatis mulctari debet.

CAPITULUM DECIMUM

**Execucio testamenti extinctis executoribus incumbit
magistratui**

Si contigerit, quod executores alicuius testamenti, inchoato et non perfecto execucionis huiusmodi officio, e viuis excesserint, tunc facultas et dispositio illa, que eis a testatore fuit commissa, deuoluitur ad officium illud, cuius sub districtu id contigerit; et officium ipsum debet testamenti illius execucionem iuxta testatoris vltimam voluntatem ad finem deducere.

CAPITULUM VNDECIMUM

**Bona, in dote assignata, excessibus viri vel debitis post
contractis non subiacent, nisi dotata particeps
fuerit excessus**

Si alicui homini terrestri propter quempiam excessum eius aut pretextu alicuius rei iudicate bona eius hereditaria aut obligatoria fuerint adempta aut

in debito porrecta vel adiudicata, et super eisdem bonis priori inscripcione vxor eius habuerit reformationem dotis sue legitimam inscriptam prius quam ille reus factus est ex iure, tunc huiusmodi reformatio eius teneri debet, excepto crimine furti, si vxor ipsa dotata vna cum marito rerum furtiuarum conscia fuerit et in vsu earum particeps.

CAPITULUM DUODECIMUM

**Bona, per fratrem inscripta vni, redimuntur per alios,
et hoc infra decennium**

Si quis fratri suo vni vel sorori ab alijs fratribus et sororibus totam suam partem bonorum paternorum vel maternorum in summa pecunie inscripserit, tunc fratres ceteri et sorores, summa pecunie ei, cui fuerit inscriptum, reposita, bona illa inter se diuident, si decennalem non neglexerint prescriptionem.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Non valet dispositio bonorum, nisi fuerint actu
in manu disponentis**

Si quis inscribendum duxerit alteri bona ad se ventura dotalicialia aut materna, aut que debent deuolui ad eum propinquitatem post aliquem propinquum eius orbem et sterilem, et ille aduc viueret, tunc non licet huiusmodi bona, in futurum deuoluenda, inscribi, donari, vendi, nec in summa aliqua obligari vsquequo in manibus inscribentis fuerint. Et si que super huiusmodi bonis deuoluendis inscripcio facta fuerit, talis nullius est valoris, quia nemo potest dare alteri, quod ipse in manibus suis non habet. Et si ille, qui inscripserit aliquid a suis propinquis, ipse prius decesserit, vtique inscripcio ea in nichilum conuertitur et reddit hoc ad propinquos.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

**Redempturus bona obligata citet, quibus obligacio seruit,
omnes, non vnum**

Si quis requisierit ab aliquo bona propinquitatis sue et possessor ille bonorum allegauerit non vni sibi, sed et alijs per easdem literas esse inscriptum et noluerit sine consortibus respondere, tunc ille, qui querit bona, tenetur citare omnes, quibus inscripcio semit; et interim, quoad causa ipsa determinabitur inter eos, possidebit bona idem, cui inscripta sunt.

CAPITULUM QUINDECIMUM

Testari quibus licet et quibus non

Testamentum super rebus suis condere licet vnique preter personas infrascriptas, que quoniam secundum ius nichil suum proprium habent, ideo non possunt legare. Videlicet pupilli, religiosi, professi ordinis approbati, filij a patre non emancipati alias indiuisi preter peculium castrense eorum, idest res militia acquisitas, item in potestatem alterius dediti videlicet et qui alicui cum rebus suis traditi fuerint, item dementes, heretici, illiberi et a ratione delirantes; possunt tamen hij, cum redeunt ad se, condere testamenta.

CAPITULUM SEDECIMUM

Testamentorum condendorum modus; et bona empta alienantur vt mobilia. Permittitur legari bona immobilia ecclesie, sed saluo seruicio terrestri

Si quis super rebus suis mobilibus aut immobilibus bonis emptis voluerit testamentum condere, tunc talis, eciam si infirmus fuerit, sed compos rationis, habebit facultatem res suas, bona empta, legare cui voluerit, tam spiritualibus, quam secularibus personis, adhibitis ad id presbiteris vel alijs testibus fidedignis, vel notario publico iurato. Et si tandem moritur et huiusmodi voluntatem suam vltimam morte confirmat, eciam si sigillum non apposuerit, valet huiusmodi testamentum. Et is, qui post conditum a se testamentum suum remanserit viuus, habebit facultatem testamentum suum mutandi toties, quociens voluerit; vltimum vero, morte confirmatum, legitime factum in robore persistit. Bona potest quilibet empta per testamentum velut et mobilem rem alienare et vendere cui voluerit. Si vero quis bona empta voluerit inscribere ecclesie, hoc faciat ita, quod clericus, qui bona illa possidebit, seruicium terrestre equester et armate debeat supportare secundum laudum terrestre. Et eciam exnunc statuimus, quod quecunque bona inscripta fuerint ecclesie, tunc ex illis bonis debet fieri seruicium terrestre, vt fuit prius ex eis.

CAPITULUM XVII

Inscriptio bonorum immobilium acquisitorum vel tercie partis hereditariorum, semel alicui facta, reuocari non potest

Si quis coram magistratu vel testibus fidedignis inscripserit per literas alicui terciam partem bonorum aut emptionem, aut mobilem aliquam rem, et si eciam superuixerit, tunc iam huiusmodi inscriptio durat in valore perpetuo et ille iterum reuocare eam vel alteri itidem secundo inscribere non potest.

CAPITULUM XVIII

Testes testamentis adhibendi quales, et qui non

Ordinauimus, vt circa condenda testamenta testes adhibeantur fidedigni, non suspecti. Non possunt autem testamentorum testes esse: primo, hij, quibus sua testamenta facere non licet, item femine necnon executores vel tutores eiusdem testamenti, item nec legatarij, quibus videlicet aliquid eodem legatur testamento.

Rubrica SEXTA

DE IUDICIBUS ET IURISDICCIONE EORUM

CAPITULUM PRIMUM

Iudicandum legibus his scriptis, et quid secus iudicanti;
et contra quid a sententia iuridica appellanti

Saucimus, quod vnusquisque palatinus, capitaneus marsalcusque terrestris et marsalcus curialis, et tenutarij nostri, quilibet in suo districtu, debent subditos nostros iudicare et regere non aliter, sed hijs scriptis legibus, quas vniuersis subditis nostris Magniducatus dedimus. Et si alicui iudicato videbitur iniuria, quod non secundum ius hoc scriptum sit iudicatus, tunc coram nobis vel in absencia nostra coram consiliarijs nostris, vbicunque in prima conuencione erunt, ille, cui visa fuerit iniuria, debet pro eo contra illum officialem nostmm conqueri; et debemus nos vel consiliarij nostri librum iuris scripti reuoluere et attendere. Si causa illa fuerit iudicata secundum descriptionem iuris ipsius, tunc sententia officialis illius transit in rem iudicatam, si vero comperietur iudicatum secus quam in libro iuris sancitum est, tunc debet proferri sententia a nobis vel consiliarijs nostris iuxta ius ipsum scriptum. Et dum compertum fuerit iudicem illum non iuxta ius iudicasse, tunc ipse, qui non iuridice sententiauerit, tenetur illi dampna et impensas soluere et sententia eius in nichilum redigitur. Et cui quid adiudicauerit iudex ipse et quid a quo fuerit exactum, hoc ei debet reddere absque probacione dampnaque ac impensas et expensas secundum probacionem vel iuramentum eius tenetur iudex soluere. Si vero iudex recte iudicauerit et sententiauerit secundum iura scripta, et ille eum infamauerit, tunc debet ei soluere pro huiusmodi leuitate duodecim siclos grossorum. Attamen quicunque ex tenutarys nostris in huius modi re fuerit inculpatus, talis quilibet debet concitar ad palacium in districtus sui et tenebitur decretum suum recitare palatino. Si autem inculpatus fuerit similiter aliquis ex consiliarijs nostris, palatinis et capitaneis, qui sub districtu non comprehenduntur, tunc eciam in prima conuencione debet respondere vel in termino terrestri. Et si quis noluerit parere, tunc debet a nobis vel a consiliarijs concitari et tenetur comparere et respondere. Et si fuerit infirmus vel in seruicio terrestri, vel in iudicio super terris in termino peremptorio, tunc huiusmodi causa debet differri ad aliam conuencionem. Si vero fuerit benevalens et sine vlla causa parere contempserit, tunc consiliarij debent aperire librum iuris et illi dampna super eo decernere, vt supra scriptum est, et terminum solucioni prefiere terrestrem quatuor ebdomadarum. Et si baro ipse id, quod fuerit adiudicatum, soluere noluerit, tunc consiliarij debent in bona eius vel homines illum in damnis iuxta quantitatem et taxam eorum intromitti facere, et tenebit ille tam diu, donec ei dampnum huiusmodi olutum fuerit. Et qui casus in hijs iuribus defuerint,

tunc debent casus illi iudicari secundum antiquam consuetudinem et tandem in conuencione generali huius modi articuli necessarij inscribi debent.

CAPITULUM SECUNDUM

Appellare non licet et pretendenti grauamen; transfertur in iudicem actio post diffinitiuam

In iudicio ante discussionem cause nemo prouocet ad nos, nec ad conuencionem — propterea ne sint inde diffugia, sed tenebitur quilibet alteri persistere in iudicio vsque ad finem. Et si videbitur alicui parcium, quod sit ei preiudicium et quod non iuxta iura scripta sit sentenciatum, tunc debet petere a iudicibus literas desuper eorum iudiciarias, quas ei iudices tenentur dare sub sigillis suis. Et ipse debet cum illis iudicibus coram nobis vel in prima conuencione agere et literas eorum ostendere. Si autem iudex exiractum seu exscriptum concedere noluerit, tunc ille debet accipere secum tres nobiles et iterum petere ab eo; tunc iudex omnino tenebitur dare. Si vero non dederit et hoc contra eum probabitur, tunc debet soluere nobis mulctam duodecim siclorum et illi dampnum reformare.

CAPITULUM TERCIMUM

Eligendi per officiales in districtibus singulis duo nobiles, iudicaturi cum vicesgerentibus eorum

Constituimus, quod palatini, capitanei debent et tenutarij nostri, vnusquisque in suo districtu, duos nobiles, homines bonos, fidedignos, eligere et ad iuramentum perducere, et instituere in hunc modum: dum officiales nostri predicti negocijs aliquibus nostris vel terrestribus occupati fuerint, tunc hy duo nobiles vnacum vices gerentibus et marsalcis ipsorum officialium nostrorum debent iudicare secundum iura scripta. Et notarij iurati ipsomm officialium debent eis ad esse et omnia conscribere, et etiam mulctas nostras et mulctas alias et prouentus dominorum suorum attendere. Et sine illis nobilibus iuratis, si vterque abfuerit, non licebit vicesgerentibus et marsalcis predictis iudicare, nisi vnus saltem nobilium ipsorum assidue fuerit circa nos.

CAPITULUM QUARTUM

Modus citandi in iudicium et procesus contra commutationem

Ordinauimus, quod si contra aliquem ducem, baronem aut nobilem fuerit aliqua actio nobilibus, tunc ille debet citari citacionibus nostris aut palatini, vel aliorum officialium. Si autem citatus non paruerit ad duas citaciones, tunc debet accersiri per ministerialem, dictum dzeczki. Et si fuerit tam inaduer-

tens, quod et post ministerialem non paruerit, vel se a ministeriali absconderit in diffugium litis, tunc si occasione bonorum agitur, debet dari intromissio ista bona ad decisionem litis; si vero pro re mobili, tunc debet dari intromissio in kmethones vel terras, que valeant rem illam, occasione cuius citatur. Et is, cui intromissio in bona aut homines vel terras data fuerit, debet tenere hoc ad discussionem iuris, integre, nichil dampnificando. Et si quid ibi dampnificauerit, tunc tenebitur reformare et integre post iudicium reddere — ita, prout ei intromissio data est. In executione autem citationis procedat actor non aliter, quam quod accepto e curia nostra, que fuerit proxima bonis citandi, visore, adhibitis hominibus extraneis bonis et coram eis ac visore illo citet ad terminos illos, quos ad iudicia subditis nostris posuimus. Pro alijs vero rebus procedendum erit iuxta antiquam consuetudinem, hoc est, si kmethoni alicuius a kmethone alterius factum fuerit furtum aut percussio, aut spolium, aut homicidium, aut alie difference, que frequenter in plebe inter vicinatum contingere solent, tunc dominus iniuriati debet ad dominum iniuriatoris mittere vice vna et altera affectans iusticiam. Et si ille iusticiam non administrauerit, tunc debet eum citare ad iudicium districtus, in quo manet.

CAPITULUM QUINTUM

Tenentur barones singulis annis conuenire ad reddenda et accipienda iura Vilne ad dominicam Reminiscere, et locus iudicandi in aula principis

Item ad compescendum et restringendum iniurias, que solent fieri nobilitati a baronibus aut ab officialibus nostris vel baronum in terris rebusque et actibus varijs et eciam inter ipsos barones et eorum subditos, constituimus et iniungimus, quod barones ipsi tenebuntur ex nunc conuenire singulis annis Vilne ad dominicam Reminiscere, nemo se excusando aliquo preter infirmitatem. In quo quidem termino, tanquam peremptorio, vnusquisque baro tenebitur alteri in iure respondere et se iustificare. Et si ab aliquo fuerit inculpatus, quod non secundum iura iudicauerit, in eodem termino de hoc teneatur vnique respondere et iustificari. Et iudicia non alibi exercebuntur preterquam in aula principis Vilne.

CAPITULUM SEXTUM

Iniurie, a baronibus vel ministris eorum accepte, quomodo prosequende. Et in conuencione absentia aliquorum baronum non prestat iudicij differendi occasionem. Et emergente casu, cuius decisio elici hinc nequeat, recurrendum ad consuetudines veteres

Si alicui baronum vel nobili illata fuerit iniuria a barone vel baronissa vidua, aut vicesgerentibus et subditis eorum, tunc ipse iniuria affectus mittat

ad illum, vt ipse ex se aut de vices gerente, vel subditis siii iusticiam administret. Et si ille ita auisatus iusticiam facere noluerit, tunc actor in absencia nostra a Magnoducatu conqueratur consiliarijs nostris tribus vel duobus, qui prope inter se fuerint, et citaciones ab eis accipiat contra baronem illum, vt compareat et subditos suos iniuriatores statuatur in prima conuencione, a nobis vel consiliarijs nostris indicta vel iudicenda; quiquidem baro tenebitur comparere et subditos suos statuere et respondere tanquam in peremptorio termino. Si vero in ea conuencione iusticia non fuerit facta, tunc citatus ille tenebitur parere coram consiliarijs in termino, quem eis ad conueniendum singulis annis Vilnam propter exerce. nda iudicia ad dominicam Reminiscere prescripsimus. Et barones, conuenientes illuc ad terminum huiusmodi, tenebuntur omnes causas, ad terminum ipsum dilatas, iudicare et ad effectum deducere non discedentes; et hoc secundum iura hec scripta. In casibus vero emergentibus, quorum decisio ex iuribus hijs elici nequeat, procedent iuxta consuetudinem antiquam, dohec nos cum consiliarijs nostris statuta desuper conficiemus et presentibus inseremus. Et si in conuencione ipsa non omnes conuenerint barones, non licebit tamen propterea citato cuiquam diffugienti prouocare ad vniuersitatem baronum, sed tenebitur respondere et persistere iuri coram his, qui presentes erunt.

CAPITULUM SEPTIMUM

A iudicio ante diffinitiuam non appellandum et execucio sentencie prouocatione ad principem non differtur

A nullo iudicio ante sentenciam liceat cui appellare ad nos, sed tenetur vnusquisque, alteri in iudicio parere et persistere in omnibus rebus. Et post sentenciam si videbitur ei iniuria, tunc accepto de libro exscripto sentencie potest ad nos illud sibi accipere. Et quid adiudicatum erit super eo, si bona, tunc intromissio in bona debet dari, si dampna, tunc ea reformari debent, et appellacione dilacio iusticie inferatur nulla.

CAPITULUM OCTAUM

A iuris dicione parlamenti litere principis eximunt neminem

Et si quis habuerit literas nostras tales, quod a nemine debeat iudicari preterquam a maiestate nostra, tamen is non debet coram iudicio tutare se huiusmodi literis et prouocare ad nos, sed tenebitur coram consiliarijs nostris iudicio sisti et parere iuri in termino terrestri superscripto; quoniam nos de brachio maiestatis nostre deputauimus in commissarios consiliarios nostros ad reddendam subditis nostris iusticiam.

CAPITULUM NONUM

**Subditi baronum non, nisi coram suis dominis,
conueniendi; secus vero negligentibus dominis
administrare iusticiam. Et pro fundis conueniendi
non vasalli, sed domini**

Si illata fuerit iniuria alicui subdito nostro, nobili vel plebeo, a subditis ducis vel baronis, preter violenciam et invasionem domus, pro alys vero querelis quibuscunque nos et palatini nostri contra subditos ducum et baronum non debemus dare ad accersendum eos ministeriales, vsque prius mittendum est ad dominum hominum iniurancium affectando ab eo iusticiam, presente visore nostro vel officialis. Et si ille, ita semel et iterum requisitus, iusticiam non fecerit, tunc accepto ministeriali a palatino vel capitaneo districtus illius, in quo iniuriator huius modi, ducis vel baronis subditus, residet, statuendus est ipse iniuriator ibidem in districtu in iudicio coram iudice districtuali. Et ipse subditus baronicus, ita in iudicium accersitus, si conuincetur ab actore, tunc aliud nichil nisi iudicatum soluet et ministeriali, per quem est accersitus, stipendium eius dzeczkwanye. Mulcta vero, si aliquam tunc inciderit vel si in qua condemnatus fuerit, non prouenit ab eo cuiquam preter dominum eius. Ubi vero agitur pro terra, non seruus citandus est, nec kmetho, sed dominus ipse. Eodem modo obseruandum est inter duces, barones et nobiles: si alicui ab alterius homine infertur iniuria, debet dominus iniuriatoris semel aut bis requiri pro iusticia. Et si neglexerit facere eam, tunc lesus confugiat ad officium et tenebitur dominus iniurancium statuere iniuriatores ad iudicium in termino terrestri. Et si inculpati ipsi iure conuincuntur et condemnabuntur ad impendendam compensacionem, alias nawyazka, pro rebus adiudicatis, tunc compensacionis ipsius fatale seu tempus incipiet computari ab eo die, quo iusticia a domino eorum cepta est requiri contra eos.

CAPITULUM DECIMUM

**A iudicijs stipendium iudici decima tantum pars
rei iudicate, que appellatur pressud**

Statuimus, quod capitanei, palatini et ceteri officiales nostri non debent pressud accipere ab aliquibus rebus, nisi tantum a re adiudicata decimum grossum et ab immobilibus bonis iuxta eorum valorem, et a fundo siclum.

CAPITULUM VNDECIMUM

Quomodo quis interuenit pro alio in iudicio

Is, qui pro altero occasione cuiuscunque rei in iudicio interuenerit, tenebitur pro eo ipse respondere et citatus ille liber erit a termino ei prefixo et

ab omni negotio, occasione cuius fuerit citatus. Attamen non habebit facultatem is amicus eius pro eo loquendi, vsquequo ille personaliter steterit et rem suam ei commiserit. Et si fuerit infirmus, tunc debet ei dare literas sub sigillo suo. Et si quis literas ab aliquo sine comissione illius confixerit et in iudicio pro eo interueniens causam eius ammisit, tunc iudicium huiusmodi nullius est momenti et ille causam suam per id non ammittit.

CAPITULUM DUODECIMUM

**Procurator esse non potest nisi indigena
in causis ciuilibus; secus vero
in criminalibus**

In causis occasione bonorum, dampnorum et violenciarum non potest alienigena procurator esse, nec loqui pro aliquo coram maiestate nostra, nec coram iudicio terrestri, nisi qui fuerit in Magnoducatu possessionatus. Vbi vero ageretur de honore, dum vnus alterum diffamauerit, in tali negotio potest quilibet habere procuratorem quemcunque, eciam non possessionatum in Magnoducatu.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Citatus in curia, abiens contumaciter,
ammittit possessionem rei litigiose actori
ad decisionem litis**

Si alicui subdito nostro fuerit a nobis per curialem nostrum iniunctum, ne recederet a curia nostra donec peracto coram nobis negotio cum parte conquerente, et ille, mandato huiusmodi nostro contempto, recesserit, tunc propter inobedienciam eius, si agetur pro terra, debet actori in illud, pro quo agit, intromissio dari. Eodem modo, si a palatino vel alijs officialibus nostris contra in hibicionem discesserit, perdit possessionem; et nichilominus iure querere potest.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

**Terminus soluendi pecuniam adiudicatam
est mensis; et prorogatur vltcrius iuxta
magnitudinem summe**

Statuimus, quod solucioni pecunie adiudicate datur terminus quatuor ebdomadatum; maiori vero summe vltcrior; mille sexagenis termini differuntur ita, quod ad vnum quodque quartuale anni centum sexagene soluantur. Et si ad terminos ipsos solucio non fuerit facta, tunc datur intromissio in bona rei. Et si bona tantam summam non valuerint, tunc collo traditur.

CAPITULUM QUINDECIMUM

**Actor, si in termino peremptorio non fuerit
cum probacionibus suis paratus, dilacionem
non meretur, sed ammittit causam**

Si aliquis querulator citato altero ad terminum peremptorium ipse cum suis probacionibus non fuerit paratus, talis causam suam ammittit et officialis dilacionem ei ne admiserit.

CAPITULUM SEDECIMUM

**Actore contumaci non licet pro eadem re citare
iterum donec solutis expensis**

Si idem querulator citando aliquem in primo termino ipse non paruerit sine causa rationabili, vt est infirmitas aut seruicium nostrum, et iudicio non significauerit de se ex his iustis causis, talis secundario non potest citare pro eadem re vsque solutis ei prioribus impensis et expensis.

CAPITULUM DECIMUM SEPTIMUM

Citacione exprimenda propositio

Citaturus quis alterum citacionibus, debet propositionem suam in citacionibus exprimere.

CAPITULUM XVIII

**Citans quis sine rationabili causa vel pro
re iudicata, luit penam iudici et parti citate**

Saucimus, quod si quis, non habens iustam causam vel contra rem iudicatam, citauerit, idem qui causam suam prius ammisit, talis tenetur soluere iudici tres siclos et totidem ei, quem indebite traxerit.

CAPITULUM XIX

**Uocatus quis citacionibus duabus in iudicium
non parens, accersiendus per ministerialem;
et si pertinacior in contumacia fuerit,
tunc possessionem rei litigiose ammittit actori**

Si quis pro patrimonio suo vel deuolucione, vel alia proprietate hereditaria citacione prima et secunda fuerit citatus, tunc cum tertia citacione dandus

est ministerialis. Et si non paruerit et post ministerialem, tunc actori danda est in bona, pro quibus agit, intromissio ad progressum iuris.

CAPITULUM XX

**Iniciens quis in alterum coram iudicio manum
luit mulctam, distringens gladium perdit manum,
ulnerans vero collum**

Si quis coram iudicio manum in alterum extenderit, truserit traxeritve, aut tetigerit, sed nonulnerauerit, pro huiusmodi violencia, iudicio illata, luit penam duodecim siclorum grossorum, leso vero compensam iuxta condicionem eius. Et qui coram iudicio euaginauerit cultrum vel gladium, eciam si nonulnerauerit, is perdit manum; ille vero, qui coram iudicioulnerauerit aliquem, perdit collum.

CAPITULUM XXI

**Quid ei, qui iudicem vel partem opprobrio affecerit;
et quid iudici,
si cui vim vel contumeliam intulerit**

Si quis coram iudicio alteri cui vel iudicibus opprobriosa verba dixerit et eo iudicium et iudices leserit, talis debet puniri incarceratione per sex septimanas. Iudex eciam presidens iudicio debet abstinere ab inferendis opprobrijs. Et si iudex manum in aliquem extenderit etulnerauerit, tunc debet leso soluere compensationem secundum condicionem eius. Et si quem verbis in honestis affecerit, tunc citandus est ad maiestatem nostram vel ad consiliarios nostros et debet administrari de eo iusticia iuxta iura hec scripta. Et si quis contra iudicem machinationem fecerit vel diffidacionem, tunc talis perpessa pena carcerum sex ebdomadatum debet caucionem fideiussoriam bonam prestare, quod iudex ab eo sit quietus.

CAPITULUM XXII

**Ciues pro homicidijs etulneribus villanorum iure
terrestri vtantur**

Decernimus, quod ciues ciuitatum nostrarum et subditorum nostrorum, spiritualium et secularium, hominibus villanis nostris et subditorum nostrorum proulneribus eorum et homicidijs mre terrestri debent administrare iusticiam. Et si in reddenda iusticia negligentes fuerint ita, quod statuentes terminum administrande iusticie, et non fecerint ac partem actoream in vanum defatigauerint, tunc tota ea noxa et solucio in iudices ipsos ciuiles redundabit.

CAPITULUM XXIII

**Stipendium iudiciale, absente palatino perceptum,
diuidendum quomodo**

Iudices, qui instituendi sunt in districtibus, dum iudicant cum officialibus palatinorum vel capitaneorum, tunc iudiciale pressud debent diuidere in tres partes, quarum una cedit palatino, secunda iudicibus, tertia vicesgerenti palatini. Et dum palatinus iudicat, tunc totum stipendium ipsum palatino. Et si datur culpa vicesgerenti pro sententia, tunc iudices tenentur cum vicesgerente in termino iudiciario respondere coram consiliariis.

CAPITULUM XXIII

**Stipendium iudiciale exigens vltra constitutionem,
fit obnoxius restitutioni et mulcte**

Si quis palatinus aut capitaneus, aut tenutarius, aut iudex acceperit ab aliquo nomine stipendij iudicialis plus contra constitutionem nostram, is tenebitur parti restituere cum compensa, que vocatur nawyazka, et mulctam duodecim siclorum luet nobis.

CAPITULUM XXV

**Deferens quis iuramento alterius, cadit a probando
contra eundem**

Si quis, agens contra alterum pro aliqua re, detulerit iuramento illius et ille iurauerit, et tandem actor, qui detulerit iuramento, voluerit probare per iurium aduersarij, hoc ei de iure iam non competit, ex quo libere iuramento detulerit illius.

CAPITULUM XXVI

**Testes, qui reprobantur et qui non, et quo modo
agendum contra eos**

Statuimus, quod si testes, producti in iudicium ab aliquo in causa eius, contra ipsum productorem suum testificati fuerint et is voluerit agere contra eos, asserens eos minus iuste deposuisse, tunc ei actio huiusmodi non competit, nec probacio aliqua contra suos testes. Secus vero de testibus aduersis: si enim videbitur alicui, quod testes partis aduerse minus recte deposuerint contra eum, tunc potest agere cum eis ibidem, non dimittendo eos a iudicio; qui si nobiles fuerint, tunc ipsi debent se sustentare et probare documento legitimo, quod iuste deposuerint; si vero plebei fuerint, tunc inculpans eos

probabit contra eos. Et si testes ipsi plebei diuersorum dominorum fuerint subditi et coram iudicio omnes personaliter non paruerint, sed per ministerialem fuerint examinati et iniuste deposuerint, tunc ipse, qui ex eorum testimonijs condempnabitur, debet hoc insinuare iudicio. Et cum venerit ad dominos eorum, tunc suis reprobatorijs testibus reprobabit eos, quod iniuste deposuerint. Qui dum in hoc conuicti fuerint, tunc propter huiusmodi iniustum testimonium suum tenebuntur illi dampna soluere. Sed si testes ipsi subditi baronum fuerint nobiles, tunc ipsi etiam testibus alys se in hoc expurgabunt.

CAPITULUM XXVII

**In subditum communem singulis dominorum solida
competit iurisdicio absentibus consortibus**

Si aliquot fratres, diuisi vel indiuisi, aut alij consortes habuerint homines communes indiuisos, vt tributarios vel molendinarios, tunc quilibet ipsorum fratrum seu consorcium tenebitur singulatim vnique vicino de hominibus illis communibus reddere iusticiam, non differendo ad fratres vel consortes. Et si ipsimet domino videbitur iniuria ab huiusmodi homine, tunc licebit ei ius et iudicium desuper locare et iniuriam iure contra cum prosequi, etiam absentibus fratribus vel consortibus predictis, qui, si presentes fuerint in eisdem bonis, debent ad iudicium huiusmodi vocari.

CAPITULUM XXVIII

Iurisdicio in nobiles competit quibus

Tenutarijs, qui nouiter ceperunt vocari tenutarij et prius dicebantur tijwni, non licet iudicare nobilitatem, nec per ministeriales suos nobiles ipsos accersitare, sed iudicabunt eos palatini ac marsalci, terrestris et curialis, et capitanei. Nisi forte nobiles ipsi consenserint vltro coram eis parere et disceptare, in hoc casu liberum erit diiudicare inter eos. Sed et tunc, si alicui parcium videbitur iniuriosum, licebit ei appellare ad palatinum vel capitaneum districtus illius; et tenutarij eis id non prohibeant, sed deferant appellacioni.

CAPITULUM XXIX

Stipendia ministris officialium que

Constituimus, quod visori et ministeriali nostro pro stipendio siclus, palatini vero et marsalcorum duorum predictorum, et capitaneorum, qui antiquitus appellantur capitanei, quinquaginta grossi; tenutariorum vero, qui nouiter ceperunt vocari tenutarij et prius dicebantur tijwni, eorum visoribus et ministerialibus per duodecim grossos, eorum vero vicesgerencium ministris a

milliari per grossum; palatinalium autem vicesgerencium ministris per duodecim grossos. Dum vero visoresvel ministeriales nostri vel officialium nostrorum predictorum eorumque vicesgerencium, existentes deputati, de ciuitate non exiuerint, tunc soluenda erit eis medietas stipendiorum predictorum. Et qui ministeriales fuerint deputati a nobis vel a palatinis, marsalcis aut capitaneis nostris ad expediendam pecuniam, tunc eis ab vnoquoque siclo exacto decem grossi alias pars decima exacti.

Rubrica SEPTIMA**DE VIOLENCIJS ET HOMICIDYS****CAPITULUM PRIMUM****Inuadens violenter domum alterius ammittit collum
et de bonis eius compensa et mulcta**

Statuimus, quod si quis domum alterius studiose invaserit, volens eum occidere violenter, et in domo illa quemcunque wlnerauerit, vel si eciam non wlnerauerit, sed tantum invaserit violenter, is colhun ammittit et solucio capitis de bonis eius propinquis occisi fieri debet, si scilicet commiserit violenter homicidium; et tantumdem pro pena ad fiscum nostrum; ita eciam et wlnerebus compensacio. Et si ille, cuius domus est invasa, defendendo se de domo sua aufugerit et homicidmm non contingerit nec wlnera, tunc vtique invasor domus perdit collum et violencia debet solui hospiti domus. Et quod superfluerit bonorum invasoris cesi, id pro pena mense nostre applicatur.

CAPITULUM SECUNDUM**Violencie probande modus**

Contra violatorem domus talis sit probacio. Cum scilicet invaserit domum et wlnerauerit vel occiderit, tunc hospes domus, passus violenciam, illico post factum huiusmodi insinuet illud vicinis suis et accipiat de curia nostra proxima visorem eique ostendat violenciam, wlnera vel occisum. Et tandem si invasor negauerit, tunc ille propior erit vicinis et visore hoc probare et solus circa wlneratam cum vxore, si pueris caruerit, si vero pueros adultos habuerit, tunc cum pueris adultis aut cum famulis seu familia, et si famuli defuerint, tunc met tercius super eo iurabit. Et invasor ammittit collum.

CAPITULUM TERCIMUM**Uiolator vel occisor profugiens proscribitur
et de bonis eius fit satisfactio**

Si violator occiso aliquo aufugerit de terra, tunc de bonis eius soluatur caput occisi et dampnum, aut mulcta maiestati nostre supra scripta. Eciam si bona tantum non valuerint, vtique debent concedi in summa ea, quousque eam pueri vel propinqui reponent. Et occisor proscribatur de terra, quem, cum redierit, si aliquis occiderit, tunc nichil soluet pro capite eius, nec penam incurret vllam.

CAPITULUM QUARTUM

**Occiditur invasor et complex impune, et nichilominus
invaso occidenti soluitur violencia**

Si quis invasorem sue domus seu complices eius aliquot in ipso violencie actu, defendendo domum suam, occiderit autulnerauerit, immunis est a solutione capitis etulnerum huiusmodi. Et aducaget pro violencia domus sue, faciet tamen prius expurgacionem per iuramentum corporale suum et uxoris ac puerorum adultorum mettercius; et si fuerint testes, tunc cum testibus et ipse tenebitur iurare. Et post iuramentum, dum se expurgauerit, tunc ei pro violencia duodecim sicli iuxta iuramentum eius et testium eius.

CAPITULUM QUINTUM

**Occidens quis inuasorem bonorum vel subditorum
suorum, est immunis**

Si quis, defendens bona sua vel subditos suos, in violencia occiderit nobilem, is soluere pro capite occisi non tenetur, sed debet prestare legitimam probacionem, videlicet iuramento suo corporali et vicinis, quod in sua terra interfecit.

CAPITULUM SEXTUM

**Uiolator mulieris neci obnoxius est vel connubio
violate, si ipsa consenserit**

Si quis mulierem vel virginem violauerit et ipsa violata violenciam post factum proclamauerit et hominibus, qui accurrerint, signa violencie ostenderit, et tandem coram iudicio illum duobus vel tribus testibus conuicerit et iuramentum corporale prestiterit, tunc violator ille, cuiuscunque fuerit status, supremi vel infimi, punitur collo. Si vero violata voluerit eum habere pro viro, hoc erit in voluntate eius. Et si violata nequiuert proclamare violenciam, attamen in continenti, postquam fuerit eliberata, insinuauerit id hominibus et violatorem traxerit ad ius, et illis hominibus testaretur, tunc eodem modo, vt supra dictum est, punitur violator.

CAPITULUM SEPTIMUM

Machinator reus est dampni sequiti, sic et diffidator

Si quis alteri machinatus fuerit vel diffidauerit coram hominibus, volens ei inferre dampnum, vt incendium domus horreive, aut necem, et in ea machinatione vel diffidacione contigerit illi damnum ab igne aut occisio, et is,

dampnum passus, probauerit contra illum, quod machinatus sit incendio vel necacione, tunc machinator vel diffidator tenetur ad huiusmodi dampnum; eciam si negauerit se hoc commississe, tenetur tamen ex machinacione ad reformationem dampni, et patratores poterit querere sibi. Non aliter tamen machinacio huiusmodi probatur, quam tribus nobilibus contra nobilem, et super dampnis solus iurabit cum vxore et pueris.

CAPITULUM OCTAUIUM

Non plures, sed vnus pro vno ceditur homicidio

Si aliquot persone inculpate fuerint pro occisione vnus nobilis, tunc vnus homicida propterea debet condemnari, quem actor mettercius cum duobus nobilibus sibi equalibus, si probacionem legittimam non habuerit, iuramentis conuincet; et hoc, inculpatus si homicidium negauerit.

CAPITULUM NONUM

Mutilacio nobilis medietati eius equipollet

Nobilis, qui wlneratus ab aliquo mutilatur in manu vel pede, aut oculum auremve, nasum vel labrum ammittit solucionem dimidij hominis a lesore accipit. Et si acceperit wlnus in facie, tunc compensabitur wlnus illud triginta sexagenis grossorum et tantundem mulcte fisco percussor soluet dum eum actor mettercius iuramentaliter conuincerit alterius probacionis in defectu.

CAPITULUM DECIMUM

Conuersacio publica wlnerati, que fit inter wlneracionem et mortem, tollit solucionem capitis eius

Si nobilis percussus vel mutilatus post huiusmodi percussione vel mutilacionem fuerit in mercatibus vel tabernis, et tandem, si eciam ab huiusmodi percussione vel wlneribus iacuerit, et decesserit, tunc wlnerator seu percussor non tenebitur soluere caput eius, sed tantum wlnera.

CAPITULUM VNDECIMUM

Unus ex fratribus, qui ceteris conuiuentibus egerit pro capite necessarij, obtinet solucionem

Si existentibus aliquot fratribus germanis, adultis vel pupillis, diuisis vel indiuisis, vnus ex eis aut pater eorum occiditur et aliqui eorum a domo, et aliqui a regione abfuerint, tunc ille, qui domi erit, auisabit eos, qui in prouincia erunt, vt agant cum eo pro capite occiso perse vel per amicum suum. Et si

illi noluerint caput vnacum eo requirere, tunc ille, qui domi erit, si lucrabitur impensis suis solucionem capitis, non tenebitur diuidere eam cum ceteris.

CAPITULUM DUODECIMUM

**Agentibus pro homicidio pluribus, sufficit
in actoreitate vnus ex eis ad conuincendum**

Dum aliquot fratres vel alie persone, iuxta propinquitatem naturalem agentes pro homicidio contra aliquem, probacionem sufficientem non habuerint, tunc vnus ex eis, qui ab eis ipsis deputabitur, comiincet inculpatum secundum ius iuramento mettercius cum equalibus in nobilitate.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Fratribus competit actio pro capite fratris aut patris,
in eorum defectu — sororibus, et hijs deficientibus —
propinquis**

Si existentibus aliquot fratribus et sororibus dotaliciatis vnus ex fratribus aut pater occiditur, tunc fratres pre sororibus dotaliciatis agent pro capite occiso. Et si fratres defecerint, tunc sorores dotaliciate; et in earum defectu agent propinqui.

CAPITULUM QUATUORDECIMUM

Cum parricida quid

Is, qui genitorem occiderit suum aut matrem, collum ammittit et honorem.

CAPITULUM QUINDECIMUM

Quid cum fratricida

Is, qui fratrem aut sororem occiderit in spem bonorum ad se deuoluendorum, cadit a bonis illis sibi, alias iure naturali, deuoluendis; quequidem bona ita occisi patris aut matris, fratris aut sororis deuoluuntur ad alios fratres aut sorores. Et indefectu eorum ad propinquos; et occisor collo puniatur.

CAPITULUM XVI

**Quid tunc, dum quis obsidens viam alteri occiditur
ab illo**

Si aliquis nobilis viam alteri obsiderit, volens eum wlnere, vel spoliare aut occidere et interim ab aliquo illorum, in quos irruit, occisus fuerit, tunc

si propinqui ipsius occisi iurauerint, quod ex inicio occisoris sit occisus, debet solui caput eius; si vero propinqui iurare noluerint, tunc occisor iuramento mettercius cum duobus nobilibus, eciam si eius famuli fuerint, se expurgabit, quod defendendo vitam suam occidit illum ex inicio eius; tunc a capite soluendo et a mulcta erit immunis.

CAPITULUM XVII

Modus probandi violenciam

Agens pro violencia testimonio fidedigno conuicit. Et si testimonio caruerit, sed essent signa violencie, tunc vtique ipse propior erit ad conuicendum citatuin iuramento suo; nisi forte detulerit iuramento citat et ipse actor iurare noluerit, tunc tenebitur citatus iuramento se a violencie facinore expurgare.

CAPITULUM XVIII

**Hospes tenetur hospitato de iniuria,
cuius conscius fuerit**

Si alicui illatum fuerit dampnum in domo alterius vel vis in itinere aut alibi cum voluntate, mandato aut scitu hospitis domus, et hoc contra eum probatum fuerit documento rationabili aut iuramento corporali, precedente re facionata aut signis officiose deductis, talis hospes tenebitur spoliū illud aut damnum suis proprijs pecunijs reformare et malefactores sibi querere.

CAPITULUM XIX

**Inuasor villarum alienarum luit leso violenciam
et dampnum, fisco vero mulctam**

Is qui, inuadens vel mittens super alterius villam vel homines, spolia vel dampna aliqua violenter intulerit, tenebitur parti lese wlnera et dampna iuxta iuramentum eius reformare, simulque et compensam atque violenciam soluere, et fisco nostro totidem. Et si non wlnerauerit, nec percusserit, sed inuadendo acceperit aliquid, vtique tunc tenebitur soluere violenciam et hominibus dampnum, super quo iurauerint.

CAPITULUM XX

Solucio violencie quanta

Statuimus, quod pro omni violencia communi vicinali, iudicialiter probata, sententientur duodecim sicli grossorum et mulcte fisco tantundem.

CAPITULUM XXI

Inculpans nobilem pro depredacione, nobilis wlneratus propior est ad conuincendum

Item si nobilis nobilem in itinere depredatus fuerit et ille cognouerit depredatorem ipsum in facie et wlnera sua aut depredacionem suam officio vel hominibus extraneis ostenderit, et circa ostensionem aut circa wlnera nominauerit depredatorem, et ad iudicium eum citauerit, et ille voluerit se iuramento expurgare, tunc is secundum wlnera sua propior erit ad conuincendum, quam ille, ad expurgandum. Et si inculpatus noluerit contentare eum et admittere eum contra se iurare, tunc, postquam iurauerit, punietur ille ut predo. Si vero contigerit in itinere sedicio et non depredacio, sed daretur culpa depredatoria, wlneratus tunc iurabit et wlnerator tenebitur ei pro huiusmodi wlnerebus soluere; collum vero propter mencionem depredacionis non ammittit.

CAPITULUM XXII

In casu mutue wlneracionis, cum cetera sint paria, mittenda sors super actoreitate

Si se duo vicissim in sedicione wlnerauerint et alter vel vterque mutuo ad iudicium se citauerint, et in defectu testium tenderet vterque ad iuramentum, tunc iudices faciant mitti sortes et vtrius sors prodierit prior, is iurabit super wlnerebus suis et super inicio, quod scilicet ille prius cepit ferire eum et ex illo cepit sedicio. Et dum iurauerit is, tunc ille tenebitur satis facere pro wlnerebus iuxta condicionem eius.

CAPITULUM XXIII

Extinguens quis lumen in sedicione vespertina, redditur obnoxius facinoris

Si quis in sedicione vespertina extinxerit lumen et interim aliquis wlneraretur, et nesciret a quo, et citauerit ad iudicium extinctorem luminis, dicens se wlneratum esse et nescire a quo, et hoc ex causa illius, et hoc probauerit vel in defectu probacionis iurauerit, tunc extinctor ille tenebitur ei ad satisfactionem pro wlnerebus. Et eodem modo pro homicidio in simili casu iudicari volumus. Ille vero, satisfacto pro wlnerebus vel homicidio, queret sibi patratorem facinoris.

CAPITULUM XXIIII

Et imprudens wlnerans tenetur ad recompensam

Si quis citatus pro wlnere allegauerit, quod imprudens wlnerauerit eum, cum in prouidencia cuius non debeat vergere alteri in offensam, decernimus, quod huiusmodi wlnera leso debeant reformari.

CAPITULUM XXV

**Famulus nobilis in defendendo domino suo ferit
non ad suum dampnum**

Si in sedicione aliqua famulus nobilis, dominum suum tutando,ulnerauerit aliquem vel occiderit, immunis est ipse ab omni, sed in domino eius huiusmodiulnera aut homicidium requiratur.

CAPITULUM XXVI

**Quid domino, cuius seruus, illata alicui vi aut
homicidio, aufugerit**

Si seruus, illata alicui domus violencia aut homicidio, aufugerit, et ante fugam penes dominum suum per partem fuerit offensus et addictus ei, tunc dominus, si post huiusmodi addictionem seu inhibitionem dimiserit semum, solus ipse violenciam aut homicidium et dampnum soluere tenebitur, et sibi requireret id a famulo. Et si famulus non fuerit ei addictus scilicet a dampnum passo, tunc dominus non tenebitur ad soluendum.

CAPITULUM XXVII

**Actio pro spolio, furto, fideiussione et kmethonis
transmigratione perimitur prescrizione decenni,
pro violencia vero trienni**

Si quis alteri intulerit violenciam vel furtum, aut homo alterius transmigraverit ad quem, vel quis pro altero fideiusserit aut percussionem spoliūve fecerit, et tacebitur de hoc decem annis, iam tunc perpetuo debet super his rebus sileri. Pro violencia vero qui tacuit triennio, taceat perpetuo.

CAPITULUM XXVIII

**Pro capite nobilis occisi sexagene centum
et ratione mulcte fisco totidem**

Statuimus: si nobilis occiderit nobilem in sedicione aut aliquo casu et hoc probatum fuerit contra eum, tunc tenebitur pro capite soluere propinquis centum sexagenas grossorum et fisco nostro totidem. Et si metu pene profugerit de terra, tunc debet fieri solucio propinquis et fisco ex bonis eius. Pueri eius residebunt in bonis. Et debet homicida ipse proscribi; et qui eum occiderit, faciet hoc impune.

CAPITULUM XXIX

Malefactor condemnatus redditur infamis

Si quis pro furto aut alio crimine fuerit officio iuris ad mortem condemnatus et ab huiusmodi pena collum suum pecunia redemerit, aut per amicos suos vel hospites seu oratores in signium principum fuerit impetratus vel expeditus, aut qui pro crimine suo fuerit in manu carnificis, talis est sine honore et locum inter homines bonos militares non habet, et ammittit priuilegium nobilitare. Eomm vero omnium, qui huiusmodi hominem condemnatum scienter expeditauerint vel pecunijs suis redemerint, honor et fama bona in gracia maiestatis nostre.

CAPITULUM XXX

**Equiparantur malefactoribus fautores fotoresque
et participes eorum**

Quicunque homines suspectos, malefactores, predones, bannitos in domo vel bonis suis scienter fousrit, vel eis consilium aut auxilium aliquot in dampnum reipublice prestiterit et fecerit, aut rebus furtiuis scienter vsus fuerit, et hoc fuerit probatum, tunc is non aliter puniri debet, sed vt quilibet ex malefactoribus predictis; nam et facientes, et consencientes pari puniendi sunt pena.

Rubrica OCTAUA**DE PROCESSU IURIDICIARIO SUPER FUNDIS
EORUMQUE LIMITIBUS****CAPITULUM PRIMUM****Litigans pro fundo tenetur cum sex testibus iurare
et ipse metseptimus, cuiuscunque fuerit status**

Statuimus: si aliquis episcopus vel quivis clericus religionis romane aut grece, dux, baro, baronisa vidua, vel nobilis, habens bona, homines, terras, venaciones, siluas, lacus, castomm inuestigaciones in graniciebus seu limitibus, et voluerit, transiens granicies seu trans limitem, se ingerere aut homines, terras, venaciones, siluas, lacus, prata et castomm inuestigaciones alterius auferre, satagens eum ex ipsis bonis eius exterminare, tunc debent ex vtraque parte statuere coram iudicio per decem octo testes, et vtrum eorum comperient iudices propiorem esse ad probandum, tunc ille, de quocunque statuum predictorum fuerit, tenebitur cum sex testibus metseptimus iurare super toto.

CAPITULUM SECUNDUM**Propior est actoreitati, qui fulcitur prescripcione
et possessione**

Statuimus, quod vnus quisque, possidens iure suo naturali autquesito, aut pre textu prescripcionis terrestris, propior erit possessionem suam probare documento legitimo, hoc est hominibus bonis nobilibus aut literis, aut alijs hominibus idoneis, propinquis vicinis. Et cuius testes erunt magis idonei, illi debent testificari sine iuramento secundum antiquam consuetudinem terrestrum; iuxta quorum recognicionem pars probans rem suam obtinebit. Et vtique altera pars, si voluerit, queret iure.

CAPITULUM TERCIMUM**De termino peremptorio ad limites**

Terminus partibus, ad limitandum iudicialiter assignatus, debet esse peremptorius et non debet prorogari vterius ob causas aliquas, nisi propter pestem, conuencionem generalem, seruicium nostrum et infirmitatem. Et si parcium altera sine aliqua harum quatuor causarum non paruerit, tunc alia pars cum sua probacione legitima coram iudicibus ad id deputatis rem suam obtinebit secundum obductionem testium iuratorum, in loco granicali consti-

tutorum, et secundum suum corporale iuramentum, et per id rem suam in perpetuum obtinebit. Et si quis ante huiusmodi terminum fuerit infirmus, debet is significare iudicibus et parti aduerse; tunc debet hoc differri vsquequo conualebit ille. Et dum conualuerit, in termino sequenti tenebitur iurare coram iudicibus super hoc, quod vere illo tempore fuit infirmus. Et si iudex inciderit infirmitatem ante terminum et nequiuertit adesse iudicio, tunc debet alterum in locum suum subdelegare per literas suas; quiquidem subdelegatus eandem habebit facultatem, quam habuit subdelegans.

CAPITULUM QUARTUM

**Euidenciora iura et signa, et testium idoneitas
reddunt actoreitati propiorem**

Iudex, ad discernendum super limites deputatus, illam partem ad actoreitatem admittat, que meliora et notabiliora priuilegia et literas atque signa, aut scopulos vel granicies ostenderit. Et si ex vtraque parte signa non fuerint, tunc, cuius testes magis idonei erunt, eam partem ad probationem et ad iuramentum admittere debet. Intelliguntur autem testes idonei non, qui tantum essent nobiles, sed qui nobiles et boni homines, non suspecti. Et qui fuerint vicini propinqui et finitimi, hij magis idonei sunt ad testimonium, quam illi nobiles, qui non finitimi et non vicini.

CAPITULUM QUINTUM

Testes admittendi qui et quales

Statuimus, quod testes in causis terrarum et in probationibus possessionis earum non debent ad testificandum admitti iudei nec tarthari, sed cristiani duntaxat religionis romane aut grece. Et ex hys tamen illi dumtaxat, qui singulis annis apud presbiteros suos confiteantur, venerabile eucharistie sacramentum percipiant et non fuerunt in aliqua suspitione, nec in fama inter vicinos, nec in furto aut falsitate, tales debent admitti ad testimonium pro rebus terrestribus et pro possessione terre. Qui vero, eciam catholici religionum predictarum, non communicant et non confitentur, hij ad nullum testimonium in causis terrestribus sunt admittendi.

CAPITULUM SEXTUM

**Quales testes inter officialem et nobilem
districtus eius**

Si alicui nobili fuerit actio cum tenentario aut barone, qui haberet bona in districtu, cui preest, finitima bonis ipsius nobilis, tunc homines tenute seu districtus baronis illius non debent reputari ei pro testibus simplices,

sed tantum nobiles vel ex alys districtibus viri fidedigni, propinqui in vicinitate.

CAPITULOM SEPTIMUM

Termini ad limitandum quomodo prefigendi

Terminus ad limitandum quilibet debet prefigi personaliter. Et cuius parci iudex paruerit, eius sententia per vtramque partem debet suscipi absencia aliorum iudicum non obstante, preter seruicium terrestre, aut infirmitatem, aut cum quis propter rem publicam fuerit in manibus hostilibus aut in legacione a nobis missus. Si autem quis iudices super terram a nobis vel a consiliarijs nostris acceperit per literas et non personaliter, in absencia alterius partis, tunc tenebitur accipere a iudicibus literas et per eas insinuare parti in duodecim ebdomadis ante terminum iudicij, vt preparetur ad iudicium. Et tenebitur respondere pars illa tunc tanquam in preemptorio termino.

CAPITULUM OCTAUM

Pena destruencium granicies

Si nobilis nobili graniciem destruxerit aut igne excremauerit, execueritve violenter aut quomodocunque, et hoc contra eum probatum fuerit, talis luet leso duodecim siclos; et si in agro discrimen transarauerit, tunc tres siclos et mulcte totidem. Et si plebeus plebeo hoc fecerit, tunc soluet siclum plebeo et mulcte tan tumdem. Et insuper graniciem seu litem destructum tenebitur cum officio reformare modo antiquo. Si autem huiusmodi granicies aut limes videretur ei cum iniuria, tunc debet experiri de super iure, non vi.

CAPITULUM NONUM

De silua communi et extirpacione eius

Si aliquibus fuerit silua communis, tunc vnusquisque eorum debet ex suis agris directe extirpando procedere et vnus alterum non debet a silua preuenire; et vbi obuauerint sibi inuicem secures, ibi fiant granicies. Si vero vnus altero validior fuerit et plus extirpauerit quam alter, et illi videretur iniuria, tunc is, qui plus extirpauit, debet dare illi ad extirpandum silue tantum, quod equales sint extirpaciones vtriusque. Et dum ille siluam eam extirpabit, et si non tam bonus fundus fuerit vt alterius, tunc vtriusque eorum extirpaciones debent eis diuidi dimidiatim. Et si extirpator prior non habuerit siluam dandam ad extirpandum alteri, tunc nichilominus oportet eum de dimidio suarum extirpacionum cedere illi.

CAPITULUM DECIMUM

De flumine, distinguente bona

Si inter bona aliqua flumen fuerit pro limite et id conuerteretur ex antiquo alueo in bona alicuius, tunc vtique limes habebitur alueo fluuij ipsius antiquo, et ille medietate fluuij debet vti in piscando et alyis vsibus. Et si quis fluuium transfoderit studiose in dampnum vicini sui, talis tenetur fluuium reformare modo antiquo et vicino dampnum resarcire.

CAPITULUM VNDECIMUM

De invndacione prati vel stagni ex stagno alterius

Si quis stagnis suis molendina superiora vicini invndauerit, tunc debet coram visore officij aqua demitti et invndato solui dampnum iuxta probationem. Et si pratum invndauerit alterius, tunc tenebitur dare in commutationem. Et si ille noluerit, tunc debet aqua in hijs limitibus contineri, quod pratum alienum non attingat. Et si fecerit acgerem ad ripam alienam aut pratum invndauerit sine voluntate illius, tunc ille poterit acgerem transfodere impune et violenciam propterea non luet, quia nemini ad alterius ripam sine consensu eius facere acgerem licet.

CAPITULUM DUODECIMUM

Quomodo quis inhibeat intromittenti in fundum suum

Dum quis voluerit ad ripam alterius stagnum facere, aut prata aliena invndare aut falcare, aut siluam excidere, aut agros arare, tunc etiam debet per visorem ammoueri et inhiberi sub vadio; et debet res huiusmodi iudicari, vt supra in proximo articulo expressum est.

CAPITULUM XIII

Qualiter inhibendum ei, qui in aliena terra seminauerit

Si quis in aliena terra seminauerit, tunc ille, qui suam esse pretendit terram, accipiat visorem ab officiali districtus illius et inhibeat ei sub vadio nobis et pro officiali, ne ipse siligineimllam de agro illo deducat, sed messam sisteret in eodem agro ad decisionem litis; et posito termino debent vtrunque educere iudices. Et si is, qui inhibuit, probabit illum in sua terra seminasse, tunc obtinebit et terram, et siliginem. Si vero seminator ille contra vadium.

predictum, non expectato iudicio, siliginem illam metendo deduxerit, tunc tenebitur soluere vadium et siliginem cum compensa, alias in duplo. Et cui, si in sua propria terra seminanti, alter inhibuerit et is in iure succubuerit, talis vadium huiusmodi tenetur solus soluere fisco nostro et dampnum illi reformare; videlicet: si siligo sub vadio inhibita corrumpitur et que exposita fuerint in educendo iudice, ea tenetur soluere, temere inhibens. Vadium autem debet fieri contra eum, qui translimitem voluerit facere dampnum, centum siclorum nobis et tenentario nostro duodecim siclorum; et si super discrimine agrorum fuerit inhibicio, tunc debet fieri pro nobis duodecim siclorum, pro tenentario trium siclorum. Debet autem fieri inhibicio ipsa pro siligine et pratis ad festum natiuitatis domini.

CAPITULUM XIII

**De terra, quam quis triennio possedit,
vi non mouendus**

Dum quis possederit terram aliquam triennio quiete, seminauerit, coluerit, et veniens alter in ea terra fruges acceperit et tetigerit quemcunque, videlicet ipsum solum, aut subditum eius vel alienum, vel bouem aut aratrum fregerit, talis tenetur soluere violenciam duodecim siclos grossomm et no. bis tantumdem. Et si acceperit sine percussione, tunc soluet dampnum cum compensa, que dicitur nawayzka. Et tandem poterit contra possessorem agere iuridice pro huiusmodi terra. Et si quis conatus fuerit adimere ab altero, et is hoc defenderit et non cesserit, super eo sit iusticia; et quis in terra reus erit, is damna et violenciam reformabit.

CAPITULUM XV

**Obiciens quis contra testes alterius
et non probans, tenetur eis ad compensam**

Si quis testes probantis partis temere diffamauerit, videlicet si ille secundum ius statuerit decemotto testes et is non elegerit ex eis sex dignos fide, et remoueret eos, satagens per id discussionem cause illi impedire, tunc ille habebit facultatem testes suos ibidem coram iudicibus expurgandi. Et dum iudices discernent, quod temere testes ipsos diffamauerit, et hy se deducant seu expurgabunt, tunc ille, excipiens quemlibet testium ipsorum a se diffamatorum, iuxta vnus cuiusque eorum condicionem et genus tenebitur compensare nobilem vt nobilem, plebeum vt plebeum, perinde acsi vlnerauerit eum.

CAPITULUM XVI

Testibus vtrimque diffamatis statuendi alij

Si quis testes suos coram iudicio diffamatos non expurgauerit, tunc illi, qui non fuerint diffamati, iurabunt. Et si exvtraque parte testes inuicem se diffamauerint, tunc vtrimque remoueantur et in loca eorum alij statuuntur, non suspecti. Et ex eis, qui fuerint plus idonei, hij iurabunt.

CAPITULUM XVII

De intromissionibus in bona vel alterius rei causa

Dum aliquis curialis noster fuerit missus a nobis vel ex officio palatini ad intromittendum in bona alicuius partem vel officialem nostrum propter debitum aut aliam causam, tunc intromissor exequatur hoc cum duobus vel tribus nobilibus, res omnes in bonis illis fideliter conscribat sub testimonio testium ipsorum. Et si secus intromissor ipse fecerit, tunc damnum illud tenebitur soluere, quidcunque in illis bonis tunc perierit, super quo damnificatus probationem fecerit vel iurauerit. Et si intromissor non fuerit in soluendo, tunc collo tradetur. Sed si intromissor probauerit rite se id fecisse et bona ipsa cum omnibus rebus, specificè conscriptis, porrexisset alteri iuxta informationem nostram, tunc ille, qui ab intromissore ea accepit, tenebitur querenti de hoc respondere et reformare.

CAPITULUM XVIII

**De administracione bonorum litigiosorum,
que ad manus principis venerint in sequestum**

Statuimus, quod dum partes consenserint vtrimque et dederint bona in manus nostras ad decisionem litis, tunc officialis noster, cui ea ipsa bona commiserimus, habebit in bonis ipsis victum competentem sibi, sed non licebit ei de curia illa educere quitquam, nec cum vxore aut pueris commorari in ea, sed cum omnibus rebus et prouentibus, tempore administracionis sue congregatis fideliter et integre debet ad literas nostras restituere et prouidere, ne quid dampni in bonis illis sub administracione eius illatum comperiatur. Et si secus fecerit, tenebitur dampnificato ad resarciendum dampnum.

CAPITULUM XIX

Diuisio bonorum quomodo sortitur robur perpetuum

Si aliqui fratres germani vel alij, remociiores in stirpe, habentes aliqua bona commiinia indiuisa, et tandem coram iure sibi coequauerint et descripserint,

huius modi diuisionem debent iam perpetuo obseruare. Et si eciam non coram officio, sed coram amicis huiusmodi diuisionem fecerint et decennio eam inter se tenuerint, huiusmodi eciam diuisio prescripcone approbata durat perpetuo.

CAPITULUM XX

Quid, si altera parcium in termino occasione terre prefixo non paruerit

Statuimus, quod dum a nobis aut consiliarijs nostris terminus iudicio occasione terre sub amissione cause fuerit prefixus, et vna parcium in termino ipso paruerit et iudices suos eduxerit, altera vero parere et iudices educere noluerit, tunc iudices illi, qui egredientur, ob contumaciam alterius partis debent parti comparenti terram aut homines, pro quibus agitur, in possessionem concedere; in dampnis et impensis eius ad huius modi iudicium expositis, super quanto officialis eius iurauerit, hoc ei pars debet aduersa soluere. Et solutis huiusmodi expensis et dampnis eius debebunt tunc vtrimque iudices educere et ius prosequi desuper. Si vero ille contumax temeritate sua in huiusmodi terram vel homines se intromiserit contra intromissionem iudicalem, tunc tenebitur soluere violenciam et expensas, et dampna; et nichilominus in ea eciam violencia et dampnis, et expensis debet ei intromissio dari in terram et homines eosdem. Et ille, solutis ei violencia, dampnis et expensis, tunc denuo habebit cum eo ius pro terra illa vel hominibus.

Rubrica NONA

DE SILUIS, VENACIONIBUS ET MELLIFICIJS

CAPITULUM PRIMUM

Uenans in venacionibus alienis, tenetur violencie

Statuimus, quod is, qui in venacionibus alterius venatus fuerit violenter, tenetur ei, in cuius silua hoc commiserit, soluere violenciam duodecim siclos grossorum et nobis tantundem; et tenetur soluere feras captas iuxta taxam infrascriptam. Et si quis sagittarios miserit in siluam alienam vel solus furtim feras occiderit, si hoc probabitur, tunc tenebitur feras, quotquot occiderit, soluere, vt infra continetur. Et si capitur sagittarius in silua super fera occisa, tunc ducendus est ad officium, et per officium sentenciari debet ad mortem vt alter ex furibus. Et si quis in sua terra agitauerit feram et illa fugierit ad terram alienam, tunc licebit illi investigare suam feram per terram alterius et occidere eam in terra aliena. Ita etiam, dum quis iaculo infixerit feram in terra sua, licebit ei insequi feram illam sauciam in terram alterius.

CAPITULUM SECUNDUM

Taxa precij ferarum

Statuimus precium feris siluestribus: pro bubalo vel, vt alias dicitur, bison- te sicli grossorum duodecim, pro onagro sicli sex, pro ceruo ceruave tres, pro vrsu totidem, pro equo equave totidem, pro apro aut sue siclus, pro dorca alias capra siluestri triginta grossi, pro panthere siclus.

CAPITULUM TERCIMUM

De vsu mellificiorum, lacuum et pratorum,
in siluis alienis existencium

Qui habuerint in silua nostra aut ducum, baronum vel nobilium mellificia sua, lacus vel prata et circa prata tuguria seu tabeacula, vtantur hijs hoc modo, quod ad lacum proficiscantur cum sagena, sed sine cane, sine lancea, et sine omni genere iaculorum, quod fere nociturum esset. Pratis vero in silua aliena vtatur antiquis, noua non extendendo; et si antiqua occuparentur arboribus, licebit ea extirpare. Mellificia vero habens quis in silua aliena, visitet ea sine canibus, sine lanceis et iaculis, sed tantum cum securi et instrumento ad cauandum aluearia. Similiter et prata visitabit cum securi et falce. Hij vero, qui lacus habuerint in silua aliena, dum venerint illuc hijeme ad piscandum, poterint libere vti ex silua illa lignis ad ignem in tugurijs suis et ad alueos

pro piscibus. Hijs autem, qui prata habuerint ibi, liceat accipere de silua illa tigna ad erigendum acervos feni, vel trabes et rubetha ad construendum tuguria, seu forestas pro recondendo feno vel ad circumdandum sepi. Mellificarijs vero liceat in siluis ipsis accipere subera pro funibus et alijs eorum circa mellificia necessitatibus, quantum opus fuerit et quantum poterit quis corpore suo exportare et non iumento. Et dum arbor eorum alueata cum apibus, vel sine apibus ceciderit, et eciam stante arbore, liberum sit eis aluearium excidere, extremitates vero arboris relinquere debent domino silue. Non licebit autem mellificarijs ipsis pretextu introituum huiusmodi percipere de siluis alienis ad domum ligna aut tigna pro edificijs. Non licet eciam, vt quis pretextu lacuum, pratorum aut mellificiorum suorum, in silua aliena existencium, siluam huiusmodi sibi vendicet, nec contra, vt pretextu silue sue lacus alterius, prata aut mellificia, in ea existencia, nitatur adimere. Qui autem siluam suam, in qua mellificia aliena fuerint, voluerit extirpare, tunc ne inferat dampnum mellificijs. Et si quis, extirpando siluam suam, arborem in ea alienam alueatam, truncam cum apibus vel sine, circumdederit aut circumbuserit et effecerit arborem arescere, is ei, cuius arbori hoc fecerit, tenebitur soluere taxam infrascriptam. Similiter dum et in agro steterit arbor mellificaria, tunc dominus agri arando ne subaret arborem, sed relinquat spacium sub arbore in tactum circumquaque ad longitudinem stimuli aratorij. Et si secus fecerit et arbor propterea aruerit, tunc tenebitur dominus agri soluere eam.

CAPITULUM QUARTUM

**Mittens in alterius lacum rethe vel in pratum falcem,
reus est violencie**

Is, qui in alieno lacu, in sua silua existenti, exercuerit piscaturam, tenebitur domino lacus soluere pisces iuxta iuramentum eius et insuper violenciam, et fisco nostro tantundem. Similiter, si quis prata alterius in sua silua falcauerit et extrudendo ex eis proprietarium percussione fecerit, is soluet violenciam et mulcte nobis tantundem. Si vero absque percussione falcauerit, tunc tenebitur reddere fenum cum compensa. Et si quis in silua sua apprehenderit hominem alienum et spoliauerit, tunc spolium hoc non tenebitur compensare, nisi debet hominem illum et spolium domino eius dare ad fideiussionem et ostendere in silua locum apprehensionis et dampnum. Et si probabitur dampnum, tunc soluetur, sin autem, tunc reddet spolium spoliato cum compensacione.

CAPITULUM QUINTUM

**Controuersie occasione mellificiorum quomodo
discuciende**

Si oritur controuersia occasione mellificiorum, dum scilicet perueniunt alicque arbores mellificiate ad manus alienas, vt solet fieri inter mellificarios,

quod interdum arbores cum apibus vendunt et interdum nomine dotalicij cum filiabus concedunt generis suis ad villam alienam, et ille nouus possessor arbores ipsas, quas adeptus est, signat caracthere suo, et illo caracthere suo nouo incipit habere introitum in siluam illam et exterminare ex ea mellificarium antiquum, dum igitur huiusmodi differencia accidit, tunc debent attendi signa in arboribus et videri, que signa fuerint antiquiora et profundius in arboribus hereant. Tunc talia signa habenti adiudicandus est introitus in siluam; ei vero, cuius noua fuerit signa, prohibendus scilicet introitus.

CAPITULUM SEXTUM

Uiolencia in lacu, stagno, piscina et molendino

Si quis alterius lacum, piscinam aut stagnum fuerit expiscatus, aut obstaculum disijecerit, aut molendinum combusserit vel alias destruxerit, aut acgerem transfoderit, talis soluet uiolenciam et dampnum reformet. Videlicet, si molendinum propter destructionem vacauerit et emolimenta cessauerint, et stagnum exundauerit, tunc super quo probacio legitima facietur vel iurabitur, hoc soluetur; simul et pro uiolencia duodecim sicli, et nobis totidem. Et molendinum idem destructor reparare tenebitur.

CAPITULUM VII

Quid pro nido falconis surrepto et quid pro cigni

Si quis alteri nidum falconis destruxerit aut subsecuerit, vel studiose falconem sub nido interceperit, aut pullos eius enido subtraxerit, talis tenebitur ei, cui hoc dampnum intulerit, soluere duodecim siclos. Et si quis cigni nidum destruxerit aut expilauerit, tunc similiter soluet duodecim siclos. Et si quis etiam alterius aucupia, dicta perewyess, destruxerit vel rethe ex eis sustulerit, soluet duodecim siclos.

CAPITULUM VIII

De castorum investigacionibus

Si alicuius ducis, baronis aut nobilis investigaciones castorum fuerint in alterius hereditate, tunc dominus hereditatis non permittet ex agris suis arando ad lustra seu cuniculos castorum accedere spacio, quod est iactus vnus baculi; ita etiam et prata falcari, et rubos extirpari tam longe non permittat. Et dum castor ex eo cuniculo vel lustro suo exiuerit ad aliud superius, in campum aut pratum, tunc simili modo ad iactum baculi circumquaque cuniculum cessetur a colendo, falcando et rubos excidendo. Et si contra factum fuerit et castor expelletur, talis transgressor soluet duodecim siclos; et nichilominus tenebitur cuniculum seu lustrum predictum conseruare, vt supra

dictum est, non accedendo iactu baculi. Et si quis violenter aut furtim castores cederit, talis soluet violenciam et pro vnoquoque castorum occisorum, qui colore fuerit pullo, sexagenam grossorum et, qui mere nigro, duas.

CAPITULUM IX

Violencia in humuletis

Si quis humuleta alterius violenter expilauerit aut destruxerit, et eciam in sua hereditate, et hoc probatum fuerit, talis luet domino humuletorum violenciam et totidem fisco. Si vero tantum fructus sustulerit et non exciderit, tunc soluet damnum cum compensa.

CAPITULUM X

De aucupijs

Si quis aucupia alterius destruxerit et hoc probabitur iure, tunc soluet destructor domino aucupiorum duodecim siclos et fisco nostro tantumdem. Et si quis aucupia alterius fascinando furtim contaminauerit et hoc probabitur, soluet patrator domino aucupiorum tres siclos. Et qui rethe, dictum sather, subtraxerit, totidem soluet.

CAPITULUM XI

Precium arborum mellificiariorum

Si quis arborem mellificariam alterius cum apibus igne aut ferro, aut qualitercunque corruperit, soluet is sexagenam grossorum domino arboris, siue pinus fuerit arbor ipsa, siue eciam quercus. Et si tunc arbor ipsa corrupta, pinus aut quercus, fuerit sine apibus, sed prius fuerunt in ea apes, pro tali arbore soluentur triginta grossi. Pro illis autem arboribus mellificarijs, que fuerint aut apice tantum detruncato aut alueate, sed expertes apium, id est in quibus nunquam apes fuerunt, destructor talium arborum soluet pro singulis per quindecim grossos. Si quis vero apes alterius intactas, hoc est melle integro, extraxerit, arbor illesa tenebitur pro singulis examinibus soluere per triginta grossos; pro emunctis vero per quindecim.

Rubrica DECIMA

DE BONIS ACQUISITIS, QUE DEBITIS AUT EXCESSIBUS DOMINI SUI PRIORIS FUERINT OBNOXIA

CAPITULUM PRIMUM

Emptor bonorum prescripcione decenni redditur immunis ab obligacionibus eorum prioribus

Statuimus, si quis emerit hereditatem et possederit eam quiete precio soluto vel nondum exsoluto, et super eisdem bonis alter habuerit creditum ante vendicionem eorum sibi inscriptum, et tacuerit ipse de hoc decem annis, iam nequibit ipse huius modi creditum repetere ex illis bonis, sed respiciet venditorem, qui, si non fuerit in soluendo, suscipietur collo a creditore illo. Si vero creditor conuenerit emptorem bonorum illorum intra prescripcionem, tunc ei iuxta prioritatem inscripcionis crediti eius debent bona illa concedi in possessionem, vel emptor eorum soluat creditori illi et repetat a venditore pecuniarn, quam soluerit, et omnes alios sumptus, presertim si emptor in contractu emptionis huius modi debita et sumptus in se non suscepit.

CAPITULUM SECUNDUM

Duobus creditoribus, ad eadem bona concurrentibus, minus creditum combinatur maiori

Si quis super bonis alicuius alteri obligatis in defectu aliorum credita sua iure perduxerit et bona illa valerent pro vtraque summa, tunc creditor maioris summe, tam possessor quam actor, tenebitur reponere minorem concreditori et in vtraque summa possidebit bona illa ad exemptionem. Licebit tamen creditori maiori, si voluerit, cedere in hoc minori, vel vtrique eorum simul bona ipsa in tota ea summa impignorare tercio.

CAPITULUM TERCIMUM

Agenti pro dampnis aut credito probacio competit; et non mutuandum sine cirophapho plus decem sexagenis

Quilibet actor super dampnis, quomocunque sibi illatis, et super credito, super quod cirographum habuerit, sed ammiserit, et testibus, qui cirographum viderint, sumam crediti attestatus fuerit, debet solus iurare; et impulsatus tenebitur ei soluere id, super quo iurauerit. Ei vero, qui cirographum

habuerit, debet solui absque iuramento. Constituimus eciam, vt nullus nobilis aut ciuis mutuet alteri plus decem sexagenis grossorum sine literis; et si quis limitationem hanc excesserit et debitor negauerit, tunc creditor non nisi super decem sexagenis admittetur ad iuramentum contra debitorem illum, residuum vero ammittit.

CAPITULUM QUARTUM

Quid, si res obligata obligatur alteri in maiori

Si quis rem obligatam obligauerit alteri in maiori summa, tunc dominus rei ipsius, citato possessore ad recipiendum pecuniam, reponet ei pecuniam, in inscriptione expressam, et rem suam recuperabit. Ille vero residuum pecunie sue requirit ab eo, cui dedit.

CAPITULUM QUINTUM

Proprietas rei obligate prescriptione non tollitur

Statuimus, quod res impignorata prescriptionem non habeat, nec ammittatur per eam, sed liberum erit cuilibet heredi, reposita coram iudicio pecunia, possessionem hereditatis sue obligate recuperare iure suo naturali vel qualitercunque acquisito. Et si quis bona sua aut quamcumque rem suam alteri impignorauerit in pecunia ad terminum expressum et tandem voluerit eximere, et citaueri illum ad accipiendum pecuniam, et ille non paruerit in termino peremptorio, tunc actor exposita pecunia coram officio mittetur in possessionem bonorum suorum. Ita et omnem rem impignoratam recuperabit impignorator. Si vero obligatarius paruerit in termino citationis, tunc accepta pecunia tenebitur cedere de bonis obligatis secundum inscriptionem, prescriptione non obstante. Et si que res in vadiata fuerit ad certum terminum, et terminus ipse efluxerit re non exempta, tunc possidebitur ad alium terminum et non redimetur, nisi a termino. Sed si is, qui taliter obligauerit, moritur, tunc filius eius aut propinquus eximit termino non attento.

CAPITULUM SEXTUM

Terminus redemptioni pignoris assignatus primus est peremptorius et a tempore citationis cessandum ab usu eius

Terminus primus, iuridice assignatus ad exemptionem pignoris sub ammissione cause, debet esse peremptorius. Et citatus a tempore citationis debet cessare ab usu bonorum obligatorum; et quidcunque post positam citationem de bonis illis acceperit, hoc totum debet in redemptione restituere. Et licebit officiali causam huiusmodi exemptionis subdelegare cuicumque.

CAPITULUM VII

Pignus mobile distrahitur

Si aliquis ad exemendum rem suam mobilem impignoratam citatus in primo, secundo et tercio terminis non paruerit, is rem illam ammittit, quam obligatarius conuertet iuxta beneplacitum suum.

CAPITULUM VIII

**Res mobilis impignorata ad diem lapsu
diei ammittitur**

Si quis impignorauerit alteri rem mobilem ad diem sub ammissione et si ad diem illum non exemerit, tunc pignus ipsum obligatario cedit in proprietatem perpetuam.

CAPITULUM IX

**Bona immobilia impignorata ad diem lapsu
diei transeunt in proprietatem obligatarij**

Ita eciam et immobilia bona impignorata ad diem si non eximuntur in termino per impignoratorem, tunc obligatarius ausabit propinquos eius ad eximendum. Si vero et propinqui post huiusmodi ausacionem sui ad spacium vnus anni non exemerint, tunc obligatario cedit pignus in perpetuum. Et si eciam quis, obligans bona sua alteri, expresserit in literis, quod bona ipsa non nisi ad certum diem sit exempturus, et si neglexerit diem ipsum, tunc per annum expectare debeat ad eundem diem; huiusmodi obligationes debent teneri iuxta inscriptionem.

Rubrica UNDECIMA

DE CAPITIBUS ET COMPENSACIONIBUS PLEBEORUM ET ILLIBERORUM

CAPITULUM PRIMUM

Quantum pro capite seruilis et quantum pro mellificarij

Statuimus, quod occidens hominem seruilem, dictum puthnij, soluat pro capite duodecim siclos, pro mellificario octo siclos. Pro percussione seruili tres sicli, mellificario siclus, vxoribus vero eorum, si ferhmtur, duplum soluitur.

CAPITULUM SECUNDUM

Compensaciones artificum

Organiste, bombardario, pistori, coquo, architecto, gemmarum intextori, mensario, vitreatorio, falconario, caniculario, aurige, agasoni, muratori, sartori, sutori, gemmarum intextrici, lodicum tetrici, tetrici — his omnibus compensa capitis, vt et seruili, duodecim siclorum; et eciam si quis eorum fuerit ex genere kmethonum, tamen in artificio huiusmodi existenti, compensacio capitis hec; et pro percussione siclus.

CAPITULUM TERCIMUM

Uillicorum et similium compensaciones

Uillico necnon superintendenti et clauigero compensacio pro capite sicli duodecim, pro percussione tres; eisdem vero dum ex officys fuerint depositi, compensaciones vt et kmethonibus. Et si illiber fuerit in officio villicandi aut superintendendi, ei compensacio pro capite decem sexagene, pro percussione siclus, interim dum sunt in officio; depositi vero, vt alij illiberi compensabuntur.

CAPITULUM QUARTUM

Kmethonibus et illiberis compensacio

Occidens kmethonem soluet decem sexagenas grossorum pro capite; pro illibero vero quinque sexagene et femine illibere tantumdem. Wlners vero kmethonem compensabit grossos quinquaginta, vxorem eius centum, illiberum triginta, vxorem eius sexaginta.

CAPITULUM QUINTUM

Iudei et tharthari ne tenerint cristianos in illibertate

Si aliquis iudeus aut thartarus emerit aut pignori acceperit christianum, extunc mandamus palatinis, capitaneis et tenutarijs, vt de hoc perquirant, nam omnem christianum ex illibertate a iudeo et thartaro liberamus eo modo: si fuerit emptus in perpetuum aut ex muliere empta procreatus, tunc adeptus etatem suam elaborabit se ab eo per septennium et post septem annos efficietur liber. Si vero fuerit impignoratus christianus apud aliquem huiusmodi perfidorum, tunc sit ei relaxamenti singulis annis, vtriusuis sexus fuerit, triginta grossi. Et quousque se elaborauerit, tenebitur impignoratus seruire eis. Que autem familia illibera data fuerit thartaris a felicis reco[r]dacionis patre et alijs predecessoribus nostris, aut a nobis cum curijs, hec seruiat eis perpetuo.

CAPITULUM VI

Homo liber non redditur ex noxa aliqua illiber

Statuimus, quod homo liber non deputetur in illibertatem ob aliquem excessum. Et si propter noxam aliquam fuerit traditus in aliqua summa, tunc debet laborare et singulis annis dimittentur viro viginti grossi, mulieri quindecim. Et hoc, si concedetur eis seminare aliquid pro vtilitate eorum. Et si seminari non concedetur, tunc viro ad annum triginta grossi, mulieri viginti. Et si in tanta fuerit summa, quod se elaborare nequeat, tunc pueri eius elaborabuntur et dimittentur eis tantumdem.

CAPITULUM VII

Hominibus se ipsis impignorantibus pecunie defalcantur

Si se impignorauerit vir aut mulier non facto contractu de semina[n]do aut defalcando, tunc defalcabuntur annuatim viro quindecim grossi, mulieri decem.

CAPITULUM VIII

Quid, cum illiberi alicuius deprehenduntur penes alterum

Si kmetho alicuius aut illiber subiecerit se alicui alteri, asserens se esse liberum, et is, qui eum suscepit, requisitus a domino eius semel aut bis, iusticiam de eo ministrare noluerit et fuerit tractus propterea ad iudicium, et si dominus ille probauerit illibem esse suum et probauerit eciam suscep-

torem illum denegasse sibi iusticiam requisitum bis, tunc susceptor tenebitur illiberum domino eius pro mora compensare ab eo tempore, quo aufugiens ab eo perseueravit.

CAPITULUM IX

**Prebens quis viatitum aut viam indicans mancipio
alterius profugo, tenetur requirere ipsum**

Si quis illibero alterius, masculo aut femine, fugienti, sciens esse insinuatum de eo, viam monstauerit aut panem dederit, aut in domum receperit eum, et hoc probabitur, tunc talis tenebitur profugum illum requirere, et si non inuenerit, tunc tenebitur soluere eum.

CAPITULUM X

Uendicio filij vel sui metipsius non valet

Si quis hominem liberum aut filium suum propter famem aut semetipsum vendiderit in illibertatem, talis contractus non valet; et postquam famis transibit, homo ipse acquisitis pecunijs redimet se. Si vero quis illiberum suum vendiderit aut propter panem tempore famis dederit alteri, talis illiber remanebit penes illum perpetuo.

CAPITULUM XI

**Mancipia, tempore famis a domino expulsa,
redduntur libera**

Constituimus, quod si quis tempore famis familiam suam illiberam expulerit, nolens eam nutrire, tunc iam familia illa redditur libera. Tamen, cum fuerit expulsa, manifestet se officio districtus aut ciuitatis, quod sit expulsa; et officium auset dominum familie ipsius, vtrum expullit eam nolens nutrire; tunc familia ipsa redditur perpetuo libera.

CAPITULUM XII

Veniunt in illibertatem quatuor ex causis

Illiberi fiunt quatuor modis. Primo, qui antiquitus sunt illiberi aut nascuntur ex illiberis. Secundo, qui ex terris hostilibus ducuntur captiui. Tercio dum condemnati ad mortem, preter furtum, impetrantur et prestant se in illibertatem ei, cui sentenciati fuerint, et is eis parcit; tales et posterius eorum, nascituri ex eis, fiunt illiberi. Quarto, cum se ipsimet in illibertatem vendiderint; et qui liber existens duxerit illiberam, is redditur illiber, et pueri eorum sexus vtriusque; eodem modo et mulier, si scienter nupserit illibero, redditur illibera, et pueri eorum similiter.

Rubrica DUODECIMA

DE RAPINIS SEU SPOLIJS ET COMPENSACIONIBUS EORUM

CAPITULUM PRIMUM

Quid rapienti armentum equarum principis aut baronis

Si quis occupauerit aut rapuerit armentum ducis, baronis aut nobilis et mortificauerit equam aut pullum eque, tunc pro pullo de armento principis soluet sexagenas decem, pro equa quinque, pro pullo ex armento baronis aut nobilis quinque, pro equa tres scilicet sexagenas grossorum. Et hoc, si a nemine huiusmodi pulli mercati fuerint, tunc soluentur iuxta taxam supra scriptam. Si vero fuerint mercati ab aliquo, tunc quod fuerit oblatum in mercando, hoc solui debet. Et eque solutio hec fieri debet eius scilicet, que non fuerit in vsu ocandi lignaque vehendi et aliorum laborum domesticorum. Que vero fuerit in vsu laborum domesticorum, pro ea quinquaginta grossi. Pro iumento kmethonis aut pullo iumentum eius quinquaginta grossi. Si vero emptum fuerit iumentum, tunc soluetur precium, quod datum fuerit. Et pro pullo etiam domi nato, quantum fuerit oblatum in mercatu, hoc solui debet iuxta probationem.

CAPITULUM SECUNDUM

Rapiens armentum alterius soluit violenciam

Si quis rapuerit alterius armentum equarum in terra sua aut cuiuscunque modo spolij aut depascacionis causa, talis tenetur soluere violenciam et dampnum, quod fuerit illatum armento, secundum constitutionem infrascriptam. Nam non debet propter depascacionem occupari armentum. Etiam si offenderetur in depascacione, tunc debet armentum ipsum pelli ad dominum suum et depascacio debet ostendi hominibus extraneis; tunc dominus armenti tenebitur soluere dampnum.

CAPITULUM TERCIMUM

Eripiens quis de subnobili iumentum, reus est violencie

Si quis subnobili vtriusuis sexus rapinam fecerit, rapuerit scilicet equos circa ecclesiam aut in mercatu, campo vel conuiuio, etiam si percussione non intulerit, et si nulla persona fuisset circa iumentum ipsum, tunc raptor tenebitur reformare ei hoc duodecim siclis, perinde ac si vnus nobili ipsi intulisset.

CAPITULUM QUARTUM

Equi militares eximuntur a raptionibus

Equum baronis, nobilis et curialis ab omni raptione in officiosa eximimus. Et si quis in officiose equum ducis, baronis aut nobilis rapuerit, is compensabit equum equo.

CAPITULUM QUINTUM

**Rapina kmethoni illata compensanda;
et vicissitudine rapine tollitur compensacio**

Si nobilis kmethones alterius in mercatu vel circa ecclesiam aut in agro vel vbicunque spoliauerit iumentis eorum, aut pecora in campo occupauerit in rapinam, tunc probato hoc in iure tenebitur spoliator rapinam reddere et compensare tribus siclis. Et tandem poterit querere iure ab illo, si quid actionis habuerit contra eum. Si vero ille spoliatus, non ferens id et non requirens ius, fecerit contra mutuo rapinam, tunc is, qui pro rapina facit rapinam, compensacionem suam ammittit et tenetur idem ei, quem spoliauerit, rapinam reddere cum compensacione; dicitur autem hic compensacio nawyaska.

CAPITULUM VI

**Compensacio occupacionis kmethonum
et mancipiorum**

Is, qui kmethonem alterius ceperit et penes se retinuerit, compensabit eum quinquaginta grossis, mulierem eius duplo, illiberum triginta grossis, mulierem eius duplo.

CAPITULUM VII

Mancipia profuga quomodo recuperantur

Si alicuius mancipia, hoc est familia illibera, aufugierit et dominus familie ipsius publicauerit stipendium illius inuentori vel ostensori eius, et inuenerit penes aliquem, tunc ei, penes quem inuenerit, soluet stipendium illud publicatum. Si vero preter publicacionem stipendij invenerit et ille noluerit familiam ipsam eius profugam extradere, donec acceperit ab eo questum, dictum wlgariter pozymem, violenter, tunc ille pro huius modi pozymem accepto, cum citabitur, luet ei duodecim siclos velut pro violencia. Si autem quis familiam alienam profugam penes se fouerit et fecerit aliquocius proclamari publicando eam, et tandem post aliquot ebdomadas dominus familie invenerit eam penes

illum, tunc tenebitur dominus soluere ei pro expensis ab vnaquaque persona familie ipsius per grossum pro singulis ebdomadis.

CAPITULUM OCTAUM

Compensacio pro pecoribus et pecudibus

Si quis deprehenditur sustulisse furto bouem, vacam, suem etc., tunc taxa pro boue grossi quinquaginta, pro vaca triginta, pro porco castrato et non castrato triginta, pro sue quindecim pro oue duodecim, pro agno totidem, pro capra sex, pro porcello tres, pro agnello totidem. Et si quid ex his pecudibus rapuerit quis ab altero et illud in rapina defecerit, tunc quodlibet horum soluetur cum compensa.

CAPITULUM NONUM

Ciuis villanum in foro ne spolauerit

Prohibemus, ne ciues et quicunque subditi nostri propter credita sua quicquid villanos cuiuscuque in mercatibus presumant arestare, sed pro huiusmodi creditis suis agant cum eis apud dominos eomm, cum nostris vero apud officiales nostros. Et hij tenebuntur administrare eis iusticiam. Et si quis contra fecerit et commiserit occasione predicta rapinam, is luet nobis tres siclos et parti totidem.

CAPITULUM X

Taxa auium rapacium venaticarum

Si quis sustulerit furto ab altero auem venaticum, sciat hanc esse auium ipsarum taxam: scilicet pro buteone ruffo sicli duodecim, pro albo decem, pro griseo sex, pro falcone duodecim, pro accipitre ex genere precipuo sex, alij vero ex inferioribus generibus soluentur singuli tribus scilicet siclis et minima earum auis queque vno.

CAPITULUM XI

Taxa auium domesticarum

Anser soluatur grossis tribus, capo sex, gallina sex, anates — femella duobus, masculus vno, columba vno. Si quis vero anatem, aucupiarum circulo insidentem, subtraxerit, soluet pro ea sexagenas duodecim, qui pauonem, soluet pro eo sexagenas tres; pro grue domestico totidem, pro cigno domestico decem sexagenas.

CAPITULUM DUODECIMUM

Canum taxa

Statuimus precium pro canibus. Qui subtraxerit vel occiderit canem alterius venaticum odorisecum ad feras, soluet pro eo duodecim sexagenas et pro eo, qui ad castores, totidem; pro valtere alterius generis, dicto kurcz, decem, pro valtere subfalconario totidem, pro domestico latratore quinque, pro eo, qui dicitur vzlajnyk, tres, qui ohar, tres, pro odoriseco ad lepores tres; mediolanensis canis soluetur siclis duodecim, lyahawij totidem, obthoczniij totidem, podstrelczi sexagenis grossorum decem, szczyka tribus.

CAPITULUM TREDECIMUM

**Incitans canem in alterum, reus est wlneris;
et necatur insultans canis impune ictu,
non iactu**

Si aliquem momorderit canis ex incitacione alterius et ille, ad ius citatus, si negauerit se incitasse, tunc expurgabit se iuramento; et si ipse noluerit iurare, tunc deferat iuramento actoris, et tenebitur soluere nobili compensacionem pro offensa eius, plebeo vero pro wlnere. Si quis vero necauerit canem alterius defendendose ex manu, non tenebitur soluere pro eo, sed seciis, si iaculo occiderit, tunc eum soluet.

CAPITULUM XIII

Quid, si pauperiem fecerit quadrupes

Sancimus, quod si alicuius canis momorderit alterius quadrupedem et per id fecerit pauperiem, pro huiusmodi quadmpede noxio dominus eius tenebitur respondere et vel dampnum soluere, aut noxium extradere.

Rubrica TREDECIMA et VLTIMA DE FURTIS

CAPITULUM I

Quid cum mancipijs furacibus

Si alicuius in vicinatu illiberi furantur et capietur quis eorum cum facie, videlicet cum presenti re subtracta, que valeat quinquaginta grossos, talis punitur vt et alius fur. Et si furtum non valuerit tantum, tunc debet solui dampnum ex rebus eius, aut ipsa res subtracta reddatur et pro compensa cedatur flagellis patrator. Si vero secundo idem subtraxerit, eciam quod decem grossos non valeat, et capietur cum facie, iam tunc tradetur ad patibulum.

CAPITULUM SECUNDUM

Furtum in domo alterius quomodo deprehendendum

Si quis furtum passus, ducente indicatore vel vestigio furti, peruenerit ad domum alicuius et non potuerit habere visorem a domino hominis eius aut ab officio districtus, tunc debet presente parte externa querere in domo illa. Et si inuenerit faciem, tunc ducat hominem illum cum facie ad officium eius, cui subest. Et si quesitor fuerit repulsus a facie aut a recenti vestigio et hoc probauerit eisdem hominibus extraneis, tunc ille, si nobilis fuerit, damnum, super quo is iurabit, soluet ei et penam furis tres siclos, et furem sibi queret.

CAPITULUM TERCIMUM

Prohibens in domo sua inquisitionem furti, efficitur reus

Et si quis prohibuerit inquiri res furtiuas vel a facie repellerit et hoc contra eum hominibus extraneis probatum fuerit, tunc is siue sit nobilis, siue plebeus, tenebitur illi dampna iuxta iuramentum eius reformare et percussione iuxta condicionem eius.

CAPITULUM QUARTUM

Quid cum fure, dum deprehenditur intra fundos suos, et quid, dum extra

Si subditus ducis, baronis aut nobilis intra bona eius capitur cum facie furti, is debet duci ad dominum suum. Si vero capitur cum facie in foro

communi aut in bonis alterius, tunc ducendus est ad dominum fori vel ad officialem eius. Et dominus ille accipit faciem ad curiam suam et reum adductum debet ponere in carceres suos, et auiset dominum rei ter, vt mittat visorem, quo presente administretur iusticia de homine eius. Et si dominus ille ter auisatus visorem non miserit, tunc dominus fori, locatis circa se hominibus extraneis, faciat in hoc iusticiam; dicuntur autem hic extranei, qui non ex vna eademque domo sunt.

CAPITULUM QUINTUM

**Seruus, cum furto deprehensus, ducendus
ad dominum suum**

Dum quis faciem, hoc est res furto a se ablatas, deprehenderit penes se-ruum aut subditum alterius in hereditate eius vel vbicunque, tunc hominem ipsum facionatum ducat ad dominum eius et affectet iusticiam ab eo; qui si non administrauerit, tunc tenebitur super hoc coram nobis respondere et furem illum coram iudicio nostro statuere. Et si fur de manibus eius au-fugierit vel facies illa apud eum perierit, tunc dominus ipse tenebitur illi dampnum iuxta iuramentum vel probacionem eius soluere, quicquid ei cum facie illa perierit. Item cum alicui quid subtrahitur et videbitur ei dampnum hoc esse illatum ex villa aliqua, sed dampnificatorem certum nesciuerit, tunc postulabit ius in villa illa et eliget ex ea tres viros, qui tenebuntur iurare super hoc, quod dampnificatorem eius in villa illa nesciunt. Et si noluerint super hoc iurare, tunc villa illa tota tenebitur dampnum illud actori soluere et requirit sibi furem.

CAPITULUM SEXTUM

**Fotor aut redemptor furis tenetur dampni post
sequi**

Decernimus, quod si quis furem facionatum, hoc est notatum, in bonis suis scienter fouerit, aut furem notorium a patibulo redemerit, tunc talis vnusquisque, si probatum hoc fuerit contra eum, omnia damna, cuicunque ex bonis eius per illum furem illata fuerint, tenebitur reformare.

CAPITULUM SEPTIMUM

**Nobilis pro furto inculpatus expurgatur quomodo
et quociens**

Si aliquis nobilis fuerit prima vice coram iudicio pro furto sine facie incul-patus, tunc talis, si facies penes eum non apprehenditur, iuramento suo cor-porali innocentiam suam expurgabit.

CAPITULUM OCTAUM

Ad idem

Si idem nobilis inculpatur secundo pro furto eciam sine facie, tunc iam mettercius cum sibi equalibus nobilibus bone fame iuramento corporali suo et eorum expurgabitur.

CAPITULUM NONUM

Ad idem

Si tercio idem nobilis pro furto eciam sine facie inculpatur, tunc metseptimus, hoc est cum sex nobilibus sibi equahbus, in honore conseruatis, iuramento corporali suo et eorum expurgabitur. Quarto vero si inculpatur idem, suspendetur, vt fur.

CAPITULUM DECIMUM

Ad idem

Si kmetho kmethonis tugurium expilauerit et deprehendetur facies, tunc circa faciem super quo kmetho iurabit, hoc ex domo furis soluatur et pro compensacione fur debet pendere. Si vero promptuarium nobilis cum victualibus fuerit expilatum, tunc soluentur duodecim sicli et mulete fisco tantumdem. Et expilata si fuerit camera cum thesauro, tunc circa faciem super quo nobilis iurabit, soluetur, et contra mulcta, et pro compensacione fur ad patibulum.

CAPITULUM VNDECIMUM

**Quid, cum res furtiua offenditur m tecto alteriu
obserato fenestrato**

Si facies inuenitur in tecto alterius obserato, habente fenestram, per quam facies illa potuerit intrudi, et facies ipsa inuenietur non obstructa, tunc non reputatur hoc pro furto. Et si in alicuius domo intra septum aut in horreo inuenitur facies huiusmodi, tunc eciam non iudicatur pro furto.

CAPITULUM DUODECIMUM

Domestici furis quomodo reputantur expertes criminis

Cum capitur fur in actu criminis extra domum suam ante importacionem furti in domum, eius vxor, pueri et familia ab huiusmodi crimine reputantur expertes, et fur debet suspendi.

CAPITULUM TREDECIMUM

Suspectus de furto traditur ad questionem

Si in aliquem hominem suspectum conscripta fuerint signa furti rationalia et insinuator fuerit homo probus, tunc suspectus ille tradendus est ad torturam.

CAPITULUM XIII

Ad idem

Fur facionatus potest torqueri ter vno die, sed non mutiletur. Et si non elicitur confessio, tunc is, qui procurauerit eum ad torquendum, tenebitur compensationem ei impendere: pro vnaquaque tortura per quinquaginta grossos. Et si defecerit in tortura paciens sine confessione, soluet ille caput eius iuxta condicionem eius. Si vero ipse, qui torquetur, reddiderit se per artem maleficam in tortura stupidum et quasi insensatum ac dormientem, tunc fur ipse dampna actori iuxta iuramentum eius soluere tenebitur.

CAPITULUM XV

Quid cum his, qui produntur a malefactoribus

Si predones aut fures capti proclamauerint, hoc est prodiderint, prefectum suum, quod cum eis fuisset in facto depredacionis, aut fouerit eos et in spolis participauerit, et tandem malefactores ipsi expirauerint proclamatione ea non reuocata, et id ipsum contigerit contra eundem ab alijs malefactoribus et tandem itidem et tercio ab alijs, et in agone non fuerit reuocatum id ab eis, tunc talis homo proclamatus, etiam sine facie, puniendus est vt fur.

CAPITULUM XVI

Nobilis plebeum de furto conuicit iuramento met tercius

Cum aliquis nobilis hominem in bonis alterius inculpauerit de furto, asserens se scire bene hominem illum esse furem suum et ab eo habere se dampnum, et si caruerit contra eum probatione, tunc iuramento corporali met tercius conuictet eum, et debet ille sentenciari iuxta excessum suum.

CAPITULUM XVII

Expurgacio eius, penes quem res furtiua offenditur

Si is, penes quem facies deprehenditur, nobilis vel ignobilis, nominauerit euictorem, a quo rem ipsam adeptus sit, aut arbitros alias mercipotores, qui

bus id constet et essent hij in eadem terra, vbi hoc contingerit, tunc debet statuere eos coram officio nostro et per id innocenciam suam expurgabit, pecuniain vero ammittit, scilicet quam dederit pro re ipsa furtiua. Si autem evictorem aut arbitros non statuerit, tunc totum dampnum dampnificato soluet cum recompensa. Facies vero, que ad presenciam officialis nostri apportatur vel adducitur, remanebit in curia nostra, nisi reus redemerit eam valore eius.

CAPITULUM XVIII

Ad idem

Dum quis ex subditis nostris cuiuscunque ordinis, inculpatus coram iudicio pro re furtiua, euictorem non habuerit, nec arbitros, sed expurgauerit se per homines probos, fide dignos, quod rem ipsam in foro publico vel in expeditione bellica, aut in nundinis manifeste emit, tunc saluo honore suo rem ipsam tenebitur reddere domino eius, pecuniam vero suam perdit.

CAPITULUM XIX

Ad idem

Et si is, cuius est res, requisierit plura, que cum facie ipsa sublata fuerint, tunc ille, penes quem facies offenditur, expurgabit se iuramento, quod plus rerum huiusmodi non emerit, nec vtilitatis quicque inde habeat.

CAPITULUM XX

**Quid, dum fur deprehensus renitens occiditur
in actu criminis**

Si fur, ingressus sub tectum alicuius ad furandum, deprehenditur et defendens se ac non sinens capi occiditur, tunc occisor eius post tridie, quam id contigerit, adhibitis hominibus extraneis id ostendat eis et eosdem mittat ad dominum furis occisi, insinuans id ei vel vicesgerenti eius, vt veniat vel mittat ad inspiciendum occisum. Si autem bona domini illius non fuerint in propinquo, tunc in presenciam eorundem hominum externorum faciat cadauer illud vehi ad curiam nostram et insinuare id officio. Hoc facto occisor immunis erit a soluendo capite illo. Si vero insinuaciones huiusmodi facere non curauerit, tunc tenebitur soluere caput occisi.

CAPITULUM XXI

Ad idem

Si quis furem in domo suo in actu furtiulnerauerit, tunc debet eum cum facie furti ducere ad dominum eius; et si dominus eius non fuerit in propin-

quo, tunc ad curiam nostram propinquiorem et manifestare id officio. Et si neutrum horum fecerit et tenuerit furem saucium domi triduo, et interim fur decesserit, tunc caput eius soluetur a detentore ipso.

CAPITULUM XXII

**Deputatus ad questionem redimitur
per satisfactionem**

Si in aliquem suspectum signa furti fuerint conscripta, et ille negauerit et noluerit permittere se torquendum, et vellet soluere id, quod requireretur, tali dandum est ad solutionem; et requirit sibi patratorem. Licebit autem talem reaemtionem concedere vni bis dumtaxat, tercio vero dum, cum huius modi signis inculpabitur, suspendetur.

CAPITULUM XXIII

Quid committenti furtum in aula principis

Si quis in curia maiestatis nostre subtraxerit furtim, quod valeat citra triginta grossos, quod non vergat ad collum, et id probatum aut deprehensum fuerit, tali aures abscindi debent.

CAPITULUM XXIIII

De pecoribus et iumentis errabundis

Duces et barones, qui non comprehenduntur sub districtibus, consemabunt se circa erratica more antiquo, nisi percipient pro inuehctione a iumento per sex grossos, pecora autem tenentur reddere gratis. Nobiles vero, qui comprehenduntur sub districtibus, errabunda iumenta et pecora tenentur porrigere ad curias nostras et ultra triduum penes se ne seniauerint. Et si quis contra fecerit, videlicet ultra triduum errabundum iumentum aut pecus semauerit et ad curiam nostram non dederit, talis reus in hoc erit vt fur. Item is, a cuius iumento fur depulsus fuerit, soluet officiali nostro sex grossos et totidem depulsori.

С Л О В Н И К

А

а	Вступ — Розд. I, арт. 1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11 та ін. (далі тільки номер розділу і номер артикулу)	а, і, або, але, проте
або/албо	Вступ. — I.1, 3, 4 та ін.	або, поскільки
абы ¹	I.21, 22; II. вступ. — 1, 6, 7, 8 та ін.	якби, що, щоб
абы ² добре	II.12	нехай, навіть, хоча і
абыхмо	III.15	щоб ми
аж	II.3; IV.6; VI.1, 10; VII.6; VIII.5; X.5	аж, по, до тих пір, поки, самий
але	I.4, 7, 14; III.1, 2 та ін.	а, але, проте, тільки
алиж		див.: <i>олиж</i>
ани	I.1, 2, 4, 7, 10, 16 та ін.	[а]ні..., [і]ні..., і
артыкул	Вступ. — I; V.1; VI. вступ., 25; VIII.1, 3, 12	артикул (стаття)
ач-кольве	III.4; VI.25	не дивлячись на те, що; хоча

Б

баришник/барышник/бoryшник	XIII.17, 18, 25	посередник, свідок (при укладанні угод)
бачати/бачити	VI.1; VII.24	здаватись, вважати
бежати	IX.1; XI.9	бігти, втекти
без/безо ¹	I.8, 12, 14, 15, 17, 20 та ін.	без
без ² бытности		див.: <i>бытность</i>
без ³ ведома		див.: <i>ведом</i>
безвинне	IX.5	безвинно
безвradный	XII.4	незаконний, протиправний, самовільний
безчестье	VI.17, 18; XII.13	безчестя (штраф за заподіяння образи)

беззціник	VII.28	негідник
белый	XII.10	білий
бенкарт	III.12	позашлюбний, незаконно-народжений
бервеньє	IX.18	колоди
берег	VIII.10, 11, 12	берег
беремя	I.22	тягар, повинність
бискуп	VIII.1	єпископ
битва	II.3	битва
бити	VII.10, 19, 22; XI. вступ. — 4; XIII.3	бити, побити
битый	VII.9, 10	битий, побитий
битье	VII.10	побиття
ближний ¹	I.2, 4, 16, 17; IV.2, 6, 13, 16; V.5, 12; VII.3, 12, 13, 16; X.5, 8	родич
ближний ² /ближний/ близкий/ближний	IV.1, 16; VII.1, 2; VIII.2, 4, 6; XIII.21	найближчий, близький, який знаходиться по-близу
ближний ³ /близкий	VII.2, 17	який має переважне право
близкий ¹		див.: <i>ближний</i>
близкий ²		див.: <i>ближний</i>
близко	VI.5; IX.3; XIII.20	близько, недалеко, поряд
близкость ¹	V.12, 13; VII.12	право спорідненості, бути родичами
близкость ² мети	IV.9	мати спадок
близкость ³ прироче- ная	VII.12, 15	кровна спорідненість
ближний		див.: <i>ближний</i>
блудный	XIII.24	приблудний (про домашню тварину)
блудяга	XIII.24	приблудна тварина
бо	I.4; II.10; III.17; IV.1; V.1, 4, 6, 12; VI.5, 22; VII.30; VIII.11; XII.2	бо, інакше, тому що
бобр	IX.9	бобер
бобровый ¹	XII.12	бобровий
бобровые ² гоны		див.: <i>гоны</i>
Бог ¹	III.1; VI.25	Бог
Боже ² уховай	II.12	упаси, Господи
богатый	I.9	багатий
Божий/Божьи ¹	Назв. — Вступ.	Божий
Божье ² нарощенье	VIII.13	Різдво
Божьего ³ тела не приймають	VIII.5	не причащаються
бой	III.14; VI.3, 28; VII. назв., 27; VIII.14; IX.4; XI.2, 3, 4; XII.3; XIII.3	побиття, побої
болеі	I.12	більш

болобан	XII.10	балабан (різновид великого сокола, який використовують при полюванні на зайців)
большей/большей/больший	I.8, 15, 16; II.7; VI.21; VII.29; VIII.9; X.6	більше, більший, сильніше
больший ²	VI.11; X.2, 4	більший
больший ³	V.3	старший
бонда	XIII.1	бонда (майно, яке належить невільному)
бор	IX.20	бор
борозна	IX.3	борозна
борона	XII.1	борона
боронити ¹	VII.4, 5, 16, 25; VIII.14	боронити, захищати
боронити ²	IV.6; VI.26	заборонювати
боронити ся	VII.1; XII.13; XIII.20	боронитися, захищатись
бортник	IX.3; XI. назв., вступ	бортник, пасічник
бортное дерево	I.12; IX. назв. — 3, 13, 14	бортне дерево
борть	IX.3, 6	борт (вулик)
бочка земли	I.15; IX.20	бочка землі (земельна міра — участок землі, на засів якого йшло біля 250 кг жита)
боярин	I.22; II. вступ; III.7, 8, 11; VI.26; VIII.21; IX.18	боярин (представник нижчої верстви шляхти ВКЛ)
бояре-шляхта	III.11; V.7	бояри-шляхта
бояти ся	VII.28	боятися
бралья	XI.1	пряля
бранье ¹	V.5; VI.7; X.4	стягування
бранье ²	II.13	грабіж
брат ¹	Вступ; I.4, 14 та ін.	брат
брат ² стречный	IV.9	двоюродний брат
брати ¹	I.14, 15, 16, 26, 27; II.3, 6, 7, 8, 14; III.17; IV.6; VI.7, 21; IX.3; X.5; XIII.24	брати, відбирати
брати ²	VII.19; XII.2	грабувати, захоплювати
брати ся ¹ ку справе	VI.12	порушувати справу
брати ся ² на довод	VII.24	приводити докази
братный	VII.13	який належить брату
братский	V.6	братський
будованье	I.22; IX.3	будівля, будівництво
будовати	I.22	будувати
бурминстр	XI.11	бургомістр
бчола/пчола ¹	IX.3, 6, 13, 14	бджола
бчолы/пчолы ² (не) лажонные	IX.14	бджоли з відкачанним з вуликів медом

бчолный	IX.13	бджолиний
бы	Вступ — I; I.1, 2, 3 та ін.	бн, хоча б
быдло/быдля	IV.1; XII.8, 14; XIII.24	тварина, скот
быти¹	Вступ — I; I.1 та ін.	бути, опинитись, перейти, прийти, приймати участь
быти² послушным	I.10	керуватися
быти³ правым	VI.4	виправдуватися
бытность¹	V.3; VI.9, 20	битність, присутність
без бытности²	I.12, 15; VI. вступ	у відсутність
быхмо	II.12; VI.10, 35; VIII.17, 18, 20; IX.20	ми б

В

в/вы	Вступ — I; I.1, 2, 3, 4, 10 та ін.	в, за, у, через
важность	II. вступ; VI.7; IX.20	важливість, значність, вартість, цінність
важный	XIII.28	дорогий, цінний
валати/волати кгвалту	VI.6; XIII.25	звати на допомогу, кричати
валка	III.11	війна
вальный сойм	I.25; VI. вступ; VIII.3	вальний, загальний сейм
вапно	I.22	вапно
варити	III.17	варити (гнати пиво та ін. напої)
вбачити	IV.2	впевнитись, побачити
вбити/забити/убити	I.20; VII.1, 2, 3, 4, 5, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 25, 28; IX.1, 9; XI. вступ, 2, 3; XII.11, 12, 13; XIII.20	вбити
вбитый/забитый/убитый	VII.1, 2, 3, 12, 15, 16; IX.1	вбитий
вбогий	I.9	убогий, бідний
вдарити/ударити	II.14; IV.13; VI.17, 18; VIII.14	вдарити
вделанье	VI.19	виконання, здійснення
вделати	Вступ — I; IX.3; X.3	виготовити, принести, причинити
вдова	II. вступ; IV.1, 2, 3, 6, 15, 16, 17; VI.5; VIII.1	вдова
на вдовьем столцы зостати ся/седети	IV.1, 2, 5, 6, 16	залишатись, перебувати на вдовиному столці
ведати	I.3, 4; VI.9; VII.23; XI.9, 12; XIII.5, 6, 16	знати
ведати дати	VIII.7	дати знати, повідомити
ведже/веджо/вшакже/вшакжо/вшенже	I.7, 11, 15, 16, 18; III.4, 8, 12, 14; IV.1, 13; V.14; VI. вступ — 3, 4, 5, 8, 25, 35; VII.2, 4, 6, 7, 16, 21; VIII.4, 5, 6, 9; IX.3; XI.11; XII.1	та, все ж таки, тільки, якщо, а отже, але, проте, також

ведом/ведомо	V.10; VII.29, 30; XIII.6	завідомо, знаючи, відомо, обізнаний
без ведома	II.9, 10	без відома
дати ведомо	VIII.3	дати знати, повідомити
з ведомом	V.6	з відома
ведомо поживати	I.5	навмисно, навмисно користуватися
ведомость		відомість
з ведомостью	III.6; VII.18	з відома
везде	I.25	кругом, повсюди
везенье	I.23	в'язниця
везка/навезка/навязка	III.16; VI.6, 21; VII.1, 19; VIII.13, 14; IX.4, 10; X.11; XI. вступ, 1, 2, 4, 14; XII. назв., 5, 6, 7, 8; XIII.1, 10, 17	відшкодування, винагорода, компенсація (за безчестя, побої, тортури, рани, збитки)
везти	II.4; VIII.13	везти
великий ¹	Назв.; Вступ. I; I.1, 9, 21, 22, 25, 26; III. назв., 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 17; IV.1, 9; VI. вступ., 5, 9	великий
великий ²	I.20; XI.6; XII.10	великий (як міра обсягу)
вельможа	Вступ	вельможа, сановник
венец	IV.3, 4, 8	вінець
вено	IV.1, 3, 4, 6, 8, 16	вено
веновати	IV.1	веновати, записати вено
веновный	V.10, 12	веновний
веновая вдова, жона	IV.1, 2, 6	дружина, яка отримала вено
вепр/вепрь	IX.2; XII.8	дикий кабан
вера	I.11; II.4; V.7, 15, 16; VI.2; VIII.6, 15; XIII.18	віра, довіра
верне	VIII.17, 18	добросовісно, точно, правильно
вернути	I.11; II.8; V.6; VI. вступ, 21; VIII.18; IX.4; X.5, 6; XII.5, 8; XIII.1, 18, 25, 28	повернути
верхний	VIII.11	верхній
верховье	IX.3	верхів'я
весполок/весполок/поспол	I.25; V.10; VI.2, 23; VII.11; VIII.25	разом, спільно
вести ¹	IX.1, 5; XI.15; XII.8; XIII.2, 4, 5, 21	вести, відвести
вести ²	I.1	звинувачувати
вести ³ копу	VIII.6	судитися копним судом
весь	VI.20	весь
вечерний	VII.23	вечірній
вечне/вечно	I.16, 17, 27; V.3, 15; VII.27; VIII.19; X.8; XI.5, 10, 11	вічно
вечность ¹		вічність

на вечность ²	I.15, 16; VIII.3; X.2, 7; XI.5	навіки, навічно, назавжди
вечный	Вступ — I; I.9, 25; XI.6; XIII.27	вічний
уже/вжо	I.4, 24; II.7; IV.9, 16; V.15; VI.5, 8, 22, 29; VII.2; VIII.3, 17, 19; XI.11, 14; XIII.1, 8, 15, 22	вже
вживанье	X.6	вживання
вживати	I.18; III.4; IX.3; XIII.27	одержувати користь, використовувати, користуватися
взнати/узнати	VI. вступ; VIII.15	признати
взычити/узычати	Вступ — I; III.1, 8; V.9	дати, бажати, надати, зволіти
взяти/озяти/узяти	I.8, 12, 15, 16; II.8, 14; IV.3, 6, 16, V.5, 6, 7, 10; VI.1, 3, 5, 6, 21, 27, 29, 31, 36; VII.2; VIII.6, 7, 11, 13, 14, 21; IX.3; X.2, 4, 5, 6, 11; XI.6; XII.3, 7; XIII.4, 20	взяти, забирати, отримувати, привласнювати
взятый	VIII.6	взятий
видети	VI.35; VIII.6; X.3; XI.14	бачити
видети ся	II.5; VI. вступ, 1; VIII.9; XIII.5	здаватися, ввижатися, вбачати
виж	I.11; II.14; V.7; VI.3, 6, 27, 31, 35, 36; VII.2; VIII.11, 12, 13; X.11; XIII.2, 4	віж
вижовое ¹	VI.27	віжування (функція віжа)
вижовое ²	VI.27	віжове (платня віжу за виконання ним своїх обов'язків)
Вильня	VI.4, 5	Вільна (нині Вільнюс)
вина/винность	III.5, 16; V.8; VI.16, 19, 24	вина, борг, злочин, провинність, проступок
вина	I.11; II.8; IV.6; V.7; VI.1, 2, 6, 17, 21; VII.1, 3, 9, 19, 20, 28, 30; VIII.8; XIII.10	покарання (за злочин), штраф
вину дати	VI.4, 20; VII.21; VIII.5	звинуватити
вина злодейская	XIII.2	штраф за протидію пошукам злодія
виновен	I.7; VI.6, 23; VIII.14; X.3; XIII.24	винуватий, винний
виновен ся	III.13; VIII.17, 18	повинен, зобов'язаний
винити ¹	I.1; XIII.16	карати, обвинувачувати
винити ² кривавую виною	I.1	карати смертю
винный/виноватый ¹	I.13; III.5; V.10; VI.9, 23, 31; VII.7, 9, 23; XII.10, 10, 14; XIII.17	винуватий, провинний, обвинувачений
винный/виноватый ²	VII.24; XII.9	боржник
виноватец	I.13	винуватець
висети/висяти	XIII.10, 12	(бути) повішеним
вказанье	VIII.4	доказ
вказати/вказывать	I.14; II. вступ; III.15; VI. вступ, 1, 9; VII.6; VIII.4; XI.9	показати, надати, присудити, вказати

вкрасти/украсти	IX.12; XII.8, 10, 11, 12; XIII.1, 5, 21, 23, 25	вкрасти
властность ¹	III.2; IV.9; VI.16	володіння, майно, власність
на властности ² оселый	V.8	той, що має власність
власный/властный/ вlostный	I.3, 4; II.4; III.9, 12; V.14; VI.6; VII.18; VIII.1, 13; X.3	свій, власний
вменшати/вменшити	III.1, 2, 4	принизити, зменшити
вмерти/умерети/ умирати/умрети	I.20; III.8; IV.1, 3, 7, 12, 14, 16; V.5, 12, 14, 15; VII.10; X.5; XII.8; XIII.21	вмерти, помирати
вместо	VIII.10	замість
вмова	X.5	договір, умова, угода
вмовляти/умовити	XI.7	домовлятися, умовитися
вморити/уморити	XII.1; XIII.14	уморити
вмощенный/умощенный	I.24	законний
вмощити	Вступ — I	надати чинності, узаконити
внесенье/унесенье	IV.1	принесення, посаг, придане
внести	IV.1	внести
вникати	VI.3	уникати, ухилитися
во/во-в	I.15, 19, 24; IV.1, 4, 14; V.6, 12; VI. вступ, 5, 8; VIII.13, 14, 20; XI.2; XIII.9, 17	в, з, на, по, у
вода	I.21; VIII.11	вода
водитьи	VIII.5	приводити
водле/водлуг/подле/ подлуг	I.1, 12, 24, 25; II. вступ, 1, 2, 6, 14; III.4, 5, 8, 14, 15, 16; IV.1; V.1, 4, 7, 9, 14, 15, 15; VI. вступ, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 18, 25, 36; VII.4, 12, 21; VIII.2, 3, 5, 11, 15, 17; IX.3, 20; X.1, 5, 9; XI.8; XII.2; XIII.3, 4, 16, 24, 25, 26	в залежності від, у відповідності, за, згідно, відповідно
воевода	I.15; III.4, 16, 17; V.7; VI. вступ, 2, 3, 6, 7, 10, 20, 21, 26, 27, 36; VIII.6, 17; XI.5	воевода
воеводиный	VI.3, 20, 27	воеводи
воеводство	III.4	воеводство
военный	II. вступ, 1, 4, 5, 11	воєнний
воженье	I.22	возіння
воз ¹	IX.3, 18; XII.3	віз
воз ²	I.15	віз (одиниця міри)
возити	VIII.18; XII.1	возити
возница	XI.1	візниця
война	II. назв., вступ, 1, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 13, 14; XIII.18	війна, (служити на війні), військова служба
войско	II.3, 7, 10, 11	військо

войти ¹	XIII.20	увійти
войти/уйти ²	IX.1	піти
вол	VIII.14; X.11; XII.8, 14	віл
волен ¹	VII.6; XI.10, 11	вільний
волен ²	V.14; VI.8; VIII.18	має право
волно/вольно	I.16; III.8, 15; IV.1, 15; V.1, 15; VI.26; IX.3; X.5	можна, вільно
волный/вольный	IV.1; V.14; VIII.20; XI.6, 8, 10, 11, 12; XIII.18	вільний, незалежний
вольную мощ мети	I.15; III.8; VI.31	має повне право, має повну свободу
волокита	VI.1	тяганина
волочити ¹	VI.19	займатися тяганиною
волочити ² /зволочити	I.26; II.14; IX.3, 7	ловити рибу
озеро, сажовку, став		
волынское	VI.4	волинська (земля)
вольности	Вступ — I.; III.7; IV.15; IX.3	свободи
воля ¹	I.4, 15; II. вступ; IV.10, 11, 15; V.6, 9, 14, 15, 20; VII.6, 18; VIII.11, 17, 18, 21; X.2; XI.5	воля, бажання, дозвіл
воля ²	VIII.20	тимчасове звільнення від сплати податей осілих на землі феодала похожих селян (людей)
вон	VII.3; XI.11	геть
ворочати	I.11	повертати
впадывати/впасти/упадывати (в вину)	I.11; III.16; VI.6; VII.3	впадати, підпасти, підлягати (штрафу), накликати покарання, здійснювати проступок
впекаючи ся	V.6	тримаючи в опіці
вписати/уписати	VI. вступ, 5	вписати
впокой/покой	I.3, 15, 19; VI.18; VIII.14; IX.9; X.1	спокій
впомянати/впомянати ся	I.14, 18, 19, 27	заявляти, нагадувати
впор/впорство	VI.15; VIII.20	упертість
вправе/управде	II.4, 5	дійсно
впросити/выпросити/упросити	I.8, 24, 25; VIII.5	випросити
впустить/упустити ¹	I.13; V. назв., 3; VII.26	загубити, упустити, втратити
впустить/упустити ²	V. вступ, 3; VIII.15	програти
врад/урад ¹	I.1, 7	закон, порядок, правопорядок, установа
врад/урад ²	II.9; III.11; IV.11; V.1, 7, 9, 15; VII.2, 17, 21, 29; VIII.8, 11, 17, 19, IX.1; X.5; XII.4; XIII.2, 7, 17, 18, 20	адміністративний орган, влада, суд, уряд

врад/урад ³	III.3, 4; VI.36; X.11; XI.2; XII.8	уряд (посада)
врадне/врадовне	V.2, 15; VII.18	за законом, згідно закону, у відповідності з законом
врадник/урадник	I.6, 10, 17, 18; II.1; III.4, 5; IV.13; VI. вступ, 2, 3, 4, 7, 10, 12, 20; VIII.13, 17, 18, 20; X.6; XI.2, 11; XII.9; XIII.4, 5, 17, 24	посадова особа, урядник
врадниковый	VI.6	те, що належить уряд- нику
вравдный	VIII.14	судовий, урядовий
вравдовый	VI.36; VIII.3	законний, належний, су- довий
врожоный	XIII.16	потомствений, уроджений (шляхтич)
врубати	VII.9	розсікти
врыхле	VI.25	швидко, відразу
вси	Вступ. — I; I.9, 20, 22 та ін.	всі, всілякі
всказ/всказанье/ усказанье	VI.9, 36; VIII.22	вирок, рішення
всказати/сказати/ сказывати/усказати ¹	I.1, 7; VI. вступ, 1, 9, 11, 25, 36; VII.4, 20, 29; VIII.1, 5, 6, 20, 22; IX.1, 6; X.6; XI.12; XII.5; XIII.6, 16, 26	винести вирок, пригово- рити, присудити, вирі- шити
всказати/сказати/ сказывати/усказати ²	Вступ I; III.12; VI.11; VII.24; VIII.6; IX.6; XII.13	приказати, вказати, вста- новити
всохнути/усохнути	IX.3	засохнути
вставити/вставляти/ вхвалити/установити/ устанавливать/установить/ уфалити	I.4, 9, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 25, 26, 27 та ін.	назначати, постановляти, вирішувати, встановлюва- ти, затверджувати
вступати ся/вступо- вати ся/уступати ся	I.12; VIII.1, 20; IX.6; X.6	вторгатися, заволодіти, користуватися
вступити	VI.4, 5	наступити
всхотети/усхотети	III.1; IV.1; VI. вступ, 5; VII.12; VIII.1; IX.3	захотіти, хотіти
всылати	III.4	посилати
всякий	I.14; II. вступ; III.1, 8; V.1; X.5	всякий, кожний
втанити	II.9	приховати
втечи	I.2, 3, 4; II.3; VII.1, 3, 26, 28; VIII.20; XI.8, 9, 14, 15; XII.7; XIII.5	втекти, сховатися,
втечи ся	I.12; IV.11; VI.6; XII.5	навернутися
втиски	IV.13	утиск
второй	I.20; II. вступ; V.15	другий
второйнацать	XII. назв.	дванадцятий
втратити ¹ /утратити/ утрачати	IV.2, 6; V.6	розтрачувати, втратити
втратити ² /утратити/ утрачати	V.3; VI.22	програти (справу)
втратити ³ реч	VI.8, 15	програти справу

втяти	VII.9	відсікти, відтяти
втятъе	III.14	відтинання
вфала/устава/уфала	I.25, 26, 27; II. вступ, 2, 3, 6, 8, 14; III.6, 8; IV.1; V.6, 15; VI.21, 36; VII.28; VIII.21; IX.3, 13; XI.8; XII.2	ухвала, закон, постанова, розпорядження, указ
вход/уход	IX.3, 6	вхід, прохід
вчиненъе/чиненъе	V.15	складання (заповіту), здійснення
вчинити/учинити/	I.20, 26; II.3, 8, 12, 14; III.1, 8, 12, 17; IV.1 V.1, 4, 6; VI.5, 6, 8, 9, 17, 19, 28, 36; VII.7, 16, 26, 27, 30; VIII.5, 6, 8, 9, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22; IX.3, 4, 6, 14, 18; XI.14, 15; XII.2, 3, 8, 14; XIII.25	чинити, робити, виконувати, нанести, оголосити, відправляти, надати, здійснити, скласти, вчинити
вчинити² втиски	IV.13	утискати, гнобити
вчинити³ виправу	IV.9	дати, спорядити (посаг)
вчинити⁴/учинити/чинити довод	I.13; VI. вступ, 9, 23; VII.23; VIII.5, 17; IX.7, 10; XI.14; XII.5; XIII.5	доказати, надати, навести докази
вчинити⁵ оправу	V.10	записати вено
вчинити⁶ похвалку	VI.18	похвалитися, погрожувати
вчинити⁷ присягу	VII.4	скласти присягу, присягнути
вчинити⁸ сказанъе	I.23; VI. вступ	винести вирок, винести, прийняти рішення
вчинити⁹/учинити/чинити справедливость	I.14, 20; VI.3, 5, 6, 19, 24; VIII.6, 18, 22; XII.8, 9; XIII.4, 5	чинити правосуддя, розсудити, здійснювати правосуддя
вчинити¹⁰/чинити тастамент	V.9, 14, 15, 16	скласти, складати заповіт
вчинок	I.3, 7; III.8; VII.6, 29	вчинок, здійснення
вчтити/учстити/учтити	I.6; III.16; VI.18	виразити, виразити повагу, поштиво віднести, ушанувати, догодити
выбавити	V.5	звільнити
выбити¹	VII.9	вибити
выбити²	XI.11	вигнати
вывезти	IX.3	вивезти
вывеновати	IV.1	вивенувати, викупити вено
вывести (ездоков, судей)	VIII.13, 20	виставити (межових, судів)
вывести ся/выводити ся	I.4; III.11; VIII.15; XII.8; XIII.25	довести на суді (свою невинність), виправдатися
выволаный	VII.30	оголосити вигнанням
выволати¹	VII.3, 28	вислати, вигнати
выволати²	II. вступ	оголосити вигнанням
выгонити	IX.9	вигнати
выдавати/выдати¹	VI.28, 36; VIII.20; XI.8; XII.7, 8, 14; XIII.27	видати, віддати
выдати² замуж	IV.7, 8, 9, 11	видати заміж

видати ³ з статки, в сумі	V.14; XI.6	видати, віддати боржника з майном
видати ⁵ на мучення, на смерть, на шибеницу	VII.29; XIII.1, 13, 25	видати на тортури, віддати на шибеницю, присудити
видати ⁶ светков	VI.23	виставити свідків
видання ¹	I.1	наговір
видання ²	I.27	видання
выделить	IV.6	виділити
выдрати	IX.14	видерти
выехати	II.10, 11; VIII.3, 6, 7, 20	виїхати, покинути, поїхати
выжель	XII.12	вижель, лягава (порода собаки для полювання на зайців)
выжечи	VIII.8	спалити
вызволенье	I.22; V.5	звільнення
вызволити	I.22; VII.25; XI.2, 5; XII.4	звільнити
выздоровети	VIII.3	одужати
выймети ся	VI.30; VII.22, 23	випасти (жеребу)
выйти ¹ /выходити	III.8; V.6; VII.29; IX.9	виїхати, вийти, уникнути, поїхати
выйти ² /выходити	II. вступ	минути
выйти ³ /выходити	Вступ — I.	вийти (про привілей)
выкрадати/выкрасти	IX.9; XII.8; XIII.10	викрасти, здійснити крадіжку
выкупанье/выкупенье	V.5; X.2, 6	викуп
выкупати/выкупити/ окупати/окупити	IV.1; VI.31; VII.29; IX.18; X.5, 6, 7, 8, 9, 11; XIII.17	викупати, викупити
выложить	VI. вступ	викласти
вымовляти ся	I.20; V.5; VI.4; VIII.7	відговорювати
вымысел	V.6	вимисел, вигадка
вымышляти	I.21	придумувати
вынати ¹	I.22; IV.6; IX.18	вилучити, відібрати (крадену річ), відпустити
вынати ² лицо	XIII.23	відібрати поличне, піймати з поличним
выобразити/выразити	III.15; VI.14	викласти, сказати
выпис	VI.1, 5	виписка
выписати	Вступ — I; I.24; II.4; VI. вступ, 5	вписати, викласти, написати
выплатити	V.6	виплатити
выпосажоная	VII.13	видана заміж (з посагом)
выправа ¹ /выправенье	IV.7, 9, 12	виправа, посаг
выправа ² /выправенье	IV. назв, 7	видання заміж (з посагом)
выправити ся	XIII.9	виправдатися

выправление	X.7	викуп, визволення
выправить/выправ- ливати/выправляти/ выправовати	I.4; II. вступ, 2, 4; VII.29	визволити, спорядити, спо- ряджувати
выпрохати	VII.29	випрохати, визволити, зві- льнити (за проханням)
выпрячь	XII.3	выпрягти
выпуск/выпусканье	XI.5, 6, 7; XIII.27	відпрацювання, залік (гро- шей за рахунок боргу)
выпускати ¹/выпустить	I.13; V.5; VIII.6; IX.3, 7; XIII.25	вийняти, випустити, упу- стити
выпускати ²/выпустить	II.4; VII.6	відпустити
выпустить ³ пенеzi	XI.7	відраховувати гроші (на рахунок кабальної суми від річного заробітку)
выпущенный	XIII.25	відпущений
выробити ся	XI.5, 6; XIII.27	відпрацювати (борг)
вырок	I.23; V.2; VIII.1	винок
вырубати	VIII.8	вирубувати
высаженный	VI.36	призначений
высветчить ся	XIII.18	выправдаться (за допомо- гою свідків)
выседети	VIII.20	відбути, прожити
высечение	VI.18	відсидка
высланный	VIII.4	висланий
выслати	IX.20	вислати
выслуга	I.8; IV.14; V.2, 14	вислуга
выслужити	I.2; II. вступ; III.15	вислужити
выслужонный	II.1	вислужений
выслухати	III.5; VI.9; VIII.6	вислухати, слухати
выставить	VII.12; VIII.3; XI.2	призначити, звільнити
выступ	I.4, 4, 7; IV.6; V.10; XI.6; XIII.16, 25	злочин, злочинне діяння, проступок
выступный	II.6	провинний
вытискати	VIII.1; IX.4, 6	витісняти
вышей	I.12, 15, 16; II. вступ, 3, 4; III.3; V.6; VI. вступ; VII.3, 6, 30; VIII.1, 12, 13; X.3	більше, вище, зверх, че- рез
вышний	I.23, 27; V.1; VII.6; VIII.11; IX.9	верхній, вищий

Г

гай	IX.18	гай
ганити/заганити/ зганити/приганити	I.20; III.12, 13; VI. вступ; VIII.15, 16	ганити, відвести (свідків), ославити, корити
гаразд/гараздо/ гараздо	II.11; VI.23	як належить, належним чином

гахвтар/гахвтарка	XI.1	гаптувальник, гаптувальниця (золотом)
где	I.22; II.7, 14; IV.9, 13; VI.35; VII.18, 24; VIII.6; IX.5; XII.8; XIII.1	де, коли, куди
где-кольве	VI. вступ; XI.15; XII.5; XIII.5	де-небудь, дець
гетман	II. вступ, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 14	гетьман
гетманов	II. вступ	гетьмана
гетманский	II.1, 9, 10, 14	гетьманський
гнездо	IX. назв., 8	гніздо
говорити	VI.1	говорити
год	I.20; IV.17; VI.4, 5; VII.27; VIII.5, 14, 19; X.8; XI.5, 6	рік
годити ся	IX.18, 20	годитися
годный ¹	II. вступ, 4, 5	придатний, здатний
годный ²	I.11, 17; V.7, 15, 16; VI.2; VIII.2, 4, 6, 15, 16; X.3; XIII.18	гідний, достойний
голова ¹	VII.3; XIII.27	голова, головщина, життя
головный	II.1	головний, основний
головщина	VI.3, 4, 9, 19; VII. назв., 1, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 16, 23, 25, 26, 28; XI. назв., вступ, 1, 2, 3; XIII.14, 20, 21	головщина (компенсація родичам вбитого)
голод	XI.10, 11	голод
голуб	XII.11	голуб
гонец	I.22	гонень
гонити	IX.1	гнатися
гоны бобровые	VIII.1, 10; IX. назв., 9	боброві гони (місце полювання на бобрів)
горло ¹	IX.18	горло, смертна кара
карати/скарати горлом ²	I.6; VII.6, 15; XIII.27	карати повішанням
горло ³ тратити	II.12, 14; VII.2, 14, 21	бути присудженим до страти, лишитися життя
идти/ити о горло ⁴	I.1	торкатися життя
город	I.22; III.3	замок
государ ¹	I.1, 2, 4, 8, 12, 14, 15, 17, 19, 21, 23, 25; II.1, 3, 9, 12; III.1, 2, 6, 7, 8, 10; IV.6, 13; VI. вступ, 1, 5, 9, 18, 21, 36; VII.20, 28; VIII.6, 7, 13, 14, 18; IX.1, 4, 10, 11; X.11; XII.9; XIII.10	господар, великий князь Литовський
государ ²	VII.1, 18; XII.14	господарь, хазяїн
государский	Вступ; I.2, 5, 6, 11, 12, 13, 15, 23, 24, 26; II. вступ, 2, 4, 5, 11, 12; III.7, 8, 17; IV.2, 15; V.8; VI. вступ, 3, 4, 5, 13, 36; VII.1, 3, 9, 19, 28, 29; VIII.3, 13, 17, 18; IX.3; XII.1; XIII.21, 23	господарський, велико-князівський
государство	V.6	господарство
гость	VII.29	гість

грабеж ¹	VI.3, 4; VII.19, 27; XII. назв., 3, 5	грабіж, захоплене (майно), пограбування
грабеж ²	VI.36; IX.5	награбоване (майно), вкрадене
грабеж ³	XII.2, 4	захват (скотини)
грабеж ⁴	IX.5	наси́льницьке повернення, відібрання вкраденого майна (самим хазяїном)
грабеж ⁵	XII.5	захоплення, захоплене (майно за борги)
грабити ¹	II.13; XII.3	грабувати, захопити (чуже майно)
грабити ²	VI.31; XII.5, 9	відібрати (майно за борги)
граница/грань	VIII. назв., 1, 4, 5, 8, 9, 10, 13	межа
граниченье	VIII.3, 7	відмежування, розмежування, встановлення межі
граничити	V.4	відмежовувати, розмежовувати, встановлювати межі
граничник	VIII.4	сусід (по маєтку)
граничный	VIII.3	межовий
гребля	I.21; VIII.11; IX.7	гребля
греческий	Вступ — I; VIII.1, 5	грецький, православний
гречиха	XII.10	гречка
грозно	II.1	грізно
грош	I.11, 15, 23, 26; II. вступ, 8; III.14, 16; VI. вступ, 1, 7, 17, 21, 27, 36; VII.4, 9, 20, 28; VIII.8, 14, 20; IX.1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 19, 20; X.3, 11; XI.1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; XII.1, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12; XIII.1, 2, 10, 14, 24	грош (грошова одиниця)
грошовый	V.7	грошовий
губити	XI.12	скарати на смерть
губы	VII.9	губи
гумно	II.13; VII.7; XIII.11	гумно
гусь	XIII.11	гусак

Д

давание	I.22	подання
давати ¹ /даивати/дати	Назв.; Вступ — I; I.1, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 25 та ін.	давати, дати, пожалувати, посадити до в'язниці, надавати
дати знати	VIII.22	дати знати
давати ся/дат ся	II.4; XI.12; XIII.20, 22	дати згоду, пройти, віддатися, оголосити
дати ся ¹		підлягти огляду
дат ся ² шиховати	II. вступ	

давно	VI.27	давно
давность ¹	I.18; V.2, 4; X.5	давність
давность ² земская	I.18, 27; V. вступ, 1, 2, 6, 11; VIII.2, 19; X.1, 5	земська давність
давный	III.4; VIII.2; XIII.24	давній
далее	VIII.3	далі
далеко	IX.9; XIII.21	далеко
дальший ¹	VI.11	більший
дальший ²	VIII.19	більш далекий
данина	I.8, 15, 25; III.17	пожалування, пожалуван- ний маєток
данник	VI.24	данник
дань	I.22; V.7; IX.6	дань
дар	II.6	дар
дармо/даром	XIII.24, 28	даром
даровати	I.15	дарувати, подарувати
даставати	I.16	діставати
дата ¹	Вступ — I	дата
дата ²	I.24	надання
дбати	I.12; II.6; VI.10	дбати
два	I.8, 15, 16; II.4; III.11; IV.4, 5, 6, 13, 14; V.7; VI.2, 3, 4, 5, 6, 16, 28; VII.6, 8, 16; VIII.17; IX.9; XI.8; XII.11; XIII.22	два
двадцать	I.11; XI.6	двадцять
дванадцать	I.11, 13, 23, 26; II.8; III.14, 16; VI. вступ, 1, 17, 21, 27; VII.4, 20; VIII.7, 8, 13, 14; IX.1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 18, 19; X.11; XI. вступ, 1, 2, 6; XII.3, 7, 8, 10, 11, 12; XIII.10	дванадцять
двор	I.26; II.4, 5; III.5, 17; VI.3, 10, 31; VII.7; VIII.17, 18; XI.5, 11; XII.1; XIII.4, 11, 17, 20, 21, 23, 24, 28	двір, маєток
дворанин	I.11; II. вступ; VI.10, 27; VIII.17	дворянин
дворанский	XII.4	дворянський
дворный	I, 15; III.4; IV.1; VI. вступ, 26, 27; IX.20	двірний, присадибний
девка	I.18; III.9; IV. назв., 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15; VII.6	дівка, дівчина, дочка
девятый	IX. назв.	дев'ятий
деготь	IX.12	дьоготь
дедизна/дедина/ дедичество	III.3; IV.9; V.5; VIII.10, 11; IX.9, 10; X.1, 5; XIII.5	дідизна, спадковий має- ток, родовий маєток
дедизный/дедичный	II.2; III.9; IV.9; V.10; VI.16; X.7	спадковий, родовий
дедич	X.5	дідич, спадкоємець
дедичити	IV.10	спадкувати
деети ся/делати ся/ деяти ся	IV.2; VI.4, 5	робитися

дел ¹	VIII.19	поділ (майна)
дел ²	III.15; V.3	доля, наділ, частина поділеного майна
деланый	IX.3	зроблений
деланье	III.6	видання (привілеїв)
делати	I.12	робити, причиняти
делити	VI.20; VII.11	ділити
делити ся	III.15; XIII.15	ділитися
дело	V.3; VI.3, 4, 5, 8; VIII.5; XIII.9	діло, справа
дельница	I.4, 22; IV.6, 12	ділянка
дельный	I.4; II.4; IV.12; VI.24; VII.11	подільний, відокремлений, поділений
день	II. вступ; XIII.14, 21, 24	день
дерево	I.22; IX.3, 6, 13, 14, 18	дерево
державца	I.11; III.5, 16, 17; V.4; VI. вступ, 2, 21, 26, 27; VIII.6, 13; X.1; XI.5	власник, тимчасовий управитель (маєтком), державця (посада)
державцовый	VI.27	який належить державцю
держанье ¹	III.3, 5; V.5; VI.10; VIII.2, 5, 6, 14, 18, 20; X.1, 5	володіння, утримання
в держаньи ² быти	I.15, 24; VIII.14; IX.6	тимчасово володіти
держати ¹	I.19; II.2; V. вступ, 5, 8; VI. вступ, 3; VII.3; VIII.11, 18; X.1, 2, 5, 6, 9; XII.6; XIII.21	держати, утримувати
держати ²	Вступ — I; I.17, 25; II. вступ; III.6, 15; V.10, 11, 12, 15; VI. вступ, 29; VIII.10, 19; X.3; XI.10	мати силу, дотримуватись, зберігати, бути чинним
держати ³	I.3, 15, 19, 24; II. вступ; V.13, 15; VIII.6, 14; X.1, 5; XI.5	володіти (тимчасово або постійно)
держачий	I.18; VIII.2, 14; X.2	володіючий, утримуючий (щось тимчасово)
десеть/десять	I.8, 15, 18, 24, 27; II. вступ; V.6, 11; VI.9, 27; VII.27; VIII.19, 20; IX.20; X.1, 3; XI.2, 3, 7; XII.1, 10, 11, 12; XIII.1	десять
десятый	VI.7; X. назв.	десятий
дети	I.2, 4; III.9, 15; IV.1, 2, 3, 4, 5, 6, 14, 16, 17; V. назв., вступ, 1, 2, 4, 5, 7, 14, 20; VII.2, 3, 4, 7, 28; VIII.18; XI.6, 12; XIII.12, 27	діти
детиный	IV.4; V.1, 4	дітей, дитячий
децкий	III.4; VI.3, 6, 16, 23, 26, 27, 36	децький
децкованое ¹ /децкованье	VI.6, 27	децькування, платня децькому
децкованое ² /децкованье	VI.27	децькування (виконання обов'язків)
дикий	IX.2	дикий
для	I.12; II.1, 4; III.8; IV.6; V.2, 3, 5; VI.1, 4, 5, 10; VII.21; VIII.21, 22; IX.3, 6; X.6; XI.10	для, за, у зв'язку

до	I.2, 3, 4, 10, 11, 12, 20, 22, 23 та ін.	в, до, на, над, хоча
добре ¹	II.5; IV.6; VIII.16, 25	добре, достатньо
добре ²	I.8; III.2; VI. вступ	правильно
добре ³	I.15; II.12	нехай, хоча б
добро	Вступ — I; III.2, 8, 9	багатство, володіння, маєток
добровольне	II.7; V.15; XI.9	вільно, без перешкод
добровольный ¹	VII.16	вільний
в пожитки добровольные ² привести	I.15	вільно користуватися
добрый ¹	Вступ — I; I.17; II. вступ; III.15; V.5, 15, 20; VI.18; VIII.9; XII.1; XIII.25, 28	добрий, достатній, достойний, повний, хороший
добрая ² слава	I.20; VII.29; XIII.8	добре ім'я, хороша репутація, слава
добрый ³ человек	IV.6; X.6; XIII.13	достойна людина, людина з хорошою репутацією
по доброй ⁴ воле	VI.26	з доброї волі
добыти	VI.17; XI.10	дістати
доведати ся/ доведывати ся	XI.5; XIII.26	дізнаватися, довідуватися
довести/доводити ¹	V.9	виконувати, доводити (до кінця)
довести/доводити ²	I.1; III.12; IV.6; VI.6, 22, 23; VII.5, 17; VIII.2, 10, 13, 20; IX.5; XI.15; XII.9	вести слідство, довести, доводити, здійснювати, надати докази
довод	I.13; VI.9, 12, 23, 28, 30; VII.2, 5, 8, 9, 12, 18, 19, 23; VIII.1, 2, 3, 4, 5, 6, 11, 17, 22; IX.1, 7, 10; XI.14; XII.1, 3, 5, 8; XIII.5, 6, 16, 25	доказ
дождати ся	I.20; II.11; V.14; VIII.13	діждатися
дозволение	I.15, 17; V.6; VIII.11	дозвіл
дозволяти	I.15, 16; III.8; IV.11	дозволяти
дойденье	V.2	досягнення (повноліття)
дойлида	XI.1	тесляр
дойскивати ся	V.1, 4, 6; VII.13; X.1; XI.14; XIII.19	докопуватися, стягувати
дойти	VI.29	дійти, отримати, досягти (повноліття)
докинути	IX.9	докинути
доконати	V.5, 9	доконати, закінчити
долг	V.5, 6, 8, 10; VI.29; VIII.17; X.1, 2, 3, 7; XII.9	борг
долгий	V.2	довгий
должный	X.1, 2	винен
долов	VIII.13	геть
дом	II.13, 14; IV.1; V.6; VII.1, 2, 4, 11, 18, 30; XII.8; XIII.2, 3, 6, 10, 12, 20, 21, 26, 27, 28	дім

дома	II.9; VII.11	вдома
домовой/домовый	V.6; VI.6; VII.1, 4, 18, 26; VIII.17; XII.11, 12	домашній
доморослений	XII.1	доморослий, доморощений
домучити ся	XIII.14	добитися зізнання (тортурами)
доорати	IX.9	доорати
допирати	VII.2	доводити
доплатити	X.1	доплатити
допускати/допустить/допущати/припустить	I.17; III.1, 17; IV.1, 6; VI.12; VII.12; VIII.4, 5, 6; IX.9; X.3, 5; XII.13; XIII.6	допускати, допустить, надати, дозволяти, отримувати доступ, поступатися
допущенье	II.10	допуск, дозвіл
дорога	I.21, 22, 26; II.13; VII.16, 18, 21; XI.9, 14; XII.8	дорога, шлях
дорослый	IV.1, 17; VII.2, 4	дорослий
досмотрети	II.11	виконувати, нести (військовий караул)
достати ¹	II.14	дістати
достати ²	XIII.17	отримати
достаточный	VI.28	достатній
достойность	III.3	високе становище, чин
достоль	XII.2	інше
досыт	VI.29	досита, досхочу
досягнути	IX.3	досягти, дотягнутися
дотоль/дотоль-таки	V.13; VIII.6	до тих пір, таки
дотыкати ся/дотычати ся	I.1, 15, 25; VI.6; XII.1	дотикатися, торкатися
доход	V.6, 7; VI.2; VIII.18; X.6	прибуток
доходить	V.1, 6; VII.4, 11; XII.9	добиватися, стягувати, позивати (в суді)
дочка	IV.1, 7, 8, 10, 13; VII.13; IX.6	дочка
древце	II	спис
дремлюг	XII.10	дремлюг (хижа птиця з роду соколинних)
дрова	I.22; II.14; IX.3, 18; XII.1	дрова
другий/другой	I.10, 11, 17; II.1, 14; III.13; IV.1, 7, 14, 16; V.3, 5, 7, 14, 15; VI.1, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 23, 30; VII.12, 15, 17, 22, 24, 28; VIII.1, 2, 3, 5, 7, 9, 14, 15, 20; X.2, 5, 7; XI.8, 9, 12; XIII.8, 15	по-друге, другий, інший, наступний
дужий	VIII.9	дужий, сильний
духовный	II.2; III.17; V.15; VI.19; VIII.1; XII.9	духовний
дядко	I.4	дядько
дьякло	I.22	дьякло (податок продуктами)

Е

евангеліє	Вступ	Евангеліє
еднанье	VI.36	єднання, примирення (сто- рін без судового розгляду)
ез	IX.7	загата, гребля
ездити	I.26; VI.6; VII.10	їздити
ездок	VIII.3, 4, 7	межовий суддя; суддя, який виїжджав на місце для вирішення земельних спорів
екзекутор	V.9, 16	виконувач заповіту
естли	I.4, 10, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26 та ін.	якщо, що
ехати	II. вступ, 2, 4, 5, 13, 14; III.11; VI.27; IX.3; X.11; XIII.20	виїжджати, їхати, при- їздити
ещо	I.3; IV.11; V.5, 7, 12; VI. вступ, 3, 28; VII.4; IX.14; X.1	ще

Ж

ж	I.12; II.1, 2, 3, 11, 12; IV.1, 6; V.2, 3, 14, 16; VI. вступ, 3, 4, 5, 6, 13, 15, 22, 23; VII.9, 20; VIII.5, 9, 13, 20; IX.4, 13, 20; X.8, 9, 11; XI.3, 6, 14; XII.1, 5, 8; XIII.1, 2, 4, 8, 15, 20	ж, же, з
жадати	I.14; VI.6	жадати, добиватися, ви- магати
жадный	I.1, 4, 7, 10, 18, 21, 26; II.1, 6, 9; III.3; IV.17; V.2, 12, 20; VI. вступ, 4, 5, 7, 9, 15, 21, 35, 36; VIII.3, 5, 18, 21; IX.3; X.3, 5; XI.6; XII.3; XIII.25	всякий, який, який би то не було, який-небудь, нія- кий, ніхто, ні один
жалоба	I.11; VI.6, 14, 35; VIII.6	скарга, позов, обвинува- чення
жалобник	V.2, 3; VI.9, 12, 13, 16; VII.8, 9, 12, 17, 24; X.3, 5; XII.13	скаржник, позивач
жалобниковый	VII.18	який належить скаржни- ку або позивачу
жаловати	V.2; VI. вступ, 10, 16; VII.2; VIII.13	оскаржити, подати позов
жаль	VI.6	образа, кривда
жатый	VIII.14	зжатиї, зібраний (хліб)
ждати	IV.1; V.3, 5	ждати, очікувати
же/жо	Вступ. I.; I.22; III.11, 15; VI.4, 6, 22, 25; VII.3, 7; VIII.15; X.6; XIII.16	ж, і, бо, що
жебы	I.12, 18; V.9; VI.18; VIII.18; XI.6, 12; XIII.20	що, щоб
жем	VII.23, 24	що
женский	II.1; IV. назв.; XI.12	дружинин, жіночий
жеребей	VI.30; VII.22	жереб

жеребец	XII.1	жеребець
жечи	II.14	палити
живити	V.7	годувати
живность	II.14; V.6; VIII.18	живність
живой/живый	V.12, 14, 15; X.5	живий
живот ¹	VII.16	життя
до живота ²	IV.2, 4, 5, 6, 16	до кінця життя, довічно
за живота ³	Вступ. I; I.14; IV.1, 7; V.5, 20	за життя
по животе ⁴	IV.5, 6, 16; V.14	після смерті
при животе ⁵	IV.7; V.20	за життя
животина	XII.5	скотина
жид	VIII.5; XI.5	жид
Жикгимонт	Вступ. I; I.19	Жигимонт, Сигізмунд
жито	II.14; VIII.13, 14; XII.10	жито
жомойтський	Вступ. I; I.1	жемайтський
жона	I.7; III.12; IV.1, 3, 5, 6, 14; V.7, 10; VII.2, 4, 7; VIII.18; XI.4; XIII.12, 27	дружина, жінка
жонка	XI.3, 4, 5, 6, 7, 9, 12; XII.6	жінка, селянка, челядинка
жорав	XII.11	журавель

3

з/зе/зы	Вступ. I; I.4, 8, 11, 15, 20, 21, 22, 26 та ін.	з, від, по
за ¹	Вступ. I; I.7, 8, 14, 15, 19 та ін.	замість, за, по, при
за ² што	I.16	скільки
забирати/забрати	I.8; III.17	забирати, забрати, відбирати
забитье	VII.7, 8	вбивство
забойца	VII.28	вбивця
забранье	I.8	заbrane (майно), відібране
заведенье ¹	V.6	застава
заведенье ²	VIII.3	свідчення
завесити	V.2	призупинити
завести ¹	V.6	закласти
завести ²	VIII.5	обвести
завести ³ в чужие руки	IX.6	передати
завести ⁴ полоном	XI.12	привести полоненим
завжды	I.7	завжди
завитый		остаточний
заводца	XIII.17, 18	заводчик, перекупщик
загамовати	VIII.10	направити

заганений/зганений/ наганений/приганений	I.20; III.13; VIII.15, 16	опорочений, зганблений
загасити	VII.23	загасити
задати нешляхетство	III.13	дорікнути в нешляхет- стві
задержати	I.11; IV.11	задержати
задолжити	V.6	обтяжити боргами
заечый	XII.12	заячий
зайти ¹ /заходити	VIII.9	зайти, заходити
зайти ² за кого	VII.27; XI.8	перебігти, перейти до ко- го-небудь
заказ/заказыванье	VI.10; XI.9	заборона, оголошення
заклад	I.12; VIII.12, 13; X.5	застава
закликати	XII.7	заявити
заколоти	IX.6	вирубати
закон ¹	Вступ I; VIII.1, 5	віра, віросповідання
закон ²	V.14	чернечий орден
подтвердити ся в законе ³	V.14	постригтися в ченці
законник	V.14	чернець
закривати ся	VI.5	прикриватися
закуп	XI.5, 7	закуп
закупати/закупити	I.3; VIII.21; X.5, 7, 8, 11; XI.5, 7	заставити, закупити
закупленный ¹ /закупный	I.3; II.2; V.10; X.2	заставлений, закуплений
закупленный ² /закупный	XI.7; XIII.27	взятий під заставу
заложенный/зложонный	X.6	встановлений
замешкати	II.6	замешкати, затриматись
замок	I.22; II.12	замок
замóк	XIII.11	замóк
замолчати	III.15	замовчати
замуж	IV.3, 7	заміж
пойти замуж	IV.1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 15, 16; XI.12	вийти заміж
замыкати	Вступ I	укладати, заключати
заняти ¹	VIII.11, 12	займати
заняти ²	XII.1	затримати, перейняти
заочный	I.1; III.5	заочний
запечатати	VIII.6	поставити печатку
запис	I.17, 18; IV.1, 13; V.6, 10, 11, 12, 13, 14, 15; VI.28, 29; X.1, 4, 5, 9	запис
записаный	IV.4, 16; V.6, 10	записаний
записати/записывати/ отписати/отписывати/ пописати/пописывати	I.15, 17, 18; II.3; III.12; IV.1, 7; V.11, 12, 13, 14, 15, 16, 20; VI.2; VIII.17; X.1; XIII.13, 22, 25	записати, записувати
заплата	VI. вступ, 9, 11, 19, 29, 31, 36; XIII.22	оплата, платіж, плата

заплатити	I.13; II.8, 14; IV.1, 9; V.6; VI. вступ, 1, 11, 13, 15, 17, 21, 29, 36; VII.23; VIII.8, 20; IX.1, 7, 8, 10, 11, 12, 18, 19; X.1, 11; XII.2, 13; XIII.5, 10, 22, 28	заплатити, оплатити
заповедати	VIII.12, 13; XII.7, 9	заборонити, наказати, оголосити
заповідь	VI.10; VII.26; VIII.13; XI.9; XII.7	заповідь, заборона, заява, оголошення
запрети	III.13; X.3	запиратися, відмовитися
запродати	I.3; X.7	закласти
заросли	IX.3	зарості
зарости	IX.3	зарости
зарощений	IX.18	вищений
засе/зася	I.11; III.13, 15; V.7; VI.1, 2, 3; VII.3, 6, 29; VIII.7, 10, 20; IX.3, 6; X.11	далі, знову, потім
заседати ¹/засести	VII.16	засідати, засісти
заседати ²/засести	VIII.20	прожити
засести замуж	IV.10	вийти заміж
заслуга	I.25; III.5	заслуга
заслужити	II.8; VIII.20	відслужити
застава ¹	II. вступ; V.8; X. назв., 5, 6, 7, 9	застава
застава ²	II.8, 12	(військова) застава
заставати ¹/застати	VII.26; IX.5; X.4; XII.2, 8; XIII.2, 5, 7, 12, 17, 25, 27, 28	заставати, застати, знайти
заставити ²	I.16; V.6; VII.31; X.2, 4, 5, 7, 8, 9, 11	заставити, закласти
заставлений/заставний	X.4, 5, 6, 7, 11, 12	заставлений
застрел	IX.1	подранок (підстрелений звір)
застрелити	IX.1	підстрелити
заступати ¹/заступити	II.2, 5; III.8; IV.1, 2; V.7	нести (службу)
заступати ²/заступити	XII.14	відшкодувати (збитки)
заступати ³/заступити	VI.8	замістити (в судовому засіданні)
заступати ⁴/заступити	VII.16	перекрити (прохід)
заступати ⁵/заступити	VII.26	відповідати
заступеньє	VI.8	заміщення
засыпати	VIII.11	насыпать
затопити	VIII.11	затопити
затоплений	VIII.11	затоплений
захованье	III.6	дотримання, збереження
заховати ¹/заховувати	I.11	затримати
заховати ²/заховувати	I.7; IV.1	дотримуватися
заховати ³/заховувати	III.4, 7; V.15	залишити, зберегти
захований во чсти	XIII.9	шанований

заховати ся	XIII.24	дотримуватись
зашкодити/ушкодити	VI.3; XI.15	зашкодити, спричинити шкоду (збитки)
зашкожоний	VIII.18	потерпільий
збирати ся/собрати ся	VI.5	збиратись, зібратись
збити/сбити	I.6; III.14, 16	побити
збожье	VIII.13; XII.10	збіжжя
збройний	V.15	озброєний
зброя	IV.1; V.7	зброя
збудувати	IX.7	збудувати
звада	VII.22, 23, 25, 28	бійка, сварка
звадити ся	VII.21, 22	битися, побитись
званий	I.22	званий
звати	I.22; VI.27	звати
зведом	XIII.17	освідчений
звезти/звозити	VIII.13	звезти, звозити
звер	IX.1, 2, 3	звір
звериний	XII.12	звіриний
звести ся	III.11	припинитися
звлаща	VII.8	особливо
звод шляхетства	III.11	звід шляхетства
зволенье	VIII.18	згода
зволити	VI.26; VIII.18	погодитись
звычай	I.1; III.6; VIII.2	звичай
звычайный	I.22	звичний, звичайний
звыш/надвыш/назыш	I.16; IV.1; V.6; VII.1; X.4	зверх (чого-небудь), з лишком
згинути	VIII.17; XIII.5, 25	згинути
згодити ся	VIII.6	погодитися
згонное	XIII.24	згінне (винагорода за попередження крадіжки скотини)
зготовати ся	VIII.7	підготуватись
згуба	VIII.18	втрата
здавна	I.22; IX.3; XI.12	здавна
здати ся ¹	II.5; VIII.8	здаватися
здати ся ²	IX.6	трапитись
здати ся ³	VI.24	спричинятися
здоровый	II.4, 5	здоровий
здоровье	I.17; V.5	здоров'я
земенн ¹ /земянин	I.11; II.4, 9; VI.2, 3, 5, 6; VIII.1, 5, 6; XI.8	земянин (землевласник)
земенн ² /земянин	XII.9	селянин
землений	VIII. назв., 5, 7	земельний

земля ¹	Вступ. I; I.1, 2, 3, 4, 13, 18, 22; II.7; III.3, 4, 8, 11; IV.9; V.6; VI. вступ, 2, 6, 25; VII.3, 11, 28, 30; XI.12; XIII.17	держава, земля (область ВКЛ), край, країна
земля ²	I.8, 12, 13, 15, 19, 25, 27; III.3, 8; V.3, 14; VI.3, 4, 6, 7, 10, 28; VII.5; VIII.1, 3, 5, 6, 7, 13, 14, 20, 21; IX.1, 20; X.12; XII.2	земля (володіння, угіддя)
пустая/пустовская земля ³	I.8; IX.20	пустище
земский	I.6, 10, 15, 16; II. назв., вступ, 2, 3, 4, 5, 6, 7; III.4, 6, 8; IV.1; V.7, 10, 15; VI. вступ, 2, 5, 9, 19, 26, 27, 35; VII. назв.; VIII.2, 5, 7; XI.8	державний, земський
земянский	IX.3, 9; XII.1; XIII.4	земянський
зеремя	IX.9	зеремя (поселення бобрів)
зженити	XIII.24	відігнати
зжечи	IX.7	спалити
зима	IX.3	зима
зкгвалтити ¹ / зкгвалтовати	I.6	здійснити насилля
зкгвалтити ² / зкгвалтовати	VII.6	згвалтувати
злодей	VII.18, 30; IX.1; XII.8; XIII.1, 2, 5, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 20, 21, 24, 25, 27, 28	злочин
злодейский	VII.30; IX.18; XIII.25	злочинський, крадений
злодейство	III.17; V.10; VI.3; VII.27, 29; VIII.5; XI.12; XIII. назв., 7, 8, 9, 11, 14, 16, 20, 21, 25	злочинство
зложити/зложити ся	VI.25; VIII.6; XI.14	скластись, встановити
злото	IV.1	золото
злочинство	VII.29; XIII.12, 20	злочин
злочинца	I.13; VII.29, 30	злочинець
злупити	VII.16	пограбувати
злупление	VII.21	пограбування
злый ¹		злий, злісний
злый ² вчинок	I.3; VII.29	злочиняння
злый ³ выступ	IV.13	злісний проступок
змерети	VII.13	померти
змочь/мочи/мочь	I.16, 24, 26; II. вступ, 4, 5; III.15; IV.9, 13; V. вступ, 1, 4, 6, 9, 12, 14, 15, 16, 20; VI.5, 10, 23, 25, 26, 28, 29, 35; VII.6; VIII.3, 5, 6; IX.1, 3, 9; X.2, 5, 6, 7, 8; XI.6; XII.8; XIII.2, 11, 28	змогти
знать ¹ /найдти/найти	I.8; XII.7; XIII.2, 10, 11, 26	знать
знать ² /найдти/найти	I.23; V.6; VIII.1	признати, розглянути, встановити
знать ³ /найдти/найти	II.14; VII.1	вірватись, нападати, на-пасти

знак ¹	VII.18; VIII.4, 6; XIII.13, 22, 25	знак, прикмета
знаки ² кгвалту	VII.6, 17	сліди насилля
знаки ³ злодейские	XIII.13, 22, 25	злодійські знаки (прикмети)
знакомитый ¹	VII.29	знатний
знакомитый ²	VIII.4	поважний
знамя	IX.6	мітка
знати	III.11; VI.13	знати
знати ся	III.13; VII 2, 8; XII.8, 13; XIII.22	зізнаватися, зізнатись
знову	I.22; VIII.16, 20	знову
зозвати	III.15	зізвати, скликати
зознати	VIII.2	дати свідчення (у судовому засіданні)
золотарь	XI.1	золотар
золото	V.7	золото
зоставити/зоставляти	I.22; II.11; III.8, 15; IV.3, 4; V.3; VI.31; X.5	залишити, зберегти
зостати ¹ /зостати ся	I.24; II.9; III.15; IV.3, 6, 11, 17; V.14, 15; VI.19, 23; VII.1; XI.10; XII.10; XIII.17	дістатися, залишатись, залишати
зостати ² /зостати ся	V.10; VI.6	бути визнаним
зостати ³ /зостати ся	VI.6	опинитися
зраженъе	I.2	зрада
зранити	I.6; VI.17; VII.16	поранити
зровнати	VIII.19	зрівняти, розділити порівну
зрубати	VIII.14	порубати
зсоромити/соромотити	IV.13; VI.18	зганьбити, образити, образжати, осоромити
зступовати	VI.23	перервати, йти
зубр	IX.2	зубр
зубы	VII.9	зуби
зуполне	VIII.18	повністю
зуполный ¹ /суполный	II. вступ, 3; III.9; VIII.11; X.6	весь, повний
зуполный ² /суполный	V.6	загальний
зъездчати/зъехати	II.11; VI.10; VIII.6	від'їхати, поїхати
зъеханъе	VI.4	з'їзд
зысканъе	V.3	рішення
зыскати	I.12; V.3, 6; VI.6; VII.11; XI.8	стягнути
зыскующий	X.2	стягуючий (борг на заставленому маєтку)
зъездчати ся/зъехати ся	II.7; VI.4, 5	з'їжджатися, з'їхатися
зъести/уести	XII.13, 14	покусати, укусити
зять	IV.1, 8; IX.6	зять

И

идти/ити	I.1; IV.4, 11; V.7; VIII.20; IX.1, 3; XIII.15, 25	іти, торкатися, поступати
иж	I.1, 9, 10, 17, 18, 25, 26 та ін.	що, щоб
ижбы	III.12; VI.31; VIII.13; X.5; XIII.15	щоб, що
из	II. вступ; VII.3; X.6	з
изба	IX.18; XIII.26	хата
иле	II.13; IX.3, 4	скільки
имати	XI.14	захоплювати
именейцо	II. вступ	маєток
именье ¹ /ыменье	I.1, 3, 4, 8, 15, 16, 17, 19 та ін.	маєток, майно
именье ² лежащее	III.15; IV.1	нерухоме майно
именье ³ материстое	I.17; IV.10, 12, 13; V.11, 20	материнський маєток
именье ⁴ отчизное/ дедизное	I.2, 8, 17; II. вступ, 1, 2; IV.9, 12; V.11, 20	вотчина, вотчинний маєток
именье ⁵ рухное	IV.1; V.8	рухоме майно
прийти к ... именьем ⁶	IV.9	отримати доступ до маєтків
имети смети	IX.4	посміти мати
(на) имя	VIII.17	поіменно
инак/инако/иначей	V.4, 6; VI. назв., вступ, 35, 36; VII.7, 30; VIII.8, 17, 18; X.5	інакше, по-іншому
инакший/инший/иный/ ынший	I.1, 7, 10, 11, 13, 19, 22 та ін.	інакший, по-іншому, інший
инде	I.25; II.1; VI.4; VII.18; VIII.18; XII.5	в іншому місці, де-небудь
ино	I.20; IV.6; VI.11; VIII.17; X.9; XII.8; XIII.20	бо, то, тоді
искати	I.19; V. 3, 13; VI.6, 10, 22, 23, 24; VII.7, 11, 12, 13, 18, 23, 26; VIII.2, 21; X.1; XII.5; XIII.2, 3, 5, 20, 22	стягувати, добиватися, шукати, подавати позов, розшукувати
испаш	XII.2	винагорода (за потраву), потрава
исповедь	VIII.5	сповідь
истец	V.14; X.1, 4, 12; XIII.14, 26	позивач
истый	VII.4, 28	сам, власний

К

к/ко/ку	I.1, 4, 8, 10, 18, 20, 22, 24 та ін.	в, для, до, на, над, перед, по, з приводу, при
каждый/кожрый	I.2, 5, 6, 7, 8, 11, 14, 15, 18, 22, 25, 27, та ін.	всякий, кожний, будь-який, ніякий, ніхто
казати	I.15; II.7; VI.5; VII.22	приказати, приказувати
Казимер	I.14, 15, 19	Казимир

казати/показити/ сказити	VIII.8, 18; IX.7, 8, 12, 13, 14; X.6	попсувати, робити шкоду, шкодити, псувати
казнь	I.3; XIII.4	в'язниця
как	I.6, 8, 18, 19; II.3, 5, 10; V.2, 3, 4, 6; VI.3; VII.15, 17; VIII.3, 5, 7, 11, 13; IX.3, 9; XI.8, 10; XIII.5	як, як-то, коли, чим, що, щоб
какий/каковий/какой	I.3, 23; V.8; VI.13, 17; VII.6, 22, 23, 25; IX.20; X.1, 2; XII.9, 13; XIII.14, 18	який, який-небудь
каменьє	I.22	каміння
канцлерєя	I.10	канцелярія
канцлерство	III.4	канцлерство
каплан	V.15	капелан
каплун	XII.11	каплун (півень)
каранье	I.1; II.11; VII.29	кара, покарання
карати ¹ /скарати	I.1, 5, 6, 7; II.6; III.5, 14, 16; IV.13; V.8; VI.6, 18; VII.6, 21, 30; XII.8; XIII.1, 10, 15, 25	карати, покарати
карати ² огнем	I.5; VI.8	карати вогнем (спален- ням)
карий	IX.9	карий
кат	VII.29	кат
кацер	V.14	еретик
кашталян	III.4	каштелян
квит	VI.29	квітанція
кгвалт ¹	VI.4, 6, 9, 17, 28; VII.2, 4, 5, 6, 17, 18, 20, 26, 27; VIII.14, 20, 22; XII.7	гвалт, крик, напад, насил- ля, розбій
кгвалт ²	II.13, 14; III.16; VII.1, 4, 19, 26; VIII.11, 14, 20; IX.1, 4, 7, 9, 10, 18; X.11; XII.2	штраф (за напад, насил- ля, розбій)
кгвалтованье	VII.6	згвалтування
кгвалтовие	VIII.8	насильно
кгвалтовник	II.14; VII.2, 3, 4	насильник, гвалтівник
кгвалтовный	II. вступ	раптовий, терміновий
кгвалтом	II.14; IV.15; VII.1, 4, 19; VIII.8; IX.1, 4, 9, 10; XII.7	по-злодійському, насиль- но, розбійно, силою
кгда	I.25; III.12; IV.1, 14; VI.5, 6, 9, 23, 26; IX.3	якщо, як, коли
киевский	VI.4	київський
кий	IX.9	кий, дрючок
кинути	VII.22; XII.13	кинути
кинути ся	VII.16	кинутися
класти	VI.36	прикласти
клейно	II.3	клеймо, тавро
клейноты	V.7	коштовності
клеть	IX.18; XIII.10	клітка
ключник	XI.2	ключник

кляча	X.11; XII.1; XIII.24	кляча
кнороз	XII.8	кнур
княжата	I.1, 15, 22; III.7, 8, 9, 15; XIII.24	княжата
князьский	II.1; VI.6; IX.3, 9; XII.1; XIII.4, 28	князівський
князьство	I.1, 9, 21, 22, 25, 26; III.1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 17; IV.9; VI.5, 9	князівство
кобель	XII.12	пес
коваль	XI.1	коваль
коли	I.1, 3, 20 та ін.	якщо, коли
коли бы	I.1, 5, 6, 10, 13, 17, 20 та ін.	коли б, коли, тільки б
кольве/кольвек	I.1, 9; II.3, 4; IV.6; V.6, 12; VI.28, 31, 35; VII.1, 6; IX.20; X.6; XI.15; XII.9; XIII.25	небудь
колько	I.8, 24; II.8; III.8; IV.14; V.15; VI.24; VII.4, 8, 11, 12, 13; VIII.7, 9, 20; IX.1, 9; X.11; XII.7; XIII.14	декілька, скільки
колько-колвек	I.8	скільки-небудь
комисар	VI.5	комісар (уповноважений)
комора	XIII.26	коморка, чулан
конечно	VI.1	обов'язково
конечный	I.20	остаточний
кончанье	VIII.15	закінчення
конно	V.15	кінно, верхи
копа ¹	VI.9, 11; VII. 9, 28; VIII.20; IX.9, 13, 20; X.3; XI.2, 3, 4; XII.1, 6, 10, 11, 12	копа (60 грошей)
копа ²	VIII. назв., 6	копа, копний суд
копец	VIII.4	межовий знак
корд	VI.17	меч
кормити	XI.11	кормити
кролевский	I.11; VIII.1	королівський
Коруна польская	I.25	королівство Польське (Корона польська)
корчма	III.17; VII.10	корчма
корыто	IX.3	корито
косити	IX.3	косити
который-кольве/ который-кольвек	I.1, 4, 14, 18; III.3; IV.9, 12; V.3, 5, 6, 10, 12, 15; VI.8, 24, 28, 31, 35; VII.29; VIII.14, 17; IX.20; X.1, 5, 6; XI.5; XIII.18	який-небудь, хто-небудь
кошенье	I.22	косіння
кравец	XI.1	кравець
красти	XIII.1, 19, 20, 25, 27	красти
кровный/кровный	IV.11; VII.15, 28	кровний, родич
кременный	IX.3, 14	здоровий, міцний
кречет/кречот	XII.10	кречет

кroleвство	III.1	королівство
кром/кромe/окром/ окромe	I.10, 21, 22; II.1; III.8; IV.1, 4, 15; V.6, 10, 14; VI.4, 5, 6, 21, 26; VII.9; VIII.3, 5, 6, 7; XI.12; XIII.12	за винятком, окрім, тільки
кроть	II.13; III.8; V.15; VIII.7; XII.7; XIII.14	раз
круг ¹	XII.11	коло
круговая ² утка	XII.11	підсадна качка
крыти	XIII.25	приховувати
крыти ся	VI.4	переховуватися
куды	III.15; V.15; VIII.6; X.7	як, кому, куди
купити/покупити	I.3, 15; II.1; IV.1; V.14; X.1; XI.5; XIII.18, 19, 25	купити
куплеинна/купля	I.15, 25; IV.14; V.2, 15	купля (куплений маєток)
курч	XII.12	курч (порода мисливської собаки)
кухар	XI.1	кухар

Л

лазбен	IX.3	лазбен (приспосовування для збирання бджолиних роїв)
лазня	IX.3	сторожка в лісі
ланцуг	II.14	ланцюг
лань	IX.2	лань
ласявий/лекгавый	XII.12	лягавий (мисливська со- бака)
латинский	VIII.5	католицький, латинський
легкость ¹	III.1	неповага, образа
легкость ²	I.1	легковажність
лежати ¹	VIII.18	жити
лежати ²	VII.10	лежати
лежащий ¹	IV.1	приналежний
лежащее ² имение	III.15; IV.1; V.5; X.5	нерухоме майно
лезиво	IX.3	драбина з лику
лепший	III.8; VIII.4, 6	ліпший
лета ¹	I.18, 24, 27; II.5; V.3, 6, 7, 11; VI.11; VII.27; X.1; XI.5, 7	літа
до лет ²	I.24; IV.6; V.2, 5; VII.27	до повноліття
лета ³ детские, дорослые, зуполные, свои	I.18; IV.1, 6, 11; V.1, 2, 3, 4, 5, 6, 14; VII.11; VIII.19; XI.5	повноліття
лета ⁴ дойти, дорости, мети	IV.6, 11; V.1, 2, 3, 4, 6, 7; VII.11; VIII.19; XI.5	бути повнолітнім, досягти повноліття
лета ⁵ мающий	V.3	повнолітній
лета ⁶ молодые	V. вступ	неповноліття

лет ⁷ не дорости, не мети	I.4, 18; IV.11; V.1, 2, 5, 14; VII.11	не досягти повноліття
леч	I.4, 10; IV.7, 11, 13; VII.7	як тільки, але, проте, тільки
ли/ль	I.3; II.3; III.15; IV.1, 2, 6; V.3; VI.23; VIII.11; X.2, 11, 12; XII.8; XIII.14, 25	чи, якщо
лист ¹	I.5, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 21, 24, 25; II.4; III.11, 15, 16, 17; IV.1; VI.1. 5, 8, 9, 28, 29; VIII.2, 3, 4, 6, 7, 18; X.3, 9; XI.10	грамота, лист, письмовий документ
лист ² впоминальный	I.14	напоминальний (упоми- нальний) лист
лист ³ дозволенный	I.15	дозвільний лист
лист ⁴ еднанный	VI.36	примирний лист
лист ⁵ заповедный	I.10, 12	заповідний лист (дозвіл на відстрочку явки до суду)
лист ⁶ отворонный	I.11	відкритий лист
лист ⁷ судебный	I.12	судовий лист, судове рі- шення
лихой	VIII.9	лихий, поганий
лицо	VII.18; IX.18, 19; XII.8; XIII.1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 17, 18, 19, 21, 25, 26, 27, 28	крадене, поличне, вкра- дена річ, доказ
лицованный	XIII.5, 6	викритий (з поличним)
ловенье	VIII.10	ловля
ловы	I.8, 12; VIII.1; IX.1	лови (мисливські угіддя)
ложе ¹		ложе
злого ложа ² сын	III.12	незаконнонароджений
нечистого ложа ³ сын	III.12	незаконнонароджений
чистого ложа ⁴ сын	III.12	законнонароджений
лубь	IX.3	лико, кора
лупеж	XIII.15	награбоване
лупити	VII.21	грабувати
лык	IX.3	лико
люди ¹ добрые	III.15; V.15; VI.2, 3, 29; VII.21, 29; VIII.2, 4, 17; XIII.4, 18	поважні, шановані люди
люди ² земские	II. вступ	земські люди
люди ³ отчизные	II. вступ	вотчинні люди
люди ⁴ похожие	II. вступ	похожі люди (ті, що не втратили право переходу)
люди ⁵ посполитые простые	I.22; III.10; VI.23; XI.3	прості люди, податні, за- лежні селяни
люди ⁶ путные	XI. назв.	путні люди (ті, що вико- нували ремонтні роботи на дорогах)
люди ⁷ сторонние людский	I.11; III.15; VII.21; XII.2; XIII.2, 3, 20 I.10	поняті, посторонні люди людський

М

маестат/майстат	I.1, 2, 6, 17	величність, велич
маєтність	XIII.28	майно
Мазовше	IV.9	Мазовше
маршалок	I.15; VI.2, 26, 27	маршалок
маршалство	III.4	маршалство
материзна	IV.9; V.2	материзна (маєток, успадкований з боку матері)
материстый	IV.10; V.12	материнський (отриманий в спадок з боку матері)
матка	III.11, 12; IV.1, 7, 9, 11, 13; V.20; VII.14, 15	мати
матчин/матчинный	IV.10, 11; V, 6	материнський, який належить матері
мачоха	III.12; IV.4	мачуха
машталер	XI.1	старший конюх
меделянський	XII.12	меделянський (пес)
меж/межи	IV.3, 6, 16; VI.3, 4; VII.13, 22, 29; VIII.5, 10, 15, 16, 22; IX.6	в, з, між, навпроти, серед
мененый/менованный	I.12; III.3; VI.26; VIII.1; X.4, 5	названий, вказаний, згаданий
менити/меновати	III.12; VII.17, 21, 23, 24; XIII.16, 17, 25	говорити, називати, вказувати
меншей	XIII.23	менше
меньший	X.2	менший
мера	II.1; V.6	образ, спосіб
место ¹ /местце/местцо	I.22; II.1, 3, 11; III.17; VI.4; VII.29; VIII.3, 5, 6	місце
место ² /местце/местцо	I.1, 21; II.7; III.3; VI.19, 27; XII.9	місто
место ³ /местце/местцо	II.4; X, 6	замість
от сих мест ⁴	I.10	віднині
местский	I.10; VI.19; XI.11	міський
метати	VI.30	кидати (жереб)
мети	I.3, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25 та ін.	бути зобов'язаним, володіти, тримати, мати, могли, отримати, зберегти, вважати, хотіти
маеть быти	I.1, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 15, 20 та ін.	повинно бути
мети моц	V.6	мати силу
не маючи справедливости	VI.15	необґрунтовано, без підстав
мети службу	II.1	служити
маючи себе достаточное размышление	Вступ. I	достатньо обміркувавши
мешкати	IV.6, 16; VI.3; XI.8; XIII.6	жити, проживати

мещанин	I.1, 22; III.7, 9, 14; VI.19; X.3; XI.11; XII.9	міщанин
милость	I.1, 11; III.1, 7; VIII.1	милість
мимо	IV.10; V.6; VII.13	мимо, супротив, минуючи
младенец	I.18	юнак
млын	V.7; VIII.11; IX.7	млин
мней	VIII.20	інакше
много	I.1; III.17; IV.2, 7; IX.6; XIII.19	багато, часто
множенье	III.6	збільшення
мовити ¹	I.23; VI.18; VIII.7	висловлюватись, говорити, заявляти
мовити ²	VI.8, 9	виступати (у суді)
можность	II вступ	можливість
молодость	I.18; V.5	молодість, неповноліття
молодой	IX.8	молодий
мор	VIII.3	мор
моц	I.18; III.15; V.9, 14, 15; VII.1; VIII.6; X.6	влада, право, сила, повноваження
моцне ¹ /моцно	I.17; IV.1	чинний, сила, сильно
моцне ² /моцно	I.12	у примусовому порядку, силою
моцный ¹	V.1, 3, 4, 6, 14, 15; VI.24, 36; VIII.15; X.6, 7	наділений правом
моцный ²	V.6; VIII.3	чинний
муж ¹	I.7; IV.1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 16, 17; V.10; VII.6	чоловік
муж ²	V.8; XIII.5	мужчина, чоловік
мужик	VI.3; VIII.8; IX.6, 18, 19; XI.3, 4, 6, 7, 9; XII.5, 6; XIII.10	селянин, мужик
мужицкий	XI.4; XII.1	селянський, мужицький
мужний	IV.6, 17	мужній
мужобойца	VII.8	душегуб
мужчина	XI.5	мужчина
мураль	XI.1	каменярь, муляр
мусити	VIII.9	мусити
мучити	XIII.14, 22	мучити
мушенье	V.20	примушування

Н

на	I.1, 2, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 та ін.	на, на користь, для, від, з приводу, проти
наближей	VI.3, 31; XII.8	найближче
набрешник	XII.12	набрешник (мисливська собака)
набытый	VIII.2; X, 5	набутий

набытыё	III.8; V.14	набуття, здобуток
навалный	II. вступ	загальний
навезати/навязати/ навязывати	I.8; III.14; VII.22; VII.15; IX.5; XI.4, 8; XII.4, 5; XIII.14	винагородити, нагороджу- вати (за рани, шкоду то- що), дати винагороду
навоз	IX.20	гній
навченъе ¹	III.8	навчання
навченъе ²	VIII.18	вказівка
нагабанъе	III.12	наклеп, образа
наганенъе	VIII.15	опорочити, образити
недея	VII.15	надія
надобе	III.8; VII.25; VIII.7; XIII.6	необхідно, потрібно
наеждчати/наехати	II.13; VII.1, 2, 4, 5, 19	нападати, напасти
наезд/наездка	II.13; VI.6	напад
назавтрее	XIII.20	назавтра
назвати	III.12; VI.26, 27	назвати
наклад	VI.9, 13; VII.11; VIII.20; X.1	витрати, кошти, рахунок
наконец	VIII.6; XIII.4	в кінці кінців, остаточно
налезное	XIII.24	винагорода (за знайдення загубленого)
налепей чим	VIII.7	як найкраще
наложить ¹	IX.6	накласти
наложить ²	VIII.6, 13, 20	оплатити витрати, витра- титися
намалевати	II.3	намалювати
наменованый	II. вступ	вказаний
наместничок	VI.27; XIII.20	намісничок
напервей ¹	I.1; V.14, 16; VIII.1; XII.6	по-перше, перш за все
напервей ²	VII.22	перший
наперед	I.24; IV.8; V.6, 10, 12, 14; VI.15	перед тим, наперед, рані- ше, спочатку
написаный	V.16	написаний, вказаний
написати	II.3; IV.2; VI.29; VII.6; IX.1, 3; X.9; XII.10; XIII.25	вписати, написати, вка- зати
наполнити	V.7	відшкодувати
направить	VI.3; VIII.8	відновити
направованъе	I.22	виправлення, ремонт
напротивко ¹ / напротивку/против/ противку	I.23, 26; II.3, 8, 11; IV.1; V.6; VI.21, 23; VII.7; VIII.6	всупереч, наперекір, проти
напротивко ² / напротивку/против/ противку	VII.28	проти того
наслати	VII.19	наслати
наука ¹	VIII.6, 178	вказівка

наука ²	V.6	навчання
наяснейший	Назв.	найясніший
небачный	VI.3	зневажливий
небытность	V, 3; VIII.7, 18	відсутність
невенчанный	III.12	невінчаний
недбалость	II.11	недбалість
неделеный	VI.24	нерозділений
недельный	IV.12; V.3, 14; VI.24; VII.11	неподільний, невідокремлений
недорослый	V.3	неповнолітній
недоспех	I.20	не до того
ненако	VII.6	якимось чином
неколи	Вступ	колись
несколько	IV.12	декілька
нелетный	IV.17	неповнолітній
немоц	II.4; VI.13; VIII.3	хвороба, нездужання, немічність
немоцный	I.10; II.4; VI.8; VIII.3	хворий, немічний
неопатрно	V.6	необачно
неопатрность	I.13	необачність, халатність
неповинный	VII.26	не повинен, не зобов'язаний
неподозренный	V.16; VIII.4, 16; XIII.25	не підозрюваний
непослушенство ¹	VI.10	непослушество
непослушенство ²	V. вступ	нерадивість
непоставление	VIII.20	невиставляння, неявка
неприеханье	III.8	неприбуття, неприїзд
нерадный	VI.36	незаконний
нерозделеный/ нероздельный	VI.24; VIII.19	нерозділений, нероздільний
неслушне/неслушно	I.16; III.2	незаконно, необгрунтовано
неслушный ¹	V.6	недозволений, незаконний
неслушный ²	I.1; IV.1	необгрунтований
неслушный ³	III.17	непридатний
несправедливе	I.1; III.2; VI.22, 23	незаконно, неправильно, несправедливо
нестанье	VI.9	неявка
нетец	I.13	ув'язнений
неумысленно	VII.24	ненавмисно
неучтывый	VI.18	непоштивий
нехай	IV.1; VII.7; VIII.11; X.4; XIII.22	нехай
нечим/ничим	III.4, 12, 14; VI.3, 4; VIII.17; XIII.14	нічим
неякий	II.1	ніякий

нижеј	IV.2; V.14, 16; VIII.13; IX.1, 3; XII.2, 10	нижче
нижли	I.4, 8, 15, 18, 25, 26; II.14; III.15; IV.8, 15, 16; V.6, 11, 14, 15, 20; VI.2, 5, 23, 25, 26, 27, 29, 35; VII.17, 21; VIII.4, 5, 9, 19; IX.5; X.5; XI.14; XII.1; XIII.4, 17, 24, 25, 27	якщо, неваже, але, проте, перш ніж, хіба що, раніше ніж, тільки
низший	VII.6	більш низький
никакий	VII.18	ніякий, який-небудь
новший	I.21, 22; III.6; IX.3, 6	новий
нятство	I.1, 10; VI.18	арешт, ув'язнення

О

о	I.1, 2, 4, 7, 10, 12, 13, 15, 19, 20, 22, 27 та ін.	за, на, про, по, з приводу, з
об	VI.16; VII.8, 12	в, про, з приводу
обадва	VII.22; VIII.4, 6, 11	обидва
обалити	IX.3	звалити
обвести	XII.2; XIII.20	засвідчити, показати
обвиненый/обвинный	III.15; VI.23; VII.12; XIII.7, 8, 9, 16, 18	обвинувачений, звинувачуваний
обдаровати	I.25	обдаровувати, обдарувати
обернути ¹ /оборочати	IV.13; X.7	звернути, звертати, користуватися, розпорядитися, розпоряджуватися
обернути ² /оборочати ни во што	I.24, 25; V.6, 12, 14; VI.8	обернути в ніщо
обесити	XIII.9, 22	повісити
обещати	I.10, 14; III.3; IV.15	обіцяти
обирати/обрати	VI.2; VIII.5; XIII.5	відібрати
обличне	I.15	особисто
обмен	II.11	зміна
обмовляти	I.1	обмовляти
обобрати	VIII.15	відібрати
обогнати	II.12	оточити
оборонец	V.9	захисник
обосланье/обсыланье	VI.5, 6; VIII.20; X.8	повідомлення, оповіщення
обослати	VI.3, 5, 6, 9, 10, 24; VII.11; VIII.6, 12; X.8; XI.11; XIII.4	повідомити, оповістити
ображение	I.1	образа
ображенный	VII.19, 20; VIII.8	ображений, потерпілий
образити	I.6	образити
образливый	VII.24	образливий
обрезати	XIII.23	відрізати

обрубный	VIII.5	відмежований
обточный/осочный	XII.12, 14	шукач (собака)
обычй	III.3; IV.6, 13; VI.31; XIII.4	чужинець, чужий
объехать	VIII.6	об'їхати
объявити	I.17; II.4; VI.23, 25; XIII.26	заявити, сповістити
обычай ¹	I.22; III.4, 14; V.15; VI.3, 5, 25; VIII.5, 6; XIII.24, 26	звичай
обычай ²	I.4, 11, 12; II.3, 4; III.12; IV.4, 13; V.6, 7, 15; VI.1, 2, 3, 6, 8, 10; VII.6; VIII.12; IX.3, 12; XI.5, 11, 12; XIII.2, 16	характер дії, основа, порядок, спосіб
заставным обычаем ³	V.5; X.5	заставою
злодейским обычаем ⁴	IX.9, 12, 18; XIII.9	злодійським звичаєм, злодійським чином, як злодій
огар	XII.12	огар (мисливська собака)
оглядеть	XIII.20	оглянути
огородить	IX.3	огородити
одевать	V.7	вдягати
одержать	I.10, 15; VI.36; X.8	отримати, одержати, утримувати
однак/однакже/однако/однакож	I.8, 17, 20; III.12; IV.11; V.12; VI.25; VII.1, 3, 5; VIII.10	все таки, все рівно, але, проте
однаковый	VII.30	однаковий
одно/однож	I.16; III.4; V.11, 13; VI.4, 8, 9; VIII.5; X.3	лише, як тільки, але, проте, тільки
однотайный	I.9	однотайний, єдиний
одрина	IX.3	сіновал
ожечи	IX.13	обпалити
оказ	VII.21	показ
оказати/оказати ся	II.5; VII.2, 21	показати, показатися
околичный	III.11; VII.2, 5; XIII.20, 25	околичний
окоповать	XII.2	вирішити копним судом
окривавить	III.14	окривавити
олиж/алиж	I.18, 25; IV.6; V.12; VI.6, 8, 13, 36; VIII.6, 20	до тих пір доки, тільки, але, перш ніж, лише
омешканье	V. назв.	гаєння часу, зволікання
омешкати ¹	I.18; II.1; III.8; V.1, 2, 4, 6, 11; VI.19; X.1	запізнитись, пропустити (строк)
омешкати ² року	II.12	прострочити
оминути	XI.10	минути, пройти
оний	I.3, 11, 12, 13, 17, 20 та ін.	який, той, цей
опалить	IX.3	опалити
опекательник/опекун	III.8; V.1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 16	опікун, попечитель
опекать ся	IV.6	опікувати
описаный	III.6; VI.29; IX.1	записаний, написаний

описати	I.24; IV.1; V.13; VI.25, 29; VIII.3; X.9	вписати, записати, написати, описати
оповедати/оповедати ся/оповедити/оповедити ся	II.4; VII.2, 6; XI.11; XII.7; XIII.20, 21	заявляти, сповішати, повідомляти, увідомляти
опосле	V.14; VII.10	після
оправа	IV.5; V.10	оправа (запис вена)
оправеный	IV.3, 16	записаний
оправити ¹ /оправовати/отправити/отправовати	I.12, 26; II.14; V.3; VI.1, 5, 36; VII.7, 18, 19; VIII.6, 10, 11, 13, 14, 17; IX.5, 7, 18; X.12; XI.14; XII.3; XIII.3, 6, 25	відшкодувати, відшкодувати (збитки, шкоду)
оправити ² /оправовати/отправити/отправовати	IV.8	записати вено
опустити ¹	I.18	упустити
опустити ²	II.1	залишити
опытанье	VI.35	опитування
орати	VIII.14; IX.3	орати
органиста	XI.1	органіст
осадити ¹ /осаживати	II.9	залишити
осадити ² /осаживати	VI.24	порушити, призначити
осадити ³ /осаживати	II.1	замістити
осадити ⁴ /осаживати	XIII.4	заключити, посадити (до в'язниці)
осажоный	I.13	посаджений (до в'язниці)
осветчити/посветчити/светчити	VI.23, 28, 35; VII.2, 6; VIII.2, 5; X.3	засвідчити, свідчити
оселый	II.3; VI.9	осілий, землевласник
осести ¹	II.1	осісти, поселитися, володіти (нерухомим майном)
осести ² на вене	IV.1, 2	залишитися на вені
осм	IX.18; XII.10	вісім
осминадцать/ осмнадцать	I.18; VIII.1, 5, 15	вісімнадцять
осмотрети	V.6; VIII.9, 18; IX.6; XIII.26	оглянути, прослідкувати
осмотрети ся	VIII.15	забезпечити себе
осмый	VIII. назв.	восьмий
осно	IX.3	кнутаище, дрючок
особливе	IV.4; VI.24	особливо, окремо
особный	II.1, 10; VIII.3	особливий
осоченье	I.1	донос, обмова
оставити	I.4; II.1; III.8; IV.1, 7, 16; IX.3	залишити
остати	X.2	залишитися
остатне	I.1	остаточно
до остатка/остатку	VI.25	до кінця, повністю
остаточный	I.20; V.9, 15	останній

осудити	VI.5	осудити, присудити
осужонный ¹	I.13; V.8; VII.8, 29	осуждений
осужонный ²	V.10	відсуджений
от/ото	I.3, 4, 14, 15, 16, 18, 22, та ін.	у, від, з
отбити	XIII.2, 3	відбити, збити
отбывать	X.5	відмовлятися
отвести	VIII.9	відвести
отвести ся/ отводить ся	VI.23; VII.4	виправдатися, відвести (від себе звинувачення)
отволати	XIII.15	відкликати (свідчення)
отволока/отволоченье	I.10, 14, 20; VI.12	відкладання, затягування, відстрочка
отворити	VI. вступ	відкрити, розкрити
отдавати/отдати	I.15; V.7, 14; XI.10; XIII.24	повернути, віддавати, від- дати
отдалити ¹ /отдаляти	I.4; III.9, 12; IV.13	віддалити, відсторонити, усувати
отдалити ² /отдаляти	I.16; III.2; V.6, 15	відчужувати, передати
отделить ся	II.5; V.6	відокремитися
отзыванье	VI.5	апеляція, звернення
отзывать/отзывать ся/ отозвать ся	VI.1, 5, 26	апелювати, звертатися
отийти/отходить	III.15; V.14; VII.15	губити, усуватися, піти
отказати ¹ /отказывать	IV.17; V.2, 3, 5; VI.4, 5, 8, 20; VIII.17; XII.14; XIII.5	відповідати за щось, від- повісти, відповідати
отказати ² /отказывать	V.15	заповідати
откладанье	VIII.21	виплата, відкладання (гро- шей)
откладывати ¹ / отложить	V.2, 5; VI.24; VIII.3	чекати, відкладати, від- класти, перенести, пере- носити
откладывати ² / отложить	I.15; V.11; VII.3; X.2, 5	повернути, виплатити (гроші)
отколь	III.11	звідки
откупити/откупити ся	XIII.6, 22	викупити, відкупитися
отмена	VIII.11	заміна
отменить	V.15	змінити, відмінити
отмерети	IV.6	вмерти
отнимати/отнять	I.19; III.5; VIII.1, 14; IX.3; X.11	лишати, відбирати, віді- брати
отнятье	I.1	відібрання
отогнати	XII.2	відігнати
отозвать	V.15; VI.29	відмінити, скасувати
отпадать/отпадывати	IV.10, 11	лишатися
отповедати ¹	V.13; VIII.17	відповідати

отповедати ²	VI.18; VII.7	загрожувати
отповедник	VII.7	загрозливий
отповедь	VII.7	загроза
отпор	I.1; VIII.6	відповідач
отправа	VI.27	стягнення
отприсягнуты ся	VII.16, 21	відвести звинувачення присягою
отпускати/отпустить	II.7, 9	відпускати, відпустити
отречи ся	III.12	зректись
отставить/отставляти	VIII.15, 16	відвести, відводити, від- сторонити
отставующий	VIII.15	той, що відводить
отсылати	II.3	відсилати
оттоле/оттоль	V.6; VIII.6	звідти
оттручати	XI.7	вираховувати, відрахову- вати
отчина/отчина	I.19; III.9; IV.9, 10, 13, 14; V.2, 4; VI.16	вотчина
отчинный	I, 8; II.1; III.9; IV.10	вотчинний
отчик	III.15; VIII.20; X.2	вотчинник, спадкоємець
отыйскати/ отыйскивати	XI.9	знайти, знаходити
отъездчати/ отъехати	II.10; VI.10	від'їжджати, від'їхати, з'ї- хати, поїхати
охроменье	VII.10	каліцтво
охромити	VII.9; XIII.14	покалічити, калічити
охроменный	VII.10	покалічений
очерети	IX.3, 13	обідрати, пошкодити
очивисте/очивисто	I.1, 17; III.5; VI.8; VIII.7	особисто, сам
очистити ¹ / очиститися/ очищати/очищати ся	III.12, 13; VII.17; VIII.15, 16; X.12; XIII.8	виправдати, виправдати- ся, відвести, відводити (звинувачення)
очистити ² , очищати невинность	VII.17; XII.13; XIII.7, 17	довести невинність, ви- правдатися

П

пава	XII.11	пава
павезка	II. вступ	щит
пак	XI.10; XII.7	якщо, також
пак ли	I.3; II.5; III.11; IV.1, 4, 5, 6; V.15; VI.3, 18; VIII.6, 11, 17, 20; IX.9, 10; X.8, 11; XII.8; XIII.3, 5, 17, 20	якщо, якщо ж
палац	VI.4	палац
паленье	I.12	обпалювання
память	V.15	пам'ять

пан/панове	I.1, 7, 11, 15, 22; II.1; III.1, 7, 8, 9, 15; VI.2, 3, 4, 5, 6, 9, 18, 20, 23, 27, 36; VII.25, 26, 29; VIII.1, 5, 6, 20, 21, 22; IX.3, 5, 9; XI.8, 11, 14, 15; XII.2, 4, 8, 9; XIII.2, 4, 5, 20, 21, 24	пан, хазяїн
пани	IV.15; VI.5; VIII.1	пани
панованье	III.1	панування, правління
панове-рада/ паны-рада	I.12, 17, 23, 25; II.1, 12; III.1, 6; IV.6; VI.5, 25, 35; VIII.6, 7, 18, 20; IX.20	раді пани
панский	II.1, 6; III.17; VI.4, 6, 23; IX.3, 9; XII.1, 4, 9; XIII.4, 28	панський, хазяйський
панство	I.2, 3, 10, 21, 25, 26; III.1, 2; VI.5	держава
панцэр	II. вступ	панцир
панята	I.15; III.7, 15	панята
паробок	XI.2, 3, 4; XII.6; XIII.1	парубок, челядин
паробоцкий	XI.4	парубоцький, челядинський
парсуна/персуна	II.1, 2, 8, 12; III.7; V.4, 8, 14, 15; VII.8, 12, 21; XII.3	особа, персона
парука/порука	V.5	порука, поручительство
паручник	VIII.21	поручитель
пахолок	II. вступ	воїн (слуга)
пашня	V.7; IX.20	нива, рілля
певный	I.1	певний
пекарец	XI.1	пекар
пенежный	I.1; VI.11	грошовий
пенези/пенязи	I.15, 16; II.3; IV.1, 7, 9; V.5, 6, 7, 11, 12, 14; VI.27, 28, 29, 36; VII.18, 29; VIII.20, 21; X.1, 2, 4, 5, 11; XI.5, 7, 10; XIII.6, 17, 18, 25	гроші
пень	IX.5	пень
первей¹	I.24; IV.1, 8, 16; V.14, 15; VI.6, 22, 26, 27; VIII.6, 20; IX.6; X.1; XII.5, 7; XIII.25	перш за все, насамперед, раніше, спочатку
нижли бы первей²	I.1; V.10	перш ... ніж
первородный	V.6	первонароджений
первший/первый/ перший	I.10, 12, 20, 24, 25; IV.1, 4, 7, 14, 16; V.5, 10, 14; VI.1, 5, 13, 16, 25; VIII.3, 5, 18; IX.6; X.1, 4, 6, 7; XI.12; XIII.7	перший, попередній
первыйнацать	XI. назв.	одинадцятий
перевес	IX.8	перевіс (пристосування для ловлі птахів)
перевести¹	I.8; II.4, 9, 13; III.12, 14, 16; V, 7, 10; VI.1, 8; VII.7, 18, 19, 20, 28, 30; VIII.8, 13, 17; IX.1, 8, 11, 12; XI.8, 9; XII.3; XIII.2, 3, 6, 23, 24	довести, вирішити
перевести²	IX.19; X.2	висудити, відсудити

перед	I.3, 11, 15, 17, 18; II.4, 6, 9; III.5, 11; IV.6, 13; V.1, 3, 5, 12, 15; VI.1, 3, 5, 6, 9, 10, 13, 17, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 29, 36; VII.6, 7, 17; VIII.1, 3, 5, 7, 15, 16, 17, 19, 20, 22; X.4, 5; XI.15; XII.3; XIII.4, 5, 7, 15, 17, 18, 25	перед, в присутності, до, на, від, по, при, у
переєм	XII.7	винагорода, перехват
перейти	VIII.1	перейти (кордон)
переказити	VIII.15	зашкодити
перекопати	VIII.10; IX.7	перекопати
перекормити ся	XI.11	прогодуватись
перенагабання	IV.13	образа, ганьблення
переносити/ переходити	IV.1; V.6	перевищувати
переорати	VIII.8; IX.18	переорати
переперти	VIII.14	відсудити
пересвечтати/ пересвечтити	VI.35; VII.6	довести, засвідчити (за допомогою свідків)
пересуд/присуд	V.7; VI.7, 20, 21	судове мито
переховати/ переховувати	VII.30; XI.9, 11; XIII.15	утримувати, переховувати
перл	V.7	перлина
пес	III.12; IX.3; XII.12, 13, 14	пес, собака
печать	I.5; III.11, 15; V.7, 15; VI.1, 8, 29, 36; VIII.6	печатка
пеший	X.11	піший
пешня	IX.3	пешня (сокира з довгим вістрям)
пиво	III.17	пиво
пир	VII.10; XII.3	бенкет
писаный ¹	I.9; III.4; VI.1, 2, 5, 18, 25	писаний
писаный ²	II.3; V.14; VI.8; VIII.12, 13	написаний, описаний
писаный ³	VII.3, 30; VIII.13; XII.2	названий, вказаний
писарь	I.15; II.7; V.15; VI.2	писар
плат ¹ /платеж/поплата	I.22; V.6, 7; XIII.25	плата, платіж
плат ² /платеж/поплата	III.17; IX.7	прибуток
платити	I.26; II.8, 13, 14; IV.1; V.5, 8; VI.6, 9, 18, 23, 27, 29, 31, 36; VII.1, 3, 4, 5, 9, 10, 16, 19, 21, 23, 24, 26, 28; VIII.11, 13, 14, 17, 20; IX.1, 3, 4, 7, 9, 10, 13, 14; X.1, 3, 11; XI.3, 9; XII.1, 2, 7, 8, 10, 13; XIII.1, 2, 3, 5, 10, 14, 17, 20, 21, 25, 27	заплатити, оплатити, платити
плаченье	I.22	плата
плебан	VIII.5	капелан, священик
плита	I.22	цегла

плот	II.14; XIII.11	паркан
по ¹	I.1, 4, 15, 17, 18, 26 та ін.	на, за, як, по, після
по ² тому ж	I.12; IX.13; XI.6	також, стільки
побити ¹	VII.19	побити
побити ²	IX.1, 9	перебити
побрати	I.8; VIII.14, 17; XII.2, 3, 5, 10	взяти, забрати, позабрати
повалати/поволати	XIII.15, 16, 25	звинуватити, показати
поведанье	I.1	донос, повідомлення
поведати/поведити	II.4; IV.13; V.13; VI.8, 29, 35; VIII.13; XIII.19, 25	засвідчити, заявити, заявляти розповіді, повідомити
поведати ся	XI.8	назватися
повезти	XIII.20	повезти
повернути	VIII.10	повернути
повести	XIII.21	вести, повести
повет	I.11, 15, 17; II.1; III.4; V.7; VI.2, 3, 6, 20, 26; VIII.6, 13; X.11; XI.11; XIII.2, 24	повіт
поветник	II.3	повітник (мешканець повіту)
поветовый	I.11, 17; II.1; V.7; VI.6	повітовий
повинный	I.10, 14, 16, 20 та ін.	повинен, зобов'язаний
повод ¹	I.1; VIII.5	позивач
повод ²	VIII.6	об'їзд
повозовый	I.22	повозовий
поволанье	XIII.25	звинувачення
поволочити	IX.4	виловити, половити рибу
поворочати	VII.19	повернути, повертати
повсягати	I.10	затримувати
повторе	XIII.1	повторно
повышати	III.10	підносити
повышоный рыцер	Вступ I	шляхетний рицар
поглава/поглавля женская	IV. назв.	поглава (спадкування жінок)
погннiti	VIII.13	згннiti
погоннiti	IX.1; XII.8	погнати
погоня	XII.7	погоня
пограбити ¹	II.13; VII.19	грабити, грабувати, пограбувати
пограбити ²	VI.31; IX.5; XII.5, 8, 9	захопити самосудом, відібрати силою (борг чи вкрадене)
пограбити ³	XII.1, 2, 4	захопити
погреб	XIII.26	погріб, льох

под	I.12, 17, 18, 22, 24; II.1, 4, 6; III.11, 12, 15; IV.13; V.6, 7, 9, 13, 15; VI.1, 8, 25, 29, 31; VIII.10, 12, 13, 17; IX.1, 8, 9, 20; XII.3; XIII.26	на, до, за, з-під, на, по, під, з
подати	I.13; III.15; IV.6; V.7, 10; VI.3; VII.3; VIII.17	повернути, віддати, передати
подати ся	XI.12	віддатися
податок	I.22	подати
подвода ¹	I.22	підвода
подвода ²	I.22	підводна повинність
подданный	I.2, 6, 9, 22, 25, 26; II.1, 3, 6, 11; III.15; IV.1; VI.3, 4, 5, 6, 9, 10, 19, 23, 35; VII.5, 30; XII.9; XIII.5, 18	підданий
поделить ¹ / поделить ся	III.15; V.3, 11	поділити, поділитися, розділити, розділитися
поделить ² в лыко	VIII.9	розділити до дріб'язку порівну
поделить ³ на пол/ на полы	VIII.9	розділити порівну
подкосити/подкошивать	IX.9	підкошувати, підкосити
подмазати	IX.12	підмазати
подозренный	VII.30; XIII.13, 22, 25	підозрюваний, підозрілий
подозренье	I.1; XIII.25	підозра
подойти	IX.9	підійти, піти
подорати/подоривати/ подорывати	IX.3, 9	підорати, підорювати
подперети/подпирали	VI.23, 35	підсилити
подпирање	VI.28	підкріплення, підтвердження
подпись	VIII.1	підпис
подрати	IX.10	видрати
подрубати	IX.8, 9	вирубати, підрубати
подсвинок	XII.8	підсвинок
подсоколий	XII.12	підсоколий (мисливська собака)
подстрелый	XII.12	підстрілий (мисливська собака)
подымованье/ подыймованье	I.22	надання '(підвод)
поехать	III.8	поїхати, з'їхати
пожар	IX.3, 13	вогонь, пожежа
пожати	VIII.13, 14	зібрати (хліб)
поживанье	III.3	користування
поживать	I.24; V.10; VII.29, 30; VIII.10	використовувати, користуватися
поживающий	I.18	який споживає, користується

пожиток ¹	III.6; IX.20; XI.6; XIII.19	благо, вигода, кормління, користь
пожиток ²	V.7; VIII.10	прибуток
оборочати на пожитки ³	III.9; V.7	повернути на користь
в пожитки ⁴ привести	I.15	користуватися
пожиточный	IX.20	прибутковий, корисний
пожога	I.26; VII.7	пожежа, підпал
позвати/позывати	III.13; IV.6; V.2, 3, 5; VI.3, 5, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 18; VII.12, 17, 18, 21, 23, 24; VIII.10, 20; X.4, 5, 6, 7; XII.7, 13	викликати, викликати (до суду), притягувати (до суду)
позвати ся	VII.22	звертатися
позем	XII.7	позем (винагорода)
познати	II.4; VII.21	визнати
позов/позыванье	I.18; V.5; VI.3, 5, 9, 14, 16; X.6	виклик до суду, повістка
позычити	X.3	позичити
позычный	VI.28; X.7	позичений
поймати ¹	IX.1, 5, 18, 19; XI.15; XII.6, 8; XIII.1, 4, 12, 15, 20	піймати
поймати ²	IV.14	взяти
пойскивати	VII.25	стягнути, шукати
пойти	II.14; III.15; XII.7	піти
поки/поколь/	II.10; IV.2, 6; V.13; VI.5, 11; VII.3; VIII.3, 5, 6, 9; X.1; XI.2, 5; XIII.27	до тих пір, доки
покинути	III.16	викинути, покинути
покладати	VI.9	призначити, встановити
поконанье	I.1	доказ (провини), викривання
поконати	I.1, 7; V.8; VII.1	довести (провину), осудити, викрити
покосити	VIII.12; IX.4	покосити, скосити
покрасти	IX.8, 19; XIII.10, 19	викрасти, обікрасти, вкрати
покутний	III.17	покутний, таємний
пол/половина	VI.27; VIII.10, 11	половина
полецати/полецыти	IV.6; V.7; VI.8	доручати, доручити
поличонный	III.12; VIII.6	порахований, визнаний
полкопы	IX.2, 13, 14, 20; XI.4, 5, 6; XII.6, 8; XIII.23	півкопи (грошова одиниця)
половити	IX.1	половити, ловити, піймати
положение ¹	Вступ I	установа
положение ²	X.6	вручення (повістки до суду)
положить ¹	II.12; VI.3, 5, 6, 19, 31; VIII.3, 7, 13, 20, 22; X.6; XI.14	призначити, встановити

положити ²	X.4, 5; XIII.5	класти, покласти, надати, здати
положений	I.13; II.6, 12, 14; VI.4, 5, 20	призначений, встановлений
полон		полон
полоцкий	VI.4	полоцький
полтина	VI.27; XI.4; XII.1, 6; XIII.1, 14	полтина
полтредцать	IX.20	двадцать п'ять
полугрошок	II.7	півгроша
померети	V.9; XIII.15	вмерти
помильное	VI.27	помильне
помкнути	IX.8	злякати, відігнати
помовити	I.1; XIII.16	обвинуватити, обмовити
помочник	VII.4	помічник
понести	XIII.28	принести
понижати	III.1	принижувати
пониженьє	III.1	приниження
поняти (жонку)	XI.12	взяти (дружину), одружитися
поорати	VIII.12	поорати
поп	VIII.5	піп
попис	II.7, 9	перепис
пописати ся	II.3	записатися, зареєструватися
поправити/поправляти	I.22; V.3	виправити
поприсягнути	VII.8, 9	присягнути
порада	I.14, 17; III.6; IV.15; V.6	порада, згода
поранити	VII.19	поранити
порозну	VIII.5	окремо
порось	XII.8	поросся
порубати/порубити/рубати	VIII.12, 14; IX.7, 8, 10, 11, 13, 14, 18	зрубати, порубати, рубати
поручити	V.9	доручити
посаг	IV.9, 10	посаг
посадити ¹	X.6; XIII.4	призначити, посадити
посадити ²	I.13	посадити (у в'язницю)
поседати/посести	III.9	володіти, оволодівати, оволодіти
посельство	VIII.7	посольство
посечи	IX.10	порубати, посікти
посяяти	VIII.13, 21	посіяти
посланец	I.6	посланець
послати/посылати	II.8, 11, 12; VI.26, 27, 35; VIII.6, 7, 17; IX.1; XIII.20, 26	послати, посилати

после	I.25; VI.22; X.6	після
последний	I.24; V.14	останній
попешный	VI.2	успішний
пополите	III.17	взагалі
пополитый ¹	II.6; VII.29	державний, суспільний
пополитый ²	III.7	простий
пополитый ³	VII.20	звичайний
реч посполитая	I.10; III.6; IV.2; VII.30	суспільне благо
попольство	Вступ I	суспільство
поставити ¹	I.13; III.11; VI.3, 5, 6, 16; VIII.1, 3, 5, 15, 16, 22; XI.14; XIII.5	виставити, доставити, поставити
поставити ²	V.3; VIII.11	спорудити, встановити
поставити ³	II.3	призначити, встановити
поставити ⁴	VIII.13	скласти
поставити ся	I.17	постати
по-старому	VIII.8, 10	по-старому
поступати/поступити	IV.6; V.5, 20; VII.17; X.5, 11	віддати, поступитися
потвердити ¹ / потвержати	I.17, 24, 25; III.6, 15; V.15; IX.7	підтвердити, ствердити, затвердити
потвержение	I.24	підтвердження
потерати	V.1	втратити
поткати	XI.14	зустріти
потоле/потуль	II.10; VIII.5	до тих пір, після цього
потом	I.3, 10, 24; II.6; IV.1, 14; V.3, 6, 14, 15; VI.22; VII.2, 3, 6, 10; VIII.14, 19; XI.12, 14; XII.7; XIII.15, 25	потім, у майбутньому
потомный	IV.1	майбутній
потомок	I.10, 20, 25; II.3; III.3, 8, 15; IV.1, 15; V.6; VIII.18	потомок, спадкоємець
потопити	VIII.12	потопити
потратити	V.7	витратити
потреба ¹	I.16; II.14; V.6; VI.19; IX.3; X.6, 7	потреба
потреба ²	II.1, 7	необхідність
потреба ³	XII.5	треба, необхідно
потребовати	V.6	потребувати
потягнути	VIII.9	притягти (до суду)
пофалити/ похвалити ся/ фалити ся	VII.7	хвалитися, загрожувати
похвалка	VII.7	зухвалість, загроза
похвалца	VII.7	хвалько, погрожуючий
похопный	II.6	старанний, ретельний
почати	V.9; VII.6, 22	почати, починати
початок	VII.16, 22	початок

починати ся	VIII.1	починатися
починити	VII.19	нанести, спричинити
почот	II.1, 3, 5	почет
почтивість	III.10	поштивість, шанобливість
пошкодити	II.13	пошкодити, спричинити
пощеванье	XII.13	нацьковування
правдиве	I.10; II.4	дійсно
правдивый	VI.13	дійсний
право ¹	I.9, 27; III.4, 14; V.12, 14, 15; VI.1, 4, 5, 18, 25; VII.12, 30; VIII.5, 6, 7, 15; X.6; XI.8	закон, право
право ²	I.8, 10, 12, 13, 14 та ін.	правосуддя, суд, судова справа, судовий розгляд, судочинство
право ³	I.1, 7, 14; III.9; IV.6; VII.15; VIII.2; X.5, 6	право, правопорядок
право ⁴ достояти	VI.1, 3, 5, 19	довести, дочекатися кінця судового розгляду
право ⁵ поднести	I.3	надати докази
прирожденное право ⁶	X.5	право споріднення
правовати ся	VI.3, 8; VIII.20	судитися
правый	III.12	дійсний
прапорец	II. вступ	прапорець
праца	II.7; V.7	праця
предок/продок	I.21; III.7, 17; X.4; XI.5	предок
предся ¹	I.23; II.14; V.7; VII.4, 21; VIII.20; IX.7, 9	крім того, знову, також
предся ²	I.12; VI.8, 10, 15, 36; VII.3, 7, 9; VIII.2, 20; XII.8	все ж таки, проте
предся ³	I.11	при цьому
предся ⁴	IV.1; V.12	а
през/через	I.4, 11, 12, 18, 20, 27; II.3, 11; III.5, 15, 17; IV.6; V.3, 5, 9; VI.10, 15, 23, 36; VII.11, 16, 26, 29; VIII.1, 3, 7, 8, 13, 18, 19, 20, 21; IX.1; X.1, 2; XI.9; XIII.6, 24, 26	в, на протязі, всупереч, за, по, через
презысканье	VI.7	стягнута сума
прелат	I.1	прелат (вище католицьке духовенство)
преречоный/приречоный	I.1; III.8; VI.24	названий, вказаний, перерахований
прети ся	VII.7	відпиратися, відмовлятися
преточити ся	V.13	закінчитися, наважитися
при	I.11, 14, 22; II.3, 11; III.8, 11, 12; IV.1, 7, 15; V.7, 14, 15, 16, 20; VI.2, 9, 28, 31, 35, 36; VII.2, 4, 6, 16, 21, 23; IX.3; XII.3, 5; XIII.2, 5, 7, 10, 19, 20, 21, 27	при, в присутності, за, на, при наявності
прибавляти	III.6; IX.3	прибавляти, доповнювати

прибегнути	VII.6	прибігти
привенок	IV.1	привенок (різниця між ве- ном і внесенням)
привернути	I.8; III.2	прибавити, приєднати
привести	III.2; VI.2; VII.6; XIII.15, 17	привести, повернути, до- вести
привилье	I.24, 25; III.6; VII.29; VIII.4	привілей
привильеваный	V.4	привілейований
пригода	I.10; VII.23, 28	пригода, випадок
пригодити ся/ пригожати ся/ придати ся	I.20; V.9; VI.3, 5, 25; XI.14; XIII.15, 17	бути, траплятися, трапи- тися
приездчий	III.1	приїжджий
приехати	II.6, 12; V.6; VII.3	приїхати
призвати	V.15	призвати
призволье	III.6; VII.18	схвалення, згода
призволяти	VII.30	допомагати
приимати/приимовати	I.10; II.6	включати, приймати
прийти ¹ /приходити	I.15, 18, 24; IV.13; V.14; VI.23; VIII.14, 20; IX.3; XIII.2, 3	постати, приїхати, прий- ти, з'явитися
прийти ² /приходити	I.20; VIII.20; X.5, 7, 8	наступити
прийти ³ /приходити	IV.2, 5, 6, 12, 13, 16; V.3, 9, 12; VI.35; VII.15	перейти, переходити
прийти ⁴ /приходити	V.7	поступати
приказ	XI.14	перепоручення
приказанье	II.6; VI.10	приказ
приказати ¹ / приказывати	I.12, 21; II.1, 8, 9; III.17; VI.8; XI.5	приказати, приказувати
приказати ² / приказывати	XI.14	перепоручити, тимчасово віддати
приказа	XI.14	перепоручитель
прилбыца	II. вступ	шолом, шишак
приличный	XIII.14	пійманий з поличним
приложить	V.15; VI.29	прикласти
примовити	III.13	докорити
принада	IX.11, 12	принада (приспособлення для ловлі птахів)
принести ¹	I.11; III.11; VI.8; XIII.17, 28	принести, показати
принести ²	X.6	визначити
принесеное	IV.4	принесене
приняти	V.14; VI.28; VIII.7; X.1	прийняти
приписати	VI.25	дописати
приповежон	VII.26	заявлений
припозвати/ припозывати	V.3, 13; VI.3; X.1, 5	визвати, визивати

припоминати/ припоминати ся	I.15; III.15; V.6	заявляти, оскаржувати
прирекати	IV.15	зарікатися
прирожоний ¹	I.4, 7; V.12	родич, рідний
прирожоний ²	III.3	місцевий уродженець
прирожоний ³	IV.6; VII.15; VIII.2	спадковий
приручний	VIII.20	перепоручений
присевати	XI.7	присювати
присевок	XI.6	присівок
присяга/присяга	VI.2, 22, 29, 30; VII.4, 17, 21; VIII.4, 5, 22; X.3; XII.8, 13	присяга
торгнути ся ку присяге	VII.22	кинутися до присяги
присягати/присягати/ присягнути	I.3, 10; III.11; VI.22, 28, 30; VII.2, 6, 7, 12, 16, 17, 19, 21, 22, 23; VIII.1, 3, 5, 16, 17, 20; IX.4; X.3; XII.13; XIII.2, 3, 5, 10, 14, 16	присягати, присягнути
прислати	XIII.4	прислати
прислугувати	II.1	прислужувати
прислухати/ прислушати	IV.6; V.6, 13; VIII.17, 18; IX.3	відноситися, належати
пристав	XI.2	пристав
приставництво	XI.2	посада пристава
присудити	VI.31; VII.7; X.1	присудити
присыпати	VIII.11	насипати
присяглый	VIII.3	присягнувший
присяжный	V.15; VI.2; VII.22	присяжный
приточити ся	I.20	дійти, досягти, прийти
притягнути	VII.6; XI.8	притягти
приупоминанье	I.27	нагадування
прихоронити	XIII.11	приховати
причина ¹	I.10; II.6; IV.13; VI.9, 13, 15; VIII.3, 17, 22; X.12; XI.12	причина
причина ²	III.5; VII.23	провина, звинувачення
причинити ся	III.6	сприяти
приятель	IV.6, 15; V.6; VI.8; VII.11, 29; VIII.3, 19	приятель
проволака	VI.5	тяганина
продавати/продати	I.3, 15, 16; IV.13; V.4, 6, 12, 14, 15; VI.29, 31; IX.6; X.1; XI.10	продавати, продати
продати ся	XI.10	продатися
прожний	VII.16; XIII.12	звільнений
пройти	VIII.20	піти
прокуратор	VI.9	адвокат, захисник
промеж/промежи/ промежку	IV.12; V.11, 13; VI.6; VII.29; VIII.19	поміж, між, посеред

променити	I.15	поміняти
проробити	VIII.9	прорубати
проробок	VIII.9	просіка
просити	I.8; III.15; VI.1. 3, 6, 29; XI.8, 12; XIII.5	просити, вимагати
просока	XIII.25	розшук
простий	III.14; VIII.6; XII.13; XIII.3	простий
противень	VII.1, 19, 28; IX.1, 4, 10, 11; X.11; XIII.10	противень (штраф до господарської скарбниці)
прото	VIII.3	ось чому, при цьому
проходити	VIII.20	проходити, піти
прочитати	I.11	прочитати
проштьє	I.18	закінчення (терміну)
псарец	XI.1	псар
птаха	XII.10, 11	птаха
пташий	IX.11	пташиний
пуга	XIII.1	плітка
пустити	VII.22, 26, 30; VII.21; XI.5; XIII.25	пустити
пустая ¹ /пустовская	IV.2, 5	бездітна, безплідна вдова
по пустой ² руце	V.12	як виморочне (майно)
пустошити	IV.6	спустошити
путный человек	XI. назв.	путні люди (залежне населення, яке виконувало «путну службу»)
пхнути	VI.17	пхнути
пчельница	IX.13	бортне дерево
пытаний	VI.23	опитаний

Р

рагати́на/рогати́на	IX.3	рогати́на
рад	I.9	становище
рада ¹	I.14, 17, 20; II.10; III.1, 6, 14	рада, радник, члени ради
рада ²	VII.30	рада
рада ³	I.3	намір
радити	III.4, 6	рядити
разогнати/розогнати	IV.6; V.7	розігнати
рамя (з рамени)	II.8; VI.5	від імені, за дорученням
ранити	II.14; VI.1, 2, 4, 9, 10, 19, 21, 22, 23, 24, 25; VIII.15; XI.4; XIII.21	поранити
ранити ся	VII.22	поранити один одного
ранний	VII.2, 4, 21; XIII.21	поранений
рарог	XII.10	рарог (хижа птаха з породи яструбних)
распрошитель	III.5	марнотратець

реестр/рейстр	II.3, 6; V.7; VIII.6	реєстр, список
ремесный	XI.1	ремісничий
реч ¹	I.12, 18, 24, 27; IV.1; V.10, 14, 15; VI.3; VII.30; VIII.17; X.4, 5, 6, 7; XII.6, 8; XIII.3, 5, 10, 12, 17, 18, 25, 27, 28	річ, маєток, майно, власність
реч ²	I.25; III.5; IV.17; V.3, 5, 8, 14, 15; VI.3, 5, 6, 7, 8, 13, 15, 28, 30, 35, 36; VII.27; VIII.5, 6, 7, 12, 13, 15, 22; IX.20; XIII.23	справа, показання
реч ³ рухомая	IV.1, 4; V.7, 14, 15; VI.3, 9, 29; VIII.18; X.5, 7, 8	рухоме майно
реч ⁴	V.14; VI.28; VIII.2, 3	виграти справу, заволодіти річчю
реч ⁵ тратити	I.27; VI.12, 15, 28; VIII.21, 22; X.7	програти справу
речи	III.11, 12; V.13; XIII.16	говорити
речищо	VIII.10	річище (старе русло річки)
римский	VIII.1, 5	католицький
робити ¹ /робливати	VIII.20; X.11; XI.6; XII.1	відробити, працювати
робити ² /робливати	IX.3	робити
род ¹	I.4; III.11; VIII.19	рід, рідня
род ²	III.11, 16; VIII.15	походження, родослівна
родити	XI.5, 12	народити
родити ся	XI.12	народитися
родичи	V.6	батьки
рожоный	IV.12; V.3; VII.11, 13, 14; VIII.19	рідний
розбирати	II.14	розбирати
розбивати/розбити	VII.21; XIII.15	грабувати, здійснювати розбійний напад
розбитый	VII.21	той, на якого здійснено розбійний напад
розбой	VI.4; VII.18, 21	розбій
розбойный	VII.21	розбійний
розложить	VI.11	розділити
размножить	III.2	розширювати
размножение	III назв.	розширення
размышление	III.6	обдумування
разнемочи ся	VIII.3	занедужати
разно	II.3	порізно, окремо
разность	VI.28	розходження
разный	II.1; VI.23	окремий, різний
разобрано	III.2	відібрано
разознание	VI.25	розсуд
разознати	VII.22	з'ясувати, розібратися
разправить	VI.26	вирішити справу, судитися

розробливати	IX.3	розчищати
розсудити	VI.26	розсудити
розум	V.14	розум
розумети ся	VIII.4	розумітися
розъеждчати ся	VI.5	роз'їжджати ся
розъезд	VIII.4	роз'їзд
рок ¹	I.10, 13, 20; II.6, 11, 12; VI.3, 4, 5, 6, 9, 11, 13, 19, 20, 31; VIII.3, 7, 13, 18, 20, 22; X.5, 6, 7, 8, 9, 11; XI.14	строк, термін
рок ² зложоный	IV.6; VI.8	встановлений термін
рок ³ завитой	VI.4, 5, 12, 19; VIII.3, 7, 15, 18; X.5, 6	остаточний термін
росказанье	II.1	приказ, розпорядження
роскопати	VIII.11	роскопати
росписати	VIII.19	оформити письмово
росправа	VIII.18	розгляд справи, судовий розгляд
росправити ся	VI.10	виправдатися
ропускати/ропустити	II.7, 8, 10	ропустити
ропущенье	II.3	ропуск
россудок	VIII.18	розгляд справи
ростеребити	IX.3	розкорчувати
рукоемец	V.5	поручитель
рукоемство	VI.18; IX.5	поручительство
ручити	V.5; VII.27	поручитися, ручатися
рушати	IV.3	витісняти, торкати
рыкуня	VI.4	ключниця
рыцэрский	III.8; VII.29	рицарський
рыцэрство	III.8	рицарство

С

с/со	I.2, 3, 4, 8, 10, 12, 13, 14, 17, 18, 23, 25, 26 та ін.	в, за, з, від, по, через
сажати	II.14	заковувати
самотреть/сам-третей	VII.2, 4, 8, 9, 16; XIII.8, 16	втрюх, сам-третій
сам-семь/сам-семый	VIII.1; XIII.9	всемеро, сам-сьомий
сведецтво	VI.23, 28; VIII.4, 5	свідчення, показання свідків
сведок/светок	I.17; V.7, 15, 16; VI.23, 28, 29; VII.4, 6, 22; VIII.1, 2, 3, 4, 5, 6, 15, 16; X.3	свідок
сведом/сведомье	I.18; II.4; III.15; VI.29; VII.17; VIII.17; XIII.26	знання, свідчення
светий	Вступ	святий
светский/светцкий	Вступ; III.17; V.15; VI.19; XII.9	світський

сви́рен	XIII.10	комора
сви́репа	XII.1	кобила
стадо сви́репье	XII.2	табун коней
сво́вольне	IV.10, 11; VI.10; VIII.15	самовільно
себе/со́бе	I.4, 7, 11, 24, 26 та ін.	собі
себреный	VI.24	загальний
седети ¹ /сести	XII.11	сидіти
седети ² /сести	I.23; VI.18	сидіти (у в'язниці)
седети ³ /сести	IV.2, 3, 4, 5, 6; VIII.20; XIII.24	жити, поселитися, перебувати
седети ⁴ /сести	I.17; VI.6; VIII.13	належати
седети ⁵ /сести	VII.28	володіти маєтком
сей	I.10	цей
селезень	XII.11	селезень
село	VII.19; IX.6; XIII.5	село
селянин	VI.19; XII.19	селянин
семый	VII. назв.	сьомий
сеножать	I.12, 15; VIII.1, 11, 12, 13; IX.3, 4, 9, 20	сіножать, сінокіс
серебшизна	IV.6; V.7	серебшизна (надзвичайний грошовий податок на військові потреби)
серебшизный	I.22	серебшизний
серед	XIII.26	серед, в
сеть	IX.8	сітка
сеяный	VIII.21	посіяний
сеяти	VIII.13, 14	сіяти
скажонный	VIII.8	зіпсований
сказанье	VI. вступ, 1, 5; VIII.7	вирок, рішення
скарб ¹	I.23; VII.1, 9, 19, 28; VIII.13; X.11; XIII.10	скарб, скарбниця
скарб ²	IV.1, 3, 4, 6; V.7	майно, цінність
скарбний	XIII.10	цінний
скляр	XI.1	скляр
скоро ¹	VI.25; VII.2, 6	незабаром, зараз же, відразу
скоро ²	VII.21	якщо, оскільки
скрасти	IX.8	вкрасти
скривжонный	VI.5	потерпілий
скрыт/скрыт ся	VI.3	заховатися
скупати	IV.6	викупити
слава	VIII.5	добре ім'я, слава
славная память	III.1	світла, славна пам'ять
слати/сослати	VI.6; VIII.9	посилати

слідник	XII.12	шукач (собака)
слобода	III.7	свобода
служебник	III.16	служитель
служити	II.3, 4, 5, 10; III.15; IV.2; V.4, 13, 15; XI.5; XIII.11	виконати, нести службу, служити
слушающий	V.6	який належить
слушне	I.8; VIII.17	належним чином
слушний	I.10, 11, 13, 18; II.6; IV.6, 13; V.10, 13; VI.9, 13, 23; VII.5, 8, 9, 12, 17, 18, 19; VIII.2, 11, 17, 18, 22; IX.1, 7, 10; XI.14; XII.3; XIII.5, 6, 13, 16, 25	законний, належний, відповідний, поважний
слюбити/шлюбити	III.1, 2, 3, 6, 7	обіцяти, зобов'язатися
сметн	I.4, 21; II.1, 3, 9, 10; VI.36; VII.23	посміти, сміти
смотреть ¹	IV.1; VI.2	поглянути, розглядати, дивитись
смотреть ²	VI.2; VIII.6; X.5	звернути увагу, дотримуватись
смотреть ³	II.6; V.14; X.1, 4; XI.14	стягнути, стягувати
снемши ся	VIII.6	зійшовшись
собрати	V.7; VIII.18	зібрати
совито	II.8; IV.1	подвійно
сознание	XIII.26	свідчення
сознати	III.12; VI.29; VIII.19; XIII.25	заявити, признати, признатися
сойм/сейм	I.25; VI.1, 5, 25; VIII.3	сейм
сок	XIII.2, 26	донощик, слідчий
сокера/сокира	IX.3	сокира
соромный	VI.18	образливий, ганебний
соромота	I.1	ганьба
сотнути ся	VIII.9	зійтись
спадати/спадывати/спасти	I.4, 21; II.9, 12; III.15; IV.2, 10; V.12; VII.15	відходити, переходити
спадок	IV.12; V.12; VI.16	спадок
спалити	VII.7	спалити
спати	XIII.14	спати
спижный	XIII.10	продуктовий
спирати	VIII.8, 14; IX.6	добиватися, доводити
списати	V.7; VIII.6	описати, переписати
сплошенство	II.12	нерадивість
споведь	VIII.5	сповідь
сполна	VI.29	повністю
сполный	VIII.19	загальний
способ	IX.20	спосіб, порядок
спостошение	VIII.18	спустошення
споткати	XI.15	зустріти

справа	I.6, 20; V.2, 9; VI.2, 35; X.7	справа, рішення, порядок, служба
справедливе ¹	VI.23	правильно, справедливо
справедливе ²	I.10; VIII.3	дійсно
справедливе ³	II.4	обгрунтовано
справедливость	I.10, 14; VI.3, 5, 18, 19; XII.9; XIII.5	правосуддя
справедливый ¹	VII.30	справедливий
справедливый ²	VI.13	обгрунтований, поважний
справенье	V.16	складання
справити ¹ /справляти/справовати	I.12; III.6; IV.1; VI.2	діяти, вирішувати, судити
справити ² /справляти/справовати	I.12	стягувати
справити ³ /справляти/справовати	V.9	виконувати
справити ⁴ /справляти/справовати	VI.8	скласти
справовати ся ¹	III.4; IV.6	розпоряджатися, управляти
справовати ся ²	V.7; VIII.6; IX.3	виконувати, діяти, поводитися
справовати ся ³	I.20	вести судову справу, судитися
справный	Вступ	справний, законний
спускати ¹ /спустити	II.14; VIII.11	спускати, спустити
спускати ² /спустити	IV.6; X.2	передати, уступити
спущати ся	II.6	уповати
став	VIII.11, 12; IX.7	став, загата
ставити	XIII.17	подавати (до суду)
ставити ся	II. вступ	назватися
стадло	Вступ. I; I.23, 27; VII. 6	становище, стан
стан ¹	I.9; VI.17, 18; VII.22; VIII.1, 15; XI.5; XIII.3	верства
стан ²	XI.12	стать
стан ³	I.22; II.3, 14	табір, стан
становити ся ¹	II.1	становитися
становити ся ²	I.26	зупинятися, становитися
стародавний ¹	I.22; VI.25; VIII.10	стародавній
з стародавна ²	I.21, 22	з давніх давен
старостинный	VI.20, 27	старостинський
стати ¹	I.1, 10; II.1; III.5; VI.3, 5, 8, 9, 12, 13, 16, 26; VIII.3, 20, 22; X.5, 7; XIII.17	постати, стати, з'явитися
стати ²	IV.7, 29	оцінюватися, коштувати
стати ³ и з зычности	I.14	бути прихильним
стати ся	II.6, 11; V.1; VI.3, 5, 18; VII.1, 7, 18, 22, 27; VIII.18; IX.4, 5; XII.2, 5; XIII.6	бути спричиненим, статися, відбутись

статок	II.3; III.15; VIII.17	майно, спорядження
стаця	I.22, 26; II.14	стасія (натуральна повинність)
стеречи	III.1	огороджувати, охороняти
стирта	IX.3	скирда
стискати	IV.6	витісняти
стоити ¹ /стояти	I.8, 15, 16; IV.1, 7, 9; VI.7, 11; VII.3; X.2; XIII.1, 23	рівнятися
стоити ² /стояти	I.26; II.3, 11, 14; V.5; VIII.12; IX.7	постати, стояти
столец		столець (володіння вдови)
сторожа	II.11	дозор
сторона ¹	I.11; VI.3, 35; VII.26; XIII.2, 4, 20	сторона
сторона ²	III.11	поняті
сторона ³	III.11	країна
жалобная/жалующая	VI.10, 19	звинувачуюча сторона
сторона ⁴		
сторона ⁵ доводячая	VIII.2, 15	сторона, яка доводить
сторонний	VIII.17; XIII.26	понятий, сторонній
страва	VI.9, 13; XII.7	страва, їжа
стратити	V.1, 4; X.3; XIII.5	загубити, втратити
страченье ¹ / под страченьем	II.1; VIII.20, 22; X.6, 7, 8	втрата, під загрозою втрати
страченье ² головы, шини	I.1; VII.29	відтинання голови, смертна кара
стрелец	IX.1	мисливець, стрілок
стрельба	IX.3	вогнепальна зброя
стрый	IV.6, 11	дядько (по батькові)
сугрань	VIII.6	суміжно
судовне	III.12	за судом, у судовому порядку
судовый	V.3; VI.9	судовий
суды (тільки мн.)	III.17	жбани
сумежник	VIII.4	сусід (по маетку)
сумежный	VIII.5, 9	суміжний
суместный/уместный	V.3; VI.24; VIII.19	загальний, сумісний
сумнение	VI.25	совість
сусед	I.12; VI.24; VII.2, 5; VIII.2, 4, 10; IX.9; XIII.20, 25	сусід
суседний	VIII.11	сусідній
суседский	V.8; VII.20	сусідський
суседство	VI.3; VIII.6	сусідство
сутяжный	VIII.3	сутяжний
сходити со света	IV.6	покидати світ, помирати
сябр	VI.24	співвласник

сягання VI.17
 сягнути VI.17
 рукою сягнути III.14; VI.17, 18

посягання
 посягнути, вдарити
 підняти руку

Т

таємний I.1
 таити II.6
 так I.6, 8, 9, 15, 19, 23, 25 та ін.
 такеж/таже/такжо I.4, 7, 14; II.3; III.1, 14; IV.4, 9, 13, 14; V.8, 15, 16, 20; VI.2, 3, 10; VII.1, 19, 23; VIII.3, 12, 18, 19, 21; IX.3, 4, 8, 9; X.8; XI.7; XII.11; XIII.8, 15, 28
 таки IV.2; VII.4
 такий/таковий/такой I.1, 2, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 25, 26, 27 та ін.
 таковий-то I.20
 там I.22; II.11, 12; III.11; IV.13; VI.6; VIII.15; XIII.16
 тастамент I.17; III.12; IV.6, 13; V.9, 13, 14, 15, 16
 твар VII.9
 теж/тэж I.1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 та ін.
 телесная присяга I.4; VII.4, 5, 6, 18; VIII.2, 3; IX.7; XII.13; XIII.7, 8, 9, 16
 тепер I.19; XII.5
 теребити IX.9
 терпети I.7
 тивун III.5; VI.26, 27; XI.2
 тивунство XI.2
 тогды I.1, 3, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24 та ін.
 тож IV.1, 13; VIII.20
 только I.2, 4, 7, 10, 15, 16, 19; II.1, 7; III.3, 6, 14; IV.1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 12, 13; V.1, 2, 4, 5, 6, 15; VI.3, 6, 7, 18; VII.1, 8, 10, 12, 21, 30; VIII.3, 7, 20; IX.3, 10; X.11; XII.7; XIII.25
 только ж IV.7; VII.9, 20; VIII.8, 14; XIII.10
 топор VIII.9
 топтати II.14
 торг I.21; VII.10; XI.14; XII.3, 5, 9; XIII.4, 18
 торгнути VI.17
 торговати XII.1
 торпоста XIII.13, 25

таємний
 приховувати
 так, як, настільки
 стільки ж, тако ж, теж
 все таки, все ж
 такий, той
 такий-то
 туди
 заповіт
 обличчя
 також, теж
 особиста присяга
 тепер
 видирати, вирублювати
 терпіти
 тівун, тіун
 тіунство
 то, тоді
 тож, тоді
 то, тільки, стільки
 стільки ж
 сокира
 витоптувати, топтати
 ярмарок
 штовхнути
 прицінюватися, торгувати
 посередник

травити	II.14	труїти
тратити	I.2, 3, 4, 8, 15, 16, 18, 21; II.1, 3, 4, 9, 10, 12; III.8, 14; IV.1, 6, 11; V.6; VI.10, 17; X.3, 5; XII.5; XIII.17, 18, 25	втрачати, губити
трафити ся	V.9	відбутися, трапитись
трести	XIII.2, 3, 26	трясти, обшукувати
третийнадцять	XIII	тринадцять
троцкий	III.4	трокський
трое/троя	I.13; VI.20	три, потрібний
тубылец	III.3, 11	місцевий, корінний
тутэж	V.6	також
тый	I.22 та ін.	такий, той
тыйдень	X.11	тиждень
тыле	IX.14	скільки, стільки
тый-то	VI.17	той
тя	VII.24	тебе
тяглый	XI.1, 2, 3, 4	тяглий
тяжкость	I.1	тяжкість

У

у/у-во	I.9, 11, 13, 15, 17, 20, 23, 25, 26 та ін.	в, за, до, по, при, через
увезати/увязати/ увязывати	I.12; VI.11; VIII.17; X.11, 12	вводити, взяти
увидети	XI.15	побачити
увидити ся/ увидити ца/ увидить ся	VI.5, 23, 26	показатись, назватись
уводити	XIII.24	водити, відводити
увяжчий	VIII.17, 18	ув'язчий (той, що вводить у володіння)
увязанье/увязыванье	VI.3, 5, 9, 10, 16; VIII.17, 20; X.5	введення (у володіння)
узлайник	XII.12	узлайник (мисливська собака)
узрости	IV.6	вирости
укинути	XIII.11	вкинути
украдом	IX.1	крадькома
улей	IX.3	вулик
уменьшати ся	III.17	зменшуватися
умысел	Вступ. I	намір
умыслити	Вступ. I	намірятися
умыслне/умысьлне	VI.8; VII.1; VIII.10; IX.8, 18	свідомо, навмисно
упоменути/упомянути	VI.25	пом'янути
упрохати	III.2	випросити

уросший	IX.6
уставичне	VI.2
уступати	VIII.1
утка	XII.11
утрата	IV.6
утраченье	VI.31
ухо	VII.9; XIII.23

який вріс
постійно
вступати, переступити
качка, крячка
збитки
втрачання, втрата
вуха

Ф

фалкговати	VIII.6
фалшер	I.5; VI.8
фалшивство	VIII.5
фалшовати	I.5; VI.8

підтримувати
підробник
підробка
підроблювати

Х

хитрость	V.6
хлеб	XI.9, 10
хлоп	III.14; VIII.15
хмелище	IX.10
ховати ¹	VII.30; XII.7; XIII.6, 24
ховати ²	I.9
ховати ³	IV.6
ходити	VIII.5; IX.3
хороба	I.17; II.4; VI.4; VIII.7
хороговъ/хоруговъ	II.1

хитрість
хліб
селянин
хмільник
затримувати, ховати
дотримуватись, зберігати
утримувати
ходити
хвороба
військовий прапор, хоругва
хороми
хорт (мисливська собака)
хоруговний
хорунжий
хорунжство (посада хорунжого)
хворий
бажати, хотіти
хто-небудь би

хоромина	XIII.11
хорт	XII.12
хоругвовий	I.1, 15, 22; II.1; III.7, 8, 9
хоружий	II.3, 4, 9
хоружство	II.9

хорый	VI. вступ
хотети	I.1, 3, 9, 11, 14, 16, 22, 23 та ін.
кто бы кольве	I.2, 11, 15, 21

Ц

целость	I.22; III.7; V.7; VI.3
цнота	Вступ. I
цынш	V.6

цілість, недоторканність
цнота, благородний
чинш (податок)

Ч

чары	XIII.14	чари, чарівництво
час	I.9, 18, 20, 25; II.1, 4, 7, 12; III.1, 15; IV.1; V.15; VI.5, 6, 23; IX.13; X.1, 6; XI.2, 5, 8	час, пора
частокроть	VI.3	багатократно, часто
часть	I.4, 15, 16, 17; IV.1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13, 14; V.3, 6, 11, 15, 20; VI.20	доля, частка
чеглиг	XII.10	чеглик (хижий птах з породи яструбних)
челедь/челядь	IV.1; V.7; VII.2; XI.5, 9, 11; XII.7, 8; XIII.12	челядь
челядин	XI.8, 9; XIII.7	челядин
честь ¹	I.2, 20; II.3, 4; VII.14, 29	гідність
честь ²	III.3	титул, чин
четверакий	XI.12	чотири, по-чотири
чинити досыт	VI.5	закінчити, здійснити
чинити еднанье	VI.36	миритися
чинити помочь	VII.30	допомагати, надавати допомогу
чинити ся	III.17	робитися, здійснюватися
члонок	I.10; VI.25	випадок, стаття
непохожий человек	XI.8	невільна людина
пол человека	VII.9	півголоvizни
что/што	I.5, 6, 8, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 25 та ін.	як, який, скільки, що
чужоземец	III.3, 11; VI.9	чужинець
чути	XIII.14	відчувати

Ш

шаленый	V.14	божевільний
шата	IV.1; V, 7; XIII.28	шати, одяг
шатер	IX.12	сітка (для ловлі птахів)
шацование	IX.20	оцінка
шацовати	IX.20	оцінювати
шацунок	IV.7	вартість
швец	XI.1	швець
шерсть	II.3	масть (коней)
шибеница	XIII.6, 10, 25, 28	шибениця
ших/шихование	II.3, 9	шикування, огляд
шиховати ся	II.1, 3	проходити огляд
за шию ¹ выдати	VI.11; VIII.17	видати з головою
за шию ² принять	X.1	прийняти з головою

идти/йти о шини ³	XIII.23	торкатися життя
шию ⁴ окупити	VII.29	вкупити життя
шию ⁵ тратити	II.11; VI.17; VII.1	лишитися голови, життя
школа	I.12, 13, 26; II.6, 11, 12, 14; IV.2; VI.1, 5, 9, 23; VII.3, 7, 18, 19, 26, 30; VIII.10, 11, 13, 14, 17, 18, 20, 22; IX.3, 4, 5, 7, 10, 14, 18; X.3, 12; XI.14, 15; XII.2, 14; XIII.1, 2, 3, 5, 6, 14, 16, 17, 25, 26, 27	шкода, збитки
шкодити	I.18, 20; III.13; V.4; XIII.25	шкодити, перешкоджати
шкодник	III.5; XIII.5	шкідник
шкодный	VIII.17; XIII.3, 17, 28	той, який поніс збитки
шкодовати	IX.7	понести збитки, шкоду
шляхетский	II.13; VII.28, 29; XII.4	шляхетський
шляхетство	III.11, 13; VII.12	шляхетство
шляхта	I.1, 11, 15, 22; III.7, 8, 9, 10, 11; VI.4, 23, 26; VIII.4, 6; X.3; XIII.24	шляхта
шляхтич	II.13; III.11, 13, 14, 15; V.7; VI.1, 3; VII.5, 7, 8, 9, 10, 16, 21, 25, 28; VIII.2, 8, 15, 17; IX.18, 19; X.3; XII.3, 5, 13; XIII.2, 3, 7, 8, 9, 10, 16, 17	шляхтич
шляхтянка	XII.3	шляхтянка
шост	IX.9	жердина
штобы	VIII.4, 13	щоб
што-кольве	V.1, 3, 7; VIII.17	що-небудь

Щ

щадок	III.9	нашадок
щайка	XII.12	шукач (собака)
щастный	III.1	щасливий
щедрость/ щедротливость	Вступ. I; IV.15	щедрість

Я

явно	XIII.18	явно, відкрито
явный	I.1; V.15; XIII.6	явний, відкритий
ягня	XII.8	ягня
як	IV.1; VI.3; VII.2, 3; VIII.9; IX.6; XI.5; XII.7	як
яко	I.9, 15, 23 та ін.	як, мов би, який, так
якобы	II.3	як, якби, якщо б, щоб
якож	VI.25	як, також
яко-кольве	I.10, 25; V.4; VIII.8; IX.6, 13; X.3, 5	як-небудь
якой-кольвек	I.27	який-небудь

який V.8
ярина II.14
ярыца XII.10
ясность I.20
ястреб XII.10
ястребец/ястребчик XII.10

який
ярина
ярове жито
ясність, світлість
яструб
яструбок

БІБЛІОГРАФІЯ СТАТУТУ 1529 р.

Андрюлис В. Некоторые процессуальные особенности судебной защиты феодального движимого имущества по Литовскому Статуту 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 55—58.

Бардах Ю. Литовские Статуты — памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. — М., 1976. — С. 71—93.

Батура Р. К., Пашуто В. Т. Культура Великого княжества Литовского // Вопросы истории. — 1977. — № 4.

Бершадский С. О наследовании в выморочных имуществах по Литовскому праву. — СПб., 1892.

Бершадский С. А. О наследовании по Литовскому Статуту. — СПб., 1893.

Борисенак С. Національні характер Литовського Статуту 1529 року // Полымя. — 1927. — № 6. — С. 139—165.

Борисенко С. Звичаєве право Литовсько-руської держави на початку XVI ст. // Праці Комісії для вивчення звичаєвого права України. — К., 1928. — Вип. 3. — С. 80—98.

Борисенко С. Списки Литовського Статуту 1529 р. // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. 6. — С. 35—109.

Брянцев П. Д. История Литовского государства с древнейших времен. — Вильно, 1889.

Булыка А., Рауделюнас В. Язык и датировка Фирлеевского списка Первого Литовского Статута // Lietuvos TSR AMMD, Kalbotira, 1976. — Т. XXVI (2). — С. 99—112.

Валиконите И. I Литовский Статут — один из важнейших источников истории положения женщин в Великом княжестве Литовском // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 38—46.

Валиконите И., Якебогайте Й. Выкуп за женщину по Литовскому Статуту // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 85—95.

Валиконите И. М. Социально-экономическое и правовое положение женщины в Великом княжестве Литовском (конец XV — первая половина XVI в.) и его отражение в Первом Литовском Статуте: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Вильнюс, 1978.

Владимирский-Буданов М. Ф. Очерки из истории литовско-русского права. — К., 1889. — Т. 1.

Власова Т. П. О некоторых языковых особенностях белорусских списков Первого Литовского Статута (1529) // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 59—64.

Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII—XVI ст. — Львів, 1996.

Грицкевич А. П. Формирование феодального сословия в Великом княжестве Литовском и его правовые основы (XV—XVI) // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 65—73.

Грушевский А. С. Города Великого княжества Литовского в XIV—XVI вв. — К., 1918.

Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1994. — Т. 5.

Гудавичюс Э. О некоторых ошибках в списках I Литовского Статута (Заметки об архетипе латинской редакции // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 130—134.

Гудавичюс Э. Процесс закрепощения крестьян Литвы и его отражение в I Литовском Статуте (1529 г.): Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Вильнюс, 1971.

Гудавичюс Э., Лазутка С. Процесс закрепощения крестьянства Литвы и его отражение в I Литовском Статуте 1529 г. // История СССР. — 1970. — № 3. — С. 79—95.

Гуслистий К. Україна під литовським пануванням і захоплення її Польщею (з XIV ст. по 1569 р.) // Нариси з історії України. — К., 1939. — Вип. 2.

Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и Литовские Статуты // Юридические записки, издаваемые П. Редкиным. — М., 1841. — Т. 1.

Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.) Исследование Г. В. Демченко. — Ч. 1. — К., 1894.

Добров О. Праву необхідного спадкування за Литовським Статутом // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1925. — Вип. 1. — С. 82—89.

Довнар-Запольский М. Акты Литовско-Русского государства. — М., 1897. — Т. 2.

Ефименко А. Я. История украинского народа. — К., 1990.

Історія держави і права України / За ред. А. Й. Рогожина: У 2 ч. — К., 2000. — Ч. 1.

Конон В. М. Гуманистические истоки Статута Великого княжества Литовского 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 94—103.

Копыцкий З. Ю. Города Великого княжества Литовского в государственном законодательстве XVI — первой половины XVII века // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 20—27.

Кулчицкий В., Тищик Б. Історія держави і права України. — Львів, 2000.

Лазутка С. Академическое издание I Литовского Статута // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 144—153.

Лазутка С., Валиконите И. Имущественное положение женщины (матери, жены, дочери, сестры) привилегированного сословия по I Литовскому Статуту // AMMD. Istorija. 1976, XVI (2).

Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. и др. Первый Литовский Статут: Тексты на старобелорусском, латинском и старопольском языках. — Вильнюс, 1991. — Т. 2. — Ч. 1.

Лазутка С., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут: Палеографический и текстологический анализ списков. — Вильнюс, 1983. — Т. 1. — Ч. 1.

Лазутка С., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут: Факсимиле Дзялыньского, Лаврентьевского и Ольшевского списков. — Вильнюс, 1985. — Т. 1. — Ч. 2.

Лазутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского. — Вильнюс, 1973.

Лазутка С. А. О некоторых особенностях графики и орфографии рукописей I Литовского Статута // НТ вузов. История, 1972, XIII (1). — С. 84—96.

Лаппо И. Гродский суд в Великом княжестве Литовском в XVI столетии // Журнал Министерства народного просвещения. — 1908, январь.

Лаппо И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века // Журнал Министерства народного просвещения. — 1897, июнь.

Леонтович Ф. Областные суды в Великом княжестве Литовском // Журнал Министерства юстиции. — 1910. — № 10, 11.

Леонтович Ф. Суд господарей и их советников в Великом княжестве Литовском до и после Люблинской унии // Журнал Министерства юстиции. — 1909. — № 6.

Леонтович Ф. И. Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журнал Министерства юстиции. — 1907. — № 5.

Леонтович Ф. И. Крестьяне Юго-Западной России по литовскому праву XV—XVI ст. // Университетские известия. — К., 1863. — № 10, 11.

Леонтович Ф. И. Правоспособность литовско-русской шляхты // Журнал Министерства народного просвещения. — 1908. — № 7.

Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут // Университетские известия. — К., 1865. — № 2—4.

Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут, в видах настоятельной необходимости включить литовское законодательство в круг истории русского права. — К., 1865.

- Леонтович Ф. И. Спорные вопросы русско-литовского права. — СПб., 1893.
- Леонтович Ф. И. Центральные судебные учреждения в Великом княжестве Литовском до и после Люблинской унии // Журнал Министерства юстиции. — 1909. — № 6; 1910. — № 2.
- Лукшайте И. К. Об обычае двойного выкупа за женщину по литовскому праву // Советская этнография. — 1968. — № 2. — С. 114—120.
- Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. Исторические очерки. — М., 1892.
- Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1915.
- Любавский М. К. Сейм Литовско-Русского государства. — М., 1902.
- Любавский М. К. Суд господарей и их советников // Журнал Министерства юстиции. — 1909. — № 7.
- Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статута // Университетские известия. — К., 1894. — № 12. — С. 151—181.
- Максимейко Н. А. Источники: Русская Правда и литовско-русское право. — К., 1904.
- Максимейко Н. А. Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 года. — Харьков, 1902.
- Малецкая О. Н. Литовские Статуты в современной польской историографии // Третий Литовский Статут 1588 года. Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 164—172.
- Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. — К., 1894.
- Малиновский И. Сборник памятников древнего русского права. Литовский Статут 1529 г. — Ростов-на-Дону, 1917.
- Мацкевич Ю. Ф. Літоўскі Статут 1529 року як помнік беларускай літаратурнай мовы XVI ст. — Мінск, 1946.
- Мишко Д. І. Соціально-економічні умови формування української народності. — К., 1963.
- Москвич Л. Г. Литовские Статуты в украинской советской историографии // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 135—143.
- Музиченко П. Гуманістичні витоки джерел українського права литовсько-руської доби // Українське національне відродження: проблеми, прогнози, державна політика. — Одеса, 1995. — С. 139—141.
- Музиченко П. П. Звичай як джерело права в українських землях у XIV—XVI століттях // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1998. — № 1. — С. 10—16.
- Музиченко П. П. Правова система Литовсько-Руської держави // Проблеми педагогіки вищої медичної освіти в вузах України. — Одеса, 1995. — С. 145—154.
- Музиченко П. П. Регулювання права власності та судовий захист майна в українських землях у першій половині XVI ст. // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 1997. — Вип. 4. — С. 77—82.
- Музиченко П. П. Рецепція римського права правовою політикою Великого князівства Литовського у XVI ст. // Актуальні проблеми політики. — Одеса, 1999. — Вип. 5. — С. 255—259.
- Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського в українській історіографії (1924—1994) // Актуальні проблеми государства и права. — Одесса, 1995. — Вип. 2. — С. 142—150.
- Музиченко П. П. Формування судового прецеденту в українських землях XIV — початку XVI століть // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1998. — № 2. — С. 3—7.
- Музиченко П. П. Інститут адвокатури в джерелах права українських земель XIV—XVI ст. // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 1999. — Вип. 6. — Ч. 1. — С. 110—115.
- Музиченко П. П. Конституційні норми в джерелах права на українських землях у XVI ст. // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Жовтень — 2000. — Одеса, 2001. — С. 145—150.
- Музиченко П. П. Формування правової доктрини на українських землях у XVI ст. // Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне майбутнє демократичної, правової держави Україна. — Львів, 2001. — С. 156—160.
- Музиченко П. П., Ковалюва С. Г. Елементи звичаєвого права в судовому процесі XIV—XVI століть на українських землях // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 1998. — С. 77—85.

- Музиченко П. П.* Еволюція прав української шляхти у Великому князівстві Литовському // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса, 2001. — Вип. 12. — С. 526—533.
- Музиченко П. П., Ковальова С. Г.* Земський суд на українських землях Великого князівства Литовського // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 1999. — № 1. — С. 23—31.
- Музиченко Петро.* Історія держави і права України. — К., 2000.
- Музиченко Петр.* История государства и права Украины. — К., 2001.
- Музыченко П. П.* К истории создания литовских статутів // Проблемы правоведения. — 1989. — № 50. — С. 31—36.
- Новицкий И. П.* Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка юго-западной России // Университетские известия. — К., 1872. — № 3.
- Окіншевич Л.* Лекції по історії українського права. — Мюнхен, 1947.
- Падох Я.* Нарис історії українського кримінального права. — Мюнхен, 1951.
- Падох Я.* Суді і судовий процес Старої України. — Нью-Йорк; Львів, 1990.
- Пашуто В. Т.* Образование Литовского государства. — М., 1959.
- Пичета В.* Белоруссия и Литва XV—XVI вв. (Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития). — М., 1961.
- Пичета В. И.* Литовский Статут 1529 г. и его источники // Статут Великого княжества Литовского 1529 года / Под ред. К. И. Яблонского. — Минск, 1960. — С. 13—30.
- Похиляевич Д. Л.* Изменение правового положения крестьян Великого княжества Литовского в XVI в. // Ученые записки Львовского государственного университета им. И. Франко. Серия историческая. — 1953. — Т. 25. — Вип. 5.
- Пташицкий С.* К вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута. Историко-библиографическая справка С. Л. Пташицкого. — СПб., 1893.
- Румянцева В. В.* Роль I Литовского Статута в развитии геральдики на Украине // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 74—77.
- Русина О. В.* Україна під татарами і Литвою. — К., 1998.
- Самойленко В. І.* Литовський Статут про закріпачення селян // Праці Київського державного історичного музею. — К., 1958. — Вип. 1. — С. 119—132.
- Скитский И. И.* Невенчанные вдовы по Литовскому Статуту и по толкованию Сената // Журнал Министерства юстиции, 1907. — № 7. — С. 19—64; № 8. — С. 141—187.
- Сокол С. Ф.* Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI — первой половине XVII вв. — Минск, 1984.
- Спиридонов М. Ф.* «Воля» и «неволя» в период действия Статута Великого княжества Литовского 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 104—111.
- Старостина И. П.* К вопросу об эволюции права Великого княжества Литовского в конце XV — начале XVI века (на примере сопоставления Судебника Казимира 1468 г. и I Литовского Статута) // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 119—129.
- Старостина И. П.* Некоторые особенности развития права восточнославянских земель в Великом княжестве Литовском // Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв. — М., 1979.
- Статут Великого княжества Литовского 1529 года* / Под ред. К. И. Яблонского. — Минск, 1960.
- Суд і судочинство на українських землях у XIV—XVI ст.* / За заг. ред. проф. П. Музиченка. — Одеса, 2000. — 180 с.
- Терлюк І. Я.* Литовські Статуту та їх застосування в Україні. — Львів, 1999.
- Ткач А. П.* Історія кодифікації дореволюційного права України. — К., 1968.
- Товстоліс М.* Про знахідку по Литовському праву // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. 6. — С. 11—158.
- Товстоліс М.* Суть застави за литовським Статутом // Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1926. — Вип. 6. — С. 111—158.
- Тодийчук О. В.* Вклад Московского общества истории и древностей российских в изучение литовских статутів // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 87—93.

Хорошкевич А. Л. О международных аспектах религиозной политики Великого княжества Литовского времени Первого Статута 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 28—37.

Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т. / Укладачі: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. — К., 1997. — Т. 1.

Чарнецкий Ф. История Литовского Статута // Университетские известия. — К., 1867. — № 1.

Чубатий М. Огляд історії українського права. — Мюнхен; К., 1994.

Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. — К., 1987.

Шекера И. М. Литовские статуты и правовое положение крестьян Украины в XVI веке // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 112—118.

Щербак В. А. Обострение социальных противоречий на Украине в XVI в. и государственное законодательство Великого княжества Литовского // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 190—196.

Щербак В. О. До питання про еволюцію класово-станової структури феодального суспільства України в XV — першій половині XVII ст. // Український історичний журнал. — 1987. — № 2.

Юргинис Ю. Литовский Статут — памятник истории права и культуры Великого княжества Литовского // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 14—19.

Юргинис Ю. М. Бояре и шляхта в Литовском государстве // Восточная Европа в древности и средневековье. — М., 1978.

Юргинис Ю. М. Изменения в аграрном строе Литвы в эпоху феодализма // Вопросы истории. — 1976. — № 9.

Юргинис Ю. М. Крестьянское землевладение в Литве до середины XVI в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. — Вильнюс, 1964.

Юхо И. А. Основные черты судостроительства и судопроизводства по Статуту Великого княжества Литовского 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвященной 450-летию Первого Статута). — Вильнюс, 1982. — С. 47—54.

Юхо И. А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. — Минск, 1978.

Яковенко Н. Україна аристократична // На переломі. Друга половина XV — перша половина XVI ст. — К., 1994.

Яковенко Н. Н. Эволюция органов власти и управления Великого княжества Литовского и ее отражение в Литовских Статутах (на примере Киевской земли) // Третий Литовский Статут 1588 года: Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута. — Вильнюс, 1989. — С. 126—135.

Яковин И. И. Законодательные акты Великого княжества Литовского. — Л., 1936.

Ясинский М. Материалы для истории судостроительства и судопроизводства в Литовско-Русском государстве: Акты о копных и панских судах. — Т. 1 (1501—1588). — К., 1897.

Ясинский М. Уставные земские грамоты. — К., 1888.

Adamus Jan. Zastaw w prawie litewskim XV i XVI wieku // Pamiętnik historyczno-prawny. — 1925. — Т. 1.

Bankowski P. Dwa teksty «bogarodzicy» w dwóch rękopismennych Statutach litewskich I-ej połowy XVI w. — Warszawa, 1948. — Kn. 18. — S. 159—184.

Bardach J. O I Statucie litewskim // Czasopismo Prawno-Historyczne. — 1976. — R. 28, z. 2. — S. 239—247.

Bardach J. Statuty litewskie jako wyraz kultury prawniczej epoki i ich wpływ na kraje sąsiedzkie. — Lublin, 1984.

Bardach J. Z najnowszych badań nad historią prawa litewskiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. — 1980. — R. 32, z. 2. — S. 203—207.

Bardach Juliusz. Adopcja w prawie litewskim XV i XVI w. // Wiadomości studium historii prawa Litewskiego. — Wilno, 1938. — Т. 1. — S. 1—92.

- Bardach Juliusz.* Statuty Litewskie w ich kręgu prawnokulturowym // O dawnej i niedawnej Litwie. — Poznań, 1988. — S. 9—72.
- Bardach Juliusz.* Statuty Wielkiego księstwa Litewskiego — pomniki prawa doby Odrodzenia // Kwartalnik Historyczny. — 1974. — R. LXXXI, z. 4. — S. 750—780.
- Bardach Juliusz.* Studia z ustroju i prawa wielkiego księstwa Litewskiego XIV—XVII w. — Białystok, 1970.
- Bernstein M.* Poprawa I Statutu Litewskiego 1531—1538 r. // Czasopismo prawnicze i ekonomiczne. — Kraków, 1914, zesz 1—4; Kraków, 1915.
- Czacki Tadeusz.* O Litewskich i Polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem. — Warszawa, 1800—1801. — T. 1—2.
- Dąbkowski P.* Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI wieku. — Lwów, 1916.
- Daniłowicz Ignacy.* Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego // Wize-runki roztrząsania naukowe. — Wilno, 1837. — T. 13. — S. 81—134.
- Daniłowicz Ignacy.* Opisanie bibliograficzne dotąd znanych exemplarzy statutu litewskiego, rękopiśmiennych i edycji drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też w polskim i łacińskim języku // Dziennik Wileński, 1823. — T. 1. — S. 377—398.
- Daniłowicz Ignacy.* Historischer blick auf die lithauische gesetzgebung. — Riga und Dorpat, 1834.
- Ehrenkreutz Stefan.* Zagadnienia wpływu prawa rzymskiego na Statuty Litewskie // Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków Polskich w Wilnie 17—20 września 1935 r. — Lwów, 1935. — T. 1. — S. 189—196.
- Gudavicius E.* Valssticiams pavadinti vartojami terminai I Lietuvos Statute // AMMD. Istorija. — 1972. — XII (2).
- Gudavicius E.* Kaip reiketu versti I Lietuvos Statuto zodzius «мужик» ir «жонка» // Lietu- vos istorijos metraštis. 1983 metai. — Vilnius, 1984.
- Hejnosz W.* Kilka uwag o «niewoli» w I statucie litewskim // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego. — Wilno, 1935.
- Jakubowski J.* Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. — Warszawa, 1912.
- Jireček H.* Svod zákonů slovanských. — Praha, 1880.
- Jonyas I.* Pirmasis Lietuvos Statutas: 400 metų sukaktuviu proga. — Vairas, 1930. — Nr. 2. — P. 385—397.
- Jurginis J.* Baudziavos isigalejimas Lietuvoje. — Vilnius, 1962.
- Koranyi K.* O niektórych postanowieniach karnych Statutu Litewskiego z r. 1529 // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego. — Wilno, 1935. — S. 123—157.
- Kutrzeba Stanisław.* Charakter prawny związku Litwy z Polską 1385—1569 // Pamiętnik VI Powszechnego zjazdu historyków Polskich w Wilnie 17—20 września 1935 r. — Lwów, 1935.
- Lazutka S., Gudavicius E.* I Lietuvos Statuto saltiniu klausimu // Lietuvos TSR AMMD. Istorija. — 1970. — T. XI. — P. 149—177.
- Lazutka S., Gudavicius E.* Naujas I Lietuvos Statuto rankraštis // Biblioteku darbas, 1976. — Nr. 7.
- Loho-Sobolewski J.* Prawo opiekuncze w dawnej Litwie. — Lwów, 1937.
- Maciejowski Wacław Alexandr.* Historia prawodawstw słowiańskich. — Warszawa, 1856—1858. — T. 1—6.
- Mikalauskas A.* Das strafrecht der drei Litauischen Statute von 1529, 1566 und 1588. — Kaunas, 1937.
- Raudeliūnas V.* Pirmojo Lietuvos Statuto nuorais lotynų kalba // Biblioteku darbas, 1976. — Nr. 4.
- Sadowska Leokadia.* Z listów do Joachima Lelewela o Statucie Litewskim (1815—1830) // Ateneum Wileńskie. — 1927. — T. 6. — S. 610—634.
- The Lithuanian Statute of 1529 /* Translated and edited with an Introduction and Commen- tary by Karl von Loewe. — Leiden, 1976.
- Valikonys I.* Kai kuriu I Lietuvos Statuto straipsniu atspindinciu moteru padeti saltiniai // Jaunuju istoriku darbai. — Vilnius, 1976. — T. 1. — P. 29—40.
- Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529.* Tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. — Poznań, 1841.

Передмова	5
Історіографічний огляд	12
Короткий коментар загальної спрямованості норм Статуту 1529 р.	18

Реєстр і текст Статуту давньоруською мовою 37

Реєстр	39
Права писаные даны панству великому князству Литовскому...	51
Роздел второй. О обороне земской	68
Роздел третий. О слободах шляхты и о размноженьи Великого князства	78
Роздел четвертый. О поглаве женской и о выправу девок	86
Роздел пятый. О опекунах	95
Роздел шостый. О судьях	107
Роздел семый. О квалтех земских и о боех, и о головщинах шляхетских	126
Роздел осмый. О праве земленые, о границах и о межах, о копах	140
Роздел девятый. О ловы, о пуши, о бортное дерево, о озера, о бобровые гоны, о хмелища, о соколыи гнезда	153
Роздел десятий. О именьях, которые о в долзех, и о застави	162
Роздел первыйнацать. О головщине людей путных и мужицкие, и паробокне	168
Роздел второйнацать. О грабежи и о навязки	174
Роздел третийнацать, остаточный. О злодействе	181

Реєстр і текст Статуту українською мовою 193

Реєстр	195
Права писані, надані державі Великому князівству Литовському...	207
Розділ другий. Про оборону земську	217
Розділ третій. Про вольності шляхти і про розширення Великого князівства Литовського	223
Розділ четвертий. Про спадкування жінками і про видання дівчат заміж	228
Розділ п'ятий. Про опікунів	234
Розділ шостий. Про суддів	241
Розділ сьомий. Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів	253
Розділ восьмий. Про земельні суди, про кордони і межі, про копи	262
Розділ дев'ятий. Про лови, про пуші, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмельники, про соколині гнізда	271
Розділ десятий. Про маетки, які обтяжені боргами, і про заставу	277
Розділ одинадцятий. Про головщини людей путних, селян і паробків	281
Розділ дванадцятий. Про грабежі і про нав'язки	285
Розділ тринадцятий. Останній. Про злодійство	290

Реєстр і текст Статуту латинською мовою	299
Реєстр	301
Tektus incipit	313
Rubrica prima. De hijs, que principi propius accedere videntur	313
Rubrica secunda. De re bellica et militari	323
Rubrica tercia. De manu tenendo corpore magniducatus et de libertatibus nobilitatis	329
Rubrica quarta. De iure dotis et dotalicy	334
Rubrica quinta. De tutela et tutoribus pupillorum	340
Rubrica sexta. De iudicibus et iurisdicione eorum	347
Rubrica septima. De violencijs et homicidys	358
Rubrica octaua. De processu iuridiciario super fundis eorumque limitibus	366
Rubrica nona. De siluis, venacionibus et mellificijs	373
Rubrica decima. De bonis acquisitis, que debitis aut excessibus domini sui prioris fuerint obnoxia	377
Rubrica undecima. De capitibus et compensacionibus plebeorum et illiberorum	380
Rubrica duodecima. De rapinis seu spolijs et compensacionibus eorum	383
Rubrica tredecima et vltima. De furtis	387
Словник	393
Бібліографія Статуту 1529 р.	455

Наукове видання

СТАТУТИ
Великого князівства Литовського

У 3-х томах

Том I

СТАТУТ
Великого князівства Литовського
1529 року

За редакцією
С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова

Редактор-коректор *Т. В. Спотар*
Технічні редактори *Д. М. Островеров,*
Р. М. Кучинська

75.00

На форзаці—
герб Великого князівства Литовського, зображений
на звороті першого листа Лаврентіївського списку

Здано у виробництво 23.01.2002. Підписано до друку 26.07.2002. Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Літературна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 37,70. Обл.-вид. арк. 38,16. Тираж 1000 прим. Зам. № 24 від 04.02.2005 р.

Видавництво і друкарня «Юридична література»
(Свідоцтво ДК № 85 від 13.06.2000 р.)
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2. Тел. 777-48-79

Статуту Великого князівства Литовського:
С782 У 3-х томах. — Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2002. — 464 с., 2 арк. кольор. іл.
Давньоруськ., укр. та лат. мовами.
ISBN 966—7694—76—3.

У XIV—XVI ст. ст. українські землі входили до складу Великого князівства Литовського, яке сучасники називали Литовсько-Руською державою. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського, литовського і білоруського народів. За шістьдесят років литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права, що було винятковим явищем для часів, коли прийняті закони залишались чинними протягом століть. Статуту 1529, 1566 і 1588 рр. вміщують цінний матеріал щодо характеристики соціальних, економічних і політичних відносин, суспільного і державного ладу, судової системи, галузевих норм права, які склалися на той час у Великому князівстві Литовському, в тому числі і на українських землях.

Авторський проект, який здійснюється в Одеській національній юридичній академії, передбачає видання текстів трьох Статутів мовою оригіналу з їхнім перекладом на сучасну українську мову.

Цей том містить у собі текст першого рукописного зводу законів Великого князівства Литовського — Статуту 1529 р. За основу даного видання взято список Дзялинського. До тексту Статуту давньоруською мовою додаються текст латинською мовою, різночитання в інших списках, переклад тексту на українську мову, короткий коментар змісту Статуту, історіографічний огляд, словник і бібліографія.

Переклад Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. на українську мову здійснюється вперше.